STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST FÜRDŐVÁROS KIALAKULÁSA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZÉKESFŐVÁROS KÖZSÉGI FÜRDŐPOLITIKÁJÁRA

ÍRTA

LIBER ENDRE

Az anyag összegyüjtésénél
és feldolgozásánál közreműködött:

DR. MEDRICZKY ANDOR

MÁSODIK KÖTET

81. KÖTET 4. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

Statist. C. 997
/31.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST-FÜRDŐVÁROS KIALAKULÁSA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZÉKESFŐVÁROS KÖZSÉGI FÜRDŐPOLITIKÁJÁRA

ÍRTA

LIBER ENDRE

Az anyag összegyüjtésénél
és feldolgozásánál közreműködött:

DR. MEDRICZKY ANDOR

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

309353

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1938. év 63. sz.

Budapest székesfőváros házinyomdája 1934 — 11791 — Felelős nyomdavezető: Kurfürst István vezérigazgató

HARMADIK RÉSZ.

X. FEJEZET.

Pest szabad királyi város fürdőpolitikájának kezdete és első eredménye : a városligeti artézikút fúrása.

Az 1873-ban egyesített két fő alkotóváros : Buda és Pest, kezdetben külön-külön fürdőpolitikát folytatott, már amennyire fürdőpolitikáról akkoriban egyáltalában szó lehetett.

Buda város tulajdonában volt, miként a fürdők történetében láttuk, a Rudasfürdő, — amelyet a hajóhídhoz való közelsége folytán sűrűn látogattak a pestiek is, — és átmenetileg, wartenbergi *Illmer* Frigyes dr. halála után 1718-tól a Sárosfürdő is, egészen 1809-ig, amikor Buda város tanácsa azt nyilvános árverésen eladta a Sagits-családnak. Ezzel a két városi fürdővel azonban nem sokat törődött a budai tanács ; bérbeadta a legtöbbet igérő bérlőnek, további programja azonban a fürdővel nem volt.

A Rudasfürdőről *Palugyay* közli 1852-ben megjelent leírásában, hogy a törökök uralma előtt a fürdő *a kalocsai érsekség* tulajdona volt. Pest-Budának ezt a részét nevezték hajdanában Alhévvíznek és *Palugyay* idejében a rácvárosi főutcának egyik utcatábláján még olvasható volt : »Alhévvíz-útsza«, amelyet ő e részben a legbiztosabb hagyománynak tartott.

A törökök idejében a fürdőt *Palugyay* szerint, *Musztafa-fürdőnek nevezték*. Megírja egyúttal azt is, hogy a török időkből csupán csak a 8 oszlopon nyugvó közönséges fürdő maradt vissza.

A Rudasfürdő, amint tudjuk, *Budának* »Nagy Leopold alatti visszafoglalása után« a város tulajdonába került. 1795-ben újból felépítették és a két részre osztott fürdők egyikének a *Ferenc*-fürdő, a másikának a *Terézia*-fürdő nevet adták. »De a mostani kényelem és üzlet kívántatóságának megfelelő fürdőintézetté, fákkal beültetett ház előtti térrel, csak az 1831-ik évben a fővárosnak 22 éven túl volt polgármestere *Oeffner* Ferencnek, b. e. József Nagynádorunk magas méltánylatára ismételve érdemesített gondos vezetése mellett építtetett fel,« — írja *Palugyay*.

Buda város a Rudasfürdőt haszonbérbe adta és 1851-ig *Palugyay* szerint évenkint 17.204 pengőforintot jövedelmezett. 1851 után az évi haszonbére 16.000 pengőforintot tett ki.

*

Már a fiatalosabb lendületű Pest városának tanácsa nem volt ilyen tétlen. A természet megfosztotta attól, hogy önmagától felszálló hévvizei legyenek, — tehát hévvizű gyógyfürdői sem voltak — a történeti részben már ismertetett magánfürdőkön kívül.

Mégis, amikor *Zsigmondy* Vilmos fúrása Harkányban és a Margitszigeten sikert ért el és tudományos működésével propagálta az artézi kutak fúrását, akkor, — miként láttuk, — Pest városa maga is belekapcsolódott a fürdők történetébe, a városligeti artézi kút fúrásának elrendelésével.

I.

A Városliget rövid története.

A Városliget történetével »Budapesti parkok és sétahelyek« címen a Városi Szemle XX. évfolyamában megjelent értekezésemben részletesebben foglalkoztam. Ennek az értekezésnek az alapján ezúttal a Városliget történetét a következőkben foglalom össze:

IV. Béla 1259-ben kelt adománylevelében a Nyulak-szigetén (a mai Margitszigeten) a Boldogasszony emlékére alapított apácakolostornak adományozta a Pest körül fekvő Új-Bécset és Sinkota (Czinkota) falvakat és az ezekhez tartozó földekkel együtt Ukurd földet is. (Ukurd-Ökörd). Ezen kell keresni a Városliget területét, mert a törökök távozása után letelepedett polgárság ezt a területet már Ökör-dülő néven ismerte.

A margitszigeti apácák Buda eleste után, 1541-ben elmenekültek s utoljára a pozsonyi Klára szüzek kolostorában vonták meg magukat, ahol az utolsó apáca elhunytával a Nyulakszigeti apácarend kihalt. Buda visszavívása után a Klarisszák kapták meg királyi adományként a szigetet s azon a címen, hogy ők az egykori Boldogasszony apácarend jogutódjai, maguknak követelték Pest városától Új-Bécset s a hozzá tartozó földeket. A per, amely 1752-ig folyt, a város javára dőlt el. I. Lipót megerősítette a várost birtokában és Új-Bécset Szent László név alatt Pest városának adományozta.

A Városliget területe mocsárból, rétből és nagyrészt legelőből állott. Felsőbb parancsra 1755-ben kezdte meg a város a mocsaras rész beültetését fűzfával. Néhány évig folytatta, azután abbahagyta. Mária Teréziának a gazdasági művelésre alkalmatlan területek befásítására vonatkozó törvényes rendelkezését a városi tanács figyelmen kívül hagyta ugyan, de II. József szigorú rendeletére újból megindult a faültetés az »Új-Városerdőben.«

Az ültetést 1785-ben kezdték meg *Hülff* Móric polgármester működése alatt. Az ültetvény akácfából és szederfából állott. 1794-ig a terület nagyobb részét már beültették. Ebben az évben *Boráros* János városbíró azzal az indítvánnyal lépett a tanács elé, hogy az erdőt a közönség használatára, mulató- és üdülőhellyé alakítsák át. Eleinte húzódoztak ettől a gondolattól, 1799 április 13-án azonban bizottságot küldenek ki azzal az utasítással, hogy a városerdő átalakítására vonatkozó tervet és költségvetést mutasson be. A bizottság tagjai voltak: *Boráros* János városbíró, *Hülff* Móric Bálint, *Paschgall* Antal, *Sarlay* József tanácsosok, *Tuschl* Sebestyén szószóló, *Wimmer* Ferenc és *Kundt* Ignác választott polgárok.

A bizottság munkájára nem került sor, mert 1799 július 1-től kezdődően a Városliget területét szóbeli ajánlatára 24 évre bérbeadták *Batthyány* József gróf hercegprimásnak. Feltételek voltak: a primás az erdőt tervszerűen beülteti s abban vendéglőket és majorságokat épít; 24 év mulva a város visszaveszi az erdőt s csak az épületek értékét téríti vissza. A város vállalta, hogy az erdőt látogató közönség számára az »Angol király«-tól a város erdejébe vivő utat megépíti és a fasort kiülteti. Az »Angol király« a mai Király-utca elején állott, ettől kapta nevét az utca is ilyen változatban: König von England-gasse.

A Városliget mai alakja — tóval, szigettel — a primásnak köszönhető. A hercegprimás rögtön a szerződés megkötése után munkához fogott és *Witsch* Rudolf nevű mérnökének vezetésével — aki nyomtatásban is beszámolt munkája részleteiről — kétezer munkást állított be a Batthyány-erdő megművelésére. A reménységek azonban nem valósultak meg. A hercegprimás 1799 november 6-án meghalt, a bérlet a szerződés értelmében öccsére, *Tivadar* grófra szállott, aki azonban nem sokat törődött a dologgal. A tanács próbált ráhatni azzal, hogy az erdőt alkotásának emlékezetére »*Batthyány-erdőnek*« nevezi el, sőt emlékét márványszoborban is megörökíti: mindhiába. A gróf továbbra is közönyös maradt, sőt emberei kárt is okoztak, mert fákat vágtak ki és az erdőt legelőnek használták. A tanács végre 1805 február 14-én felterjesztést intézett a magyar királyi udvari kamarához, amelyben bejelentette, hogy *az erdőt földesuri jogánál fogva visszaveszi* és a károkért a grófot bepereli. A tanács ez alapon 1805 október 1-én birtokba vette az erdőt. A gróf ez ellen felségfolyamodással élt, a kancellária azonban 1807 május 29-én kelt rendeletével a király nevében elutasította.

A visszavétel sem vitte előbbre a városerdő ügyét, mert a városnak nem volt pénze. Hosszú évek után a József nádor elnöklete alatt álló »Királyi Szépítő Bizottság« vette kezébe az ügyet. A nádor felhívására szakférfiak terveket készítettek. Tetszését *Nebbien* Henrik gazdasági tanácsos terve nyerte meg s 1817 március 3-án a Városerdőnek ezen terv szerint való átalakítását határozta el. *Nebbien* a 200 arany díjat az első munkálatokra ajánlotta fel s díjtalanul vállalkozott a munkálatok vezetésére.

A Szépítő Bizottság ezért Pest városánál a díszpolgárok sorába való iktatását indítványozta, a tanács azonban — teljesen megfeledkezett erről, amint megfeledkezett *Batthyány* hercegprimás emlékére elhatározott szobor felállításáról is.

Nebbien költségvetése 691.077 forint 25 krajcárt mutatott. Ilyen nagy összeg nem állott sem a város, sem a Szépítő Bizottság rendelkezésére. A nádor felvetette a részvénytársulat eszméjét, ehhez azonban a polgárság nem járult hozzá. Végre is azt a megoldást fogadták el, hogy a Nebbien-féle költségvetést leszállítják 300.000 forintra, a munkát tíz évi turnusra osztják be, a város átengedi a Szépítő Bizottságnak a liget javadalmait és a fasor mindkét oldalán 1800-ban eladott telkekért befolyt 27.332 forint 59 krajcárt, valamint átengedi az Aréna-úton fekvő még eladatlan területet is, a többi költséget pedig gyüjtés útján szedik össze. A tanács 1818 január 14-én hirdetményt bocsátott ki, amelyben Pest város polgárait és a főurakat adakozásra szólította fel. Azt remélték, hogy akad legalább 300 ember, ki évi 200 forint összegű kötelezettséget vállal. Csalódtak. 340 aláírótól mindössze 45.252 forint gyült be, *ebből 27.882 forintot adott a polgárság*, míg a 26 főúr mindössze 11.430 forintot jegyzett és ebben is benne van a nádor 6000 forintos adománya.

Az eredményt erősen befolyásolta a pénz időközben bekövetkezett devalvációja. Hogy a munkát megkezdhessék, a tanács az első évi szükségletre tízezer, a másodikra 20.000 forint kölcsön felvételét határozta el József nádor pedig megengedte, hogy a hiányzó összeget a szükséghez képest a szépítő bizottság pénztára rendes kamat mellett a liget jövedelmeinek terhére előlegezhesse.

A munkálatokat azután *Nebbien* Henrik vezetésével a tervezett 10 év alatt végre is hajtották. Egyik érdekessége volt a Városligetnek *a kis szigetre vivő dróthíd*, amelyet 1826-ban *Anton* Frigyes bécsi szitásmester készített 2340 forintért.

*

A később elkövetkező események egyáltalában nem voltak kedvezők arra, hogy a Városligettel akár Pest város tanácsa, akár egy más hatóság intenzivebben foglalkozzék, mindaddig, amíg a Királyi Szépítő Bizottság 1861-ben megszűnt és a teljes rendelkezési jog visszaszállott Pest város tanácsára.

Az abszolutizmus korában senkisem érdeklődött a Városliget-kultusz iránt, csupán a *Zsigmondy* Vilmos-féle fúrás terelte rá a figyelmet.

Zsigmondy Vilmos még 1866 november 24-én megfogalmazott egy beadványt Pest város tanácsához, amelyben előadta, hogy már több éve foglalkozik Budapest környékének vízi viszonyaival. Megfigyelései alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy Pesten a siker legnagyobb valószínűségével artézi szökőkutat lehetne nyerni, amelynek vize csakis hévvíz lehet.

Ebben a beadványban kijelentette, hogy hajlandó Pesten egy artézi kutat a »saját költségén mélyeszteni s minthogy az e célra kiszemelt pontok

közül legalkalmatosabbnak mutatkozik a városligeti *körönd*, azon kérelemmel járul a tanácshoz, miszerint engedélyeztessék meg neki a nevezett helyen a tervezett artézi kút előállítása s a nyerendő hévvíz oly módon való használata, hogy a bimbóház mögötti szabadterek valamelyikén saját költségén fürdőházat építhessen s annak jövedelmét egy előre meghatározandó, de a 30 évet semmiesetre sem túlhaladó időszakig élvezhesse, melynek leteltével

Pest városa ligetében a' lántzhíd.
Die Kettenbrücke im Stadtwäldchen.

(Vasquez szines rajza)

a kút a fürdőházzal és csővezetéssel együtt ingyen a város birtokába szálland.« *Zsigmondy* különben már előre felajánlotta a kútból nyerhető összes vizet — az általa tervezett fürdő céljaira való igénybevétel után — kárpótlás nélkül, a *városligeti tó megtöltésére.*

Zsigmondy-nak ez a beadványa méltánylásra talált Pest város tanácsánál, azonban a város nem kívánta az artézi kutat s az ezzel kapcsolatos vízhasználati jogot magánosoknak hagyni, ezért tehát a város maga vette kezébe az artézi kútfúrás ügyét.

II.

A városligeti artézikút furatásának előzményei.

Pest város közgyűlése 1867 június 19-én az akkoriban tervezett *vízvezeték* ügyében bizottságot küldött ki és ugyanez a bizottság foglalkozott az artézi kút fúrásának kérdésével is. A vízvezetéki bizottság 1867 július 2-án tartott ülésében az artézi kútfúrás ügyében tartandó »tanácskozmányra« megbízta: *Rottenbiller* Lipót, *Zsigmondy* Vilmos, *Preuszner* József, *Fuchs* Rudolf, *Bürgermeister* Antal és *Kauser* István urakat.

1867 július 8-án *Rottenbiller* Lipót »képviselő úr« elnöklete alatt *Kauser* István, *Fuchs* Rudolf, *Preiszner* József képviselő urak és *Szumrák* Pál főmérnök jelenlétében összeült a vízvezetéki bizottságnak az artézi kút tárgyalására kiküldött albizottsága, amelynek jegyzőkönyvét — különböző érdekes utalások miatt — érdemesnek tartom az alábbiakban szóról-szóra leközölni:

»Alulírott bizottmány azon célra lévén kiküldve, hogy egy Pesten létesítendő artézi kút iránt véleményt adjon — mindenekelőtt feladatául tűzte ki ezen kérdést minden oldalról, főképen tekintettel Pest városa jövőjére — tanulmányozni s ezen tanulmányainak eredményét a következőkben terjeszti elő:

Miután minden nagyobb városi községnek feladata oda törekedni, hogy *minden célra használható jóminőségű víz* a legnagyobb bőségben rendelkezésére álljon, legislegelőbb azon kérdést vitatta meg, *minő célra szükséges légyen Pesten a víz és mi módon legyen az a célnak megfelelően a legolcsóbban szállítható?*

Pest városa, mint évek óta folytatott tárgyalásokból tudjuk, első helyen jó minőségű ivó, mosó és gyári célokra alkalmatos vizet nélkülözni kénytelen. *Ennek megszerzése kizárólag és egyedül egy artézi kút fúrása által Pesten elérhető nem lévén,* annak megszerzésére más mód, mint a tervezett vízvezeték által, nem kínálkozik. Pest városa ennélfogva egy vízvezetéknek előállítását semmi módon sem kerülheti ki.

Vannak azonban Pest városának másnemű vízszükségletei, amelyek igenis *épen csak egy artézi kút által a legolcsóbban s legcélszerűbben fedezhetők, az pedig a városerdei locsoltatás, fürdők felállítása* és a városerdei tónak megtöltése. Valamely városnak ilynemű célokra szükségelt haszonvize, ha talajának geológiai szerkezeténél fogva artézi kutak furatása után szerencsés eredmény várható, mindenkor a legcélszerűbben ily kutak előállítása által szerezhető meg. *A fúrt kút ugyanis befejezése után semminemű költséget nem igényel többé,* míg ellenben egy vízvezetéknél nemcsak a gépeknek és tartalékmedencéknek jókarban tartása, hanem a nagy mennyiségben szakadatlanul szükséges tüzelőanyagnak beszerzése is folytonos pénzáldozatokat vesz igénybe.

Párizs városában, mindamellett, hogy négy vízvezetékkel bír, melyek részint folyam, részint forrásvizet szolgáltatnak, talajának imént említett

szerencsés szerkezete *épen csak haszonvíznek megszerzése végett két nagyszerű világhírű artézi kút furatására szolgáltatott alkalmat*, melyek egyike, a grenellei, már ezelőtt 16 évvel befejeztetvén, főképen az ezen városrész vágóhídjainak vízzel való ellátására ; a második, a 9 év óta közhasználatban lévő Passy-i kút pedig leginkább a *Bois de Boulogne-féle park vízszükségleteinek* fedezésére állíttatott elő.

Párizs városa még azzal sem elégedvén meg, újabb időben arra határozta magát, hogy tekintettel a már fennálló két artézi kút kitűnő eredményeire, *még három új artézi kutat furasson*, melyek tettleg kivitel alatt lévén, rövid idő alatt be leendnek fejezve.

Ha a Párizs városában létrejött artézi kutaknak előállítási költségei más modorú vízvezetékeivel összehasonlíttatnak, akkor a legegyszerűbb számításból kiviláglik, miszerint *egy artézi kút legfeljebb két esztendő alatt nemcsak kamattal együtt téríti meg a befordított tőkét és ez idő után úgyszólván semmibe sem kerül*, hanem hogy az ezentúl használt víz tiszta nyereség, holott minden másnemű vízvezetéknél — amint fent is már megérintetett — folyvást drága tüzelőanyag, gépek, felügyelet és költséges javítások igényeltetnek. Szolgáljon ennek okadatolására Párizsnak fentemlített *300 öl mélységű* Passy-i artézi kútja, mely minden 24 órában 316.500 köbláb, vagyis 175.833 akó 25½ lábnyira felszökő vizet szolgáltat.

Ezen kútnak előállítása rendkívüli nehézségekkel lévén összekötve, *egy millió frankba került*, ellenben egy esztendő alatt a párizsi vízárak szerint (egy köbméterre 80 frankot számítva) 800.000 frankot jövedelmezett.

Tekintettel a fentebbiekben elősoroltakra, alulírt alválasztmány azon meggyőződésre jutván, miszerint egy artézi kútnak Pesten való előállítása — *habár annak létesítése a vízvezetéket nélkülözhetővé nem teendi is* — bizonyos vízszükségletek fedezésére nemcsak felette kívánatos, hanem hogy az a városra nézve egyszersmind jövedelmező is leend, — egyedül azon kérdésnek fejtegetésére indították : *milyen költséget igényelhetne egy ily kútnak furatása*, miután a főkérdést : valjon a siker némi valószínűségével Pesten egy artézi kútnak előállítása megkísérelhető-e s minő vizet eredményezend, a *Zsigmondy* Vilmos úrnak a Margitszigeten a folyó évben a legfényesebb sikerrel végbevitt kútfúrása véglegesen megfejtette.

A margitszigeti artézi kút ugyanis csakis 7 hüvelyknyi átmérővel bírván, 24 óra alatt 18 lábnyi magasságban a földszín felett 60.000 vagy 107.400 köbláb, 2 lábnyira a földszín felett pedig 180.000 köbláb, vagyis 100.000 akó és amint ezt *Molnár* gyógyszerész úr vegybontásának eredménye bebizonyította, *igen tiszta, a legkülönszerűbb célokra használható 35 R fokú hévvizet szolgáltat.*

Mielőtt *Zsigmondy* Vilmos úr a kút fúrásához hozzáfogott volna, mely is a mult év december 23-án indíttatott meg, általa már két héttel korábban, azaz ugyanazon hó 12-én egy, a magyar földtani társulatnál

tartott értekezésében az évkönyv 208-ik lapja szerint kimutatta volt, miszerint Pest városában egy artézi kútnak fúrása a siker legnagyobb valószínűségével kísérelhető meg. Mindez, mind pedig *Zsigmondy* úrnak Pest városa tanácsához a mult év november 14-én *a városligeti rondeauban saját költségén mélyesztendő artézi kút engedélyérti folyamodványa* — mind végre a margitszigeti fúrás eredménye, mely *Zsigmondy* úrnak elméletileg felállított tételeit a legfényesebben bebizonyította, s melyről a birodalmi földtani intézet is a legkedvezőbben nyilatkozik, csakugyan elegendő biztosítékot nyujtanak arra, miszerint egy Pest városában megkezdendő artézi kút furatása nemcsak sikertelen kísérlet nem leend, hanem hogy az egyszersmind *hévvizet* eredményezend.

Általánosan ismert tény: hogy a föld belterületén a melegség *minden 115 lábnyi mélységre 1 Reaumur fokkal nő.* Pesten azonban ez némi változtatást szenved, mivel itten oly tényezők szerepelnek, melyek a melegségnek *sokkal nagyobb fokozatát idézik elő, úgyhogy Pesten minden artézi kút által hévforrások nyittatnak meg.*

Ha már a közönséges artézi kút nagy előnyöket nyujt, világos, hogy *egy hévforrás*, mely tiszta egészséges vízzel szolgáland, *megbecsülhetetlen*, mivel ily kút által nemcsak locsolásokra, mosásokra és más nyilvános célokra, *de egyszersmind gyógyfürdőkre alkalmas víz is nyeretik*, mely ezenfelül *kertek öntözésére felhasználva tropikus növényeket táplálhat* és a legszebb vegetatiót hozhatja létre. A Pesten furandó artézi kút a fennálló viszonyoknál fogva különben nemcsak hévvizet szolgáltatand, hanem egyszersmind *természetes szökőforrást* is képezend, mely a földszín fölébe fel fog emelkedni.

Tekintettel a Margitsziget vizét szállító rétegre, mely 63 ölnyi mélységben találtatott, továbbá a rétegnek lejtezetére, mely jelenleg már ismeretes, végtére az újból furandó kútnak a Margitszigettől számítandó távolságra, *az újból Pesten furandó kútnak mélysége valószínűleg 204 ölre fog terjedni.*«

(Itt következik egy geológiai rajz, amely mérnöki pontossággal valószínűsíteni igyekszik a becsült 204 ölnyi mélységet.)

»Ennek folytán feltéve, hogy az újból furandó kút 12 hüvelyknyi átmérővel előállíttatnék, a Margitszigeten jelenleg 18 lábnyi magasságban kifolyó víznek négyszeres mélysége azaz 60.000 × 4 = 240.000 akó fogna e szerint minden 24 órában kifolyni és a víz 10 lábnyi magasságban a földszín fölébe felszökni.

Az ekként 12 hüvelyknyi átmérővel furandó artézi kút előállítására szükséges költségek *Zsigmondy* Vilmos számítása szerint következők lennének:

a)	A fúróháznak és gőzgépnek előállítására, úgymint a szükséges fúróeszközök beszerzésére	15.000 fr.
b)	Csövek beszerzésére	8.000 «
c)	Fúrási költségek és munkabér	27.000
	Összesen	**50.000**

A kútnak tökéletes előállítása *legfeljebb két esztendőre terjedne, de nagyon valószínű, hogy a fúrás egy esztendő alatt is foganatosítható lészen*, mivel rendkívüli nehézségek alig fordulhatnak elő, mely feltevésnek bizonyítékául egyrészt a Margitszigeten rövid idő alatt történt 63 ölnyi mély kút fúrása, másrészt a körülbelül 30 évvel ezelőtt az *Orczy*-házban a legtökéletlenebb fúróeszközökkel 105 ölnyi mélységig végrehajtott fúrás szolgál.

Miután minden artézi kút oly helyen furandó, ahol tőszomszédságában vagy elegendő nagy vízmedence, vagy lecsapolási árkok, vagy vízvezető csatornák léteznek, melyek a befejezett fúrás után a roppant mennyiségben kiszökő vizet vagy megemészteni, vagy pedig elvezetni képesek, *ezen célra alkalmasabb hely a Városligetnél alig választható*, melynek tava egy — egészen a Dunáig vezetendő és a városon kívül a Dunába torkoló — lecsapolási árokkal van összekötve.

A belvárosban fekvő utcai csatornák képesek volnának ugyan a nyári hónapokban az artézi kútból keletkezett roppant mennyiségű vizet elvezetni, de korántsem a téli hónapokban, midőn a csatornazsilipek elzárvák és a város saját költségén 240.000 akó vizet naponta a csatornákból kiszivattyúztatni kénytelen volna.

Miután a javaslatba hozott artézi kút *legelső feladata leend a városligeti tavat a szükséges vízzel táplálni*, szükségesnek látjuk erre vonatkozólag a következőket felemlíteni:

A városligeti tó, mely 27.000 négyszögölnyi vízterülettel bír, a nyári hónapokban kipárolgás által 24 óra alatt középszámban 12.096 köbláb vagy 6720 akó vizet veszít.

Hogy a városligeti tónak vízszíne mindig egyformán magas maradjon, szükséges, hogy az naponta legalább 6720 akó vízzel tápláltassék. Azon esetre, ha a városligeti tó egy részvénytársulati vízmű által vízzel tápláltatnék, ennek költségei 6048 forintra rúgnának még akkor is, ha egy akó víznek ára 6 hónapon át csak 90 krajcárral számíttatnék és feltéve azon rendkívüli kedvező esetet, hogy egy akó Dunavíz hat hónapon át csak 50 krajcárba kerülne, a *tónak hat havi táplálása mégis 3360 forintba kerülne.* Miután pedig a városligeti tónak vízzel való ellátására tervezett rákospataki vízvezeték legalább is 61.891 forintba kerülne és illetőleg évenkint 3094 forintnyi kamatot igényelne, a városligeti körúti fasor és egyéb utaknak jelenlegi hiányos locsolása további évenkint 3000 forint költséget okoz és dacára annak, *a Városliget kevés kivétellel poros és homokos, olyannyira, hogy szeles napokon a közlekedés lehetetlen*, ezen két kiadás magában már 6094 forintnyi évi kamatot vagy 121.880 forint tőkét képvisel.

Az artézi kútnak furatása és tökéletes előállítása *Zsigmondy úrnak számítása szerint* azonban csak 50.000 forintba kerülvén, világos: mily nagyszerű haszonban és megtakarításban részesül Pest városa azáltal, ha egy artézi kutat furat, mivel 8 esztendő alatt a liget belocsolása és a tónak

táplálása mellett, még az eddigi kiadások is tökéletesen megfizettetnek és a város ezen kiadásokat jövőben tökéletesen megtakaríthatja.

De mindezeken kívül az artézi kút vízéből a városnak bármely pontján *a víz hévfokának csekély leszállításával* s a terep természetes lejtezetének felhasználása mellett igen célszerűen *több fürdő felállítható, mely fürdők szintén nem csekély hasznot hajtandanak.*

Az ezenfelül felmaradó, valamint a fürdőkből lefolyó víz utcáink kövezetének oly nagy mértékben szükséges locsoltatására, a csatornáink

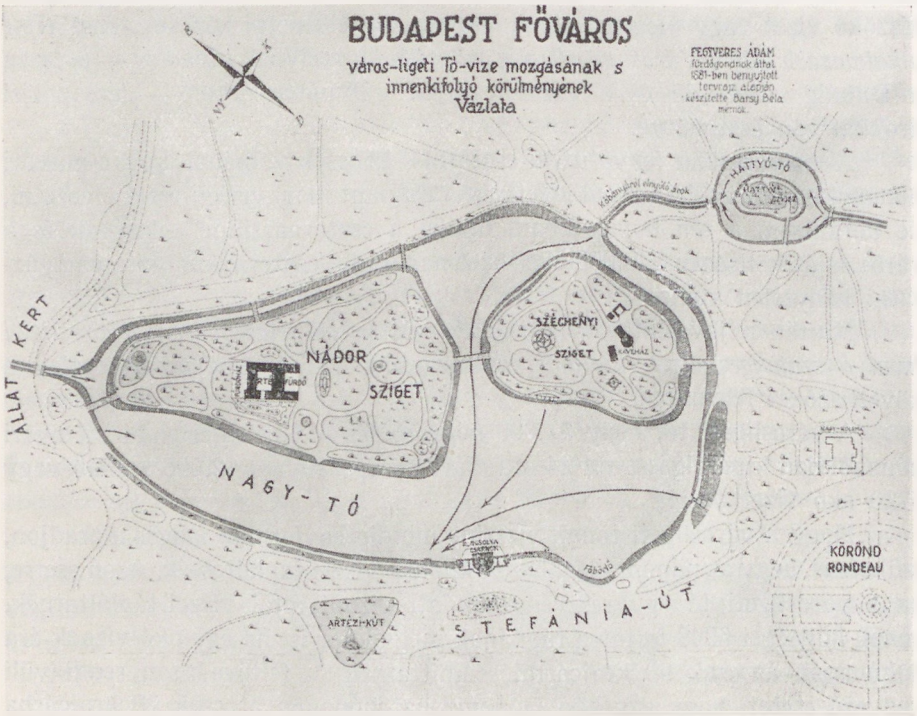

A városligeti tó és szigeteinek alaprajza 1881-ben Fegyveres Ádámnak egykori tervrajza szerint

(Az eredeti után másolta Barsy Béla mérnök)

részbeni öblítésére leend fordítandó, végtére a Városligetnek összes ültetménye és növényei — *melyek jelenleg csak lézengnek* — a könnyű modorú öntözés következtében virányosabbakká és dúsabbakká átváltoztathatók.

A fentebbiekben előadottak alapján kötelességüknek ismerik alulírottak a tisztelt közgyűléshez azon *indítvánnyal járulni, méltóztatnék egy artézi kútnak furatását annál inkább mielőbb engedélyezni s életbe léptetni*, minthogy lehet, hogy azon esetre, ha a városi közönség ezen vállalat foganatosításával sokáig késedeznék, könnyen megtörténhetnék, hogy megalakulván egy, a fentemlített előnyöket felkaroló magántársulat, azokat a közönség kizárá-

sával s saját hasznára kiaknázza, miáltal Pest városa közönsége nemcsak jelenleg, hanem a jövőben is azon jogtól megfosztatnék, hogy az artézi kutak előnyeit kizárólag élvezhesse.

A kivitelt illetőleg — úgy hisszük — mást *Zsigmondy* Vilmos úrnál, kinek eddigi fúrásai Harkányon és a Margitszigeten bebizonyították, miszerint ezen ügyben elméletileg és gyakorlatilag egyaránt jártas, a tekintetes közgyűlés alig fog megbízni.

Tekintetbe véve, miszerint ily nagyszerű mű vezetése és kezelése szerfelett terhes és fáradságos és miszerint az egyedül csak alapos tudománynak leggyönyörűbb eredménye, melyre már is nemcsak honunkban minden művelt ember büszkén tekint, de melyet a külföldnek összes szakemberei is figyelemmel kísérnek, alulírott bizottmányi tagok *méltányosnak tartják, hogy Zsigmondy Vilmos bányamérnök úr azon esetre, ha a tervezett kút sikeres befejezése következtében a fent elősorolt feladatoknak meg leend felelve, 20.000 forintnyi tiszteletdíjban annál inkább részesíttessék, miután alulírott albizottmány előtt kinyilatkoztatta, miszerint a fúrás vezetését annak egész tartamára ingyen elvállalni kész s miszerint tiszteletdíjat csakis teljes sikerű eredmény mellett hajlandó elfogadni.*

Zsigmondy Vilmos úr az imént előadottak elfogadása esetére arra lenne kötelezendő, hogy Pest városa határában magánosok számára vagy magántelkeken kútfúrást nem eszközlend.

Magántelkeken eszközlendő kútfúrásokra nézve különben a bizottság véleménye oda járul, hogy miután Pest városa terepi viszonyai és fekvésénél fogva téli árvizek alkalmával, midőn a lecsapolási utcai csatornák elzáratnak, a nagymennyiségű vizeknek az elzárt zsilipekből való kiszivattyúztatása szerfeletti nehézségekkel és költségekkel van egybekapcsolva, *artézi kutaknak magántelkeken való furatása egyáltalában nem lenne megengedendő.*

Midőn végre ajánlatunkat újból a tisztelt közgyűlés felkarolására a legmelegebben ajánlanók, felkérjük egyszersmind is, méltóztatnék a tervezett artézi kút kivitelére vonatkozó részletes tárgyalásokkal és intézkedések megtételével, nemkülönben a szükséges pénzösszeg előteremtése iránt egy *külön bizottmányt* megbízni.

Rottenbiller Lipót (s. k.) elnök. — *Preuszner* József (s. k.) — *Fuchs* Rudolf (s. k.) — *Kauser* István (s. k.) — *Szumrák* Pál (s. k.) főmérnök.«

*

Az albizottság véleményét 1867. augusztus 14-én kezdte tárgyalni a vízvezetéki bizottság, amely *Szentkirályi* Mór főpolgármester elnöklete alatt ült össze és a következő tagokból állott : *Reitter* Ferenc m. kir. miniszteri osztálytanácsos, (aki a mai Nagykörút helyén hajózható csatornát tervezett), *Havas* Ignácz, *Rottenbiller* Lipót, *Bürgermeister* Antal, *dr. Preisz* Mór, *Kauser* József, *Schedl* Károly, *Fuchs* Rezső, *Preuszner* József, *Sárkány* József,

Harkányi Fülöp, *Weisz* Bernát képviselők, *Szumrák* Pál főmérnök és *Cserhalmy* Ferenc főszámvevő.

A vízvezetéki választmánynak jegyzőkönyvi határozata pedig a következőképen szól:

»Bemutatja végre a választmány azon albizottmánynak javaslatát is, mely különösen az artézi kutak érdekében küldetett ki az összes választmány kebeléből és melynél fogva a Városliget területén alkalmas helyen, egy ily kút megásatása ajánltatik és pedig részint *azon célból, hogy annak segítségével a városligeti tó megtöltése, a városligeti ültetvények, fasorok és utak öntöztetése eszközöltessék, rész szerint,* hogy ezen kútnak meleg vize *fürdőkre,* illetőleg magánvállalatokra használtassék: az alválasztmány úgy vélekedik, hogy *egy ilyen artézi kút, már csak a tó megtöltése által is,* a reá fordítandó költség kamatait bőven kifizetné, azon többlet által, mely a tónak haszonbérlője részéről fizettetnék, ha azt rendesen mindig töltve és hajózható állapotban lehetne tartani,

ha pedig akár *fürdőkre,* akár magánvállalkozók által a víz a városba csöveken elvezettetvén, eladás tárgyává tétetnék, nemcsak a befektetett tőke kevés évek alatti amortisatioját lehetősítené, hanem még ezenkívül nevezetes évi jövedelmet is eredményezne a városi házipénztár részére.

Az összes választmány *osztja az alválasztmány nézetét* és reményét, mindazonáltal úgy kívánja az artézi kutak ügyét tekinteni, mint a vízvezetéktől egészen különálló vállalatot, mely a vízvezetékkel concurrentiába ne tétessék; mert ha e két mű egyszerre és ugyanazon pénzforrásból lenne létesítendő, azt eredményezné, hogy az eszközök sem az egyik, sem a másik vállalat létesítésére elegendők nem lévén, *vagy mind a két vállalat már kezdetben egymást akadályozná meg, vagy a kivitelben szenvedne mind a kettő hajótörést.*

Ha ellenben az artézi kút ásatása *tisztán mint hasznot hajtó vállalat* fogna tekintetni és azon pénzerő, mely a megásatásra és a csövezésekre szükséges, úgy számíttatik, miszerint ez a kút vizének eladásából *haszonnal* megtéríttetik, akkor egymásnak akadályára a két vállalat nem lesz, sőt egymást elősegítheti, amennyiben *mindkettő a közönség firmája* alatt készülvén, az artézi kút a vízvezetéknek kiegészítő segéde gyanánt tekinthetnék, a víz t. i., melyet az artézi kút kiállít, oly bőségben lévén, melyből az eladott mennyiségen kívül még közcélokra is elég felesleg maradna. De hogy az artézi kút eszerint nyereséges lehessen, egy előzmény kívántatik meg, mely egyébiránt közbiztonsági tekintetből is szükséges, úgymint: hogy *előlegesen a m. Miniszterium által eszközöltessék ki azon intézkedés, miszerint Pest város határában artézi kutat ásni sem társulatnak, sem másnak senkinek, maga a városi közönségen kívül, vagy a városi közönség beleegyezése nélkül, szabad legyen, egy szóval, hogy az artézi kút kezelése a községi haszonvételek közé soroltassék.*

Indokoltathatnék ezen kérdés azáltal is, hogy azon roppant vízmennyiséget, melyet több artézi kutak adnának, a Duna vízállásának magasabb foka esetében a városra nézve különös felügyelet nélkül hagyni veszélyes is lehetne.

Ezen nézetek alapján, elkülönítve az artézi kutak ásatásának vállalatát, az összes választmány e tárgy kivitelére nézve *egy külön bizottmány* mielőbbi kiküldetését vélné javasolhatónak.«

*

A fent ismertetett két választmány tehát még mindig csak egészen mellékesnek tekintette a városligeti artézi fúrásból nyerhető hévvíz *gyógyító-erejének* kihasználását. Nem is lehet ezt rossz néven venni az akkori városatyáktól, hiszen a modern értelemben vett balneológia akkor még gyerekcipőkben járt és az ilyen *hévvíz-fürdőknek ebből a szempontból való létesítése erősen a háttérbe szorult.* A »praktikusabbaknak« látszó érvekkel hamarább lehetett még akkor eredményt elérni.

*

Pest város közgyűlése 1868 február 26-án elfogadta a választmánynak azt a javaslatát, hogy *Zsigmondy* Vilmost szólítja fel a városligeti artézi kút munkálatainak végrehajtására és erre a célra a gyámi tartalékalapból 50.000 forintot szavazott meg, *Zsigmondy* Vilmosnak pedig külön jutalomként 20.000 forint tiszteletdíjat helyezett kilátásba. Az így elkészített szerződés, — amelyet 1868. évi március hó 3-án írtak alá: *Szentkirályi* Mór főpolgármester, *Havas* Ignácz képviselő, *Gerlóczy* Károly főjegyző, h. tanácsnok, valamint a vállalkozó: *Zsigmondy* Vilmos, — 1868. évi március hó 4-én elnyerte Pest város közgyűlésének a jóváhagyását is, 7587/1868. kgy. szám alatt.

A városligeti fúrás gazdászati részének vezetésére és felügyeletére a közgyűlés a következő tagokból álló bizottságot küldte ki: *Rottenbiller* Lipót elnök, *Preuszner* József, *Sebastiani* Frigyes, *Dobos* Ferenc, *Nasztl* Mór, *Fuchs* Gusztáv képviselők, *Szumrák* Pál főmérnök és *Csendits* Gyula tollnok, mint jegyzőkönyvvezető. Ennek a bizottságnak lett a hivatása, hogy *megállapítsa az artézi kút helyét és véleményes jelentést tegyen a további teendők iránt.*

Az igazgatóság tagjai sorában a későbbi esztendők folyamán bizonyos változások is voltak, amennyiben az elnök *Gamperl* (később Gyöngyössy) Alajos, majd később *Kada* Mihály alpolgármester lett, a tagok sorába pedig bekerült *Havas* Ignácz, *Haris* Sándor és *Déry* Mihály is.

Az igazgatóság 1868 március 6-án, tehát két nappal a közgyűlési határozat után, már ülésre ült össze, hogy megállapítsák az artézi kút fúrásának a *helyét. Zsigmondy* javaslatának megfelelően ezt a pontot a város-

ligeti nagy tó és az Aradi-utca közötti területen tűzték ki, még pedig a tótól 30 ölnyi távolságban. (Ezen a helyen áll ma a Millenáris Emlékmű.) A fúrás helyén március 7-én egy kiküldött helyszíni bizottság cölöpöt vert be. Ugyanezen év március 21-én Pest város tanácsülése jóváhagyta a fúrás helyének megállapítását és azonkívül hozzájárult ahhoz is, hogy *Dávid* Vilmost a fúráshoz felügyelő-mérnöknek alkalmazzák.

III.

A tíz évig tartó városligeti kútfúrás története.

A jóváhagyott szerződés alapján immár jogerős megbizás értelmében, a szükséges technikai előkészületek megtétele után *Zsigmondy* 1868. évi november hó 15-én kezdte meg a fúrást, amely nem egy, nem két esztendeig, hanem az eredeti tervtől egészen eltérően 1878. január haváig tartott. A kút foglalási munkálataival 1878. március 15-én végeztek, míg a fúrással kapcsolatos számadásokat ugyanabban az évben, június végén zárták le.

*

Az artézi kútfúrásra kiküldött felügyelőbizottság, Buda és Pest városának időközben teljesen keresztülvitt egyesítése után, 1878. évi február hó 13-án készítette el erre vonatkozó *jelentését*, immár az egyesített Budapest főváros tanácsához. Ebben a jelentésben részletesen foglalkozik a fúrás lefolyásával, annak elég viszontagságos történetével. Mint érdekes okmányt, ugyancsak érdemesnek tartom ezt a jelentést leközölni:

»Tekintetes Tanács!

A városligeti artézi kút fúrása már annyira előrehaladott, hogy a befejezést, tekintettel az eddig is elért sikerre, rövid idő alatt várhatjuk. Szükséges tehát, hogy időhaladék nélkül megtétessenek azon *előzetes intézkedések*, melyek a kút furatása által nyert és még nyerendő víznek közhasznúvá és a fővárosra jövedelmezővé tételére vezetnek.

A munkálatokra felügyelő bizottmány nem tarthatja feladatának azt, hogy az említett irányban megbízás nélkül javaslatot tegyen, vagy tervet készítsen, de meg lévén győződve arról, hogy a mű keletkezési körülményeinek megismertetése a jövőben teendő intézkedések útjának egyengetésére szolgál, s kötelességének vélvén a *mű keletkezésének és eddigi fejlődésének szakait előadni*, helyén látja a tek. tanácsnak a következő történeti vázlatot bemutatni.

A főváros balparti részén a természetes meleg forrásvízfürdők hiánya már a század első évtizedében báró Brudernt arra indította, hogy az akkori városi tanácstól a Rákos torkolatával szemben eső, most már elkotort *úgy-*

nevezett fürdősziget bérletét kérje, mely szigeten kérelmező az ott levő forrásokból melegfürdőt kívánt létesíteni. A bérlet megköttetett, azonban a fürdők építése elmaradt.

Az 1861-ik évben *dr. Siklóssy* ugyancsak ezen sziget meleg vizét kívánta a városba bevezetni, azonban a vele megindított tárgyalások is eredménytelenek maradtak.

Csak midőn 1866-ban *Zsigmondy* Vilmos bányamérnök a földtani társulatban tartott előadásában kimutatta, hogy a pestvárosi területen egy artézi kút fúrása sikerre vezetne, s ezen kijelentése alapján még ugyanazon évben az akkori városi tanácsnak azon ajánlatot tette, hogy engedtessék meg neki a Városliget valamelyik pontján egy artézi kút fúrása, — csak akkor kezdett tulajdonképen azon meggyőződése uralkodóvá lenni, hogy a Városligetnek vízzel való ellátását artézi kúttal a legcélszerűbben lehetne elérni.

Midőn 1867-ben Pest város alkotmányos hatósága megalakult, az legelső teendőjének tekintette gondoskodni arról, hogy az előző években, különösen pedig 1866-ban *a kolerajárvány alatt annyiszor sürgetett városi vízvezeték* életbeléptetését előmozdítsa, — egyúttal azonban belátván azt, hogy a városnak és a magánosoknak mindennemű, akár háztartási, vagy tisztasági, akár ipari vagy fényűzési összes vízszükségletéről a vízvezeték maga elegendően és célszerűen nem gondoskodhat, az artézi kút furatásának eszméjét is felvetette, s a vízvezeték létesítési előmunkálataira kiküldött bizottmányt arra is utasította, hogy *egy artézi kút mi módon leendő fúrása iránt javaslatot tegyen.*

Ezen bizottmány jelentését 1867 augusztus hóban bemutatván, ebben azt javasolta, hogy a Városligetben egy artézi kút ásassék és pedig részint azon célból, hogy a nyerendő vízzel a városligeti tó megtöltessék, részint pedig, hogy a víz a növényzet és utak öntözésére, *mindenek felett fürdői célokra használható legyen.* A bizottmány kijelenté, hogy meggyőződése szerint a kút furatására fordítandó pénz rövid idő alatt megtérül. Egyúttal a bizottmány tekintettel arra, hogy *Zsigmondy* Vilmos a Margitszigeten fúrt artézi kúttal megmutatta azt, hogy ily mű létesítésére minden tekintetben képes, azt javasolta, hogy ő szólíttassék fel a mű végrehajtására.

A közgyűlés ezen javaslatokat elfogadta és a kút furatási költségeire a gyámi tartalékalapból 50.000 forintot és *Zsigmondy* Vilmosnak a mű sikerülése esetén 20.000 forint tiszteletdíjat szavazott meg, egyúttal pedig 1868. évi március hó 8-án 7587. sz. a. utóbb nevezettel szerződést is kötött, melynek főbb pontjai a következők :

a) Zsigmondy Vilmos az artézi kút furatási *összes terveket* készíti és a *munkákat* vezeti, a város mindenféle kiadásra összesen 50.000 forintot szavaz meg.

b) Ha ezen összegen a kút furatása sikerül, akkor *Zsigmondy* Vilmos 20.000 forint jutalomdíjat kap, ha az 50.000 forint a furatási költségeket nem fedezné, a 20.000 forint jutalomdíjból fog a többi költség fedeztetni.

c) A fúrlyuk átmérője 12 hüvelyk, a 24 óránkint kifolyó víz mennyisége 50.000 akó, mely víznek a föld felszíne felett 4 öl magasságra kell emelkedni.

A kút furatási munkák felügyeletére 1868. március hó 4-én a közgyűlés külön bizottmányt küldött ki, (itt a már ismert adatokat ismétli a jelentés), amely működését még 1868. március hó 8-án megkezdette s mai napig folytatja.

A bizottmány a furandó kútnak helyét még 1868. évi március havának első felében az akkori Aradi-utca és a tó között, utóbbitól 30 öl távolságra kitűzvén, azonnal hozzálátott a munkához szükséges kellékek beszerzéséhez, nevezetesen gondoskodott a fúrtorony felállításáról, fúró eszközök és csövek beszerzéséről ; megrendelte a gőzgépet, de addig is, míg utóbbi elkészülhetett volna, a fúrás már 1868. november hó 15-én 18″/6‴, átmérőben, kézi munkával megkezdett, mely alkalommal az I. sz. cső, a veres fenyőből készült iránycső, 9° 0′8″ mélységre lesülyesztetett.

A következő, 1869-ik évben júliusig *még mindig csak kézimunkával lehetett haladni*, ily módon lett április hóban a II. számú béleletcső 16″5‴ belső átmérővel 35° 1′6″ mélységre lesülyesztve. *Július hóban a gőzgép már fel lévén állítva*, a munka gyorsabban indult, azonban szeptember hóban a II. számú cső behorpadván, október végéig, midőn a horpadás kiegyenlíttetett, a fúrás nem igen haladhatott, mindennek dacára azonban ez év december haváig mégis annyira gyarapodott a munka, hogy a III. számú 14″9‴ belső átmérőjű bélelő cső sülyesztését december hó végén meg lehetett kezdeni.

Az 1868/1869-ik év végéig furatott összesen 36° 3′3″ *s a felhozott iszap hőfoka 14·8 R fokot mutatott*, mi az alvíznek 8·8 R fokával szemben 7 hőfok gyarapodást képvisel.

Az 1870-ik évben dacára annak, hogy munka közben többféle baj adta magát elő, úgymint február hóban a gépen nagyobb törés fordult elő, júliusban pedig a csövezés alkalmával a lánc szakadt el, azután mindjárt a bővítő olló törött el, a fúrás mégis tetemesen haladt, mert ez év végén a fúrlyuk mélysége 82° 5″ volt, tehát az előző évvel szemben 45° 3′2″-et haladt, s *a felhozott iszap hőfoka 24-et mutatott*, vagyis 8·2-vel többet, mint az előző évben.

Ez év augusztus havában lett a IV. számú bélelő cső 13″6‴ belső átmérővel lesülyesztve.

A következő, 1871-ik év képe egyáltalán nem mutat nagy haladást, mert ezen évben a fúrás csak a 106° 2′ 8″ mélységig haladt. Az év folyamán március hóban az V. számú 12″3‴ belső átmérőjű, s decemberben a VI. számú 11″1‴ átmérőjű bélelő cső lett lebocsátva ; megjegyzésre méltó, hogy a VI.

számú béllelet a külföldön készült előbbiektől eltérő, szegecselt kettős vaslemezekből áll s az utána következő többi béllelet is hasonló módon van szerkesztve.

Ezen csövek *Kachelmannak*, vichnyei vasgyárában készíttettek.

Az előirányzott összegek elfogyván, szükséges volt a munkának folytathatása végett a volt pestvárosi közgyűléshez folyamodni, s miután adatokkal kimutattatott az, hogy a fúrásnak sikerre kell vezetni, a közgyűlés a szükséges költségeket a következőkre megszavazta.

A városligeti tó és a Nádor-sziget képe a XIX. század közepe táján

(Egykorú metszet után)

Az 1872-ik évben apróbb javításokra a kisebb eszközök készítésére a fúrtorony mellett kovácsműhely rendeztetett be, miáltal sok idő s pénz lett megtakarítva.

Ugyanezen évben lett a tisztítás módja is megváltoztatva; ugyanis előbb a tisztító cső a fúrórudazaton lett lebocsátva, mi tetemes időt és fáradtságot igényelt, mi az által lett megkímélve, hogy a tisztító cső egy dobon futó sodronykötélre alkalmazva, önsúlyánál fogva futott le a fenékre, honnan kézi erővel vonatott fel; nevezetes haladás volt ez, ha meggondoljuk, hogy az előbbi mód mellett minden tisztításnál a rudazatot egybecsavarni s ismét szétszedni kelletett.

Ugyanez évben a fúrás 125° 1'6″ mélységig haladt, a VII. számú 10″ 2‴ belső átmérőjű csövezet lebocsáttatott.

Az előbbi években tett javítások és munkakönnyítések eredményét már a következő, 1873-ik év megmutatja, mert ez évben a fúrás 170° 5' 2″ mélységet ért el, 45° 3' 8″-el többet, mint az előző évben, sőt többet, mint a két megelőző év folyamán összevéve. A felhozott iszap hőfoka is ekkor kezdett nevezetesebb emelkedést mutatni; ugyanis mint már felemlíttetett, 1868/1869-ben 15·8, 1870-ben 24, 1871-ben és 1872-ben 25·5 volt a hőfok, azonban 1873-ban már 32.

A munka további könnyítésére a rudazat, mely eddig darabonkint 2° hosszú s tetemesen vastag volt, a műhelyben átalakíttatott 6 öles darabokra, miáltal az éretett el, hogy a ki- és becsavarási munka egy harmadrésze szállíttatott.

Továbbá ugyancsak a munka könnyítésére a tisztító kötél a géppel összeköttetésbe hozatott, minélfogva a készülék felhúzásánál a kézimunka mellőzhetővé lett, alkalmaztatott ütés számláló, gondoskodás történt, hogy a himba ütései elháríttassanak s a VIII. számú 9″ 3‴ átmérőjű bélelő cső beeresztetett.

A következő, 1874-ik év még nagyobb eredménnyel végződött, mert az elért mélység ez évben már 289° 3'2″ volt, s a gyarapodás ez évben csaknem elérte az összes előző évek eredményét. De nemcsak a mélység, hanem az iszap hőfoka is haladott az előző évihez képest 13·9 fokkal, úgyhogy az év végén már 45·9° R volt.

A fúrtorony megerősíttetett ez évben, a munka éjjel sem szünetelt, lebocsáttatott a IX. számú 8″ 4‴ és a X. számú 7″ 8‴ átmérőjű bélelő cső, megjegyzésre méltó ezen évről még az, hogy február hó 28-tól kezdve az iszapból *gázbuborékok felszállása* tapasztaltatott.

A következő, 1875-ik évben sok akadállyal kellett megküzdeni, mellőzve azon további bajt nem okozott eseményt, hogy július hó 2-án délután *a villám a fúrótoronyba csapott*, említést érdemel a szeptember hó 14-iki rudazatszakadás 120° mélységben, de ezen baj is elháríttatott s a munka folyt. December hó 20-án éktörés következtében a véső lennmaradt s ez évben ki sem szedetett.

Mind e bajok dacára, a fúrás 402° 4″-ig haladt, s a felhozott iszap *58·7 fokot mutatott*, 12·8-al többet, mint az előző évben, *s augusztus hó 22-én sikerült a felszálló gázt meggyújtani*.

Az 1876-ik év első két havában a mult évi bajok elhárításával kellett megküzdeni. Január hó 28-án sikerült a vésőt kihozni, de a hosszú állás folytán a csövek annyira megszorultak, hogy a XI. számú 6″6‴ átmérőjű bélelő cső csak nagy nehézségekkel volt lesülyeszthető, ehhez még hozzájárult az, hogy a gépen egyik csapágy eltörött, s a szalagcsiga szintén megromolván, kicserélése elkerülhetetlenné vált; mégis a fúrás az év végén

858·51 méterig (458° 4'6″) haladt, s az iszap hőfoka 61·6-ra emelkedett. Említésre méltó, hogy augusztus hó 31-én tétetett kísérlet a hengerfúrással, s ez szép eredményre vezetett, s hogy a XII. számú 152 mm (6″ 3″) belső átmérőjű bélelő cső, úgynevezett vendégcső lesülyesztetett.

Ily haladás mellett a következő 1877-ik évre már biztosan lehetett várni az eredményt; *az iszap magas hőfoka, mely a 8·8° alvízhez képest az elmult év végén már 52·8° haladást mutatott*, legkevésbé sem engedett kétkedni a végleges sikerben, aminek első jelei *június hó 4-én tüntek fel, midőn először mutatkozott felszálló víz*, ami június hó 24-én már oly nagy mennyiségre gyarapodott, hogy sürgősen kellett gondoskodni annak elvezetéséről s a forrásfoglalási munkákról.

E végre a felszálló víz, mely egy darabig kézi munkával távolíttatott el, a fúrháztól kezdett ideiglenes csőcsatornán a sugárúti csatornába vezettetett; az akna kimélyíttetett, a bélelő csövek levétettek, a csövek közötti üregek fínom szemű kaviccsal kitöltettek, az akna kifalaztatott, s a foglalócsőnek betonalapja elkészíttetett; mindezen munkák július hó derekáig befejeztettek; *ekkor már a felszálló víz 30·1° hőfokot mutatott.*

Július 25-én kezdetett meg *a belső bélelő cső elvágása;* az e célra szerkesztett műszer a kísérletnél igen szép eredménnyel működött, úgyhogy a tervezett nagy mélységű vágásnál is biztos sikerre lehetett számítani. A vágás 720 méter mélységben sikerült is, azonban midőn a levágott csőrakat kiemeltetett, s már 42 méter hosszaságban július hó 31-én ki is szedetett, a *többi rész saját súlyánál fogva elszakadván, lezuhant* és az alsó csőrakatba hosszan bevágódott. Nagy szerencsének mondható, hogy ez alkalommal, *midőn a zuhanás folytán az egész csőtartó állvány darabokra hullott szét, a nyilt aknában lent dolgozó öt egyén közül négy sértetlenül maradt, s csak egy szenvedett nem nagymérvű zúzódást.*

Most már arról kellett gondoskodni, hogy a leszorult cső kihúzassék, a tapasztalatok után arra gondolni sem lehetett többé, hogy ismét 600—700 méter hosszaságban emeltessék meg a csőrakat, ehelyett célszerűnek mutatkozott az, hogy 60—70 méter darabokban szedessék ki, amely munka augusztus 24-én 722·18 méter mélységig meg is történt.

Szeptember hó 7-én a négyágú foglaló szerkezet elhelyeztetett, de ekkor, midőn a fúrást kellett volna folytatni, az tapasztaltatott, hogy a csőközök kitöltésére felhasznált *kavics jórészben a fúrlyuk fenekére szállott*, honnan azt csak október hó 1-én lehetett az időközben leszakadt kavicsfúró felhúzásával együtt végleg eltávolítani s most már hozzáfoghattak *a nagy akna építéséhez*, mi csakhamar be is fejeztetett, s jelenleg a 140 mm belső átmérőjű veresfenyő bélelőcső sülyesztetik.

Folyó évi január hó 21-én a fúrás egyelőre befejeztetett, s most az utolsó bélelőcső, mely veresfenyőből készült, bocsájtatik le, *970·48 méter mélységgel.*

Az 59·1 R víz naponkint körülbelül 12.000 hektoliter, vagyis mintegy 38.000 köbláb mennyiségben ömlik ki; az átfúrt rétegek fővonásokban véve 8° 3'7"-ig alluvium, 305°-ig mediterran réteg (lajtha képlet) 916·17 méterig *kisczelli agyag és márga*, 917·02 méterig *barnaszén*, ettől kezdve *végig dolomit*.

A bizottmány jelentését be is fejezhetné az elmondottakkal, de célszerűnek tartja a következő fejezetekben a műre vonatkozólag a költségeket is felemlíteni, valamint megemlékezni azokról, kik a munkában részt vettek.

Az artézi kút *összes költségeire*, mint már említettük, eredetileg 50.000 forint lett megszavazva és csak azon esetre, ha ez nem mutatkoznék elegendőnek, *volt még 20.000 forint tartalékban*, mint a vezető mérnöknek biztosított tiszteletdíj.

Ezen együttvéve 70.000 forintnyi összeg *két évi munkára volt számítva, holott a valóságban a munka kilenc éven túl tartott*, s az eredetileg számított 204° mélységből 970·48 méter, vagyis *az előbbinek több mint négyszerese lett*.

Nagyon természetes, hogy a négyszeres mélység a több, mint négyszeres munka időtartama, a nagyobb mélységben vezetett munkának nagyobb költsége az összes költségek mérvét általában tetemesen felemelték, úgyhogy az 1877-ik év végén az összes kiadás az eredeti 50.000 forint négyszerese volt, mi azonban tisztán megmutatja azt, hogy az eleintén két évre számított munka költségei egészen helyesen voltak számítva.

Belátta ezt a volt pestvárosi, s a mostani fővárosi hatóság is, mert a bizottmánynak indokolt előterjesztéseire, melyekben kimutattatott, hogy a margitszigeti fúrás eredményéhez képest szükségképen kellett ugyan következtetni azt, hogy 200 öl mélységben a kisczelli márgára akadunk, s hogy ennélfogva egyszerű csövezéssel is beérjük, de azért mivel ezen eredmény el nem éretett, *a végleges sikerről lemondani nem kell, évről-évre megszavazta a szükséges költségeket*.

Ennek jobb megvilágítására célszerű lesz, az eredeti költségtervezet és a tényleges kiadási táblázat tételeit összehasonlítani, amiből kitűnik az, hogy fentebbi állításunk helyes.

	Két évi munkára számíttatott	Tényleg kiadatott
1.	Fúrházra	4.000 frt.	7.807 frt. 30 kr.
2.	Gőzgépre, kazánkürtökre	8.000 «	9.635 « 94 «
3.	*a)* rudazatra *b)* eszközökre *c)* javításokra }	10.750 «	23.293 « 24 «
4.	*a)* iránycsőre *b)* csövezetre }	6.240 «	54.890 « 86 «
5.	Felügyelő mérnöknek	2.000 «	18.168 « 11 «
6.	Munkásokra: *a)* két munkavezető *b)* két gépvezető *c)* két kazánfűtő *d)* 8 segédmunkás }	10.800 «	60.219 « 09 «

	Két évi munkára számíttatott		Tényleg kiadatott
7.	Kőszénre	4.000 frt.	11.931 frt. 60 kr.
8.	Tűzifára	90 «	505 « 65 «
9.	Kenőszerekre	2.000 «	1.379 « 22 «
10.	Világításra	378 «	1.538 « 01 «
11.	Előre nem látható költségekre :		
	a) kötélre	— «	3.287 « 61 «
	b) szerszámra	— «	602 « 76 «
	c) vasneműekre	— «	1.115 « 05 «
	d) faneműekre	— «	1.387 « 86 «
	e) szállításokra	1.742 «	246 « 95 «
	f) biztosításra	— «	1.589 « 8 «
	g) irodára	— «	255 « 45 «
	h) különfélékre	— «	4.056 « 80 «
	i) foglalásra	— «	6.747 « 91 «
	Összesen	**50.000** frt.	**208.658** frt. **50** kr.«

*

A jelentés ezután részletesebben foglalkozik a költségek egyes tételeinek ismertetésével is, majd megemlíti, hogy 1868/1869-től 1877 végéig megszavaztatott összesen 211.600 forint s 1877. év végéig kiadatott 208.658 forint 50 krajcár s e szerint a folyó évre, amelyre külön költség már nem adatott, még rendelkezésre áll 2941 forint 50 krajcár.

Ezután még felsorolja a jelentés a fúráshoz szükséges felszereléseket szállító iparosokat, majd így fejeződik be :

»Feladatunk az volt, hogy az artézi kút keletkezéséről történeti vázlatot adjunk, belefoglalva ebbe a pénzügyi eredményeket is. A műnek szigorúan tudományos ismertetése a tervező feladata, ki ennek külön értekezésében meg fog felelni.

Részünkről csak azt javasoljuk, egyelőre, hogy a *kút vizének mielőbbi értékesíthetése végett, küldessék ki egy szakértőkből álló külön bizottmány*, melynek feladata lesz, az értékesítés módja vagy módjai felől beható részletes munkálatot készíteni.

Midőn jelentésünket befejezzük, kötelességünknek ismerjük megemlékezni azokról, akik eme nagyszerű mű létesítésében éveken át a legnagyobb elismerésre méltó buzgalommal fáradoztak, s a többször felmerült akadályoktól és bajoktól meg nem ijedve, szellemi tehetségük és anyagi munkájuk megfeszítésével, mindig csak arra törekedtek, hogy a kitűzött cél eléressék.

A mű tervezője és főintézője mellett *Dávid* Vilmos kirendelt felügyelő-mérnök 1868 november 15-től és *Zsigmondy* Béla magánmérnök 1872-től kezdve mostanáig kifejtett szakértő és buzgó munkásságukkal a hatóság elismerését teljes mértékben kiérdemelték, valamint azon munkások, kik

majd egy évtizeden át hűséggel és szorgalommal végezték feladatukat, érdemesekké tették magukat arra, hogy a bizottmány őket a t. hatóságnak különös figyelmébe ajánlja.

Budapesten, az artézi kút furatására felügyelő bizottmány 1878 február 13-án tartott üléséből.

Kun Gyula s. k.,
az artézi kút furatására felügyelő bizottmány jegyzője

Kada Mihály s. k.,
alpolgármester,
mint az artézi kút furatására felügyelő bizottmány elnöke.«

*

Budapest székesfőváros ilymódon a Városligetben, a mai millennáris emlékmű helyén, bővízű artézi kút birtokába jutott. A városok egyesítésekor a Rudasfürdő is városi tulajdon volt. Minthogy pedig az artézi kút fúrásának vizét is fürdő céljaira kívánták felhasználni, — *kezdetét vette Budapesten egy nagyobbszabású fürdőpolitika, — a székesfőváros irányítása mellett.*

A városligeti artézi kút vizének felhasználása, illetve *részbeni* hasznosítására szánt nádorszigeti fürdő felépítése ugyan még csak a magját képezte ennek a fürdőpolitikának, de már egybeesett a balneológusok propagandatevékenységének az idejével.

Hozzájárult ehhez rövidesen a Sárosfürdő városi tulajdonba való visszaszerzésének a lehetősége is, még pedig a Ferenc József-híd megépítésével kapcsolatban úgy, hogy az egyesített Budapest főváros *a két fürdő mellett csakhamar még egy harmadik fontos régi fürdő birtokába is jutott.*

*

A székesfőváros tulajdonában levő fürdők történetét párhuzamosan kívánom tárgyalni a székesfővárosi autonómia és adminisztráció kebelében lassan-lassan mind erőteljesebben kialakuló fürdőpolitikai elgondolások fejlődésével. Ez a fejezet sok olyan részletet és különösen sok olyan okmányt és felszólalást tartalmaz, ami azt látszólag nehézkessé teszi, de bizonyos, hogy azoknak az okmányoknak és felszólalásoknak ismertetése nemcsak az akkor szerepet vitt egyének tevékenységének hálás kegyelettel való megemlítése miatt jár tanulságokkal, hanem minden bizonnyal sok értékes gondolat is akad, amelyeknek megszívlelése, követése, avagy megvalósítása — ha most még nem is valósíthatók meg, — de azokra a késői utódokra hárul, akik Budapest-fürdőváros további kialakulásának elősegítésén lesznek hívatottak közreműködni.

XI. FEJEZET.

A székesfőváros fürdőpolitikája az 1900-as évekig ; a Nádorszigeti fürdő felépítése; a Rudasfürdő kijavítása, illetve újra való felépítésének terve; a lebontott Sárosfürdő kihasználatlanul álló gyógyforrásainak a székesfőváros tulajdonába való megszerzése.

A székesfőváros autonómiája, amint láttuk, eleinte a városligeti artézi kút fúrásának az elrendelésével és lefolytatásával még nem gondolt kifejezetten arra, hogy a remélt és nyert hévvizet, gyógyítóerejének kihasználására építendő hévvizű gyógyfürdő által hasznosítsa, hanem inkább az 1867-ben csak kezdetleges vízvezeték kiegészítése, a városligeti tó vízének pótlásaés a városligeti vegetáció öntözési lehetőségének a biztosítása voltak az elsősorban számbajövő motivumok. A fürdő útján való hasznosítás egészen háttérbe szorult.

Mindazonáltal *a székesfőváros tudatos fürdőpolitikájának kezdő időpontjául mégis a városligeti artézi kút fúrásának a befejezését kell tekintenem.* Mert hiszen a városligeti nádorszigeti fürdő felépítése volt az első tudatos fürdőpolitikai befektetés a székesfőváros részéről.

A székesfőváros tulajdonában levő fürdők közül tehát időbeli sorrendben a Városligetben levő artézi fürdővel kívánok foglalkozni, mert a Sárosfürdőnek 1809. előtt városi tulajdonban való átmeneti kezelését leszámítva, a városligeti artézi kútfúrással nyert víz felhasználására épült úgynevezett nádorszigeti-fürdő volt — a már többször említett Rudasfürdő mellett — a második olyan gyógyfürdő, amely a székesfőváros tulajdonában és kezelésében állott, de az *első*, amelyért anyagi áldozatot is hozott.

I.

A Nádorszigeten létesített Artézi-fürdő.

Még a fúrásnak 1878-ban történt befejezése előtt, a Közmunka Tanács az 1872 június 8-iki ülésén foglalkozott a Városligettel és ennek az ülésnek a jegyzőkönyvében a következőket olvassuk :

»A jelenleg, jóformán összhangzatos terv nélkül csoportosított részletekből álló Városligetnek a modern parkművészet színvonalán álló nyilvános mulatóhellyé leendő átalakítása tervébe a jelen általános szabályozás meg-

állapítása alkalmával nem kívánt a Fővárosi Közmunkák Tanácsa bocsátkozni, hanem ezt külön megvitatás tárgyává tenni határozta. Egyelőre csak a jelenlegi Városligetnek a volt homokbányai rész (70 hold) általi bővítésére és az utóbbinak az Istvánmezőn át leendő összeköttetésére nézve készített tervet találta saját részéről elfogadandónak.«

A Közmunka Tanács hajlandónak mutatkozott arra, hogy az újonnan átalakítandó Városliget összeköttetésére szolgáló főutat (a későbbi Stefánia-utat) a Fővárosi Pénzalap terhére fogja létesíteni.

Néhány év mulva, 1878-ban, *Zsigmondy* Vilmos artézi kútfúrása sikeres befejezést nyert és ekkor már rohamosan követték egymást az események: a nádorszigeti fürdő felállítására, a városligeti tó szabályozására, az 1885. évi országos kiállítása megrendezésére és a Városliget további kifejlesztésére vonatkozó tervek, elgondolások kidolgozása és keresztülvitele.

A városligeti artézi kút furatásának ellenőrzésére kikültött *városligeti házibizottmány* 1877 december hó 15-én tartott ülésében már bejelentette, hogy a furatás már olyan előrehaladott stádiumban van, hogy »a kút vizének mikénti felhasználása iránt tárgyalások tartatnak, miután előreláthatólag a nemsokára végleg elkészülendő kút vizének értékesítése *nagyobbszerű fürdő* létesítését teendi szükségessé.« A házibizottmány felkérte a székesfőváros tanácsát, hogy amikor a fürdő helyének meghatározására kerül a sor, kérje egyúttal a házibizottmány meghallgatását is.

*

A fővárosi *közegészségügyi bizottmány állandó bizottsága* 1878. évi július 8-án tartott ülésében foglalkozott az Artézi-fürdő ügyével és a következő előterjesztést tette:

»Tisztelt közegészségügyi bizottmány! A tek. fővárosi közgyűlés folyó évi június hó 27-én kelt 390. számú határozata folytán a közegészségügyi bizottmánynak állandó albizottmánya arra utasíttatott, hogy az artézi kút értékesítésére nézve általában, különösen pedig a városligeti Nádorszigeten létesítendő fürdőház tekintetében szakszerű véleményt adjon; az albizottmánynak ezennel van szerencséje a nyert megbízatásnak megfelelőleg a fennforgó ügyre vonatkozó javaslatát a következőkben tiszteletteljesen előterjeszteni:

Az albizottmány azon nézetben volt, hogy a szorosabban körül nem írt közgyűlési utasításnak legjobban akkor felel meg, ha nemcsak a tervezett fürdőházra, hanem azon egészségi teendőkre nézve is mond véleményt, amelyek az artézi-kút vizének a közönség által történt gyakori használata folytán már jelenleg szükségesek. Az albizottmány azt hiszi ugyanis, miszerint azon körülmény, hogy az artézi kút a főváros tőszomszédságában van és így a közönség nagy részének *igen könnyen hozzáférhető*, továbbá

azon körülmény, hogy annak vize, mind magas hőmérsékénél, mind vegyi alkatrészeinél fogva kétségen kívül *határozott gyógyhatással bír* és így annak belső használata épen nem közömbös; kötelességévé teszik a fővárosi hatóságnak, idejekorán oly intézkedéseket tenni, melyek, míg egyrészt a főváros közönségét egészségi ártalmaktól megóvják, addig másrészt az annyi költséggel létesített forrás hírét ne kockáztassák.

Ezen felfogásból kiindulva, az albizottmány kebelében elsősorban azon kérdés merült fel: lehetséges-e általában szakszerű véleményt mondani, mielőtt az artézi kút vizének hivatalos vegyelemzését ismerjük? Az albizottmány ezen kérdésre egyhangúlag oda nyilatkozott, hogy miután *Molnár* János, volt fővárosi vegyész részéről, akit az albizottmány minden tekin-

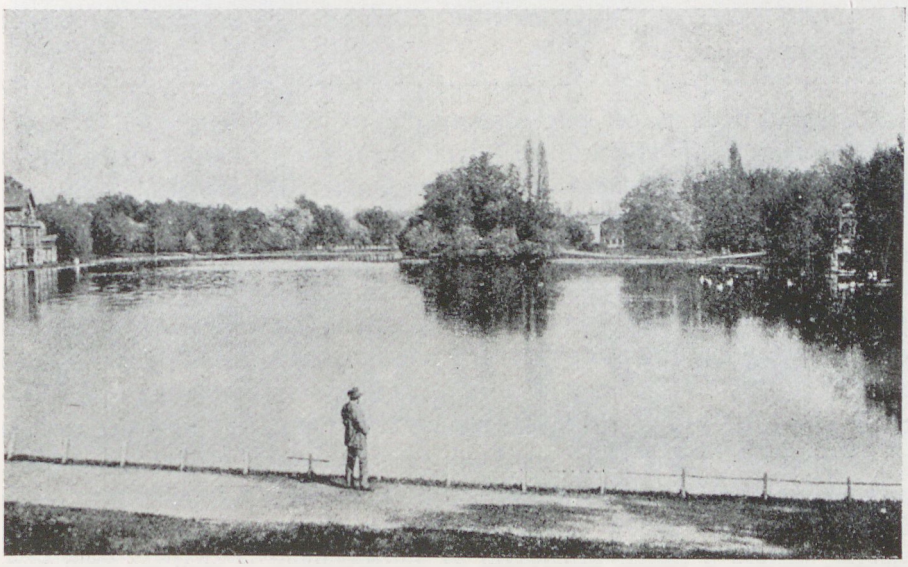

A városligeti tó a XIX. század második felében, a szigeten látható ideiglenes fürdőépülettel

(Egykorú fényképfelvétel után

tetben megbízhatónak tart, a víz már analysaltatott és ezen vegyelemzés eredménye köztudomásra hozatott, miután az artézi kút vize sok tekintetben (a hőmérséket és a benne foglalt gáznemű alkatrészeket kivéve) a budai források vizével, melyeknek hatása már régóta ismeretes, azonos: az albizottmány Molnár János úr által eszközölt vegyelemzést ideiglenesen azon alapnak tekinti, amelyből az artézi kút minél előbbi értékesítése tárgyában a többi teendők megállapítására nézve ki lehet indulni és abból kifolyólag azon nézetének ad kifejezést, hogy mind köztisztasági, mind közegészségi tekintetben is felette kívánatos, hogy a főváros bal részében, amely jelenleg

egy természetes hőforrással sem rendelkezik, *az ily nagy költekezések mellett létesített artézi kút minél előbb felhasználtassék fürdési célokra* és ennek következtében elfogadja az artézi-kút bizottmánynak azon javaslatát, hogy a városligeti Nádorszigeten *ideiglenes fürdő* létesíttessék, de az albizottmány a legnyomatékosabban kívánja hangsúlyozni, hogy ezen provisorium mellett is csak akkor nyilatkozhatik, ha minden erre nézve mulhatatlan szükséges egészségügyi intézkedések meg fognak tétetni. Ha ugyanis egészségi ártalmak fognák környezni ezen ideiglenes fürdőt, akkor ennek gyógyhatása talán részben meghiusulva, mindenesetre azonban egész határozottságában és kiterjedésében nem lenne megállapítható, ami elsősorban a fürdő- és üdülőközönségnek, de magának *a fürdő hírének* is érzékeny kárára fogna vállni, — *valamely fürdő jó híre pedig oly tőke, melyet főleg akkor, midőn annak létesítése oly nagy pénzbeli áldozatokkal járt, mint az artézi kúté, minden-áron emelni kell, ha csak a befektetett tőke kamatjairól egészen lemondani nem akarunk.*

Ezen legfontosabb és szükséges egészségi teendők pedig az albizottmány nézete szerint a Városliget helyi viszonyaiból mintegy önmagukból folynak; tagadhatatlan, hogy a városligeti talaj ingoványos, iszapos, ezen bajon különben célszerű csatornázás és egyéb technikai eljárások által, melyekről a fürdő létesítésekor amúgy is gondoskodni kell, segíteni lehet, további, *sokkal komolyabb egészségi ártalom a városligeti tó álló vizében keresendő*, amennyiben a tó *pangó* vizének kigőzölgései a környező levegőt fertőzik és így a beteg és üdülést kereső közönségnek egyaránt ártanak. Ezen hiányon gyökeresen segíteni a fürdő gyógyhatásának kimutathatása és annak leendő hírére nézve oly fontos, hogy az albizottmány a maga részéről a fürdő létesítését csak ezen feltétel teljesülése mellett tekinthetné egészségi tekintetben kifogástalannak. Épen azért, mert *oly thermát voltunk szerencsések találni*, melynek gyógyhatása már a vegyelemzés és az eddigi a hasonhatású budai fürdők hatásában észlelt tapasztalatok után ítélve is, *kétségen kívüli*, a szigetet, melyre a fürdőt áthelyezni az albizottmány is óhajtja, azon közegészségi ártalomtól, mely a pangó víz kigőzölgésében áll, meg kell szabadítani, ami legsikeresebben azáltal érhető el, ha a tóba a már régóta tervezett Rákos vizét bevezetik, ezáltal a víz mozgóvá, folyóvá tétetik, az ártalmas kigőzölgésekből származó mocsáros lég létrejötte meg fog akadályoztatni, a talaj kiszárítása lényegesen elő fog mozdíttatni, elesik végre azon aggodalom is, mintha az ideiglenes fürdőháznak elhelyezése a Nádorszigetre a nedves levegőnél fogva célszerűtlen volna, amennyiben nem a friss folyóvíz, hanem a légfertőző pangó víz kigőzölgései ártalmasak; példák erre a margitszigeti forrás, Pöstyén és Römerbad, melyek, habár szintén folyóvizek által vannak környezve, mégis általánosan elismert célszerű és igen jóhatású fürdők.

Ennyit a Nádorszigeten létesítendő ideiglenes fürdőházról.

Mivel azonban tudvalevőleg a közönségnek nagyrésze már hónapok óta *az artézi kút vizét belsőleg használja*, kötelességének tartja az albizottmány ezen irányban is oly javaslatokat tenni, melyek egészségi tekintetben mind a közönségre, mind a víz gyógyhatásának gyakorlati kideríthetése szempontjából szükségesek.

Szükséges ugyanis megakadályoztatni, hogy a víz *olyanoktól ne használtassék*, akiknek egészségi állapotát *veszélyeztethetné*, az albizottmány hangsúlyozni kívánja, miszerint oly ásványvíz belső használatát, melynek

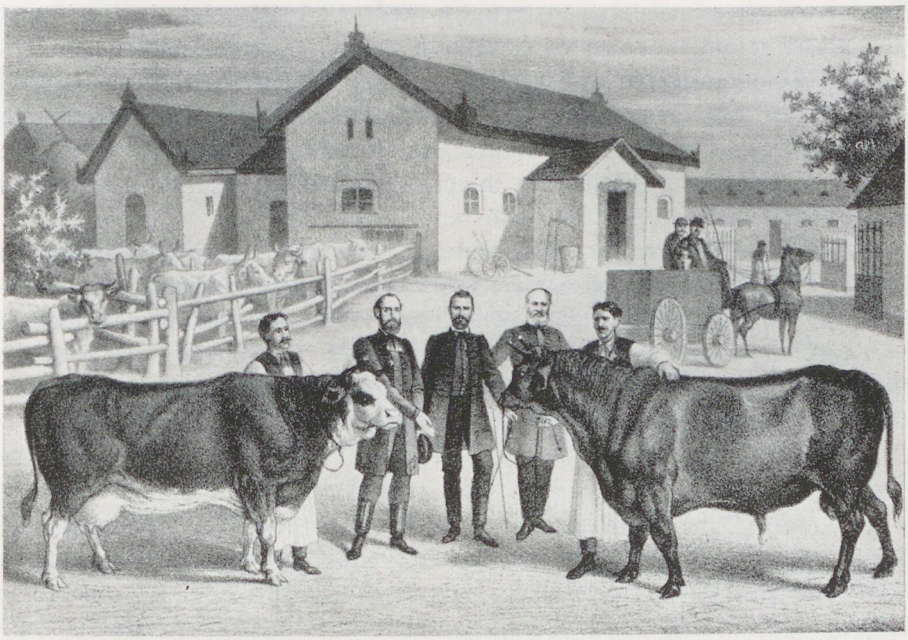

A Városligetben volt Cséry-féle majorság a mai Széchenyi gyógyfürdő helyén, a XIX. század ötvenes éveiben

(Egykorú folyóirat illusztráció.)

hőmérséklete 58—60 R. és mely a szilárd alkatrészeknek és gázoknak oly tetemes mennyiségét tartalmazza, a közönség önkényére bízni, egészségi tekintetben semmi szín alatt nem tűrhető. Az albizottmány helyeslő tudomással is vette, hogy a fővárosi tanács már idejekorán *a kellő orvosi felügyeletről gondoskodott*, hogy azonban lehetséges legyen ezen ellenőrzést tényleg gyakorolni is, arra nézve javasolja, hogy az orvos számára az artézi kút közelében rendelőszoba legyen, hogy módjában legyen, a tanácsát kérő közönséget orvosilag megvizsgálni és a vizsgálat eredményéhez képest a víz használatát megengedni, vagy attól eltiltani. Csak így lehetséges a közönségnek szakszerű tanácsot adni, csak így lehetséges a szükséges orvosi

ellenőrzést tényleg gyakorolni, ha mindenki, aki a vizet belsőleg használni akarja, magát az ellenőrző orvosnál bemutatja, de ilyetén eljárásnak még azon igen fontos és a forrás és fürdő jövőjére nézve nagy horderejű haszna is lesz, hogy az orvosnak módja és alkalma lesz, tudományos észleleteket és tanulmányokat tehetni, ami egy a kezdet stádiumában levő ilyenemű vállalatnál majdnem életkérdésnek tekinthető.

Nem szorul bővebb indokolásra az albizottmány azon javaslata, hogy mindelőbb akármily egyszerű és olcsó ivócsarnok állíttassék fel, mely az ivó közönséget a kedvezőtlen időjárással járó egészségi ártalmaktól megóvja. Az albizottmány javaslatai, melyeket a főváros közegészségi bizottmánynak elfogadásra ajánl, röviden összefoglalva tehát a következőkben állanak:

a) A Nádorszigeten levő, a főváros tulajdonát képező bérház alakíttassék át az artézi kúti bizottmány javaslatához képest ideiglenes fürdőházzá, azon megjegyzéssel, hogy a Rákos vize a városligeti tóba vezettessék.

b) A hatóság gondoskodjék minél előbb fedett ivócsarnok létesítéséről és a felügyelő orvos számára kellő rendelőszobáról.

Végre megjegyzi az albizottmány, miszerint a fentemlítettekben csakis azon javaslatok megtételére szorítkozott, melyek egyelőre oly szükségesek, hogy halasztást nem igen tűrnek, a későbbiekre nézve, főleg az artézi kút felesleges vize értékesítésének egyéb módozataira azt hiszi az albizottmány, hogy lesz még a közegészségügyi bizottmánynak akárhányszor alkalma megjegyzéseit és véleményeit megtehetni.«

*

A székesfőváros közgyűlése is nagy lelkesedéssel vette tudomásul, hogy milyen értékes kinccsel gyarapodott a főváros vagyona a városligeti artézi kút fúrásának sikeres befejezése által. Az 1878. évi október 16-án tartott közgyűlés elhatározta, miként azt már a történeti részben is említettük, hogy *Zsigmondy* Vilmos bányamérnöknek, mint a városligeti artézikút tervezőjének és a fúrási munkálatok vezetőjének *mégis megszavazta azt a 20.000 forint jutalomdíjat*, amit 1868-ban állapított meg ugyan, de az *50.000* forint költséget meg nem haladó fúrás sikeres befejezése esetére. *Dávid* Vilmosnak, mint a tervező *Zsigmondy* Vilmos helyettesének 4000 forint, *Zsigmondy* Béla mérnöknek 2000 forint tiszteletdíjat állapított meg a közgyűlés. Azonkívül összesen 1190 forint jutalomdíjat szavazott meg a kút létesítésénél működött munkások részére is.

*

A fürdő felépítésének a gondolata arra indította *Tisza* Kálmán, akkori miniszterelnököt, mint belügyminisztert, hogy a belügyminisztérium és az Országos Közegészségügyi Tanács tagjaiból, valamint a székesfőváros törvényhatósága kiküldött tagjaiból álló *vegyes bizottságot* létesítsen, amely

a nádorszigeti fürdő létesítésének és berendezésének az ügyével volna hivatva foglalkozni oly módon, hogy az akkor már fejlődött és tudományosan is művelt balneológiai szempontok zavartalanul érvényesülhessenek.

A közgyűlés 1879 január 8-án terjesztette fel a belügyminiszterhez azt a beadványt, amelyben közli, hogy a maga részéről ebbe a bizottságba tagokul kiküldötte *Kada* Mihály alpolgármestert, dr. *Patrubány* Gerő tisztifőorvost, valamint *Havas* Ignác, dr. *Rózsay* József, *Preuszner* József és dr. *Halász* Géza fővárosi bizottsági tagokat.

A belügyminiszter a székesfővárosnak az 1879. évi február 25-én kelt leirata értelmében az Országos Közegészségügyi Tanács részéről kiküldötte dr. *Korányi* Frigyes és dr. *Balogh* Kálmán egyetemi tanárokat, a belügyminisztériumból pedig gróf *Zichy Ferraris* Victor belügyminiszteri államtitkárt, *Balajthy* Imre belügyminiszteri tanácsost és dr. *Hartl* Alajos belügyminiszteri tiszteletbeli titkárt küldötte ki.

*

Amikor az artézi kút vizét a közönség számára is hozzáférhetővé tették, a víz gyógyító erejének híre olyan általános lett, hogy a kút forgalma napról-napra tetemesen növekedett. A vizet, miként azt az egyik fent közölt hivatalos iratból is láthattuk, *Molnár* János vegyész elemezte először.

A technikai megoldásra vonatkozólag a székesfőváros vezetői körében az az elgondolás lett népszerű, hogy *a kút vizét csöveken át vezessék a városligeti tóban levő szigetre*, ahol a székesfőváros tulajdonában állott egy nyaraló és mellette a kertészépület. Ezek alig hoztak valami jövedelmet és így a már kész épületeknek fürdővé átalakítása az eredeti számítás szerint nem is követelt tulságosan nagy áldozatot.

Budapest tiszti főorvosa, dr. *Patrubány* Gergely a törvényhatósági bizottság közegészségügyi bizottságához terjedelmes beadványt intézett, amelyben egész alapossággal vizsgálta az artézi-kút vizét, helyzetét és a létesítendő nádorszigeti fürdő építésének ügyét. Ebben a beadványban egyébként hatósági közbelépést sürget abban az irányban is, hogy *a gyógyvizet ne fogyaszthassák orvosi ellenőrzés nélkül*, tetszésszerinti mennyiségben olyanok is, akiknek a víz használata egészségük ártalmára lehet.

A mérnöki hivatalnak 1880. június 3-án kelt tervei szerint a fürdőépületben a földszinten 4 kőfürdő, 4 márványkádfürdő és 14 porcellánkádfürdő létesítése válnék szükségessé, az I. emeleten pedig 12 horganykádfürdő, miáltal összesen 34 fürdőkád nyerne elhelyezést. A mérnöki hivatal azt is megjegyezte, hogy »a kőfürdők létesítése már azon okból is elkerülhetetlen, mivel ezen fürdők, mint gyógyfürdők, eddig a főváros közönsége által minden fürdőintézetnél aránylag a legkeresettebbeknek bizonyultak.«

Minden fürdőszobát a mérnöki hivatal zuhannyal, hideg és meleg vízcsapokkal és szellőztetővel kívánt ellátni, az épület fűtését azonban

kályhák által kívánta eszközölni, »mivel a természetes melegvíznek fűtési célokra leendő felhasználása részletes és pontos számítás alapján 8200 forinttal több berendezési költséget igényelne.« A terrazzóval burkolt fürdőépületben orvosi szobát is kívánt a mérnöki hivatal berendeztetni.

A meleg- és hidegvízvezető öntött vascsöveket a mérnöki hivatal az Állatkert irányában az új hídra fektetve terveztette, a hidegvízcsöveket összeköttetésbe kívánta hozni a sugárúton (Andrássy-úton) fektetett fővárosi vízvezetékkel, a melegvízcsöveket pedig az artézi kút csövével.

*

A Közmunka Tanács 1880. július 1-én beleegyezését adta, hogy a főváros a Nádorszigeten felépítse a fürdőházat, azonban kívánatosnak tartotta, hogy »a forróvizet vezető csövek a növények és fák érdekében ne befásított helyeken által, hanem az utak mentében fektettessenek.«

*

Rendkívül érdekes körülmény, hogy még 1880. évi június havában a főváros tanácsa *S. Philippart* brüsszeli lakostól *De Caló* Antal útján ajánlatot kapott az artézi kút hévvizének bérbevétele és hasznosítása iránt. Ez az ajánlat, ami egyidejűleg francia és magyar nyelven került a főváros tanácsához, magyar nyelven a következőképen szól:

»Tekintetes fővárosi Tanács!

Budapesten.

Nagy figyelemmel vizsgáltam meg a Pesten a Városligetben fúrt kútban levő hővízforrást és elismerem, hogy a szükséges tőkékkel és ismerettel annak alapján oly fürdőtelepet lehetne alapítani, mely nemcsak a fővárost díszítené, hanem minden kellékkel bírna, hogy európai teleppé váljék és ennek következtében nagy jövedelmet nyujtson Magyarország fővárosának.

A kérdést közelebbről tanulmányozván, azt találom, miszerint — hogy e cél elérettessék biztonsággal— azt a következő feltételekre kellene alapítani:

1. Pest városa átengedi a hővízforrást jelenlegi állapotában és kötelezi magát, hogy Pest területén sem maga nem kutat többé és nem használtat ki új hővízforrást, sem másnak nem engedélyez arra jogot, Budát ide nem értve.

2. Pest városa a vállalatnak annyi területet ingyen engedélyez, amennyire annak építkezéseire szükséges leend, mint fürdő, vendéglő, színház, sétatér stb. és azonnal kiköttetik, hogy a városligeti területből legalább 10 hektárnyi terület e célra fog fordíttatni, azonkívül a tó és a Pávasziget is.

3. Pest városa megengedi a vállalatnak, hogy Pest különböző utcáiban vascsöveket bocsásson avégett, hogy a város részeibe vezethesse a vizet és különböző pontokon tetszése szerint fürdőtelepeket állíthasson fel. Úgy-

szintén Pest városa a vállalatnak jogot ad egy egyedül a városligeti főtelep számára szolgálandó lóvonatú vasútra, fenntartva a fennálló lóvonatú vasút jogait és akadály esetére megengedtetik a vállalatnak saját társaskocsik használata.

4. Pest városa a szerződés egész tartamára lemond minden e részbeni városi adó, vagy contributió, vagy százaléki jövedékről, amennyiben utóbbiak őt a cameralis és közönséges adó után is illetnék.

5. A vállalat kötelezi magát arra, hogy mihelyt a szerződés aláiratik, a részletes vállalati tervek készítéséhez hozzá látni fog és azokat olykép

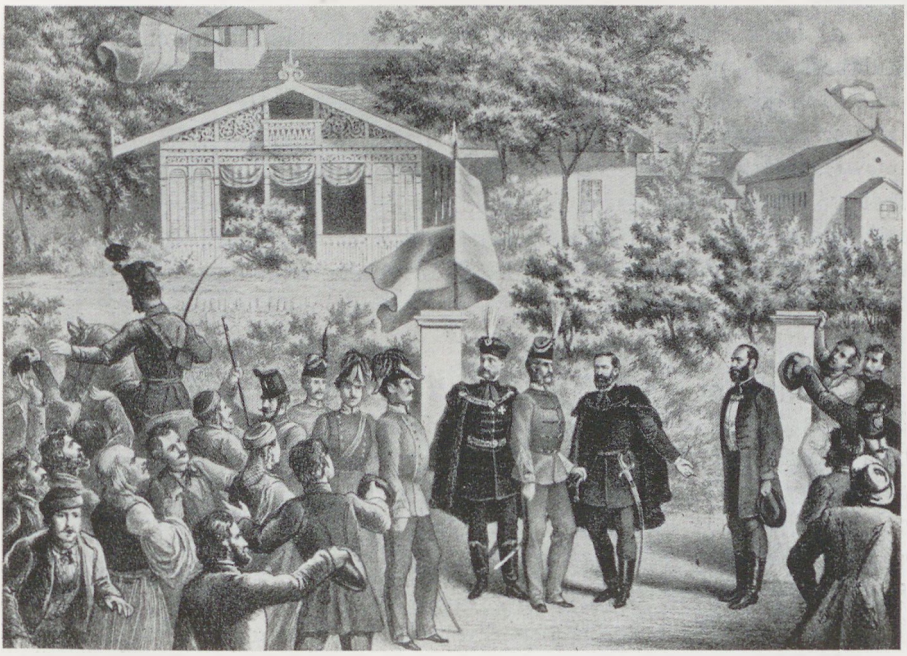

I. Ferenc József király látogatása a Városliget majorságában, a mai Széchenyi-fürdő helyén

fejezendi be, hogy a fővállalat s épület az 1883. év elején kész és forgalomban leend, fenntartván jogát részben ezen határidő lefolyta előtt is felhasználni.

6. Pest városa által nyert engedélyekért a vállalat kötelezi magát:

a) 1882 január 1-től kezdve Pest városának előleges félévi, január 1-én és június 1-én esedékes részletekben évenkint o. é. 10.000 forintot fizetni,

b) a vállalatnak engedélyezett negyven évi használat tartama lefolyta után, tehát 1922 január 1-én az egész vállalati tulajdont, ide értve a butorzatot és leltári ingóságokat is és semmitsem kivéve, Pest városa tulajdonába bocsátani. Evégett a földtulajdona telekkönyvezve marad, mint Pest városa

tulajdona, de arra minden e szerződésben foglalt jog a vállalat javára be fog kebeleztetni és végrehajtásnak semmi cím alatt nem leend helye a két fél irányában.

c) Azon esetre, ha a város canalisáltatnék, mindenkor, midőn a canalis csövei nem lesznek a vállalat telepeitől 25 méternyi nagyobb távolságban, a vállalat megengedi Pest városának 250 hektoliternyi vizet a hővízforrásból a kórházak és más jótékony intézetek számára, de ez esetre a bevezetés ez intézetekbe és a kellő hydrometerek Pest városát terhelik.

7. Azon esetre, ha a vállalat részvénytársulattá alakulna, Pest városa már ezennel megadja ez iránti beleegyezését, fenntartván azonban a következő jogokat :

a) hogy a társulat a magyar törvények alapján alakuljon és székhelye Budapest legyen,

b) hogy elnöke vagy született, vagy honosított magyar legyen és

c) az igazgató tanács egy harmadának kinevezését.

Ügyeimnek megbízottja De Caló úr Pesten marad és ő fel van jogosítva Pest városa rendelkezésére megállapítandó feltételek alatt cautio fejében o. é. papirokban o. é. 10.000 forintnyi összeget bocsátani, úgyhogy a szelvények javamra maradván, e 10.000 forint évi járuléknak fele 1882. évre be nem leend fizetve.«

*

A tanács az ajánlatot felolvastatta az 1880. évi június 10-én tartott ülésen, azonban megállapította, hogy *Philippart* úr a helyi viszonyokat nem ismeri,« ennélfogva az ajánlattal a tanács nem is foglalkozott. A közgyűlés ugyancsak elutasította az ajánlatot, de megvolt ennek az ajánlatnak az a haszna, hogy még több áldozatkészséggel és bátorsággal fogott hozzá a székesfőváros a fürdő létesítéséhez. Annak a kérdésnek a megfontolása és megvitatása vált szükségessé, *vajjon foganatba menjen-e a próbafürdő felépítése az elkészített tervek szerint a Nádorszigeten, avagy pedig egy önálló, nagy fürdőtelep létesíttessék*, amely megfeleljen a forrás létrehozatalára szánt körülbelül 300.000 forintnyi költségnek. Az is kérdéses volt, vajjon maga *a főváros létesítsen-e* egy nagy fürdőtelepet, vagy a fennforgó viszonyokra és a jelentkező vállalkozási hajlamra való tekintettel ezt *vállalkozás útján* létesítse ?

A *Philippart*-féle ajánlat elutasításánál nagy szerepet játszott az a körülmény is, hogy az 1873. év óta tartó gazdasági pangás végetért és egyre többen kerestek alkalmat arra, hogy tőkéjüket hasznos vállalkozásokba befektessék.

*

A mérnöki hivatal 1880 július 7-én állapította meg az árlejtési feltételeket a Nádorszigeti fürdő létesítésére vonatkozólag, azonkívül a híd és csatorna építésére vonatkozó munkálatokat is részletezte. Nyilvános árlejtés alá bocsátották a fürdőépületnél a kőműves és földmunka, ács- asztalos-

lakatos- mázoló- bádogos- üveges- szobafestő- és cserepezőmunka szállítását, a kőfaragómunkákat, a kőfürdők vörösmárványlapjainak a szállítását. A vízvezeték és fürdőberendezést, a karrarai márványkádak szállítását, villamosjelzőkészüléket, továbbá a híd és csatorna építésére vonatkozólag a kőműves- és földmunkát, a zsilipezést és öntöttvasmunkát, valamint a kőfaragómunkát. A többi szállításra vonatkozólag szűkebbkörű pályázati eljárást javasolt a mérnöki hivatal. A fürdőben gázvilágítást javasoltak és azt is javasolták, hogy a légszesztársulat köteles legyen a csővezetéket saját költségére átvezetni a szigetre.

Az árlejtés összesen 28.485 forint 57 krajcár eredménnyel végződött.

*

A székesfőváros arra is számított, hogy a nádorszigeti fürdő felépítésével kapcsolatban igényelheti a közegészségügyi törvény, az 1876. évi XIV. tc. 103 §-a értelmében a fürdőhelyen létesített új építmények számára biztosított 20 évi adómentességet. Az erre vonatkozó megkeresést azonban a VI—VII. kerületi m. kir. adófelügyelő visszautasította azzal, hogy a törvény *csak új építkezések, illetve új adótárgy keletkezése esetén engedi meg az adómentességet.* Csak abban az esetben kaphatja meg a főváros a 20 évi adómentességet, ha a fennállott régi nyaralóépületnek előbb beépítve még nem volt területén eszközölt volna építkezést, vagy olyan toldást, hogy ezáltal új adótárgy keletkezzék és csak ez esetben hajlandó az adófelügyelőség — az újonnan keletkezett adótárgyra való szorítással, — megadni az adómentességet.

Az építkezés azonban igen erős ütemben haladt. Igaz, hogy közben tűzeset is fordult elő a Nádorszigeten. A tűz által okozott károk helyreállítása megnövelte az építkezés költségeit is.

1881 április 19-én *Lampel* Hugó főszámvevő a tanácshoz már elszámolást állított össze a Nádorszigeti fürdő felépítésének költségeiről. Az elszámolás célja tulajdonképen a jövedelmezőség pontosabb kiszámítása volt és így nem egészen pontos, hanem kerek összegeket tüntet fel. A fürdőépület előállítási költsége, beleértve a melegvízvezetéket, hidat és levezetőcsatornát, valamint a tűzeset által okozott kár helyreállításának költségeit, összesen 46.000 forintot tett ki. A leégett volt kertészlak helyére tervezett melléképület költségelőirányzata kerekszámban 12.000 forintot tett ki. A fürdő első felszerelésére 8000 forint volt szükséges, tehát a kiadások végösszege 66.000 forintot tett ki.

Ezzel szemben *Weszely*, a Rudasfürdő akkori igazgatója közben, járásával a fürdő tiszta jövedelmének kiszámítása is megtörtént. Eszerint levonva évi 6600 forint kezelési költséget, házbért és jövedelemadót, kereken 13.200 forintra várható a Nádorszigeti fürdő évi tiszta jövedelme, ami a fentemlített 66.000 forint befektetés 20%-os kamatozásának felelt meg.

*

A nádorszigeti fürdőt 1881 július 30-án nyitották meg. Az első három esztendő pénzügyi eredménye nagyon biztató volt.

1881-ben, a megnyitás napjától az év végéig 7626 forint volt a bevétel, ami 49 forint 21 krajcár napi átlagnak felel meg. 1882-ben az év összes bevétele 25.824 forintra emelkedett, ami 70 forint 75 krajcár napi bevételnek felel meg. 1883-ban az összes bevétel 30.794 forint volt, tehát napi 84 forint 37 krajcár. Az 1884. év első felében a bevétel 15.822 forint volt, vagyis a napi átlag 86 forint 94 krajcárt tett ki.

A forrás vizét 1880-ban dr. *Than* Károly egyetemi tanár analizálta s szerinte 10.000 súlyrész vízben a következő ásványi elemek vannak

Calcium bicarbonat	5·7303 s. r.	Magnesiumjodid	0·0003 s. r.
Magnesium bicarbonat	1·4593 « «	Magnesiumborat	0·0393 « «
Vas bicarbonat	0·0163 « «	Calcium fluorid	0·0014 « «
Mangan bicarbonat	0·0107 « «	Aluminium hydroxyd	0·0008 « «
Natriumsulphat	1·7359 « «	Hydrogensilicat	0·7228 « «
Calciumsulphat	0·7445 « «	Szabad szénsav	4·6135 « «
Kaliumsulphat	0·5419 « «	Nitrogéngáz	0·0776 « «
Strontiumsulphat	0·0670 « «	Kénhydrogén	0·0077 « «
Bariumsulphat	0·0010 « «	Illékony szervi savak és nem illékony	— « «
Natriumchlorid	2·5361 « «	Szervi anyagok	— « «
Magnesiumchlorid	0·4632 « «	A vízben oldott anyagok összege	**18·8014** s. r.
Ammoniumchlorid	0·0297 « «		
Lithiumchlorid	0·0009 « «		

10.000 gramm vízben *Than* Károly szerint a feloldott gázok térfogata:

Szénsav	2347·57	kcent
Nitrogén	61·79	«
Kénhydrogén	5·04	«
	2414·40	kcent

A forrásból kitóduló gázokból van 100 térfogatban:

Szénsav	77·77
Nitrogén	20·24
Mocsárlég	1·08
Hydrogén	0·46
Szénoxyd	0·24
Kénhydrogén	0·21
Összesen	**100·00**

A víz sűrűsége 15° C-nál	1·00138
A forrás vizének hőmérséklete	73·93° C

»A víz teljesen átlátszó, színtelen, alig észrevehetőleg sárgásba játszó; szaga a kénes hévvizek szagához hasonlít.«

*

Than leírásában következőképen jellemzi a vizet: »Az artézikút vizének jellemző sajátságai a rendkívül magas hőmérsék, továbbá, hogy ennek dacára a forrás fenekén uralkodó rendkívüli nyomás következtében aránylag igen jelentékeny mennyiségű szabad szénsavat, és amellett csekély mennyiségét egy kéntartalmú gáznak foglalja magában. A feloldott szilárd anyagok mennyisége egészben véve csekély. Ezek között legnagyobb mennyiségű a calcium bicarbonat, a natrium chlorid, a natrium sulfat és magnesium bicarbonat.

Ezek szerint a víz a nem alkalikus csekély kéntartalmú szénsavas hévvizek közé sorolható. A carlsbadi Sprudel-vizéhez úgyszólván főképen csak hőmérséke tekintetében hasonlítható, mely csaknem teljesen megegyező; az artézikúté 73·92; a carlsbadié 73·8 C° lévén.«

*

A városligeti víz szabad szénsava tehát 2·4-szer annyi, mint a carlsbadié és emellett kéntartalmú, — »mi amabban egészen hiányzik« — írják *Gerlóczy* és *Hankó* »Budapest fürdői és ásványvizei« c. 1891-ben megjelent munkájukban.

Gerlóczy Zsigmond és *Hankó* Vilmos kis beszámoló munkájában 1891-ben a következőket olvassuk az artézi fürdőről:

»A fürdőépület emeletes csinos ház, melynek udvarát néhány terebélyes fa árnyéka védi a nap sugaraitól. A fürdőház előtt terül el a nádor-

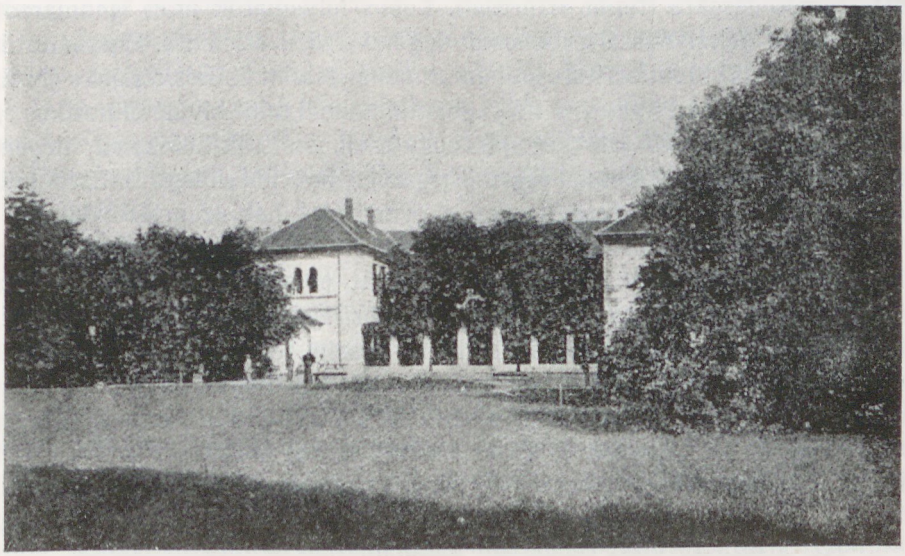

A nádorszigeti Artézi fürdő fényképe az 1880-as években

(Gerlóczy—Hankó: »Budapest fürdői és ásványvizei« c. művéből)

szigeti szép árnyékos park ; tisztán tartott utai kellemes sétáló helye a főváros közönségének. A Nádorszigetet ízléses vashíd köti össze a Széchenyi-szigettel, melynek kioszkjában délutánonkint cigányzene szórakoztatja a vendégeket.

A kis fürdőépület emeletén üvegezett födött folyosóról juthatni a lakószobákba. *Bennlakó vendégek* számára 6 szép tágas szoba, továbbá ujságokkal gazdagon ellátott társalgóterem áll rendelkezésre. A szobaárak nagyon mérsékeltek. Egy szoba ára egy személyre naponkint 1 forint 50 krajcár, minden további ágy 50 krajcárral több. Takarítási díj egy szoba után, tekintet nélkül a személyek számára, 30 krajcár.

Az épület földszinti részén 20 fürdőszoba van; az épület hátsórészében találjuk a társasfürdőt, mely egyszerre 20—25 személyt fogadhat be ; a társasfürdőt délelőtt férfiak, délután nők használják. A társasfürdő használatáért személyenkint 30 krajcár fizetendő, bérletben hat darabonkint váltva a jegyeket, egy-egy fürdésre csak 20 krajcár esik. Az egyes fürdőszobákban a kádak porcellánból, carrarai márványból és vörös-márványból készültek. Ezekben a fürdés — hat darabonkint váltott bérletjegyekkel — 50 krajcárba kerül.

A víz ivásra és fürdésre egyaránt használható, s jótékony hatása számtalan betegségnél bebizonyult. *Belsőleg* jó eredménnyel használható az emésztőszervek bántalmainál, különösen idült gyomorhurutnál, májbajoknál, s bélhurut chronikus eseteiben. Kitűnő szolgálatot tesz a víz úgy belsőleg, mint fürdő alakjában is a legkülönfélébb rheumatikus bántalmaknál, azok utókövetkezményeinél, nevezetesen izületi merevségeknél, zsugorodásoknál ; oldólag hat az arthritis folyamán a szövetekbe, s az izületek köré lerakódott urátokból álló csomósodásokra (tophi arthritici). Lobos folyamatok után fennmaradt lobtermékek felszívódására előmozdítólag hat a víz használata. Használtatik a garat és légcső chronikus hurutos bántalmainál, részint öblítés, részint a gőzök belehelése alakjában ; vese- és hólyagbántalmaknál mint kiváló diuretikus és diaphoretikus kúra bír értékkel, minthogy a víz nemcsak hőfokánál, hanem kiváló dús szénsavtartalmánál fogva is izgatólag hat a bőr idegeire. Ezenkívül idült fekélyek és sebek gyógyítására is gyorsítólag hat az artézi víz.

A fürdőt számtalan beteg ember keresi fel és használja. Terjedelméhez képest rendes forgalmánál nagyobb forgalmat el nem érhet, *pedig érdemes volna e kitűnő gyógyerejű hévvizet megfelelőbb fürdőintézettel ellátni*, egészben véve a telepet magasabb nívóra emelni, olyanra mint amilyenre azt a víz jeles tulajdonságai érdemesítik. Mindenekfölött pedig szükséges volna a városligeti tó mostani piszkos vizét levezetni és a tavat egészséges vízzel ellátni. Ez nemcsak a fürdő érdekében kívánatos, de a városliget körül lakók egészsége tekintetében is jogos követelés. A fővárosnak az artézi fürdőbe fektetett pénze rövid idő alatt kamatok kamatjával térülne meg.

Az artézikút vizét célszerűen használhatnák a főváros lakosai, szűrt vízzel el nem látott helyeken, ivóvíz gyanánt is.«

*

1897. április 9-én a »Pesti Hirlap« közölte, hogy a fővárosi fürdők házi bizottsága már tárgyalta az *új artézi fürdő* felépítésének a tervét. *Zsigmondy* Béla bányamérnök a házi bizottság ülésén bejelentette, hogy el kell távolítani a Sugár-út végén lévő Artézi-forrás fölött álló gloriettet, mert a kormány éppen oda szándékozik felépíttetni az ezredéves műemléket. Ezt a gloriettet a tanács tényleg el is távolította és a Széchenyi hegyre helyezte át.

Az ezredéves műemlék felállításával kapcsolatosan felmerült a szüksége annak is, hogy a forrást szintén átalakítsák. *Zsigmondy* javasolta, hogy a kút aknáját mélyebbre kell ásni és a forrás vizét is mélyebben elvezetni a fürdőhöz. Ez az átalakítás, véleménye szerint, egyáltalában nem volna befolyással a forrás vízszolgáltató képességére.

A tanács már régebben utasította a mérnöki hivatalt, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzék. Ekkor javasolta a székesfőváros mérnöki hivatala azt is, hogy a jelenlegi artézi kútnak fúrásiránya felé új fúrás történjék, amely csekély mértékben elhajolna a régi fúrástól és így a kellő mélységben létesítendő új csőfúrás úgy legyen elhelyezve, hogy a víz elosztása akadálytalan maradjon, nemcsak a jelenlegi, hanem a jövő szükségletnek megfelelően is.

A mérnöki hivatal szakvéleménye nem tartotta célszerűnek az artézi kút elosztóhálózatának a lesüllyesztését. Ugyanis, már 1880-ban szintén le volt süllyesztve a vezetékhálózat, azonban olyan erős rongálásnak volt kitéve, hogy ezt a felszínre kellett hozni. Ha tehát újból lesüllyesztenék, valószínűleg ismét bajt okozhatna.

Zsigmondy Béla ekkor a kútcső és az elosztóvezeték közé egy gránittömb elhelyezését javasolta, amit a mérnöki hivatal el is fogadott.

A geológus szakértőknek viszont volt egy olyan javaslatuk, hogy a víznek az elvezetéséről a jelenlegi kútfúrás irányából egy új ferde-fúrás segítségével gondoskodjanak. Ezt a megoldást a mérnöki hivatal nehézkesnek tartotta.

Az új vízvezetékcsőnek az elhelyezése különböző megoldási módok segítségével volt tervbevéve. A mérnöki hivatal a legtermészetesebbnek azt tartotta, hogy az új vízvezető csövet a kiállítás vashíd alatti vaskonstrukción helyezzék el. Egy másik megoldási mód volt az is, hogy a csövet a tó vize alatt járgató csatornában helyezzék el és ez esetben a vízelosztó szerkezetet is mélyebbre kell helyezni. A tó fenékmélysége ezen a ponton a Duna 0 pontja felett 560 cm. Ennél a megoldásnál az artézikút vizének 74¹ C hőmérsékletét is meg lehetne őrizni, mert a csővezetéket olyan módon lehetne burkolni, hogy minél kevesebb hőveszteség álljon elő.

A mérnöki hivatal az átalakítási munkálatok költségeinek a számítását is elvégezte, amely szerint ezek a munkálatok 36.300 forintot tennének ki. A terv szerint a kút fölött levő építmény lebontását, valamint a kút szerkezeté-

nek átalakítását a mérnöki hivatal, a többi átalakítást pedig *Zsigmondy* Béla mérnök végezte el.

Az átalakítási munkálatok ellenőrzésére *Heuffel* Adolf középítési igazgató elnöklete alatt álló ellenőrző bizottságot javasolt a mérnöki hivatal kiküldeni, amelynek a tagjai lettek: dr. *Örley* Lajos, *Czigler* Győző műegyetemi tanár, bizottsági tagok, *Zsigmondy* Béla mérnök, *Kajlinger* Mihály vízvezetéki igazgató, *Wartha* Vince műegyetemi tanár, *Szontagh* Tamás geológus, azonkívül a munkálatok vezetésével megbízott *Kubányi* Imre és *Machán* Ottó fővárosi mérnökök.

*

A nádorszigeti Artézi fürdő népszerűsége csakhamar oly nagy mértékűre növekedett, hogy már 1899 október 27-én a pénzügyi és gazdasági bizottság ülésén *Császár* Jenő szóbahozta *az artézi fürdő kibővítésének kérdését.*

Hivatkozott arra, hogy a felesleges artézi vizet nem kell elpazarolni, hanem azt a fürdő kibővítésével értékesíteni, mert a fürdő kibővítése a fürdő jövedelmezőségét is emelhetné.

Dr. *Vaszilievits* János tanácsnok elmondotta a pénzügyi bizottságban, hogy *a fürdő kibővítésével már 1884 óta Czigler Győző műegyetemi tanár tervei alapján intenzíven foglalkoznak* és három tervet is készítettek el, amelyek közül az egyik 1,400.000 forint, a másik 1,000.000 forint, a harmadik 800.000 forintba kerülne. A pénzügyi helyzetre való tekintettel azonban az időpontot nem tartotta szerencsésnek ilyen terv keresztülvitelére.

II.

A Rudasfürdő alaposabb kibővítésének terve.

Az Artézi fürdő tehát sikeresen bevált új fürdővállalkozás volt.

A budai oldalon a székesfőváros tulajdonát képező, kiöregedett Rudasfürdőnek az *újjáépítése* is egyik sarkalatos pontja maradt a székesfőváros fürdőpolitikájának... egészen máig, vagyis 1936-ig.

A Rudasfürdőről az általános történelmi részben már többször szóltunk. Ezúttal még csak azt említjük meg, hogy az 1883. esztendőben a város ismét alapos tatarozását határozta el. Ebben az időben javították ki a Szokoli Musztafa pasa által épített kupolát is.

A Rudasfürdőnek ebből az időből való legjobb leírását *Gerlóczy* Zsigmond és *Hankó* Vilmos 1891-ben megjelent könyvében találjuk:

»A Rudasfürdő a Gellérthegynek keleti sziklaoldala alatt fekszik. A fürdőt valószínűleg már a rómaiak használták. A török uralom alatt Mustafa pasa 1556-ban egészen újból kijavíttatta, mígnem Leopold császár győzelmével a törököktől ismét Buda város tulajdonába került. A németek hídfürdőnek (Bruckbad) nevezték, mivel a hajdani repülőhíd e tájon kötött ki.

Mostani épülete 1831-ben keletkezett s csak újabban, 1883-ban alakította át azt a főváros a kor igényeinek teljesen megfelelő díszes fürdőintézetté.

A fürdő a Gellérthegy meredek sziklafalából előbugyogó 5 forrásból kapja vizét, mely a hegy tövében egy nagy víztartóban összegyűlve az országút alatt elhúzódó zománcozott rézcsatornán át ömlik a fürdő gépháza alatt levő nagy vízmedencébe. A víz teljesen átlátszó, színtelen és szagnélküli; hőmérséklete 45° C. A források vízbősége 24 óra alatt 10.900 hektoliter.

A Rudasfürdő vizét *Molnár* János vegyelemezte. Szerinte van egy literben:

Káliumsulphat	0·111	gr.	Aluminiumphosphat	0·015	gr.
Natriumsulphat	0·262	«	Magnesiumcarbonat	0·442	«
Mészsulphat	0·132	«	Mészcarbonat	0·442	«
Chlornatrium	0·213	«	Vascarbonat	0·005	«
Chlormagnesium	0·046	«	Mangancarbonat	0·010	«
Natriumphosphat	0·018	«	Kovasav	0·017	«
Mészphosphat	0·010	«	Szerves anyagok	0·017	«
			összesen ...	**1·533**	gr.
Szabad szénsav	13·93	cm^3	Levegő	1·26	cm^3

A Rudasfürdő berendezése mintaszerű. A csinos egyemeletes épületnek két udvara van. A nagyobbikban, az úgynevezett gyógyudvarban vannak a kádfürdők és pedig a földszinten 38, az emeleten pedig 16. Az egyes fürdőfülkékben példás tisztaság uralkodik. A kisebbik udvarban van a középkori építés remeke, a nagy gőzfürdő, mely 1560—70 közt épült, s melynek nagy tükörmedencéjét nyolc különálló oszlopon nyugvó hatalmas török boltozat födi. A gőzfürdő keretébe tartozik a tükörmedence körül fekvő 4 hűtőmedence, 28° R meleg levegővel; egy száraz gőzhelyiség, melynek hőfoka 38° R. és két nedves gőzhelyiség, melynek egyike 36° R, a másik pedig 40° R. hőmérsékű. Itt vannak a dörzsölő (frottirozó) és hidegvízkúrára is alkalmas többi helyiségek.«

*

A gőzfürdőt *orvosi tanácsra* következőképen használja a beteg — írják *Boleman* és *Hankó* a mult század 90-es éveiben: — először a 28° R. hőmérsékletű nagyteremben tartózkodik, illetőleg a tükör-fürdőben megfürdik, innen az elkülönített száraz vagy nedves gőzkamrába megy, majd a frottirozóba s onnan fokozatos lehűtés céljából a hűtőmedencékbe. A lehűtés mindeddig csak a bőr felületére szorítkozik, amennyiben a levegő 28 fokú marad, s csak azután megy az úgynevezett tüdőhűtőbe, hol 22° a levegő és ugyanolyan hőmérsékű a víz. Aki gyógyítás céljából használja a gőzfürdőt, az innen a keleties pompával berendezett pihenőbe megy, hol a levegő szintén 22° R. hőmérsékű; aki ellenben hidegvízkúrát használ,

vagy csak egyszerűen felüdítés céljából fürdik, az a 19° hűtőszobába megy, hol különféle vízzudítókkal (zuhanyokkal), végül pedig egy 17° R. hőmérsékű szobában 14° R-os vízben való fürdéssel fejezi be a sorozatot. Ebből látható, hogy az intézet hidegvízgyógyítási módra is be van rendezve. Sajnálatos, hogy legtöbben orvosi tanács nélkül, össze-vissza használják a gőzfürdőt, illetőleg annak kiegészítőit s így nem ritkán megtörténik az, hogy a beteg, ki bajának gyógyítása végett keresi fel a fürdőt, annak helytelen alkalmazása miatt állapotát súlyosbítja. A gőzfürdő használata 1896-ban volt: személyenként 60 krajcár, vasár- és ünnepnapokon 80 krajcár, ezért

A Rudasfürdő az 1838. évi jégzajlásos árvíz alkalmával; István főherceg nádor csónakon kel át az ugyancsak elöntött pesti oldalra

(Egykorú rajz nyomán)

azt csak a főváros intelligensebb közönsége látogatja. Délután nők számára van nyitva. A kádfürdők ára 30 és 45 krajcár volt.

A Rudasfürdőnek úgynevezett *társas fürdője a szegény nép számára* van föntartva, balszárnya nők, jobbszárnya férfiak számára. A természetes meleg ásványvízfürdőt egy nagy basinban, amely mellett hűtőmedence is van, vízzudítókkal, 10 krajcárért kapta a szegény ember.

A fürdő épületében 12 lakószoba volt 1 forint 20 krajcár, 1 forint 70 krajcár napi árral. A szobák a Dunára tekintenek, s áruk a téli hónapokban jutányosabb.

Gerlóczy és *Hankó* a Rudasfürdővel kapcsolatban megírják még azt is, hogy *bruttóbevétele megközeliti az évi százezer forintot.* A fürdőtulajdonos: a székesfőváros, *már a közel jövőben nagyobbszabású reformokat szándékozik életbe léptetni . . .*

Megírják még azt is, hogy »a fürdőben lakók és látogatók kényelmére a fürdőépület előtti parkban vendéglő van, hol felváltva cigány- és katonazenekar játszik. A közlekedés igen kényelmes. A pesti oldalról, az Eskütérről, 5 percenkint közlekedik a csavargőzös, ezenkívül társaskocsik a fürdőig visznek, s bérkocsi állomás is van a fürdő közelében.«

*

A Rudasfürdő vizének *gyógyító* hatását az 1891. évben *Gerlóczy* és *Hankó* a következőkben foglalják össze:

»A Rudasfürdő vize kiválóan krónikus izületi, izom- és idegbántalmaknál van javalva, ha a szív részéről nagyobbfokú zavarok fönn nem forognak. A polyarthritis rheumatica idült alakjai, izületi merevségek, lerakodások, zsugorodásoknál meglepő gyógyulási eredmények érhetők el. Nagyon természetes, hogy a gyógyulás egyik legfőbb következménye az, hogy a beteg a fürdőkúrát *orvosi felügyelet* alatt végezze, illetőleg, hogy *orvos tanácsa nélkül a fürdőket ne használja.* Kitűnő eredményű a víz különféle hurutos bántalmaknál, különösen cystitisnél; továbbá lobos izzadmányok felszívódását nagyban előmozdítja. Bőrbetegségeknél, de különösen mint utókura, luesnál igen jó hatással alkalmazható.«

*

Dr. *Boleman* István a Millenniumi kiállítás alkalmából az Országos Balneológiai Egyesület megbízása alapján készült munkájában ugyancsak megemlékezik a Rudasfürdőről, az 54 porcellán- és márványkádfürdőről a tágas népfürdőről és megemlékezik *az 1895-ben elkészült nagy fedettuszoda épületről*, ahova a Rudasfürdő forrásainak a hévvizét vezetik be. Boleman megírja még, hogy »a Rudasfürdőt kiválólag diaetetikus célokra használják ugyan, de betegek is sűrűn keresik fel. Magában az épületber csak 12 lakószoba kapható, de hiszen a fővárosban van elég kiadó lakás.«

*

A Rudasfürdő mellett levő *Hungária-forrásról* ezt írja *Boleman*, ugyancsak 1896-ban:

»A Rudasfürdő tőszomszédságában a »propeller« szálloda udvarán fedeztek fel újabban egy forrást, mely a kiásott romok után ítélve már a régiek előtt is ismeretes volt. Eddig a vizet ivókúrára használták, de csak igen szerény mértékben, úgyhogy még a forrás vizének gyakorlati jelentősége alig van. *Balló* Mátyás 1878. évben vizsgálta meg, szerinte egy literben van:

Mészsulphat	0·119 gr.	Lithiumcarbonat	0·002 gr.
Magnesiumsulphat	0·114 «	Magnesium chlorid	0·254 «
Kaliumsulphat	0·073 «	Magnesium bromid	0·001 «
Natriumsulphat	0·244 «	Magnesium jodid	0·001 «
Mészcarbonat	0·367 «	Hydrogensilicat	0·026 «
Natriumcarbonat	0·218 «	Aluminium oxyd	000·2 «
			1·422 gr.

Szabad és félig kötött szénsav .... 0·970 gr.
Hőmérséklet 30° C.

A Hungária-forrás ekkor még magántulajdonban volt, azonban az Erzsébet-híddal kapcsolatos kisajátítások során a Fővárosi Közmunkák Tanácsa szerezte meg.

*

A székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1895. évi szeptember hó 25-én és 26-án tartott közgyűlése elé került *Mezey* Péter »fő- és székvárosi bizottsági tag«-nak Budapest székesfőváros főpolgármesteréhez intézett beadványa és indítványa *a Rudasfürdő népfürdőjének megszüntetése, illetőleg vendéglővé való átalakítása tárgyában.* Ezt a beadványt, illetőleg indítványt azért közlöm részletesen, mert érdekes képét adja az akkori felfogásnak:

»Méltóságos Főpolgármester Úr!

Tisztelt Elnök Úr!

Miután lelkemen viselem a főváros érdekeit, úgy ez alkalommal sem mulaszthatom el, hogy nézeteimnek kifejezést ne adjak. Ugyanis: a Rudasfürdő utóbbi időben egy nyilvános uszodával pótoltatott, ez oly hiányokat lesz hivatva elősegíteni, amire Budapest polgárainak égető szüksége volt, ma már a fürdő teljesen készen a közforgalomnak átadatott. (Sajnos, hogy ez a legegyszerűbb és hallatlan csendben történt.) Ezen fürdő annyira célszerűen rendeztetett be, hogy nézetem szerint hivatva lesz *Budapest fővárosának első fürdőivé fölemelkedni.* A célszerű berendezés, a tisztaság, az üde levegő: szóval a fürdőnek szabad uszodai tere, azt engedik reménylenem, hogy *ez a fürdő minél előbb a nagyközönség kedvenc mulató- és fürdőhelyivé fog válni.* Amennyiben tehát mindenről gondoskodván, nézetem szerint még mindig vannak hátra intézkedések és pedig a fürdő közvetlen közelében felállítandó vendéglőnek felállítása. Kérem tehát Méltóságodat következő indítványomat a tisztelt közgyűlés színe elé terjeszteni és amennyiben indítványom elfogadható is lesz, annak foganatosítására jogérvényes határozatot is hozni.

Indítvány:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

A Rudasfürdő, mely eddig is kedvenc mulató- és fürdőhelye volt a nagyérdemű közönségnek, újabb időben a főváros áldozatkészsége mellett egy újabb uszodával pótoltatott és pedig egy csinosan épített szép nagy, fedezett és a kényelemnek megfelelő, gyönyörű szabad uszodahelyiséggel. A helyiség maga *egyik legimpozánsabb épületeinknek* egyikét képezi, most ha még tekintetbe vesszük annak csinos és célszerű berendezését, azt engedi véleményeznem, ha ez a fürdőhelyiség a nagyközönség által elismerve és

látogatva lesz, úgy szükségessé válik, hogy még utólagosan kiegészítések történjenek, hogy az az igényeknek minden tekintetben tökéletesen megfeleljenek,

indítványozom, hogy a fürdőhelyiség mellett, most közfürdőnek használható lokalitások *vendéglői helyiséggé alakíttassanak át* és pedig oly módon, hogy az, amennyiben lehetséges, a már létező bérlő kezeléséhez tartozzék. Ezen helyiségek csinos átalakítása mellett a nagyközönségnek fürdés alkalmával minden lehető kényelem megadasson, étkező- és ivóterme kéznél lehessen.

Tudom, hogy lesznek olyanok, akik indítványom felett meg is botránkoznak, hogy *egy már létező fürdőnek megsemmisítését kívánom*, de sajnos ezt kell tennem és pedig annál inkább is: mert utána tudakozódtam, hogy *a már fent álló olcsó (10 krajcáros) fürdő mennyi jövedelmet hozhat a fővárosnak, azt kelletett hallanom, hogy 40 és 80 krajcáros napjaik vannak a pénztárnál.* Tehát akkor, amidőn egy olcsó fürdőhelyiség ily gyéren lesz látogatva, nem látom szükségét annak, hogy egy helyiség, amit célszerűbben is lehet értékesíteni, továbbra is fentartasson. Nagyon természetes, mert *utóbbi időben már 5 krajcáros gőzfürdőket állítottak fel a szegényebb osztály részére*, így nagyon természetes, hogy ez már drága lévén, többé nincs kelendősége. A személyzet és pénztárnok részére fedezendő kiadások is alig vannak fedezve. Én tehát nagyon is indokoltnak tartom ezen indítványom előterjesztését és kérem a tisztelt Közgyűlést, azt magáévá tenni.«

*

A közgyűlés az indítványt azzal az utasítással adta ki a tanácsnak, hogy az illetékes szakbizottságok meghallgatása után javaslatát mielőbb terjessze a közgyűlés elé.

Dr. Sass István, a Rudasfürdő helyettes igazgatója, az indítványra vonatkozólag a következő beadványt intézte a székesfőváros tanácsához:

»Tekintetes Tanács!

Mezey Péter bizottsági tag úrnak az 1895. évi szeptember hó 26-iki közgyűlésen — a Rudasfürdői népfürdő átalakítása és az uszodához való csatolása tárgyában — előadott javaslata arra indított, hogy ezen átalakítással és annak következményeivel bővebben foglalkozhassam.

A tekintetes törvényhatósági bizottsági tag úr azt javasolja, hogy a *jelenlegi népfürdő uszodai váróteremmé és büffévé alakíttassék át.*

Az 1895. évi augusztus 26-án 35.407. szám alatt — a Rudasfürdő népfürdőjénél 1895. évi első felében észlelt jövedelemcsökkenés tárgyában — beadott jelentésemben kifejtettem, hogy a Rudasfürdői 10 krajcáros Népfürdő ma már, midőn 5 és 6 krajcáros terjedelmesebb népfürdőkkel is rendelkezik a székesfőváros s ilyen egy épen a Rudasfürdő szomszédságában is van,

— az építéskor szánt célnak, hogy a köznép benne olcsón fürödhessék — *meg nem felel.* Látható ez a folyton csökkenő forgalomból, mely nagymérvű apadást különösen az úszócsarnok felépítése óta mutat, vagyis mióta a népfürdő megkisebbíttetett. Úgyhogy *ma már átlagos 60—80 fürdővendégnél többre nem igen számíthatunk*, s ez is csak a nyári időszakban, s csakis addig, míg a közönség ezen része is tudomást vesz róla, hogy *a közeli Ráczfürdőben 6 krajcárért, a Lukácsfürdői népgőzfürdőben pedig 5 krajcárért fürödhet, tágasabb, nagyobb méretű és több különféle hőfokú vízmedencéből álló fürdőkben.*

Azáltal azonban, hogy a Rudasfürdői népfürdő ára leszállíttatnék, a nyári időszakban beálló esetleges forgalom emelkedés mellett, a bevétel nem szaporodnék, mert e fürdő medencéje olyan kisméretű, hogy *benne 35—40 vendégnél több egyszerre nem fürödhetik* s a forgalom — a legjobb esetben is, a fürdő kicsinysége miatt — csak egy bizonyos meghatározott mértékig növekedhetnék. A téli forgalma e fürdőnek olyan csekély, hogy *az átlagos napi bevétel, a hideg hónapokban alig haladja meg az 1—2 forintot.*

Ezen rövid vázolt tényekből látható, hogy a Rudasfürdőnek ezen része, sem közegészségi, sem közjótékonysági célnak, — hogy a köznép tudni illik benne olcsón fürödhessék, meg nem felel, s a székesfőváros mégis nagy áldozatot hoz, midőn tőkéjét — alig valami kamattal — ezen fürdőben heverni hagyja. Ezen okok következtében kell, hogy csekélységemmel is csatlakozzam tek. *Mezey* Péter bizottsági tag úr javaslatához, annál is inkább, mert *a jelenlegi férfi és női népfürdő, némely átalakítással egyik legjövedelmezőbb fürdővé lenne*, sőt a többi fürdők, különösen a jelenlegi gőzfürdő bevétele és napi forgalma is rendkívüli mértékben lenne ezen átalakítás által emelhető.

Ezen átalakításra vonatkozó javaslatom lényege megegyezik *Mezey* Péter biz. tag úr javaslatával, azon különbséggel, hogy a jelenlegi *női népfürdő* és mellékhelyiségei, melyek az épület Duna felőli részén vannak, *díszes női gőzfürdővé lennének átalakítandók*, az úszócsarnok félemeletén levő két szoba ezen fürdővel összeköttetnék s az egyik kabin teremmé a másik pedig pihenő, illetőleg tyukszemvágó teremmé alakíttatnék át, s az uszodának a félemeleten levő körülbelül 30 kabinja szintén e gőzfürdőhöz lenne csatolható.

A férfi népfürdő pedig, mely jelenleg az épületnek a Gellérthegy felüli részét foglalja el, az uszodához csatoltatnak s egy része pénztárrá, illetve váróteremmé, más része pedig büffévé — tek. *Mezey* Péter úr javaslata szerint — alakíttatnék, s ezzel nemcsak a vendéglő forgalma s így a bérösszeg nagysága emelkednék, hanem az uszoda forgalma is növekedne.

A női népfürdőnek, az imént említett — női gőzfürdővé történendő — átalakításával, lenne egy teljesen külön és egész napon a férfi közönség rendelkezésére álló férfi és egy egészen különálló női gőzfürdőnk, ezáltal férfi vendégeink száma rendkívül szaporodnék, mi okból is látható, hogy *jelenleg is 25—30-ra tehető naponta azon férfiak száma, kik a délutáni órákban a pénztárnál gőzfürdőjegyet akarnak váltani.* A női vendégek száma pedig,

— kik jelenleg csak délután 3 órakor s akkor is már a férfiak által délelőtt kihasznált vízben fürödhetnek, egész napon át egy külön gőzfürdő állván rendelkezésére — megkétszereződnék.

Ezen átalakítások s a berendezés költségeit *Bauer* Henrik fővárosi mérnök úrral megbeszélvén, ő a helyiségeket női gőzfürdővé leendő átalakításra elég nagynak találta s a költségeket hozzávetőleg *15—20.000 forintra tette.*

Kérem a Tekintetes Tanácsot, hogy ezen javaslatomat részletesebb tárgyalás alapjául elfogadni méltóztassék.

Budapest, 1895. szeptember hó 29-én.«

*

A Rudasfürdőre felügyelő *házi bizottmány* 1896. évi március 21-én *Haberhauer* János tanácsnok (a későbbi *Halmos* János polgármester) elnöklete alatt megtartott ülésében a következő beadvánnyal fordult a székesfőváros tanácsához:

»Tekintetes Tanács! *Mezey* Péter biz. tag úrnak ezen indítványára, valamint ezzel kapcsolatosan a rudasfürdői h. igazgatónak írásban előterjesztett azon javaslatára, hogy a népfürdők egyik része alakíttassék át női gőzfürdővé — vagy közfürdőkké, — a másik része pedig buffet céljára használtassék föl — van szerencsénk véleményünket a következőkben előterjeszteni:

Minthogy az uszoda még csak oly rövid idő óta van használatban, hogy arra nézve, vajjon az uszoda mellé egy buffet fölállítása égető szükséget képez-e, vagy sem? és ezen buffet miatt érdemes-e egy, ha nem is jól jövedelmező, de mégis az alsóbb szegényebb néposztály igényeit kielégítő fürdőt teljesen megszüntetni? ma még adatok és tapasztalatok hiányában nem nyilatkozhatunk: ennélfogva az előterjesztett indítványnak és javaslatnak érdemleges tárgyalása addig, míg elegendő adatok rendelkezésünkre fognak állani, *lehetőleg ez év végéig függőben lenne tartandó.*

Addig is és az iránti tájékozás nyerhetés céljából, vajjon az uszoda mellé buffet felállítása szükséges és érdemes-e? a fürdőigazgató úr fölhatalmazandó lenne, hogy a rudasfürdői vendéglőssel érintkezésbe lépve, *az uszoda egyik félreeső oldalhelyiségében* egy ily ideiglenes, italok és hideg ételek kiszolgáltatásából álló *buffettet berendezhessen* és az ebből szerzendő tapasztalatokról ez év végéig jelentést tegyen.«

Erre a tanács felhívta a Rudasfürdő igazgatóját, hogy érintkezésbe lépve a vendéglőssel, egy ideiglenes büffét rendezzen be a Rudasfürdőben, még pedig az uszoda egyik mellékhelyiségében.

*

A tanács a házibizottmány előterjesztését elfogadta s így is határozott, de ugyanabban a határozatban egyúttal a tanács arra utasította *a mérnöki hivatalt is*, tegyen jelentést, hogy *Sass* István fürdőigazgató javaslatának megfelelően a népfürdő egy részének női gőzfürdővé, a másik részének pedig buffetté való végleges átalakítása lehetséges-e és milyen költségösszeg keretén belül. A közgyűlés a tanácsnak erre vonatkozó határozatát helyeslőleg vette tudomásul.

*

A Rudasfürdőnek ezidőbeli eseménykrónikájához tartozik, hogy a »Pesti Hirlap« 1897. évi június 25-i száma megemlékezik az Eskü-téri híd alapozásakor a Rudasfürdő közelében talált *artézi forrásokról.*

A székesfőváros mérnöki hivatala megvizsgálta az új forrást és megállapította, hogy a Döbrentei-utcai csatornában még két artézi forrás van. Erre a fővárosi levéltárban felkutatták a források történetét. Az iratok alapján megállapították, hogy 1868-ban a Rudasfürdő forrásainak vize leapadt. Buda város tanácsa 200 forintot szavazott meg egy új forrás fúrásának. Akkoriban a Rudasfürdő gépháza helyén volt *Okenfusz*-féle házban fúrtak artézi kutat.

Az Eskü-téri híd alapozásakor felfakadt hévforrást azonosnak vélték ezzel a régi forrással. A Pesti Hirlap közli, hogy a tanács kérte a földmívelésügyi miniszter intézkedését arra vonatkozólag, hogy az új hévforrást vegye ki a Rudasfürdő védőterületéből.

*

Dr. *Sass* István 1898 április havában a következő újabb beadvánnyal fordult a Rudasfürdő házi bizottmányához:

»Tekintetes Bizottmány!

A Rudasfürdőben a hetvenes évek óta, midőn az akkori *6 krajcáros közösfürdő* a mai gőzfürdővé alakíttatott át, *alig történt valami újítás*, a többi fürdők évente csak tatarozva, javítva lettek, úgy hogy azok a mai igényeket már épen nem elégítik ki, *a verseny pedig a fővárosi fürdők között igen nagy lévén*, arra kell gondolnunk, hogy nagyobb átalakításokat, újításokat kellene eszközölni, annál is inkább, mert az évenkint megújuló tavaszi tatarozás és javítással — mely évről-évre többe kerül — használható állapotban tarthatjuk ugyan még több éveken keresztül a fürdő egyes részeit, de csak elodázzuk azt, hogy *az idővel szükségessé és elkerülhetetlenné váló nagyobb beruházásokkal, a mai kor igényeinek mindenben megfelelő modern berendezésű fürdővé alakítsuk át a Rudasfürdőt.*

Az idén kis részben ezen átalakítási munkát már elkezdettük; az összes fürdőkbe — házilagos úton készítvén mindent — *a villanyvilágítást*

vezettük be; az eddigi húzócsengetyű-rendszert leszereltük, s mindenütt villamosjelzőcsengetyűket alkalmaztunk. A három legrosszabb és leginkább használt »porcellánkád« fürdőt, »szalon-fürdővé« alakítottuk át. Ez azonban kezdete s kis része volt azon átalakításoknak, melyeket a fürdőnél — szerény véleményem szerint — a legközelebbi években szükségesnek látok végrehajtani, melyeket alább röviden részletezve vagyok bátor felsorolni és a Tekintetes Bizottmány elé terjeszteni:

1. Átalakításra vár és pedig sürgősen a legközelebbi években 19 *porcellán kádfürdő* (a lemezek mind repedezettek, a betontestek nem tartják a vizet, dacára ennek, e fürdőrész bevétele 1897. évben 10.530 forint volt). Ezen átalakítást — mely egészben körülbelül 5500—6000 forintba kerül — úgy vélném végrehajtani, hogy két évre felosztva és pedig 1899. évben 10 db fürdő, 1900. évben pedig 9 db fürdő alakíttatnék át.

2. A *II-od rendű kőfürdők,* melyek a leginkább keresettek (1897. évi bevétel e fürdőknél 12.580 forint volt) igen rossz, elhanyagoltnak látszó állapotban vannak, ezeknél a márványlapok egy részét fel kellene újítani, a zuhanyokat újakkal és pedig szabályozható (hideg, langyos, meleg) zuhanyokkal kellene felcserélni.

Az ezen fürdők előtt levő üvegezett zárt folyosó oly keskeny és szűknek bizonyult, hogy a fürdőre várakozó vendégeknek a nyitott udvaron kell leülni, s rossz időben is a szabad ég alatt várni. Megtörténik ugyanis, hogy *60—70 vendég vár óraszámra a fürdőkre, egy részük a nyitott udvaron* (1897. évben ilyen fürdőjegy 45.389 db adatott el, egy jegyre 2 személyt számítva, a forgalom csak e fürdőknél 90.778 személy volt). Ezen nagy forgalom miatt szükségesnek tartanám, hogy az ezen fürdők előtt levő udvarrész — az átjáró hideg — az elsőemelet magasságában beüvegeztetnék, miáltal egy zárt várótermet is nyernénk.

3. A gőzfürdőben, mint a tekintetes Bizottmánynak ismerni méltóztatik, a tyukszemvágóterem kicsiny, s a kettős célnak (pihenő és tyukszemvágó) különösen a nagyforgalmú napokon nem felel meg. Szükségesnek vélném ezért egy külön tyukszemvágóterem építését, vagy esetleg a fürdő valamely részének — ezen célra — a gőzfürdőhöz való csatolását.

4. A 94 gőzfürdői öltözőfülke gyakran kevés, úgyhogy a fürdővendégeknek várniok kell, míg kabint kapnak.

Ezen átalakítások *igen sürgősek* és a legközelebbi években lennének végrehajtandók, mert az eskütéri híd megnyiltával a forgalom előreláthatólag megkétszereződvén — átalakítás és bővítés nélkül — a nehézségek akkor fognának csak nagy mérvben előállani.

5. Több oldalról — a Tekintetes Bizottmány tagjai köréből is — jövő kívánalomnak teszek eleget akkor, amidőn felemlítem, egy — a gőzfürdőhöz csatolandó — borotválkozó-szoba szükségét. Ennek esetleges felállításánál figyelembe lenne veendő mindenesetre, — hogy a borotválkozás csakis

a fürdés befejezte után lenne végezhető, s így e helyiség a fürdőnek olyan részén lenne felállítandó, mely helyiséget a fürdővendégek csak a fürdőből kijövet, már leszárítva kereshetnének fel s hogy a hajnyírást a borbélyok semmi körülmények között sem végezhetnék.«

A 6. pontban a beadvány a Rudasfürdő vendégszobáinak kijavításával foglalkozik.

»7. A gőzfürdő jelenleg *férfiaknak* reggel 5-től délután 2-ig, *hölgyeknek* délután $^1/_2$ 3-tól este 7-ig van nyitva. Ezen időmegosztás — mondja az előterjesztés — a gőzfürdőnek nagy hátrányára van, a hivatalnokok nagy része csak a délutáni órákban ér reá fürdőbe menni s emiatt felkeresi a Lukács-, Császár- vagy Ráczfürdő — délután is nyitva levő — férfi gőzfürdőjét. A nők nagy része pedig inkább a kora reggeli órákban érne reá fürödni, midőn férje hivatalban, gyermekei pedig iskolában vannak.

Mindezek dacára gőzfürdői forgalmunk mégis meglehetős élénk:

A férfi vendégek napi átlaga	140	személy
A női vendégek napi átlaga	20	«
Vagyis összesen	**160**	személy,

ami 96 forint átlagos napi bevételnek felel meg.

Az 1896. évben egy javaslatot nyujtottam be a tekintetes Tanácshoz arra nézve, hogy az aránylag csekély összeget (brutto 4000 forint) jövedelmező népfürdő női gőzfürdővé alakíttassék át. A Tekintetes Tanács ezen javaslatomat annak idején a Tekintetes Mérnöki Hivatalnak adta ki véleményezés végett. *Bauer* Henrik mérnök úrnak adatott ki a tárgy, ki terveket is készített s tudtommal kivihetőnek tartotta a népfürdőnek egy ily célú, de kisebbszabású fürdővé való átalakítását. Az átalakítás költségeit teljes berendezéssel 25—30.000 forintra irányozta elő.

Mint fentebb említém, a gőzfürdőnek átlagos forgalma 160 személy, *mi napi 96 forintnak, vagyis évi 35.000 forint bevételnek felel meg.*

A női gőzfürdő felépítésével, illetve a népfürdő átalakításával, előreláthatólag a következőképen alakulnának a bevételek — a mai közlekedési viszonyok mellett — nem számítván az eskütéri híd elkészültével beálló, de előre fel nem becsülhető nagyobb forgalomra. A női gőzfürdő megnyiltával várható forgalom lenne:

Délelőtt a férfi gőzfürdőben	140	személy
Délután a « «	50	«
Délelőtt a női «	60	«
Délután a « «	20	«
Összesen	**270**	személy,

mely 60 krajcárjával napi 162 forintnak, vagyis *évi 60.000 forintnak felel meg.*

Ezen 60.000 forint bevétellel szemben a mai 35.000 forint gőzfürdői és 4000 forint népfürdői bevétel áll, mely összesen kitesz 39.000 forintot. A legpesszimisztikusabb számítás szerint bevételi többlet lenne az átalakítással 21.000 forint, vagyis némi fenntartási és anyagszerköltséget leszámítva, 18.000 forint. Ezen összeget kamatozná évente a befektetett 25—30.000 forint.

Ezen reális számításon alapuló nagyfokú bevétel-többlet, viszonyítva a nagy emelkedéshez a csekély befektetési tőkét s tekintve azt, hogy a befektetett összeg már az első két évben teljesen visszatérül — arra indít, miszerint arra kérjem a Tekintetes Bizottmányt, hogy a Tekintetes Mérnöki Hivatalt felhívni méltóztatnék, hogy az általam ez ügyben már 1896-ban a tekintetes Tanácshoz benyujtott javaslatomra válaszát minél előbb adja meg.

Mindezen átalakításokat feltétlenül szükségesnek találnám, arra nézve, hogy *a fürdő teljesen jókarba hozassék s jövedelmezősége nagy mértékben fokoztassék.*

A mai követelményeket azonban, minővel a nagyközönség egy gyógyfürdővel szemben fellép, ezen átalakítások sem elégítenék ki. Nincs a fürdőhöz a bentlakó vendégek részére gyógyterem, olvasóterem, étterem, nincs földszinten tisztességes étterem, kávéház. Ezek mind olyan követelmények, melyekkel egy modern fürdőnek számolni kell, annál is inkább, mert *a fejlődés és forgalom az esküteri híd elkészültével oly mérvben fog előreláthatólag ez oldalon a fürdő körül fellendülni, hogy a nagymérvű befektetések is bőségesen kamatoznának s hogy a külsőleg szerény alacsony épület jelen alakjában meghagyatván, a híd környékén — jóformán a pincébe jutva — teljesen elvesznék.*

Kérem ezért a tekintetes Bizottmányt, hogy mielőtt ezen előzőleg részletezett többrendbeli szükséges átalakítások tárgyalásában — elvetése vagy további felterjesztése iránt — érdemben határozna, méltóztatnék aziránt tájékozást szerezni, hogy hajlandó volna-e a székesfőváros, ezen jelenleg is már 45—50.000 forintot tisztán jövedelmező ingatlanát — tovább fejlesztvén — azt átépíteni, talán egy emelet reá építésével, hogy igenlő esetben a fentebb felsorolt átalakítások és nagyobb javítások közül azok, melyek halasztást tűrnek, a fürdő esetleges átépítésével lennének egyidejűleg eszközölhetők.

Hátra volna még a következőket megemlítenem: mint a tekintetes Bizottmány minden egyes tagjának azt hiszem már feltűnt, hogy a Rudasfürdőhöz tartozó úszócsarnok és népfürdő, már úgy lett annakidején tervezve és felépítve, hogy az úgynevezett »*arany bárány*« épület — melyben jelenleg katonai kórház van elhelyezve — a Rudasfürdő céljaira megszereztessék, s mint ezen úszócsarnok népfürdői épülettömb déli szárnya felépíttessék. Ezelőtt 12 évvel az épület 22.000 forintért, majd 1890-ben 34.000 forintért adatott el. A mostani tulajdonosnál, az épület és telek mai eladási ára felől — indirecte —, anélkül hogy sejttettem volna vele, hogy aziránt ki s mi célból érdeklődik, — tudakozódva — ő 80.000 forint eladási árról beszélt.

Ezen eladási ár, tekintetes Bizottmány, igaz hogy igen magas s ha az e helyen esetleg felépülendő fürdőrész jövedelmezőségét vesszük figyelembe — tekintetbe véve, hogy a telek igen kicsiny — nehezen találjuk meg a befektetett tőke magas kamatait, *azonban a népfürdő és uszodának építési modora — mint fentebb is említém — olyan, hogy a már meglevő népfürdő-uszodaépület, az »arany bárány« helyén épülendő fürdő nélkül, mint egy félbenhagyott befejezetlen épületcsoportot képez.*

A legfontosabb dolgot, *az ásványos víz kérdését* legutoljára hagytam. Be kell vallanom Tekintetes Bizottmány, hogy az úszócsarnok megnyitása óta, mely tömérdek vizet felemészt, az igen nagyforgalmú napokon *vízhiányban szenved a fürdő.* Többször előfordul ugyanis olyan forgalmú napokon, midőn napi bevételünk körülbelül az 500 forintot meghaladja, dacára, hogy ilyenkor a források minden csepp vize fel lesz használva, különösen az első emeleten levő márványkádfürdőket, vízhiány miatt, már délután 3—4 órakor le kell zárni. Ilyen körülmények között tehát azt hiszem a legfőbb figyelmet arra kell fordítani, hogy *az ásványos víz mennyisége szaporíttassék*, nemcsak hogy a fürdő esetleges átalakításával vagy bővítésével szükségelt vízmennyiséget megkaphassa, de hogy az eskütéri híd elkészültével várható rendkívüli nagy mértékben emelkedő forgalmat a vízszükség fenn ne akassza. A források vízmennyisége többféleképen lenne szaporítható. 1. *a források kitisztítása által*, 2. *a források mélyítése és bővítése által*, 3. *egy régi, de használatban nem lévő forrás megnyitása és kihasználása által és végre* 4. *új forrás felnyitása által.*

Ezen kérdés megoldását a legfontosabbnak és tanulmányozását már a mostani viszonyok és forgalom mellett is oly sürgősnek tartom, hogy felkérem a tekintetes Bizottmányt, miszerint kérné fel *Kubinyi* Imre mérnök urat, hogy ezen kérdést sürgősen tanulmányozván, a tekintetes Bizottmánynak haladéktalanul tegyen jelentést arra nézve, hogy miképen lehetne legcélszerűbben a legkevesebb és mily nagy anyagi áldozattal a források vízmennyiségét annyira szaporítani, hogy a bizton várható nagyobb forgalom, vagy az esetleges kibővítés után is elégséges volna.

Ezen jelentésemben előadottak volnának tekintetes Bizottmány azon átalakítások, újítások és javítások, melyeket a közel jövőben végrehajtani szükségesnek tartok, hiszem, hogy *a székesfőváros* egy olyan ingatlanánál, mely már most is *45—50.000 forintot jövedelmez*, nem fog visszariadni olyan áldozattól, melynél a befektetett tőke kamatai búsásan visszatérülnek.«

*

Dr. *Sass* István beadványát a mérnöki hivatal áttanulmányozva, 1899 június 7-én a következő beadványt intézte a székesfőváros tanácsához:

»Tekintetes Tanács! A nyert utasításnak megfelelve, beterjeszti alulírt hivatal dr. *Sass* István igazgató úr beadványában javasolt átalakítások, illetve javításokra vonatkozó jelentését és a szükséges költségeket.

A jelenlegi porcellánkádak oly rossz állapotban vannak, hogy azok újjáalakítása szükséges, miért is a még eddig át nem alakított 10 porcellánfürdő átalakításához a mellékelt költségvetés szerint 6490 forint 40 krajcár szükséges.

A II-od rendű kádfürdőknél előforduló javítások oly természetűek, hogy azok időről-időre házilag volnának teljesítendők.

A fürdőigazgató úr által kívánt nagyudvarnak beüvegezését alulírt hivatal azon okból nem javasolja, mivel egyrészt az udvarnak beüvegezése

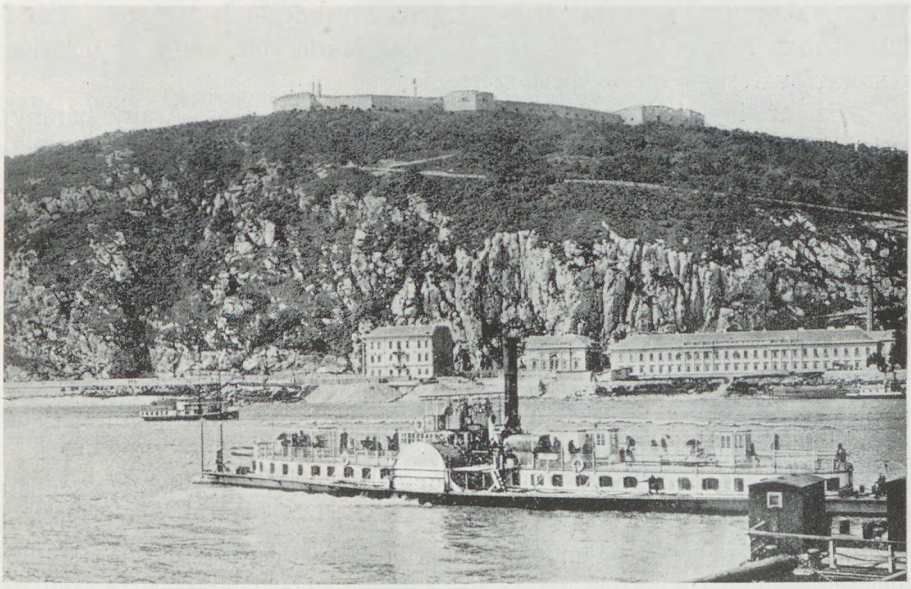

A Rudasfürdő a XIX. század végén. A hosszúkás fürdőépület mellett látható a kétemeletes »Arany Bárány« nevű szálloda is, amelyet a főváros kisajátítás, illetve egyesség által megszerzett

(Egykorú eredeti fénykép után)

által az udvar körül levő összes kabinfürdők direkt szellőztetést nem nyernének s *így minden gőz ezen fedett udvarba tódulna*, miáltal úgy az udvar, valamint a kádfürdők használatára kár volna.

Másrészt pedig ezen udvar végleges rendezése, a Rudasfürdőnek *az eskütéri híd létesítése folytán szükségessé válandó nagyobb átépítések keresztülvitelének idejére volna halasztandó*, nehogy újabb költségekkel azt az akkori igényeknek megfelelően át kellessen alakítani.«

A mérnöki hivatal beadványa további részletekkel is foglalkozva, végezetül az igazgatónak *a vízmennyiség szaporítása* céljából tett javaslatára a következőket említi meg:

»A vízmennyiség bővítésére a források alapos kitisztítását, azok mélyítését, a források kiömlő nyílásának $1^1/_2$—2 méterrel való lesülyesztését és új gyüjtőmedencék építését javasolja.«

*

A Rudasfürdő kibővítésének azonban, miként a fürdőigazgató jelentéséből is kitűnik, igen komoly akadálya volt az, hogy a Rudasfürdő épületének a Várkert-rakpart és a Döbrentei-utca által határolt telke egy olyan telektömb része volt, amelyhez a főváros tulajdonát képező ingatlanok egyenes folytatásaképen az »*Arany bárány*« szálló és vendéglő is tartozott. Ennek tulajdonosa, *Pongrácz* J. Béláné, szül. Fried Mária volt, akitől az ingatlant a székesfővárosnak meg kellett szereznie.

Ez az ingatlantulajdonos 1895-ben vette meg az Arany bárányt, melynek telekkönyvi kivonatában a teherlapon azt olvashatjuk, hogy a haszonbérleti jog 1899. évi április 30-ig, esetleg 1900. évi április 30-ig terjedő időre egy *katonai kórháztelep* létesítése végett a Fővárosi Közmunkák Tanácsa javára volt bekebelezve.

Minthogy az ingatlant katonai kórház céljára tovább nem vették igénybe, ez a haszonbérleti jog is csakhamar elenyészett és a főváros az ingatlant a tulajdonostól a Sass-féle beadványban említett 80.000 forint vételárnál alig valamivel olcsóbban, 70.000 forint, illetve 140.000 korona összegért vásárolta meg, egyezkedés útján, mellőzve »a hosszadalmas és nem feltétlenül sikeres« kisajátítási eljárást.

Pongrácz J. Béláné több beadványában hivatkozik arra, hogy a szóbanforgó ingatlanon — *épen a tervezett eskütéri hídra való tekintettel* — az élénk forgalom és közlekedés, valamint az ingatlan közvetlen közelségéből kiinduló *Gellérthegyi pálya*[1]) létesítése miatt *díszes szállót* akart felépíteni, 48 szobával és az ingatlan létesítésénél ennek a 48 szobának a bérét, egyenkint, napi 1 forinttal számította.

Az érdekelt ingatlantulajdonos *Hegedüs* Sándor kereskedelemügyi miniszterhez még az egyezség megkötése előtt beadványt intézett, amelyben tiltakozott az ellen, hogy »*közérdek*« *címén kisajátítsák ingatlanát.*

Az ingatlantulajdonosnak a kereskedelemügyi miniszterhez intézett beadványa egyik részét érdekesség szempontjából érdemesnek tartom arra, hogy leközöljem, mert világos képet nyujt arról, hogy a székesfőváros akkori fürdőpolitikáját a polgárság miképen bírálta el:

»Ingatlanomra a kisajátítást közérdek nem kívánja, mert azon vállalkozás, melynek céljából a főváros közönsége ingatlanomat kisajátítani

[1]) A beadványnak ez e része arra a hidraulikus drótkötélpályára vonatkozik, amelyet Novák Ferenc építész egy angol pénzcsoporttal akart felépíttetni a Rudasfürdő környékén. Ennek a tervezett drótkötélpályának a tervét a tervező építész eredeti rajza nyomán készült 1899. évi klisé alapján közlöm.

célba vette, *nem közérdekű*, hanem ellenkezőleg, *egy tisztán magánérdekű és magánjellegű oly vállalkozás*, melyet a főváros, mint bármely magánfél, hasznothajtó üzletül s magánvállalatként üzemben tart. Ennek kifejezést adott a közgyűlésen maga a főváros polgármestere is, kijelentvén, hogy a »*Rudasfürdőből a fővárosnak igen szép haszna van*« s ezért szükséges a kisajátítás.

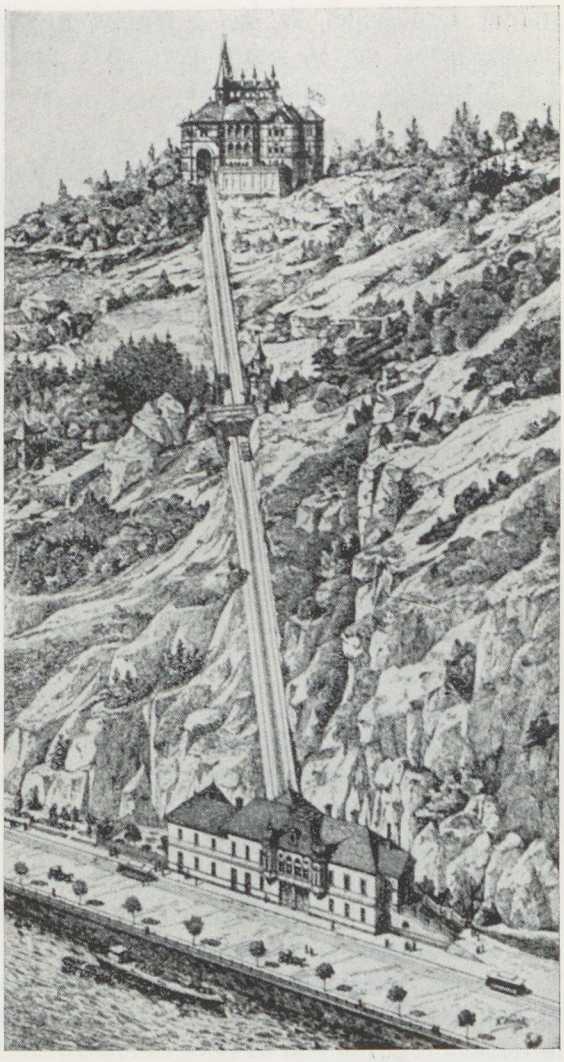

Novák Ferenc építész itt közölt tervei szerint akarta az 1899—1901. évben egy angol pénzcsoport felépíttetni a Szent Gellérthegyi citadellához vezető hidraulikus drótkötélpályát. A terv azonban nem valósult meg. A drótkötélpálya alsó állomása a Rudasfürdőnél lett volna

(Novák Ferenc eredeti rajza után)

Ily vállalkozást, ily üzletet közérdekűnek nevezni s elfogadni nem lehet s ily üzletre nézve a közérdekűség meg nem állapítható s így ezen szempontból ingatlanomra nézve a kisajátítási jog a főváros közönsége javára nem engedélyezhető. Mert különben is *van a fővárosnak elég más természetes fürdője:* itt van különösen az úgynevezett »Sárosfürdő«,[1]) melynek hatásos gyógyerejénél fogva *oly előnyös multja van, hogy valóságos bűn e bőforrású vizet közegészségi, de hasznothajtó érdekből is fel nem használni*, ha tehát a főváros közfürdőt építeni akar, úgy *a legegyszerűbb eljárás volna a »Sárosfürdő« vízforrása fölött építeni;* itt van továbbá a városligeti artézikút, mely szintén a fővárosé, erre ezidőszerint terveztetik is egy nagyobb

[1]) A beadvány időpontjában — miként később látni fogjuk, — a Sárosfürdő már tényleg a főváros tulajdonába való átvétel előtt volt.

arányú fürdőépület és, *ha a főváros a »Sárosfürdő« felépítését ez okból szükségtelennek tartja, akkor nem válik szükségessé s így nem közérdekű a »Rudasfürdő« kibővítése sem.«*

*

A szükséges intézkedések megtétele után 1901 február 9-én az I. ker. elöljáróság jelentette a tanácsnak, hogy az egykori Arany bárány ingatlant birtokba vette február 1-től kezdődően és megállapították, hogy a földszinten összesen 4 lakás van, az I. emeleten 3 lakás, a II. emeleten 3 lakás, azonban a ház abban az időben üresen állott. Intézkedett az elöljáróság az egyes lakosztályok bérbeadása iránt is, de felvilágosítást kért a tanácstól, hogy a ház körülbelül mennyi ideig állhat még fenn. Ezt a jelentést a tanács tudomásul vette és 1901 március 23-án kelt határozatával kijelentette, hogy »ami az elöljáróság azon kérdését illeti, hogy a ház körülbelül mennyi ideig állhat fenn, a tanács eziránt biztos felvilágosítást nem adhat.«

*

Ekkor már építés alatt állott az Erzsébet-híd s a Rudasfürdő is fellendülésnek nézett elébe. Épen ezért a székesfőváros 1900. évi költségvetésének tárgyalásakor a közgyűlés a következő határozatot hozta:

»Tekintettel arra, hogy *az eskütéri híd felépítése következtében a Rudasfürdő jelenlegi állapotában fenn nem tartható, valamint tekintettel arra, hogy az új híd építése folytán a Rudasfürdő látogatottsága előreláthatólag igen jelentékenyen fog emelkedni*, s ennek megfelelőleg a fürdő jövedelmezősége is fokozódni fog, a közgyűlés a pénzügyi és gazdasági bizottmány, nemkülönben a tanács javaslata alapján *elhatározza, hogy a Rudasfürdőnek megfelelő újjáépítése és kibővítése iránt a tárgyalások haladéktalanul megindíttassanak*, s ehhez képest utasítja a tanácsot, hogy a vonatkozó terveket és költségvetést készíttesse el és még oly időben terjessze be, hogy az építkezés *lehetőleg még az eskütéri híd használatba vétele előtt befejezhető legyen.«*

*

A teljesen átszabályozott és jórészben lerombolt Döbrentei-téren a Rudasfürdő előtt eredetileg *vásárcsarnokot* terveztek. A főváros azonban parkot akart létesíteni és ezért az Eskütéri híd építésével kapcsolatban a hídalapból pénzügyi segélyt kért a Közmunka Tanácstól. A Közmunka Tanács ragaszkodott az I. kerületben szükséges vásárcsarnok felépítéséhez, azonban hajlandónak mutatkozott, hogy 100.000 forint segélyt ajánl fel a fővárosnak oly célból, hogy abból a Tabán és Krisztinaváros részére szükséges vásárcsarnokhoz a telkeket másutt szerezze meg, a Döbrentei-téren pedig a Rudasfürdő előtt a telket park céljaira használja fel.

A Rudasfürdővel kapcsolatban tehát már látjuk kibontakozni a főváros fürdőpolitikáját, noha annak még a körvonalai is csak egészen halványan állapíthatók meg. De rájött a főváros arra, hogy a Rudasfürdő régi állapotában nem tartható fenn. Vagyis az Artézifürdő modern átépítésének szükségessége mellé ugyancsak sürgős szükségletként csatlakozott a Rudasfürdő teljes átépítésének a kérdése, ami már nagyobbszabású *fürdőépítési* programmot követelt.

De betetőzte a fürdőépítési program szükségességét a lerombolt régi Sárosfürdő forrásainak és telkeinek a megszerzése.

III.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa által kisajátított Sárosfürdő lebontása után kihasználatlanul maradt gyógyforrásoknak megvásárlása.

A nádorszigeti Artézifürdő és a Rudasfürdő tulajdona mellett csakhamar alkalma nyilott a székesfővárosnak arra, hogy megszerezze a mai Szent Gellért-fürdő ősét, a budai Sárosfürdőt is és ezzel szaporítsa a székesfőváros tulajdonában levő fürdők számát.

*

Amikor a Ferenc József-híd építését elhatározták, a Sárosfürdő telkét a Közmunka Tanács a híd feljárója céljára a *Sagits*-családtól 1895-ben kisajátította. Az ott állott régi fürdőépületet és a környező régi házakat azonnal leromboltatta. Gondoskodott azonban arról, hogy a híres gyógyforrások épségben maradjanak és épen ezért azokat összefoglalta egy boltozott építményben. A Közmunka Tanács elgondolása szerint *a források gyógyvizének felhasználásával azon a helyen mielőbb modern fürdőtelep létesülhet.* Ennek a biztosítása céljából a forrásokat környező ingatlanok közül is kisajátított néhányat. A Közmunka Tanács 1899. szeptember 14-én tartott üléséből *átiratot* intézett a székesfővároshoz, amelyben *felajánlotta* ezeket a kisajátított és az összefoglalt gyógyforrásokkal összefüggő telkeket a székesfővárosnak fürdőtelep céljaira.

A Közmunka Tanácsnak ezt az átiratát a főváros annál is inkább tárgyalás alá vette, mert hiszen a pénzügyi bizottságban az 1900. évi költségvetés megállapításával kapcsolatban is felmerült az az indítvány, hogy a székesfőváros vegye meg a kincstártól a Sárosfürdőt. Az 1900. év május 2-án megtartott közgyülésen elő is terjesztették a tanácsnak ebben az ügyben tett javaslatát. Dr. *Springer* Ferenc a javaslathoz hozzászólva hangoztatta, hogy a Sárosfürdő forrásainak a megszerzése már csak a Rudasfürdő érdekében is rendkívül fontos, de a Közmunka Tanács átiratának elintézése előtt feltétlenül szükséges még a gyógyforrások tulajdonjogának a tisztázása is.

*

Ugyanabban az évben június 20-án, a közgyűlésen, dr. *Havass* Rezső bizottsági tag adott kifejezést a *közvélemény felháborodásának amiatt*, hogy a Közmunka Tanács a Sárosfürdőnek páratlan gyógyhatású, 50 C foknyi vizét *öt év óta eresztgeti a Dunába* és valóságos »botrányos állapotnak« minősítette ezt a pazarlást. Beszédében többek között a következőket mondotta:

»A Sárosfürdő elsősorban a szegényebb osztálynak volt gyógyfürdője s valóban nagy felelősség terheli azokat, akik *ahelyett, hogy a Ferenc József-híd építése után siettek volna a szegény emberek fürdőjét felépíteni*, ami kevés költséggel megtörténhetett volna, hagyják azt a felséges meleg forrást haszontalanul a Dunába ömleni.«

Dr. Havass Rezső fővárosi bizottsági tag arcképe, a XIX. század végéről

Kérdést intézett egyúttal a polgármesterhez aziránt, hogy mik a tervei a tanácsnak a Sárosfürdő újbóli felépítése tárgyában. *Halmos* János polgármester válaszában kijelentette, hogy *a Sárosfürdő forrását a fővárosnak minden körülmények között meg kell szereznie*, mert ha a Rudasfürdőt egykor majd ki akarja építeni a főváros, *akkor okvetlenül szükség lesz a Sárosfürdő vizére is.* Egyébként a polgármester a szükséges megkeresést a Közmunka Tanácshoz már el is küldötte. A Közmunka Tanács azon az álláspontón volt ebben az időben, — ahogyan azt az egyik későbbi megkeresésében olvassuk — hogy *a fürdőtelep létesítéséhez szükséges telkeknek a rendezése és a forrás tulajdonjogának a főváros javára való biztosítása között összefüggés nincs.*

Heltai Ferenc, mint a Közmunka Tanács tagja, a főváros közgyülésén közölte azt is, hogy a pénzügyminiszter a Sárosfürdő forrását és telkét *másnak, mint a fővárosnak, nem szándékozik odaadni* és ezt az akaratát közölte a Közmunka Tanáccsal is.

*

Kiderült azonban, hogy a pénzügyminiszter a forrásokat és a telkeket az államkincstár javára, a megszerzési árnál jóval magasabb áron kívánta a fővárosnak eladni.

A Közmunka Tanács a pénzügyminiszter leiratával szemben állást foglalt aziránt, hogy a főváros a forrást az *eredeti kisajátítási árért* szerezhesse meg. 1900. december 13-án kelt átiratában arról értesítette a főváros tanácsát, hogy az államkincstár tulajdonában levő Sárosfürdő forrásait *csupán a fürdő újjáépítésére szánt telekkel együttesen adhatja el a fővárosnak.* A telket négyszögölenkint 300 korona árért hajlandó eladni és ezzel a számítással,

valamint az időközi kamatok betudásával, a vételár 1900. évi december 31-én összesen 981.768 korona 81 fillért tett ki. Közölte a Közmunkák Tanácsa azt is, hogy *a pénzügyminiszter akkor még nem kívánt* külön záros határidejű építési kötelezettséget kikötni, sőt a vételárat esetleg több részletben törlesztve is hajlandó elfogadni. Azonkívül közölte a Közmunka Tanács, hogy amennyiben az új Sárosfürdő telkén emelendő épületek 1903. augusztus 1-ig lakható állapotba kerülnek, 30 évig rendkívül adózási kedvezményt is fognak élvezni.

*

A székesfőváros tanácsának számítása szerint a Közmunka Tanács vételárából mintegy *486.000 korona esik a Sárosfürdő forrására*, a többi pedig a telekre. De ez esetben a teleknek négyszögölenkinti ára mindössze 211 korona 50 fillért tenne ki.

A tanács előterjesztése foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy *a Sárosfürdő forrása tulajdonképen közös eredetű a többi budai hőforrással* és azt a belügyminiszter *gyógyforrásnak* minősítette, azonban hőfoka és ásványtartalma tekintetében a többi forrástól eltér. A forrás víztermelő képessége még a Duna alacsony vízállása mellett is *meghaladja a városligeti artézi forrás víztermelését*, de a Rudasfürdő forrásai sem állják ki a versenyt a Sárosfürdő gyógyforrásával, sem a víz hőfoka, sem ásványvíztartalma tekintetében. Ugyanez a tanácsi előterjesztés foglalkozik azzal a kérdéssel is, vajjon *célszerű-e*, ha a főváros, mint közület, létesít *városi nyilvános fürdőket*. Erre vonatkozólag az előterjesztés a következőképen foglalja össze a tanács álláspontját:

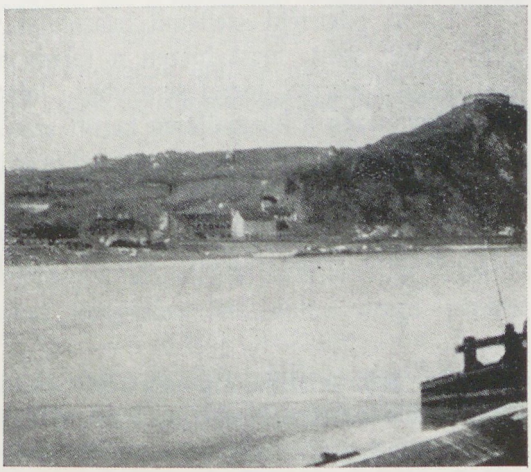

A Sárosfürdő és környéke az 1890-es években, a Ferenc József-híd megépítése előtt. A budai oldalon látható épületeket a kisajátítás után a hídfő rendezése miatt lebontották

»Nem akarunk ehelyütt bővebben kiterjeszkedni arra, vajjon *helyes dolog-e elvileg a városi nyilvános fürdők létesítése*, miután a főváros közgyülésén annak helyessége kétségbe sem vonatott. Egyébiránt általánosan ismert dolog, hogy *mindenütt, ahol a városokat élénk önkormányzati szellem hatja át, mindjobban tért hódít, terjed az az elv, hogy a közérdekű vállalatok*

municipális kezelésbe valók : mert ez biztosítja egyrészt, hogy azok a közönség igényeinek megfelelőleg kezeltessenek, másrészt, hogy az üzleti feleslegek *közvetve magának a közönségnek visszatéríttetnek.*«

A tanácsi előterjesztés egyébként hangoztatta azt is, hogy *a Sárosfürdő építése legjobban a Rudasfürdő újjáépítésével kapcsolatban oldható meg.*

*

Az 1901. évi március hó 6-án tartott közgyülésen *Dezsényi* József bizottsági tag *erősen ellenezte* a Sárosfürdő megvásárlását és hangoztatta, hogy a tanácsi előterjesztés a fővárosra *pénzügyi megterhelést* ró, anélkül, hogy a jövedelmeket biztosítaná. »Mi szeretünk a külföldre hivatkozni, de nálunk nincs meg az alapja az összehasonlításnak, mert a külföldi városokban hatalmas uralkodók tartózkodnak, nálunk azonban *az észszerű fejlődésre kell tekintettel lennünk.* Ha a természetes fejlődést megakasztani nem is lehet, olyan intézményeket kell létesíteni, amelyeknek jóságát senki sem tagadhatja, nem pedig olyanokat, amelyek élvezhetetlenek a közönség egy nagy részének.«

Ez az ellenzéki szellemű felszólalás tulajdonképen a Sárosfürdő *felépítése ellen* szólt, mert hiszen a forrás megszerzésének a szükségességét még maga *Dezsényi* József sem vonta kétségbe.

Ugyanezen a közgyülésen került szóba az is, hogy dr. *Wekerle* Sándor volt miniszterelnök, a Ferenc József-híd és az Erzsébet-híd építésével kapcsolatban azt tervezte, hogy *a Rudas- és Sárosfürdőt nagy európai fürdők nivójára* építtesse, illetve alakíttassa át. A nagyszabású fürdőpolitika elvi jellegű megállapítása tehát részben *Wekerle* Sándornak is tulajdonítható.

*

Bár több felszólaló is volt a Sárosfürdő azonnali megvásárlása mellett, mégis *Polónyi* Géza javaslatára a közgyűlés ekkor még elhalasztotta a határozathozatalt azért, hogy a forrás vízbőségét a főváros *a saját közegeivel is* megvizsgáltathassa. Erre a célra csakhamar 3000 forint költség megszavazására is tett a tanács javaslatot a közgyűlésnek.

A mérnöki hivatal már 1901. július 19-én jelentést tett a forrás vízbőségéről és ebben a jelentésben megállapította, hogy *a Sárosfürdő forrásvizének szivattyúzása a Rudasfürdő forrásvizeit nem befolyásolja.* A vizsgálat alapján megállapította a mérnöki hivatal azt is, hogy a források állandó szivattyúzásánál 45—46 C° hőmérsékű vízre minden körülmények között számítani lehet és hogy a fürdő részére szükséges 900—1000 köbméter mennyiségű víz mindenkor rendelkezésre áll.

A vegyészeti és élelmiszervizsgáló intézet igazgatója, *Balló* Mátyás a Sárosfürdő forrásvizét megvizsgálta és megállapította azt, hogy *vegyi*

tartalom szempontjából 1849. óta nem változott és kémiai összetétele független a Duna vízállásától. A forrás vizének azonban *iszapja nincs*, hanem csupán egészen jelentéktelen *vasmennyiség* ülepedik le a vízből. A jelentés a vizsgálat eredményét a következőképen összegezi:

»Ha a forrás a régibb időkben tényleg jelentékenyebb mértékben iszapos volt, illetve vasat nagyobb mennyiségben feloldva tartalmazott, mely belőle hydrat alakjában kivált, akkor azt kell következtetnünk, hogy *jelenleg a vastartalom majdnem egészen eltűnt* úgy, hogy ezen víz a »sáros« jelzőt többé nem érdemli.«

*

Ebben az időben jelent meg *Palotai* Rezső bizottsági tagnak egy röpirata »*Budapest székesfőváros új fürdővállalatairól*« címen. A röpiratban Palotai határozottan *ellene volt a fürdőtelepítésnek*, mert, véleménye szerint, a statisztikai adatok azt tanusítják, hogy a fürdővállalatok látogatottsága az utolsó 5 esztendőben (1897—1901) érzékenyen megcsappant, aminek az oka részint a gazdasági pangás, részint pedig az a körülmény, hogy az újonnan épült budapesti bérpalotákban *sok a fürdőszoba*. Ennélfogva annak a véleményének adott kifejezést, hogy *nem új fürdőkre, hanem új fürdőközönségre volna szükség*, tehát új fürdőházak építése nem elegendő arra, hogy a látogatottság is fokozódjék, mert *új fürdőközönséget máról-holnapra teremteni nem lehet.*

Palotai Rezső röpirata szerint a Sárosfürdőben *soha sem volt iszap, csak a neve volt Sárosfürdő*, a Rudasfürdő forrásai pedig szerinte egyízben már elakadtak és szerencse, hogy a főváros tulajdonában levő területen találtak újra rájuk, mert ha esetleg idegen területekre kerültek volna a források, akkor a főváros azt a telket kénytelen lett volna drága pénzen megvásárolni.

(Erre vonatkozólag csak azt kívánom megemlíteni, hogy például 1859-ben dr. *Wachtel* Dávid is pontos analizist közölt a Sárosfürdő akkori iszapjáról, tehát *Palotai* állításait akkoriban könnyű volt megcáfolni.)

Dr. *Havass* Rezső a közgyűlésen szóbahozta a röpiratot és hangoztatta, hogy a budapesti gyógyforrások *teljesen alkalmasak arra, hogy azokkal világhírű fürdőtelepeket létesítsünk.* Folyton azt panaszoljuk, hogy nincsen idegenforgalmunk és főleg azért nincs, mert *abszolúte semmi reklámot nem csinálunk a székesfőváros mellett.* Egyébként *Havass* ugyanebben a beszédében igen élesen kelt ki *Palotai* Rezső bizottsági tag ellen, aki, *mint a Lukácsfürdő R. T. vezérigazgatója*, mondott lesujtó kritikát a székesfőváros fürdővállalatairól, amelyeknek konkurrenciája esetleg veszélyeztetné a Lukácsfürdő és így a saját üzleti érdekeit.

Egyébként interpellációt intézett a polgármesterhez, amelyben részint azt kérdezte, hajlandó-e a Palotai-féle röpirattal szemben *kellően felvilágosí-*

tani a közönséget és hajlandó-e minél előbb megtenni az intézkedéseket a főváros fürdőinek és gyógyvizeinek fürdés és ivókúra tekintetében *minél teljesebb mértékű kihasználása iránt?*

*

A polgármester megnyugtató válasza után a közgyűlés 1901. évi június hó 26-án tartott közgyűlésében 794/1901. kgy. szám alatt elhatározta a Sárosfürdő megvásárlását. Ezt a közgyűlési határozatot a belügyminiszter is jóváhagyta.

A történeti hűség kedvéért azonban ennél a fejezetnél kívánom megemlíteni, hogy a Sárosfürdőnek a székesfőváros tulajdonába való végleges átvétele *tulajdonképen csak 1904-ben történt*, jóllehet a vételárat a székesfőváros már 1902. évi december hó 31-ig teljesen kifizette.

*

Budapest székesfőváros és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa között megkötött adásvételi szerződés — mely mint kortörténeti dokumentum birhat értékkel — a következőképen szól:

Adásvételi szerződés,

mely egyrészről báró *Podmaniczky* Frigyes, mint a magy. kir. kincstár képviseletében eljáró főv. közmunkák tanácsának alelnöke s általa a fővárosi közmunkák tanácsa, mint eladó fél, másrészről Budapest székesfőváros közönsége, mint vevő fél között a székesfőváros területén fekvő úgynevezett Sárosfürdői forrás és a hozzá megalakított fürdőtelek tárgyában és pedig báró Podmaniczky Frigyes részéről a fővárosi közmunkák tanácsa és a nagymélt. m. kir. pénzügyminiszter úr jóváhagyásának fenntartása mellett a következőkben köttetett:

I.

A székesfőváros I. kerületében fekvő úgynevezett Sárosfürdő forrásának és a hozzá megalakított fürdőtelepi teleknek, melyek a Ferenc József-híd jobbparti feljárója körüli telekszabályozások során eszközölt kisajátítások útján a m. kir. kincstár tulajdonába kerültek, a rendezéseknek a kir. kincstár részéről a fővárosi közmunkák tanácsa által eszközölt végrehajtása folytán azonban telekkönyvileg a fővárosi közmunkák tanácsa nevére irattak, — eladása és illetve megvétele iránt Budapest székesfőváros közönsége, mint vevőként jelentkezett félnek kezdeményezésére közte és a m. kir. kincstár között tárgyalások folytak.

E tárgyalások során a kir. kincstár, mint tulajdonos részéről a nagymélt. m. kir. pénzügyminiszter úr 1900. évi december hó 8-án 86.726. sz. a. a tárgyalásokat közvetített fővárosi közmunkák tanácsához intézett leiratában a forrásnak és a fürdő újjáépítése céljából hozzá megalakított területeknek eladási árát az önköltségekben, jelesül 885.870 korona 22 fillérben, valamint az időközi folyó kamatokban állapította meg, mire Budapest székesfőváros közönsége 1901. évi július hó 26-án és folytatólag 27-én tartott törvényhatósági bizottsági közgyűlésében 794/1901. közgy. sz. a. kelt határozatával elhatározta a forrásnak és a fürdői teleknek a m. kir. kincstártól való megvételét a fent jelölt eladási árnak elfogadásával, mely közgyűlési határozata a nagymélt. m. kir. belügyminiszter úr részéről az 1901. évi július hó 23-án 78.345. sz. a. kelt határozattal jóváhagyást nyert.

Ezek folytán a székesfőváros tanácsa 1901. évi szeptember hó 5-én 51.791. sz. a. kelt határozatával intézkedett a vonatkozó adásvételi szerződésnek a közönség, mint vevő részéről leendő megkötése iránt, viszont arra való tekintettel, hogy a forrás és a fürdőtelep telke tényleg a fővárosi közmunkák tanácsa nevében van telekkönyvileg kitüntetve, a m. kir. kincstár részéről a nagymélt. m. kir. pénzügyminiszter úr 1901. évi október hó 11-én 80.931. sz. a. kelt leiratával az adásvételi szerződésnek az eladó kir. kincstár részéről, jóváhagyásának fenntartása melletti megkötésével a főv. közmunkák tanácsát bízta meg, mely tanács 1901. évi október hó 15-én 5101. sz. a. kelt határozatával intézkedett a szerződés kiállítása iránt.

Mielőtt ezek folytán az adásvételi szerződés formaszerűleg kiállítható és megkötheto lett volna, mindenekelőtt a forrást tartalmazó teleknek, valamint a hozzáalakított fürdőtelepi teleknek olyképen leendő szabályozása, amint az a székesfőváros közönsége által elhatározott vétel céljainak fog szolgálni, volt megállapítandó és telekkönyvileg is keresztülviendő.

E szabályozás tárgyában a székesfőváros mérnöki hivatala a térrajzot 1902. évi július hó 15-én 13—XXII/5. tt. sz. a. állította ki, a székesfőváros tanácsa pedig annak keresztülvitelére a politikai hatósági engedélyt 1902. évi július hó 31-én 110.623/III. sz. alatt kelt határozatával adta meg; a szabályozás telekkönyvi keresztülvitele iránt a fővárosi közmunkák tanácsa intézkedvén, az a budapesti I—III. ker. kir. járásbíróságnak, mint tkvi hatóságnak 1902. évi október hó 28-án 10.871/1902. sz. a. kelt végzésével eszközöltetett.

E szabályozás szerint megalakíttatott a székesfőváros budai részének 1235. sz. tkvi betétében (53/54) hrsz. a. foglalt ingatlan $522^{40}/_{100}$ négyszögöl térmértékkel, amely ingatlan ugyanis a forrást tartalmazza, amely azonban a tényleges állapot szerint közterület céljára használtatik, továbbá a budai 1237. sz. tkvi betétben A) 2. sor (40—43, 50/2., 51.) hrsz. a. foglalt ingatlan $2343^{20}/_{100}$ négyszögöl térmértékkel, mely a tulajdonképeni fürdőtelepi telket képezi.

II.

Ezek előrebocsátása után a főv. közmunkák tanácsa a m. kir. kincstár nevében eladja és tulajdonába bocsátja, viszont Budapest székesfőváros közönsége megveszi és tulajdonába átveszi a székesfőváros I. kerületében fekvő úgynevezett Sárosfürdői forrást, az azt tartalmazó telekkel, valamint a hozzá megalakított fürdőtelepi telket képező ingatlant, vagyis a következő két ingatlant, úgymint: a Budapest székesfőváros budai részének 1235. sz. tkvi betétében (53/54) hrsz. alatt $522^{40}/_{100}$ négyszögöl kiterjedéssel felvett tehermentes és a tényleges állapot szerint közterület céljára használt ingatlant, mint amely a forrást tartalmazza és a Budapest székesfőváros budai részének 1237. sz. tkvi betétében A) 2. sor (40—43., 50/2., 51.) hrsz. a. $2343^{20}/_{100}$ négyszögöl kiterjedéssel felvett, a tulajdonképeni fürdőtelepi telket képező tehermentes ingatlant.

III.

A forrás és az előző pontban körülírt ingatlanok vételára a vétel iránti tárgyalások során létrejött megegyezés és az I. p.-ban idézett határozatok értelmében a következő:

I.	Tőkében	885.870·22 K
II.	E tőkéből 862.830·22 K tőkerészletnek 1900. évi december hó 31. napjáig kiszámított és megtérítendő 4%-os kamatában	95.898·59 «
III.	Ugyancsak 862.830·22 K tőkerészletnek további 4%-os megtérítendő kamatában 1901. január 1-től 1902. december 31-ig, mint a kifizetés napjáig számítva	69.026·52 «
	Összesen tehát	**1,050.795·23** K

szóval : Egymillióötvenezerhétszázkilencvenöt korona és 23 fillér, amely összeget Budapest székesfőváros közönsége 1902. évi december hó 31. napján a főv. közmunkák tanácsának hiánytalanul megfizette, miért is a főv. közmunkák tanácsa ezen vételár megfizetését a m. kir. kincstár nevében és részéről ezennel elismeri és nyugtatja. Egyúttal pedig beleegyezését adja abba, hogy a tulajdonjog a II. pontban körülírt ingatlanokra, vagyis a budai 1235. sz. tkvi betétben (53/54) hrsz. és az ugyanottani 1237. sz. tkvi betétben (40—43., 50/2., 51.) hrsz. a. felvett ingatlanokra minden további meghallgattatása nélkül adásvétel jogcímén Budapest székesfőváros közönsége javára tkvileg bekebeleztethessék.

IV.

Budapest székesfőváros közönsége a Sárosfürdői forrásnak és a fürdőtelepi teleknek tényleges birtokába és használatába 1902. évi december hó 31-ik, mint a vételár lefizetésének napjával lépett, minélfogva ezen naptól kezdődőleg ő viseli az azok után járó mindennemű állami és községi adókat, a székesfővárosnak bármely címen fizetendő járulékokat és illetményeket, szóval az összes közterheket.

Ugyanezen időponttól kezdve illetik meg Budapest székesfőváros közönségét a forrás hasznai, míg a fürdőtelepi teleknek s illetve azon telkeknek tiszta jövedelme, amelyekből a fürdőtelepi telek megalkottatott, a vevő székesfővárost attól a naptól kezdve illetik meg, amelyen ugyanazok a fővárosi közmunkák tanácsa által megszereztettek, miután a székesfőváros is ettől a naptól kezdve fizetett kamatokat.

A szerződő felek megállapítják, hogy a tiszta jövedelem 1902. évi december hó 31-iki 1841 korona 55 fillért, azaz : Egyezernyolcszáznegyvenegy koronát és 55 fillért tesz ki, amely összeget a főv. közmunkák tanácsa a székesfőváros javára f. évi július hó 21-én annak I. ker. pénztárába befizetvén, Budapest székesfőváros közönsége ezt a fizetményt a jelen szerződés aláírásával elismeri és nyugtatja.

V.

Az eladó kir. kincstár az eladott forrás és fürdőtelepi telek tehermentességéért szavatol.

VI.

A Sárosfürdői forrásnak, mint gyógyforrásnak az 1885. évi XXIII. t.-c. 16. §-a alapján védterületre lévén igénye, a főv. közmunkák tanácsa mindenekelőtt kieszközölte, hogy a nagymélt. belügyminiszter úr 1896. évi június hó 21-én 53.114. sz. a. kelt leiratával a Sárosfürdő forrására nézve a gyógyforrás jelleget megadta, azután a védterületnek megállapítására vonatkozó eljárás céljára megkészíttette telegdi Róth Lajos kir. főbányatanácsos és főgeológus által a szükséges szakértői javaslatot, valamint a geológiai és kataszteri térképet, mindeniket 3—3 példányban és ezek bemutatásával folyamodott a nagymélt. földmüvelésügyi miniszter úrhoz a védterület megállapítása iránt.

A miniszter úr az ez iránti kérvényt 1901. évi január hó 5-én 2082/V. 4. sz. a. kelt rendeletével összes mellékleteivel együtt további eljárás végett a budapesti m. kir. bányakapitányságnak küldte meg, mely 1902. évi június hó 3-án megtartván a helyszíni tárgyalást, 1902. évi július hó 22-én 1640. sz. a. bocsátotta ki a védterület megállapítása tárgyában a határozati javaslatot, mely javaslat a »Budapesti Közlönyben« oly megjegyzéssel tétetett közzé, hogy az az ellen irányuló észrevételek a kézbesítés, illetőleg az első hirlapi közzététel napjától számítandó 15 napi záros határidő alatt a bányakapitányságnál benyujthatók.

A védterület ügye ezen stádiumának előrebocsátása mellett az alulírott eladó és vevő felek kölcsönösen kijelentik, hogy a forrásnak a székesfőváros közönsége által történt

megvétele folytán mindazon igények és jogok, melyeket a célzott védterület tekintetében a folyamatba tett eljárás biztosít, szintén Budapest székesfőváros közönségére szállanak át, minélfogva a IV. pontban kitett naptól kezdődőleg a védterület megállapítása iránti eljárásban kérelmező félként Budapest székesfőváros közönsége fog szerepelni és azt fogják a jelzett naptól kezdődőleg felmerülő költségek is terhelni.

VII.

A jelen adásvételi szerződés kiállításával és a megvett ingatlanokra vonatkozó tulajdonjog tkvi átiratásával járó költségeket és kiadásokat Budapest székesfőváros közönsége viseli, az lévén köteles egyúttal a tkvi átiratás eszközléséről is gondoskodni.

Ugyancsak a székesfőváros közönsége viseli a jelen szerződésben foglalt jogügylet, valamint a tkvi átiratás után kiszabandó mindennemű állami és városi illetékeket és díjakat.

VIII.

Netaláni peres kérdés elbírálására a sommás szóbeli eljárás és a mindenkori felperes által szabadon választható bármely budapesti kir. járásbíróság illetékessége köttetik ki.

Miről ezen szerződés két eredeti példányban kiállíttatván, azok egyike az eladó kir. kincstár részére a fővárosi közmunkák tanácsának, másika pedig a vevő Budapest székesfőváros közönségének birtokába adatik.

Kelt Budapesten, 1904. július hó 27. napján.

Báró Podmaniczky Frigyes s. k.,
a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke.

Előttünk, mint tanuk előtt:

dr. Zubriczky József s. k.
Drohobeczky Miklós s. k.

2631/1904. szám.

A jelen adás-vételi szerződés a fenti számú határozattal jóváhagyatott.

Kelt Budapesten, a fővárosi közmunkák tanácsának 1904. évi szeptember hó 13-án tartott üléséből.

Kiadta:
Garancsy Mihály s. k.,
miniszteri tanácsos, előadó.

237.091/1904. VI.

Budapest székesfőváros közönsége nevében jóváhagyatik és aláíratik.

Budapest, 1904. október 19.

Viola s. k.,
h. alpolgármester.

A fenti adásvételi szerződést a m. kir. belügyminiszter 1904. évi november hó 9-én 101.710,1904. szám alatt hagyta jóvá.

Az adásvételi szerződés jóváhagyása után 1904. évi november hó 30-án telekkönyvileg is Budapest székesfőváros közönsége javára írták át a Sárosfürdőt.

XII. FEJEZET.

A székesfőváros első nagyobbszabású fürdőépítési programmja az 1900-as évek elején.

A székesfőváros közgyűlése 1901. évi június 26-án tartott közgyűlésében elhatározta a Sárosfürdő forrásának és telektömbjének a megvásárlását. Ezzel a közgyűlési határozattal kapcsolatban a mérnöki hivatal vezetője, *Heuffel* Adolf középítési igazgató a következő előterjesztést tette :

»A volt Sárosfürdő megvétele, főkép az ottani becses források kihasználása és ennek céljára új, modern fürdőépület emelése indokolttá teszik a 15, illetőleg 30 évi adómentességet, mely a Vámház-téri és az Eskü-téri új dunahidak építését elrendelő 1893. évi XIV. t.-c. 4. §-a értelmében az új hidak feljárói körül építendő és 1903. augusztus 1-ig lakható állapotban levő új házakat megilleti.

Egy, a modern igényeknek minden tekintetben megfelelő fürdőépület megalkotása úgy az aesthetikai, mint a célszerűségi és gazdasági kívánalmaknak teljes kielégítése szempontjából fontos és nagyszabású feladatot képez, azonfelül a speciális szakismeretek és tapasztalatok teljes mérvét igényli.

Ámbár a mérnöki hivatal úgy értelmessége, mint gyakorlati ügyessége folytán, képes eme feladatot sikeresen megoldani, mégis ezen feladat megoldását *a külső építési szakkörök bevonásával, nyilvános pályázat útján javasolnám megoldani*, mely módot egyéb fontos körülményeknél fogva jelen adott esetben főkép a rendelkezésre álló idő rövidsége is nyomatékosan teszi indokolttá.

Mindenesetre azonban részemről legsürgősebbnek tartom és pedig az eddigi, a megszerzésre vonatkozó tárgyalások folyamától teljesen függetlenítve, egy részletes és egy kimerítő *építő-programm* összeállítását, mely építési tervezet megállapítása a főváros közegészségügyi és mérnöki faktoraiból alkotandó szűkebbkörű bizottmány sürgős tenni-

valójává tétetnék és alapul szolgálna a tervek beszerzésére esetleg kiirandó pályázati felhívásnak.

Ha a tekintetes Tanács is a nyilvános pályázat módját választaná a Sárosfürdő újraépítésére, úgy az ebbeli intézkedéseknek *még oly időben kellene megtörténniök*, hogy a kiírás, bírálat, megbízás stb. a jövő 1902. év kora tavaszáig mind döntés alá kerüljön, mert csak így lehetne az 1902. év teljes fölhasználásával, fokozott erőfeszítéssel dolgozva 1903. nyaráig az új fürdőépületet lakható állapotba helyezni. Az ügy ily kezdetleges stádiumában egyfelől a feladat nagysága és rendkívülisége, másfelől a rendelkezésre álló nagyon rövid idő alatt, természetszerűleg, még hozzávetőleg sem lehet nyilatkozni arról, hogy miképen lesz lehetséges ezt a nagyszabású építkezést ily gyorsan lebonyolítani, mindazonáltal — bármikép döntsenek is e kérdés fölött — legelső szükségnek mutatkozik az építési programm és tervbeszerzés módozatainak összeállítása.

Tisztelettel kérem tehát a nagyságos polgármester urat, hogy a fentebbiekben vázolt sürgősség miatt, az eddigi tárgyalások menetét nem érintve, az építő programm és tervbeszerzés sürgős megállapítására nézve határozni, esetleg egy szűkebbkörű bizottmány kiküldése útján mielőbb intézkedni méltóztassék, hogy eme nagyfontosságú és halasztást nem tűrő építési ügy semmi további haladékot ne szenvedjen.«

*

Érdemesnek tartom, hogy a székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1901. június 26-án megtartott rendes közgyűléséről közöljem dr. *Reiner* Ede MÁV orvos, bizottsági tag felszólalásának egy részét is erről a kérdésről.

»Mint magyar orvos, foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy miért beszél a mi közönségünk *oly félvállról* a magyar fürdőkről. Azt hiszem, ez abban találja okát, hogy azelőtt a magyar orvosok a pácienseiket bécsi tanárokhoz küldték, mint felsőbb fórumokhoz és ezek a bécsi tanárok persze osztrák, meg cseh fürdőket ajánlottak. *A magyar orvosok kötelessége, hogy felkarolják a hazai fürdőket.* Felhívta már a közegészségügyi bizottság útján a tanács és a polgármester úr figyelmét *a budai keserűvíz-forrásokra*, amelyeknél jobbak alig vannak a világon. *Marienbadnál és Kissingennél is megbízhatóbbak.* Ez a keserűvíz el van terjedve az egész világon, még pedig a magánvállalkozó ügyességénél fogva. Azt kellene tanulmányozni, hogy *mikép létesítsen a főváros, amelynek ilyen kincsei vannak, világfürdőket* és ezzel mikép emelje az idegenek forgalmát. Pozitív indítvánnyal nem állok elő, de utalok a budai hegyek kitűnő helyzetére. *Különösen a Gellérthegy déli oldala* volna alkalmas ily fürdő létesítésére. Ott az esőzés ritkább, a vegetáció kitűnő, a levegő pormentes.«

I.

Az első nagyobbszabású fürdőépítési programm előkészítése.

A mérnöki hivatal vezetőjének előterjesztését a közgyűlés kiadta *a tanácsnak.*

A tanács erre külön bizottságot küldött ki a Sárosfürdő építési programjának összeállítására és kimondotta, hogy *a Sárosfürdő építését a Rudasfürdő újjáépítésére való tekintettel és ezzel kapcsolatban kell megoldani.* Hivatalból lettek tagjai a bizottságnak: a tiszti főorvos, a középítési igazgató, a főkertész és erdőmester; a bizottság elnöke maga a polgármester, alelnöke pedig a pénzügyi ügyosztály vezetője. A tanácsi előterjesztés a törvényhatósági bizottság tagjai közül a bizottságban való részvételre felkérendőknek tartotta: dr. *Emmer* Kornél, *Glück* Frigyes, *Hartenstein* Zsigmond, dr. *Csorba* Ferenc, dr. *Springer* Ferenc, *Czigler* Győző, *Hauszmann* Alajos, *Kiss* István, *Zsák* Hugó, *Zsigmondy* Béla, dr. *Schwartzer* Ottó, dr. *Kertész* Aba, dr. *Petrik* Ottó, dr. *Lőw* Sámuel, dr. *Reiner* Ede, dr. *Havass* Rezső, *Rákosi* Viktor és *Zipernowszki* Károly bizottsági tagokat.

A tanács egyúttal javasolta azt is, hogy *kérjék fel a bizottságban való részvételre a Balneológiai Egyesületet is* és kérte, hogy az egyesület a maga részéről dr. *Tauffer* Vilmos elnököt és dr. *Bókay* Árpád alelnököt küldje ki.

Ezt a tanácsi előterjesztést a közgyűlés 1901. november 13-án kezdte tárgyalni.

Az előterjesztés tagadhatatlanul *kevésbbé szerencsés időpontban* került a közgyűlés elé, amennyiben ugyanebben az időben a Rudasfürdő évi bevétele 100.000 koronáról hirtelen 40.000 koronára szállott alá.

A közgyűlésen azonban több felszólaló és különösen *Havass* Rezső, azt hangoztatták, hogy *Budapestből világfürdőt lehet és kell csinálni.* A Sárosfürdő forrásának a megvásárlása alkalmat ad arra, hogy ott világhírű fürdőt építsenek fel, amely *nemcsak dús jövedelmet fog hajtani a fővárosnak, hanem az idegenforgalom emeléséhez is lényegesen hozzá fog járulni. Halmos* János polgármester a felszólalásokra adott válaszában a következőket állapította meg:

»Minden idegen ember, aki idejön, azt mondja nekünk: *az uraknak fogalmuk sincs, hogy tulajdonképen micsoda kincseknek vannak birtokában és nem gondoskodnak arról, hogy ezek a kincsek kellően kihasználtassanak.* Tehát amidőn minden szakember ezt állítja, akkor így hagyjuk mi parlagon heverni ezeket a kincseket? Méltóztassanak megnézni az Artézifürdőt: *hát méltó az a fővároshoz, hogy ilyen fürdőt tart fenn*? A világon talán nincs párja az artéziforrásunknak, és méltóztassék megnézni, hogy hogyan néz az ki. Vagy a budai oldalon *fenn lehet-e a Rudasfürdőt tartani a jelen állapotában*? Különösen fenntartani akkor, ha az új híd megnyílik és a szabályozás befejeztetvén, az ottani terület átadatik a közforgalomnak? Azt hiszem, ez nem lehetséges.«

A közgyűlés tagjainak egy része még mindig nem ismerte fel a helyes fürdőpolitika szükségességét, sőt az egyik felszólaló hangoztatta, hogy *fürdő építése helyett sokkal nagyobb szükség volna a Tabánban egy elemi iskolának a felépítésére.*

*

A bizottság azonban mégis megalakult és 1901. december 20-án megtartotta első ülését. Ezen az ülésen a polgármester beszámolt az eddig történtekről, a következő felszólaló pedig, dr. *Reiner* Ede erősen a fürdők fel-

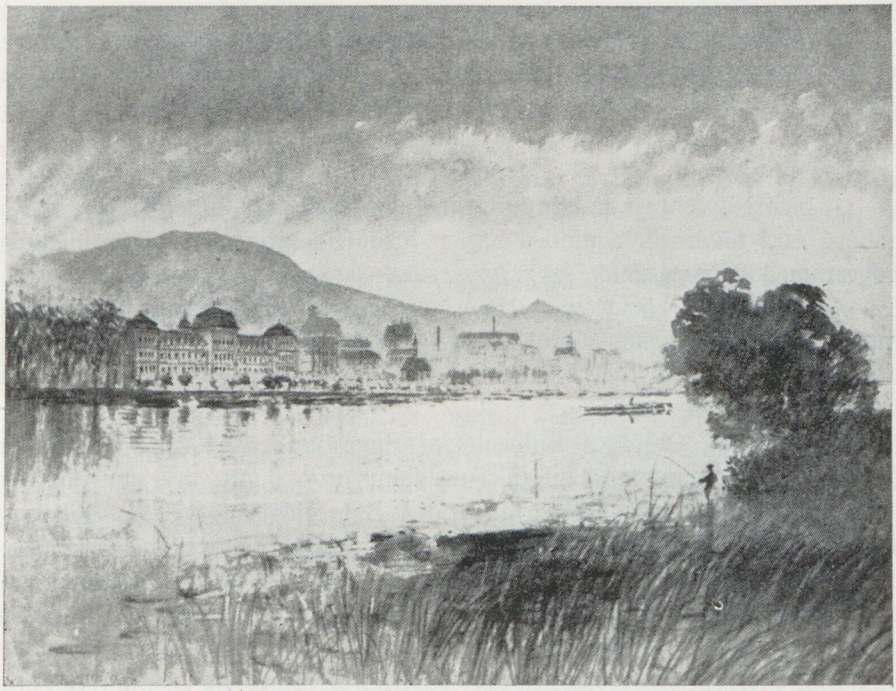

A Szent Lukács- és Császárfürdő, valamint a Szent Margitsziget a XIX. század vége felé
(Br. Mednyánszky László festménye után)

építésének a terve mellett szólalt fel. Beszédében kijelentette: »*Budapest a fürdők városa, az itt levő kincseket tehát ki kell aknázni.* A Sárosfürdő forrásvize kitűnő, vidéke pedig legegészségesebb.« Kifejtette továbbá beszédében, hogy a világfürdő létesítéséhez hat dolog kell: 1. gyógyforrások csoportja, amit a világ is annak elfogad, 2. a jó levegő, 3. a könnyű hozzáférhetőség, 4. a jó koszt, 5. a kényelmes szállók és 6. a jó kiszolgálás. Nemes optimizmussal kijelentette, hogy *ez épúgy meg fog valósulni Budapesten, akár csak Karlsbadban megvalósult.*

Emmer Kornél bizottsági tag ugyancsak kifejtette, hogy a főváros a rendelkezésére álló természetes kincseket gyümölcsözetlenül hagyja és ezt mondja: »*Mindenki kinevet, hogy élhetetlenek vagyunk, pedig ezek a források nem vízforrások, hanem pénzforrások.*« Az ülésen dr. *Ladik* Gusztáv kijelentette, hogy *a budapesti fürdő jó tőkebefektetés, mert nincsen szezonhoz kötve*, tehát állandó jellegű és minél modernebb lesz a fürdő, annál nagyobb közönséget fog vonzani. A Sárosfürdő felépítésével, illetve annak a Rudasfürdő látogatottságát veszélyeztető kihatásával kapcsolatban analóg példaképen hivatkozik arra, hogy *a Lukácsfürdő kiépítése 50%-al emelte az elmaradottabb Császárfürdő látogatottságát is.*

A polgármester a bizottság első ülésének határozataképen kijelentette, hogy *a bizottság szükségesnek tartja a Sáros-, valamint a Rudasfürdőnek különkülön való felépítését, továbbá kívánja az Artézifürdő felépítését is.*

*

A bizottság ebben az első határozatban tehát már kimondotta a nagyszabású és a fővárosnak mind a három fürdőjére kiterjeszkedő fürdőépítési programm kidolgozásának szükségességét.

Ekkor már a közvélemény is erősen kezdett érdeklődni a fürdőügyek iránt. De a főváros még mindig nem fogta fel eléggé a modernebb fürdőpropaganda szükségességét. Ezt bizonyítja az az eset is, amire a Balneológiai Egyesület évkönyve utal.

Ugyanis az Országos Balneológiai Egyesülethez 1902. március 3-án dr. *Rottenbiller* Ödön trencsénteplici uradalmi orvos indítványt nyujtott be, amely a következőképen szólt: »Írjon át a Balneológiai Egyesület Budapest fő- és székváros tanácsához, hogy gondoskodjék idegen nyelven is megszerkesztett *fürdőismertetésekről*, melyek a főváros területén létező mesés gyógyerejű, nagy kincset reprezentáló fürdőinket tudományosan és a laikusokat is kielégítő módon leírják. Esetleg tűzzön ki a főváros pályadíjat egy ilyen munkára, melyet azután lefordíttat idegen nyelvekre is.« Az indítványozó vidéki orvos az indítványát egészen rövid indokolással nyujtotta be, az alábbi néhány szóval: »az idegenforgalom emelése, szép fürdőink ismertetése idegeneknek hozzáférhető módon«.

Az Országos Balneológiai Egyesület igazgatótanácsa erre az indítványra a következő jelentést tette: »Az igazgatótanács a javasolt átiratot *nem tartja szükségesnek*. A fővárosi magánfürdővállalatok maguk gondoskodnak fürdőik ismertetéséről, a székesfőváros pedig saját fürdői nagyszabású átalakításával és az idegenforgalom kérdésével a legbehatóbban foglalkozik. Ezekre nézve már *nagyszabású programmot létesített*, külön bizottságot küldött ki, elhatározta, hogy önálló egyesületet fog létesíteni stb.«, úgy, hogy feleslegesnek tartotta a székesfővárost külön megkeresni.

*

II.

A tanácsi albizottság által kidolgozott első építési programm, amely még mind a három székesfővárosi fürdővel foglalkozik.

A székesfőváros tanácsa által kiküldött bizottság az első nagyszabású fürdőépítési programm elkészítésére *albizottságot* küldött ki, amelynek tagjai lettek: dr. *Heltai* Ferenc, *Emmer* Kornél, *Kiss* István, *Steinhardt* Antal, *Glück* Frigyes, *Schomann* Antal, *Oelhofer* Henrik, dr. *Ladik* Gusztáv, dr. *Reiner* Ede, *Vörös* Ignác, dr. *Lőw* Sámuel és *Zsigmondy* Béla.

Az albizottság 1902. évi május hó 12-én tartott ülésén készítette el nagyszabású fürdőépítési programmjáról szóló jelentését, amely az Artézifürdő, a Rudasfürdő és a Sárosfürdő újjáépítésével egyaránt foglalkozik. Ezt a jelentést, *amely tulajdonképen először foglalja magában a székesfőváros nagyszabású fürdőpolitikáját*, részint érdekesség, részint pedig az albizottságban résztvevő kiváló hozzáértő szakemberek emléke iránti kegyeletből teljes egészében leközlöm:

»A székesfőváros 1884. év óta foglalkozik az *Artézifürdő* felépítésének ügyével, mely fürdőnek terveit a törvényhatósági bizottság közgyülésétől nyert megbízás alapján *Czigler* Győző műegyetemi tanár készítette el s azóta többször dolgozott át.

Az átdolgozott terveket az összes szakbizottmányok letárgyalták és azokat a tek. Tanács is elfogadta 1901. évi január hó 31-én, 56.446/1899. sz. a. kelt határozatában úgy, hogy *az Artézifürdő felépítésének ügye már a t. közgyűlés napirendjére lett volna felveendő.*

Eközben 1901. évi június hó 26-án és folytatva 27-én tartott közgyülésében határozta el a t. törvényhatósági bizottság, hogy a *Sárosfürdő* forrásait, valamint a hozzátartozó 2343 20/100 négyszögöl telket 885.870 korona 22 fillérért megveszi. Ezen közgyűlési határozatot a belügyminiszter úr 1901. évi július hó 23-án 78.345/III. sz. a. jóváhagyta.

A Sárosfürdő forrásainak megszerzésével a székesfőváros *három fürdő forrásainak birtokába jutott*, amelyek felhasználásában nemcsak arra kell tekintettel lennie, hogy a forrásokba fektetett tőkék megfelelőleg gyümölcsöztessenek, hanem arra is figyelemmel kell lennie, hogy a fürdők rendeltetése s ennek megfelelően felépítése és berendezése egymás hátrányára ne váljék, sőt ellenkezően *azoknak egymást olyképen kell kiegészíteniök*, hogy a székesfőváros fürdőivel pénzügyi szempontból is *sikeres eredményt* érjen el s lehetőleg bővebben jövedelmező forrásokra tegyen szert.

Ezeknek szem előtt tartásával foglalkozott alulírott bizottság a hozzáutalt kérdésekkel.

A székesfőváros a Sárosfürdő forrásainak megszerzése *előtt* foglalkozott már azzal a tervel — mondja tovább a jelentés —, hogy az *Artézi-*

fürdőt teljesen korszerű és emellett *világfürdő jellegével építteti fel*, amely elsőrendű és fényes berendezései által *az idegenforgalom emeléséhez is* hozzájáruljon. Ezen terv megvalósításának indokául szolgáltak: az Artézifürdőnek minden irányból kényelmes közlekedési eszközök által megközelíthető fekvése; a Városligetnek park céljára való felhasználásának alkalmas volta és — amit elsősorban kellett volna megemlíteni — a forrás kitűnő vize és annak 73° C hőfoka.

A Sárosfürdő forrásainak megszerzésével azonban ezt a tervet mindenekelőtt meg kell változtatni, mert bármennyire méltányoljuk is az Artézifürdő előnyeit, a Sárosfürdő a Duna mellett, a Gellérthegy déli lejtőjének enyhe levegőjű, pormentes részében oly annyira kiesen fekszik, hogy *igen sok tekintetben felette áll az Artézifürdőnek*.

A *Rudasfürdő* már kevésbbé érinti az Artézifürdő tervét, mert azt eddigi rendeltetésének megfelelően át-, illetőleg kiépíteni a legelőnyösebbnek látszik.

A három fürdő egymással párhuzamba helyezve, legelőször is mindegyiknek rendeltetését kell megállapítanunk s miután ezt megtettük, csakis akkor határozhatjuk meg minden egyes fürdő felépítésének terveit és berendezésének mértékét.

Ehelyütt még megemlítjük, hogy foglalkoztunk ama felmerült tervvel is, *vajjon nem lehetne-e a Sárosfürdőt a Rudasfürdővel egy fürdőteleppé egyesíteni*? E tervet azonban már eleve el kellett ejtenünk, mert a két fürdő közé eső Gellérthegy sziklái csak óriási költséggel lennének a fürdőtelep céljaira megfelelően rendezhetők; de rendkívül nagy akadálya e terv keresztülvitelének az is, hogy a Duna partja épen ezen részében a legkeskenyebb úgy annyira, hogy lehetetlennek kell tartanunk azt, mikép az itteni élénk közlekedés és teherkocsiforgalom mellett ily ideális terv megvalósítható legyen.

1. Artézifürdő.

Az Artézifürdő fekvésénél fogva kiválóan alkalmas arra, hogy jól jövedelmező fürdővé váljék. *Mint gyógyfürdőt* fel fogják keresni kitűnő és elismert gyógyhatású vizéért és *mint tisztasági fürdőt* fel fogják keresni azért, mert a székesfőváros legsűrűbben lakott részeinek a közelében van, jó közlekedési eszközök vezetnek oda és korszerű berendezései vonzó erővel fognak hatni a közönségre, amely e fürdőt már ma is rendkívül nagy előszeretettel keresi fel.

A fürdő felépítésének elengedhetetlen előfeltétele azonban az, hogy a városligeti tó teljesen kitisztíttassék s jövőre nézve a tó eliszaposodása és elposványosodása végképen lehetetlenné tétessék.

A forrás 24 óránkint 760 m³ 73 C° vizet ad.

Az Artézifürdőre készített s a szakbizottmányok, valamint a tanács által is elfogadott tervek szerint e fürdő korszerű berendezése mellett *világ-*

fürdő jelleggel épülne fel, holott — szerény nézetünk szerint — *a Sárosfürdő forrásainak megvétele után*, a székesfőváros pénzügyi érdekei szempontjából annak a fürdőnek rendeltetése csakis az lehet, hogy *az abba befektetett tőke jól jövedelmezzen*, mert végre is ott, ahol, mint nálunk, annyi magángyógyító fürdő és tisztasági fürdő van, ennek a szempontnak kell kiemelkednie a székesfőváros vállalkozásában.

Ily szempontból bírálva a terveket, habár nagyban és egészben megtarthatók, azokon *lényegesebb változtatások lennének eszközlendők*. E változtatások azonban olyanok, amelyek az Artézifürdőt tervező *Cziegler* Győző műegyetemi tanár és műépítésznek tárgyalásainak során tett nyilatkozata szerint, a tervekben keresztülvihetők és egyáltalában nem érintik a fürdőtelepnek általános elhelyezését, amelyre nézve a pénzügyi és gazdasági bizottmány 1900. évi október hó 12-én tartott ülésében elfogadott albizottsági jelentésében részletesen nyilatkozott és ezen jelentés alapján a tanács is pártolt.

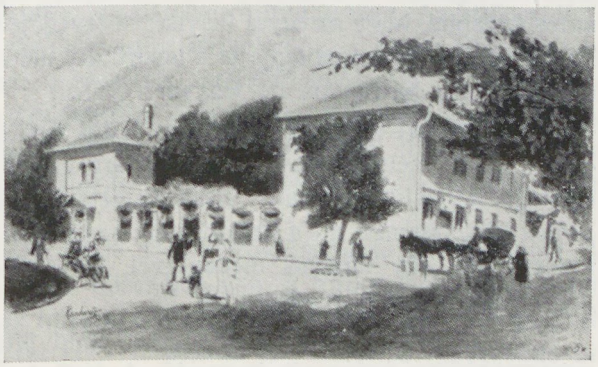

A városligeti Artézi-fürdő a XIX. század végén

(Reinhard Károly rajza után)

A jelenlegi tervek szerint az új fürdőtelep legnagyobb arányú fürdőjét *a thermál-fürdő* képezné, amely 125 fülkével van tervezve. Ez képezné a közös gyógyfürdőt. A szakvélemények szerint gyógyítási célokra ily nagyarányú közös fürdő felesleges ; arra a célra pedig, hogy jövedelmező fürdőül szolgáljon, az e részben támasztott igényeknek nem felel meg. A gyógyítási cél szempontjából túlságosan nagy, mert nemcsak a 125 fülke nem lenne elfoglalva, de *a sajátságos gyógyítási mód is kizárja azt, hogy a 125 fülkére számított tömeges fürdőzés megengedtessék.*

Nem lehet a fürdőt így felépíteni azért sem, mert a közönség jobban szereti és keresi fel *az igényeinek inkább megfelelő gőzfürdőt* és jövedelmezőség szempontjából nem lehetne jól és teljesen kihasználni, mert a fürdő használatát a férfi és nőnemre való tekintettel *két részre kell osztani* úgy, hogy a napnak egyik szakában a férfiak, a másik szakában pedig a nők használhassák. A fürdő használatának ezzel ellenkező beosztása a fürödni vágyók egy részét a fürdőzéstől elzárja, azokat t. i., akik csakis akkor fürödhetnének, amikor a fürdőt csak a másneműek használhatják.

A tervezett nagy thermál-fürdő helyett azt javasoljuk, hogy *két gőzfürdő létesíttessék* és pedig az egyik 150 fülkével a férfiak, a másik 100 fülkével a nők számára.

A gőzfürdők beosztására nézve javaslatunk az, hogy azokban az öltözők, pihenőszoba, fodrász és tyúkszemvágó helyiség, tisztasági előfürdő, meleg medence, langyos lehűtő medencék, zuhanyszoba, dörzsölőkamrák, nedves és száraz gőzkamrák és a szükséges egyéb mellékhelyiségek *úgy lesznek elhelyezve, hogy a pihenőig a fokozatos lehűtés lehető legyen*, a léghuzam teljesen ki legyen zárva és *a pihenőbe úgy is be lehessen menni, hogy a hidegebb helyiségeken átmenni ne kelljen.* A tisztasági előfürdőt úgy kell elhelyezni, hogy azon mindenkinek keresztül *kelljen* menni és az oly berendezésű legyen, hogy azok a fürdőzők is, akik szappannal mosakodni nem óhajtanak, egész testüket legalább is a zuhany alatt leöblíteni legyenek kénytelenek. Kívánatos továbbá, hogy az egyes helyiségek levegője tisztán tartassék, az összes helyiségeket a gőz el ne lepje és a levegő oly módon frissíttessék fel, hogy az a fürdőzőkre hátrányos ne legyen.

A jelenlegi terv szerint egy-egy közös férfi és közös női fürdő létesülne 48 kabinnal, mely — ha a fürdőjegy ára kisebb volna — a fürdőtelepnek mintegy a *népfürdője* lenne. Ezek helyett javasoljuk, hogy *valóságos népfürdők létesíttessenek, egy a férfiak és egy a nők számára.* E népfürdők egy meleg medencével, egy langyos medencével, zuhanyokkal, egy gőzkamrával és nagy előcsarnokkal rendezendők be.

Az előcsarnok szolgálna egyszersmind öltözőül is és abban 70—80 ruhaszekrényke volna elhelyezendő. A férfi és női gőzfürdő teljesen egyforma lehet.

A népfürdők berendezése mulhatatlanul szükséges azért, mert a balparton ilyen nincsen és az olyan kötelezettsége a székesfővárosnak, melyet a közegészségügy érdekében feltétlenül teljesítenie kell.

A *hidegvízgyógymódra*, valamint a svéd gyógytornára berendezendő helyiségeket teljesen elhagyandónak tartjuk. Egyrészt azért, mert mindegyiknek használata *különleges orvosi felügyeletet igényelvén*, a személyzeti kiadásokat aránytalanul növelné, másrészt pedig azért, mert *e téren a versenyt a hasonló célú intézetekkel és fürdőkkel, melyeket jóhírű speciálista orvosok létesítettek és vezetnek, csak nagy áldozatok árán lehetne felvenni.*

Orvosi szak-utasítás szerint berendezendő gyógykabinból elegendőnek tartjuk, ha kettő mórfürdő, kettő fényfürdő céljaira rendeztetik be. A tervbevett 24 gyógykabint túlságosan soknak tartjuk.

A fürdőző közönség igényeinek megfelelően szükségesnek tartjuk, hogy külön kád- és kőfürdők rendeztessenek be. És pedig kívánatosnak tartjuk, hogy

I. oszt. kádfürdő 6
I. « kőfürdő 6
II. « kádfürdő 7
II. « kőfürdő 7
III. « kádfürdő 8
III. « kőfürdő 8

legyen.

A kádfürdők között néhány kettős fürdő is lehet.

Megjegyezzük, hogy valamint ehelyütt, úgy a többi fürdőnél is a felosztás a víz mennyiségére való tekintettel történt és ebben a keretben megváltoztatható.

Az ezen fokozatnak megfelelő fürdők egyrészt a berendezésben, másrészt pedig a forrásvíz felfrissítésében különböznének egymástól. A kádfürdőkben a víz mindig a vendég jelenlétében újítandó meg. Az elsőosztályú kőfürdőben a víz minden fürdőzés után közvetlenül az újabb fürdő vétele előtt, *(előbb azért nem, mert a gyógyítás érdekében kívánatos, hogy a fürdőhelyiség a medencében levő víz gőzpárával legyen tele)* teljesen leeresztendő és újra forrásvízzel megtöltendő. A II. és III. osztályú fürdőknél a víz állandó tisztítása céljából a forrásvíznek folytonos hozzá- és elfolyását kell biztosítani.

Tekintve, hogy az Artézifürdő a székesfőváros legsűrűbben lakott és a Dunától távol fekvő részeinek közelében van, a fürdőtelepen egy *nyitott uszodának létesítését* nemcsak közegészségügyi, hanem pénzügyi szempontból is feltétlenül szükségesnek tartjuk. Az uszoda 150 kabinnal rendezendő be és Dunavízzel kevert forrásvízzel, vagy esetleg tisztán csakis Dunavízzel töltendő meg.

A jelenlegi tervezetből egyelőre *elhagyandónak javasoljuk a vendéglakóházat, mert arra szükség jelenleg nincsen* és ha ilyet mégis építene a székesfőváros, úgy az az üzemi kiadásokat növelné anélkül, hogy a fürdő bevételeit nagyobbíthatná. Elegendőnek tartjuk, *ha egyelőre a fürdőépületben néhány szoba rendeztetik be vendégek számára, melyeket, ha később a szálló felépülne, kő- és kádfürdők elhelyezésére lehet felhasználni.*

Fentartandónak javasoljuk az *ivócsarnokot*, mely a vízeladással együtt szintén alkalmas a fürdő jövedelmezőségének fokozására.

*

Ezek után áttérünk az általunk javasolt módon berendezett fürdőtelepnek jövedelmezőségi számításaira.

Mindenek előtt megemlítjük, hogy dr. *Ladik* Gusztáv úrnak köszönettel fogadott statisztikája szerint, melyet mint a Császárfürdő gondnoka, 4 éven át gyüjtött adatai alapján állított össze, évi átlagban számítva, egy-egy I. és II. oszt. kád- vagy kőfürdőre *naponta háromszori használatot lehet számí-*

tani, míg a III. oszt. fürdőkre *naponta átlag 9—10-szeri használat esik.* Habár a bizottság ezen statisztikát elfogadta, számításainak alapjául mégis csak az I. és II. oszt. fürdők használatára nézve közölt adatok szolgáltak, mert a jövedelmezőségi számításban a szigorúbb és így a számítás ellenőrzésére sokkal alkalmasabb tényezők biztosabb eredményhez vezetnek.

A gőzfürdők használatára nézve naponkint, férfit és nőt együtt, 550 látogatást vettünk számításba, a népfürdőkre naponkint, férfit és nőt együtt, 500 vendégre számítunk és az uszodára három hónapon át naponkint 600 személyt.

Tekintve, hogy a székesfőváros fürdőinek a magánfürdők versengésével kell megküzdenie, a fürdőjegyek árát a lehető legkedvezőbben kellett számítanunk, hogy az eredményben csalódás ne érjen.

Erre való figyelemmel a fürdőjegyek árát következőkép javasoljuk megállapítani :

Gőzfürdőjegy	délelőtt	1·20 K
«	délután	—·60 «
I. oszt.	kádfürdőjegy	1·20 «
I. «	kőfürdőjegy	1·20 «
II. «	kádfürdőjegy	—·80 «
II. «	kőfürdőjegy	—·80 «
III. «	kádfürdőjegy	40 «
III. «	kőfürdőjegy	40 «
Gyógykabinfürdőjegy		2·— «
Uszodajegy		—·50 «
Népfürdőjegy		—·10 «

A kád- és kőfürdőknél, amennyiben ketten, vagy a kőfürdőben többen fürödnek egyszerre, pótjegyek szolgáltatandók ki és pedig a második személy számára az I. és II. oszt. kád- és kőfürdőknél 40 fillér, a kőfürdőknél a harmadik személy számára 20 fillér. A III. oszt. kád- és kőfürdőknél a pótjegy a második és a kőfürdőknél a harmadik személy számára is egyaránt 20 fillér. A kőfürdőknél, ha háromnál több személy fürdik egyszerre, a negyedik stb. személy ugyanolyan pótjegyet fizet, mint a harmadik személy. Gyermekek mindig 20 filléres pótjeggyel fürödhetnek a felnőttek társaságában.

Ezen árakba a gőzfürdőt és az uszodát kivéve a ruhák használata nincs beleértve s azok épen úgy, mint más, a fürdésnél használatos cikkek és szerek (szappan stb.) külön fizetendők meg.

Ezek figyelembevétele mellett a jövedelmezőségi számítás így alakul :

A fürdőépület eredeti költségvetése (kivéve az esetleg elérhető és a jelenlegi mostoha viszonyok által eléggé indokolt árengedményeket,) nem igen módosul ; eszerint a következő költségekkel kell számolnunk :

1. A fürdő főépülete	1,600.000·— K
2. Régi épület átalakítása az eredeti terv szerint	60.477·80 «
3. Vízgyüjtőmedence	17.765·86 «
4. Gépház és épület	65.149·08 «
5. Hűtőmedencék	61.385·60 «
6. Általános csatornázás és a víz átvitele	24.267·20 «
Összesen	**1,829.045·54 K**
Hozzáadva az építkezés alatt felmerülő 6% kezelési költséget	109.742·67 «
Összes költség	**1,938.788·21 K**

Nyitott uszoda:

Az uszoda építési költsége az eredeti terv szerint	152.859·78 K
Hozzáadva az építkezés alatt felmerülő 6% kezelési költséget	9.171·58 «
Összesen	**162.031·26 K**
Mindkét épület összköltsége	**2,100.819·47 K**

Várható minimális bevétel:

A két gőzfürdő és pedig 150 kabinnal férfiak és 100 kabinnal nők részére, számítva délelőtt összesen napi 250 személy à 120 K	300·— K
Délután naponta 300 személy à 0·60 K	180·— «
Népfürdő 500 személyre à 0·10 K	50·— «
6 kabin I. oszt. kádfürdő 3-szor à 1·20=3·60 K	21·60 «
6 kabin I. oszt. kőfürdő 3-szor à 1·20=3·60 K	21·60 «
7 kabin II. oszt. kádfürdő 3-szor à 0·80=2·40 K	16·80 «
7 kabin II. oszt. kőfürdő 3-szor à 0·80=2·40 K	16·80 «
Pótjegyek I. oszt. kő- és kádfürdőknél	10·— «
Pótjegyek II. oszt. kő- és kádfürdőknél	10·— «
8 kabin III. oszt. kádfürdő 3-szor à 0·40=1·20 K	9·60 «
8 kabin III. oszt. kőfürdő 3-szor à 0·40=1·20 K	9·60 «
Pótjegyekre	5·— «
2 kabin gyógymórfürdő 3-szor à 2·—=6·— K	12·— «
2 kabin fényfürdő 3-szor à 2·—=6·— K	12·— «
2 villanyfürdő — 2·— K	12·— «
Naponta összes bevétel	**687·— K**
365 napon át évi bevétel	**250.755·— K**

Uszoda:

3 hónapon át naponkint 600 személy által használva à 0·50=300 K 90 napra	**27.000·— K**
Összes fürdők jövedelme	**277.000·— K**
Ivócsarnok	2.000·— «
Vízeladás	5.000·— «
Ruha stb. bevétele	10.000·— «
Összes évi bevétel	**294.000·— K**
Levonva ebből a fürdőnek 40% kezelési költségét	117.600·— «
Marad jövedelem	**176.400·— K**

Összes befektetés maximuma:

1. Épületek	2,100.819·47 K
2. Régi épületek értéke	116.000·— «
3. Az Artézi-forrásba fektetett tőke	762.000·— «
Mindössze:	**2,978.819·47 K**
Az 1. és 2. tételek összegének kamatoztatása (50 évi) amortizációval együtt 5%	**110.840·97 K**
A 3. tétel összegének 4%-os kamata, mert a forrás, mint állandóan megmaradó tőke szerepel	30.480·— «
Összesen	**141.320·97 K**

a jövedelemből ..... 176.400 K
levonva ..... 141.320 «
Marad ..... **35.080 K**

jövedelemtöbblet.

Ezek szerint a jövedelem minimális és szigorú számítással 5·92%, vagyis *kerekszámban 6%-ot tesz.*

Az építési költségekben — a bútorzat és ruhanemű felszerelésén kívül — minden benne foglaltatik ; ez utóbbiakra azonban külön előirányzatról gondoskodni nem kell, mivel a mostani viszonyok között az építkezés foganatba vételével az egyes munkák vállalatba adásánál legalábbis 15% engedményre lehet számitani, már pedig a bútorzati és ruhanemű felszerelések maximális összege az építési költségeknek 10%-át meg nem haladja.

A kezelési költségeket a bevétel 40%-ában számítottuk, mert az Artézi- és Rudasfürdők 18 évi kezelésében körülbelül ez az arányszám.

A fürdő területének értékét külön számításba nem vettük, mert az jelenleg is jórészt a fürdő céljaira szolgál, s változatlanul marad a székesfőváros birtokában.

2. Rudasfürdő.

Ez a székesfőváros legrégibb fürdője. A közönség a Rudasfürdőt kedveli, a fürdőzők száma évről-évre emelkedett s ezzel a bevétel is nőtt. Az Eskütéri híd építési munkái a fürdő forgalmát és ezzel a bevételeit apasztották ugyan, de épen ez a híd fogja megnyitása után a forgalmat növelni. Ez a számításunk azonban csak akkor üt be, *ha a jelenlegi fürdőépületet átépítjük* és a fürdőt magát a kényesebb igényeknek is berendezzük.

A székesfőváros már régebben foglalkozott a Rudasfürdő átépítésének tervével, de tervét teljesen meg nem valósíthatta, mert az Eskü-téri híd építésével kapcsolatos szabályozásokat és átalakulásokat előbb ismernie és látnia kellett.

A legszükségesebb változtatásokat és átalakításokat azonban a székesfőváros végrehajtotta ; a fürdőt födött uszócsarnokkal kiegészítette, a fürdőtelep teljes kiépíthetése céljából az 1900. évi október hó 24-én 1410. sz. a. hozott közgyülési határozat alapján az »Arany bárányhoz« címzett sarokházat is megvette 140.000 koronáért, úgy, hogy ma birtokában van annak a telektömbnek, amely az Eskü-téri híd alsó oldalán a Duna partján fekszik. Az Eskü-téri híd építésén kívül a Rudasfürdő átépítését még a Duna partján vezetett kocsiút iránya folytán bekövetkezett szabályozások is szükségessé teszik, amennyiben a *fürdőtelephez tartozó gépház a forgalom útjában állván, az onnan feltétlenül elhelyezendő.*

Azon okok, melyek az Eskü-téri híd megépítése folytán a Rudasfürdő átépítését határozottan és elodázhatatlanul megkövetelik, kétfélék : egyrészt városszabályozási és szépészeti, másrészt pedig pénzügyi okok.

Az Eskü-téri hídnak budai oldalán levő fejénél, a Gellérthegy északi lejtőjén helyezik el Szt. Gellért püspök szobrát, amelyhez díszes lépcsőzet vezet. E szobor lépcsőzetével, a támasztófalakkal és ezek építészeti kiképzésével az egész környéknek díszét fogja képezni. Ebben a környezetben a

Rudasfürdő jelenlegi, *az egyszerűségénél is kisebb mérték szerint felépült mezében nem maradhat meg.* Súlyosbítja a helyzetet az is, hogy az Eskü-téri híd szintje a Rudasfürdő jelenlegi épületének *emeletnyi magasságában van* úgy, hogy az egész fürdő a hídról nézve *gödörben fekszik.*

Az Eskü-téri híd, mint a Kossuth Lajos-utcának és az egész fővárost átszelő Kerepesi-útnak folytatása, a Duna két partja közti forgalomnak egyik legnagyobb részét lesz hivatva lebonyolítani s a híd olyannyira előkelő helyen áll, hogy környékén *mindent el kell távolítani, ami a természetnek, vagy az építészeti alkotásoknak szépségeivel összhangban nincsen.*

A pénzügyi okok egészen kézenfekvők. A fővárosban lévő *magánfürdők tulajdonosai* egymás közötti versenyükben fürdőikbe újabb és újabb befektetéseket tesznek, hogy *minél fényesebb és kényelmesebb* berendezésekkel vonzó hatást gyakoroljanak a közönségre.

A Rudasfürdőnek a Duna felőli homlokzata a XIX. század végén
(Reinhard Károly rajza után)

Ha a székesfőváros fürdőiből jövedelmező vállalatot akar teremteni, úgy a székesfővárosnak is az erre a célra a magánvállalkozás által megjelölt és kipróbált utakat kell választania, mert *a versenyben enélkül előre nem haladhat.*

A Rudasfürdő jelenlegi elhelyezésében és berendezéseivel, eddig is kedvelt fürdője volt a közönségnek, de egyes hiányai már is érezhetők, amelyek, ha orvoslás nélkül maradnak, a látogatás csökkentését fogják okozni. Eltekintve attól, hogy az Eskü-téri híd felépítése folytán a fürdő külseje és fekvése hátrányosan megváltozott, belső berendezései is jelentékenyebb kiegészítésre szorulnak, sőt az *bővítendő* és használatának módja is a közönség kívánalmainak megfelelő módon megváltoztatandó.

Így egyik jelentékeny fogyatkozása a fürdőnek az, hogy *külön női* gőzfürdője nincsen. És ez nemcsak kényelmi, hanem pénzügyi kérdés is. A külön női gőzfürdő hiányánál fogva a fürödni vágyó közönségnek egy jelentékeny része nem keresheti fel a fürdőt azért, mert a délelőtti órákban nem fürödhetik s mivel ugyanazon helyiségeket és berendezéseket kénytelen használni délután, amelyek délelőtt a férfiak rendelkezésére állottak.

Kétségtelen előttünk, hogy a városszabályozási, szépészeti és pénzügyi okok oly meggyőzően hatnak e kérdés megítélésében, miszerint *a Rudas-*

fürdőnek korszerű átépítésére és berendezésére nézve véleménykülönbség nem lehet. Ezen álláspontból kiindulva a Rudasfürdő jövője tekintetében az alábbi javaslatokat van szerencsénk tisztelettel előterjeszteni.

A Rudasfürdő is, mint gyógyfürdő tartandó fenn. Forrásai 24 óránkint 800—850 m³ 43° C vizet adnak. E vízmennyiség elegendő arra, hogy a fürdőt *nagyobbítsuk.*

Szükségesnek tartjuk, hogy a fürdő *női gőzfürdővel* egészíttessék ki, legalább 130 fülkével. Az egyes helyiségek elhelyezésének olyannak kell lennie, hogy az ellen sem kényelmi, sem közegészségügyi kifogások ne legye-

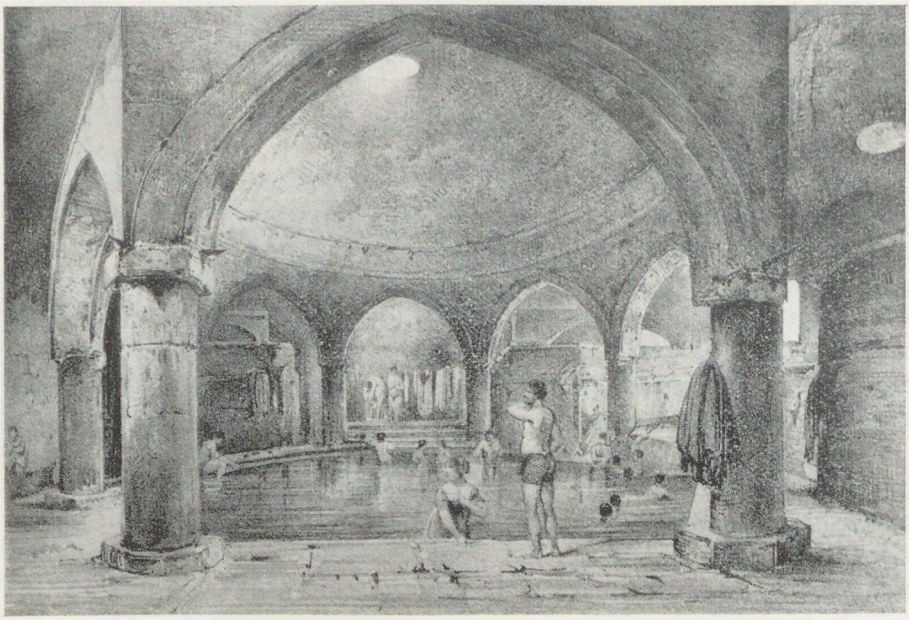

A Rudasfürdő török medencéje a XIX. század közepén, amikor még közösen fürödtek benne nők és férfiak

(Egykorú lithografia)

nek. A berendezések csak elsőrangúak lehetnek, ha a vendégeket ide akarjuk vonzani. A fürdőépületben néhány vendégszoba rendezendő be.

A gőzfürdők berendezésére nézve ugyanazokat kell szem előtt tartani, miket az Artézifürdő gőzfürdőinél javasoltunk.

E fürdőkön kívül a következők kellenek:

Szalon kádfürdő	3
Szalon kőfürdő	3
I. oszt. kádfürdő	6
I. oszt. kőfürdő	10
II. oszt. kádfürdő	10
II. oszt. kőfürdő	16

MAGYAR KÖNYVTÁR

A jelenlegi fürdőből *feltétlenül megtartandó a török építésű gőzfürdő és az úszócsarnok.* Hogy mi használható még fel a jelenlegi épületből, az, az átalakítási tervek készítésénél lesz megállapítható. A költségek kímélése szempontjából kívánatos, hogy a felhasználható részek ne bontassanak le, viszont azonban ez ne legyen akadálya semminek, ami a berendezések kényelmének rovására lehetne.

Az átalakításnál *kívánatosnak tartjuk, hogy az Eskü-téri hídról közvetlenül, egy szintben lehessen a fürdőhöz jutni, mert ez oly kényelmet nyujtana, ami a fürdő látogatottságát növelné.*

A fürdőjegyek árára nézve javasoljuk:

Szalonfürdő ..... 1·40 K
I. oszt. fürdő ..... 1 — «
II. oszt. fürdő ..... —·60 «

ruha és egyéb szerek nélkül.

Ugyanúgy, mint azt az Artézi fürdőnél javasoltuk, itt is adandók pótjegyek és pedig a második személy számára 40 fillér, a kőfürdőben pedig a harmadik és a többi személy számára 20 fillér. Gyermekek 20 filléres pótjeggyel fürödhetnek a felnőttek társaságában.

A gőzfürdőjegy délelőtt ..... 1·20 K
« délután ..... —·60 «
Az úszócsarnokban a jegy
ruhával .....—·60 «

A szalonfürdők esetleg drágábbak is lehetnek.

Ezek figyelembevételével a jövedelmezőségi számítás a következő:

A fürdő átalakításának és kiépítésének költségei kerekszámban összesen .	950.000 K
A gépház épületének költsége	225.000 K
Az »Arany bárányhoz« címzett ház vételára	140.000 «
Összesen	**1,315.000** K
Hozzáadva az építkezés alatt felmerülő és az építési összeg után számított 6% kezelési költséget	70.500 «
Befektetési összeg.....	**1,385.500** K
A fürdő minimális bevételei:	
2 gőzfürdő: férfiaké 150, nőké 100 fülkével naponta délelőtt 250 személyt számítva à 1·20 K	300 K
délután 200 személyt számítva à 0·60 K	120 «
3 szalon kádfürdő naponta 3-szor használva à 1·40=4·20 K	12·60 «
3 szalon kőfürdő naponta 3-szor használva à 1·40=4·20 K	12·60 «
6 I. oszt. kőfürdő naponta 3-szor használva à 1·—=3·— K	18·— «
7 I. oszt. kőfürdő naponta 3-szor használva à 1·—=3·— K	21·— «
10 II. oszt. kádfürdő naponta 3-szor használva à 0·60=1·80 K	18·— «
16 II. oszt. kőfürdő naponta 3-szor használva à 0·60=1·80 K	28.80 «
Pótjegyek I. oszt. fürdőknél	10·— «
Pótjegyek II. és III. oszt. fürdőknél	10·— «
Gyermekjegyek	5·— «
Úszócsarnok naponta 100 személy à 0·60	60·— «
Naponta összesen	**616**·— K
365 napra bevétel	224.840·— K
Vendéglő bérlete	5.000·— «
Kisebb bevételek (ruha, szappan stb.)	5.000·— «
Összes bevétel	**234.840**·— K
Levonva ebből 40% kezelési költséget	93.936·— «
Marad jövedelem	**140.904**·— K

Az összes befektetés maximuma:

1. Fürdő és gépház építési költsége az építés közben felmerülő 6% kezelési költséggel	1,245.500·— K
2. A fürdőépület jelenlegi értéke	250.000·— «
3. Az úszócsarnok építési költségének, tekintve, hogy 1885-ben 279.654 korona költséggel épült, $^2/_3$ része	186.436·— «
4. Az »Arany bárányhoz« címzett ház vételára	140.000·— «
5. Másfélévi jövedelemhiány	65.000·— «
Összesen	1,886.936·— K

Ezen összegnek 5%-os kamata az amortizációval együtt	94.346·80 K
A jövedelemből	104.904·— «
Levonva	94.346·80 «
Marad	10.557·20 K

jövedelmi többlet.

Ezek szerint a jövedelem szigorú számítás mellett 7·47%-ot tesz.

A bútorzatra és ruhanemű felszerelésre nézve ugyanaz áll, amit az Artézi fürdőnél mondottunk.

Megjegyezzük továbbá, hogy az átalakítás után a jelenlegi igazgatósági épületnek és a gépháznak 146·4 négyszögöl nagyságú területe felszabadul, mely mint köztér vagy mint park marad a székesfőváros birtokában.

Az újabban megszerzett »Arany bárány«-hoz címzett épület telkének értékén kívül a fürdő jelenlegi területének értékét külön itt sem vettük számításba, mert az rendeltetésétől el nem vonatik.[1])

3. Sárosfürdő.

A Sárosfürdő forrásainak megszerzésével a székesfőváros *oly források birtokába jutott, amelyeknek gyógyító erejét Budapest és vidéke már évszázadok óta ismerte és mindig sokra becsülte.*

Az összes budapesti fürdők között egyikhez sem ragaszkodtak annyira, mint a Sárosfürdőhöz s mesés az a bizalom, melyet a források gyógyító erejébe helyeztek.

Pedig, aki látta a Sárosfürdőt, az emlékezhetik rá, hogy milyen egyszerű, igénytelen volt a fürdőépület, pajtaszerű társasfürdőjével s mennyire

[1]) Itt említem meg közbevetőleg, hogy a Rudasfürdő mellett levő Hungária-forrás vize ebben az időben még a Közmunkák Tanácsának tulajdonában volt és a Rudasfürdő igazgatója, dr. *Sass* István javasolta, hogy a Rudasfürdőtől a Döbrentei-térig tervezett parkban állítsanak fel 4—5 fedett ivókutat, illetőleg ivócsarnokokat, amelyekben nemcsak a Rudas- és a Hungária-forrás vizeit, hanem *más hírneves források vizeit és az ezekből kivont sókat is lehetne árusítani, azonkívül tej, aludttej és savókúrát is lehetne berendeztetni.*

A Közmunka Tanács 1903. január 27-én tartott ülésében foglalkozott a Hungária-forrásnak a székesfőváros birtokába való átengedésével. A főváros eziránt már többízben megkereste a Közmunka Tanácsot, azonban mindaddig, amíg az Eskü-téri híddal járó szabályozás céljára kisajátított Propeller-szállodának ügye véglegesen nem dőlt el, a Közmunka Tanács a Hungária-forrás átengedése ügyében nem foglalhatott véglegesen állást. A kisajátítási per kedvező kimenetele azonban lehetővé tette, hogy a forrás *véglegesen a főváros birtokába jusson.*

hiányzott mindaz e fürdőből, ami a kényelemhez tartozik! S mindemellett nemcsak a köznép keresett a fürdőben gyógyulást, hanem a jobbmódú középosztály is.

A fürdőnek hosszú éveken át orvosa, dr. *Vörös* Richárd tárgyalásainak során tett nyilatkozata szerint *e fürdő mindig népes volt* és volt olyan köre a közönségnek, mely a fürdőnek állandó törzslátogatóit adta.

A fürdővel szomszédos székesfővárosi kerületek, valamint *a szomszédos mezővárosok és falvak lakói* gyógyítás céljából túlnyomó részben ezt a fürdőt keresték fel, s meggyőződésünk, hogy a Sárosfürdő lebontása következtében ennek a fürdőközönségnek egy jelentékeny nagy része most nem a főváros fürdőit látogatja.

Épen ezért mi a Sárosfürdő forrásainak megszerzésében nem annyira annak tulajdonítunk fontosságot, hogy a székesfőváros saját fürdőit más, esetleges versengő fürdőtől védte meg, hanem inkább azért helyeseljük e vételt, mert e források célszerű felhasználásával biztosítani fogja magának azt a fürdőközönséget, mely a Sárosfürdő lebontásával a főváros fürdőiből elmaradt. Új fürdő létesítésénél a legnehezebb feladat a fürdőt közkedveltté tenni és a törzsvendégeket biztosítani; s *ennél a fürdőnél ez a feladat a legkönnyebb, mert a köztudatban még ma is él e források kiváló gyógyító ereje iránt táplált hit.* Ennek a fonalán jutottunk ama meggyőződésre, hogy a Sárosfürdő a legalkalmasabb arra, hogy a székesfőváros e fürdő forrásait *kizárólag gyógyítási célokra használja fel* olykép, hogy azt az ország határain kívül lakó *külföldiek is* mint gyógyfürdőt ismerjék meg és keressék fel.

Ennek az álláspontnak elfoglalására köteleznek bennünket még e források fekvésének és környékének varázslatos szépsége, minek előnyeit még fokozza a Gellérthegy déli lejtőjének enyhe és pormentes, tiszta levegője.

A Sárosfürdő forrásai átlagban 24 óránkint 900 m^3 45° C vizet adnak.

A források a Gellérthegy délkeleti oldalán levő sziklacsoportból fakadnak. Ezen forrásoknál, mint általában a gellérthegyi hévforrásoknál, igen tanulságosan észleltetett, hogy *a Duna vízállása befolyással van a forrásnak úgy hőfokára, mint vízbőségére. Minél magasabb a Duna vízállása, annál magasabb a forrás hőfoka és nagyobb a vízbősége. A Duna valósággal gát gyanánt áll a hévvíz kifolyása előtt.*

A víz hőfokára a Duna vízállásának változása nincs oly nagy befolyással, amennyiben az ezen változásnak következtében 45—46° C között ingadozik; ellenben a vízbőségre nézve már nagyobb hatása van, amennyiben a vízmennyiség 24 óránkint 900—1000 m^3 között váltakozik.

A Ferenc József-híd építése alkalmából a Sárosfürdő is kisajátíttatott és a budai oldalon foganatosított szabályozás folytán a Sárosfürdő számára két részből álló terület jelöltetett ki. Egyik része a Kelenhegyi-út, Fehérvári-út, a híd előtti tér és a Ferenc József-híddal szemben nyitott új utca által határolt terület (40—41—42—43—50—51/2 kat. hrsz.), melynek nagy-

sága 2343·2 négyszögöl ; a másik része a megjelölt új utcától északra fekvő (49/50—1—55 — 13.265 kat. hrsz.) telek, mely 400·5 négyszögöl nagyságú. Az egész terület tehát a Gellérthegy délkeleti oldalán a Ferenc József-híddal szemben fekszik és 2743·7 négyszögöl kiterjedésű. E területhez még hozzácsatolható lesz a Kemenes-út megnyitása folytán kisajátítandó telkekből megmaradó körülbelül 1900 négyszögöl és a gellérthegyi vízmedence számára megszerzendő Petz-féle telekből mintegy 1000 négyszögöl úgy, hogy ezekkel együtt a Sárosfürdő területe 5643 négyszögöl lesz. A híd előtti tér felől 13.20 métertől, a Fehérvári-út mentén 12·43 métertől 10·75 méterig esik és nyugatra a hegy felé 17·46 métertől 19·06 méterig folytonosan emelkedik. Forgalmi szempontból a hely alkalmas, mert előtte folyik a Duna s a parton készült széles úton a villamos vasút közlekedik.

A fürdő tervére nézve dr. *Boleman* István kir. tanácsos úr, a vihnyei fürdő orvosának szakvéleménye alapján javaslatainkat a következőkben foglaljuk össze :

Mindenek előtt előrebocsátjuk, hogy e fürdő épületeinek elhelyezésében és berendezéseinél nemcsak a külső szépészeti és a kényelmi szempontokat kell megtartani, hanem méginkább kell arra törekedni, hogy ezek a thermálfürdők sajátságos gyógyító rendszerének és módjának mindenben teljesen megfelelők legyenek.

A fürdő gyógyító hírnevét csakis ily feltételek mellett lehet fentartani és a gyakorló orvosok csakis így lesznek abban a helyzetben, hogy betegeiknek e fürdőt ajánlják és javasolják. És itt még egy másik szempontra is felhívjuk a figyelmet. *A jóhírnevű fürdőt nemcsak a gyakorló orvosok pártfogolják, hanem maguk a betegek is,* akik annál szívesebben keresik fel a fürdőt valamely nagy városban, mert *megnyugvásul szolgál nekik az a tudat, hogy a nagyvárosok egyetemein működő tanárok tanácsát bármikor kikérhetik* s egyébként is a nagyvárosokban speciálista orvosokat találnak. Ezenkívül a beteghez tartozók is sokkal szívesebben viszik a beteget oly helyre, ahova *közvetlen közlekedési eszközökkel juthatnak* és a nagyvárosi életet láthatják. Ezek a tapasztalati tények is amellett szólnak, hogy a székesfőváros fürdőinek jövője iránt a legszebb reményeket táplálja.

A vázolt keretben felépítendő fürdőben nézetünk szerint szükségesek :

1. két társasfürdő 25—25 fülkével, külön férfiak és a nők számára ;
2. 2 szalonfürdő ;
3. 13 elsőosztályú kádfürdő ;
4. 15 másodosztályú kádfürdő ;
5. 6 kőfürdő,
6. *két népfürdő* egy-egy kis gőzkamrával.

A férfi-népfürdőben 150, a női-népfürdőben 100 ruhaszekrényke helyezendő el.

A népfürdő berendezése feltétlenül szükséges egyfelől azért, mert e gyógyforrásokat a köznép számára is használhatókká kell tennünk, de másfelől szükséges azért is, mert a Rudasfürdő gépházának áthelyezésével az e fürdő mellett levő népfürdő áldozatul esik.

E gyógyfürdőhöz feltétlenül kell szállót építeni legalább is 60—80 szobával. Az épületre nézve megjegyezzük, hogy *az a fürdőépülettel zárt, léghuzattól mentes és télen fűthető folyosóval legyen összekötve.* A szobák kényelmesen rendezendők be és a Duna felé eső szobák lehetőleg előszobákkal és elsőrendű módon rendezendők be, míg a többiek a közép és olcsóbb árakra való tekintettel egyszerűbben, de szintén kényelmesen.

A fürdőjegyek ára *mérsékelten* állapítandó meg, esetleg a szalonfürdők valamivel drágábbak is lehetnek.

A szálló szobáinak árára nézve véleményünk az, hogy a Dunára néző szebb és nagyobb szobák napi ára 4—6 korona, a kisebbeké 3·50—5 korona, a többi szobáké pedig 3 korona lehet.

E gyógyfürdő kiegészítendő továbbá egy *ivócsarnokkal és ezzel kapcsolatos fedett sétáló hellyel*, valamint egyéb, a melegvizes gyógymóddal összefüggő sajátságos gyógyító berendezésekkel.

Az előadott keretben a jövedelmezőségi számítás így alakul:

Átlagos költségek:

A nagy fürdőépület	700.000·— K
A két népfürdő	280.000·— «
Vendéglő 80 szobával	600.000·— «
Gépház	80.000·— «
Összesen	**1,660.000**·— K
Telek és forrás megszerzési költsége	585.870·22 K

A fürdő minimális bevételei:

2 társasfürdő férfiak és nők részére 150 személy à 1·— K	150 K
2 szalonfürdő 3 látogatást számítva naponta, 2 koronával 6·—	12 «
15 I. oszt. kádfürdő 3 látogatás 1·50 koronával 4·50	67·50 «
15 II. oszt. kádfürdő 3 látogatás 1·— koronával 3·—	45·— «
6 kőfürdő 3 látogatás 1·50 koronával 4·50	27·— «
Népfürdő 500 személyre à 0·10	50·— «
Naponta összes bevétel	**351·50** K
365 napon át évi bevétel	**128.297·50** «

A szálló 80 szobája után ½ évi használatot véve alapul, naponta átlagban 4 koronával számítva 320 K, tehát 182 napon át	58.240·— K
Vendéglő bére	10.000·— «
Ruháért és egyéb kisebb bevételek	10.000·— «
Összes évi bevétel	**206.537·50** K
Levonva 40% kezelési költséget	**82.615**·— «
Marad jövedelem	**123.922·50** K

Az összes befektetés maximuma:

Építkezés költsége	1,660.000·— K
Telek és forrás ára	585.870·22 «
Befektetés összesen	**2,245.870·22** K
A befektetett tőke 5%-os kamatozása az amortizációval együtt	**112.293·51** «
A jövedelemből	123.922·50 K
Levonva	112.293·51 «
Marad	**11.628·99** K

jövedelmi többlet.

Ezek szerint a jövedelem szigorú számítással 5·52%-ot tesz.

Megjegyezzük, hogy amennyiben a Sárosfürdő 30 évig adókedvezményben részesül, ezen időtartam alatt a jövedelem még nagyobb lesz úgy, hogy a jövedelmet bátran tehetjük 6%-ra.

A bútorzat és ruhaneműfelszerelésekre nézve ismét ugyanaz áll, amit az Artézifürdőnél mondottunk.

Ha csak *a két népfürdőt* és a vizszolgáltatáshoz szükséges melléképületeket építjük fel, akkor a számítás a következő eredményt mutatja:

1. Két népfürdő építési költsége	280.000 K
2. Gépház építési költsége	80.000 «
Összesen	**360.000** K

Bevétel:

1. Népfürdőkből	18.250 K
2. Kisebb bevételek (ruha, szappan)	2.000 «
Évi összes bevétel	20.250 K
Levonva ebből 20% kezelési költséget	4.050 «
Marad jövedelem	16.200 K

mely a befektetett tőkének 4·45%-a.

IV. Összesítés mind a három fürdő befektetési tőkéiről és jövedelmezőségéről.

	Befektetés	Jövedelem
Artézifürdő	2,978.819·47 K	176.400·— K
Rudasfürdő	1,886.936·— K	140.904·— «
Sárosfürdő	2,245.870·22 «	123.922·50 «
Összesen	**7,111.625·69** K	**441.226·50** K

Ezek szerint a székesfőváros fürdőibe fektetendő 7,111.625·69 Korona 6·20%-ot jövedelmez.

Jövedelmezőségi számításainknak alapját az képezte, hogy naponta:

az Artézifürdőben	1.244 személy
a Rudasfürdőben	685 «
a Sárosfürdőben	764 «
Összesen	**2.693** személy,

vagyis egy esztendőben 982.945 személy fürdik meg.

Rendelkezésünkre állanak a budapesti nyilvános fürdők látogatottságára vonatkozó adatok 1894—1898-ig. Ezek szerint :

A fürdő megnevezése	Megfürdött személyek száma				
	1894	1895	1896	1897	1898
Községi fürdők :					
Rudasfürdő	174.674	183.056	245.200	248.405	257.443
Artézifürdő	119.371	125.072	129.289	131.108	145.111
Magánfürdők :					
Császárfürdő	420.730	397.348	339.595	373.914	388.716
Lukácsfürdő	409.596	489.605	517.284	492.022	540.753
Ráczfürdő	339.726	321.746	353.236	387.369	388.668
Margitszigeti fürdő	17.784	16.026	21.463	16.321	17.402
Királyfürdő	48.746	49.818	54.956	52.284	54.933
Erzsébet sósfürdő	15.100	15.500	13.300	17.000	18.500
Vasfürdő (Hársfa-u.)	26.800	32.500	36.000	64.000	44.00
Vasfürdő (Nyár-u.)	11.350	—	—	—	—
Körúti fürdő	79.452	79.083	92.298	94.347	92.689
Gswindt-fürdő	46.059	52.143	62.234	59.903	59.786
Összesen	**1,709.388**	**1,761.897**	**1,914.855**	**1,936.673**	**2,008.001**

Az emelkedés ezen 5 év alatt 17·46%.

Ez a statisztikai táblázat kétségtelenül bizonyítja, hogy a fürdőző közönség száma évről-évre nő és pedig nő *annak dacára, hogy a lakásokhoz tartozó fürdőszobák száma szaporodik*, amit a nyilvános fürdők nagyobbításával vagy újabbak létesítésével szemben *nyomatékosan szoktak hangoztatni.*

De látjuk e táblázatból azt is, hogy a nyilvános fürdő korszerű átalakítása és megnagyobbítása a fürdő látogatottságára előnyös hatással van, mint pl. a Lukácsfürdőnél, hol a látogatók száma 1894—1898-ig 131.157-tel szaporodott.

Számításaink szerint évente megfürdik:		A statisztikai adatok szerint évente megfürdik:	
Artézifürdőben	454.060	Lukácsfürdőben	540.753
Sárosfürdőben	278.860	Császárfürdőben	388.716
Rudasfürdőben	250.025	Ráczfürdőben	388.668
Összesen	**982.945**	Összesen	**1,318.137**

személy, vagyis még mindig 335.945 személlyel kevesebbet vettünk számításba, mint amennyi e három nagy magánfürdőben évente megfordul. Pedig, ha tekintetbe vesszük, hogy *a székesfőváros mind a három fürdőjének fekvése,* akár a város lakosságának zömével való közelségét, akár a forgalmi eszközökkel való megközelíthetésének könnyűségét hasonlítjuk össze, *határozottan előnyösebb* a megnevezett fürdők fekvésénél úgy, hogy egy cseppet sem állíthatni azt, hogy számításainkban nem voltunk szigorúak. És itt még nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy *fürdőink látogatottságának emelésére nagymérvben fog hozzájárulni azoknak korszerű, kényelmes és vonzó berendezése.*

Az ismertetett jövedelmezőségi számítások eredménye oly annyira meggyőzően szólanak, hogy egy pillanatra sem habozunk ama javaslatunk megtételében, mikép a székesfőváros fürdőinek korszerű felépítésében, illetőleg átépítésében ne késlekedjék, hanem azokat, mint jól jövedelmező vállalatokat mielőbb használja ki.

Mielőtt az építkezés rendjének megállapítására áttérnénk, még arról is jelentést kell tennünk, hogy az előterjesztésünkben javasolt tervek keresztülvitelére szükséges pénzösszeg rendelkezésünkre áll-e ?

A 100 millió koronás kölcsön felhasználására vonatkozó függelék

X. címének 6. tétele alatt felvétetett az		X. címének 7. tétele alatt felvétetett a	
Artézifürdőre	2,584.700 K	Sárosfürdőre	2,000.000 K
Tényleg kell	2,100.819 «	Tényleg kell	1,660.000 «
marad tehát	**483.881 K**	marad tehát	**340.000 K**

vagyis összesen marad	**823.881 K**
a Rudasfürdő építési költsége	1,245.500 «
fennmaradt	823.881 «
marad hiány	**421.619 K**

mely összeg a 100 millió koronás kölcsön még rendelkezésre álló részéből fedezhető.

Ez a számítás arra az esetre vonatkozik, *ha mind a három fürdőt egyszerre és teljesen kiépítjük.* Ha azonban a Sárosfürdőt szakaszokban építtetnék fel, az esetben a számítás módosul, amennyiben ez esetben a Sárosfürdő építésére felvett 2,000.000 koronából csak 360.000 korona vétetnék igénybe és a fennmaradó 1,640.000 koronából a Rudasfürdő építkezéséhez szükséges 1,245.500 korona nemcsak hogy kitelnék, hanem még 394.500 korona fenn is maradna.

Az építkezés módja.

Az előadottak szerint a székesfőváros jelenleg oly helyzetbe jutott, hogy *egyszerre három nagy fürdőnek felépítését, illetőleg átépítését kell foganatba vennie.* Ha a székesfőváros pénzügyi helyzete nem kötelezne bennünket arra, hogy az építkezésben a lehető legnagyobb óvatossággal járjunk el s megengedné, hogy reményeinket az általánosan ismert kedvezőtlen közgazdasági viszonyok által ne mérsékeljük, úgy a leghatározottabban azt javasolnók, hogy *az építkezéseket egyszerre hajtsuk végre.* Ámde az említett óvatosság minket arra utal, hogy e kérdést a lehetőség szemelőtt tartásával tárgyaljuk és az építkezésekre nézve olyan sorrendet javasoljunk, amely nemcsak hogy hátrányos befolyással nincs pénzügyi helyzetünkre, hanem ellenkezőleg, fürdővállalataink bevételeit és ezzel a székesfőváros jövedelmeit fogja fokozni.

A fürdők felépítése *legalább is három évet fog igénybe venni* s ezen idő alatt a máris enyhülő közgazdasági helyzet bizonyára megváltozik annyira, hogy a közönség testi egészségének ápolására ismét többet fordíthat, a fürdők látogatásának statisztikája emelkedést fog mutatni s az előterjesztésünkben

számba vett adatoknál kedvezőbb tényezők fogják számításainkat megjavítani. Most a munka és az anyag olcsó, az árengedményekben jelentékeny előnyöket remélünk elérni és ezek mellett nagyfontosságú lenne a székesfőváros elhatározása azért is, mert a még néhány év előtt virágzó és most sorvadó építőipart válságos helyzetében hathatósan támogatná. A kérdésnek kedvező eldöntése tehát szociálpolitikai szempontból is elsőrendű, már pedig a székesfővárosnak ezen követelmények elől sem szabad kitérnie, ha polgárainak érdekeit istápolni óhajtja.

Az Artézifürdőre nézve már többször kiszámított jövedelmezőség annyira kétségtelen, hogy mindennap veszteséget jelent a székesfővárosra, amellyel felépítése elodáztatik.

Bár eddig sem voltak komoly aggályok az iránt, hogy a székesfőváros az Artézifürdő felépítésével kockáztatott vállalatba menne, az általunk javasolt keretben és módon való felépítése még a legcsekélyebb aggodalmakat is eloszlathatja. Erre való tekintettel szerény nézetünk az, hogy az Artézifürdő felépítése haladéktalanul foganatba veendő.

A városligeti Artézifürdő park felőli bejárata a XIX. század végén

Ugyanígy vagyunk a Rudasfürdő átépítésével is, melyre nézve a jövedelmezőségi számítások a legkecsegtetőbbek; ugyanazért erre nézve is az a javaslatunk, hogy *az átépítés egyszerre történjék az Artézifürdő megépítésével.*

Ezen fürdő átépítésénél egyrészt azért, hogy az időközi veszteségek lehetőleg a legcsekélyebbek legyenek, másrészt azért, hogy a törzslátogatókat lehetőleg megtartsuk, kívánatos, sőt szükséges, hogy az átépítés alatt a mostani gőzfürdő, valamint az úszócsarnok állandóan használatban maradjanak.

Ami a Sárosfürdő felépítését illeti, erre nézve nem azért, mintha aggályaink lennének e gyógyfürdő jövője iránt, hanem pusztán csak azon korlátok miatt, melyeket a székesfőváros jelenlegi pénzügyi helyzete szab meg, *az építkezést szakaszokra vélnők felosztani.* Egy feltétlenül szükséges, az, hogy az egész gyógyfürdőre úgy, amint azt teljesen megépíteni és berendezni kell, a terveket elkészíttessük. Ha e tervek megvannak, úgy az építkezés első szakaszában meg kellene építeni *a két népfürdőt* és a vízszolgáltatáshoz nélkülözhetetlen

melléképületeket és ugyanekkor a rendelkezésre álló egész területen a később felépítendő épületek elhelyezésére figyelemmel, meg kellene csinálni *a fürdő parkját.*

Ezeket azért javasoljuk, mert miként már említettük, a Rudasfürdő átépítésével az ottani *népfürdő áldozatul esvén*, ilyenről gondoskodni kell, de javasoljuk azért is, mert ezeknek felépítése a legkevesebb költséggel jár és használatuk jövedelmez.

Az építkezés *második szakaszában épülnének fel a nagy gyógyfürdő, a szállóépület* és ekkor rendeztetnék be az *ivócsarnok*, az ezzel kapcsolatos *födött sétálóhely*, valamint létesíttetnének a melegvizes gyógymóddal összefüggő egyéb sajátlagos *gyógyító berendezések.*

Ha azonban az Artézifürdő felépítésének foganatbavételét a városligeti tó rendezése hosszabb időre megakadályozná, úgy a Rudasfürdővel együtt a Sárosfürdőnek azonnali teljes kiépítését javasoljuk.

Ami az építési terveknek beszerzését illeti, habár az Artézifürdő terveinek elkészítésére a t. közgyűlés már megbízást is adott, sőt a terveket a szakbizottmányok és a tek. tanács már el is fogadták, az ezen előterjesztésünkben foglaltakra való tekintettel azt javasoljuk, hogy *az építési tervek mind a három fürdőre nyilvános pályázat útján szereztessenek be.*

Ebben a sorrendben és módon vélnők az építkezéseket foganatosítani s jelentésünket abban a reményben zárjuk le, hogy a székesfőváros fürdőinek felépítése által nemcsak *jövedelmi forrásait tágítja meg* és teszi több hasznot hajtókká, hanem ezzel oly újabb *közegészségügyi intézményeket létesít*, melyek méltóan sorakoznak majd *mintaszerű kórházai mellé* és úgy a székesfőváros lakói, valamint a vidéki, sőt a külföldi közönség testi épsége fenntartásának jelentékeny előnyére és hasznára fognak szolgálni !

Budapesten, a kiküldött albizottságnak 1902. évi május hó 12.-én tartott üléséből.«

III.

A fővárosi mérnöki hivatal előterjesztése a Rudasfürdő és a Sárosfürdő építésére vonatkozó pályázat kiírására.

Amint láthatjuk, a fenti bizottsági javaslat már kezdte világosan körvonalozni a három fürdő felépítésének programjával kapcsolatosan Budapest székesfőváros fürdőpolitikai elgondolásainak jövő irányát.

Hosszadalmas volna itt ismertetni lépésről-lépésre az albizottsági javaslat további sorsát. A székesfőváros vezetősége az Artézifürdő felépítését kikapcsolta ebből az építési programból, mert — miként a következő fejezetben ismertetem — szükségtelennek tartotta az Artézifürdőre vonatkozó tervpályázat meghirdetését.

A tanács az albizottság javaslatát a *mérnöki hivatalnak* adta ki megfelelő előterjesztés elkészítése céljából.

*

A Rudas- és Sárosfürdők *építési programja tárgyában kiirandó pályázat* ügyében a székesfővárosi *mérnöki* hivatal 1903. évi szeptember hó 4.-én mutatta be előterjesztését, amelyet dr. *Harrer* Ferenc, aki akkor fogalmazó volt, ismertetett. Ebben az előterjesztésben a mérnöki hivatal *csupán általános szempontokat rögzített le.* Ezek az általános szempontok, amelyeket a részletes tervek kidolgozásánál a pályázók kötelesek voltak figyelembe venni, a következők :

1. Rudasfürdő.

1. A mostani fürdőből feltétlenül megtartandó a török építésű gőzfürdő- és az úszócsarnok ; a fürdőépület többi részeiből kívánatos ugyan költségkímélés szempontjából a fentartható részek fentartása, illetőleg felhasználása, de csak akkor, ha ezek semmi tekintetben sem képeznek akadályt a feladat helyes megoldására nézve.

2. Kívánatos, hogy a fürdőházba az Eskütéri-hídról is közvetlenül, egyszínben lehessen jutni.

3. Ugyancsak kívánatos az is, hogy gondoskodva legyen arról, miszerint az építés folyama alatt ne kelljen a fürdő üzemét teljesen beszüntetni, nehogy a fürdő törzsvendégei időközben más fürdőbe szokjanak.

4. A Rudasfürdő mint gyógyfürdő tartandó fenn.

5. Forrásai 24 óránkint 800—850 m^3 43°C vizet adnak.

6. A mostani gőzfürdő női gőzfürdővel egészítendő ki, legalább 130 fülkével. Az egyes helyiségek elhelyezésének olyannak kell lennie, hogy az ellen se kényelmi, se közegészségügyi kifogások ne legyenek.

7. A berendezések csak elsőrangúak lehetnek.

8. A fürdőépületben néhány vendégszoba rendezendő be.

9. Úgy az úri, mint a női gőzfürdőnél főfigyelem fordítandó arra, hogy azokban az öltözők, pihenőszoba, fodrász- és tyúkszemvágóhelyiség, tisztasági előfürdő, melegmedence, langyos lehűtő-medencék, zuhanyszoba, dörzsölőkamrák, nedves és száraz gőzkamrák és a szükséges egyéb mellékhelyiségek úgy legyenek elhelyezve, hogy a pihenőig a fokozatos lehülés lehető legyen, a léghuzam teljesen ki legyen zárva és a pihenőbe úgy is be lehessen jutni, hogy a hidegebb helyiségeken át ne kelljen menni.

10. A tisztasági előfürdőt úgy kell elhelyezni, hogy azon mindenkinek keresztül kelljen mennie és az oly berendezésű legyen, hogy azok a fürdőzők is, akik szappannal mosakodni nem óhajtanak, egész testöket legalább a zuhany alatt leöblíteni legyenek kénytelenek.

11. Kívánatos továbbá, hogy az egyes helyiségek levegője tisztántartassék, az összes helyiségeket a gőz el ne lepje és a levegő oly módon frissíttessék fel, hogy az a fürdőzőkre nézve hátrányos ne legyen.

12. A gőzfürdőkön kívül még a következők kellenek :

Szalon kádfürdő	3
Szalon kőfürdő	3
I. oszt. kádfürdő	6
I. « kőfürdő	7
II. « kádfürdő	10
II. « kőfürdő	16

13. Szükséges még ezeken kívül orvosi fogadószoba és rendelőszoba, pénztár, folyosók és szükséges mellékhelyiségek, vendéglő (évi bérössszeg körülbelül 5000 korona).

14. A fürdő belső berendezésére nézve szolgáljon irányadóul, hogy :

a) az összes helyiségek, mint vendégszobák, folyosók, öltözők és fürdők alacsony nyomású gőzfűtésre rendezendők be :

b) a kőfürdőkben, melyekben a thermálvíz állandóan megújul, a víz bevezetése és elosztása a fürdő-medence fenekén eszközöltessék, elérve ezzel a fürdővíz egyenletes temperatúráját és a tisztaságát.

c) A zuhanyokhoz szükséges melegvíz külön, a nagy víztartányánál magasabban fekvő tartányokból vezetendő, a fővízelosztó csővezetéktől független vezeték segélyével.

d) A villanyvilágítási berendezés (110 Volt, egyenáramú előállításban) vezetékei a fürdő és különben is nedves helyiségekben szabadon, a többi helyiségekben Bergmann-csőrendszer segélyével szerelendők.

15. A fürdő átalakítására és kiépítésére 950.000 korona lett előirányzatba véve.

16. A mostani igazgatósági épület és gépház útban lévén, lebontandó és helyiségei a helyette a Rudasfürdőnek szánt telektömbön létesítendő új épületben (Aranybárány) lesznek elhelyezendők.

17. Az új gépházban elhelyezendő lesz :

a) A kazánház, három kazánnal, (a téli hónapokban kettő üzemben, egy tartalék ; a nyári hónapokban egy üzemben) teljesen füstmentes tüzeléssel pl. Gállosi és Bánó-féle generator gáztüzelés stb.

b) A megfelelő kürtő összhangba hozva az épület architektúrájával.

c) Gépcsarnok a meglévő compound-gőzgép és dynamó felhasználásával, két darab új thermál vízszivattyú, vertikális felállítással egyenkint és óránkint 50 m^3 szállító képességgel. Megjegyezzük e helyen, hogy a szivattyú anyaga olykép választandó meg, hogy a thermálvíz chemiai hatásának ellentállhasson. A szivattyúk közvetlen a vízgyüjtőmedence fölé, sülyesztve állíthatók fel.

d) Műhely esztergapaddal s egyéb szükséges szerszámokkal.

e) Szénraktár (legalább 100 q szénbefogadó képességgel) valamint hamu és salak gyüjtőhellyel.

f) Gőzmosó és mángorló.

g) Ruhafelvonó (pincéből a padlásig),

h) A pincében helyiség kisebb fa és szénkészletre, mely a személyzet járulékát képezi s esetleg egy accumulator-helyiség.

i) Egy megfelelő magasságban elhelyezendő, legalább 200 m³ ürtartalommal bíró melegvíztartány (2 részre osztva), egy legalább 50 m³ ürtartalommal bíró hidegvíztartány, egy legalább 10 m³ ürtartalommal bíró melegvíztartány folytatólag a zuhanyok részére körülbelül 5—6 méterrel magasabban helyezve el, magasabban, mint a többi tartályok, külön csővezetékkel.

k) A padláson egy gőzruhaszárító (friss gőzre berendezve), oly átkapcsoló szerkezettel, hogy a gőzgép kipuffogó fáradt gőze is felhasználható legyen.

l) A személyzet részére lakások stb.

Végül még szükségesnek tartjuk, hogy a gépház az összes fürdőépületekkel egy földalatti járható folyosóval összeköttessék, mely folyosó felhasználható lesz a forrásvíznek a régi gépház alatti gyüjtőmedencéből az új gépház alatti külön kis közlekedő medencébe való átvezetésére, az összes hideg- és melegvíz kondens vízvezetékek, hővezetékek és villamosvezetékek elhelyezésére, illetve a tiszta ruhának elosztására. Az összes vezetékekre irányadó, hogy azok könnyen áttekinthető és hozzáférhető módon helyeztessenek el. Ezen új gépház költségeire kb. 22.500 korona lett előirányozva úgy, hogy a Rudasfürdőre szánt összes építési költség 1,175.000 korona.

18. A lebontandó igazgatósági épület tervei is rendelkezésre bocsáttatnak a pályázóknak, hogy azok részletes útbaigazítást nyujtsanak a megfelelő helyiségeknek az épületben való elhelyezésére.

2. Sárosfürdő.

1. A szállodával kapcsolatos Sárosfürdő, mint I. osztályú gyógyfürdő létesítendő.

2. S épen azért a fürdő épületeinek elhelyezésében és berendezésénél nemcsak a külső szépészeti és kényelmi szempontokat kell megtartani, hanem még inkább kell arra törekedni, hogy ezek a thermál-fürdők sajátságos gyógyító rendszereinek és módjának mindenben teljesen megfelelők legyenek.

3. A Sárosfürdő forrásai átlagban 24 óránkint 900 m³ 45°C vizet adnak.

4. Az építendő fürdőben létesítendő lenne :

a) két társasfürdő 25—25 fülkével a férfiak és külön a nők számára ;

b) szalonfürdő 2 ;

c) I. oszt. kádfürdő 15 ;

d) II. oszt. kádfürdő 15 ;

e) kőfürdő 6 ;

f) 2 népfürdő egy-egy kis gőzkamrával.

5. A férfi népfürdőben 150, a női népfürdőben 100 ruhaszekrény helyezendő el.

6. Ezen gyógyfürdőhöz szálloda is építendő legalább 60—80 szobával, megfelelő étkező- (restaurácziő) s reggeliző- (kávéházi) helyiségekkel, olvasó-

teremmel, valamint a szükséges mellékhelyiségekkel. A szálló a fürdőépülettel zárt léghuzattól mentes és fűthető folyosóval legyen összekötve.

7. A szobák kényelmesen rendezendők be. A Duna felé eső szobák lehetőleg előszobákkal és elsőrendű módon rendezendők be, míg a többiek a közép és olcsóbb árakra való tekintettel, egyszerűbben, de szintén kényelmesen. Az utóbbi, t. i. az olcsóbb szobákhoz külön bejárattal.

8. Ezen gyógyfürdő kiegészítendő továbbá egy ívócsarnokkal és ezzel kapcsolatos fedett sétáló hellyel, valamint egyéb a melegvizes gyógymóddal összefüggő sajátságos gyógyító berendezésekkel.

9. A műszaki berendezés :

Egészben véve teljesen azonosan tervezendő a Rudasfürdő gépberendezésével, tehát gázfűtés, villanyvilágítási berendezés itt is tervezendő lesz.

Megemlítjük, hogy a Sárosfürdő forrásai igen mélyen fekszenek, tervezőnek tehát gondoskodnia kell arról, hogy az óránkint kb. 50^3 teljesítőképességgel bíró két darab szivattyú elegendő mélyen a forrás-vízszín felett legfeljebb 5 méterrel lesz elhelyezendő.

A gépház elegendő alapterülettel tervezendő, hogy szükség esetén villamosáramfejlesztő gépcsoportot is fel lehessen állítani.

A tartányok dimenziója és elhelyezési magassága, valamint a csővezeték elrendezéséről a Rudasfürdőnél mondottak itt is mérvadók.

10. Átlagos előirányzati építőköltségek maximuma összesen 1,660.000 korona.

*

A fent közölt előterjesztés felett a székesfővárosi autonómia szerveiben hosszadalmas vita indult meg. Felmerült az a gondolat, hogy egyelőre ne végleges, hanem csak *eszmei pályázatot* írjon ki a székesfőváros és a pályázati feltételeket újabb és részletesebb kidolgozás végett adják vissza a mérnöki hivatalnak.

A középítési bizottság által kihangsúlyozott szempontoknak figyelembevételével az építési programmot a székesfőváros mérnöki hivatalában *újra átdolgozták* és megállapították azt, hogy a pályázatban csak olyan magyar honpolgár vehet részt, aki *jogosított építész, mérnök, vagy építőmester.* A bírálóbizottságra vonatkozólag a középítési bizottság azt javasolta, hogy 12 szavazó és 5 tanácskozó tagból álljon, az elnöke legyen a középítési bizottság elnöke, vagy helyettese, tagjai a II. és III. ügyosztály tanácsnokai, a középítési igazgató, a tiszti főorvos, a mérnöki hivatal építési szakosztályának főnöke, a középítési és közegészségi bizottmány 2—2 tagja, a Mérnök és Építészegylet egy tagja, a Magyar Építő-Művészek Szövetségének 1 tagja, az Országos Balneológiai Egyesület 1 tagja, végül a Rudas- és Artézifürdő igazgatói és orvosai. Az építési programm lényegére vonatkozólag pedig a bizottság azt javasolta, hogy a Sárosfürdőben egy férfi- és női úszoda is létesüljön.

IV.

A Sárosfürdő és Rudasfürdő forrásainak hivatalos megvizsgálása.

A középítési bizottság egyik tagja, *Szabó* M. Ferenc az előterjesztéssel szemben szakszerű aggodalmainak adott kifejezést, amelyet azonban a bizottság nem vett figyelembe. Erre *Szabó* M. Ferenc bizottsági tag a székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1903. évi szeptember hó 24-i közgyűlésére a következő indítványt adta be *a Sáros- és Rudasfürdők forrásainak bővebb feltárása ügyében:*

»A folyó évi szeptember hó 4-én tartott középítési bizottmányi ülésen bemutatásra került a mérnöki hivatalnak a Sáros- és Rudasfürdők építésére vonatkozó tervpályázati javaslata.

E tárgyalás folyamán azon aggodalmamnak adtam kifejezést, hogy a Sárosfürdőnél nem lesz annyi forrásvíz, mint amennyi ily nagyszabású berendezkedések arányához okvetlen szükségeltetni fog.

Ezen állításomat a következőkkel indokolom:

Molnár János geológusnak a magyar tudományos Akadémia kiadványában megjelent közleménye szerint a Sárosfürdő forrása a Duna alacsony állása mellett pedig csak 700 köbméter, mondjuk 900 köbméter vízmennyiséget szolgáltat.

Hogy ezen vízmennyiség a tanács nagyszabású terveinél milyen szerepet játszhat, azt legjobban a következő kimutatásból lehet megítélni.

A karlsbadi II. számú Sprudel, mely leginkább csak az ivókúrára szolgál, 24 óra alatt 2880 köbméter vízmennyiséget szolgáltat; ezenkívül van még 17 hőforrása, amelyek kizárólag fürdők szükségletére használtatnak.

E forrásokat minden évben szaporítják és bővítik, az idén is egy új Sprudelt (szökőt) fúrtak, mely 24 órában 1152 köbméter vizet szolgáltat.

A Bécs melletti Baden 13 forrással rendelkezik, amelyeknek vízbősége 24 óra alatt 4800 köbméter, de még ezen vízmennyiséget sem tartják elegendőnek, s most új forrásokat eszközöltetnek.

Gasteinnak 18, Baden-Badennek 20, Wiesbadennek pedig 24 forrása van. Ez utóbbi nevezett három fürdő mindegyike naponta 6000—8000 köbmétert meghaladó vízmennyiség fölött rendelkezik.

A budai Császárfürdőnek 27 forrása megmérhetetlen, de mindenesetre 24 óra alatt több mint 60.000 köbméter vízmennyiséget szolgáltat.

Hogy a felsorolt tényekhez képest mit jelent az a ténykörülmény, mely szerint a Sárosfürdő rendelkezésére álló egy — szóval egyetlenegy — forrás 700, mondjuk a szent béke kedvéért 24 óránkint 900 köbméter vízmennyiséget szolgáltat, az úgy hiszem nem szorul bővebb magyarázatra.

Nagyszabású gyógyfürdőknél több forráscsoport és többszörös vízmennyiség biztonsági szükséget képez, tehát vakmerő és elhibázott vállalat

volna az : milliókat befektetni ott, ahol nincs rendkívüli vízbőség és tartalékforrás stb. stb.

Ezen indokolásommal szemben *Zsigmondy* Béla bizottsági tag úr azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy ő ettől t. i. a szükséglendő víz hiányától nem tart, mert a tapasztalatok ép az ellenkezőt bizonyítják t. i. azt, hogy víz ott bőségben van.

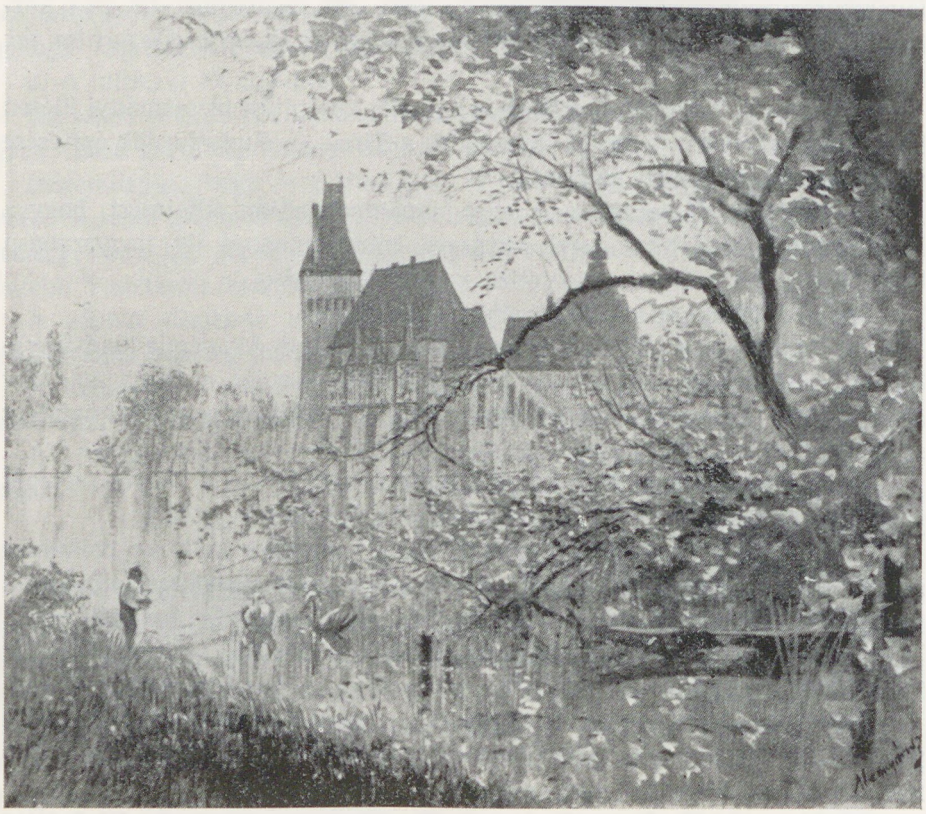

A városligeti tó és Vajdahunyad vára a XIX. század végén

(Báró Mednyánszky László festménye)

Ha ez így van és szívem mélyéből kívánom, hogy így legyen, bátorkodom a tekintetes közgyűléshez a következő indítványt beterjeszteni :

Utasítsa a tisztelt közgyűlés a tekintetes tanácsot, hogy a Sárosfürdőnél már most, tehát a nagyszabású építkezések foganatosítása előtt eszközöltesse a fúrásokat, nagyobbmennyiségű forrásvíz feltárása céljából, mert az építkezési munkálatok előtt a fúrásokat sokkal olcsóbban és célszerűbben lehet foganatosítani

és ami a fődolog, hogy csakis ily módon lehet a forrásvíz szolgáltatása dolgában jóval az ily nagyszabású építkezés foganatba vétele előtt tisztán látni, illetőleg a további intézkedések iránt alapos tájékozást szerezni.«

*

A közgyűlés az indítványt azzal adta ki a tanácsnak, hogy az a szakbizottmányok meghallgatása után tegyen ebben az ügyben előterjesztést. Az akkori illetékes tanácsi VI. ügyosztály az idevonatkozó előterjesztést egészen alapos előkészítő munka után 1903. évi november hó 17-én el is készítette.

Ebben az előterjesztésben részletesen foglalkozik a mérnöki hivatalnak a Sárosfürdő forrásvízmennyiségére vonatkozó méréseivel, amelyek már 1901. évi május közepe óta folyamatban voltak és amelyeknek egyik fontos megállapítása az volt, hogy *a Sárosfürdő forrásvízeinek szivattyúzása a Rudasfürdő forrásvizeit nem befolyásolta.*

Ezek alapján az ügyosztály Szabó Ferencnek újabb fúrások elrendelésére vonatkozó indítványát akkoriban nem találta indokoltnak, hanem a Sárosfürdő forrásainak a vízbőségét illetően a szakértők véleménye által nyugtatta meg magát. Az előterjesztésben összehasonlította a budapesti hévforrások naponkinti, vagyis 24 óra alatti vízmennyiségét a külföldi hévforrások vízmennyiségével. Ez az összehasonlítás minden vonatkozásban érdekes, s így érdemes leközölni:

A budapesti hévvízforrások 24 óránkint	373.719 Hl.
A Karlsbadi »Sprudel«	43.200 «
A Bad-Gasteini források	40.000 «
Az Aacheni és Aachen-Burtscheidi hévforrások	20.000 «
A Wiesbadeni	19.000 «
A Badeni	8.700 «
A Baden-Badeni	7.448 «

vizet adnak. (A karlsbadi »Sprudel«-en kívül a többi forrás vízmennyiségéről adatot nem tudtak szerezni.)

A budapesti hévforrások naponkinti (24 óra) vízmennyiségéből a főváros tulajdonát képező hévforrásokra:

Artézi	7.600 Hl.
Rudas	8.500 «
Sáros	9.000 «
Összesen	**25.100** Hl. jut.

Ezzel szemben:

Aachen és Aachen-Burtscheid összes forrásai 24 óránkint	20.000 Hl.
Wiesbaden összes forrásai	19.000 «
Baden	8.700 «
Baden-Baden	7.448 «

vizet adnak.

A székesfőváros tulajdonában levő hévforrások vízbősége tehát egyenkint és összesen is vetekedik a külföldi elsőrangú világfürdők hévforrásai vízbőségével.

»S ha emellett még tekintetbe vesszük, — mondja az előterjesztés — hogy a külföldi fürdőkben a rendelkezésre álló vízmennyiséget mily nagy fürdőházakban és fürdőberendezésekben használják fel és a főváros mindegyik fürdőjét oly forráshoz építi, amely naponkint csaknem 1000 m³ vizet ad, ugy egy pillanatra sincs okunk kételkedni abban, hogy *hévforrásaink a tervezett városi fürdők táplálására fölöslegesen elegendők.*«

V.

A tanács által kiírt eszmei pályázat és annak építési programmja.

A tanács 1903. évi december hó 3-án tartott ülésén végre elfogadta a Sáros- és Rudasfürdő felépítésére vonatkozó pályázati hirdetményre vonatkozó javaslatát, amely a következőképen szól:

»**Pályázati hirdetmény**:

Budapest székesfőváros tanácsa a főváros Sáros- és Rudasfürdő nevezetű gyógyfürdőinek felépítése, illetőleg az utóbbinak kiépítése céljából vázlatos tervekre — az alább következő feltételek mellett — nyilvános pályázatot hirdet.

1.

A nyilvános pályázat hazai és titkos.

A pályázatban csak magyar honpolgár vehet részt, aki jogosított építész, mérnök, vagy építőmester.

A pályamű jeligével látandó el és az ugyanazon jeligével ellátott, a szerző nevét és lakczímét tartalmazó zárt levélke kíséretében nyujtandó be.

A pályatervek benyujtásának határideje 1904. évi június hó 3-ik napjának déli 12 órája.

Az ezen időponton túl érkező pályatervek a pályázatból kizáratnak.

2.

Pályázni mindkét gyógyfürdőre együttesen és külön-külön is lehet.

3.

A pályázó a következőket tartozik készíteni és bemutatni:

a) helyszínrajzot a tervezett épületek elhelyezésével és a parkozás feltüntetésével a kiadott helyszínrajz méretében;

b) minden emeletről egy alaprajzot;

c) annyi homlokzati rajzot, ahány lényegesen eltérő homlokzat terveztetik;

d) annyi metszetet, amennyi a tervezetek tökéletes megértéséhez szükséges;

e) mindezen tervek 1 : 200 méretben készítendők;

f) megközelítő költségvetést a beépítendő köbtartalom szerint; a magasság a pincetalajtól a főpárkány felső vonaláig számítandó;

g) magyar nyelven szövegezett tervleírást, mely a létesítendő épületek és helyiségek elrendezését, szerkezetét, gépberendezését, fűtését, szellőztetését, építési anyagát magyarázza és az összes szükséges felvilágosításokat tartalmazza.

4.

A bemutatott vázlatos tervek közül és pedig úgy a Sárosfürdőre, valamint a Rudasfürdőre készített tervek közül a legjobbnak talált négy-négy terv alkotója a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra szólíttatik fel és ezenkívül eme tervek mindegyike külön-külön 3.000 K-ával jutalmaztatik. A jutalomdíj azonban csakis akkor adatik ki, ha a tervező a kiviteli tervpályázatban tényleg résztvett, illetőleg ha a vázlatos tervei alapján készített kiviteli terveket bemutatta.

5.

A székesfőváros fenntartja magának azt a jogot, hogy a nem jutalmazott pályatervek bármelyikét is 500 K-ért megvásárolhassa.

6.

A díjnyertes, valamint a megvett tervek is a székesfőváros kizárólagos tulajdonává lesznek s azokat a fürdők létesítése érdekében teljes szabadsággal használhatja fel anélkül, hogy a tervezők a kiadott díjakon kívül bármi czímen, valamely igényt támaszthatnának.

7.

A benyujtott pályaterveket az elnökből, 15 szavazó és 4 csak tanácskozó, összesen 19 tagból álló bizottság bírálja meg.

A bírálóbizottság elnöke a középítési bizottság elnöke, akadályoztatása esetén helyettese.

Tagjai: a középítési, a magánépítési és a pénzügyi és gazdasági ügyosztályt vezető tanácsnokok;

a középítészeti igazgató, a t. főorvos és a közegészségügyi bizottmányok két-két tagja;

a magyar mérnök és építész egyesületnek egy tagja;

a magyar építő művészek szövetségének egy tagja;

az országos balneológiai egyesület egy tagja;

a Rudas- és Artézifürdők igazgatói és orvosai.

8.

A bírálóbizottságban a mérnöki hivatal építési szakosztálya főnökének, a Rudas- és Artézifürdők igazgatóinak és orvosainak szavazatuk nincsen és csakis tanácskozási joguk van.

9.

A bírálóbizottság a vázlatos tervek benyujtására kitűzött határidő letelte után azonnal megkezdi működését és két hónapon belül meghozza határozatát.

A bírálóbizottság elsősorban azt állapítja meg, vajjon a pályatervek a pályázat feltételeinek megfelelnek-e.

A feltételeknek meg nem felelő pályatervek a pályázatból kizárandók.

Ezen határozathoz azonban a bírálóbizottság jelenlevő szavazó tagjai kétharmadának szavazata szükséges.

10.

A bírálóbizottság a pályázatra elfogadott terveket megvizsgálván és megbírálván, nyilt szavazás útján végérvényesen dönt a megjutalmazandó, illetőleg a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra bocsátandó, valamint a megvásárlandó pályatervek fölött.

11.

A bírálóbizottság határozatképességéhez az elnökön vagy helyettesén kívül legalább 8 szavazó tag jelenléte szükséges.

Határozatait, javaslatait és ítéletét minden esetben nyilt szavazás útján szótöbbséggel hozza meg. A szavazatok egyenlő megoszlása esetében újabb szavazás rendelhető el.

Az elnök csak akkor szavaz, ha a megismételt szavazás eredménye szerint a szavazatok ismét egyenlően oszlanának meg.

12.

A bírálóbizottság, ítéletének meghozatala után, az ítéletét, határozatait és javaslatait magában foglaló jegyzőkönyvet, jelentés kíséretében a tanácsnak bemutatja. A tanács, a jelentés tudomásul vétele után, a megjutalmazandó tervek jeligés levélkéit felbontja, a »Fővárosi Közlöny« hivatalos lapban közzététeti a bíráló bizottság jegyzőkönyveit és jelentését és ugyanazon alkalommal intézkedik a kiviteli tervpályázat megtartása, valamint a megvásárolt tervekért fizetendő összegek kiutalványozása iránt.

A bírálóbizottság jelentésének a tanács részéről történt tudomásulvétele után a pályázatra benyujtott összes tervek alkalmas helyen 14 napig közszemlére tétetnek ki. Ennek elteltével a sem meg nem jutalmazott, sem meg nem vásárolt tervek visszaadatnak.

14.

A kiviteli tervpályázatra legalább hat havi határidő tűzetik ki.

15.

A kiviteli tervpályázatra benyujtott terveket ugyanazon bizottság bírálja meg és mond felettük bírálatot, amely a vázlatos tervek felett ítélt és pedig a megállapított eljárás szerint.

16.

A kiviteli tervpályázaton csakis abszolút becsű terv fogadható el.

17.

A kiviteli tervek benyujtására kitűzött határidő lejárta után a bírálóbizottság legott összeül. Bírálatának eredményét, jelentésbe foglalva, a tanács elé terjeszti. A tanács, mielőtt a bírálóbizottság jelentését az eredmény fölött való döntés végett a közgyűlés elé terjesztené, a kiviteli terveket az ügynek a közgyűlés napirendjére való kitűzése előtt 8 napon át alkalmas helyen közszemlére teszi ki.

A kiviteli pályázat eredménye fölött Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése dönt.

18.

A kiviteli tervpályázaton mindegyik fürdőre külön-külön legjobbnak talált abszolút becsű terv alkotója — a vele kötendő megbízólevél alapján — a kivitellel bizatik meg és tiszteletdíja a »Magyar mérnök- és építész-egyesület« választmányának 1892. évi május hó 7.-én tartott ülésében elfogadott díjszabályzat III. osztálya szerint állapittatik meg.

A többi terv mindegyike egyenlően 2000 koronával díjaztatik, mely azonban csakis akkor fizettetik ki, ha a pályázat eredménye fölött a törvényhatósági bizottság közgyűlése már döntött.

19.

A pályatervek borítékban, lepecsételve, mindenkor a székesfőváros középítési igazgatójánál (Központi városháza, II. em. 267. ajtószám alatt) nyujtandók be.

Az építési programm, a gyógyfürdők helyszínrajza és az építésre vonatkozó egyéb adatok ugyancsak ott szerezhetők meg.

Budapesten, a székesfőváros tanácsának 1903. évi december hó 3.-án tartott üléséből.

*

Az 1903. évi december hó 24-én *Halmos* János polgármester elnöklete alatt megtartott tanácsülés már megállapította a Sárosfürdő és a Rudasfürdő felépítésére kiírt eszmei pályázat *végleges* építési programmját, amely több vonatkozásban eltér a fentiekben ismertetett javaslattól s így teljes egészében közlöm az alábbi *végleges szövegezésben :*

1. A Sárosfürdőre vonatkozó építési programm.

1. A Sárosfürdő a Duna jobbpartján, a Ferenc József-híddal szemben a Gellérthegy déli oldalán, mint elsőrendű gyógyfürdő, szállodával kapcsolatosan létesítendő.

2. A fürdő épületeinek elhelyezésében és berendezésénél nemcsak a külső szépészeti és kényelmi szempontokat kell megtartani, hanem még inkább arra kell törekedni, hogy *ezek a thermál-fürdők sajátlagos gyógyító rendszerének és módjának mindenben teljesen megfelelőek legyenek.*

A beteg fel- és leszállítására *felvonógép* tervezendő.

3. A Sárosfürdő forrásai átlagban 24 óránként 900 m³ 45° C vizet adnak.

4. Az építendő fürdőben létesítendő :

a) Két társasfürdő 25—25 fülkével, külön férfiak és külön a nők számára. *b)* Szalon-fürdő 2. *c)* I. osztályú kádfürdő 15. *d)* II. osztályú kádfürdő 15. *e)* Kőfürdő 6. *f)* Két népfürdő egy-egy gőzkamarával.

5. A férfinépfürdőben 150, a női népfürdőben 100 ruhaszekrény helyezendő el.

6. Ezeken kívül egymás mellett elhelyezve tervezendők :

Egy várószoba 30 m² alapterülettel. Egy orvosi rendelőszoba 35 m² területtel. Egy szoba a massage céljára 30 m² területtel. Egy szoba a villanyozás céljára 30 m² területtel.

7. A gyógyfürdőhöz *szálloda is építendő legalább 60—80 szobával,* megfelelő étkező- (restauráció) s reggeliző- (kávéházi) helyiségekkel, olvasóteremmel, valamint a szükséges mellékhelyiségekkel. A szálloda épületében vagy a fürdő épületében helyezendő el a gondnoki lakás ; a szálló a fürdőépülettel zárt, léghuzattól mentes és fűthető folyosóval legyen összekötve.

8. A szálló szobái kényelmesen rendezendők be. A Duna felé eső szobák lehetőleg előszobákkal és elsőrendű módon, míg a többiek a közép és olcsóbb árakra való tekintettel egyszerűbben, de szintén kényelmesen rendezendők be. Az utóbbi, tudniillik az olcsóbb szobákhoz külön bejárat legyen.

9. A gyógyfürdő kiegészítendő továbbá egy ivócsarnokkal és ezzel kapcsolatos fedett s bármely időben használható sétáló-hellyel.

10. A műszaki berendezés egészben véve teljesen azonosan tervezendő a Rudasfürdő gépberendezésével, tehát gőzfűtés és villanyvilágítási berendezés itt is tervezendő.

Minthogy a Sárosfürdő forrásai igen mélyen fekszenek, az óránként körülbelül 50 m³ teljesítőképességgel bíró két darab szivattyú elegendő mélyen, a forrásvízszín felett legfeljebb 0·5 méterrel helyezendő el.

A gépház elegendő alapterülettel tervezendő, hogy szükség esetén villamos áramfejlesztő gépcsoportot is fel lehessen állítani.

A víztartók méretéről és elhelyezési magasságáról, valamint a csővezetékek elrendezéséről a Rudasfürdőnél mondottak is mérvadók.

11. *Átlagos előirányzati építőköltségek maximuma összesen 1,660.000 korona.*

2. A Rudasfürdőre vonatkozó építési programm.

1. A Rudasfürdő a Duna jobbpartján az Erzsébet-hídfő mellett fekszik. A mostani fürdőből *feltétlenül megtartandó a töröképítésü gőzfürdő és az úszócsarnok. A Rudasfürdő, mint gyógyfürdő tartandó fenn.* Forrásai 24 óránként 800—850 m³ 43° C vizet adnak.

2. A mostani gőzfürdő női gőzfürdővel egészítendő ki legalább 130 fülkével. Az egyes helyiségek elhelyezésének és berendezésének olyannak kell lenni, hogy azok ellen se kényelmi, se közegészségügyi kifogások ne legyenek. A fürdőépületben néhány vendégszoba rendezendő be.

3. Úgy a férfi- mint a női gőzfürdőnél figyelem fordítandó arra, hogy azokban az öltözők, pihenőszoba, fodrász- és tyukszemvágó helyiség, tisztasági előfürdő, meleg medence, langyos lehűtőmedencék, zuhanyszoba, dörzsölőkamrák, nedves és száraz gőzkamrák és a szükséges egyéb mellékhelyiségek úgy legyenek elhelyezve, hogy a pihenőig a fokozatos lehűtés lehető legyen, a léghuzam teljesen ki legyen zárva és a pihenőbe úgy is be lehessen jutni, hogy a hidegebb helyiségen át ne kelljen menni.

4. A tisztasági előfürdőt úgy kell elhelyezni, hogy azon mindenkinek keresztül kelljen mennie s az oly berendezésű legyen, hogy azok a fürdőzők is, akik szappannal mosakodni nem óhajtanak, egész testüket legalább a zuhany alatt leöblíteni legyenek kénytelenek.

5. Kívánatos, hogy az úszócsarnok medencéje előtt a lábmosásra tisztasági előfürdő létesittessék.

6. Az egyes helyiségek levegőjének tisztántartására és arra, hogy az összes helyiségeket a gőz el ne lepje és a levegő oly módon frissittessék fel, hogy az a fürdőzőkre hátrányos ne legyen, a tervezésnél erre a legnagyobb gond fordítandó.

7. A gőzfürdőkön kívül még a következők tervezendők: szalon-kádfürdő 3, szalonkőfürdő 3, I. oszt. kádfürdő 6, I. oszt. kőfürdő 7, II. oszt. kádfürdő 10, II. oszt. kőfürdő 16.

8. Ezeken kívül egymás mellett elhelyezendők: Egy várószoba 30 m² alapterülettel, egy orvosi rendelőszoba 25 m² területtel, egy szoba a massage céljára 20 m² területtel, egy szoba a villamozás céljára 20 m² területtel.

9. A fürdő és szálloda összes helyiségei *alacsony nyomású gőzfütésre rendezendők be*

10. A fürdő átalakitására és kiépitésére *maximális összegként 950.000 korona irányoztatott elő.*

11. *A mostani igazgatósági épület és gépház lebontandó* és helyettük a Rudasfürdőnek szánt telektömbön új épület emelendő.

12. A gépházban elhelyezendő:

a kazánház 3 darab kazánnal, kürtő,

a gépcsarnok a meglevő compound-gőzgép és dinamó felhasználásával, 2 darab új thermál-vízszivattyú függőleges felállitással, egyenként és óránként 50 m³ szállitóképességgel,

a műhely 20 m² területtel. A szénraktár (legalább 100 métermázsa szén befogadó képességgel), valamint hamu- és salakgyüjtőhelyekkel. A gőz-mosókonyha és mángorló, a ruhafelvonó, a pincében helyiség a személyzet fa- és szénkészletére.

13. Megfelelő magasságban elhelyezendő három, úgymint: egy legalább 300 m³ ürtartalmú melegvíztartány (2 részre osztva), egy legalább 50 m³ ürtartalmú hidegvíztartány és egy legalább 10 m³ ürtartalmú melegvíztartány a zuhanyok részére a többinél 5—6 méterrel magasabban, külön csővezetékkel.

14. A padláson gőz-ruhaszárító.

15. A személyzet részére lakások tervezendők.

16. Végül még szükségesnek tartjuk, hogy a gépház az összes fürdőépületekkel földalatti járható folyosóval összeköttessék, mely folyosó felhasználható lesz a forrásvíznek a régi gépház alatti gyüjtőmedencéből az új gépház alatti külön kiközlekedő medencébe való átvezetésére, az összes hideg és meleg víz, valamint a kondensvíz vezetékeinek, továbbá a hővezetékek és villamos vezetékek elhelyezésére, sőt a tiszta ruhának elosztására is.

17. Az összes vezetékekre irányadó, hogy azok könnyen áttekinthető és hozzáférhető módon helyeztessenek el. Ezen új gépház költségeire körülbelül 225.000 korona irányoztatott elő, úgy hogy *a Rudasfürdőre szánt összes építési költség maximuma 1,175.500 korona.*

VI.

Az első eszmei pályázat eredménye.

1. *A beérkezett pályatervek elbírálása.*

A fenti építési programm alapján kiírt pályázatra beérkezett pályatervek, miként említettem, egyelőre még csupán *eszmei tervek* voltak, azonban máris igen komoly eredményt mutattak. Bizonyos, hogy *egylőre még mindkét fürdőt kisszabású építkezéssel kívánták a pályázók felépíteni*, amit az építési programm és a tájékozásul közölt költségösszegek szűk keretei is indokoltak. Azonban, minthogy kimondották azt is, hogy »az építkezési költségek, mint döntő tényezők, nem szerepelhetnek« ennél az eszmei pályázatnál, egyes pályatervek mégis igen figyelemreméltóknak mutatkoztak és a bírálóbizottságot súlyos feladat elé állították.

A bírálóbizottság 1904. évi július hó 11-én alakult meg. Ennek a jegyzőkönyve a következőképen szól:

»*I. Jegyzőkönyv,*

mely felvétetett a székesfővárosi Sáros- és Rudasfürdők felépítésére nézve kiírt eszmei tervpályázat bíráló bizottságának Budapesten, a főhg. Sándor-utcai régi képviselőház helyiségében 1904. évi július hó 11-én megtartott alakuló ülésén.

Elnök: *Rózsavölgyi* Gyula székesfővárosi alpolgármester, mint a bíráló bizottság elnöke.

Jelen voltak: *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, dr. *Heltai* Ferencz, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Czigler* Győző, dr. *Tauffer* Vilmos, *Lechner* Ödön, dr. *Sass* István, dr. *Zboray* Béla bíráló bizottsági tagok.

1. Elnök az értekezletet megnyitván, üdvözli a megjelent bíráló bizottsági tagokat és a Sáros- és Rudasfürdők kiépítése céljából vázlatos tervekre a székesfőváros tanácsa által 1903. évi december hó 3-án 231.750/1903. tan. számú határozattal kiírt nyilvános pályázat bíráló bizottságát az idézett tan. határozattal elfogadott pályázati hirdetmény 7. pontja értelmében *megalakultnak* s a bíráló bizottság működését *megkezdettnek* jelenti ki.

Ezek után elnök a bíráló bizottság működésének sorrendje tekintetében javasolja, miszerint mindenekelőtt *bontassanak fel* a beérkezett pályatervek a bíráló bizottság előtt.

Ennek megtörténtével konstatálandó a pályázati hirdetmény 9. pontjának megfelelőleg, hogy a pályatervek a pályázat feltételeinek megfelelnek-e? Tekintettel *a beérkezett pályatervek nagy számára*, erre nézve javasolja, miszerint kéressék fel a székesfővárosi középítési igazgató, miszerint a pályaterveket átvizsgálván, tegyen jelentést a bíráló bizottságnak az iránt, valjon az egyes pályatervek *mennyiben felelnek meg a pályázati hirdetésben, valamint a tervezési programmban előírt alaki feltételeknek;* — ezzel egyidejűleg a bíráló bizottság a maga kebeléből egy *albizottmányt* is küldene ki, mely a pályaterveket érdemileg is tanulmányozza, a bíráló bizottság újabbi összehívása után, — vagyis, tekintettel a munkálat nagy terjedelmére, a nyári szünidő után — a tervezeteket az összes irányadó szempontok figyelembe vételével a bizottság előtt ismertetni fogja.

Quittner Zsigmond bíráló bizottsági tag sajnálatát fejezi ki a felett, hogy az idő előrehaladottsága, illetve a nyári időszak bekövetkezése folytán a bírálat most már a pályázati hirdetés 9. pontjában előírt időben be nem fejezhető. Ami a bíráló bizottság működésének módja tekintetében a bizottság elnöke által tett javaslatokat illeti, azokhoz a maga részéről is hozzájárul, azzal a megjegyzéssel, hogy a középítési igazgató a beérkezett tervek rövid ismertető leírását készíttesse el, melynek során a tervezési programm kikötéseire és ennek mily mértékben történt betartására is terjeszkedjék ki.

Elnök az előadottakra megjegyzi, miszerint azt, hogy a bírálat a pályázati hirdetésben előírt időben már be nem fejezhető, a maga részéről is sajnálja, azonban a bíráló bizottság összehívására vonatkozó 144.707/1904.—VI. tan. számú felhívást csupán a f. hó első napjaiban vette és ennek vétele után a bíráló bizottság összehívása iránt azonnal intézkedett; sajnos azonban, hogy egyrészről a nyári évszak bekövetkezése, másrészről *a beérkezett tervek különben örvendetesen nagy száma folytán*, az azok elbírálásával egybekötött rendkívüli terjedelmű munkát most már az előírt határidőre elvégezni nem lehet. Ismételve kéri a bíráló bizottságot, miszerint a működés sorrendje tekintetében tett javaslata értelmében megállapodásra jutni méltóztassék.

A bíráló bizottság ennek megfelelően kimondja, miszerint mindenekelőtt *kibontatnak* a bizottság előtt a beérkezett pályatervek.

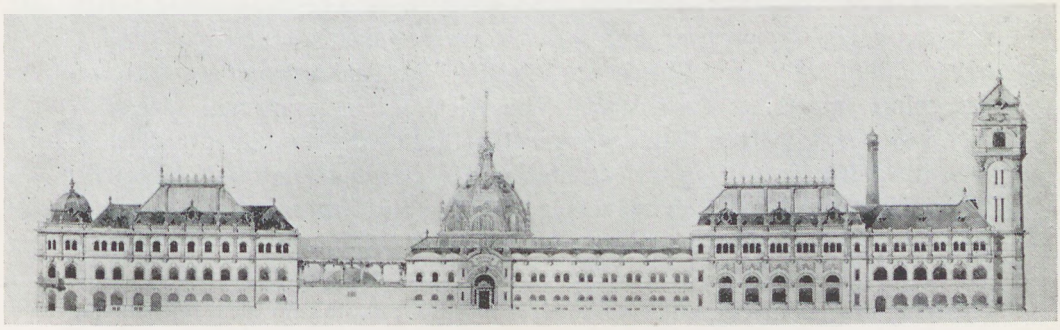

A Rudasfürdő, dr. Hültl Dezsőnek az 1903. évi első eszmei pályázatán benyujtott »Sanctus Gerhardus« jeligéjű pályaterve szerint, amelyet a főváros díjazott

Felkéri a középítési igazgatót, miszerint a beérkezett pályaterveknek a tanulmányozásra alkalmas módon és a beérkezés sorrendjében leendő *kiállításáról* gondoskodni szíveskedjék, egyszersmind a pályaterveket úgy az alaki feltételek, illetve a tervezeti programm lényeges kikötéseinek szempontjából, mint a tervezők által számított költségek tekintetében is — esetleg a szükséges szakerőknek a mérnöki hivatal személyzetéből történő kirendelés mellett — vizsgálja át és eredményéről rövid, összefoglaló jelentést készítvén, azt úgy a kiküldendő albizottságnak, mint a bíráló bizottság összes tagjainak rendelkezésére bocsássa.

Végül a bíráló bizottság a tervezeteknek érdemileg leendő áttanulmányozása és az összes irányadó szempontok figyelembe vételével a bíráló bizottsággal leendő ismertetése céljából *szakértő albizottmányt* küld ki és az albizottmány tagjaiul felkéri: *Heuffel* Adolf középítési igazgató, *Magyarevits* Mladen főorvos, *Czigler* Győző, *Lechner* Ödön, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Reiner* Ede, dr. *Sass* István bíráló bizottsági tagokat.

2. Ezek után elnök felhívására a bíráló bizottság az összes pályaterveket *beérkezésük sorrendjében felbontja és előzetesen áttekinti*, minek megtörténtével a bíráló bizottság a beérkezett és az »Átvételi napló«-ban felsorolt pályaterveket átvetteknek nyilvánítja és felkéri a székesfőváros középítési igazgatóját, illetve a kiküldött szakértő albizottmányt, miszerint működésüket a pályatervek mindegyikére kiterjeszteni és annak befejeztével a bíráló bizottsághoz jelentést tenni szíveskedjenek, minek megtörténtével a bíráló bizottság a pályázati hirdetés 9. pontjához képest első sorban megállapítja, hogy a tervezetek a pályázati feltételeknek mennyiben feleltek meg és az esetleges meg nem felelő tervezeteknek a pályázatból leendő kizárása iránt fog határozni.

A tervezetekhez mellékelve volt jeligés levelek a bírálóbizottság elnöke által vétettek át megőrzés céljából.

3. Elnök bejelenti, miszerint a pályaterveknek a bírálóbizottság tagjai részére, *a régi képviselőház helyiségeiben tanulmányozásra alkalmas módon leendő kiállításáról, a székesfővárosi középítési igazgató azonnal gondoskodni fog*, minek megtörténtével a bírálóbizottság tagjainak azonnal megküldi a *belépőjegyeket*, melyek felmutatása mellett a pályatervek naponta délelőtt 8—1-ig és délután 4—7-ig terjedő időben megtekinthetők a bíráló bizottság tagjai által, míg azok a nyilvánosság elől a bíráló bizottság határozatának meghozataláig, illetve a bizottság jelentésének a székesfőváros tanácsa által történendő tudomásulvételéig teljesen elzárva maradnak. Mindezek után a bíráló bizottság megjelent tagjainak köszönetet mondva, az alakuló ülést feloszlatja.

Kelt mint fent. *Rózsavölgyi* Gyula s. k., alpolgármester, a bírálóbizottság elnöke. Jegyzette: *Kégl* Árpád s. k., székesfővárosi mérnök, bírálóbizottsági előadó és jegyző.«

*

1904. évi október hó 31-én a bírálóbizottság *újabb ülést* tartott, melynek jegyzőkönyvét az alábbiakban közlöm:

»*II. Jegyzőkönyv*,

mely felvétetett a székesfővárosi Sáros- és Rudasfürdők felépítésére nézve kiírt eszmei tervpályázat *bírálóbizottságának* Budapesten, a főhg. Sándor-utcai régi képviselőház helyiségében 1904. évi október hó 31-én megtartott ülésén.

Elnök: *Rózsavölgyi* Gyula alpolgármester, a bírálóbizottság elnöke.

Jelen voltak: dr. *Bókay* Árpád, *Czigler* Győző, dr. *Heltai* Ferencz, báró csetei *Herzog* Péter, *Heuffel* Adolf, *Kun* Gyula, *Lechner* Ödön, dr. *Magyarevits* Mladen, *Quittner* Zsigmond, dr. *Reiner* Ede, dr. *Tauffer* Vilmos, dr. *Vaszilievits* János, *Vosits* Károly, *Wellisch* Alfréd, *Barczen* Lajos, *Krátky* János, dr. *Sass* István, dr. *Zboray* Béla bírálóbizottsági tagok és *Kégl* Árpád bírálóbizottsági előadó és jegyző.

1. Elnök az ülést megnyitván, ismerteti a bírálóbizottság eddigi működését és bejelenti, miszerint az összes pályatervek érdemileg leendő áttanulmányozása és az összes irányadó szempontok figyelembevételével a bírálóbizottsággal leendő ismertetése céljából a bírálóbizottság f. évi július hó 11-én megtartott alakuló üléséből kiküldött *nyolctagú albizottság munkálatával elkészült*, ezt hozzá bemutatta, mely is sokszorosíttatott és a bírálóbizottság összes tagjainak megküldetett. Ezek után a bírálóbizottság áttérhetne érdemleges határozatának meghozatalára irányuló tárgyalásaira, előbb azonban szükségesnek tartja a pályázati hirdetés és az építési programm azon pontozatainak felolvasását, melyek a bírálóbizottság működése során irányadókul kell, hogy vétessenek. Az említett pontozatokat felolvasván, felkéri a bírálóbizottságot, miszerint ítéletének meghozatalára irányuló tárgyalásait megkezdeni szíveskedjék.

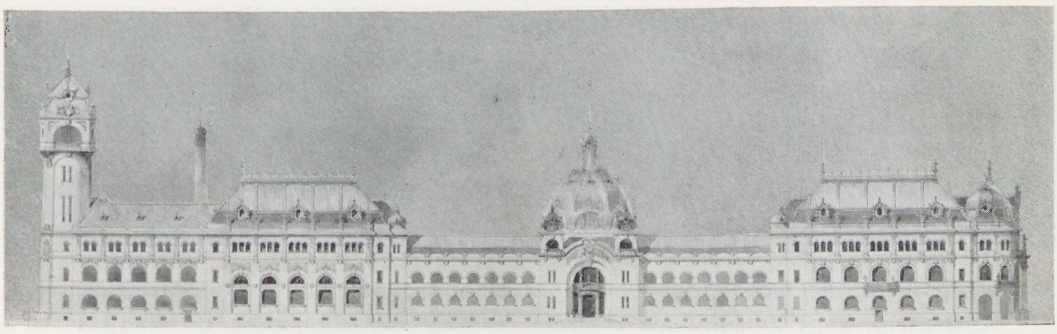

A Rudasfürdő, dr. Hültl Dezsőnek az 1903. évi első eszmei pályázatán »Sanctus Gerhardus« jeligével benyujtott és díjat nyert pályaterve szerint

2. Mielőtt a bírálóbizottság érdemleges tárgyalásait megkezdené, felszólal dr. *Heltai* Ferencz bírálóbizottsági tag, kijelentvén, miszerint szükségesnek véli az egész pályázati eljárásra vonatkozólag *némely megjegyzéseit megtenni.* Ennek a pályázatnak lefolyásából is sajnálattal látja, hogy mily mértékben igazolta az a hovatovább tág körben nyilatkozó ellenszenv, mely az úgynevezett titkos pályázatokkal szemben nagyon is élénken nyilvánul. *Meg van róla győződve, miszerint a bírálóbizottság tagjai, legalább is nagyrészben, ismerik a pályázatra beérkezett pályaművek szerzőit, miből kifolyólag a pályázat titkos volta teljesen illuzórius.* Ezenkívül nem hagyhatja felemlítés nélkül azon eljárást, mely szerint a bírálóbizottság több tagja *már előzetesen* kötelező megállapodásra jutott abban a tekintetben, *mely pályaművek mellett fog a bírálóbizottság ítéletének meghozatala alkalmával állást foglalni.* Ezt az eljárást illoyálisnak tartja, egyszersmind alkalmasnak arra, hogy a bírálóbizottság egész működését illuzóriussá tegye, mindezek folytán *javasolja a bírálóbizottság egész eljárásának megsemmisítését és kéri miszerint ez a javaslata a bírálóbizottság jegyzőkönyvébe felvétessék.*

Dr. *Bókay* Árpád bírálóbizottsági tag nem vonja kétségbe, hogy egyes pályaművek szerzői a bírálóbizottság némely tagjai előtt ismeretesek lehetnek, de ez *a dolog természetében fekszik,* mert a tervezetek stílusa, kivitelének módja stb. nem egy esetben alkalmas lehet arra, hogy a szakértők a szerző kilétére következtethessenek — azonban a maga részéről kijelentheti, hogy egyetlen pályaterv szerzőjét sem ismeri. Azt, hogy ily eminenter szakkérdést képező pályázatnál az annak sorsát eldönteni hivatott szakférfiak eszmecserét folytatnak s ebből kifolyólag bizonyos konkluzióra jutnak, egyáltalán nem tartja kifogásolhatónak, mert az csak előmozdíthatja, hogy az erre hivatott bírálók ítéletüket a kellő lelkiismeretességgel és alapossággal alkothassák meg, minélfogva az ily eljárással szemben emelt illojálitás vádját úgy maga, mint kartársai nevében a leghatározottabban visszautasítja.

Dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tag ezekhez teljes mértékben hozzájárulva, maga részéről még kifejti, miszerint sem a pályázati feltételek pontozataiban, sem az általánosan érvényben levő gyakorlatban semminemű akadályt nem láthat arra nézve, hogy a bírálóbizottság tagjai ítéletük megalkotása előtt a pályaműveket, melyek felett dönteni hivatvák, *közösen tanulmányozzák, szakszempontból,* az ügy érdekében pedig az egyenesen előnyös és csakis azt mutatja, hogy a bírálóbizottság illető tagjai feladatukat lelkiismeretesen fogva fel, annak kellő alapossággal is kívánnak megfelelni. *Ezt illojálitásnak mondani egyáltalán nem lehet* és sajnálattal bár, de kénytelen kijelenteni, hogy amennyiben a bírálóbizottság orvostagjainak ily eljárása illojálisnak ismertetnék el, ő a bírálóbizottság további tárgyalásai és munkálataiban részt nem vehetne.

Dr. *Reiner* Ede bírálóbizottsági tag a két előtte szóló által mondottakhoz hozzájárulva, még csodálkozásának ad kifejezést, hogy a bírálóbizottság orvosszakértő tagjainak fáradságos és egyedül az ügy érdekét szem előtt tartó munkálkodása a megérdemlett elismerés helyett ilyen megítélésben részesül, *az illojálitás vádját a maga részéről is a leghatározottabban visszautasítja* és kéri úgy a maga, mint a bírálóbizottság orvosszakértő tagjai nevében ez ellen való tiltakozásuknak jegyzőkönyvbe leendő felvételét.

Báró csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, továbbá dr. *Tauffer* Vilmos és dr. *Heltai* Ferencz bírálóbizottsági tagok ismételt hozzászólása után

Elnök kijelenti, miszerint *egyáltalán képtelenségnek tartja, hogy a bírálóbizottság saját eljárását megsemmisítse.* A bírálóbizottság eljárását a pályázati feltételek szabályozzák és így működését ezek értelmében is kell folytatnia. Ha a bírálóbizottság működése ellen formai szempontból észrevételek vannak, tessék azok fölött a székesfővárosi tanácsnak, esetleg a törvényhatósági bizottság közgyűlésének határoznia. Az imént megvitatott kérdés szavazásra nem bocsátható és ily értelemben elintézettnek tekinthető.

Másrészről, tekintve, hogy a bírálóbizottság tagjai véleményük és javaslataiknak jegyzőkönyvbe leendő felvételét jogosan megkívánhatják, kijelenti, miszerint dr. *Heltai* Ferencz bírálóbizottsági tag azon javaslata, hogy a bírálóbizottság egész eddigi eljárása az általa felhozottakra való tekintettel megsemmisíttessék, a bírálóbizottság jegyzőkönyvébe felvétetik.

Dr. *Heltai* Ferenc bírálóbizottsági tag viszont kijelenti, miszerint a bírálóbizottság eljárásának megsemmisítésére vonatkozó javaslatát egész terjedelmében *fenntartja,* valamint fenntartja magának annak jogát is, hogy javaslatának illetékes helyen érvényt szerezzen.

3. Mielőtt a bíráló bizottság érdemleges határozatának meghozatalára áttérne, felszólal:

dr. *Heltai* Ferenc bírálóbizottsági tag és visszapillantást vet a fürdők terveinek pályázat útján leendő beszerzésére vonatkozó határozatot megelőző tárgyalásokra, *melyek során mindenkor mint elsősorban irányadó szem-*

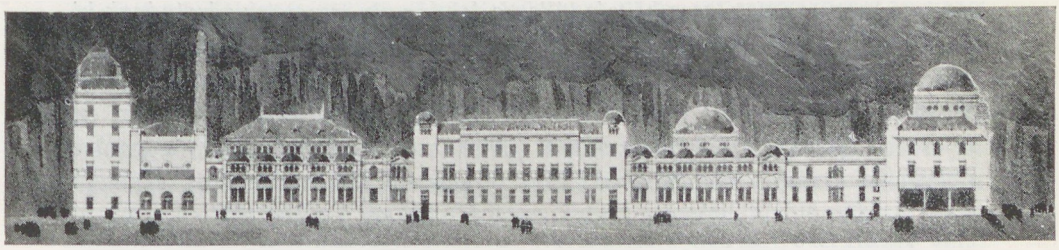

A Rudasfürdő 1903. évi első eszmei pályázatán Tőry Emil által benyujtott pályaterv »Tiszteljük a műemléket« jeligével, amelyet a főváros díjazott

pont, a fürdők jövedelmezősége tartatott szem előtt. Éppen neki jutott annak idején az a feladat, hogy a fürdők jövedelmezőségére vonatkozó számításokat átvizsgálja és mondhatja, miszerint *a kellő jövedelmezőségnek nélkülözhetetlen alapfeltétele az, hogy azok az építési költségek, melyek az egyes fürdőépületek létesítésére előirányoztattak, egyáltalán, de semmiesetre jelentékenyebb mértékben túl ne lépessenek.* Ezt tartotta szem előtt a székesfőváros hatósága, amikor az építési programm 2. pontjában feltétlenül megkívánta, hogy az építési költségek az előirányzott összegek keretén belül maradjanak. Miután tehát kötelessége a bírálóbizottságnak, hogy a hatóság intencióinak, de a tervezési programm határozott kikötésének érvényt szerezzen, javasolja, miszerint ítéletének meghozatala előtt *a bírálóbizottság a pályázatból zárja ki mindazokat a pályaterveket, melyek az építési programmban előírt építési költség összegét jelentékenyebb mértékben túllépik.*

Czigler Győző bíráló bizottsági tag teljes mértékben méltányolja a pénzügyi szempontok fontos, sőt döntő fontosságú voltát akkor, mikor a székesfőváros valamely *hasznot hajtani hivatott* létesítményének kiviteléről van szó, azonban figyelmezteti a bíráló bizottságot, miszerint *jelenleg eszmei tervpályázat eldöntésére van hivatva, melynél kizártnak tekintendő az építési költségek egyedül döntő szerepe.* Kizártnak tekintendő pedig egyrészről a célt tekintve, mely nem lehet egyéb, minthogy *a hatóság oly eszméket nyerjen,* melyek alapján a részletes tervezés és majdan a kivitel a célnak megfelelően legyen végrehajtható, de másrészről azért is, mert a vázlatos tervek alapján végrehajtott költségszámítások oly precízeknek egyáltalán nem tekinthetők, hogy esetleg ezek alapján egyes, különben helyes és hasznos eszméket tartalmazó tervezetek a pályázatból megnyugvással volnának kizárhatók. A tervezetek különben így, amint vannak, kivitelre amúgy sem kerülnek, azok a kiviteli tervpályázat során teljesen átdolgoztatnak és *ekkor lesz helyén a költségek szempontjának döntő fontosságot tulajdonítani.* Még egyszer óvja a bíráló bizottságot attól, hogy a költségek szempontjából már az eszmei tervpályázat során kizárjon egyes tervezeteket a pályázatból, mert *nagyon*

is lehető, hogy a látszólagos költség-túllépés folytán oly tervezetek záratnának ki, melyek a legjobb és legegészségesebb eszméket tartalmazzák. Ha azonban mégis ragaszkodnék a bírálóbizottság ahhoz, hogy a költségek szempontjának döntő fontosságot tulajdonít az eszmei pályázat eldöntésénél, úgy kéri ezt az elvet *teljes szigorúsággal* érvényre juttatni és a pályázatból mindazokat a terveket kizárni, melyek a tervezési programm által előírt építési költségeket a mérnöki hivatal számítása szerint bármely kis mértékben túllépik.

Quittner Zsigmond bírálóbizottsági tag teljes mértékben méltányolja a pénzügyi szempontok fontosságát, azonban mégis *tekintettel az eszmei pályázat természetére*, valamint arra, hogy egy jó alapeszmével bíró tervezet költségei a kiviteli tervezés során bizonyos mértékben redukálhatók, azt a közvetítő indítványt teszi, hogy az építési költségek tekintetében bizonyos, esetleg az engedélyezett költség 10%-áig terjedő latitude engedtessék meg, s csak az ennél is nagyobb költségű tervezetekkel szemben alkalmaztassanak az építési programm ide vonatkozó rendelkezései.

Az előterjesztett javaslatok tekintetében kifejlődött hosszas és beható megvitatás során báró csetei *Herzog* Péter, dr. *Vaszilievits* János és *Vosits* Károly bírálóbizottsági tagok a pénzügyi szempontok szigorú érvényesítése mellett foglalnak állást és dr. *Heltai* Ferenc javaslatához csatlakoznak. *Vosits* Károly bírálóbizottsági tag a pénzügyi szempontok kötelességszerű figyelembe vételén túl hangsúlyozza még azt is, sőt kéri jegyzőkönyvbe vétetni az iránti aggályait, miszerint abban az esetben, ha egyes pályázóknak az előírt költséggel szemben 10—12 százalékos, vagy még nagyobb túllépés engedélyeztetik, úgy azok a pályázók, kik az előírt költségösszeget szem előtt tartották, jogi szempontból kifogásolhatják a bírálóbizottság meghozandó ítéletét.

Ellenben dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Kun* Gyula és *Heuffel* Adolf bírálóbizottsági tagok felszólalásaikban ahhoz az álláspontho csatlakoznak, hogy tekintettel arra, miszerint jelenleg *eszmei tervpályázatról van szó, de a költségszámítások is csak megközelítők, ezúttal az építési költségeknek döntő fontosság ne tulajdonítassék*, végül *Wellisch* Alfréd bírálóbizottsági tag a közvetítő indítványhoz járul azzal, hogy az előírt költségtől való eltérés 12 százalékig volna kiterjeszthető.

Elnök a vita bezárása után összegezi annak eredményét, melynek során kijelenti, hogy részéről csak két lehetőséget lát és pedig vagy az építési programm 2. szakaszának *egészen szigorúan leendő alkalmazását*, vagy a kérdésnek oly értelemben leendő felfogását, hogy jelenleg eszmei tervpályázatról lévén szó, az ítélet meghozatalánál *a bíráló bizottság a költségek szempontjának döntő fontosságot nem tulajdonít.* A kérdést ily értelemben is véli szavazásra bocsátandónak.

A kérdés feltétele körül kifejlett rövid vita után a bírálóbizottság hozzájárulásával elnök felteszi a kérdést, vajjon a bírálóbizottság kívánja-e az építési programm 2. pontjának végrehajtását?

A bírálóbizottság névszerinti szavazás útján *10 szavazattal 4 szavazat ellenében kimondja, miszerint az építési programm 2. pontjának végrehajtását nem kívánja.*

A határozat meghozatalánál igennel, vagyis a kérdéses pont végrehajtása *mellett* szavaztak: dr. *Heltai* Ferenc, br. csetei *Herzog* Péter, dr. *Vaszilievits* János és *Vosits* Károly bírálóbizottsági tagok, ellenben *nemmel* szavaztak: dr. *Bókay* Árpád, *Czigler* Győző, *Heuffel* Adolf, *Kun* Gyula, *Lechner* Ödön, dr. *Magyarevits* Mladen, *Quittner* Zsigmond, dr. *Reiner* Ede, dr. *Tauffer* Vilmos és *Wellisch* Alfréd bírálóbizottsági tagok.

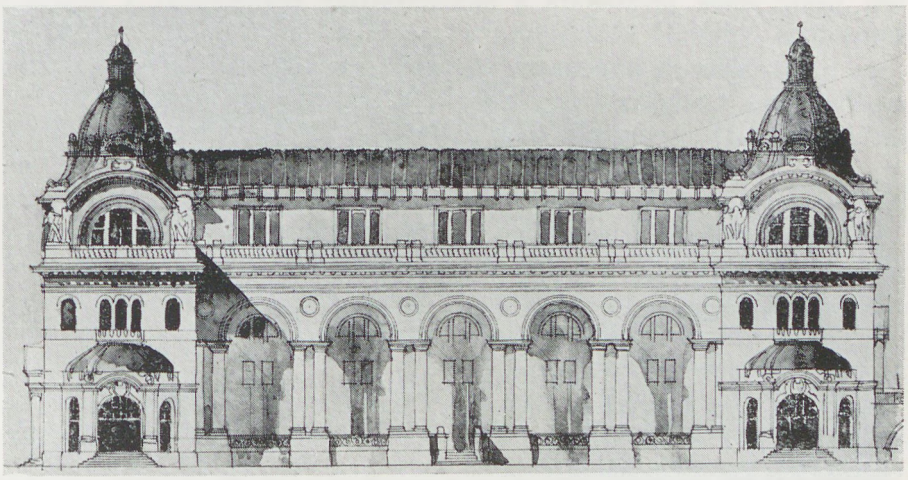

A Rudasfürdő 1903. évi első eszmei pályázatán Vágó József és Vágó László által benyujtott »Kis beépítés« jeligéjű pályaterv, melyet a főváros díjazott

Dr. *Heltai* Ferenc bírálóbizottsági tag kijelenti és kijelentését jegyzőkönyvbe vétetni kéri, hogy a bírálóbizottság ezen határozata a megállapított s a bizottság működését is szabályozó építési programmal *ellentétben áll* és az ezzel szemben illetékes helyen megteendő lépések jogát magának teljes mértékben fenntartja.

4. Áttérve a bírálóbizottság érdemleges határozatára vonatkozó tárgyalásokra, elnök bemutatja a kiküldött *szakértő albizottmány* utolsó, f. évi október hó 21-én megtartott értekezletéről felvett jegyzőkönyvet, melyben az albizottmány a kiválóbb és figyelembe vételt érdemlő tervezeteket a bírálóbizottság figyelmébe ajánlja.

Czigler Győző bírálóbizottsági tag, mielőtt a bírálóbizottsági ítéletét meghozná, nem mulaszthatja el a figyelmet felhívni, miszerint *annak a körülménynek, hogy a pályázat eredménye nem teljesen kielégítő, oka nagyrészben abban keresendő, hogy hazai szakférfiaink az eszmei tervpályázatok követel-*

ményeivel nincsenek mindannyian tisztában, de másrészt az eszmei tervpályázatok feltételei is több tekintetben eltérő módon kell, hogy megállapíttassanak a jelenleg alapul szolgáló programmtól és feltételektől. Mindazonáltal kétségtelen, hogy a pályatervek között *több komoly és figyelembe vételt érdemlő tervezet van, melyek relatíve kiválóbbak és megfelelő átdolgozás után esetleg a célnak is meg fognak felelni.*

Ezek után elnök felkéri a bírálóbizottságot, miszerint a kiküldött szakértőbizottság jelentése — mely a bírálóbizottság összes tagjainak megküldetett — teljesen ismeretes lévén, annak újabbi ismertetésétől tekintsen el.

A bírálóbizottság ítéletének alapjául szolgálandó kérdések tekintetében pedig elnök javaslatára a bírálóbizottság egyhangúlag a következő sorrendben felteendő kérdésekben állapodik meg:

a) a pályázati hirdetmény 9. pontjának megfelelőleg *eleget tesznek-e* a pályatervek a pályázat feltételeinek és esetleg vannak-e olyan pályaművek, melyek a feltételeknek meg nem felelvén, a pályázatból kizárandók;

b) a pályázati hirdetmény 4. pontjának megfelelőleg, *mely négy pályaterv alkotója szólítandó fel a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra a Sáros-fürdőt illetőleg;*

c) a pályázati hirdetmény 4. pontjának megfelelőleg, *mely négy pályaterv alkotója szólítandó fel a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra a Rudas-fürdőt illetőleg;*

d) a pályázati hirdetmény 5. pontjának megfelelőleg, mely pályatervek javasoltassanak *megvásárlásra.*

5. A fennebbiekben *a)* alatt feltett kérdésre a bírálóbizottság kimondja, miszerint *az összes beérkezett pályaműveket pályázatra bocsájtja,* illetve bíráló eljárásának körébe bevonja.

6. A fentiekben *b)* és *c)* alatt feltett kérdésekre, a Sáros- és Rudasfürdőket illetőleg legjobbnak talált négy-négy terv tekintetében, melyek alkotója a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra lesz felszólítandó, az ülésnek a tervezetek még szükséges *összehasonlító* megbeszélése céljából történt felfüggesztése után a bírálóbizottság a következőképen határozott a pályázati hirdetmény 10. pontja értelmében, *nyilt szavazás* után:

I. a *Sárosfürdőt* illetőleg általános szótöbbséggel legjobbaknak találtattak a következő pályaművek, melyek szerzői a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra felszólítandók lesznek: 7. számú »*Poseidon*« jeligéjű pályaterv; 8. számú »*Paizsba írt Togo*« jeligéjű pályaterv; 9. számú »*Hygieia*« jeligéjű pályaterv; 16. számú »*Világváros*« jeligéjű pályaterv.

Ezen határozat meghozatalánál beadott összesen 13 szavazat, dr. *Heltai* Ferenc bírálóbizottsági tag elvi álláspontjából kifolyólag *a szavazástól tartózkodott.*

A »*Poseidon*« jeligéjű pályatervre szavaztak: *Kun* Gyula, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Czigler* Győző, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 7.

A »*Pajzsba írt Togo*« jeligéjű pályatervre szavaztak: *Vosits* Károly, dr. *Vaszilievits* János, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, báró csetei *Herzog* Péter, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 8.

A »*Hygiea*« jeligéjű pályaterv szavaztak: *Kun* Gyula, *Vosits* Károly, br. csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, *Czigler* Győző, *Lechner* Ödön bírálóbizottsági tagok, összesen 7.

A »*Világváros*« jeligéjű pályatervre szavaztak: dr. *Vaszilievits* János, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd,

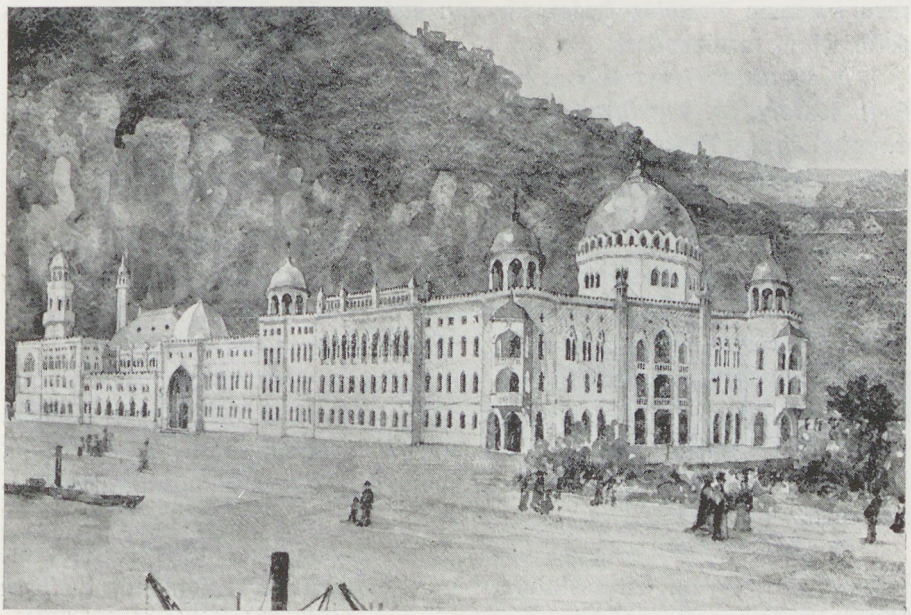

A Rudasfürdő távlati képe Pártos Gyula »Kelet és Nyugat határán« jeligéjű, díjazott pályaterve szerint

dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Czigler* Győző, *Lechner* Ödön, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 10.

A négy pályanyertes tervezeten kívül még szavaztak:

A »*Világváros-világfürdő*« jeligéjű tervezetre: *Vosits Károly*, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, dr. *Bókay* Árpád, *Czigler* Győző, dr. *Tauffer* Vilmos bírólábizottsági tagok, összesen 6.

A »*Szirén*« jeligéjű tervezetre: *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, *Lechner* Ödön bírálóbizottsági tagok, összesen 3.

A »*Víztorony*« jeligéjű pályatervre: *Kun* Gyula, dr. *Vaszilievits* János, br. csetei *Herzog* Péter bírálóbizottsági tagok, összesen 3.

A »*Centrális*« jeligéjű pályatervre: *Kun* Gyula, összesen 1.

A »*Bellevue*« jeligéjű pályatervre: *Vosits* Károly, dr. *Vaszilievits* János, br. csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd és *Lechner* Ödön bírálóbizottsági tagok, összesen 6.

II. A *Rudasfürdőt* illetőleg általános szótöbbséggel legjobbaknak találtattak a következő pályaművek, melyek szerzői a szűkebbkörű tervpályázatra felszólítandók lesznek: 10. sz. »*Sanctus Gerhardus*« jeligéjű pályaterv; 12. számú »*Kelet és Nyugat határán*« jeligéjű pályaterv; 18. számú »*Tiszteljük a műemléket*« jeligéjű pályaterv; 20. számú »*Kis beépítés*« jeligéjű pályaterv.

Ezen határozat meghozatalánál beadatott összesen 13 szavazat, dr. *Heltai* Ferenc bírálóbizottsági tag elvi álláspontjából kifolyólag a szavazástól itt is tartózkodott.

A »*Sanctus Gerhardus*« jeligéjű pályatervre szavaztak: *Kun* Gyula, *Vosits* Károly, dr. *Vaszilievits* János, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, br. csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Bókay* Árpád, *Czigler* Győző, *Lechner* Ödön, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 12.

A »*Kelet és Nyugat határán*« jeligéjű pályatervre szavaztak: *Kun* Gyula, dr. *Vaszilievits* János, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, br. csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Lechner* Ödön, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 11.

A »*Tiszteljük a műemléket*« jeligéjű pályatervre szavaztak: *Kun* Gyula, *Vosits* Károly, dr. *Vaszilievits* János, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, br. csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Czigler* Győző, *Lechner* Ödön, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 13.

A »*Kis beépítés*« jeligéjű pályatervre szavaztak: *Vosits* Károly, dr. *Magyarevits* Mladen, br. csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Reiner* Ede, *Czigler* Győző, *Lechner* Ödön bírálóbizottsági tagok, összesen 8.

A négy pályanyertes tervezeten kívül még szavaztak:

A »*Nettuno*« jeligéjű pályatervre: *Kun* Gyula, dr. *Vaszilievits* János, *Heuffel* Adolf, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, dr. *Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tagok, összesen 6.

A »*Két egymásba fonódó piros kör*« jelű pályatervre: *Czigler* Győző, összesen 1.

7. A fennebbiekben *d)* alatt feltett kérdésre vonatkozólag a bírálóbizottság a pályázati hirdetmény 5. pontjára való hivatkozással mint *hasonlóképen figyelemreméltó munkálatokat*, a székesfőváros hatóságának egyhangúlag megvételre javasolja a következő pályaterveket:

I. A *Sárosfürdőt* illetőleg a 3. számú »*Világváros-világfürdő*« jeligéjű pályatervet; 11. számú »*Szirén*« jeligéjű pályatervet; 13. számú »*Víztorony*«

jeligéjű pályatervet; 19. számú »*Centralis*« jeligéjű pályatervet; 21. számú »*Bellevue*« jeligéjű pályatervet.

II. A *Rudasfürdőt* illetőleg: a 6. sz. »*Nettuno*« jeligéjű pályatervet; 15. számú »*Két egymásba fonódó piros kör*« jelű pályatervet.

8. Elnök bejelenti, miszerint a bírálóbizottság határozó ülése jegyzőkönyvének és jelentésének hitelesítése céljából a bírálóbizottságot még egy hitelesítő ülésre fogja egybehívni, minek megtörténtével a jegyzőkönyv és jelentés, a pályaművek jeligés levélkéi, valamint a kiküldve volt albizottság jelentése kapcsán további intézkedések céljából a székesfőváros tanácsához azonnal be fognak terjeszteni. Végül a bírálóbizottság összes tagjainak ügybuzgó fáradozását a székesfőváros hatósága nevében megköszönvén, az ülést berekeszti s a bírálóbizottság működését befejezettnek nyilvánítja.

Kelt mint fent.

Rózsavölgyi Gyula s. k., alpolgármester, bírálóbizottsági elnök, dr. *Vaszilievits* János s. k., tanácsnok, *Heuffel* Adolf s. k., dr. *Reiner* Ede s. k., dr. *Magyarevits* Mladen s. k., dr. *Bókay* Árpád s. k., *Czigler* Győző s. k., *Krátky* János s. k., dr. *Zboray* Béla s. k., *Barczen* Lajos s. k., *Szemenyei* Kornél fogalmazó s. k., dr. *Sass* István s. k., *Lechner* Ödön s. k., *Wellisch* Alfréd s. k., br. *Herzog* Péter s. k., dr. *Tauffer* Vilmos s. k., *Kun* Gyula s. k., *Kégl* Árpád székesfővárosi mérnök, bírálóbbizottsági előadó és jegyző, s. k.

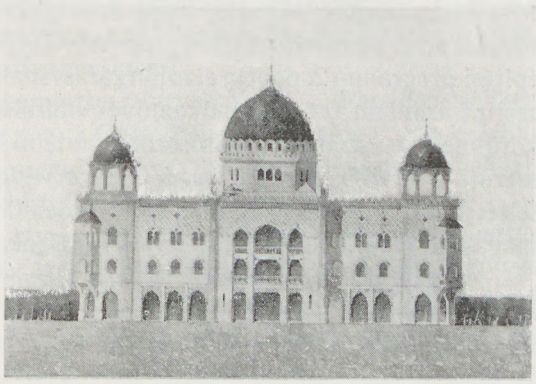

A Rudasfürdő főhomlokzata, Pártos Gyulának az 1903. évi első eszmei pályázaton benyujtott »Kelet és Nyugat határán« jeligéjű pályaterve szerint

*

A bírálóbizottság jelentése alapján a székesfőváros tanácsa 1904. évi december hó 9-én *Matuska* Alajos alpolgármester elnöklete alatt tartott ülésében a következő határozatot hozta:

»261.812/1904. sz. A Sáros- és Rudasfürdő felépítésére vonatkozólag a 251.055/1903. sz. a kiírt tervpályázat megbírálására rendelt s a 144.707/1904. sz. a megalakított bizottság ebbeli működését befejezvén, a pályázati hirdetmény 12. pontja értelmében az ítéletét, határozatait és javaslatait magában foglaló jegyzőkönyveit és jelentését a tanácsnak bemutatta.

Ezen jegyzőkönyvek tanusága szerint dr. *Heltai* Ferenc úr bírálóbizottsági tag jegyzőkönyvileg kifogást jelentett be a bírálóbizottság eljárása tekintetében azon körülménynél fogva, hogy a kiküldött szakértő albizottság tagjai szavazataikra nézve kötelezőleg megállapodtak.

Etekintetben *a tanács a pályázati feltételekbe ütköző sérelmet nem talál*, mert az albizottsági tagoknak az ügy érdekeit előmozdító tanulmányai és információi *inkább méltánylást érdemelnek*, s ha e megbeszélések egyetértő megállapodásokra vezettek volna is, ezt a pályázati feltételek nem tiltják s ezen körülmény alaki sérelemnek nem tekinthető. Egyébként a bírálóbizottságot a pályázati hirdetmény 9—13. §§-ai alapján végérvényes döntés joga illeti meg, a tanács pedig ezen döntés végrehajtását eszközli.

Ugyancsak dr. *Heltai* Ferencz bírálóbizottsági tag úr részéről külön felszólalás tárgyát képezte, hogy azon pályaművek, melyeknek a mérnöki hivatal által átszámított *költségei az előirányzatot túlhaladják*, a pályázatból az építési programm 2. pontja alapján zárassanak ki. A bírálóbizottság határozata szerint azonban az összes pályaművek elbírálás alá bocsáttattak. A tanács ezen körülménnyel szemben is elsősorban fentebb kifejtett álláspontjára utal, mely szerint *a bírálóbizottságot magát illeti a végleges döntés joga*, mely a pályázati feltételekben körvonalaztatott. De ha érdemileg tekintjük is a dolgot: e döntés magában véve a fővárosra nézve semmi anyagi következményekkel sem jár.

A pályázat ugyanis *csak vázlatos, eszmei tervek benyujtásáról szól, melyek megbirálásánál a költségek, mint egyedül döntő tényezők nem szerepelnek*, mert ugyanazon eszme lényegesen olcsóbb vagy drágább módon valósítható meg. A főváros szempontjából pedig kívánatos is, hogy a legjobb eszmék közt választhasson, hiszen azok költsége a vázlatos tervek alapján úgyis csak megközelítőleg számítható ki, s mivel a mérnöki hivatal számításainak figyelembevételével oly csekély számú pályamű vétethetett volna figyelembe, ami majdnem a pályázat meddőségével lett volna egyenlő: *a bírálóbizottság döntése e tekintetben is a főváros érdekeinek megfelel.*

Nem lehetett figyelmen kívül hagyni azon körülményt sem, hogy a pályázók számításai szerint úgy a Sárosfürdőre, mint a Rudasfürdőre benyujtott összes pályaművek költség-számításai az előirányzaton alul maradnak, már pedig a pályázati feltételek sehol sem kötik ki, hogy a költségek a mérnöki hivatal felülvizsgálata alapján lesznek számítandók, amit annál is kevésbbé lehetett kikötni, mert *a számítás alapjául szolgáló egységárak folytonos változás alá esnek* és mert ezen költségelőirányzatok felülvizsgálatánál a mérnöki hivatal csak a vázlatos tervek adalékaira volt utalva, melyek egész pontos számításokra biztos alapul nem szolgálhatnak.

A költségek pontos számbavétele csakis a kiviteli tervek bemutatása alapján lesz lehetséges s akkorra a tanács ragaszkodik is ahhoz, hogy kivitelre csak olyan terv legyen bocsátható, melynek költségei a mérnöki hivatalnak felülvizsgálata alapján az előirányzat kereteit betartják.

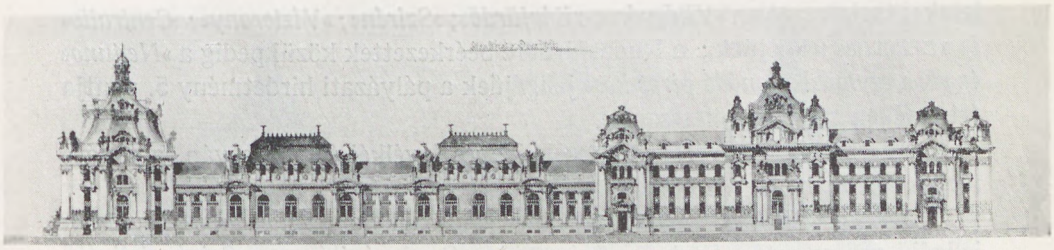

A Rudasfürdő, Alpár Ignác »Nettuno« jeligéjű pályaterve szerint, az 1903. évi első eszmei pályázaton

A tanács a bírálóbizottságnak beterjesztett jelentését s abban foglalt ítéletét *tudomásul veszi* s ennélfogva a pályázati hirdetmény 12. pontja értelmében *a jeligés leveleket felbontván*, megállapítja, hogy a bíráló bizottság által legjobbnak talált 4—4 pályamű közül

a Sárosfürdő felépítésére benyujtott tervek közül a »*Poseidon*« jeligéjű szerzője: *Alpár* Ignác építész; a »*Togo*« jeligéjű szerzője: *Sterk* Izidor műépítész; a »*Hygieia*« jeligéjű szerzője: *Pecz* Samu; a »*Világváros*« jeligéjű szerzői: *Hegedüs* Ármin és *Sebestyén* Arthur műépítészek;

a *Rudasfürdő* felépítésére benyujtott tervek közül pedig: a »*Sanctus Gerhardus*« jeligéjű mű szerzője: *Hültl* Dezső építész; a »*Kelet és Nyugat határán*« jeligéjű mű szerzője: *Pártos* Gyula műépítész; a »*Tiszteljük a műemléket*« jeligéjű mű szerzője: *Tőry* Emil okleveles építész; a »*Kis beépítés*« jeligéjű mű szerzői: *Vágó* László és *Vágó* József.

Egyúttal elrendeli a tanács, hogy ezen határozata, mely a pályázat eredményét megállapítja, a bírálóbizottságnak kétrendbeli jegyzőkönyvével s a tanácshoz intézett jelentésével együtt a »Fővárosi Közlönyben« közzététessék.

A pályázati feltételek értelmében a pályanyertes művek szerzői a kiviteli pályázatra felszólítandók. Ezt megelőzőleg azonban felhívja a tanács *Heuffel* Adolf középítési igazgató urat, hogy a pályázat eddigi *tanulságaihoz* képest a pályázati feltételeknek pótlására és kiegészítésére vonatkozó javaslatát legkésőbb 1905. évi január hó 15-éig a tanácsnak mutassa be. Világosan hangsúlyozza a tanács, hogy a kiviteli pályázat alapját is *ugyanazon feltételeknek és építési programmnak* kell képeznie, mely az eszmei pályázat kiírásának alapjául szolgált s a pótlások csak arra vonatkozzanak, amely irányban az egyes pontok a pályázat eddigi tanuságai szerint bővebb magyarázatot vagy részletesebb megvilágítást igényelnek.

A pályanyerteseknek felhívása a kiviteli pályázatra a kiegészített feltételek közzététele alkalmával, ezen időponttól kezdődő határidő megállapításával fog megtörténni.

Hozzájárul a tanács egyúttal a bírálóbizottság azon javaslatához, hogy a Sárosfürdőre benyujtott tervek közül, mint figyelemre méltó rész-

leteket tartalmazók a »*Világváros-világfürdő*«; »*Szirén*«; »*Víztorony*«; »*Centralis*« és »*Bellevue*« jeligéjűek ; a Rudasfürdőre beérkezettek közül pedig a »*Nettuno*« és »*Két egymásba fonódó piros kör*« jeligéjűek a pályázati hirdetmény 5. pontja értelmében megvásároltassanak.

Az ezennel megvásárolt tervek jeligés levélkéi felbontatván, a tanács megállapítja, hogy

a *Sárosfürdőre* benyujtott tervek közül a »*Világváros-világfürdő*« jeligéjű mű szerzői : *Förk* Ernő és *Sándy* Gyula építész, a »*Szirén*« jeligéjű mű szerzői : *Márkus* Géza, *Komor* Marczel és *Jakab* Dezső építészek, a »*Víztorony*« jeligéjű mű szerzői : *Bálint* Zoltán és *Jámbor* Lajos műépítészek ; a »*Centralis*« jeligéjű mű szerzői : *Tőry* Emil okl. építész ; a »*Bellevue*« jeligéjű mű szerzői : *Vágó* László és *Vágó* József.

A Rudasfürdőre beérkezett tervek közül pedig : a »*Nettuno*« jeligéjű mű szerzője : *Alpár* Ignác építész ; a »*Kettős piros kör*« jeligéjű mű szerzője ; *Balázs* Ernő műépítész.«

A megvárásolt terveket a Tanács 500—500 koronával díjazta s ezt az összeget a Sárosfürdő és a Rudasfürdő felépítésére a 100 millió koronás kölcsönből fenntartott összegek terhére számolta el.

Végül a tanácsi határozat kimondja még a következőket :

»A jutalmazott művek pályadíjai csak a kiviteli tervek tényleges benyujtása után válván esedékessé, ez irányban jelenleg intézkedésre szükség nincs.

A tanács elrendeli, hogy az összes pályaművek a régi parlamenti épületben folyó hó 12-étől[1]) hétfőtől kezdődőleg 14 napon át mindig reggel 9-től délután 4-ig megszakítás nélkül közszemlére kiállíttassanak s felhívja a középítési igazgató urat, hogy ez iránt a rövid úton történt szóbeli megállapodások értelmében intézkedjék.

Egyúttal felhívja a tanács a középítési igazgató urat, hogy a tervek kiállítása után a főváros tulajdonává váltakat a mérnöki hivatal gyüjteményében a szokásos módon őrizze meg, a nem nyertes és meg nem vásárolt terveket pedig az egyidejűleg kiadott felbontatlan jeligés levelek visszaszármaztatásával az igazolt tulajdonosoknak a pályázati feltételek 13. pontja értelmében megfelelő elismervény ellenében szolgáltassa vissza.«

*

Ilymódon dőlt el a Sárosfürdő és a Rudasfürdő felépítésére kiírt *első eszmei pályázat sorsa.*

A fent már megnevezett tervezők voltak tulajdonképen *első megálmodói* a székesfővárosi gyógyfürdők későbbi fejlődésének. Éppen azért méltányosnak is találom, hogy elgondolásaikkal, pályaterveikkel az alábbiakban bővebben is foglalkozzam.

[1]) 1904. évi december hó 12-től 26-ig.

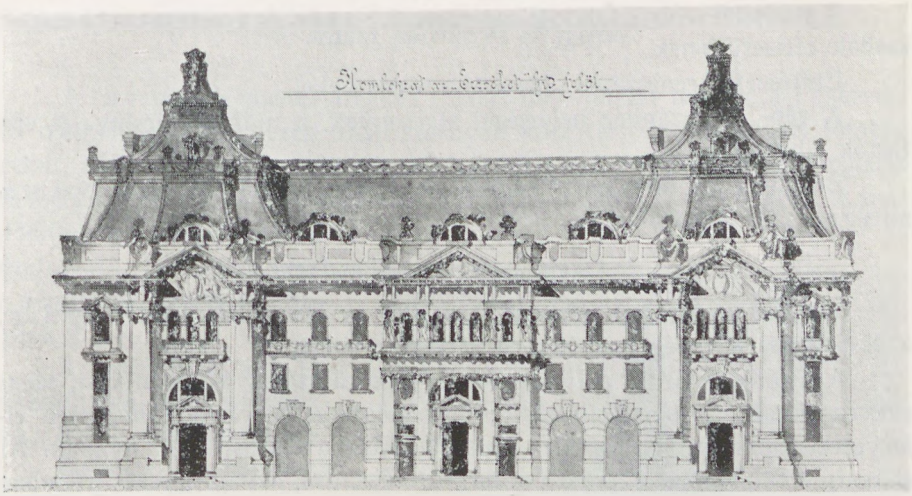

A Rudasfürdő Alpár Ignác »Nettuno« jeligéjű pályaterve szerint, amelyet a főváros az 1903. évi első eszmei pályázaton megvásárolt. Homlokzat az Erzsébet-híd felől

Nagy segítségemre volt e tekintetben id. *Führer* Miklósnak, a »Magyar Építőművészet« című folyóirat megalapítójának és hosszú ideig főszerkesztőjének szíves készsége, aki rendelkezésemre bocsátotta a »*Magyar Pályázatok*« című gyűjteményes munkájának III. kötetét. A pályaterveket ennek a munkának az alapján ismertetem a következő két alfejezetben.

2. *A Sárosfürdő eszmei pályázatára beérkezett díjnyertes és megvásárolt pályatervek ismertetése.*

3. számú pályaterv: »Világváros«[1])

A tervező az ötszögű teleknek mind a négy utcai vonalát beépíti s még 2 udvari szárnyat létesít. A kocsi-aláhajtóval ellátott főbejárat a Duna felőli és a Fehérvári-úti homlokzatvonalak sarkán van. A gyalogosok a kocsiközlekedést keresztezik. A főbejárattól jobbra és balra a kávéház és vendéglő helyiségei vannak, melyek a beépített lépcsők következtében széttagoltak.

A társasfürdők bejárata egyenesen a melegvízmedence-terembe nyílik, minek következtében a közönség felöltözötten kénytelen a gőzös termen keresztül az öltözőbe menni s ugyanezen az úton a fürdőt elhagyni.

[1]) Ez a közlés tévesen került a »Magyar Pályázatok«-ban nyilvánosságra, amennyiben a 3. sz. pályaterv jeligéje nem »*Világváros*« volt, hanem »*Világváros-világfürdő*«, a díjazott »*Világváros*« jeligéjű pályaterv a 16. sorszámot viselte. Viszont a később ismertetendő 16. sz. »*Világváros*« jeligéjű terv, miként látni fogjuk, igen lényeges módosításokon ment keresztül, amíg elérkezett a mai Szent Gellért-gyógyfürdő és gyógyszálló megépítéséig.

A szállodai szobák folyosói zeg-zugosak ; a köz- és kerülékekkel határolt szobák célszerűtlenek.

Építészet : reneszansz, barokkos részletekkel.

A gép- és kazánház helyiségei alacsonyak, a műhely kicsiny. A víztartók elhelyezése jó.

Beépített köbtartalom : 84.506 m³, építési költség 18 koronával számítva : *1,521.000 korona.*

7. számú pályaterv: »Poseidon«

Tervező az ötszögű teleknek 3 oldalát az útvonalak mentén építi be, a 4. útvonal közepén egy félkörű előkertet létesít.

A fürdők bejárata a Fehérvári-úti félkörű szárny közepén van, tágas előcsarnokkal ; 2 pénztárfülkével ; két oldalt az alacsony földszinten elhelyezett kabinfürdők folyósója, ezek végeiből a társasfürdők nyilnak. Az előcsarnokból 3-as karú lépcsőn a magas földszintre, onnan egyenes irányban a csukott sétányra jutni.

A szálloda főbejárata a Gellért-téri és Kemenes-utcai homlokzatok sarkán van ; az előcsarnokból két oldalt lépcsők vezetnek az emeletsorokban elhelyezett vendégszobákhoz. A bejárattól jobbra és balra a kávéház és vendéglő helyiségei, a fedett vendéglőudvar körül zene- és olvasóterem.

A népfürdők alacsony földszinten, gőzkamrával és előfürdővel, a hozzája tartozó öltözők felette, a magas földszinten foglalnak helyet.

A gyógyhelyiségek szobái és a gondnoki irodához tartozó raktár kicsiny, kellő számú lakáspincéről nincs gondoskodva, a kazánház mellől hiányzik a salak- és hamugyüjtő.

A homlokzat kiképzése : modern barokk.

Beépített köbtartalom 108.900 m³, 18 koronával számítva : *1,954.000 korona.*

8. számú pályaterv: »Togo«.

A tervező egy összefüggő épülettömbben helyezi el a fürdőt és a szállodát. A Gellért-térre nyíló főbejárattól balfelé a szálloda, vendéglő, kávéházi helyiségek, jobbfelé a társasfürdők és gyógyhelyiségek. A főbejáraton kívül a népfürdők és a szálloda számára még külön-külön bejáratról is van gondoskodva. Ugyancsak külön bejárat nyílik a személyzet lakásába vezető lépcsőkhöz.

A szálloda és fürdő közötti folyósó nem elég világos.

A társasfürdőknél előtéren át jutni az öltözőkbe.

Az épület stílusa : középkori építési formákból kiinduló szecesszió.

A kazán keskeny, a kémény túlságosan kicsiny, a szivattyú-helyiség, a gőzmosó és mángorlóhelyiség a hasznavehetetlenségig kicsinyek.

Beépített köbtartalom 80.050 m³, 18 koronával számítva : *1,440.900 korona.*

9. számú pályaterv: »Hygieia«.

A tervező a Kemenes-utcai és Gellért-téri vonalat teljesen a Fehérvári úti részben építi be; ezen utcai szárnyak közé terjedelmes udvari tömböt létesít, melynek közepét a fürdők felülről világított nagy váróterme foglalja el, mely két emeletsorba nyúlik fel s körülfutó galériával van ellátva. A baloldali részt a társasfürdők és sétafolyosó, jobboldali részt a népfürdők medencéi foglalják el.

Az épületnek két főbejárata van, egyik a fürdőkhöz, másik a szállodákhoz.

Építészeti kiképzése: modern gót.

A világos, de szűkös méretű gépház, szivattyúk és víztorony előnyösen helyeztetnek el, közel a forrásmedencéhez.

Beépített köbtartalom: 78.300 m³, 18 koronával számítva: *1,409.000 korona.*

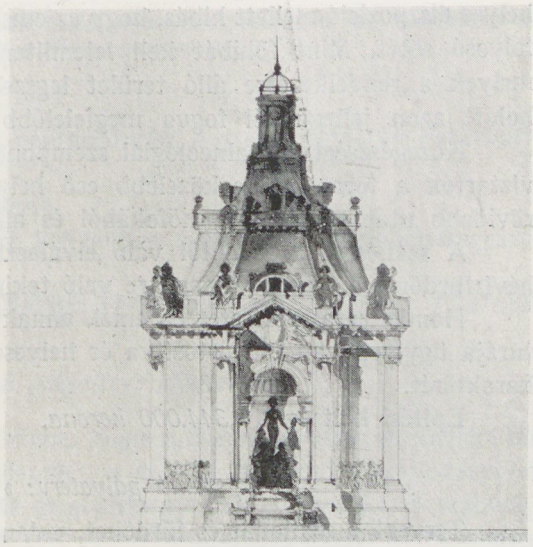

Alpár Ignác »Nettuno« jeligéjű pályaterve az 1903. évi első eszmei pályázaton. A Rudasfürdőnek a Ferenc József-híd felé néző homlokzata

11. számú pályaterv: »Szirén«.

A tervező a teleknek a hídfő felé néző részét választotta az épület tengelyéül, erre szimetrikusan helyezte el a szállodát és a fürdőket, a teljesen körülépített telek közepén tágas udvart hagyva.

A Fehérvári-úti szárnyban vannak a férfi társas- és népfürdők, a telek hátsó szárnyában a női társas- és népfürdők; a Kelenhegyi-úti szárnyban a gyógyhelyiségek, kőfürdők, kádfürdők. Ivócsarnokról és külső fedett sétálókról a tervező nem gondoskodott.

A fürdőkhöz való közlekedés a hídfő felőli főbejáraton a Kelenhegyi-út és a Fehérvári-úti bejárón történik

Az épület stílusa: szecesszió.

A kazánház elég tágas, ellenben gőzmosó-, vasaló-, mángorló helyiségek szűkek.

Beépített köbtartalom 91.500 m³, 17·75 koronával számítva: *2,624.000 koronával.*

13. számú pályaterv: »Víztorony«.

A tervezet általános elrendezése érdekes és a többi pályatervektől egészen eltérő felfogást mutat, mely a tervezet tulajdonképeni céljának megfelelőleg az épület fürdőjellegét erősen hangsúlyozza és érvényre juttatja, ellenben a szállót a fürdőtől elválasztva, ennek alája rendeli.

A fősúlyt a teleknek a híd felé eső sarkára helyezi, ide tervezi a víztornyot, azt esztétikailag is felhasználja és érvényre juttatja. Az általános helyes diszpozició mellett hibás, hogy az emeleti folyosó keskeny, a földszinti folyosó sötét. Mint főhibát kell felemlítenünk a népfürdők elhelyezését, melyek a rendelkezésre álló terület legszebb és legjobb helyén vannak, holott azon jellegüknél fogva megfelelőbb elhelyezést nyerhettek volna.

Közegészségi és balneológiai szempontból előnyös, hogy a gépház és víztartók a forráshoz legközelebb eső helyre tétetik, mert az ásványvíz rövidebb utat tévén meg, hőfokából és alkatelemeiből kevesebbet veszít.

A szállónak a fürdőtől való elválasztása általában véve helyes, de hévízfürdőnél a reumás betegekre való tekintettel hibáztatható.

Homlokzata dícséretet érdemel, annak fővonásaiban modern architekturája ügyesen van csoportosítva és helyesen tükrözi vissza a fürdőépület karakterét.

Építési költség: *1,344.000 korona.*

16. számú pályaterv: »Világváros«.

Tervező a szállodát és fürdőket, valamint az orvosi rendelő és gyógyhelyiségeket külön-külön épületekben helyezte el.

A főbejárattól az ivócsarnokig folyosó vezet, mely azonban homályos.

A férfi és női társasfürdőkhöz való bejáratok az ivócsarnok felé eső előcsarnokból nyílnak s egyenesen az öltözőbe vezetnek, az előfürdőn és langyos medencén át jutni a meleg medencébe.

A Kelenhegyi-úti bejárattól balra a férfi, jobbra a női népfürdők vannak elhelyezve. *A szálloda végén, programmon kívül, de igen célszerűen üzletek vannak tervezve. Ugyancsak programmon kívül tervez a szálloda végén egy kilátó-tornyot és a barlang előtt felépíteni szándékolt kioszkhoz vezető áthidalást.*

Az épület stílusa: modern, klasszikus motívumokkal.

Kazánház, gépház elég tágas, gőzmosó és szárító helyiség kicsiny, hasznavehetetlen.

Beépített köbtartalom 102.700 m³, 17·50 koronával számítva: *1,797.000 korona.*

19. számú pályaterv: »Centrális«.

A telek mind az öt oldalát és középrészét beépíti. A főbejárattól csukott folyosó vezet a csukott nagy ivó- és sétáló-csarnokba, mely a Fehérvári-útról és a hátulsó parkból bír bejárattal. Az ivócsarnokon túl nyilnak

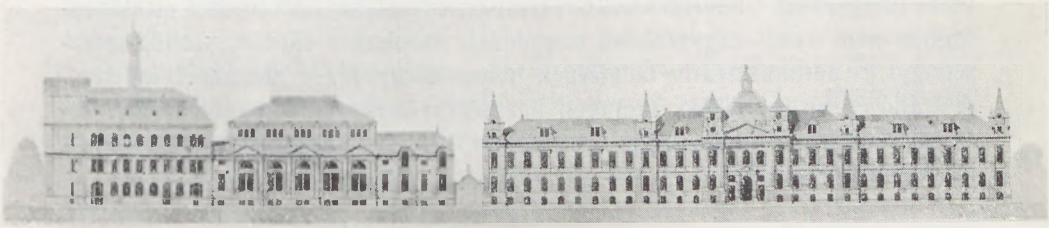

A Rudasfürdő 1903. évi első eszmei pályázatán Balázs Gyula által benyujtott »Két kör« jeligéjű pályaterv, amelyet a főváros megvásárolt

a férfi és női társfürdők. A népfürdőkhöz a Kelenhegyi- és Fehérvári-útról van bejárat.

Az épület stílusa: szecesszió.

A kazánház és gépház elég kényelmes, szárító- és valasóhelyiségekről nincs gondoskodva.

Beépített köbtartalom 99.500 m³, 17·50 koronával számítva: *1,741.000 korona.*

21. számú pályaterv: »Bellevue«.

A beépítés oly módon történt, hogy a Kemenes-utca és Gellért-tér által határolt két oldalon fürdőépület, e mögött 3 emeletes szállodaépület s a Kelenhegyi-úton a népfürdők és gépház nyertek elhelyezést. A szállodaépület és népfürdő közötti nagy tért födött sétafolyosó övezi. A földszíntes fürdőépület felett nyílt terrasz van tervezve, mely az utca felől szabad lépcsőkön közelíthető meg.

A társasfürdők oly egymásutánban vannak elhelyezve, hogy fokozatos lehűtéssel használhatók és a hideg helyiséggel elkerülhetők.

A kávéház és vendéglő előtt szép, nyilt terrasz van, de minthogy az utcáról bejárataik nincsenek, a bérlők tisztán a fürdővendégekre lennének utalva.

Az épület stílusa szecesszió.

Beépített köbtartalom 70.800 m³, 18 koronával számítva: *1,274.000 korona.*

*

A szakértői albizottság jelentése a Sárosfürdő eszmei pályázatára beérkezett pályatervek közül *díjazásra* ítélt pályaterveknél még a következőket fűzte hozzá:

»Világváros«

jeligéjű tervről kiemeli a szakértői albizottság, hogy a pavillonszerű megoldás általában véve igen előnyös, jelen esetben azonban teleknek e célra szűk

volta miatt ez az elrendezés kellően nem érvényesülhet. A tervezet általánosságban nem nyujt nagyszabású megoldást, azonban a fürdők, szálló, egészségügyi és adminisztratív helyiségek helyes elkülönítése dícséretet érdemel. A szálló és fürdő előkelő, könnyen hozzáférhető helyen vannak, a thermál- és népfürdőknek berendezése, beosztása jó, azok a szükséges helyiségekkel el vannak látva.

»*Togo*«.

jeligéjű tervnél konstatálja, hogy az általános elrendezés eléggé világos és áttekinthető megoldást nyujt. Előnyös és helyes a főbejárat, vesztibül és lépcső elhelyezése, a szálló és fürdőhelyiségek részletes elrendezése, mely alapos tanulmányra vall egyes részletektől eltekintve, célszerűnek mondható.

Előnye az elrendezésnek, hogy a szálló és fürdők előkelő, könnyen hozzáférhető helyen, egymástól izolálva és mégis egymás mellett feküsznek. A külön fürdők berendezése igen jó, mindegyik külön vetközőhelyiséggel ellátva. Kifogásolható azonban, hogy a népfürdő előtere szűk, vetkőzőhelyiségek kicsinyek.

A homlokzat eredeti tehetségre és törekvésre vall, figyelemre méltó és érdekes megoldás.

»*Poseidon*«.

A tervezetnél azonnal szembetűnik annak nagyszabású volta és az, hogy a tervező a legmagasabbra fokozott igényekkel kíván számolni; kétségtelen, hogy első tekintetre igen vonzó, sőt megvesztegető benyomást gyakorol a szemlélőre. Hibája azonban, hogy a nagyszabású szállónak túlságos hangsúlyozása, a tulajdonképeni főcél, a gyógyító fürdő rovására van.

A tervezet magas igényekkel számottevő az architektonikus formák biztos és céltudatos kezeléséről tanuskodó alkotás, mely azonban nem felel meg teljesen az egész létesítmény főcéljának, a gyógyító fürdő rendeltetésének.

»*Hygieia*«.

Rendkívül gondos és alapos tanulmányra valló munka. Hibája a túlsűrű beépítés. Előnyös a kávéház és vendéglő megoldása, a díszes vendéglőkerttel. Gondosan vannak megoldva a fürdők, különösen a népfürdők. Kifogásoltatik, hogy a szalonfürdők előszobák nélkül terveztettek.

A homlokzati elrendezés erőteljesen a korai gót stílusban megkoncipiálva és szépen, gondosan keresztülvíve, de nem juttatja érvényre a fürdő karakterét.

3. A Rudasfürdő eszmei pályázatára beérkezett pályatervek ismertetése.

A Rudasfürdő eszmei pályázatára beérkezett pályatervek közül a bíráló bizottság és a szakértői albizottság jelentése alapján 3000—3000 korona díjjal való díjazásra és a kiviteli pályázatra való felszólításra legméltóbbnak

ítélték — miként már a közölt jegyzőkönyvből is kitűnik — az alábbi pályaterveket :

1. »*Tiszteljük a műemléket*« jeligéjű pályatervet, szerzője : *Tóry* Emil.
2. »*Sanctus Gerhardus*« jeligéjű pályatervet, szerzője : *Hültl* Dezső.
3. »*Kelet és Nyugat határain*« jeligéjű pályatervet, szerzője : *Pártos* Gyula.
4. »*Kis beépítés*« jeligéjű pályatervet, szerzői : *Vágó* József és *Vágó* László.

Azonkívül egyenkint 500—500 koronáért megvette a főváros a következő pályaterveket :

a) »*Két piros kör*« jeligéjű pályatervet, szerzője : *Balázs* Gyula.

b) »*Nettuno*« jeligéjű pályatervet, szerzője : *Alpár* Ignác.

Ezeket a díjazott és megvásárolt, valamint az egyikre sem méltatott »*Szokoli Musztafa*« jeligéjű pályaterveket, — ugyancsak a történeti érdekesség kedvéért — a »Magyar Pályaművek« című gyüjteményes munka III. kötete nyomán az alábbiakban ismertetem :

1. sz. »Tiszteljük a műemléket«.

A tervezet általános elrendezésében igen jól átgondolt, helyes, szép, szimmetrikus megoldást tüntet fel. Az alaprajzi elrendezés fődiszpoziciója sikerült, a feladatot helyesen oldja meg s általában a sikerült alaprajzi megoldások egyikének mondható.

Helyes és sikerült a főbejárat elrendezése, a mellette levő két lépcső ellenben szűk és az épület jellegéhez nem méltó voltánál fogva jelenlegi alakjában nem megfelelő.

A vendéglő mellékhelyiségének és a vendégszobáknak elrendezése nem kielégítő, a mosó- és mángorlóhelyiségek nem megfelelőek, forrásvízgyüjtő-medence és akkumulátor elhelyezéséről nem gondoskodott.

Közegészségi és balneológiai szempontból a tágas előcsarnokok és a folyosók körül a fürdők elrendezése megfelelő. Jó a női gőzfürdő beosztása, helyiségei eléggé nagyok, a vetköző-fülkék egy magasságban vannak elhelyezve s gond fordíttatott a fokozatos lehűtésre.

Kiemelendő, hogy a tulajdonképeni gyógyító fürdők mind földszintre, a balneológiai tekintetben értékesebb helyre helyeztettek. Nem célszerű azonban az orvosi helyiségek elrendezése, mert a bejárattól távol vannak.

A homlokzati kiképzés, bár tömegelosztásban megfelelő, egész irányzatában idegenszerű, egyes részleteiben pedig a rendeltetéssel ellenkező megoldást nyujt.

Egészben véve a tervezet helyes, generális diszpoziciója dícséretet érdemel és az e részletekben — különösen a homlokzati kiképzésben mutatkozó hiányok dacára — egyike a komolyabb munkálatoknak.

Építési költsége : *1,000.000 korona.*

2. sz. »Sanctus Gerhardus«.

A tervezet általános elrendezése helyesen központosítja az összes létesítményeket és fő vonásaiban szerencsés, egyöntetű megoldást nyujt, a helyesen keresztülvitt két főtengely helyes organikus elrendezést állapít meg, a sűrű beépítést ő sem kerülheti el, bár ennek hátrányai itt főképen csak a földszinten észlelhetők, míg az emeleti elrendezések ebben a tekintetben sokkal kedvezőbbek. Szép és helyes a kupola, valamint a főbejáratok megtervezése, helyesen bővítette ki az úszócsarnokot és tartotta meg a férfi gőzfürdőt. Ellenben helytelen a főfolyosó elrendezése, mely felülvilágítást tesz szükségessé, a női gőzfürdő, mely kicsiny s amellett részleteiben sem felel meg a kívánalmaknak, a magánfürdőknél nincsenek kellő öltözőhelyiségek ; végül a ruhaszárító, ruhaelosztó helyiségek és víztartályoknak nem célszerű az elrendezése.

Balneológiai és közegészségügyi szempontból a bejáratok elosztása, a tágas előcsarnokok és ezekből nyíló hall tervezése, e körül a fürdők elhelyezése helyes. Előnye a tervezetnek, hogy a földszint, mely hévfürdők céljából tekintve a legértékesebb, ki van használva.

A női gőzfürdőben a langyos medenceteremből nincs a szárítóba direkt bejáró, hibás továbbá a kőfürdőknek az első emeletre való helyezése, végül, hogy a kőfürdők vetközők nélkül terveztettek.

A barokkos reneszánsz stílusban tartott homlokzati megoldás egészben véve tetszetős és az épület jellegének érvényre juttatására alkalmas.

A tervezet a jobbak közé tartozik.

Építési költség : *1,181.000 korona.*

3. sz. »Kelet és Nyugat határán«.

A tervezet általános elrendezése a megkövetelt létesítményeket egészben véve helyesen csoportosítja és a feladatot helyesen fogva fel, azt gyakorlatiasan is oldja meg. A részletes elrendezés szintén gyakorlatias érzékről tanuskodik, azonban hibákat is tüntet fel.

A híd felőli vesztibül, a férfi gőzfürdő, a magánfürdők és a középső vesztibül elhelyezése jó, a több kisebb vesztibül azonban elaprózott, sötét zugokat eredményez. A női gőzfürdő szűk és helytelen, hogy a nagy medencét a mellékhelyiségektől folyosó által elkülöníti.

Balneológiai és közegészségi szempontból az általános beosztás jó, a fürdők csoportosítása s a bejárók elhelyezése megfelelő.

Az értékes földszíntet előnyösen kihasználja, a tulajdonképeni gyógyítófürdőket nagyon helyesen mind itt tervezi. A férfi gyógyfürdőnél hátrányos a vetkőzőkabinoknak egymás fölé való helyezése.

A homlokzati megoldás, mely részben arabs, részben reneszánsz, architekturájában láthatólag tökélyre iparkodott, bár az bizonyos mértékben tagadhatatlanul rideg.

Generális diszpoziciójának csoportosítása egészben véve helyes, a tervezet elismerést érdemel.

Építési költség: *1,170.000 korona.*

4. sz. »Kis beépítés«.

A tervezet általános diszpoziciója arra van alapítva, hogy a fürdőket és egyéb helyiségeket két tömbben csoportosítja, ami által a pályázók legtöbbjétől előnyösen eltérő diszpoziciót nyer, melynek alapján feladatát általánosságban véve célszerűen és architektonikus szempontból oldja meg.

Helyesen rendezi el a férfi és különben ezzel szimmetrikus módon a női gőzfürdőt, jól elrendezett mellékhelyiségekkel. A magánfürdők elrendezése elhibázott, azok egy szűkebb lépcső és egy sötét folyosó útján közelíthetők meg, az emeleten levő II. részben az I. osztályú fürdők, előszobák nélkül, alig használhatók.

A gép- és kazánház elhelyezése középen az építési programmal ellentétben áll.

Balneológiai és közegészségi szempontból előnyös, hogy a kibővített férfi gőzfürdőnek nagyságban és elrendezésben teljesen megfelelő női gőzfürdőt tervez; a magánfürdők azonban, mivel a tulajdonképeni gyógyfürdők, a kőfürdők az emeleten vannak, a fürdőket frekventáló betegekre való tekintettel, aligha használhatók.

Kifogásolandó tisztasági szempontból, hogy a gépház az úszócsarnok bejárata mellé, a kazánház, szénraktár és műhely pedig azzal szemben helyeztettek el. Sem kapus, sem házmesternek helye nincs.

Homlokzati elrendezése ügyesen elkerülte a hosszú egyhangúságot, az izlam, valamint a modernebb reneszánsz stílusok ügyes felhasználásával szép silhouettet és kedvező architektonikus megoldást nyert. Kiemelendő, hogy annak minden részlete visszatükrözi az épület rendeltetését és jellegét s a török-fürdőt modern keretben érvényre juttatja.

A tervezet komoly alkotásnak mondható.

Építési költség: *1,090.000 korona.*

5. sz. »Két piros kör«.

A tervező a Forrásközt nem építi be, az épülete két részét azonban a Forrásköznek az emeleten való áthidalásával egybe kapcsolja. A férfi-gőzfürdőt kibővítve, a női gőzfürdőt ennek megfelelően jól helyezi el; a kávéház és mellékhelyiségei kicsinyek.

Kifogásolandó a kőfürdőknek az emeletre való helyezése.

A homlokzat kiképzése szerény keretekben mozog.

A tervezet kétségtelenül egészséges alapgondolatot tartalmaz, de azt nem sikerült teljes következetességgel érvényre juttatni.

Építési költség: *1,170.000 korona.*

6. sz. »Nettuno«.

A tervezet már első tekintetre erőteljes munkálatot mutat, mely tetszetős általános elrendezésével, különösen pedig az architektonikus formák szép csoportosítása és érvényre jutása jó benyomást gyakorol a szemlélőre. A mélyebb tanulmányozás azonban lényeges hibákat hoz felszínre.

Hibás a terület túlságos beépítése; a férfi-gőzfürdő mellékhelyiségei szűkek és elégtelenek. Az uszodához hosszú keskeny folyosón lehet hozzájutni.

Viszont ki kell emelnünk a fővesztibülök díszes koncepcióját, a vendéglő és kávéházi helyiségek hasonlóképen díszes és célszerű elrendezését.

Balneológiai és közegészségi szempontból a férfi és női gőzfürdők elrendezése helyes, az uszoda, az említett okból, már kevésbbé.

A homlokzati megoldás, a választott formákat uralva, művészi érzékkel létrehozott alkotás, — bár az nem függ mindenképen össze az alaprajzi elrendezéssel, — mire nézve kiemeljük az épület déli részén elhelyezett kazánházat, melynek homlokzata az egyöntetűség kedvéért hasonlóképen díszes, azonban rendeltetésének meg nem felelő kiképzést nyert.

Építési költség *1,563.000 korona.*

7. sz. »Szokoli Musztafa«.

A tervezet a »Ferenc József-hídról« (?)[1]) a fürdőépület első emeletére vezető direkt összeköttetést létesít, a többi pályatervektől eltérőleg. Bár az összeköttetés kívánatos, de emiatt kénytelen a tervező emeleti sétálóhelyet alkalmazni, ezáltal a terület egy részét elveszti, az elrendezés össze van szorítva s a megoldás általában véve nem mondható szerencsésnek.

Részletben hibás a sok bejárat, a folyosók kanyargósak, nem áttekinthetők, a férfi-gőzfürdőhöz való közlekedés nem felel meg a kívánalmaknak.

[1]) A régi leírásnak ez a megjegyzése nyilvánvalóan hibás, mert az Erzsébet-hídról van szó.

Közegészségi és balneológiai szempontból hibás, hogy a külön fürdők három emeletsorban egymás fölé helyeztettek, ami nem felel meg a gyógyfürdő rendeltetésének.

A tervezet homlokzati megoldása általában helyes és megfelelő csoportosítást mutat.

Építési költség: *1,239.000 korona.*

*

Budapest székesfőváros a fenti javaslatok alapján elhatározta, hogy a díjazásra méltónak talált pályatervek szerzőit *szűkebbkörű tervpályázatra* fogja felszólítani, ami 1905. július 6-án meg is történt.

Ennek az újabb, szűkebbkörű tervpályázatnak az eredményét a következő fejezetben önállóan ismertetem.

XIII. FEJEZET.

A Sáros- és a Rudasfürdő első kiviteli tervpályázatának előkészítése és eredménye az 1905—1907. években.

I.

A Sárosfürdő pályázata.

A már ismertetett eszmei pályázat eredményeképen Budapest székesfőváros tanácsa a Sáros-fürdő felépítésénél a kivitel alapjául szolgálandó terv beszerzése céljából az 1905. évi július hó 6-án 28.014/1905—VI. tan. szám alatt kelt határozattal szűkebbkörű kiviteli tervpályázatot rendelt el. A pályázat már 1,660.000 K építési költség helyett 1,800.000 K költséggel számolhatott. A tervek elbírálására kiküldött *bírálóbizottság* a működését 1906. évi november hó 26-án tartott ülésében fejezte be. Ezen az ülésen *Rózsavölgyi* Gyula alpolgármester, a bírálóbizottság elnöke elnökölt és rajta kívül jelen voltak: *Kun* Gyula, dr. *Bódy* Tivadar tanácsnokok, *Heuffel* Adolf középítési igazgató, dr. *Magyarevits* Mladen tiszti főorvos, dr. *Heltai* Ferenc, báró csetei *Herzog* Péter, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Bókay* Árpád, dr. *Reiner* Ede, *Francsek* Imre, dr. *Tauffer* Vilmos, *Krátky* János, dr. *Sass* István, *Barczen* Lajos, a bíráló bizottság tagjai. A bírálóbizottság jelentését a következőkben terjesztette elő:

»A pályázati feltételek 1. pontja értelmében a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra felhívott négy műépítész pályatervét 1906. évi február hó 3-ig volt köteles benyujtani, viszont a feltételek 5. pontja értelmében a bírálóbizottság hivatva volt működését a határidő lejárta után megkezdeni és határozatát két hónapon belül meghozni.

Miként az a tekintetes Tanács előtt tudva van, a folyó év első hónapjaiban fennállott teljesen *abnormis politikai viszonyok* a székesfőváros életének minden nyilvánulásában a lehető legnagyobb mértékben hátrányosan voltak érezhetők úgy, hogy a közigazgatás legtöbb ágában az ügyek hátráltatása és részben teljes fennakadása elkerülhetetlenül bekövetkezett.

Ennek következménye volt az is, hogy a pályázati feltételek értelmében a pályázat eldöntésére hivatott bírálóbizottság megalakulása és működésének

megkezdése a politikai viszonyok tisztázódásának idejéig akadályozva volt, és a bírálóbizottság csakis f. évi május hó 26-án tartott ülésében alakulhatott meg és kezdhette meg működését.

A bírálóbizottság f. évi május hó 26-án megtartott ülésében megalakult és működését a beérkezett pályatervek felbontásával megkezdette és mindenekelőtt megállapította, hogy a megtartott eszmei tervpályázat során pályázatra felhívott négy pályázó műépítész, névszerint *Sterk* Izidor, *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin, *Alpár* Ignác és *Pecz* Samu pályaművét a kiviteli tervpályázatra kivétel nélkül benyujtotta, egyszersmind konstatálta azt is, hogy a pályázók a pályázati feltételek 2. és 5. pontjában foglalt általános követelményeknek megfeleltek, minélfogva elrendelte, hogy a pályázók részére az illetékessé vált egyenkint 3000—3000 korona tiszteletdíj kiutalványozása iránt a tekintetes Tanácshoz előterjesztés intéztessék, mi meg is történt.

Egyidejűleg a bírálóbizottság a beérkezett pályaterveket kiadta *Heuffel* Adolf székesfővárosi középítési igazgató úrnak, hogy azokat költségszámításaik helyessége tekintetében ellenőrző számításoknak vétesse alá és azokat a tervezési programm követelményei szempontjából is vizsgálja át, különös tekintettel a gyakorlati kivitel követelményeire és erre vonatkozó jelentését a bírálóbizottsághoz terjessze be. Egyidejűleg, az eszmei tervpályázat során követett eljáráshoz hasonlóan, *Heuffel* Adolf középítési igazgató úr elnöklete alatt *dr. Magyarevits* Mladen, *Lechner* Ödön, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, *dr. Reiner* Ede, *dr. Sass* István és utóbb az elhúnyt *Czigler* Győző helyett *Francsek* Imre bírálóbizottsági tagokból álló *szakértői albizottságot* küldött ki a bírálóbizottság oly megbízással, hogy a pályatervek áttanulmányozása, azok előnyei és hátrányainak összehasonlító méltatása alapján a bírálóbizottság előzetes tájékozása céljából a bizottsághoz jelentést tenni szíveskedjenek.

A középítési igazgató úr a bírálóbizottságtól vett megbizatásnak megfelelt, amennyiben az ellenőrző költségszámításokat, valamint a tervezetek leírását a székesfővárosi mérnöki hivatal több szakközegének közreműködésével elkészítette és a bírálóbizottság összes tagjainak f. évi július hó elején megküldötte.

Egyidejűleg intézkedett a középítési igazgató úr a *szakértő albizottság* összehívása iránt, mely is *július hó folyamán* a középítési igazgató úr által beterjesztett költségszámítások és műszaki leírások alapul vétele mellett megkezdette a tervezetek összehasonlító elbírálására irányuló munkálatait és az albizottság tagjai a beérkezett pályatervek mindannyiát részben egyenkint, részben ismételt összejöveteleik alkalmával többen együttesen a legbehatóbb kritikai megbeszélés tárgyává tették. Mindazonáltal *nem volt* lehetséges az, hogy a szakértő albizottság működését még a nyári nagy szünidő előtt befejezze annál az oknál fogva, miután az albizottság tagjai az

előhaladott nyári évszakban nem voltak teljes számmal, vagy csak oly számmal is egybehívhatók, hogy a bírálóbizottság elé terjesztendő javaslat megállapítható s az albizottság tagjainak többsége által elfogadható lett volna.«

A kiküldött szakértő albizottság a nyári szűnidő folyamán félbehagyott tárgyalásait — az albizottság tagjainak f. évi augusztus hó 3-án tartott értekezletén kifejezett kívánságához képest — szeptember hó második felében folytatta és szeptember hó 21-én és utóbb 25-én tartott értekezletein befejezte. A befejező értekezletében állapította meg a kiküldött szakértő albizottság a bírálóbizottsághoz intézett jelentésének szövegét. Ebben a pályaművek előnyei és hátrányainak összehasonlító méltatása után *szakvéleményét* is kimomdotta és ezen alapuló javaslatait a bírálóbizottság elé terjesztette.

*

A kiküldött *szakértői albizottság* 1906. évi szeptember hó 25-én kelt jelentésében a következőket olvassuk:

»Szakértői jelentésünk előterjesztését megelőzőleg meg kell említenünk, miszerint a pályaművek szerzői a pályázat alaki feltételeinek általánosságban véve eleget tettek. A pályázat eredményét illetőleg azonban egész általánosságban konstatálnunk kell, hogy az eszmei tervpályázat eredményei és az ennek során szerzett tapasztalatok *nem érvényesültek a kiviteli tervpályázaton* oly mértékben, mint azt reméltük, sőt mint azt jogosan el is várhattuk. A kiviteli tervpályázaton résztvett pályaművek túlnyomó része nem tüntet fel oly mértékű haladást ugyanazon tervezőknek az eszmei tervpályázaton szerepelt alkotásához képest, mint aminőt az ügy érdekében jogosan vártunk, sőt *egyik-másik pályaműnél sajnálattal kellett az eszmei pályázat eredményével szemben némi visszaesést konstatálnunk.*

Az előttünk fekvő tervezetek költségei, mint arra az alábbiakban esetről-esetre lesz alkalmunk reámutatni, a székesfőváros hatósága által a Sárosfürdő építésének czéljára előirányzott 1,800.000 koronányi összeget *kivétel nélkül és pedig igen jelentékeny mértékben túllépik*, mely túllépés minden egyes esetben több százezer koronára rúg, a székesfőváros középítési igazgatója által végzett ellenőrző számítások eredménye szerint.

A pályázók költségszámításai ugyan ezekkel szemben általában kisebb építési költségeket tüntetnek fel, azonban a pályázók által alapul vett s a középítési igazgató általános ismertetésében közölt egységárak összehasonlítása útján meggyőződtünk, hogy a hivatalos ellenőrző számítás — mint azt a majdan készítendő részletes költségvetés igazolni fogja — a valóságot inkább megközelíti, mint a pályázók számítása.

Az építési költségek emelkedése különben természetszerű, tekintve, miszerint azon idő óta, hogy a székesfőváros az 1,800.000 koronányi előirányzatot megállapította, *már több év telt el* és ezen idő alatt úgy a munkabérek, mint az építési anyagok árai legalább is 10%-kal, sőt még nagyobb

mértékben emelkedtek. Mindezeknél fogva, mi a tervezetek építési költségeinek emelkedését indokoltnak tartjuk és a *mutatkozó költségtöbbletek dacára* az összes pályaműveket bevonandónak tartjuk az elbírálás keretébe.

Egyébiránt az építési munkabérek és építési anyagok árai tekintetében még nem értük el az emelkedés maximumát és kötelességszerűleg arra kell irányítanunk a székesfőváros hatóságának figyelmét, hogy *minél hosszabb ideig tartatik függőben az építeni szándékolt fürdők felépítése, fokozatosan annál nagyobb és nagyobb anyagi áldozatokat fog azok létesítése igényelni, az építkezések árainak várható emelkedése folytán.*«

*

Ezek után ismerteti a szakbizottság jelentése mind a négy pályamunka előnyeit és hátrányait. Minthogy mind a négy igen komoly pályamunka volt, megérdemlik, hogy részletesebben is ismertessem mindegyikre vonatkozólag a szakértői albizottság véleményét.

Petz Samu pályaműve.

»A tervezet fő jellemző vonása, hogy az a rendelkezésre álló területet *igen sűrűn építi be*, ennek következménye egyrészről, hogy az alaprajzi elrendezés nem elegendőképen egységes és áttekinthető, másrészről a tervezetnek nagyon is költséges volta, melynél fogva az az előirányzott összeget a megejtetett ellenőrző számítások szerint kerekszámban 822.000 koronával lépi túl.

A sűrű beépítés és az alkalmazott csoportosítás következménye a *feltűnően sok és hosszú folyosó*, mely a tájékozást megnehezíti, nemkülönben következménye a sok és aránylag *kis udvar*, számszerint 9, melynek elrendezésével a tervező úgy látszik a világítás javítását akarta elérni, nemkülönben a sok és szétdarabolt *várócsarnok* is.

A tervezet részleteire áttérve dícsérettel kell felemlítenünk az *egyes részeknek* megkonczipiálását. Különösen kiemelendőnek tartjuk a nép- és thermálfürdőknek és pedig, úgy a férfi, mint a női fürdőknek magukban véve helyes és átgondolt megtervezését, de viszont az egyes részek egymás mellé való csoportosítása, a hozzájuk vezető közlekedés elrendezése, nem mondható egészen sikerültnek. A nép- és thermálfürdőket általában hosszú folyosókon kell megközelíteni és különösen a népfürdők előtere és a hozzájuk vezető folyosó nem eléggé világos.

Kifogás tárgyát képezheti, hogy a népfürdők vetkező helyiségeibe és onnan a fürdőkhöz irányuló közlekedés egy és ugyanazon lépcsőn bonyolíttatik le, nemkülönben az, hogy a női népfürdő zuhanyterme közvetlenül a meleg medence termébe nyílik, mely elrendezés *balneológiai szempontból* nem helyes.

A magánfürdők (tudniillik ebben a tervezetben) a — sűrű beépítésből kifolyólag — szintén nem közelíthetők meg a kellő könnyűséggel, sőt részben csak hosszú, szaggatott folyosók közvetítésével válnak megközelíthetőkké.

A vendéglő és kávéházi helyiségek szép, tágas és tetszetős elrendezést nyertek, az előcsarnokkal és a mellékhelyiségekkel együtt és kiemelendő itt, hogy *ez a tervezet a vendéglői és kávéházi helyiségeket* a többi tervezettől eltérőleg *a Fehérvári-úti és Gellért-téri előkelő jelleggel bíró homlokzatokon helyezi el.*

Általánosságban megfelelő a vendégszobák elrendezése, de nem előnyös a szálló vendégei szempontjából, hogy a fűthető sétány és az ívócsarnok a vendégszobák nagy részéből csak hosszú, többszörösen megtört folyosók segélyével közelíthető meg.

Felemlítendőnek tartjuk, hogy az orvosi rendelő és egyéb gyógyhelyiségek az I. osztályú kőfürdők felett terveztetnek, mi is közegészségi szempontból nem helyes elrendezés, daczára annak, hogy a modern födélszerkezetek felhasználása útján a mutatkozó hátrányokat csökkenteni lehet. Az építési programm különben előírja, hogy a szálló szobái társas-, nép- és kőfürdők felett közvetlenül el ne helyeztessenek, ugyanez még nagyobb mértékben kell, hogy szem előtt tartassék az orvosi és gyógyítóhelyiségek tekintetében. Ezen a hátrányos elrendezésen különben aránylag könnyű szerrel lehetne segíteni a kőfürdőknek, kádfürdőkkel leendő felcserélése útján.

A homlokzati elrendezés *reneszánsz stílusban* van tartva, annak architektúrája igen átgondolt és tetszetős alkotás, melyen meglátszik, hogy a tervező jellegzetességre törekedett.

A tervezet összes költségeit a megejtett ellenőrző számítás 2,622.000 koronában, a villamosáramnak házilagosan leendő előállítása esetén 2,732.000 koronában állapította meg, mely összeg az előirányzattal szemben igen jelentékeny, 922.000, illetve 932.000 koronányi *túllépést* mutat. Tervező költségszámításában ezzel szemben 1,786.797 korona költséget hoz ki, a gépészeti berendezések nélkül azonban az ellenőrző számítások során szem előtt tartott egységárak a fennálló viszonyoknak inkább megfelelő lévén, ennek, valamint az ismételten eszközölt köbtartalomszámításnak alapján, végzett ellenőrző számítás helyesebbnek és a valóságot inkább megközelítőnek tekinthető a tervező költségszámításánál és bár mint jelentésünk elején is volt alkalmunk említeni, a munkabérek és egyáltalán az építkezések költségeinek emelkedése az előirányzattal szemben bizonyos túllépést indokoltnak tüntet fel, *az itt mutatkozó és több mint 30%-nyi túllépést* már valóban a tervezet hátránya gyanánt kell felemlítenünk.

Általánosságban az egész tervezetre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az egyes részek magukban véve átgondoltan, szépen és nagy tudással vannak megkonczipiálva, azonban azoknak a rendelkezésre álló téren való csoportosítása nem mindenben felel meg a kívánalmaknak és egészben azt eredményezi, hogy a rendelkezésre álló építési terület igen sűrűn be van építve, azonban az egyes részeknek nem mindenkor helyes és célszerű csoportosítása mellett.«

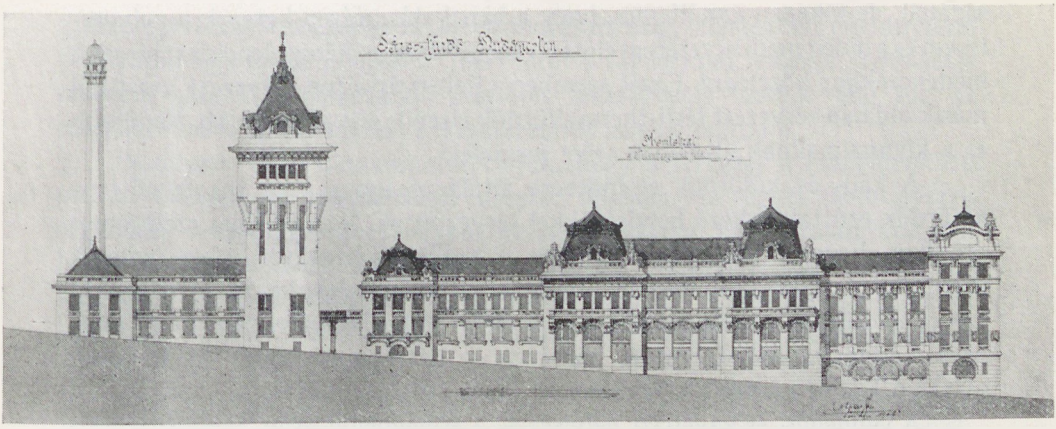

A Sárosfürdő pályaterve Alpár Ignácnak 1906. évben benyujtott terve szerint; homlokzat a Kelenhegyi-út felől

Alpár Ignác pályaműve.

»Az alaprajzi megoldást, illetőleg általánosságban konstatálható, miszerint tervező az eszmei tervpályázaton bemutatott pályaművétől eltérőleg *inkább igyekezett a fürdőjelleget érvényesíteni* és a szállónak az eszmei tervpályázaton kifogásolt túlságos hangsúlyozását, melynél fogva az egész tervezet *inkább egy nagyszabású fürdőhotel jellegével bírt*, csökkenteni. Kár azonban másrészről, hogy ezzel a törekvéssel kapcsolatosan a tervezet nem éri el teljes mértékben a fürdő- és szállóhelyiségek, valamint a fürdőhelyiségek egyes részei között szükséges organikus összefüggést.

Az egyes részek tekintetében a *népfürdők* elrendezése — melyek a Kelenhegyi-út (most Kemenes-utcza) felől tervezett tágas vesztibülön, valamint a téli sétányon át közelíthetők meg, — bár azok a szükséges helyiségekkel el vannak látva, különösen *balneológiai szempontból* nem mondható egészen kifogástalannak. Úgy a férfi, mint a női népfürdőben a zuhanyterem közvetlenül a meleg medencze termébe nyílik, mi is egyrészről a fokozatos lehűlés hátrányára van, másrészről a vízgőz nagymérvű lecsapodására ad alkalmat. Ezen a hátrányon pedig segíteni csupán a népfürdők elrendezésének megváltoztatásával lehetne.

A *thermálfürdőket* illetőleg felemlítendő a női thermálfürdő elrendezése, mely általában véve szaggatott voltán kívül is különféle hátrányokkal bír. A tisztasági előfürdő itt teljesen kikerülhető és a női thermálfürdő melegmedenczéje úgy a langyos medenczetermén, mint a massage-termen át közvetlenül megközelíthető. Még inkább kifogásolható a női thermálfürdő bepakoló helyiségének elrendezése, mely a tervezetben, valószínűleg csak tévedés folytán, teljesen nélkülözi a bejáratot. De ettől egészen eltekintve, a bepakoló helyiség elrendezése kedvezőtlen a fürdőmedenczéktől való távol-

ságánál, de főképen annálfogva, hogy a bepakolás után a betegek a zuhanyterem és a hideg medenczeterem előtt elvezető folyosón kénytelenek a melegebb medenczékhez közeledni. Ezzel szemben a Fehérvári-úton tervezett vesztibül másik oldalán tervezett férfi-thermálfürdők elrendezése előnyösebb, tömörebb és a kívánalmaknak általában véve megfelelő.

A kád- és kőfürdők elrendezése általánosságban véve megfelelő és a kőfürdők ezúttal vetkező helyiségekkel terveztettek. Nem egészen czélirányos azonban, hogy a kőfürdők általában a szállóhelyiségektől távol vannak tervezve, — ezenkívül még az, hogy a szállóhelyiségekhez a másodrendű kő- és kádfürdők az elsőrendűeknél közelebb, tehát könnyebben megközelíthető módon vannak tervezve, bár ezen a hátrányon esetleg az I. és II. osztályú kő- és kádfürdők felcserélése útján lehetne segíteni.

A vendéglő- és kávéházi helyiségek a Kelenhegyi-úton, illetve Gellért-téren, a közöttük levő bejárattal, csarnokkal, lépcsőházakkal és foyer-val együtt tágas és tetszetős elrendezést nyertek, a szükséges mellékhelyiségekkel el vannak látva és egészben véve a czélnak megfelelő módon vannak tervezve. Kifogás tárgyát képezheti a kávéháznak a csarnok alá nyuló nyomott része, nemkülönben a vendéglő tálalójának elrendezése, különösen abban a tekintetben, hogy ablakai a fedett téli sétányra nyílnak.

A szálló szobái tekintetében nem előnyös az az elrendezés, melynél fogva a vendéglő konyhája fölé vendégszobák terveztettek.

Az orvosi és gyógyító helyiségek a szálló helyiségeitől távol és nehezen megközelíthető módon vannak tervezve.

A gép- és kazánház, valamint az ezekkel kapcsolatos helyiségek általánosságban véve megfelelők, előnyös *a szivattyúház elrendezése a forráshoz lehető közelségben*, viszont nem előnyös a szénraktár alakja keskenységénél fogva, az akkumulátorhelyiség pedig sötét és nem szellőztethető.

A ruhakezelés czéljára szolgáló helyiségek elrendezése kielégítő, kivéve a ruhaszárítót, mely keskenységénél fogva jelen alakjában nem előnyös és a ruhafelvonók elhelyezése sem mondható előnyösnek.

A homlokzati kiképzés a választott stílusban, átgondolt, komoly és monumentalitásra törekvő alkotás.

Az épület költségei tekintetében meg kell jegyeznünk, hogy az eszközölt ellenőrző számítások szerint, az összes költségek a gépberendezésekkel együtt 2,708.200 koronára tehetők és mint a költségszámítás alapjául szolgált egységárakból látható, az ellenőrző számítás a valóságot jobban megközelíti, mint a tervező számítása, ki is *köbméterenkint átlag 13·53 koronányi*, a fennálló árviszonyok mellett nagyon is alacsonyan számított egységárat vesz költségszámításánál alapul s így tervezetét 1,793.099 koronára költségeli. Az ellenőrző számítás szerint a székesfőváros törvényhatósága által előirányzott 1,800.000 korona költséggel szemben itt 908.200 korona többletköltség mutatkozik. Ez oly jelentékeny többlet, mely a székesfővárosnak

a fürdő jövedelmezőségéhez fűzött számításait nagy mértékben hátrányosan befolyásolhatja annál is inkább, mert mint a tapasztalat igazolja, a részletes tervezés alapján kidolgozandó részletes költségvetés összege alig fog az ellenőrző számítás során elért végösszegnek alatta maradni.

Mindezek után kimondhatni véljük, hogy a tervezet a fennebbiekben méltán elismert *jó tulajdonságai dacára*, főképen az egyes alkotórészek organikus összefüggésének helyenkint nem egészen kifogástalan voltánál fogva, *nem nyujtja azt az egységes és tökéletes megoldást*, mely a követelményeket minden irányban kielégítené. Emellett újból hangsúlyoznunk kell, hogy a pályamű költségei a székesfőváros által erre a czélra áldozni

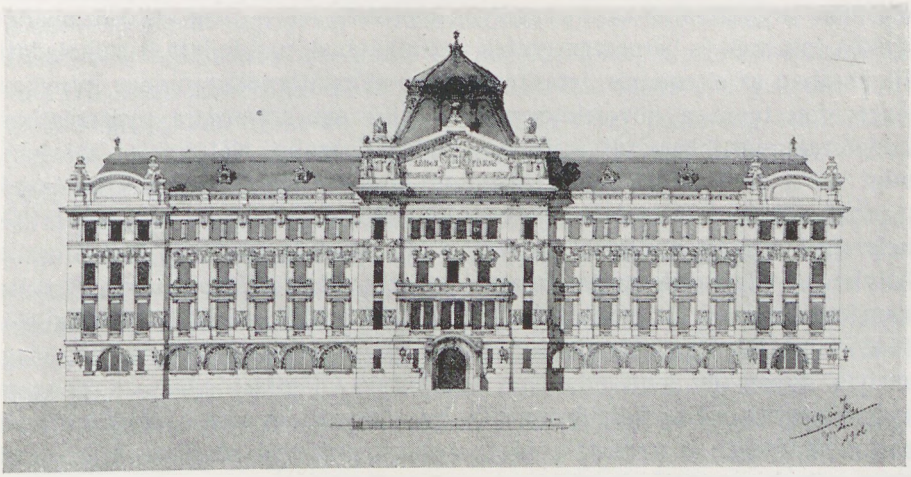

A Sárosfürdő Alpár Ignác 1906. évi terve szerint; a Fehérvári (mai Horthy Miklós-úti) homlokzat

szánt összeggel szemben kétségtelenül és lényegesen nagyobbak lesznek, mi a fürdő jövedelmezősége tekintetében eszközölt számításokat teljesen illuzóriusakká teheti.«

Sebestyén Arthur és Hegedüs Ármin pályaműve.

»A tervezetnek az az alapeszméje, hogy egy tágas nagy középcsarnok körül rendezi el a fürdő és szálló összes részeit képező épületeket szép, helyes és az alaprajzi elrendezés egységes megoldására alkalmas. Tervezők alapeszméjükből kiindulva több tekintetben helyes és tetszetős megoldásra jutottak. Kiemelendőnek tartjuk *a fürdőcsarnok megtervezését, mely előnyös perspektivikus hatásával, a hozzá csatlakozó köralakú lépcsőcsarnokkal és az aláhajtóval ellátott főbejáróval együtt szép, sőt monumentális konczepcziót nyujt.*

A helyes alapeszmével és több tekintetben elismerésre méltó megoldással szemben azonban a tervezetnek vannak némely hátrányai, melyek

a különben dícséretre méltó tervezet teljes mértékben való érvényesülésének akadályát képezik.

A tervezet megtekintésénél mindenekelőtt szembeötlő az a többi pályatervektől *teljesen eltérő elrendezés*, mely szerint a pályaterv a nép- és thermálfürdőket egymás fölött helyezi el, előbbit a földszinten, utóbbit az első emeleten. Ez az elrendezés eredményezi, hogy a tervezet a rendelkezésre álló területen nemcsak az összes programmszerű részeket elhelyezi, de ezenkívül még aránylag jelentékeny szabad terület marad rendelkezésre. Előnyös ez az elrendezés abban a tekintetben, hogy *a szálló közönsége a thermálfürdőket az első emeletről közvetlenül és könnyűséggel megközelítheti.*

Műszaki szempontból az elrendezésnek keresztülvitele — bár azzal szemben tárgyalásaink során aggályok merültek fel — nem ütközik akadályokba és a vas- és betonszerkezetek technikájának mai fejlett és előhaladott állapotában az elrendezés, létesítése esetén előreláthatólag minden irányban eleget fog tenni a követelményeknek, mint azt számos, a gyakorlatban kifogástalannak bizonyult építmény példája igazolja. Kétségtelen azonban, mint az a tervezetből egész világosan látható, hogy a thermálfürdőknek a népfürdők felett történt elhelyezése következtében, az alul levő népfürdők helyiségei általában nyomottak lesznek és mindkét népfürdő legfontosabb helyisége, a nagy medenczeterem nem fog direkt világítást kapni s így világítása nem lesz kielégítő. Ez a hátrány még fokozott mértékben áll a tisztasági előfürdők helyiségeire, valamint az öltöző- és pihenőtermekre vonatkozólag, melyek ugyan rövidebb oldalukon némi direkt világítást is kapnak, ez azonban a helyiség méreteit tekintve nem elegendő. Mindezeknél fogva *a nép- és thermálfürdőknek a tervezett módon egymás felett való elhelyezését helyesnek és a czélnak megfelelő elrendezésnek nem tarthatjuk* és épen a tervezet teljes mértékben való érvényesülése érdekében szükségesnek tartanánk a fürdőknek a rendelkezésre álló tér felhasználása mellett más módon leendő elhelyezését.

Megjegyzés tárgyát képezte a tervezetnek az az elrendezése is, mely szerint az, az egységes fürdőcsarnok konczepcziójával kapcsolatosan, úgy a fürdő, mint a szálló helyiségeihez egy *közös főbejáratot tervez*, melyen s a hozzátartozó előcsarnokon a fürdők és a szálló összes közönsége, valamint a bejáró közönség is közlekednék, s így azok egymástól nem volnának kellőképen izolálva, holott *a szálló közönségének a fürdőket használó és főképen a bejáró közönségtől való elkülönítése közegészségügyi és balneológiai szempontból, de meg közbiztonság tekintetében is múlhatatlanul megkövetelendő.* Ezzel szemben felemlíttetett, hogy az egységes főbejárat viszont a fürdő adminisztrálása tekintetében mondható előnyösnek.

A fürdők elhelyezésével szemben előadott és lényegbe vágó kifogásainkon túl még meg kell említenünk, hogy úgy a nép-, mint a thermálfürdők hidegmedenczéi és zuhanykamrái közvetlenül a melegmedenczébe nyilnak, mi is, különösen a fürdőket használó *csúzos betegekre való tekintettel*, mellőzendő

elrendezés. Ezenkívül hátrányos a thermálfürdőknél az az elrendezés is, hogy *a hidegmedenczéknek direkt kijárata nincsen* és ezekből a melegmedenczén, illetve a masszírozó-helyiségen keresztül kell távozni.

A kő- és kádfürdők elrendezése a nagy fürdőcsarnok körül, valamint ezeknek a fürdőknek berendezése is megfelelő, kifogásolandóknak tartjuk azonban a kőfürdők vetkezőhelyiségeinek elégtelen megvilágítását.

A vendéglői és kávéházi helyiségek elrendezése megfelelő, azok szép, világos, tágas termekkel és kellő számú, általában véve szintén eléggé tágas mellékhelyiséggel bírnak. A vendéglő helyiségéből a vendéglő-árkádokhoz jutunk, mely felett, az I. emelet magasságában van a félköralakú fedett sétálócsarnok elhelyezve, kapcsolatban az ívócsarnokkal, mely a vendéglő-árkádokkal lépcső segélyével van összekötve. A fedett sétálónak a vendéglő-árkádokkal kapcsolatos elrendezése a vendéglővel, illetve a szállóhelyiségekkel való közvetlen összeköttetésénél fogva a használó fürdővendégek szempontjából előnyös, kár azonban, hogy a sétálóhelyiség hosszúság tekintetében nem elegendő, czirkuláczióval nem bír és elrendezésénél fogva az oszlopcsarnoknál megkívántató perspektívát is nélkülözi.

Kedvező a szálló szobáinak elrendezése, az előkelőbb jellegű szobáknak kellő számban, terraszokkal, zárt erkélyekkel és fürdőkabinokkal való ellátásával, mi azok czélszerűségét és egyszersmind jövedelmezőségét van hivatva biztosítani. Hasonlóképen megfelelő az orvosi és gyógyítóhelyiségek elrendezése, kivéve a gyógytornahelyiséget, melynek ablakai a fűtött fürdőcsarnokra nyilnak és így úgy szellőzése, mint világítása elégtelen.

Egészben véve megfelelő a személyzeti lakások és egyéb mellékhelyiségek elhelyezése és czélszerűnek mondható a gép- és kazánháznak külön, önálló épületben történt elhelyezése is, a teleknek a Kemenes-utca felőli, hátulsó oldalán.

A gép- és kazánház elrendezése, az előbbinek némiképen alacsony voltától eltekintve, valamint a kapcsolatos helyiségeké is, általánosságban megfelelő. A szivattyúház a víztoronytól kissé távol, 130 méternyire fekszik. Nem egészen előnyös a szénraktár s az akkumulátorhelyiség elhelyezése, mely utóbbi a ruhakezelő helyiségbe nyílik s a fejlődő kénsavgőzök a ruhakezelés szempontjából ártalmassá válhatnak, s így az akkumulátorok itt el nem helyezhetők.

A víztartók alacsonyan vannak elhelyezve, mi az emeletekre való vízszállítás szempontjából hátrányos.

A ruhakezelés czéljára szolgáló helyiségek elrendezése az elmondottaktól eltekintve, általánosságban megfelelő.

Felemlítendő ezeken kívül a telek Fehérvári-út felőli homlokzatvonala irányában tervezett és üzletek elhelyezésére szánt földszintes épület is. Ezt a tervezők minden valószínűség szerint a tervezett alaprajzi elrendezés folytán üresen maradt területrésznek némiképen való értékesítése céljából

tervezték s az önálló kis épület ennek a czéljának meg is felelhet, azonban a fürdőépülettel magával összefüggésben nem áll és annak tartozékát nem képezi.

A tervezet homlokzati megoldása modern, egyes részeiben tetszetős és egészben véve ügyes, a fürdőjelleget a lehetőségig megközelíteni törekvő alkotás. Helyes és tetszetős *a Gellérthegy barlangjához*, illetve az ennek kiszélesítendő előteréhez *a szálló épület II. emeleti magasságából kiindulólag tervezett átjáró*, valamint az ennek kiindulása gyanánt szolgáló eléggé masszív *torony* is, mely a tervezők szerint eszthetikai szempontból azzal a rendeltetéssel is bír, hogy a teleknek a híd felé eső sarkát a szomszédos sziklák erőteljes arányaival szemben kiemelje és érvényre juttassa.

Dícsérettel kell felemlítenünk a tervezőknek azt a buzgóságát, melynél fogva *a Gellérthegy keleti oldalának rendezésére* vonatkozó munkálatot is dolgoztak ki és azt pályaművükhöz csatolva, a hatóságnak felajánlották. A tervezetet részünkről is figyelmébe ajánljuk a székesfőváros hatóságának.

A tervezet összes költsége a megejtett ellenőrző számítások nyomán 2,462.000 koronára tehető, mi is az előirányzott 1,800.000 korona összeggel szemben 662.000 koronányi többletkiadást tüntet fel. Az ellenőrző számítás során alapul vett egységárakat tekintve, mi az itt elért végösszeget eléggé megközelíthetőnek találjuk és *nem hisszük, miszerint a részletes terv és költségvetés kidolgozása során ezzel szemben kisebb költségösszeg volna elérhető.* Megjegyzendőnek tartjuk azonban, hogy a költségtöbblettel szemben a rendelkezésre álló hasznosítható területek is nagyobbak a tervezési programmban megkövetelt területeknél, nemkülönben a szálloda szobáinak elrendezése is díszesebb és jövedelmezőség szempontjából is előnyösebb, mindezeknél fogva a mutatkozó többletköltség is indokolható és az gyümölcsöző is lehet.

A tervezetet általában véve helyes alapeszméből kiinduló és a feladat helyes felfogásáról tanuskodó alkotásnak kell tekintenünk, melynek teljes érvényesülését azonban egyrészt annak felemlített eléggé lényeges hibái, másrészt a tervezetnek mégis tagadhatatlanul költséges volta akadályozzák.

A tervezet hiányai azonban nézetünk szerint nem olyanok, hogy azok megfelelő átdolgozás útján nem volnának kiküszöbölhetők és *ebben az esetben ez a tervezet a célnak megfelelő és emellett nagyszabású megoldást volna hivatva nyujtani.*«

Sterk Izidor pályaműve.

»A tervezet általánosságban helyesen alkalmazkodik alaprajzi elrendezésével a rendelkezésre álló építési telek alakjához, *a szabálytalan idomú telekre szép és szimmetrikus alaprajzi megoldást koncipiál.* Az általános elrendezés egységesen, könnyen áttekinthető módon van megkoncipiálva, a bejáratok, vesztibülök és lépcsőházak helyes elrendezése és a folyosóknak egyszerű és átgondolt megtervezése folytán minden helyiség könnyűséggel elérhető.

A helyiségek helyes elosztása mellett gondot fordít a tervezet azok megvilágítására, melyet szimmetrikusan elrendezett három nagy és a Kemenes-utca felőli hátulsó telekrészen tervezett gépház előtt levő egy kisebb, mélyített udvar útján kedvező módon ér el.

A főbejáratok elosztása és ezek kapcsolatában a folyosók megfelelő elrendezése útján amellett, hogy az összes helyiségek megközelíthetőségét biztosítja, egyszersmind az épület egyes részeinek egymástól való kívánatos elkülönítését is sikerült elérnie.

A fürdőhelyiségek elhelyezése és csoportosítása általánosságban véve megfelelő, azok elrendezése balneológiai szempontból — az előadandó megjegyzések figyelembevételével — szintén kielégítő. Így *kielégítő* általánosságban *a Kemenes-utcai külön bejáró két oldalán közelítőleg szimmetrikus módon elhelyezett férfi és női népfürdő, nemkülönben a Fehérvári-úti főbejáraton, a tágas vesztibülök és csarnokon át megközelíthető thermálfürdők elrendezése is.*

Gond van fordítva, különösen a népfürdőknél a meleg, langyos és hidegmedencék, valamint a kényszer-előfürdők balneológiai szempontból megkívántató fokozatosságára, ezzel szemben a termálfürdők elrendezésénél kifogásolandó az egyes helyiségek beosztása, nevezetesen az, hogy ezeknél a tisztasági előfürdő könnyűséggel elkerülhető, nemkülönben, hogy a zuhanyterem közvetlenül a melegmedenceterembe nyílik, mi a fürdőket használó betegekre való tekintettel elkerülendő és nagymérvű vízgőz lecsapolására ad alkalmat. Még érezhetőbb hiány azonban, hogy a társasfürdők csak felülvilágítással bírnak és azok helyiségei nem lesznek eléggé világosak és szellőzhetők. Azonban az oldalvilágítás berendezése nincsen kizárva.

A kőfürdőknek az alacsony földszinten, a kádfürdőknek pedig a magas földszinten való elrendezése általánosságban szintén megfelelő és szimmetrikus, azok az egységes és könnyen áttekinthető módon megtervezett folyosók segélyével — bár ezek nagyrészt szélesebbek lehetnének — mindannyian egyszerűen és könnyen megközelíthetők. A különféle helyiségek helyes és balneológiai szempontból megkövetelhető csoportosítása szempontjából azonban kifogásolandó az az elrendezés, melynél fogva a Fehérvári-úti homlokzat mentében, az alacsony földszinten tervezett I. és II. osztályú kőfürdők felett közvetlenül, a magas földszinten az orvosi és gyógyító helyiségek, valamint az igazgatói lakás terveztettek. Ezen az elrendezésen segíteni kellene, mi is talán a kád- és kőfürdők elhelyezésének felcserélése útján volna a tervezetnek nagyobb mértékben való megváltoztatása nélkül elég könnyűséggel elérhető. Hasonlóképen kifogás tárgyát képezheti az is, hogy a kőfürdők vetkező helyiségei csupán másodrendű világítással bírnak.

A vendéglő- és kávéházi helyiségeket a legtöbb pályatervhez hasonlóan ez a terv is a Gellért-téri, illetve Kelenhegyi-úti homlokzatok mentében helyezi el, közöttük a szép, ovális vesztibüllel, úgy a vendéglő mint a kávéház

szép, tágas helyiségekkel vannak elrendezve, melyek a kellő számú mellékhelyiségekkel együtt a kívánalmaknak teljesen megfelelnek. A vendéglőhelyiség megtervezésénél a nívókülönbség helyesen fel van használva az alacsony földszinten a konyhán és egyéb mellékhelyiségeken túl egy tágas söntéshelyiség elrendezésére, mi is a vendéglő jövedelmezőségét emelni alkalmas.

A kávéházi helyiség közvetlen összeköttetésben áll a termálfürdőkhöz csatlakozólag félköralakúan kiképezett díszes fedett sétánnyal és ezzel együtt az ívócsarnokkal, melyek szép és nagyszabású elrendezését dícsérettel kell kiemelnünk. Másrészt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a fedett sétány köríves része szűk és azt mindenesetre bőségesebben kellene méretezni, hasonlóképen mint részben a fürdőkhöz vezető folyosókat is, melyek jelenlegi méretezésük mellett a közlekedő és várakozó közönség részére nem volnának teljesen elégségesek.

Kielégítő módon vannak a szálló vendégszobái és többi helyisége is megtervezve és előnyös az az elrendezés, melynél fogva a szálló szobái általában balkonokkal vannak ellátva.

Az orvosi és gyógyító helyiségek elrendezésében változtatás szükséges, amennyiben a várószoba, mely feltüntetett elhelyezésében célszerűtlen, az orvosi rendelőszobával felcserélendő.

A modern stílű homlokzat kiképzése igen tetszetős, átgondolt koncepciót nyujt úgy a fő-, mint a mellékhomlokzatokat illetőleg és különösen felemlítendőnek tartjuk, hogy ennek a pályaműnek sikerült homlokzati megoldásával a fürdőépület jellegét leginkább megközelítenie.

A tervezet költségeit illetőleg az ellenőrző számítások a hozzávetőleges költségeket, a gépberendezés költségeit is beleértve, kerekszámban 2,145.900 koronára tették, mely összeg, abban az esetben, ha a villamosvilágítás és erőátvitelhez szükséges áram házilagosan állíttatik elő, 2,255.900 koronára emelkedik. A tervező által számított, 1,649.920 korona hozzávetőleges költséggel szemben az ellenőrző számítások alapján vett egységárakat tekintve, ezen számítások mutatkoznak olyanoknak, melyek a valóságot inkább megközelítik.

A fennebbi építési költséget véve alapul, a pályázati feltételekben előirányzott 1,800.000 koronányi összeggel szemben 345.000 koronányi, illetve 455.900 koronányi többletkiadás mutatkozik ennél a tervezetnél. Ez az összeg *magában véve igen jelentékeny*, azonban az előirányzott összeg megállapítása óta az építkezések áraiban elért nagymérvű emelkedés ezt a többletet jórészt indokolja.

Ezenkívül, tekintve azt, hogy ez a tervezet az, mely az előirányzott építési költséggel szemben az összes pályaművek között *a legkisebb eltérést* mutatja, kimondhatjuk, hogy *a tervezet pénzügyi szempontból is aránylag a legkedvezőbb.*

Mindezek után, összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy ez a pályamű — a fennebbiekben felsorolt s a részletekre kiterjedő hiányai dacára — általában véve *úgy a feladat helyes felfogása, mint annak megvalósítása tekintetében* komoly és számottevő alkotás, mely a fennebbiekben ismertetett némely — különben nagyrészt eléggé könnyen kiküszöbölhető — hiányai mellett is már a jelen alakjában a kivitel alapjául szolgálhatna.«

*

A szakbizottság a fenti részletes bírálat után javaslatát a következőkben foglalta össze:

»Mint a fennebbiekből látható és mint azt a szakértő albizottság egyhangulag kimondotta, a kiviteli tervpályázatra beérkezett összes terveket tekintve, ezek között *relatíve legjobbnak* és úgy a tervezési programm követelményeit leginkább megközelítőnek, mint általában a fürdőintézethez fűzött követelményeket is a lehetőségig kielégítőnek *Sterk* Izidor pályaművét tartjuk, mely a jelentésünkben részletezett egyes hiányai mellett is már jelenlegi alakjában a kivitelre alkalmas volna.

De ezzel együtt a szakértő albizottság többsége annak a meggyőződésének is kifejezést ad, hogy a relatíve megfelelőbbnek talált pályaterven kívül *Sebestyén* Artur és *Hegedüs* Ármin *közös pályaterve is előnyös tulajdonságokkal bír*, hogy ez a tervezet egyszerűen nem mellőzhető, annál kevésbbé, miután a tervezet egy nagyobbszabású koncepciónak alapjait látja megvetve, mely is egy újabbi és a fentebbiekben részletezett hiányokat kiküszöbölő átdolgozás során teljes mértékben érvényre juthat.

Erre való tekintettel, valamint tekintve, hogy a szakértő albizottság többségének véleménye szerint *még a relatíve legjobbnak elismert pályamű sem éri el az abszolút becsnek a pályázati feltételek 9. pontjában megkövetelt mértékét*, tisztelettel javasoljuk a t. bírálóbizottságnak, méltóztassék a fürdőépület tervezésével elérni kívánt cél minél teljesebb mértékben való elérhetése érdekében oly értelmű *javaslatot* terjeszteni a székesfőváros t. törvényhatósága elé, hogy egyrészről *Sterk* Izidor, másrészről *Sebestyén* Artur és *Hegedüs* Ármin pályázók a jelentésünkben részletezett észrevételek közlésével és az eddigi pályázati feltételek és tervezési programm alapján, *újabb szűkebb pályázatra* volnának felhívandók.

Kötelességünknek tartjuk itt felemlíteni, hogy megállapodásunknak ezen utolsó pontjával szemben *Wellisch* Alfréd szakértő albizottsági tag különvéleményt jelentett be, amennyiben ő *Sterk* Izidor pályaművét nemcsak relatíve legjobbnak, de *abszolút beccsel bíró alkotásnak* tartja, minélfogva a pályázati feltételek értelmében nevezett pályázó a kivitellel megbizandó.

Végül a másik két pályamű, nevezetesen *Petz* Samu és *Alpár* Ignác műépítészek pályaművei tekintetében megjegyezzük, hogy ezek szintén alapos és nagy tudással megalkotott és valóban igen számottevő alkotások,

melyek jó és dícséretes tulajdonságait a fennebbiekben méltán elismertük, azonban ugyancsak fennebbiekben részletezett hiányaiknál és különösen a tervezetek nagy költségeinél fogva azokat a kivitel céljára javaslatba nem hozhattuk.«

*

Az említett befejező bírálóbizottsági ülésen az elnöklő alpolgármester mindenekelőtt azt a kérdést intézte a bírálóbizottsághoz, »vajjon tekintve az összes pályaterveknek az eszközölt hivatalos költségszámítás során konstatált jelentékeny költségtúllépését, hajlandó-e a bírálóbizottság a szakértő albizottság ily irányú javaslatához képest, az összes pályaműveket a költségtöbbletek dacára pályázatra bocsátani, illetve bírálat keretébe bevonni?«

Dr. *Heltai* Ferenc feltétlenül eldöntendőnek tartja — mielőtt a bírálóbizottság további tárgyalásokba bocsátkoznék — azt a kérdést, vajjon, tekintettel a székesfőváros által a fürdők létesítésével elérni kívánt jövedelmezőségre, a jelentékeny, sőt nagy túlkiadással egybekötött pályaművek bevonandók-e mindannyian az elbírálás keretébe és csak azután lesz eldöntendő, javaslatba hozza-e a bírálóbizottság valamelyik tervezetet kivitel céljára, vagy esetleg újabb szűkebbkörű pályázatot tart elrendelendőnek.

Quittner Zsigmond és *Wellisch* Alfréd hangsúlyozzák azokat az indokokat, melyek a szakértő albizottságot is irányították, mikor a mutatkozó többletköltségek dacára az összes pályaműveket az elbírálás keretébe bevonandónak tartotta. Maga az építkezések anyagáraiban és munkabéreiben az utóbbi évek során beállott igen nagymérvű emelkedés legnagyobbrészt indokolja a mutatkozó költségtöbbleteket úgy, hogy egy, a székesfőváros által előírt építési programmnak megfelelő fürdőépületet, az előírt 1,800.000 korona költséggel megtervezni ma már alig, vagy épen nem lehetséges.

Ezeknek a felszólalásoknak eredményeképen az *elnök* kimondta a bírálóbizottság egyhangú határozatát, hogy a szakértő albizottságnak azt a megállapodását, mely szerint a mutatkozó költségtöbbletek dacára az összes pályaműveket bevonta az elbírálás körébe, indokainál fogva szintén magáévá teszi és *a bíráló eljárást a kiviteli tervpályázatra beérkezett összes tervezetekre kiterjeszti.*

Az elnöklő alpolgármester második kérdése az volt: elfogadja-e a bírálóbizottság a szakértő albizottságnak *az újabb szűkebbkörű pályázatra* vonatkozó javaslatát, avagy hajlandó-e a pályaművek valamelyikét oly mértékben abszolút becsünek elismerni, hogy azt a székesfőváros törvényhatóságának már most a kivitel céljára leendő elfogadásra ajánlja.

Wellisch Alfréd a bírálóbizottságban is kifejtette azokat az indokokat, melyek őt a szakértő albizottság elé terjesztett különvéleményének bejelentése alkalmával vezérelték. Utalt a szakértő albizottság jelentésében a Sterk Izidor pályaművére vonatkozólag előadottakra, melyeknek nézete szerint

egyéb konkluziója nem lehet, mint hogy azt a pályaművet, melyet a sza értő albizottság már a jelen alakjában kivitelre alkalmasnak ismert fel, a bírálóbizottság, mint kétségtelenül abszolút becsű alkotást a kivitelre alkalmasnak nyilvánítsa és a pályamű szerzőjének a kivitellel leendő megbizatását javasolja a székesfőváros törvényhatóságának.

Kun Gyula tanácsnok megállapította, hogy a pályázat kérdésének eldöntése tekintetében eddig *három lehetőség* volt és pedig az, hogy a szakértő albizottságnak *az újabb szükebbkörű pályázatra* vonatkozó javaslata, vagy ezzel szemben Wellisch Alfréd *különvéleménye* fogadtatik el, ezeken kívül fennáll az a lehetőség is, hogy egyik javaslat sem nyeri el a többséget, mikor is *újabb kiviteli tervpályázat* válhatik szükségessé. A szakértő albizottság jelentéséből azt látja, miszerint az építési költségeknél mutatkozó nagymérvű túllépéseken kívül a pályatervek balneológiai szempontból sem kifogástalanok, sőt a tervezeteknél balneológiai szempontból csaknem kivétel nélkül ugyanazok a hiányok konstatáltattak. Miután pedig *egy fürdőépület megtervezésénél a balneológiai szempontok elsősorban bírnak fontossággal*, ezeket pedig az előttünk fekvő tervezetek által nem látja teljes mértékben kielégítve, azt a javaslatot terjeszti a bírálóbizottság elé, hogy az összes tervezők a szakértő albizottság jelentésében foglaltak figyelembevételével tervezeteik újabbi átdolgozására, illetve *újabb kiviteli tervpályázatban* leendő részvételre volnának felhivandók.

Dr. Heltai Ferenc mindenekelőtt utalt arra, hogy a fürdők kiépítésének kérdése elsősorban és kiválóképen *pénzügyi szempontból bírálandó el*, tekintettel a székesfővárosnak ehhez a kérdéshez fűződő pénzügyi érdekeire. Visszapillantást vetve az ebben a kérdésben lefolyt tárgyalásokra, utal azokra a munkálatokra, melyeket a fürdők jövedelmezősége tekintetében a tárgyalások során alkalma volt előterjeszteni és kifejtette, hogy a székesfőváros törvényhatóságának a fürdők kiépítése iránt meghozott elvi határozatánál irányadókul szolgáltak, sőt *döntő* fontossággal bírtak az építendő fürdők *jövedelmezőségére vonatkozólag kidolgozott igen alapos számítások*, melyek azonban a fürdők építési költségeit is szigorúsággal megállapították és melyek szem előtt tartásával kellett a Sárosfürdő építési költségeinek maximumát 1,800.000 koronában megállapítani. Most már az előttünk fekvő tervezetek bármelyike fogadtassék el a kivitel alapjául, 400.000-től egész 800.000 koronányi *túlkiadással* állunk szemben, mely, mint a tapasztalat igazolja, a részletes tervezés s a kivitel során 1,000.000 koronára, sőt többre is fel fog szaporodni. Ez az óriási többletköltség a székesfőváros hatóságának a fürdők jövedelmezőségéhez fűzött összes számításait teljesen illuzóriusokká teszi és ennek konzekvenciáival a bírálóbizottságnak okvetlenül számolnia kell. Mert ha a bírálóbizottság a pályatervek valamelyikét abszolút becsűnek elismeri és az előadottak dacára kivitelre javasolja, úgy vagy az elé a kényszerhelyzet elé állítja a székesfőváros törvényhatóságát, hogy pénzügyi

érdekeinek kockáztatásával fogadja el a bírálóbizottság javaslatát, vagy kiteszi magát annak, hogy a kivitelre vonatkozó javaslatát a székesfőváros törvényhatósága el nem fogadja, ezeknek pedig nem akarja kitenni sem a pályázó műépítészeket, sem pedig a bírálóbizottságot. Leghelyesebbnek tartaná mindezeknél fogva, ha a bírálóbizottság, mielőtt a megbizatás kérdésében határozna, a székesfőváros tanácsa útján előterjesztést intézne a székesfőváros törvényhatóságához aziránt, *vajjon a székesfőváros pénzügyi érdekeinek szempontjából lehetséges-e a fennforgó körülmények között a szükebbkörű pályázat elbírálásával tovább foglalkozni* és a kivitel iránti javaslatot előterjeszteni.

Báró csetei *Herczog* Péter a maga részéről is kifejtette, hogy a kérdést pénzügyi szempontból igen komolynak és a legnagyobb mértékben meggondolandónak tartja. Teljesen osztozott abban a nézetben, hogy a fürdőépületnek a tervezetek alapján leendő felépítése esetén a többletkiadás az 1,000.000 koronát meg fogja közelíteni, sőt azt esetleg túl is haladja. Hogy ez a túlkiadás, tekintve, hogy a jövedelmezőségi számítás alapjául 1,800.000 korona építési költség szolgált, nagy deficitet fog előidézni, az kétségtelen, úgyannyira, hogy ennél sokkal kevésbbé hátrányosnak kell tartani a kérdés további elódázását is. A változott viszonyokhoz képest a jövedelmezőségszámításokat szükségesnek véli a székesfőváros tanácsának, illetve a pénzügyi és gazdasági ügyosztálynak közbenjöttével revizió alá vétetni és ennek eredményéhez képest határozni.

Dr. *Bódy* Tivadar tanácsnok mindenekelőtt kijelenti, hogy teljes mértékben osztja az előtte szóló bírálóbizottsági tagok aggályait annál is inkább, mert neki, mint a székesfőváros tanácsa pénzügyi és gazdasági ügyosztálya vezetőjének elsősorban kötelessége a székesfőváros pénzügyi érdekeit érvényre juttatni. Különben is hivatkozik a tervpályázat alapjául szolgáló pályázati hirdetésre és építési programmra, mely utóbbinak 2. pontja feltétlenül megkívánja, hogy *az építési költségek az előirányzat keretén belül maradjanak* és a jövedelmezőségi számítás tényezői is figyelembe vétessenek. A pályázati programm ezen imperatív rendelkezésének pedig érvényt kell szereznünk annál is inkább, mert a fürdők jövedelmezőségéhez fűzött számítások megvalósulása a székesfővárosnak eminens fontosságú érdekét képezi. Konstatálja továbbá, hogy abban az értelemben, hogy az a minden szempontból támasztható követelményeknek megfelelne, egyik beküldött pályaterv sem abszolút becsű munkálat, mert azok, mint a szakértő albizottság jelentéséből látható, főképen a pénzügyi szempontból felállított kívánalmakkal szemben, de meg többé-kevésbbé a közegészségügyi és balneológiai szempontból támasztható követelésekkel szemben is eltéréseket mutatnak. Mindezek után a leghelyesebbnek tartaná Kun Gyula bírálóbizottsági tag javaslatának elfogadását, azzal a pótindítvánnyal kiegészítve, hogy *az újabbi szűkebbkörű tervpályázat során az előírt építési költségek múlhatatlanul betartandók*, amennyi-

ben pedig az építési költségeknek az utóbbi években észlelhető emelkedése mellett a megállapított építési programm betartása esetén nem volna lehetséges az épületnek 1,800.000 korona költséggel kielégítő módon leendő megtervezése, erre az estre felhivandó a székesfőváros tanácsa, hogy a mérnöki hivatal meghallgatása és a jövedelmezőségi számítások megfelelő átvizsgálása mellett *az építési költségek megváltoztatása*, illetve a mai árviszonyoknak megfelelő *felemelése* iránt javaslatot tegyen a székesfőváros törvényhatóságának.

Dr. Reiner Ede a maga részéről is teljes mértékben elismerte és méltányolta a pénzügyi szempontok fontosságát, de épen ezek szempontjából nem hagyható figyelmen kívül, hogy a székesfővárosnak a Sárosfürdői forrás megszerzése céljából meghozott nagymérvű pénzáldozatai immár *évek sora óta teljesen gyümölcsözés nélkül vannak befektetve* és a fürdő elismert kitűnőségű gyógyító vize ugyancsak *évek óta teljesen használatlanul vezettetik a Dunába.* Hogy ez mily mérvű kamatveszteségeket idéz elő, könnyen elképzelhető és nézete szerint az ezen a réven előálló *veszteség* minden valószínűség szerint súlyosabb, mint az építkezés drágulása folytán szükséges pénzbeli *áldozat.* Ajánlja a bírálóbizottság határozatánál ennek a körülménynek kellő méltatását és egyszersmind a szakértőbizottságban elfoglalt álláspontjához híven, kéri az albizottság javaslatának elfogadását.

Dr. Bókay Árpád mindenekelőtt kijelentette, hogy a maga részéről nem látja elegendőképen indokoltnak a szakértő albizottságnak újabbi szűkebbkörű pályázatra vonatkozó javaslatát és kívánatosnak tartotta volna, ha ezt a javaslatot még bővebben indokolták volna meg. Egyébiránt a bírálóbizottság arra a célra volt kiküldve, hogy *döntsön a tervpályázat eredménye felett* és valóban, a pályaterveket tekintve, a határozat kimondása nem is jár lényegesebb nehézségekkel, bár másrészről azt is elismerte, hogy egyes kifogások, melyek főképen a részletekre terjednek ki, minden egyes pályaművel szemben felhozhatók. Ismétli azonban, hogy *főképen a közegészségügyi és belneológiai szempontból felhozott aggályok nem bírnak döntő fontossággal*, annál kevésbbé, mert azok legnagyobbrészt olyanok, hogy átdolgozás során könnyűszerrel mellőzhetők. A kérdést teljesen megérettnek látja arra, hogy a pályázat eredményét eldönthessék és a székesfőváros hatóságának a pályatervek legjobbját a kivitel céljára javaslatba hozzák. Ezt szükségesnek tartotta elmondani annál is inkább, mert sem célirányosnak, sem méltányosnak nem tarthatta azt, hogy a pályázat sorsa továbbra is függőben tartassék.

Quittner Zsigmond szükségesnek tartotta a tárgyalás során elhangzottakhoz képest kiterjeszkedni az építési költségek kérdésére és kifejtette, hogy a pályázóknak nem lehet teljes mértékben terhére róni az építési költségeknél az előirányzattal szemben mutatkozó túllépéseket. Minden szakértő előtt ismeretes, hogy az építési anyagok árai, valamint a munkabérek *mily rendkívüli emelkedést tüntettek fel* az utóbbi években és ismeretes, hogy ez az

emelkedés 20—25%-ra, sőt egyes esetekben még többre is felrúg és ma még be sem látható, hogy a különféle árak mily magasságokat fognak elérni. Ezzel szemben az egyes pályázók munkálatainál mutatkozó költségtöbbleteket egyáltalán nem tarthatja túlságosnak és *teljesen bizonyos abban, hogy a megadott építési programm alapján létesítendő épület költségei még az eddig számított költségeknél is lényegesen magasabbak lesznek.* Ezt a bírálóbizottságnak konstatálnia kell és erre fel kell hívni a székesfőváros törvényhatóságának figyelmét azzal a megjegyzéssel, hogy ez a fennálló árviszonyok által indokolva van és a mutatkozó költségtöbbleteket a tervezők hátrányára felróni nem lehet. Kérte a bírálóbizottságot, hogy ezek figyelembevételével és kellő méltánylásával döntsön az előterjesztett javaslatok értelmében.

Heuffel Adolf utalt arra, hogy a tárgyalás során ismételve szóvá tétetett a tervezetek abszolút értékének kérdése és kifejti, hogy még az abszolút becsű munkálatot sem tarthatja olyannak, mellyel szemben egyáltalán semminemű észrevétel vagy kifogás fel nem merülhetne, mert ily szempontból abszolút becsű munkálatot alig, vagy épen nem lehetne találni, pedig ő a tervpályázatra beérkezett *mind a négy pályázatot nemcsak komoly és számottevő alkotásnak, de abszolút beccsel bírónak is tartotta.*

A javaslattevő bírálóbizottsági tagok rövid zárószava után az *elnök* kijelentette, hogy a kérdés feletti vita be lévén fejezve, a bírálóbizottságnak határozatot kell hoznia. Épen ezért a felmerült különböző indítványokat szavazásra tette fel.

A szavazás eredményéhez képest az *elnök* kimondta, hogy a bírálóbizottság elfogadta a kiküldve volt szakértő albizottság javaslatát, ennélfogva ez mint a bírálóbizottság javaslata kerül a székesfőváros törvényhatósága elé. Egyszersmind kimondta, hogy a szakértő albizottság javaslatának elfogadásával a megbizatás kiadására vonatkozó további szavazás szüksége fenn nem forog.

Egyúttal egyhangúlag elfogadta a bírálóbizottság dr. *Bódy* Tivadar bírálóbizottsági tagnak az indítványozó által némiképen módosított azt a kiegészítő javaslatát, mely szerint:

tekintettel az építési költségeknek az utóbbi évek során észlelhető jelentékeny emelkedésére, javasolandó volna a székesfőváros törvényhatóságának, hívja fel a székesfőváros tanácsát oly irányban, hogy *a mérnöki hivatal meghallgatása és a jövedelmezőségi számítások megfelelő átvizsgálása mellett az előírandó építési költségek iránt a mai árviszonyok szem előtt tartása mellett javaslatot tegyen.*

*

A bírálóbizottság jelentésében hivatkozik arra, hogy »tárgyalásai során mindenekelőtt kiváló figyelem fordíttatott a kiviteli tervpályázatra beérkezett pályaművek *költségeire*, annál is inkább, mert, mint az a középítési

igazgató úr vezetése mellett végzett ellenőrző számításokból látható, a pályaművek az építési programm 2. pontjában kikötött azon feltételt, mely szerint feltétlenül megkívántatott, hogy az építési költségek az előirányzott összegek keretén belül maradjanak, *be nem tartották*. Ugyanis az építési programm 4. pontjában előírt 1,800.000 korona költség helyett a végzett hivatalos ellenőrző számítások szerint az egyes pályatervek építési költségei kerekszámban a következők voltak:

Sterk Izidor pályaművénél	2,145.900 K
Sebestyén Arthur és Hegedüs Ármin pályaművénél	2,462.000 «
Pecz Samu pályaművénél	2,622.000 «
Alpár Ignác pályaművénél	2,708.200 «

tehát a betartandó építési költséggel szemben igen jelentékeny, *345.900 koronától 908.000 koronáig emelkedő túlkiadások mutatkoztak.*

A mutatkozó túlkiadások annál is inkább beható megbeszélés tárgyát képezték, mert azonkívül, hogy az építési programm az előirányzott építési költség betartását egész szigorúsággal előírta, az is komoly megfontolást igényelt, vajjon a székesfővárosnak a fürdők jövedelmezőségéhez fűzött számításai a mutatkozó jelentékeny — és az építés során valószínűleg még növekedő — túlkiadások által nem fognak-e oly mértékben hátrányosan befolyásoltatni, hogy ezáltal az egész jövedelmezőségi számítás illuzóriussá válhatik.

Másrészt azonban figyelembe vette a bírálóbizottság, hogy *azon idő óta*, mikor a székesfőváros a tárgyalások során bemutatott jövedelmezőségi számítások alapján a fürdők kiépítését elhatározta, *az építési költségek* mily jelentékeny mértékben *emelkedtek*. A bírálóbizottság szakértő tagjai részéről előadatott ugyanis, hogy úgy *az építési anyagok, mint a munkabérek az utóbbi évek folyamán 20—25 százalékkal*, sőt még nagyobb mértékben is emelkedtek és olyan fürdőépületet, minő a kiadott építési programmnak megfelel, *a megállapított építési költség mellett immár felépíteni alig, vagy épen nem lehetséges*, sőt minél tovább marad függőben az építés kérdése, annál jelentékenyebb további emelkedése várható az építési költségeknek. Ezekre az összes szakértő tagok által megerősített és különben is általánosan ismert körülményekre való tekintettel a bírálóbizottság az építési programm 2. pontjának ellenkező rendelkezése dacára *szükségesnek tartotta* — a kiküldött szakértő albizottság javaslatának megfelelőleg — *az összes pályaterveket* a mutatkozó és hivatalosan konstatált jelentékeny túlkiadások dacára *a bíráló eljárás körébe bevonni.*

Ezek kapcsán a bírálóbizottság teljesen magáévá tevén a kiküldve volt szakértő albizottmánynak jelentésében az egyes pályaművek előnyeire és hátrányaira vonatkozólag előadott véleményt, a szakértő albizottságnak azzal a szavazattöbbséggel — még pedig az összes szavazatokkal, *Weltisch*

Alfréd albizottsági tag úr különvéleményével szemben — előterjesztett javaslatával foglalkozott a lehető legbehatóbban, melynél fogva a kiviteli tervpályázaton résztvett pályaművek szerzői közül *kettő*, névszerint egyrészről *Sterk* Izidor, másrészről *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin *szűkebbkörű tervpályázatra volnának felhivandók* és ennek eredményéhez képest volna a kivitel iránt a megbizás kiadandó. Ezzel szemben más oldalról javasoltatott, hogy *már most javaslat volna intézendő* a székesfőváros törvényhatóságához a bírálóbizottság által legjobbnak elismert és emellett abszolút becscsel bírónak is elismerendő pályamű szerzőjének *a kivitellel leendő megbizatása iránt.*

Utalással tehát a bírálóbizottság idevonatkozó tárgyalásairól felvett jegyzőkönyvre, valamint a bírálóbizottság által teljesen magáévá tett szakértő albizottsági jelentésben foglalt részletes indokolásra, van szerencsénk jelenteni, miszerint a bírálóbizottság mellőzvén még a szűkebbkörű pályázatban résztvett összes pályaművek szerzőinek újabbi szűkebbkörű pályázatra leendő felhívására vonatkozó indítványt, *azzal a javaslattal járul a székesfőváros tekintetes Tanácsa útján a székesfőváros Törvényhatóságához:*

méltóztassék a megtartott szűkebbkörű, kiviteli tervpályázat eredményéhez képest egyrészről Sterk Izidor, másrészről Sebestyén Arthur és Hegedüs Ármin pályázó építészeket a kiküldve volt szakértő albizottság jelentésében részletezett észrevételek közlésével újabbi szűkebbkörű pályázatra felhívni ;

egyszersmind, tekintettel az építési költségeknek az utóbbi évek során észlelhető jelentékeny emelkedésére, javasolja a bírálóbizottság, miszerint a székesfőváros tekintetes tanácsa felhivandó volna aziránt, hogy a székesfőváros mérnöki hivatal meghallgatása és a jövedelmezőségi számítások megfelelő átvizsgálása mellett az előirandó építési költségek iránt a mai árviszonyok szem előtt tartása mellett javaslatot tegyen.«

*

A székesfőváros tanácsa eleget tett a bírálóbizottság határozatának és 4843/1907—VI. sz. határozatával felhívta a székesfőváros mérnöki hivatalát, hogy végezzen újabb számításokat a költségösszegnek újabb megállapítására és az új költségek határain belül felépülő fürdő jövedelmezőségére vonatkozólag.

A mérnöki hivatal 1907. évi március hó 7-én be is terjesztette jelentését. Megállapította, hogy nemcsak az építési programm elkészülésekor megadott költségvetési keret nem elegendő az időközben bekövetkezett drágulások miatt, hanem, hogy az 1906. évi július havában beadott pályaművek számításai óta is módosultak a költségek. Így például a *Sterk*-féle tervnél a beépítendő köbméterek költségét 20·56 koronában vették alapul, holott azóta legalább 15%-os drágulás következett be s így köbméterenként 24 korona költséget kell számítani.

Hozzávéve az eddig figyelmen kívül hagyott berendezési tárgyakat is, a mérnöki hivatal a jelentésében megállapítja, hogy »ezek szerint a Sárosfürdő építésének összköltsége 2,806.000 korona, vagy kerekszámban 2,800.000 korona.

*

A jövedelmezőségre vonatkozó számítások előtt a mérnöki hivatal jelentésében rátért arra a kérdésre is, hogy az építési programmra vonatkozólag nem lehetne-e annak egyes részeit a cél veszélyeztetése nélkül *elhagyni*, esetleg *módosítani?* A mérnöki hivatal kijelentette, hogy »már a kiviteli tervpályázat programmjának az illető bizottmányok által történt megállapításánál mindazon tényezők figyelembe lettek véve és ezek szem előtt tartásával lett a programm összeállítva, melyek úgy a fürdő célszerű kihasználására, tehát jövedelmezőségének fokozására, mint annak gazdaságos kivitelére és beosztására, szóval a fürdőlétesítményeknek előnyös voltára lényeges befolyással bírnak; tehát abból *egyes részeket elhagyni* a cél veszélyeztetése nélkül nem lehet, de *nem is indokolt*, mert ha a kihagyandó részek csak kisebb terjedelműek, ez az építési költség nagyságának csökkentésére lényeges befolyással nem bír, ha pedig az elhagyandó részek oly számban és terjedelemben kontempláltatnak, hogy azok folytán az építési költség legalább érezhető mértékben kisebbedjék, *akkor a fürdő már céljának meg nem felelne*, sem a város által hozzáfűzött követeléseket ki nem elégítené.«

*

Az újból elvégzett jövedelmezőségi számításokba belevonták a Rudas-fürdő igazgatóját is, akinek a közbenjöttével a régi egységárakon, de más statisztikai adatok alapján figyelembevett személyforgalom szerint a következő eredményeket hozták:

A fürdő valószínű bevételei:

1. Két társasfürdő (az előbbi számításoknál 25—25 öltözőfülke, a mostani számításnál 50—50 fülke vétetett alapul,) férfiaknál napi 200 személyt, a nőknél 150 személyt, összesen 350 személyt számítva à 1 K	350·— K
2. Két szalonfürdőnél 3 látogatást számítva napi 2 K, 6 K	12·— «
3. 12 drb I. oszt. kádfürdő 3 látogatás 1·50 K-val, 4·50 K	54·— «
4. 12 drb II. oszt. kádfürdő 3 látogatás 1 K-val, 3 K	36·— «
5. 6 drb I. oszt. kőfürdő 3 látogatás 1·50 K-val, 4·50 K	27·— «
6. 6 drb II. oszt. kádfürdő 4 látogatás 0·60 K-val, 2·40 K	14·40 «
7. Két népfürdő napi 500 személyt számítva à 0·20 K	100·— «
(A személyjegy ára 10 fillérről 20 fillérre emeltetett, miután eredetileg csupán egy melegmedence volt tervezve, jelenleg pedig egy gőzfürdő áll a fürdőzők rendelkezésére.)	
Naponta összes bevétel	593·40 K

365 napon át az évi bevétel	216.591·— K
Kád- és kőfürdőknél ruhajövedelemre évi átlag (a Rudasfürdő adatai alapján)	5.000·— «
Népfürdőknél ruhajövedelem évi átlagára (tapasztalati adatok szerint)	13.000·— «
Kő- és kádfürdőknél pótjegyek utáni jövedelem átlag (tapasztalati adatok szerint)	600·— «
Fürdők után az évi összes jövedelem ..	235.191·— K
A szálló 80 szobája után $^3/_4$ évi használatot véve alapul, naponta átlagban 4 koronával számítva 320 korona, tehát $^3/_4$ éven át, vagyis 273 napon át	87.360·— «
A szálló 80 szobája után világítás címen elért jövedelem 273 napon át à 0·20 K	4.300·— «
Vendéglő, kávéház évi bére	10.000·— «
Szálló után az évi összes jövedelem	101.660·— K
Fürdő utáni évi jövedelem	235.191·— K
Szálló utáni évi jövedelem	101.660·— «
Összes évi bevétel	336.851·— K
Levonva 40% kezelési költséget	134.740·40 «
Maradt tiszta jövedelem	202.110·60 K

Az összes befektetés maximuma:

Építési költség belső berendezéssel együtt	2,800.000·— K
Interkaláris 5% kamat az építési idő felére 1 évre	140.000·— «
Telek és forrás ára	1,050.795·— «
Befektetés összesen	3,990.795·— K

A befektetett 3,990.795 korona tőke 5% kamatozása az amortizációval együtt tesz 199.539·75 koronát.

A tiszta jövedelemből	202.110·60 K
Levonva a fenti	199.539·75 «
Marad	2.570·85 K

jövedelmi többlet.

Ezek szerint a jövedelmezőség szigorú számítással

$$\frac{202.110{\cdot}60 \times 100}{3,990.800} = 5{\cdot}069\% = 5{\cdot}07\% \text{ tesz.}$$

Összehasonlítva a régebbi jövedelmi számításokkal a jelenlegit — mondja a mérnöki hivatal — tapasztaljuk, hogy lényeges eltérés nem történt, miután a régebbi befektetés 5·64%-os jövedelmezőségével szemben, az újabbi befektetésnél 5·07% kamatozás éretett el.

*

A tanácsi VI. (pénzügyi és gazdasági) ügyosztály a bírálóbizottság jelentése alapján hosszabb és alaposan megindokolt előterjesztést készített a tanácshoz. Ebben hivatkozik a Sárosfürdő pályázatának történetére is és

megállapítja, hogy az eszmei pályázatra beérkezett összesen 13 terv közül nyilvános szavazás útján 1904. évi október hó 31-én a pályázati feltételeknek mindenben megfelelő »Poseidon«, Togo«, »Hygiea« és »Világváros« jeligéjű műveket ítélte a bírálóbizottság a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra bocsátandóknak.

Mielőtt azonban az eszmei tervpályázat pályanyertes művészeit a kiviteli pályázatra felhívta volna, 1904. évi december hó 9-én 261.812/1904. sz. alatt kelt határozatával felhívta a középítési igaztatót, hogy a pályázat eddigi tanulságaihoz képest a pályázati feltételeknek pótlására és kiegészítésére tegyen javaslatot.

A középítési igazgató 1905. évi február hó 5-én kelt jelentésében tette meg javaslatait, amelyeket a tanács elfogadván, 1905. évi július hó 6-án 28.014. sz. alatt kelt határozatával a kiviteli tervek benyujtására 1906. évi február hó 3-án déli 12 óráig adott határidőt, ugyanezen határozatával egyúttal a Sárosfürdő építési költségelőirányzatát 1,600.000 koronáról 1,800.000 koronára emelte fel.

A kitűzött határidőig mind a 4 építőművész be is nyujtotta a kiviteli pályaterveket, azonban a közbejött politikai helyzet folytán a főváros közigazgatásában előállott zavarok következtében a bírálóbizottság csak 1906. évi május hó 26-án tartott ülésében kezdhette meg működését.

Az ügyosztályi előterjesztés elmondja, hogy az építési költségeknek a drágulás folytán szükségessé vált újabb megállapítására vonatkozólag »a meghallgatott szakközegek véleményét az alábbi számítás tekintetében, mely már az építkezés tartama alatt a befejezésig való áremelkedésre is tekintettel van, magukévá tévén, az építési költségek az alábbiak szerint volnának módosítandók:

Épületek költsége	2,350.000 K
Gépberendezés, kémény és víztartók	160.000 «
Belső berendezés költsége	296.000 «
Vagyis összesen kereken	2,800.000 K

az eddig előirányzott 1,660.000 korona, illetve 1,800.000 koronával szemben.«

Ehhez képest a fürdőbe fektetendő maximális összes tőke, viszonyítva az eddigi előirányzathoz, a következőleg alakul:

	Új előirányzat	Eddigi előirányzat
Építési költség a gépberendezéssel és belső felszereléssel, valamint az interkaláris kamatokkal együtt az eddigi előirányzatot a kiviteli pályázati feltételekben felvett összegében kitüntetve és hozzáadva az interkalárét...	2,940.000 K	1,890.000 K
Telek és forrás ára	1,050.539 «	1,050.539 «
Összesen	3,990.539 K	2,940.539 K

vagyis kereken 4 millió korona.

»Ezzel szemben a bevételek valószínű alakulását is újólagos vizsgálat alá vévén, azok főösszegét a fürdőüzemre preliminált 138.297 koronával, vagyis összesen 235.657 koronával szemben 336.851 koronával irányozzuk elő, amiből 235.191 korona esik a tulajdonképeni fürdő üzemre és 101.660 korona a szálló jövedelmére. A szálló jövedelmezőségi számításában lényeges eltérés nincs; mindössze is a szobák forgalma után naponkint szedendő 20 fillér külön világítási díj 4300 koronányi jövedelmével emelkedik a rendkívül mérsékelt számítás, mely 80 szobának ¾ évi igénybevétel mellett átlagos napi 4 koronával számított és a vendéglőnek és kávéháznak 10.000 koronára becsült jövedelmére támaszkodik, ami a mai lakásárak és szálló szükség mellett a legszerényebb valószínűség mértéke mögött is messze elmarad.

A fürdő üzemének bevételeinél kimutatott többlet majdnem kizárólag a társasfürdő és a népfürdő üzemére esik és az elsőben a valószínű látogatottság helyesebb megállapításában, utóbbinál a díjak mérsékelt felemelésében leli magyarázatát. A népfürdőtől eltekintve, az összes díjakat az eddigi előirányzathoz képest változatlanul vettük figyelembe, bár azokat az előző számítások keretében igen mérsékelten vettük fel.«

Ezek szerint az ügyosztály számításához képest a jövedelmezőségi számítások végeredménye következőleg zárul:

Maximális befizetés	3,990.795 K
Minimális bevétel	336.851 «
Ebből kezelésre le 40%	134.740 «
Marad tiszta jövedelem	202.110 K

vagyis a jövedelmezőség az eddigi 5·64% helyett még mindig 5·07%-ot tesz ki. A befektetett összes tőke amortizálására 5% mellett évi 199.539 korona kellvén, a 202.110 korona tiszta jövedelemből az amortizáció levonása után még egy csekély jövedelmi többlet is marad.

*

Az ügyosztályi előterjesztés még a következőket is megemlíti:

»De meg kell említenünk azt is, hogy itt nem új, versenyző-fürdő létesítéséről van szó, hanem *egy régi, ma is kitűnő hírrel bíró fürdőintézet helyreállításáról*, melynek sokkal primitívebb állapotában, teljesen rossz közlekedés mellett is nagy forgalma és állandó látogatottsága volt, s melynek újólagos felépítése és üzembe hozatala nem új versenytársat, hanem egy rég nélkülözött közszükséglet kielégítését jelenti. Azelőtt is megvolt mindkét fürdőnek a maga külön közönsége és nevezetesen *a Sárosfürdőt inkább a környék és a vidék gyógyulást kereső közönsége kereste fel.* Ezekre számítunk ma is és bizton reméljük, hogy a fürdő üzembehelyezésével meginduló idegen-

forgalom nemcsak magának és közvetlenül a Sárosfürdőnek üzemét fogja jövedelmezőleg ellátni, hanem összes fürdőinknek és az egész városnak forgalmára előnyösen fog hatni.

Annál kevésbbé féltjük a Rudasfürdőt a Sárosfürdő versenyétől és viszont, mert az építési programm szerint egészen világosan *nem egymással versenyző, hanem egymást kiegészítő két fürdőintézetről van szó.* A Sárosfürdő *gyógyfürdő lesz*, melynek jövedelmezősége a thermál-gyógyfürdőkre, a népfürdőkre és a szálló forgalmára van alapítva s mely látogatottságát előrelátható lag a vidékről jövő gyógyulást kereső betegekben fogja találni, a Rudasfürdő pedig *tisztasági, kényelmi fürdő*, melynek jövedelmezősége a gőzfürdő és az uszoda forgalmán alapszik, s melynek közönsége előreláthatólag a főváros közönségéből fog kitelni, úgymint eddig is. Hogy mennyire nem egymással versenyző, hanem egymást kiegészítő két fürdőintézetről van szó, az is mutatja, hogy az építési programm szerint a Népfürdő a Rudasfürdőben teljesen megszűnik s ezáltal mintegy évi 35—40.000 főnyi látogatót enged át a felépítendő Sárosfürdőnek.

Csak egész röviden akarunk még arra rámutatni, hogy az építkezési költségek ilyen jelentékeny felemelése mellett most már azokból valószínű megtakarításra lehet számítani; továbbá, hogy az üzem növekedésével a kezelési költségek aránya természetszerűleg javul, valamint, hogy egy ily fürdőintézet maga is új adó- és jövedelmi forrás, hogy annak forgalma annyira emelhet egy várost, hogy külföldi városok a fürdők összes jövedelmét azok további fejlesztésére fordítják s végül még csak azt, hogy *bármily szerény volna is egy ilyen befektetés jövedelmezősége, még mindig kedvezőbb a mai állapotnál, mikor a fővárosnak egymilliót meghaladó tőkéjének kamatai a Dunába folynak. Ha pedig számításba vesszük a m. kir. miniszterelnök úrnak azon kijelentését, hogy a fürdő felépítése esetére a forrás vételárát a fővárosnak visszatéríti, úgy nemcsak a fürdő jövedelmezőségét jelentékenyen emelő tényezőre mutattunk rá, de arra a nagy jelentőségre is, melyet a fürdő felépítésének a kormányelnök úr is tulajdonit, s arra az erkölcsi kötelességre, mely ezzel szemben a fővárosra hárul.*«[1])

*

Az ügyosztály az előterjesztésben tett javaslatokat a következőkben foglaljuk össze:

»Méltóztassék a t. közgyűlés elé oly előterjesztést tenni, hogy a Sárosfürdő felépítésére előirányzott 1,800.000 korona összköltséggel szemben a megváltozott viszonyokhoz képest az összköltséget 2,800.000 koronára felemelni méltóztassék, amiből 2,350.000 korona esik a tulajdonképeni

[1]) Az előterjesztés a későbbi 1908. évi XLVII. t.-c.-re céloz, amely a Sárosfürdő vételárának visszatérítését helyezi kilátásba a főváros részére azon esetben, ha a fürdőt 1912-ig felépíti.

építkezésre, hogy továbbá *Sterk* Izidor, valamint *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin kérvényeinek mellőzésével a zsűri jelentését a pályázati feltételek értelmében változatlanul elfogadni és ehhez képest a pályadíjat mind a négy tervező műépítésznek kiadatni, *Sterk* Izidor és *Sebestyén* Arthur—*Hegedüs* Ármin pályázókat 4 hónapra rövidíthető határidővel pótpályázatra felhívni méltóztassék, megállapítván, hogy a pótpályázaton elfogadandó terv a kivitellel, a másik pedig 2000 koronával lesz díjazandó, a kiviteli pótpályázati feltételek kellő világosságú magyarázatául azt is megemlítvén, hogy miután a szükséglendő költségek fedezete tekintetében a főváros külön fog intézkedni, a kivitel foganatosítása csakis a szükséges költségek fedezetének jogerős engedélyezése után fog a főváros részéről általa saját belátása szerint egyoldalúlag megállapítandó határidőben eszközöltetni.«

A tanács az ügyosztály javaslatát megáévá tette és a közgyűlés elé terjesztette.

II.

A Rudasfürdő pályázata.

A székesfőváros fürdőépítési programmjának megfelelően kiírt eszmei pályázatának határidejéig, vagyis 1904. évi június hó 3-án déli 12 óráig a Rudas-fürdőre nézve beérkezett összesen 10 terv. Ezeket a terveket a kiküldött bírálóbizottság ismételt ülésekben részletesen megvitatta. A pályázati feltételeknek mindenben megfelelő nyilvános szavazás útján 1904. évi október hó 31-én tartott ülésében a »*Sanctus Gerhardus*«, »*Kelet és nyugat határán*«, »*Tiszteljük a műemléket*« és »*Kis beépítés*« jeligéjű műveket ítélte a szűkebbkörű kiviteli tervpályázatra meghívandónak. A tanács ezt a döntést tudomásul vévén, a jeligés levelek felbontásával megállapította, hogy a »Sanctus Gerhardus« jeligéjű mű szerzője *Hültl* Dezső; a »Kelet és Nyugat határán« jeligéjű műé *Pártos* Gyula, a »Tiszteljük a műemléket« jeligéjű műé *Tőry* Emil és a »Kis beépítés« jeligéjű műé *Vágó* László és *Vágó* József.

Mielőtt azonban a fővárosi tanács az eszmei tervpályázat pályanyertes művészeit a kiviteli pályázatra felhívta volna, 1904. évi december hó 9-én 261.812/1904. szám alatt kelt határozatával felhívta Heuffel Adolf középítési igazgatót, hogy a pályázat eddigi tanulságaihoz képest *a pályázati feltételeknek pótlására és kiegészítésére* tegyen javaslatot. Világosan hangsúlyozta azonban a tanács azt is, hogy a kiviteli pályázat alapját is ugyanazon feltételeknek és építési programmnak kell képeznie, mely az eszmei pályázat kiírásának alapjául szolgált s a pótlások csak arra vonatkozhatnak, amely irányban az egyes pontos a pályázat eddigi tanulságai szerint bővebb magyarázatot vagy részletesebb megvilágítást igényelnek.

A középítési igazgató 1905. évi február hó 5-én kelt jelentésében meg is felelt s javaslatait a tanács csekély módosításokkal el is fogadta. Az elfogadott részletes programm alapján szükséges volt megállapítani, hogy a tervezés alkalmával mily mértékben lehet a telek jelenleg megállapított határvonalain túl terjeszkedni. Az így felmerült szabályozási kérdés újabb tárgyalást igényelvén, az érdekelt művészek a kiviteli tervek benyujtására, mint ez a Sárosfürdő tekintetében történt, nem voltak felhívhatók. A szabályozási kérdésben a székesfőváros a Közmunkák Tanácsával csak ismételt iratváltás után, az 1906. évi május hó 10-én 52.981/1906. III. tan. sz. alatt kelt határozattal egyezett meg és a pontos szabályozási térrajzot is ekkor készítették el.

Miként már a Sárosfürdő kiviteli tervpályázatának bírálóbizottsági jelentésében is láttuk, az 1906. évben időközben bekövetkezett politikai válság s annak következtében a főváros közigazgatásának menetében előállott torlódások, újabb halasztó akadályul szolgáltak a kiviteli tervpályázat kiírására.

Midőn pedig mindezen akadályok elhárultak, a Sárosfürdőre nézve időközben beérkezett és elbírált pályaműveknél szerzett tapasztalatokból a főváros vezetősége azon meggyőződésre jutott, hogy az első kiírást megelőzőleg tett költségszámítások az azóta eltelt idő alatt az építési viszonyokban bekövetkezett lényeges változások folytán újabb megfontolást igényelnek és semmi értelme sem volna s az ügy érdemi elintézésének nagyobb elhalasztását jelentené, ha a pályázatot kiírnák, mielőtt a felvetett kérdések elbírálásához képest a kiírás vonatkozó adatait az új tapasztalatoknak és a drágulásnak megfelelően nem helyesbítik.

A meghallgatott szakhivatalok véleményét az alábbi számítások tekintetében az illetékes tanácsi VI. (pénzügyi és gazdasági) ügyosztály is magáévá tette s olyan előterjesztést tett a tanácshoz, amelyben az építési költségeket a következőkben javasolta megállapítani:

Új épületek költsége	1,388.600 K
Átalakítás és helyreállítás	101.000 «
Gépberendezés	120.000 «
A fürdő összes helyiségének felszerelése	160.000 «
Vagyis összesen kereken	1,770.000 K

az eddig előirányzott 1,175.000 koronával, illetőleg a még ki nem bocsátott, a kiviteli pályázati feltételekben már 1,200.000 koronával előirányzott összeggel szemben.

Ehhez képest a fürdőbe fektetendő maximális összes tőke, viszonyítva az eddigi előirányzathoz, a következőleg alakulna:

	Új előirányzat	Eddigi
Építési költség, gépberendezéssel és belső felszereléssel, valamint az interkaláris kamatokkal együtt	1,859.000 K	1,245.500 K
Fürdőépület jelenlegi értéke	250.000 «	250.000 «
Úszócsarnok mai értéke	186.436 «	186.436 «
»Arany bárány«-ház vételára	140.000 «	140.000 «
Építési időre eső jövedelemhiány (10.000 K-val felemelve, tekintettel a fürdő fokozódó jövedelmezőségére)	75.000 «	65.000 «
Összesen	2,510.430 K	1,886.936 K

vagyis kereken 2,510.000 korona.

Ezzel szemben a bevételek valószínű alakulását is újólagos vizsgálat alá vétette az ügyosztály és azok főösszegét az eddigi 234.840 koronával szemben mindössze 269.363 koronában irányozta elő, azonban pesszimisztikus számítás szerint. Ebből is a fürdőintézetre magára csak 257.375 korona esik, 11.988 korona pedig a vendégszobákra és a vendéglőre és kávéházra.

A fürdő üzemének bevételeinél kimutatott többlet majdnem kizárólag a gőzfürdő és az úszócsarnok üzemére esik és *nem a díjak magasabb előirányzatában*, tulajdonképen a valószínű látogatottság helyesebb megállapításában leli magyarázatát. Az összes díjakat változatlanul vették figyelembe, bár azokat már az előző számítások keretében is igen mérsékelten állapították meg.

Az illetékes tanácsi ügyosztály a tanácshoz intézett jelentésének megállapítása szerint igaz, hogy a Rudasfürdő gőzfürdőjét 1904-ben csak 63.419 személy — túlnyomólag férfi — használta, de ennek oka egyedül és kizárólag az, hogy a fürdő elérkezett teljesítő képességének maximumához, hogy *több személyt befogadni nem bír*, nem pedig az, hogy nagyobb látogatottságra nem számíthatna. Nap-nap után megtörtént ebben az időben, hogy a gőzfürdőben a vendégeknek órákhosszat várakozni kellett, s hogy végül kénytelenek voltak távozni, mert nem volt kellő számú kabin. Az előbbi jövedelmezőségi számítás szerint a gőzfürdő látogatottsága a férfiaknál 91.250 fővel, a nőknél 73.000 fővel volt számítva, az újabb számítás pedig 94.500 férfi fürdővendéget és 83.950 nőt vett fel, vagyis összesen 178.450 személyt az addig számított 164.250-nel szemben, ami mindössze 14.200-al több. A férfi vendégek számában való emelkedés jelentéktelen s a fürdő addigi vasár- és ünnepnapi forgalmát figyelembe véve, a legszigorúbb kritikának is megfelelt. A női fürdővendégek számának emelése azon alapszik, hogy az új női gőzfürdő egész nap rendelkezésre áll a hölgyközönségnek s így annak fokozott látogatottsága a legnagyobb valószínűség szerint remélhető.

Előterjesztésében kitért az ügyosztály arra az esetleges ellenvetésre is, hogy új fürdőintézetek létesítése a fürdők általános látogatottságát csökkenteni fogja. Erre vonatkozólag megjegyezte az ügyosztály, hogy a csökkenésre a

felsorolt igen alacsony látogatási adatok összeállításánál máris figyelemmel volt, noha a város lakosságának növekedésével és épen a fürdők révén nagy valószínűséggel számítható gyarapodó idegenforgalom révén valószínűbbnek tartotta az összes fürdők látogatottságának emelkedését, semmint csökkenését. Erre biztató támpontul szolgált az a körülmény, hogy az összes budapesti fürdők látogatottsága 1902-től 1904-ig 1,715.196-ról 1,869.220-ra emelkedett, vagyis 2 év alatt 154.024-el szaporodott.

*

Szinte történelmi érdekességszámba megy az ügyosztályi előterjesztésnek a következő mondata: »a Sárosfürdő felépítése ezeket a valószínűségi számításokat egyáltalán nem érinti, mert — mint a Sárosfürdő felépítése ügyében tett jelentésünkben részletesen kifejtjük — *a Sárosfürdő gyógyfürdő, a Rudas pedig tisztasági és kényelmi fürdő;* annak jövedelme a thermál- és népfürdőkre, ezé a gőzfürdőre és uszodára van alapítva, szóval e két fürdőintézet egymással nem versenyez, de egymást kiegészíti.«

*

Ez az éles megkülönböztetés — amelyre később az élet maga is rácáfolt — egyébként a Sárosfürdő kiviteli tervpályázata ügyében készült ügyosztályi jelentésben is olvasható.

Az előterjesztés még a következő érdekes érveket is előhozza: »Meg kell említenünk azt is, hogy a fürdőintézet jelentékeny *adóforrás is*, s az adókon felül az üzemköltségeknek több mint 10%-a vízdíj, ami közvetlenül ismét a főváros pénztárába folyik. Ha a szubvenciót kérő új ipari vállalkozások rendesen arra hivatkoznak, hogy új adóforrást teremtenek, ezt a körülményt, azt hisszük, a főváros saját vállalatánál is fel lehet említeni«.

»Hogy egy hírnévre tett fürdő minő jelentőséggel bírhat egy város fellendítésére, csak az aacheni városi fürdőkre kell utalnunk, melyek jövedelmi feleslegéből a község saját háztartására egy fillért sem von el, hanem azt mind ismét a fürdőkre áldozza, zenére, koncertekre, tenniszre, mulatságokra, kirándulások rendezésére: annyira meghozza ez a maga kamatját közvetve a város óriásilag emelkedő forgalmában.«

*

Mindezek után pedig az ügyosztályi előterjesztés a számítások végeredményét a következőkben zárja le:

Maximális összes befektetés	2,510.000 K
Minimális összes bevétel	269.363 «
Ebből kezelésre le 40%	107.745 «
Marad tiszta jövedelem	161.618 K

»Vagyis a jövedelmezőség az eddigi 7·47% helyett még mindig 6·438%-ot tesz ki. A befektetett összes tőke amortizálására 5% mellett évi 125.500 korona kellvén, a 161.618 korona tiszta jövedelemből az amortizáció levonása után is még évi 36.118 korona jövedelmi fölösleg mutatkozik.

Nem véljük szükségesnek tovább és bővebben indokolni a fürdő kiépítésének sürgős szükségét, mivel a jövedelmezőségi kimutatás még a felemelt befektetés mellett is kedvező, hiszen a közgyűlés ez irányban ismételten is kifejezte határozott akaratát.

Mindezeknél fogva tisztelettel javasoljuk, méltóztassék a t. közgyűlés elé oly előterjesztést tenni, hogy a Rudasfürdő felépítésére előirányzott 1,175.000 korona, illetve 1,200.000 korona összköltséggel szemben, az összköltséget a megváltozott szükséghez képest 1,770.000 koronára felemelni méltóztassék, amiből a tulajdonképeni építkezésre 1,388.000 korona, az átalakításokra 101.000 korona, a gépberendezésre 120.000 korona és a belső felszerelésre 160.000 korona esik; továbbá, hogy a szűkebbkörű pályázatra kerülő művészeknek az eddigi tervezésekért járó 3000—3000 koronának azonnali kiutalását engedélyezze, hogy a kiviteli pályázatot a felemelt költségek mellett négy hónapig rövidíthető határidővel sürgősen kiírni rendelje, a kiviteli pályázati feltételek kellő világosságú magyarázatául megemlítvén, hogy miután a szükséglendő költségek fedezete tekintetében a főváros külön fog intézkedni, a kivitel foganatosítása csakis a szükséges költségek fedezetének jogerős engedélyezése után fog a főváros részéről általa saját belátása szerint egyoldalúlag megállapítandó határidőben eszközöltetni.«

A tanács az ügyosztály javaslatát magáévá tette és a közgyűlés elé terjesztette.

*

A Rudasfürdő tehát bizonyos tekintetben már ennél a kiviteli pályázatnál bizonyos hátrányt szenvedett, mert hiszen a Közmunkák Tanácsával lefolytatott és a Rudasfürdő körüli területek szabályozására vonatkozó iratváltás hosszabb időt vett igénybe. Ilymódon — ellentétben a Sárosfürdő terveivel — a Rudasfürdőre vonatkozó új költségmegállapításra a székesfővárosi mérnöki hivatal csak az 1907. évi január hó 23-án kelt 101.319/1906. VI. sz. tanácsi határozattal kapott felhívást, a vonatkozó jelentést pedig 1907. évi március hó 17-én készítette el.

Ebben a jelentésben a mérnöki hivatal a költségek emelkedését a már ismert érvekkel indokolja és ezeket mondja:

»A beépített köbtartalom építési költségének egységárát az első tervpályázatnál végzett és a bírálati jegyzőkönyvhöz csatolt számításunk alapján, hol a Sárosfürdő beépített köbméterét annakidején 18 koronával, a Rudasfürdőét 20 koronával számítottuk, valamint a Sárosfürdőnek az új árviszonyok-

nak megfelelő jelenleg várható építési költségszámítása alapján, hol az annakidején megállapított 18 korona egységár helyett a Sárosfürdő 1378/1907. m. h. szám alatt tett jelentésünkben részletesen felsorolt indokoknál fogva a jelenlegi viszonyoknak megfelelőleg 24 koronát állapítottunk meg, a Rudasfürdőnél az annakidején kiszámított beépített köbméternek 20 koronás egységárát, ugyanazon indokok, feltételek és körülmények szem előtt tartásával és ezekhez irányítva, most 26 korona 50 fillérben állapíthatjuk meg, vagyis az 52.400 m³ beépített köbtartalom 1,388.600 korona építési költséget igényel. Ehhez járul még a meghagyandó török fürdő és úszócsarnok átalakítására és helyreállítására szükséges költség; ezeknek köbtartalmát (14.500 m³) 7 koronával számítva, kerek 101.000 korona.

Vagyis az összes építési költség teljes felszereléssel (úgymint vízvezeték, fűtés és világítás) ,de gépberendezés, bútor és fehérnemű beszerzés nélkül:

1. Az új épületek költsége	1,388.600 K
2. Átalakítás és helyreállítás	101.000 «
Összesen	1,489.600 K
Vagyis kerek összegben	1,490.000 «

*

Miként a Sárosfürdőnél, éppúgy a Rudasfürdőnél is kijelentette a mérnöki hivatal a következőket:

»Azon kérdésre, vajjon a programm egyes részeit nem lehetne-e a cél veszélyeztetése nélkül *elhagyni* vagy módosítani, avagy gazdaságosabban megvalósítani, van szerencsénk az illető szakférfiak meghallgatása mellett jelenteni, hogy úgy az eszmei, mint a kiviteli tervpályázatnál a programm összeállítása alkalmával az illető bizottmányok részéről mindazon tényezők figyelembe vétettek, melyek a fürdő célszerű kihasználására, helyes beosztására, gazdaságos kivitelére és ennek folytán a jövedelmezőségére befolyással bírnak, miért is a programmból egyes részeket elhagyni a cél veszélyeztetése nélkül nem lehet, de nem is indokolt. Ha ezen kihagyandó részek kisebb terjedelműek, azok az építési költségre lényeges befolyással nem bírnak, ha pedig az elhagyandó részek olyan mérvben kontempláltatnának, hogy az építési költségre befolyást gyakoroljanak, illetve azt lényegesen csökkentsék, akkor ezen elhagyandó részek csakis olyanok lehetnek, melyek magát a fürdőt végcéljában veszélyeztetnék és a város által egy fürdőhöz fűzött követelményeit ki nem elégítenék.«

A fürdő jövedelmezőségére vonatkozó új számításokat a mérnöki hivatal a Rudasfürdő igazgatójának közbenjötte és a régebbi számítások alapját képező egységárak szem előtt tartásával a következőkben állapította meg:

A fürdő valószínű bevételei:

1. Férfi gőzfürdőnél 150 fülkével (délelőtt) hétköznapokon 150 személyt à 1·20 K-val számítva = 180 K 300 napon át a bevétel	54.000 K
Délutáni látogatást 100 személyre számítva à 0·60 K-val = 60 K 300 napon számítva	18.000 «
Ünnep, vasárnap 300 személyt számítva ennél az egységárt, tekintettel arra, hogy a magánfürdőknél a vasárnapi ár a túltömöttség ellensúlyozása végett felemelve van, — szintén felemelt árral hozzuk számításba még pedig à 1·60 K-val = 480 K 65 napon át a bevétel	31.200 «
2. Női gőzfürdőnél 100 öltöző fülkével délelőtt átlag 130 személyt számítva 1·20 K-val = 156 K, 365 napon át a bevétel	56.940 «
A délutáni látogatást átlag 100 személyre számítva à 0·60 K = 60 K 365 napon át	21.900 «
(Itten túltömöttségre vasárnapokon nem számítunk, külön felemelt árat nem hoztunk számításba.)	
3. Úszócsarnok, naponta 160 személyt számítva à 0·50 K-val = 80 K és az évi bevétel (365 napra)	29.200 «
4. 3 drb szalon kádfürdő naponta 3-szor használva à 1·40 K-val = 4·20 K × 3 = 12·60 K 365 napon át	4.599 «
5. 6 drb I. oszt. kádfürdő naponta 3-szor használva à 1 K-val = 3 K × 6 = 18 K 365 napon át	6.570 «
6. 10 drb II. oszt. kádfürdő naponta 3-szor használva à 0·60 K-val 1·80 K × 10 = 18 K 365 napon át	6.570 «
7. 3 drb szalon kőfürdő naponta 3-szor használva à 1·40 K-val 4·20 K × 3 = 12·60 K 365 napon át	4.599 «
8. 7 drb I. oszt. kőfürdő naponta 3-szor használva à 1 K-val 3 K × 7 = 21 K 365 napon át	7.665 «
9. 16 drb II. oszt. kőfürdő naponta 3-szor használva à 0·60 K-val 1·80 K × 16 = 28·80 K 365 napon át	10.512 «
Összes bevétel	251.775 K
Kád- és kőfürdőknél ruhajövedelem évi átlag	5.000 «
Kád- és kőfürdőknél pótjegyek utáni évi jövedelem	600 «
Fürdők után az évi összes jövedelem	257.375 K
A szállórész 8 szobája után ¾ évi használatot véve alapul, naponta átlagban 3 K-val számítva 24 K, tehát ¾ éven át, vagyis 273 napon át	6.552 «
8 szoba után világítás címén elért jövedelem 273 napon át à 0·20 K-val	436 «
Vendéglő és kávéház bérlete	5.000 «
Szálló után az évi összes jövedelem	11.988 K
Fürdő utáni évi jövedelem	257.375 «
Szálló utáni évi jövedelem	11.988 «
Összes évi bevétel	269.363 K
Levonva 40% kezelési költséget	107.745 «
Marad tiszta jövedelem	161.618 K

Az összes befektetés maximuma:

Építési költség belső berendezéssel együtt	1,770.000 K
Interkaláris 5% kamat az építési idő tartamának felére 1 évre	89.000 «
A fürdőépület jelenlegi értéke	250.000 «
Az úszócsarnok építési költségének 279.624 K-nak $^2/_3$ része	186.436 «
Az »Arany bárány«-hoz címzett ház vételára	140.000 «
Másfél évi jövedelemhiány	75.000 «
Befektetés összesen	2,510.436 K
Vagyis kerek összegben	2,510.000 «

Ezek szerint a jövedelmezőség szigorú számítás szerint:

$$\% = \frac{161.618 \times 100}{2,510.000} = 6.438\%.$$

A befektetett 2,510.000 K tőke 5% kamatozása az amortizációval együtt kitesz	125.500 K-t,
melyet a tiszta jövedelemből ..... levonva	161 618 K-ból
marad	36.118 K

jövedelmi többlet.

XIV. FEJEZET.

A Sáros- és a Rudasfürdő együttesen kiírt szűkebbkörű kiviteli tervpályázata 1907-ben.

Az 1907. évi április hó 26-án tartott rendes közgyűlés elé került végre a székesfőváros tanácsának nagyszabású előterjesztése a Sárosfürdő újabb, tehát II. kiviteli és a Rudasfürdőnek I. kiviteli tervpályázata ügyében.

Ezen a közgyűlésen dr. *Baránszky* Gyula bizottsági tag nagy örömmel fogadta a tanácsi előterjesztést s beszédében utasítani kívánta a tanácsot, hogy *elsősorban a nemlétező és nem funkcionáló Sárosfürdőt építse meg és azután a Rudasfürdőt, mert az utóbbi, ha hiányosan is, de mégis kielégíti a közönség igényeit, míg a Sárosfürdő vize a Dunába folyik.*

Egyébként a közgyűlés mindkét előterjesztést *egyhangúan* elfogadta és 710/1907. kgy. sz., valamint 711/1907. kgy. sz. határozataival megállapította a szűkebbkörű kiviteli tervpályázat feltételeit. A Rudasfürdő terveinek benyujtására négy, a Sárosfürdő terveinek benyujtására két tervezőt szólított fel, — a pályázat határidejéül pedig 1907. évi szeptember hó 23-ának déli 12 óráját jelölte meg. A Sárosfürdő tervpályázatának határidejét a tanács 1907. évi szeptember hó 5-én kelt határozatával meghosszabbította, 1907. évi szeptember hó 30-ára.

*

A Rudasfürdő pályaterveinek beadására kitűzött határidő lejártáig, vagyis 1907. évi szeptember hó 23-án déli 12 óráig *három* pályaterv érkezett be a középítési igazgatóhoz, a negyedik pályázó, *Vágó* László és József pályatervét ugyanazon napon déli 12 óra 32 perckor mutatta be, tehát 32 perccel a kitűzött határidő után.

A Sárosfürdő újabb kiviteli tervpályázatára felhívott műépítészek pályaterveiket mindketten benyujtották a székesfőváros tanácsa által szeptember hó 30-án déli 12 óráig meghosszabbított határidőre.

A bírálóbizottság mindenekelőtt egyhangúlag kimondta, hogy a *Vágó* László és József pályatervének bemutatása körül felmerült egészen jelentéktelen késedelmet a pályázatból leendő kizárásra alapos oknak nem tekinti

és amennyiben a tervezet egyébként a pályázati feltételeknek megfelel, azt a bírálat keretébe bevonja.

Ezek után a bizottság beérkezett összes pályaterveket a székesfőváros középítési igazgatójának adta ki oly célból, hogy azokat az általa kirendelendő szakközegek közbenjöttével az összes követelmények és a gyakorlati kivihetőség szempontjából vizsgálja át és mindezek tekintetében a bírálóbizottsághoz tegyen jelentést.

Egyidejűleg egy *szűkebbkörű szakértői albizottságot* küldött ki, azzal a kikötéssel, hogy a bíráló eljárás befejezésére a pályázati feltételekben kitűzött két havi határidő múlhatatlanul betartható legyen.

Az albizottság tagjaiul a bírálóbizottság a hasonló minőségben eddigelé is működött tagokat kérte fel, névszerint *Heuffel* Adolf középítési igazgató elnöklete alatt dr. *Magyarevits* Mladen, dr. *Bódy* Tivadar, *Lechner* Ödön, *Quittner* Zsigmond, *Wellisch* Alfréd, dr. *Reiner* Ede, *Francsek* Imre és dr. *Sass* István bírálóbizottsági tagokat.

Dr. *Bódy* Tivadar tanácsnok, bírálóbizottsági tag a bírálóbizottságnak bejelentette, hogy a Rudasfürdő tervpályázatán részt vett négy pályázó együttes beadványt intézett a székesfőváros tanácsához, melyben a 710/907. kgy. számú határozat alapján megállapított pályázati feltételek egyes rendelkezéseit magukra nézve sérelmesnek jelezték, illetve azok ellen tiltakoztak. A pályázó építészek főképen a pályázati feltételeknek 10. pontjában foglalt azon rendelkezéseket tartották sérelmesnek, melyek szerint *a székesfőváros a Rudasfürdő fel- vagy fel nem építésére vonatkozólag szabad elhatározását fenntartja*, valamint, hogy a székesfőváros fenntartja abbeli jogát, mikép az esetleg pályanyertes tervezet szerzőjét csak az esetben bízná meg a kivitellel, ha a tervezetet a maga részéről is abszolút becsűnek ítéli meg.

*

A bírálóbizottság által kiküldött szakértő albizottság 1907. évi november hó 26-án és folytatólag 29-én tartott ülésén az elnök, dr. *Heuffel* Adolf középítés igazgató bejelentette, hogy a Sáros- és Rudas-fürdők kiviteli tervpályázatára beérkezett pályaművek műszaki leírását, különös tekintettel a tervezeti programm követelményeire, nemkülönben a költségszámításokat a mérnöki hivatal kirendelt szakközegeinek közbenjöttével elkészítette és a bírálóbizottság összes tagjainak 1907. évi november hó 23-án megküldötte.

A szakértő albizottság mindenekelőtt *a Sárosfürdő* tervpályázatának eredményét vette tárgyalás alá.

Az albizottság megállapította, hogy a Sárosfürdő kiviteli tervpályázatára beérkezett két pályamű mindegyike oly jeles qualitásokkal bír és amellett a két tervezet alapeszméjében oly rokonvonásokat tüntet fel, hogy az albizottság összes tagjainak meggyőződése szerint *a két tervezet egyesítése*, illetve a

mutatkozó egyes hiányok kiküszöbölése mellett egy nemcsak abszolút beccsel bíró, de a tervezethez fűzött igényeket minden irányban kielégítő tervezetet volna lehetséges nyerni.

Emellett hangsúlyozta az albizottság, hogy a szakértő albizottság több tagjának magánértesülése szerint a Sárosfürdő pályaművét megalkotó építészek mindegyikében megvan a hajlandóság arra, hogy a kivitel alapjául szolgáló végleges tervezet megalkotását, illetve magát a kivitelt *együttesen* eszközöljék, mely módon azután a tervezetek fennebb érintett egyesítése legcélszerűbben volna végrehajtható.

Az albizottság jelentése a következőket mondja:

»A bírálóbizottság szakértő albizottsága a Sárosfürdő kiviteli tervpályázatára beérkezett pályaművek mindegyikét oly jeles qualitásokkal bíró és sikerült alkotásnak tartja, hogy azok előnyeinek célszerű felhasználásával, illetve a tervezetek egyesítésével véli a kívánalmakat minden irányban kielégítő kiviteli tervet megalkothatónak, a következők figyelembe vételével:

az általános alaprajzi diszpozició a *Sterk* Izidor-féle pályaműből volna átveendő, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a nagy csarnok tengelye a fürdőcsarnok és bejárat folyosójának tengelyébe helyeztessék, mely folyosó a fedett sétány folyosóinak megfelelőleg kiszélesítendő;

ugyancsak a *Sterk*-féle tervezetből veendő át *a vendéglő, kávéház és a bejáratok elrendezése*, olyaténképen azonban, hogy a fürdő bejárata gyanánt a Gellért-tér, illetve a híd felől levő főbejárat szolgáljon, míg a szálló főbejárata gyanánt a Fehérvári-út felől levő főbejáró lesz kiképzendő, a szálló lépcsőinek megfelelő átalakítása, illetve áthelyezése mellett;

a *Sterk*-féle tervezet általános díszpoziciójának keretébe a *Sebestyén*- és *Hegedüs*-féle tervezet *általános tetszést nyert thermál-fürdő elrendezése* beillesztendő;

végül miután *a homlokzatok kiképzése* egyik tervezetnél sem olyan, hogy az igényeket minden irányban kielégíthetné, felhívandók volnának a pályázók tetszetős, amellett azonban a monumentalitást sem nélkülöző és a fürdőépület jellegét is visszatükröző újabban megkoncipiálandó homlokzatok tervezésére.«

Végül a szakértő albizottság arra kérte fel az *elnököt*, hogy mindezek figyelembe vételével és a pályázókkal való közlése mellett kíséreljen meg tőlük nyilatkozatot venni arra vonatkozólag, vajjon hajlandók volnának-e a tervezésnek a közölt feltételek mellett *együttesen* leendő végrehajtására. A *Rudasfürdő* kiviteli tervpályázata ügyében a szakértő albizottság egyhangú megállapodással jelentette ki, hogy a Rudasfürdő kivitelének alapjául a dr. *Hültl* Dezső pályaművét hozza mint relative legjobbat, de magában véve is abszolút beccsel bíró mű gyanánt a bírálóbizottságnak javaslatba.

*

Heuffel Adolf középítési igazgató a szakértő albizottságtól nyert felhatalmazás alapján a következő napon már értesítést küldött *Hegedüs Ármin és Sebestyén Arthurnak, valamint Sterk Izidornak, mint a Sárosfürdő kiviteli tervpályázatán résztvett műépítészeknek*, akiktől sikerült a közös kivitelezésre való vállalkozásról szóló nyilatkozatot megkapnia. Ez a nyilatkozat így szól :

»Nyilatkozat.

Nagyságos Heuffel Adolf úrnak
kir. tanácsos, székesfőv. középítési igazgató

Budapest.

Köszönettel vettük tudomásul Nagyságod nyilatkozatából, hogy a Sárosfürdő tervpályázat bírálóbizottságának t. szakértő albizottsága az ügy sikere érdekéből kívánatosnak tartja, hogy a mindkét pályaterv létesítésében közreműködött építészek egyesüljenek.

Ezen óhajtáshoz képest mi, a Sárosfürdőre kiírt legutóbbi szükebbkörű tervpályázatban résztvevő építészek a t. szakértő albizottságnak ezen, a fürdőépítkezés ügyének nagyobb sikere érdekében kifejezett óhajtását respektálva, másrészt kartársi szempontból is méltányolva egymásnak eddig kifejtett nagy munkáját, tisztelettel kijelentjük, hogy hajlandók vagyunk ily, a tisztelt szakértő albizottságnak velünk közölt óhajtásait minden tekintetben figyelembe vevő kiviteli végleges terv elkészítésére és magára a kivitelre is társakként egyesülni, ha a székesfőváros hatósága bennünket ezen pályázat folyamányaképen közösen a kivitellel megbízni méltóztatik ; annál is inkább, mert úgy a közöttünk fennálló sok évi benső baráti viszony és egyetértés, valamint az ezen ügyben tett alapos tanulmányaink folytán mi magunk is ezen együttműködés által az ügy sikerét látjuk biztosítva.

Mindazonáltal tisztelettel kérjük a t. bírálóbizottságot, hogy a benyujtott pályaterveink felett a pályázati feltételek értelmében dönteni méltóztassék.

Budapest, 1907. november hó 30-án.

Előttünk, mint tanuk előtt :

Kégl Árpád s. k.
Mottl János s. k.

Sterk Izidor s. k.
Sebestyén Arthur s. k.
Hegedüs Ármin s. k.

*

A bírálóbizottság által kiküldött szakértő albizottság a fenti »Nyilatkozat« birtokában 1907. évi december hó 4-én újból összeült és elkészítette a bírálóbizottság elé terjesztendő javaslatát.

A szakértő albizottság jelentésében mindenekelőtt a következőket állapította meg:

»Jelentésünkben összefoglalt szakvéleményünk előterjesztését megelőzőleg, általánosságban ki kell jelentenünk, miszerint a pályázó építészek a kiviteli tervpályázat alaki feltételeinek általánosságban véve eleget tettek. Hasonlóképen, már előzetesen szükségesnek tartjuk annak kijelentését, miszerint — egyes, inkább a részletekre kiterjedő kérdésektől eltekintve — a jelen tervpályázatra beérkezett pályaművek az eszmei tervpályázatra, illetve az első kiviteli tervpályázatra ugyanazon szerzők által bemutatott pályaművekkel szemben csaknem kivétel nélkül jelentékeny fejlődést és haladást tüntetnek fel. Mikor ezt az ügy érdekében örömmel konstatáljuk, egyszersmind újból hangsúlyozzuk, hogy hasonló esetekben, mikor egészen speciális építmények tervezéséről van szó, melyeknek helyes és célszerű megtervezése a közérdekből messzeterjedő fontossággal bír, akkor valóban indokolt az esetleges újabb pályázatok megtartása mindaddig, míg valóban a célnak megfelelő, abszolút beccsel bíró tervezetet sikerül találnunk.«

A kiviteli tervpályázatokban résztvett négy, illetve két pályamű előnyeit és hátrányait — a részletek tekintetében ismételve a középítési igazgatói munkálatra utalva — az albizottság újból összefoglalta.

A) *A Rudasfürdő pályatervei.*

Pártos Gyula pályaműve az alaprajzi elrendezésre nézve az Arany Bárány épületénél mintegy 2 méterrel túllép az építési telek határvonalán, azonban ez a túllépés nem oly jelentékeny, hogy az lényegesebb kifogás tárgyát képezhetné.

A központi csarnok, valamint az Erzsébethíd felől tervezett előcsarnok nagy méretekben vannak tervezve, az utóbbi különösen oly nagy mértékben, hogy mellette a kávéházi és vendéglői helyiségek túlságosan kicsinyeknek látszanak és általában ez az előcsarnok túlnagy az egyéb helyiségek rovására.

A tervező az úszócsarnokot jelenlegi alakjában és nagyságában megtartva, azt néhány mellékhelyiséggel kibővíti és az úszócsarnok és férfigőzfürdő között a pincén át vezetett folyosó segítségével összeköttetést kívánt létesíteni.

A kávéházi és vendéglői helyiségek a fürdőépületnek az Erzsébethíd felé tekintő homlokzatán vannak elhelyezve és — különösen az ott lévő tágas előcsarnokkal összehasonlítva — eléggé szűkeknek mutatkoznak.

A szállóhelyiségek elrendezése megfelelő, sőt a tervező a programmszerűleg megkívánt szobáknál jelentékenyen többet, névszerint 8—10 vendégszoba helyett 20-at tervezett.

A homlokzat megoldása, ragaszkodva a fürdőépület keleties tradícióihoz, arabs stílusban van tervezve, az épület egyes részeit jól csoportosítja és a választott stílusban tetszetős és sikerült megoldást nyujt.

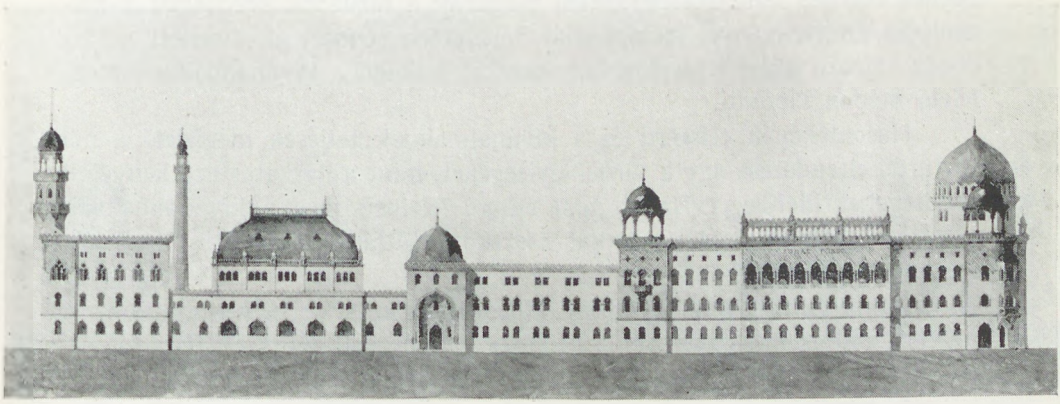

A Rudasfürdő, Pártos Gyulának kiviteli pályaterve szerint. A Duna felőli homlokzat

A tervezet összes költségei, beleértve az újra építendő részek, az átalakítások, továbbá a gépészeti berendezések, végül a bútor- és ruhafelszerelések költségeit, az eszközölt hivatalos ellenőrzőszámítások szerint 1,730.000 koronára tehetők, mely összeg az építkezés céljaira előirányzott 1,770.000 koronányi összeggel szemben említésreméltó megtakarítást tüntet fel.

Egészben véve az albizottság megállapíthatta, hogy a tervező pályaműve az eszmei tervpályázaton résztvett pályaművével szemben határozott haladást tüntetett fel és a feladat gyakorlati felfogásáról tanuskodó célszerű és eléggé sikerült megoldást nyujtott.

Tőry Emil pályaműve a fürdőépületnek az Erzsébethíd felőli részén elrendezett előcsarnokból kiinduló és az egész épület középrészén át, az úszócsarnokig vezetett hosszú folyosó két oldalán lehetőleg szimmetrikusan rendezi el a férfi és női gőzfürdőt, a magánfürdőket és a többi, az építési programmban megkívánt helyiségeket, mely elrendezésből kifolyólag a tervezet egységes és könnyen áttekinthető alaprajzi megoldást nyujt.

Az Erzsébethíd felőli részen tervezett vestibule méreteihez képest nem eléggé magas, míg a Duna felől alkalmazott kétrendbeli bejárat jellegéhez és rendeltetéséhez képest nagyon is szűknek mondható.

Úgy a gőzfürdők, mint a magánfürdők az Erzsébethíd felől, valamint a Duna felől elhelyezett főbejárók segélyével mindannyian könnyűséggel megközelíthetők és általában véve, az épület alaprajzi elrendezése úgy a tájékozódást, mint az egyes épületrészek elérését könnyűséggel lehetővé teszi.

A fürdőket illetőleg kiemelendő a férfi gőzfürdő, melynek berendezése a kívánalmaknak teljes mértékben megfelelő, a jelenlegi gőzfürdőhelyisé-

geknek részben való átalakításával magának a fürdőnek helyiségeit a balneológia követelményei szempontjából helyesen rendezi el, amellett a fürdőhöz tartozó külső kényelmi helyiségeket teljesen a kívánalmaknak megfelelő módon kibővíti.

Hasonlóképen célszerű és a kívánalmaknak teljesen megfelelő a női gőzfürdő elrendezése úgy a fürdőhelyiségeket, mint a hozzátartozó kényelmi helyiségeket illetőleg, viszont nem eléggé felelnek meg a kívánalmaknak a gőzfürdőket az úszócsarnokkal összekötő fűthető földalatti folyosóhoz vezető keskeny lejárók.

A magánfürdők elhelyezése általánosságban véve helyes és célszerű.

A restaurált úszócsarnok helyesen és szépen van kibővítve, de az öltözőfülkék száma a jelenlegi 167-tel szemben 130-ra csökkent.

A kávéházi és vendéglőhelyiségek — eltekintve a kávéháznak kicsiségétől — szintén célszerűen vannak elrendezve, a szükséges mellékhelyiségekkel is el vannak látva. A szállóhelyiségek elrendezése általánosságban véve szintén megfelelő, hasonlóképen, mint a személyzeti lakások elrendezése is.

A homlokzati kiképzés a választott erősen modern stílusban bár idegenszerű, de ettől eltekintve sikerült, tetszetős. A monumentalitást nem nélkülöző egyszerű karakter mellett az egyes épületcsoportokat rendeltetésük lehető kifejezésre juttatásával helyesen hangsúlyozza.

A tervezet költségeit az eszközölt hivatalos ellenőrző számítás mindössze 1,712.000 koronára teszi, ezzel szemben tervező 1,703.048 koronára, tehát az ellenőrző számítás eredménye a tervező számításából alig tér el és mindkét számítás végösszege alatta marad az előirányzott 1,770.000 korona összegnek.

Vágó László és József pályaműve lényegesen eltér a többi pályaműtől, amennyiben az épületet helyesen tagozva kettéosztja, miáltal előmozdítja egy egyszerű és eléggé átnézetes alaprajzi elrendezés kialakulását. Kár másrészről, hogy a főépületet nem juttatja eléggé érvényre, minek következtében az, főképen a Gellérthegy hatalmas tömegével szemben ellapul, elvész és az úszócsarnokot és gépházat magában foglaló hátulsó épületrész dominál.

A férfi és a női gőzfürdő elrendezése szimmetrikus, minélfogva a mutatkozó hiányok is nagyrészt közösek.

A tervező, a többi tervezőtől eltérőleg, kávéházi helyiséget nem tervezett, csupán egy vendéglőhelyiséget a magas földszinten, még pedig az épületnek az Erzsébethíd felől lévő részén, az alacsony földszinten tervezett szalonfürdők felett.

A szállodahelyiségek általánosságban megfelelők ugyan, de úgy ezekkel, mint a többi személyzeti lakással szemben többbrendbeli észrevétel merült fel.

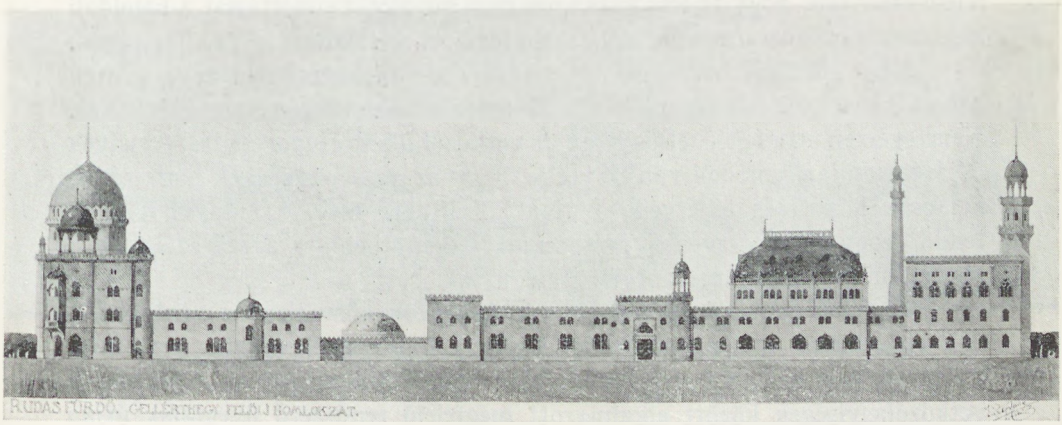

A Rudasfürdő Pártos Gyula kiviteli pályaterve szerint. A Gellérthegy felőli homlokzat

A modern stílusban tartott homlokzati kiképzés tetszetős, előnye pedig az, hogy kevés eszközzel képes hatást elérni, kár, hogy a főépület főképen a Gellérthegy tömegéhez hasonlítva, nyomott.

Az épület összes költsége a hivatalosan eszközölt ellenőrzőszámítás szerint 1,491.000 korona, tehát ez az engedélyezett 1,770.000 korona keretén belül marad és kiemelendő, hogy a tervezet a négy pályamű között a legolcsóbb.

Dr. *Hültl* Dezső pályaművét utoljára említem meg és szórul-szóra közlöm a szakértő albizottságnak erre vonatkozó szakvéleményét. Azért teszem ezt, mert közel 30 évvel később, 1935-ben a Hültl-féle terv keresztülvitelére ismét szóbakerült a megbízás kiadása.

A szakértő albizottság erről a tervről a következőket jelentette:

»Tervező az épület középrészén tágas és nagyméretű díszes és monumentális kupolás csarnokot tervez és körülötte, valamint a csarnokot az Erzsébethíd felől tervezett főbejáró vestibulejével összekötő folyosó körül csoportosítja a fürdőket és egyéb helyiségeket. És bár az összekötő folyosónak a híd felől levő vestibulebe való betorkolása nem is egészen előnyös, ez az elrendezés módot nyujt az épület egyes részeinek általánosságban véve helyes és célszerű csoportosítására és az összes részeknek könnyen és egyszerű módon közvetlenül és bárkinek zavarása nélkül való megközelíthetésére.

A fürdőhelyiségeket illetőleg a férfi gőzfürdő helyiségei a meglevő helyiségek felhasználásával általánosságban véve jól és helyesen vannak elrendezve, de a fürdő mellékhelyiségei, nevezetesen a fodrász, szárító, pihenő, tyúkszemvágó stb. helyiségek nem eléggé tágasak és azok bővítése nagyon is kívánatos volna, mit esetleg a hátulsó, lakók részére szolgáló, bejárat eltolásával, illetve átalakításával volna lehetséges elérni. Nem egészen meg-

felelő ezenkívül, hogy az első gőzkamra nem bír direkt világítással, a baloldali kisebb szárazlégkamra pedig egyáltalán nem bír szellőztetéssel és világítással.

A női gőzfürdő helyiségeinek elrendezése általánosságban véve szintén helyes és megfelelő, de hasonlóképen tüntet fel a részletekben egyes hiányokat. Nem egészen megfelelő elsősorban a vetkőzőfülkék csoportosítása, melyek feljárólépcsője olymódon van tervezve, hogy az a vetkőzőfülkék nagy részéből csak hosszú és tekervényes úton közelíthető meg. Ezenkívül felemlítendő, hogy — a tervezési programmal ellentétben — a szárazlégkamra közvetlenül a meleg medenceterembe nyílik.

Megfelelő a magánfürdők elrendezése, azok közvetlen az utcáról bírnak világítással, míg a vetkőzőhelyiségek a folyosókról világíttatnak meg, s amennyiben az innét nyert világosság nem volna elégséges, a fürdők és vetkőzőhelyiségek között alkalmazott megfelelő rendszerű üvegfalak útján véli tervező a világítást javíthatónak.

Az úszócsarnok jelenlegi nagyságában van megtartva, kiemelendő azonban a vetkőzőfülkék számának az épületrész magasbbítása útján történt jelentékeny szaporítása, mely az úszócsarnok jövedelmezőségét jelentékeny mértékben emelni van hivatva. Másrészt azonban közegészségi és balneológiai szempontból kifogásolható az úszócsarnok főbejáratával szemben, a csarnok ellenkező oldalán az úszómester számára tervezett bejáróajtó, nemcsak annálfogva, hogy közvetlenül a szabadba vezető bejáróba nyílik, de főképen azért, mert az úszócsarnokban légvonatot idéz elő. Ez a bejáró tehát mindenesetre, esetleg az úszómesteri lakás megfelelő áthelyezésével megváltoztatandó, illetve oly módon rendezendő el, hogy az említett hátrányok elkerülhetők legyenek.

Dícsérettel említendő fel a vendéglő és kávéház helyiségeinek szép, kényelmes és tágas elrendezése, melyek is a kellő mellékhelyiségekkel ellátva, kétségtelenül jelentékeny jövedelmezőségre számíthatnak. Hasonlóképen teljes mértékben kielégítő a szálloda helyiségeinek, szép, tágas, világos szobáival, továbbá az orvosi és gyógyhelyiségeknek, igazgatói és személyzeti lakásoknak elrendezése is.

A gépház, kazánház, szivattyúház, víztartányok és az ezekkel kapcsolatos helyiségek tekintetében, utalással a középítési igazgatói előterjesztésben részletesen előadottakra, részünkről is kiemeljük, miszerint a gépcsarnok és kazánház magassága nem egészen elégséges és hogy a kazánház alakja keskenységénél fogva nem egészen alkalmas a kazánok elhelyezésére, valamint, hogy a szénraktár alapterülete az előírtnál kisebb és akkumulátor helyiségről nincs gondoskodva, végül a műhelynek és anyagraktárnak a gépháztól távolabb, nem egészen célszerűen történt elhelyezését. A víztartók elhelyezése tekintetében az emeleten levő kádfürdőkre való tekintettel a termálvíztartó magasságának növelése kívánatos, míg az alternatív megoldás, mely a víztartókat a II. emelet magasságába helyezi, ebből a szempontból előnyösebbnek látszik.

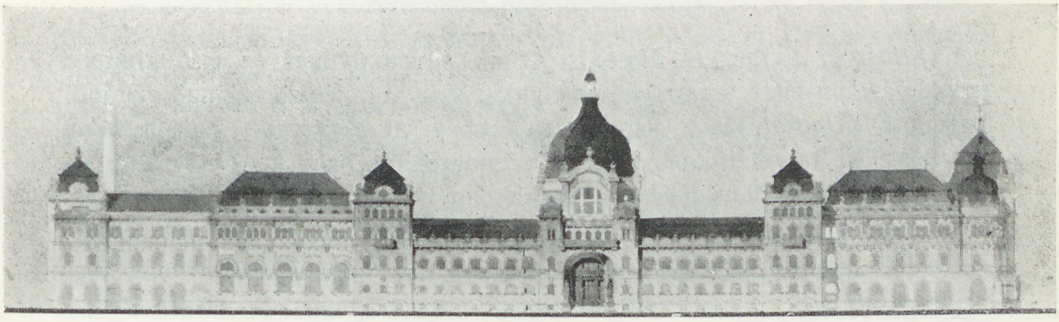

A Rudasfürdő dr. Hültl Dezső 1907. szeptember 23-án benyujtott terve szerint

A homlokzati kiképzés reneszánsz-stílusban szép, monumentális benyomást tesz és a fürdőépület jellegét sikeresen juttatja érvényre. A fürdőépület helyén, a mögötte levő Gellérthegy tömege dacára előnyösen és jól érvényesülő szép sziluettet és az épület egyes részeit kellőképen hangsúlyozva jó tömegelosztást mutat.

A költségeket illetőleg ezeket az eszközölt hivatalos ellenőrzőszámítás 1,934.090 korona összköltségben állapította meg a tervező által számított 1,213.000 koronával szemben, mi egyrészről a beépített köbtartalom némi szaporodásában, főképen azonban a tervező átlagos 20 koronás egységárával szemben felvett magasabb egységárban találja magyarázatát. Megjegyezzük, hogy a körülmények ismeretével mi a hatóságilag eszközölt számítás alapjául szolgáló egységárakat inkább tartjuk megközelítőknek s így, mint általában, úgy itt is a hivatalos ellenőrzőszámítás adatait tartjuk megfelelőknek s ilymódon ennek a tervezetnek várható költsége az előirányzott 1,770.000 korona összköltséggel szemben 164.000 korona túlkiadást tüntet fel. Mindazonáltal mi ezt a túlkiadást nem tarthatjuk olyannak, mely a tervezet esetleges kivitelének akadálya gyanánt szolgálhatna, egyrészről, mert a tervezet átdolgozása során azt egészben, vagy legalább is jórészben eliminálhatónak tartjuk, másrészről, mert a tervező több oly berendezést tervezett, — csak az úszócsarnok jelentékenyen nagyobb használhatóságát s a díszes vendéglő és kávéházi helyiségeket említjük fel, — melyek a fürdőépület prosperálását és jövedelmezőségét nagy mértékben vannak hivatva növelni.

Egészben véve *mi ezt a pályaművet*, a felemlített és a részletekre kiterjedő hiányai dacára is, *a feladat helyes felfogásáról tanuskodó és úgy általánosságban, mint részleteiben az eszmei tervpályázat során elért tapasztalatokat helyesen érvényesítő, komoly, szép és monumentális alkotásnak tartjuk.*«

*

B) *A Sárosfürdő pályatervei.*[1])

Sebestyén Arthur és *Hegedüs* Ármin pályaművüket az első kiviteli tervpályázaton elért tapasztalatok alapján és a bírálóbizottságnak eziránt megadott útmutatásához képest lényegében módosították, amennyiben eltértek előző tervezetüknek attól az elrendezésétől, hogy a nép- és termálfürdőket egymás fölött levő emeletsorokban helyezzék el. Jelenlegi pályaművükben a tervezők — az első kiviteli tervpályázaton résztvett *Sterk* Izidor-féle pályamű általános diszpozíciójával több tekintetben rokonvonásokat feltüntetve — *két egymásra merőleges főtengely* és az ezek metszéspontjában kontemplált *díszes kupolacsarnok* körül helyezik el szép, szimmetrikus elrendezéssel a fürdőépület egyes részeit, nevezetesen a termál- és magánfürdőket, vendéglő, kávéházi és szállóhelyiségeket, végül az orvosi, gyógyítóhelyiségeket és különféle lakásokat, míg a férfi és női népfürdő helyiségei a Kemenes-utcai épületrészben nyernek elhelyezést, hasonlóképen a gép- és kazánház s az ezekkel kapcsolatos többi helyiség is.

Az épület elrendezésének alapját képező egyik főtengely végén, a Gellért-tér felől van a *fürdő főbejárata*, folytatásában előcsarnokkal és a tengely hosszában elrendezett 12·00 méter széles fedett udvarcsarnokkal, míg a fürdőfőbejáratot kocsialáhajtókkal ellátott félköralakú oszlopcsarnok foglalja be. A másik, a Fehérvári-út irányára merőleges főtengely végén, a Fehérvári-úton van elhelyezve *a szálló főbejárata*, 13·50 méter széles csarnokkal a két főtengely metszésében alkalmazott kupolacsarnokkal a főtengely folytatásában sétálóval, továbbá a sétálókkal és zenekarhelyiségekkel környezett ivócsarnokkal. Mindezeknek a helyiségeknek az elrendezése tetszetős, sőt a kupolacsarnok a betorkoló sétálócsarnokkal szép és impozáns benyomást tesz.

A termálfürdők elrendezése nagyon tetszetős, dícsérettel emelendő ki azoknak helyes diszpozíciója. Hasonlóképen kedvező és balneológiai szempontból is megfelelő a Kemenes-utcai épületrészben elhelyezett férfi és női gőzfürdők elrendezése. Jó a földszinti fedett udvarcsarnokba elhelyezett I. és II. osztályú kőfürdők, valamint az I. emeleten elhelyezett kádfürdők elrendezése, bár nem egészen helyes, hogy a földszinten levő kőfürdők, valamint az emeleti kádfürdők előszobái közvetlenül a fedett udvarcsarnokba nyílnak és helyesebb volna az elrendezés, de meg a gőznek a csarnokba való kitódulása is jórészben elkerülhető volna a kőfürdők előtt levő folyosónak megfelelő elzárása mellett. A tett megjegyzésektől eltekintve, azonban az összes társas- és magánfürdők, valamint a népfürdők is *helyesen és a balneológia követelményeinek kellő szem előtt tartásával* vannak megkoncipiálva.

[1]) A benyujtott pályaterveket a szakértő albizottság jelentése által ugyancsak részletesen ismertetem, mert tulajdonképen az egyesített két terv alapján épült fel a Szent Gellért gyógyfürdő és szálló.

A kávéházi és vendéglői helyiségek diszpozíciója helyes, azok a Fehérvári-út felé tekintő épületrészen szép és díszes elhelyezést nyertek, a vendéglői helyiség az alagsorban söntéssel is bír, mi is a jövedelmezőség szempontjából előnyös, azonkívül maguk a helyiségek tágasak, világosak és a szükséges mellékhelyiségekkel kellőképen el vannak látva, mindezeknél fogva rentabilitásuk is biztosítottnak tekinthető.

Kedvező a szálló szobáinak elrendezése, a szobák tágasak, tetszetősek, az előkelőbb jellegű szobák szép kilátással és úgy ezek, mint az olcsóbb szobák nagyrésze is terraszokkal, nagyrészt hálófülkékkel, külön klozettekkel és részben fürdőszobákkal is ellátva, megfelelnek a hozzájuk fűzött kívánalmaknak és előreláthatólag a fürdőben megszálló közönség minden rétege igényeinek meg fognak felelni.

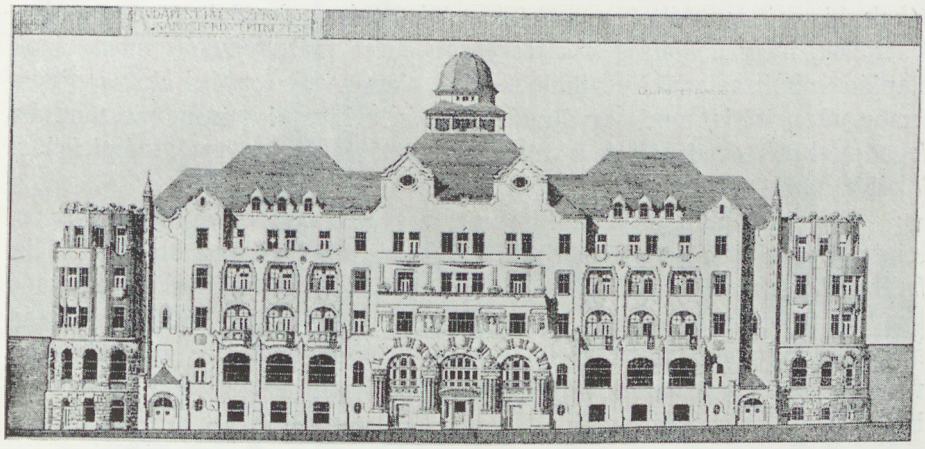

Hegedüs Ármin, Sterk Izidor és Sebestyén Artúr közös kiviteli pályaterve a Sárosfürdő építkezéséhez

Itt említjük fel a szállóhelyiség második emeletének előteréből kiinduló és a Gellért-hegy sétányszerűen kiképzendő keleti oldalára vezetőleg tervezett *átjárót*, valamint a Gellért-hegyen kontemplált rendezést is.

Az *orvosi és gyógyhelyiségek* általánosságban megfelelnek a követelményeknek, hasonlóképen, mint az igazgatói lakás, iroda és a személyzeti lakások is.

A Kemenes-utcai épületszárnyban, a népfürdők mellett elhelyezett gép- és kazánház és az ezekkel kapcsolatos helyiségek elhelyezése általánosságban véve megfelel a kívánalmaknak. A részletek tekintetében itt is, utalva a középítési igazgatói leírásban mondottakra, csak még felemlítjük, hogy a gépház, kazánház, szénraktár és akkumulátor-helyiség elrendezése megfelelő, viszont a ruhafelvételi helyiség területe nem elégséges, a ruhafelvonók a tervezetben nincsenek feltüntetve, a ruhaszárítóhelyiség elrendezése pedig

alakjánál fogva nem előnyös. Kedvező a szivattyúház elhelyezése és gondoskodva van elégséges számú és előírásszerű víztartók elhelyezéséről.

A modern stílusban tartott homlokzat kiképzése sziluettjében és egyes részleteiben eléggé tetszetős ugyan, mindazonáltal a homlokzatok nem eléggé jellegzetesek és nem oly mértékben művészi megoldást nyujtók, mint azt a székesfővárosnak ez az elsőrendű és díszes fürdőintézete megkívánná.

A költségeket illetőleg a hivatalos ellenőrzőszámítás adatai szerint az építési költség, hozzávéve a gépberendezés és a bútorozás költségeit, *mindössze 3,500.000 koronát tesz*, mi is az előirányzott 2,800.000 koronával szemben 550.000 korona többletköltséget mutat. A pályázók ugyan ezzel szemben a költségvetési mellékletükön kitüntetett és a tervezeten látható méretektől részben eltérő magassági méretek alapján számított költségszámítás során mintegy 547.000 koronával kevesebb építési költséget számítanak ki, mindazonáltal a szakértő albizottság már elvileg nem találta lehetőnek, hogy a költségek a tervektől eltérő más, redukált magasságok alapján számíttassanak, nemkülönben az alapul vett egységárakat is figyelembe véve, itt is, mint egyáltalán, csupán a hivatalos ellenőrzőszámítást fogadta el mértékadónak és a valóságos költségeket a tervezők számításánál inkább megközelítőknek.

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy ez a tervezet, hasonlóképen, mint pályázóknak az első kiviteli tervpályázaton résztvett munkálata is, *helyes alapeszméből kiinduló* és e feladat helyes felfogásáról tanuskodó komoly alkotásnak tekintendő, mely az első kiviteli tervpályázat során szerzett tapasztalatokat a lehetőség mérvéig felhasználta és az akkori tervezettel szemben felmerült és a lényegbe vágó kifogásokat teljes mértékben honorálta. Kár mindazonáltal, hogy a helyes alapeszméjű és koncepciójú tervezet az engedélyezett költségeket meglehetős mértékben túllépi.

Sterk Izidor pályaműve lehetőleg szorosan alkalmazkodott az elsőízben megtartott kiviteli tervpályázat során bemutatott és akkor is általános elismerést aratott tervezethez és láthatólag igyekezett, még pedig általában véve sikeresen, a tervezettel szemben felmerült észrevételeknek eleget tenni. Miként az előbbi tervpályázatnál, úgy most is elismerést érdemel — mondja a szakértő albizottság szakvéleménye — az egységesen, könnyen áttekinthető módon és egyszerűen megkoncipiált alaprajzi elrendezés, a bejáratok, vesztibülök és folyosóknak általában véve helyes és célszerű elrendezése, a folyosókra nézve megemlítve, miszerint a tervező a mult pályázat során nem eléggé széleseknek talált folyosóit szélesíteni törekedett.

Hasonlóképen törekedett a helyiségek megfelelő megvilágítására is, melyet is a tervezet többrendbeli, általában véve tágas udvarok beiktatásával kíván elérni, itt megjegyzendőnek tartjuk azonban, hogy a Kemenes-utca felől levő épületrész mellett tervezett hosszas és szűk háromszögalakú udvar elrendezése előnyösnek nem mondható.

Általánosságban véve, szépen vannak a bejáratok a vesztibülökkel, valamint a Fehérvári-útra merőleges épülettengely mentében elrendezett csarnok, ennek folytatása gyanánt a termálfürdőkhöz vezető folyosó és a díszes és nagyszabású félköralakú födött sétány az ivócsarnokkal és mögötte a parkba vezető kijárattal együtt megoldva, hasonlóképen kedvező a Gellért-tér felé eső szállóbejáró gyanánt tekintett főbejáró és ennek folytatásában, az épületnek a Fehérvári-úttal parallel tengelye irányában kiképezett hosszú folyosó.

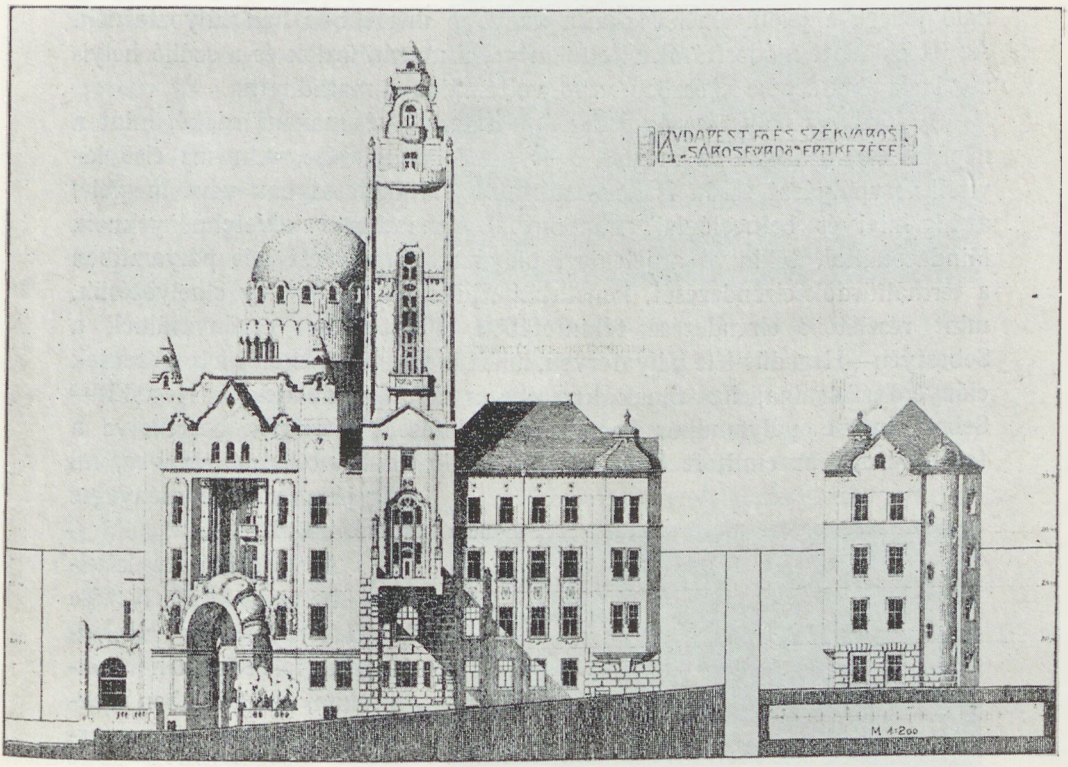

Hegedüs Ármin, Sterk Izidor és Sebestyén Artúr közös terve a Sárosfürdő építkezéséhez. A fürdő bejárata

A csarnokok és folyosók segélyével a termál- és magánfürdők általában könnyűséggel megközelíthetők, mindazonáltal tekintve, hogy a fürdőket használó közönség túlnyomó részben a híd, illetve a Gellért-tér felől érkezik, *célszerűbbnek találná a szakértő albizottság a fürdőépület Gellért-téri főbejáróját a fürdők főbejárója gyanánt tekinteni, illetőleg kiképezni, viszont a Fehérvári-út felőli főbejárat a szálló bejárója gyanánt volna tekinthető.* Ez a tervezet diszpoziciójának minden lényeges megváltoztatása nélkül keresztül vihető volna, az igényelt változtatás főképen a jelenleg a Gellért-tér felé levő vestibule mellett elhelyezett szállodalépcső s a felvonó megfelelő áthelye-

zését s ezzel együtt a vestibuleból a fürdőkhöz vezető folyosó megfelelő szélesítését igényelné, mégpedig ez előbbit olymódon, hogy ezen folyosó szélessége a sétálócsarnokhoz vezető folyosóval együtt a félköralakú sétálócsarnok szélességéhez egészen hasonlóan volna megállapítandó.

A Fehérvári-út felőli főbejárat ezután, mint *a szálló* főbejárata szolgálna. Az itt levő csarnok pedig oly értelemben volna átalakítandó, hogy a kupolacsarnok tengelye a keresztező és a kiszélesítendő folyosó tengelyével összeessék, miáltal a kupolacsarnok díszes volta emeltetnék és annak dominálló jellege a jelenleginél sokkalta nagyobb mértékben hangsúlyoztatnék. Az itt előadott módosításoktól eltekintve, a magánfürdők és a szálló helyiségeinek elrendezése egészben véve változatlanul maradhatna.

A fürdők elhelyezése és pedig úgy a termál- és magánfürdőké, mint a népfürdőké is általában megfelelő és azok berendezése, mint az első kiviteli tervpályázat során is konstatáltatott, általánosságban véve megfelel a higiéniai és balneológiai szempontból támasztható követelményeknek. Mindazonáltal, tekintve a jelenlegi pályázaton résztvett két pályaműben a termálfürdők elrendezését, konstatálhatjuk, hogy ezek úgy elhelyezésük, mint részleteik elrendezése tekintetében előnyösebben érvényesülnek a Sebestyén—Hegedüs-féle pályaterven, miért is nézetünk szerint a tervezetnek előnyére szolgálna, ha annak keretébe a termálfürdőknek a Hegedüs—Sebestyén-féle pályaműhöz hasonló elrendezése iktattatnék be, illetve a termálfürdők az említett tervezethez hasonló módon oldatnának meg, mi alig járna valamely lényeges nehézséggel.

A Sárosfürdő a XIX. század elején, amikor a fürdőépület még földszintes volt

A vendéglői és kávéházi helyiségek elhelyezése a Gellért-téri és Kelenhegyi-út felé tekintő homlokzatokon, nemkülönben ezeknek a helyiségeknek megtervezése, hasonlóképen, mint az előző kiviteli tervpályázaton résztvett tervezeten is, minden tekintetben sikerültnek, sőt mintaszerűnek mondható. Díszes, nagyszabású a helyiségek koncepciója, helyes és célszerű a mellékhelyiségek elrendezése, nemkülönben a kávéházi helyiségnek a díszes félköralakú sétálócsarnokkal való közvetlen összekötése és előnyös különösen a jövedelmezőség szempontjából az alacsony földszinten elrendezett, söntés jellegével bíró vendéglőhelyiségtervezése is.

Hasonlóképen megfelelő a szálló helyiségeinek elrendezése, úgy az előkelőbb, mint az olcsóbb szobák tágasak, tetszetősek, szép kilátással bírnak, legnagyobb részben előtérrel, nagyrészt külön klozettel és túlnyomó részben erkélyekkel ellátva. *Ez a tervezet is tartalmazza a Gellérthegyre vezető átjárót* a szálló elsőemeleti társalgóteréből kiindulólag.

Megfelelő az orvosi, gyógyítóhelyiségek és a személyzeti lakások megtervezése is, megjegyezve, hogy az esetben, ha a főbejáratok jellege a fentebbiek értelmében megváltoztattatnék, illetve a bejárók felcseréltetnének, úgy ezen helyiségek, névszerint az igazgatói lakás áthelyezése is fontolóra lesz veendő.

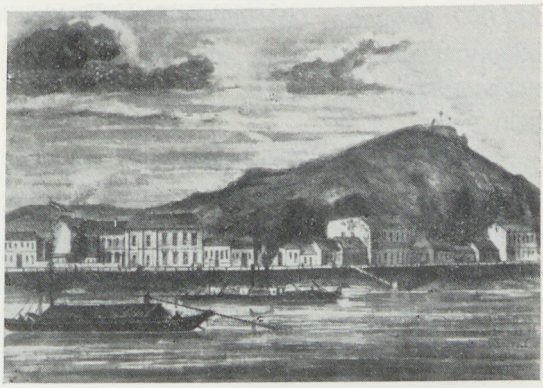

A Sárosfürdő környéke a XIX. század második felében

A kazánház szélessége és magassága nem felel meg teljesen a kívánalmaknak, hasonlóképen a gépcsarnok magassága sem. A kovácsműhely kisebb az előírt méretnél és az sem egészen helyes, hogy a szénraktár szénledobója közterületre, a Kemenes-utca területére terveztetett. A víztartányok részére a kellő helyiség rendelkezésre áll, a meleg- és hidegmedencék elhelyezése megfelelő, azonban a salak raktározásáról nincs gondoskodva.

Ami a hasonlóképen bemutatott alternatív tervezetet illeti, mely főképen a fürdőhelyiségek eltérő elrendezése tekintetében különbözik az eredeti tervezettől, mely elrendezés következtében az némiképen kevesebb beépített területet nyer, hasonlóképen megfelelő elrendezést nyujt ugyan, azonban az eredeti tervezet elrendezése tetszetősebb és célszerűbb.

A homlokzatok kiképzése a dicséretreméltó alaprajzi elrendezéssel szemben nem tünteti fel az előző kiviteli tervpályázaton részt vett tetszetős homlokzati koncepció méltán elvárható fejlődését, sőt ellenkezőleg: *a választott és meglehetősen konvencionális barokk stílusban* tartott homlokzati megoldás nem alkalmas a fürdőépület jellegének visszaadására. Netáni kivitel esetén a homlokzatok, esetleg az előző kiviteli tervpályázaton bemutatott homlokzatok szem előtt tartásával és a fürdőépület jellegének és rendeltetésének a lehetőségig való érvényrejuttatásával újból kidolgozandók.

A tervezet összes költségei, az építési költségeket, gépberendezést, valamint a bútor- és ruhaneműberendezést is beleértve, a főtervnél 3,115.000 koronára, az alternatív tervnél pedig 3,034.000 koronára rugnak a hivatalos

ellenőrző számítás szerint, míg a tervező 2,748.914 korona költséget számít a főtervnél, az alternatív tervezet költségszámítását pedig nem közli. Mi, mint általában, úgy itt is a hivatalos ellenőrzőszámítást ismerjük el helyesnek s a tényleges költségeket inkább megközelítőknek, minélfogva *az engedélyezett 2,800.000 koronával szemben mutatkozó túlkiadást 125.000 koronára, illetve 234.000 koronára tehetjük.* A mutatkozó túlkiadás itt is eléggé jelentékeny ugyan, de nem annyira, hogy az a részletes tervezés és költségvetés során mellőzhető, vagy legalább is jelentékenyen redukálható nem volna.

A szakértő albizottság a szakvéleményt a következőképen fejezi be :

»Mindezek után itt is, mint az előző kiviteli tervpályázatra ugyancsak a pályázó építész által bemutatott pályamű tekintetében újból konstatáljuk, miszerint a tervezet — fennebbiekben, valamint a hivatalos leírásban részletezett és inkább a részletekre kiterjedő hiányoktól eltekintve — a feladat helyes felfogása és megoldása tekintetében igen komoly és teljes figyelmet érdemlő alkotásnak mondható, mely különösen általános diszpozíciója tekintetében mintaszerű és minden a tervezethez fűzött követelésnek a lehetőség határáig megfelel. Ezenkívül konstatálnunk kell azt is, hogy az előző kiviteli tervpályázat során a bíráló jelentésben megkívánt módosításokat tervező a lehetőségig keresztülvinni igyekezett, minek következtében tervezete a hozzáfűzött várakozásokat még inkább megközelíti.«

*

A szakértői albizottság a szakvélemények után a következőket javasolta a bírálóbizottságnak :

A) *A Rudasfürdőre vonatkozólag.*

»Utalással véleményes jelentésünkben mondottakra, újból hangsúlyozzuk, miszerint a Rudasfürdő kiviteli tervpályázatára beérkezett pályaművek mindannyian átgondolt és komoly számításbavételt érdemlő munkálatok, melyek az eszmei tervpályázaton ugyanazon tervezők által bemutatott pályaművekkel szemben csaknem kivétel nélkül dícséretes fejlődést és haladást tüntetnek fel.

Mindazonáltal eziránt létrejött egyhangú megállapodásunkhoz képest a Rudasfürdő épülete kivitelének alapjául a fennebbiekben és a középítési igazgatói jelentésben foglaltak szem előtt tartása mellett, *mint relative legjobb és magában véve is abszolút beccsel bíró* tervezetet, dr. *Hültl Dezső pályaművét hozzuk javaslatba.*

Ismételjük, miszerint kivitel esetén a szakvéleményünkben részletezett hiányok a tervezetből kiküszöbölendők lesznek, nevezetesen pedig a férfigőzfürdő mellékhelyiségei a lakók részére szolgáló hátsó bejáró átalakításával, illetve a kávéházi helyiség rovására leendő eltolásával a lehetőségig megnagyobbítandók.

B) *A Sárosfürdőre vonatkozólag.*

Hasonlóképen utalva a véleményes jelentésünkben mondottakra, itt is újból hangsúlyoznunk kell, miszerint a *Sterk* Izidor-féle pályamű

A Sárosfürdő a XIX. század végén, a kisajátítás előtt. A fürdőépület már emeletes volt

mintaszerű általános diszpozícióval bíró és a feladat helyes felfogása és megoldása tekintetében egyaránt igen komoly és teljes figyelmet érdemlő alkotás, mely jelenlegi alakjában a kivitelre alkalmas. Másrészről a *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin pályaműve szintén helyes alapeszméből kiinduló s a feladat helyes felfogásáról tanuskodó komoly alkotásnak tekintendő és tárgyalásaink során arra a tapasztalatra jutottunk, miszerint épen az ügy érdekében kár volna ezen két tervezet bármelyikét teljesen mellőzni.

Mint a bírálóbizottság kiküldött szakértő albizottsága tehát a Sárosfürdő második kiviteli tervpályázatára beérkezett pályaművek mindkettejét oly jeles kvalitásokkal bíró és sikerült alkotásnak tartjuk, hogy azok előnyei-

nek célszerű felhasználásával, illetve a tervezetek egyesítésével véljük a kívánalmakat minden irányban kielégítő kiviteli tervet megalkothatónak, még pedig a következőknek figyelembevételével:

az általános alaprajzi diszpozíció a *Sterk* Izidor-féle pályaműből volna átveendő, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a nagycsarnok tengelye a fürdőcsarnok és bejárat folyosójának tengelyébe helyeztessék és ez a folyosó a fedett sétány folyosóinak megfelelőleg kiszélesíttessék;

ugyancsak a *Sterk*-féle tervezetből veendő át a vendéglő, kávéház és a bejáratok elrendezése olyaténképen azonban, hogy a fürdő főbejárata gyanánt a Gellért-tér, illetve a híd felől levő főbejárat szolgáljon, míg a szálló főbejárata gyanánt a Fehérvári-út felől levő főbejáró volna kiképezendő, a szálló lépcsőinek megfelelő átalakítása illetve áthelyezése mellett;

a *Sterk*-féle tervezet általános diszpozíciójának keretébe a *Sebestyén* és *Hegedüs*-féle tervezet általános tetszést nyert termálfürdőinek elrendezése beillesztendő;

végül, miután a homlokzatok kiképzése egyik tervezetnél sem olyan, hogy az igényeket minden irányban kielégíthetné, felhivandók volnának a pályázók tetszetős, amellett azonban a monumentalitást sem nélkülöző és a fürdőépület jellegét is visszatükröző újabban megkoncipiálandó homlokzatok tervezésére.

Mindezek után van szerencsénk tisztelettel javasolni, méltóztassék a tekintetes bírálóbizottság a Sárosfürdő végleges kiviteli tervei tekintetében oly értelmű javaslattal járulni a székesfőváros tek. Tanácsa és Törvényhatósága elé, miszerint egyrészről *Sterk* Izidor, másrészről *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin pályázókat a kiviteli tervnek a fennebbiekben előadottak, nemkülönben szakvéleményünkben és a középítési igazgatói leírásban foglaltaknak szemelőtt tartásával, végül és különösen a fürdő céljára rendelkezésre álló 2,800.000 korona előirányzatnak szigorú betartásával *egy újabbi, most már végleges kiviteli tervnek együttes kidolgozásával* és amennyiben ez a tervezet a követelményeknek minden irányban megfelel, ennek alapján *a kivitellel is együttesen* megbízni méltóztassék.

Végül van szerencsénk megjegyezni, miszerint a szakértő albizottság elnöke útján kérdést intézvén a nevezett pályázó építészekhez, ők bemutatott nyilatkozatukban ily irányú megbizatás esetén az együttesen leendő tervezés és kivitel eszközlésére hajlandóknak nyilatkoztak.«

A bírálóbizottság 1907. évi december hó 23-án tartott ülésén tárgyalta le a szakértő albizottság jelentését és javaslatait.

Az *elnök: Rózsavölgyi* Gyula alpolgármester, a bírálóbizottság elnöke volt.

Jelen voltak: dr. *Bódy* Tivadar, *Heuffel* Adolf, dr. *Magyarevits* Mladen, báró csetei *Herzog* Péter, *Wellisch* Alfréd, dr. *Reiner* Ede, dr. bókai *Bókay* Árpád, *Francsek* Imre, dr. *Tauffer* Vilmos, *Krátky* János, *Barczen* Lajos, dr. *Mayer* Árpád bírálóbizottsági tagok és *Kégl* Árpád székesfővárosi főmérnök, mint bírálóbizottsági előadó és jegyző.

A Sárosfürdő II. kiviteli tervpályázata.

Összehasonlító költségkimutatás az egyes pályatervek szerint való kiépítés esetén.
Előirányzott építési költség 2,350.000 korona.

Sorszám	Tervező neve	A tervező által kimutatott köbtartalom	A mérnöki hivatal által kimutatott köbtartalom	A tervező összköltsége	A mérnöki hivatal átszámítási költsége	Jegyzet
		m³		korona		
1	Sterk Izidor	95.538	[1] 110.819	2,292.914	[1] 2,659.000	
2	Sebestyén Arthur és Hegedüs Ármin.....	105.205	[1] 121.588	2,345.173	[1] 2,894.000	A tervezők költségvetési mellékletében kitüntetett magasság szerint a hivatal által számított költség 2,474.000 korona.

[1]) Ezen építési költségekhez a gép- és belsőberendezések költsége: 456.000 korona hozzáadandó.

A Rudasfürdő kiviteli tervpályázata.

Összehasonlító költségkimutatás az egyes pályatervek szerint való kiépítés esetén.
Előirányzott összköltség: 1,770.000 korona.

Sorszám	Tervező neve	A fürdő új részeinek építési költsége		A férfi gőzfürdő megmaradt részeinek átalakítási költsége		Az uszoda átalakítás költsége		Gép- és belsőberendezés költsége	A fürdő felépítésének összköltsége	A tervező által kimutatott költség	Jegyzet
		m³	K	m³	K	m³	K	korona			
1	Pártos Gyula	56.273	1,354.500	4.790	33.535	7.901	55.310	280.000	1,730.000	[1] 1,301.728	[1]) Tervező csak az új részek költségeit mutatja ki.
2	Tőry Emil	54.791	1,353.295	5.468	38.276	5.805	40.635	280.000	1,712.000	1,703.048	
3	*Dr. Hültl Dezső*	60.861	1,565.649	5.135	35.945	7.471	52.297	280.000	1,934.000	1,213.035	
4	Vágó László és József .	43.202	1,083.961	3.012	21.084	8.026	56.182	280.000	1,491.000	[1] 1,612.900	[1]) Tervező csak az új részek építési költségeit mutatja ki.

Budapest, 1907. évi november hóban.

A székesfőváros mérnöki hivatala:

Heuffel Adolf s. k.,
középítési igazgató

Összehasonlító kimutatás

a Sáros- és Rudasfürdők kiviteli pályaterveinél a társas- és népfürdők, illetve gőzfürdők, valamint a kávéház, vendéglő- és szállodaszobák hasznosítható területeire.

Sorszám	Tervező neve	Fürdőmedence helyiségek alapterülete										vendéglő	kávéház	Összes m²	Szállószobák száma														Jegyzet
		társasfürdők					népfürdők								25 m² feletti alapterülettel db	ezek közül bír					25 m² alatti alapterülettel db	ezek közül bír							
		melegmedence m²	langyosmedence	hidegmedence m²	tiszt. előf. m²	összes m²	melegmedence m²	langyosmedence m²	hidegmedence m²	tiszt. előf. m²	összes m²	hasznosítható területe m²				előtérrel db	hálófülkével db	fürdőszobával db	külön kiözettel db	zárt erkéllyel db	nyitott erkéllyel db		előtérrel db	hálófülkével db	fürdőszobával db	külön kiözettel db	zárt erkéllyel db	nyitott erkéllyel db	Összes db	
		Sárosfürdő.																											
1	Sterk Izidor	176	60	39	112	387	224	72	36	18	460	912	408	1.320	7	7	3	2	5	—	3	76	62	26	7	32	—	42	83	
2	Sebestyén Arthur és Hegedüs Ármin ..	204	35	35	55	330	433	44	44	63	384	790	970	1.760	34	14	1	5	—	—	2	47	39	29	12	2	—	17	81	4 inasszoba a szállodai szobákhoz
		Rudasfürdő. (társasfürdők rovata helyett gőzfürdők értendők.)																											
3	Pártos Gyula.....	[2]) 468	60	46	98	672	—	—	—	—	—	146	125	271	12	2	2	—	—	2	3	8	—	—	—	—	—	—	20	[1]) A férfi gőzfürdőnél a meleg- és langyosmedence egy teremben van.
4	Töry Elemér.....	484	113	42	74	713	—	—	—	—	—	182	104	286	10	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	12	
5	Hültl Dezső	522	178	50	56	806	—	—	—	—	—	228	170	398	5 [2]) 3	1	1	—	—	—	—	7 [2]) 8	—	—	—	—	—	—	11 [2]) 13	[2]) Ezen számok akkor érvényesek, ha a III. em. rendelkezésre álló szobák szállodai szobáknak használtatnak.
6	Vágó László és József	634	137	40	120	931	—	—	—	—	—	160	—	160	4	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	9	

Budapest, 1907. évi november hóban.

A székesfőváros mérnöki hivatala :

Heuffel Adolf s. k.,
középítési igazgató.

A bírálóbizottság az *elnök* felhívására mindenekelőtt a Rudasfürdő kiviteli tervpályázatára vonatkozó ítéletének meghozatalára tért át.

Dr. Bódy Tivadar bírálóbizottsági tag mindenekelőtt teljes elismerését nyilvánítva a szakértő albizottság munkálatával szemben, mégis utalt arra, hogy mily mértékben ajánlatos és előnyös hasonló, egészen speciális jellegű építmények terveinek ismételt pályázatok útján való megállapítása. Ő a maga részéről erre való figyelemmel, de másrészt tekintve, hogy a kivitelre elfogadtatni javasolt *Hültl*-féle tervezetnek lényeges hiányai is vannak, viszont a Tőry-féle tervezet a szakértő albizottság által is teljesen elismert szép és komoly megoldást nyujt, tekintve végül, hogy a Rudasfürdő felépítése

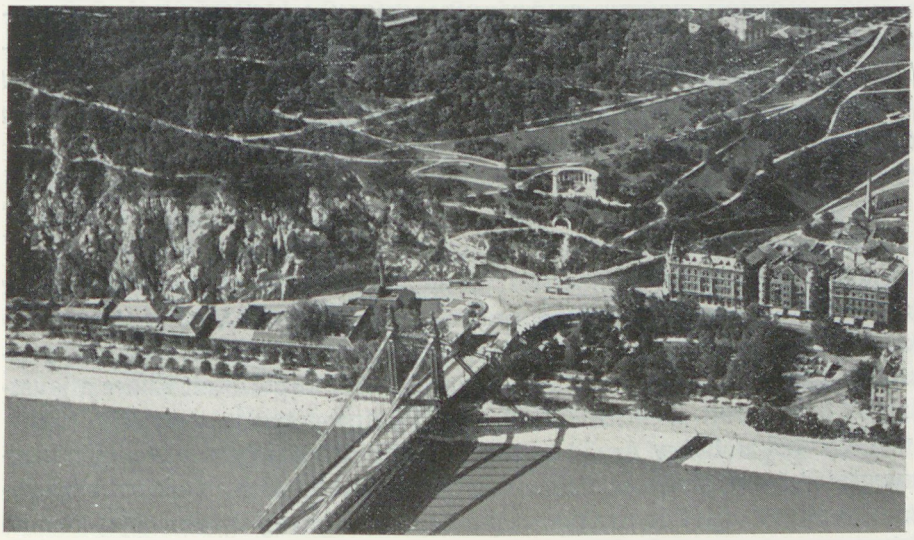

A Rudasfürdő és környéke légi felvételben. A jobboldalon a Szent Imre-fürdő kémenye

nem is első sorban sürgős kérdés és az minden valószínűség szerint csak több év mulva kerül napirendre, javasolta, hogy hasonlóan, mint az a Sárosfürdőnél történt, a két relatíve legjobb pályamű szerzői között *újabb kiviteli tervpályázat* megtartását hozza a bírálóbizottság a székesfőváros törvényhatóságának javaslatba.

Báró *csetei Herzog Péter* bírálóbizottsági tag az előadott indokok alapján *szintén újabb kiviteli tervpályázat* mellett foglalt állást, hozzátéve még, hogy az újabb tervpályázatot már a mutatkozó jelentékeny költségtúllépések is indokolják, melyeket ő minden körülmények közt elkerülni kíván. Kívánatosnak tartaná, ha a kérdés megoldásával kapcsolatban a székesfőváros tanácsának pénzügyi ügyosztálya az építési költségeknél esetleg várható többlettel szemben újabb jövedelmezőségi számításokat eszközölne

és ennek során megállapítaná, hogy a főváros pénzügyi érdekei kellőképen érvényesülnek-e? Erre vonatkozólag *dr. Reiner* Ede bírálóbizottsági tag viszont kifejti, hogy bármennyire fontosnak tartsuk is a székesfőváros *pénzügyi érdekeinek* megóvását, ezt itt *egyedül irányadónak* venni nem lehet, mert *a helyesen érvényesített fürdőpolitika során biztosan bekövetkező közvetett haszon még aránylag jelentékeny pénzügyi áldozatokat is indokolttá tesz.*

Dr. Bódy Tivadar bírálóbizottsági tag megnyugtatta a bizottságot, közölve, hogy a tanács pénzügyi ügyosztálya a fürdők felemelt építési költségeivel szemben már eszközölt újabbi jövedelmezőségi számításokat, melyek azt eredményezték, hogy *a székesfőváros pénzügyi érdekei az építési költségek már felemelt összegeivel szemben is kellőképen meg lesznek óva.*

A megejtett szavazás eredményéhez képest a bírálóbizottság 7 szavazattal, 2 ellenében a szakértő albizottság javaslatát elfogadta és *a Rudasfürdő épületének kivitelével, bemutatott pályaterve és a szakértő albizottság által javaslatba hozott módosítások alapján, dr. Hültl Dezső műépítészt javasolta megbízni.*

*

A *Sárosfürdő* szűkebbkörű kiviteli tervpályázatára rátérve,

Dr. Reiner Ede kijelentette, hogy hozzájárul a szakértő albizottság javaslatához, azonban azzal a módosítással, hogy *tekintve a Sárosfürdő kiépítésének sürgősségét,* a bírálóbizottság a pályázaton résztvett műépítészeket már most együttesen javasolja a kivitellel megbízatni. Ehhez a javaslathoz hozzájárult *Wellisch* Alfréd bírálóbizottsági tag is.

Dr. bókai *Bókay* Árpád a szakértő albizottság javaslatát teljesen megnyugtatónak tartja, hasonlóképen megnyugvással fogadta a szakértő albizottság javaslatát *dr. Tauffer* Vilmos bírálóbizottsági tag is, aki egyszersmind felvetette azt az eszmét, hogy *a végleges kiviteli tervek elkészítése előtt a tervező műépítészekkel közösen megtartandó értekezleten állapíttassanak meg mindazok az igények és kívánságok, melyek kielégítését a hatóság a végleges kiviteli tervektől elvárja.* Ehhez az álláspontho csatlakozott báró csetei *Herzog* Péter bírálóbizottsági tag is, mert ily módon látta az építtető hatóság érdekeit leginkább biztosítva és ennek a javaslatnak az elfogadása esetén a szakértő albizottság kívánságaihoz képest átdolgozott kiviteli terv elkészülése egyáltalán nem jelentené az építkezésnek huzamosabb időre való elodázását.

Dr. Bódy Tivadar bírálóbizottsági tag a kérdésnek ily előhaladott stádiumában a további elodázást már egyáltalán nem tartotta célravezetőnek, ezért a következő határozati javaslatot terjesztette elő:

»A beérkezett két pályatervet egymást kiegészítő olyan abszolútbecsű alkotásnak tekintjük, amelynek alapján a Sárosfürdő felépítését kivitelre megnyugvással ajánlhatjuk és tekintettel arra, hogy a fővárosnak, mint építtetőnek is az érdekében áll, hogy ezen jeles kvalitásokkal bíró és minden

tekintetben sikerültnek mondható pályaműveknek a tervezőit a fürdő építéséhez megnyerje és ez úton biztosítsa, hogy mind a két terv szerzői kiváló szaktudásukat és eszméiket a kivitel alkalmával a főváros javára értékesítsék, — másfelől figyelemmel a pályázó építészeknek írásbeli nyilatkozatára is, amely szerint a kivitellel való megbízást együttesen elvállalni hajlandók, — mindezeknél fogva javasoljuk, hogy a törvényhatósági bizottság t. közgyűlése elé olyan előterjesztéssel járulni méltóztassék, hogy a t. közgyűlés már most határozatilag mondja ki, hogy *az esetre, ha a főváros a Sárosfürdőt saját maga, illetve a maga számlájára felépítteti*, az esetre ezen építkezés kivételével *Hegedüs* Ármin, *Sebestyén* Arthur és *Sterk* Izidor építészeket *együttesen* bízza meg azzal, hogy nevezettek az építést a bírálóbizottság szakértő albizottságának a jelentésében említett irányban és módon, valamint a részletes terv készítése során a főváros szakértői által még kifejezett kívánalmak figyelembevételével átdolgozott, illetve egyesített pályaterveik alapján lesznek kötelesek végrehajtani.«

Francsek Imre, *Heuffel* Adolf, *dr. Tauffer* Vilmos és *dr. Reiner* Ede bírálóbizottsági tagok hozzájáruló felszólalása után, *elnök* a megejtett kétrendbeli névszerinti szavazás eredményéhez képest a bírálóbizottság:

I. egyhangúlag elfogadta a kiküldött szakértő albizottság javaslatát, mely szerint a Sárosfürdő szűkebbkörű kiviteli tervpályázatára beérkezett kétrendbeli, jeles kvalitásokkal bíró pályamű előnyeinek célszerű felhasználásával, illetve a tervezetek egyesítésével volna a kívánalmaknak minden irányban kielégítő kiviteli terv megalkotandó, a szakértő albizottság jelentésében részletezett kívánságok figyelembevételével;

II. a kivitellel való megbizatás tekintetében hasonlóképen elfogadta dr. *Bódy* Tivadar bírálóbizottsági tag határozati javaslatát és a két pályamű szerzőit, névszerint *Sterk* Izidor, *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin műépítészeket ennek értelmében a kivitellel megbizatni javasolja.

*

Az ebben az ügyben illetékes tanácsi VI. (pénzügyi és gazdasági) ügyosztály 1908. évi január hó 31-i kelettel külön jelentést tett a tanácshoz s egyúttal megállapította a közgyűlés elé terjesztendő javaslat szövegét.

Az ügyosztályi jelentésből kitűnik az, hogy a tanácsi VI. (pénzügyi és gazdasági) ügyosztály »a Rudasfürdő kiviteli tervpályázatának megtekintése és tanulmányozása után a maga részéről kívánatosnak tartotta volna azt, hogy a nézete szerint viszonylag legsikerültebb két pályamű szerzője, nevezetesen *Töry* Emil és dr. *Hültl* Dezső műépítészek között újabb kiviteli tervpályázat tartassék.«

Kívánatosnak tartotta ezt az ügyosztály egyrészt azért, mert a bírálóbizottság által kiküldött szakértő albizottság maga konstatálja azt, hogy az ugyanazon szerzők által újabban bemutatott pályaművek csaknem kivétel

nélkül jelentékeny fejlődést és haladást tüntetnek fel és hangsúlyozza, hogy akkor, amidőn egészen speciális építmények tervezéséről van szó, melyeknek helyes és célszerű megtervezése közérdekből *messze terjedő fontossággal bír*, akkor valóban indokolt az esetleges újabb pályázatok megtartása, mindaddig, míg valóban a célnak megfelelő, abszolút beccsel bíró tervezetet sikerül találnunk, másrészt, mert a szakértő albizottság által elfogadásra javasolt *Hültl*-féle tervezetnek *lényeges hiányai is vannak*, viszont a *Töry*-féle pályamű, a szakértő albizottság által is elismert oly előnyökkel bír, hogy az szép és komoly megoldást nyujt.

Kívánatosnak tartotta tehát az ügyosztály a nevezett két műépítésznek *újabb kiviteli pályázatra való felhívását* abból a célból, mert így remélte a fővárost az ismét várható haladás révén oly lehetőleg tökéletes pályamű birtokába juttatni, amelyben az eddig tapasztalt összes hátrányok eliminálhatók, viszont az összes előnyök és kívánalmak érvényesíthetők lesznek, de kívánta a nevezett két műépítésznek újabb kiviteli pályázatra bocsátását azon okból is, mert a szakértő albizottság által elfogadásra javasolt dr. *Hültl*-féle pályamű várható költsége az engedélyezett 1,770.000 koronával szemben 164.000 korona többletet tüntet fel, ami a részletes építési programm 2. pontjában foglalt azon rendelkezéssel, hogy feltétlenül megkívántatik, hogy az építési költségek az előirányzott összeg keretén belül maradjanak, sincs összhangzásban.

Mindezek ellenére az ügyosztály a fentiekben ismertetett eredeti álláspontjához, illetve azon kívánságához, hogy *Töry* Emil és dr. *Hültl* Dezső műépítészek újabb kiviteli tervpályázatra hivassanak fel, *nem ragaszkodik*, mert akkor, amidőn a szakértő tagokból alakított albizottság, valamint a bíráló bizottság maga is a dr. *Hültl*-féle pályaművet relatíve legjobb és oly abszolút becsű alkotásnak minősíti, hogy az kivitelre feltétlenül elfogadandó és pedig annál inkább, mert a kivitel alkalmával a szakvéleményben részletezett hiányok a tervezetből nehézség nélkül kiküszöbölhetők lesznek s akkor, amidőn az ügyosztály megnyugtatást nyert abban a tekintetben is, hogy a szóbanforgó pályamű költségeinél jelentkező többlet a kivitel során egészben, vagy legalább is nagyrészben eliminálható lesz, az ügyosztály nem érezheti magát hivatottnak arra, hogy a speciális szakértők véleményével ellentétbe helyezkedjék.

Ami pedig azt a körülményt illeti, hogy a szóbanforgó dr. *Hültl*-féle pályamű költsége az előirányzott költséget meghaladja, errenézve konstatálni kívánjuk, hogy a bírálóbizottság a maga illetékességi körében a pályaművet figyelmen kívül hagyandónak nem találta, mert amíg egyrészről a tervező műépítész számítása szerint a költségösszeg az előirányzaton alul marad, másrészről az ellenőrző mérnöki hivatali számítást is csak hozzávetőlegesnek kell tartani s a tervezetnek megfelelő átdolgozása útján. illetve a kivitel során a költségtöbbletnek teljes eltűnése várható.

»Mindezek alapján *a magunk részéről sem ellenezzük a Rudasfürdő kiépítésére nézve benyujtott Hültl-féle pályaműnek elfogadását, illetve dr. Hültl Dezső műépítésznek a bírálóbizottság javaslata értelmében a kivitellel való megbizatását.*«

»A Sárosfürdő immár második kiviteli tervpályázata ügyében tett bírálóbizottsági javaslatot az előterjesztett indokolás alapján a maga teljes egészében pártoljuk és elfogadásra javasoljuk.

Ami mindkét pályaműnél, amelyek alapján és egyesítésével leend a szakértő albizottság javaslata és a főváros szakértői által teendő kívánalmaknak megfelelő újabb kiviteli terv a kivitelre egyesülő műépítészek által megalkotandó, az előirányzott költséggel szemben mutatkozó többletet illeti, erre nézve utalunk a fentebb előadottakra, nevezetesen arra, hogy a pályázó műépítészek számítása szerint a kiviteli költség az előirányzaton alul marad s csak a hatósági — hozzávetőlegesnek tartandó — költségmegállapítás szerint emelkedik az előirányzat fölé és hogy *a költségtöbblet az újonnan alkotandó terv útján, illetve a kivitel során minden valószínűség szerint el lesz tüntethető.*

Azt a javaslatot, hogy a pályázó műépítészek — nevezetesen *Hegedüs* Ármin és *Sebestyén* Arthur, valamint *Sterk* Izidor *együttesen* bízassanak meg az új végleges kiviteli terv megalkotásával s ennek megtörténte után a kivitellel, annál melegebben pártolnunk kell, mert így mindhárom műépítész kiváló szakképzettsége és szakismerete a legjobb garanciát nyujtja arra, hogy *a székesfőváros valóban a lehető legtökéletesebb terv és fürdőépitmény birtokába jut.*

Végül még konstatálnunk kell, hogy a pályázati feltételek 9. pontja értelmében »a kiviteli pályázat eredménye fölött Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése dönt«, ennek alapján a bírálóbizottság ítélete *a közgyűlés elé terjesztendő* s hogy a kiviteli tervek az ügynek a közgyűlés napirendjére való kitűzése előtt nyolc napon át alkalmas helyen közszemlére teendők, ami iránt alulírott ügyosztály az intézkedést már is megtette.«

*

Az általános megjegyzések után az ügyosztály a közgyűlés elő terjesztendő tanácsi javaslatot óvatosan fogalmazta meg, mert hiszen a főváros pénzügyi helyzetére való tekintettel ebben az időben még egyáltalában nem lehetett tudni, hogy mikor kerülhet — bizonyos előzetes nehézségek elhárítása után — a sor akár a Sárosfürdő, akár a Rudasfürdő felépítésére.

Ennélfogva az ügyosztály az alábbi javaslatot szövegezte meg:

»Méltóztassék a fentiek alapján a bírálóbizottság bírálatának eredményét elfogadás végett a közgyűlés elé terjeszteni azzal,

1. hogy mondja ki a közgyűlés, hogy *ha és mikorra elhatározza*, hogy a Rudas-, illetve a Sárosfürdőt a főváros saját maga, illetve a maga szám-

lájára felépítteti, *akkor és az esetben* a Rudasfürdő építésének kivitelével pályaműve és a bírálóbizottság javaslata értelmében dr. *Hültl* Dezső műépítész lesz megbizandó, a Sárosfürdő építésének kivitelével pedig a bírálóbizottság javaslata értelmében egyesítendő, illetve megalkotandó kiviteli terv alapján *Hegedüs* Ármin, *Sebestyén* Arthur és *Sterk* Izidor műépítészek, utóbbi három együttesen, nevezetesen olykép lesznek megbizandók, hogy a megbizatás a három műépítészből alakult társaságnak fog kiadatni; továbbá mondja ki a közgyűlés, hogy mindkét fürdőre nézve a kivitellel való megbizatás megbízólevél alapján fog történni s hogy annak feltételeit, amelyek közé a pályázati feltételek idevonatkozó részei is felveendők lesznek, a bírálóbizottság javaslatának figyelembevételével a tanács fogja szokásos módon megállapítani;

2. hogy a közgyűlés a benyujtott tervek szerzőinek a pályázati feltételek 10. pontja értelmében kilátásba helyezett 2000—2000 korona (összesen 12.000 korona) pályadíjnak kiutalványozását rendelje el;

3. hogy a közgyűlés a Sárosfürdő *végleges kiviteli tervének* az előterjesztések értelmében és 4 havi határidő alatt leendő beterjesztésére Hegedüs Ármin, Sebestyén Arthur és Sterk Izidor műépítészeket együttesen hívja fel.

Javasoljuk végül, méltóztassék a t. közgyűlés elé olyértelmű előterjesztéssel járulni, hogy

4. fejezze ki a közgyűlés a bírálóbizottság összes tagjainak hosszú éveken át fáradhatatlan buzgalommal, kiváló szaktudással és önzetlenül kifejtett eredményes működésükért a székesfőváros közönségének őszinte köszönetét és elismerését.«

*

Munkámnak ebben a részében — szigorúan ragaszkodva a hivatalos jelentésekhez és ügyiratokhoz — azt a körülbelül 40 esztendőre terjedő időszakot igyekeztem jellemezni, amikor a székesfőváros autonómiája és hivatalos vezetősége lassan és fokozatosan, sőt talán egy kissé bátortalanul is, kialakította fürdőpolitikai elgondolásait.

Tervek születtek, elgondolások módosították ezeket a terveket, pályázatokat írtak ki, a pályamunkák a bizottságok, albizottságok útvesztőiben kovácsolódtak és érlelődtek — megvalósítható pozitivumokká.

Bizonyos, hogy különösen a XX. század első évtizedében a Sáros- és a Rudasfürdő tervpályázatainál bizonyos időpazarlás észlelhető. Hiba ez? Döntsék el azok, akik a bírálatra illetékesek

A magam részéről azonban ennek a korszaknak a megítélésére vonatkozólag csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy *Budapestnek, az újonnan szinte amerikai tempóban kialakult világvárosnak fürdővárossá, vagy világfürdővé való kialakítása a világháború előtti időkben még messzemenő óvatosságra késztető, kockázatos vállalkozás volt.*

Hiszen akkor az ország északi, keleti és déli részén még igen sok gyógyfürdő, magaslati és más éghajlati gyógyhely, üdülőhely stb. állott a gyógyulást, üdülést keresők rendelkezésére. A nagyszabású budapesti fürdőpolitika csak kevés megértőre talált és legkevésbbé tartották annak megvalósítását sürgős feladatnak.

Rá kell azonban mutatnom arra az erőteljesebb *építési*, illetve *városfejlesztési és városszépítési* munkaütemre, amelyet dr. *Bárczy* István polgármestersége hozott magával a székesfővárosban. Amit addig évtizedeken át csak félős óvatossággal latolgattak, azt *Bárczy* erélyes kézzel, gyorsított üzemben hajtotta végre a szükséges retortákon át a megvalósításig. És a lázas sietséget a történelmi idők igazolták. Hiszen ma már nyilvánvaló, hogy sem a világháború vérzivataros négy esztendeje, sem az utána elkövetkezett forradalmi és forradalom utáni idők nem engedték volna hosszú ideig megvalósulni azokat a nagyszabású, igazán világvárosi színvonalú elgondolásokat, amelyeknek létesítése elsősorban dr. *Bárczy* István energiájának köszönhető s amelyek ma Budapest világvárosi és világfürdőhelyi jelentőségének szinte elválaszthatatlan tartozékai lettek.

Munkám következő, *negyedik* részében a fürdőpolitikai *építkezéseknek*, tehát *az elgondolások realizálásának* egyes szakaszairól kívánok megközelítően hű képet adni.

A szerény városligeti — nádorszigeti Artézi fürdőből kiépült monumentális Széchenyi fürdő, a régi, évtizedek óta lebontott Sárosfürdő helyén felépült és állandóan bővített Szent Gellért-fürdő és szálló igazán impozáns, maradandó emlékei ennek az alkotó korszaknak.

A szegény jó öreg Rudasfürdő ebben a korban is a mostohagyermek szerepét kapta, felépítése elmaradt és még ma is problematikus, hogy ennek a kiváló gyógyhatású fürdőnek a modern igények alapján való felépítésére és kitünő eredményekkel használt forrásvizeinek megfelelő keretek között való felhasználására mikor kerül a sor.

Igaz, hogy a helyesen és áldozatkészen átgondolt fürdőpolitikai programm megvalósítása végett elindított nagyiramú fürdőépítkezésnek teljes lebonyolítása abban az időben nem vált lehetővé, mert arra egy váratlan *vis major tett pontot: az 1914—1918. évi világháború.*

NEGYEDIK RÉSZ.

XV. FEJEZET.

A Széchenyi Artézi-gyógyfürdő felépítése és fejlesztése.

I.

A Széchenyi-gyógyfürdő felépítésének előzményei.

A városligeti artézi kutat, miként már említettem, az Andrássy-út végén fúrta *Zsigmondy* Vilmos. Amikor Pest szabad királyi város közgyűlése 1867-ben a fúrást elhatározta, a helynek a megállapítása az iratok szerint ez volt: »az Aradi-utca és a városligeti tó között, ez utóbbitól 30 m-nyire.« Ebben az időben még szó sem volt az Andrássy-útról, illetve a Sugár-útról, ahogyan azt eleinte nevezték.

A Sugár-út (később Andrássy-út) eszméje akkor vetődött fel, amikor a fúrás már javában folyt. Eredetileg a túlzsúfolt, szűk és túlforgalmas Király-utcát kellett ezzel tehermentesíteni, mert hiszen a Belvárosból akkoriban még csupán csak ez a szűk utca vezetett ki egyenesen a Városligetbe. A Király-utca a város belsejéből épült kifelé, tehát sem a Károly-körútnál levő kezdete nem volt alkalmas a nagy forgalom lebonyolítására, sem pedig későbbi folytatása. A Király-utca eredetileg főútvonalnak számított, hiszen a ma már eltűnt Híd-utcán át a hajóhídhoz csatlakozott. Ilymódon 1870-ben a Király-utca és a Terézváros a pesti városrész szabályozásának egyik legfontosabb problémája volt.

»*A Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Budapesten létesítendő egyéb közmunkák költségeinek fedezéséről és e közmunkák végrehajtási közegeiről*« szóló 1870. évi X. t.-c. — amely a közmunkák Tanácsát hozta létre — 3. §. *d)* pontja értelmében a kormány által felveendő 24 millió korona sorsolási kölcsön terhére előírta a Pest város északkeleti részében nyitandó főközlekedési Sugár-útnak a létesítését.

Így jött létre a Sugár-út, amely különböző nehézségekkel az 1871. évben megkötött első kisajátítási egyezségektől kezdődően, egészen az

1875. évi ideiglenes megnyitásig készült, de a végleges kiépítése még tovább is tartott. A Sugár-út végén eredetileg *Ybl* Miklós gloriett-je állott, amelyet, miként már említettem, a Milleniumi Emlékmű felállításakor a Széchenyi-hegyre helyeztek át.

Az artézi kút fúrása 1878-ban fejeződött be. A kút fölé eleinte még csupán egy szerény, fából készült kis ivócsarnokot épített a főváros, a vizet pedig, miként már említettem, átvezettette a Nádorszigeten épült ideiglenes fürdőházba. Az ivócsarnok épülete ugyancsak egészen ideiglenes jellegű volt.

*

A székesfőváros törvényhatósági bizottságának közegészségügyi bizottsága 1903. évi október hó 9-én hozzájárult ahhoz, hogy a székesfőváros a kormánytól az Artézifürdőnek *gyógyító fürdő* címmel való ellátását kérelmezze. A tanács a bizottság javaslata alapján elkészítette az előterjesztését. Ebben az előterjesztésben hivatkozik arra, hogy néhai dr. *Hlatky* József, az Artézifürdő volt rendelőorvosa még 1901-ben előterjesztést intézett a tanácshoz aziránt, hogy a fürdő számára a belügyminisztériumnál eszközölje ki a gyógyfürdővé való nyilvánítást. Az előterjesztéshez vegyelemzési adatokat is mellékelt, leírta a fürdő berendezéseit és a víznek gyógyító hatását, akár ivókúra, akár fürdő alakjában. *Hlatky* dr. előterjesztéséhez annakidején a tiszti főorvos a maga részéről szintén hozzájárult és részletes előterjesztésében kifejtette, hogy már az Artézifürdő akkori épületének fekvése, méretei, fürdőinek száma, lakószobáinak berendezése és ásványvize minden tekintetben megfelel egyrészt a közegészségügyi törvény (1876. XIV. tc.) 100. §-ának, másrészt a vízjogi törvény (1885. évi XXIII. tc.) 10. és 11. §-ainak, továbbá a gyógyfürdőkre vonatkozó 1893. évi 44.404. szám alatt kiadott belügyminiszteri körrendeletnek. Ennélfogva semmi akadálya nem volt annak, hogy a városligeti Artézifürdő, a későbbi Széchenyi-fürdő ugyancsak használhassa a gyógyfürdő elnevezést.

*

Itt kell még megemlítenem, hogy a városligeti artézi kút vizének értékesítése céljából a székesfőváros 1904. november havában szerződést kötött az »*Artesia*, budapesti vendéglősök szikvíz és pezsgő italok r.-t.«-gal, amely 1910. évi október hó 31-ig volt hatályban. Ebben a haszonbérleti szerződésben az artézi forrásvíz házhozszállítási joga is az Artesia részvénytársaságnak volt fenntartva, a megállapított évi 13.010 K bérösszegért.

A szerződés hatályának idején a kútból *bárki ingyen vihetett* magának vizet, kézben hordható edényben, nagyobb mennyiségért azonban *hektoliterenként 20 fillért* tartozott fizetni. A kórházaknak és más közhasznú

intézményeknek viszont a főváros korlátlan mennyiségben díjtalanul is engedélyezhetett artézi vizet.

A házhozszállítás tarifáját is a főváros állapította meg. A pesti oldalon a vámhatárokon belül a földszintre és az 1. emeletre 50 literenként 40 fillér, a többi emeletre 50 fillér volt a víz ára és szállítási költsége. A vizet azonban csak hitelesített puttonyokban, vagy hordókban lehetett szállítani. A társaság

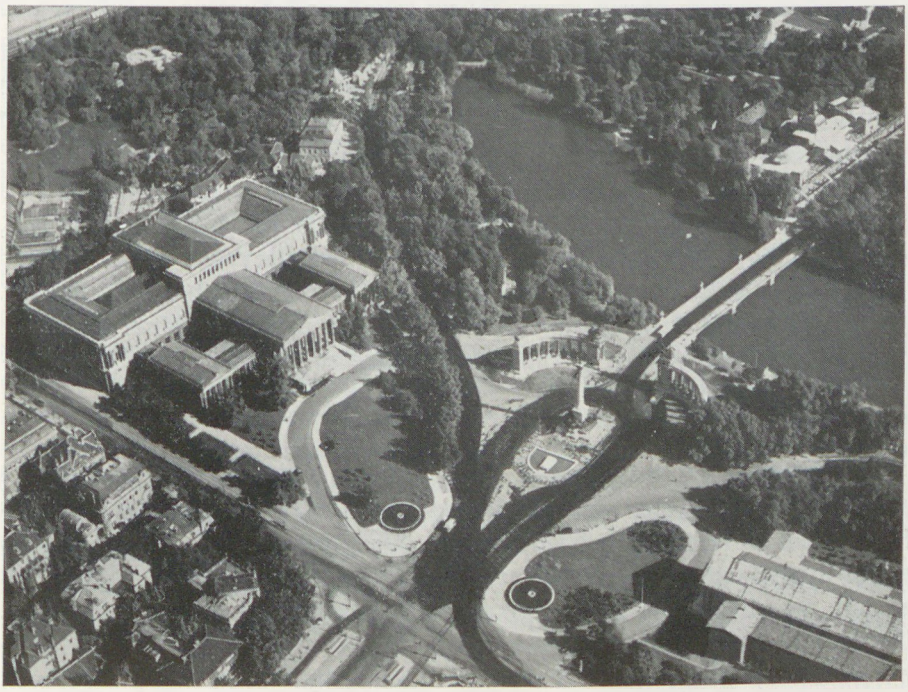

A városligeti tó, a Millenniumi emlékmű, a Hősök Emlékműve, a Szépművészeti Múzeum előtti tér, ahol 1868-ban Zsigmondy Vilmos megkezdte az artézi-kút fúrását

(Légi felvétel)

köteles volt minden kerületben legalább két megrendelési helyet felállítani, a központi irodájában távbeszélőt berendezni, az alkalmazottai pedig kötelesek voltak számot viselni, hogy így a közönség érdekeit is megóvják.

*

Az Artézifürdő forrásával a székesfővárosnak 1903. évi április hó 29-én tartott rendes közgyűlésén is foglalkozott *Mezei* Péter bizottsági tag, aki kifogásolta a forrás akkori állapotát. Beszédében azonban maga is hangsúlyozottan elismerte a városligeti Artézifürdő vízének jó hírét.

Halmos János polgármester *Mezei* Péternek erre a felszólalására május hó 13-án válaszolt, melyben közölte, hogy az Artézifürdő ideiglenes ivó-

csarnoka mindaddig, amíg a fürdő építése végleges megoldást nem nyer, nem távolítható el. *Az ivócsarnok megfelelő elhelyezéséről csakis a fürdő végleges felépítése után lehet intézkedni.*

*

A főváros vezetőségét ugyanis már az ideiglenes megoldásnak tekintett nádorszigeti fürdő felépítése óta foglalkoztatta a végleges fürdő felépítésének a terve.

Czigler Győző műegyetemi tanár 1884 óta állandóan terveket készített s ezeket az egyre változó kívánalmaknak megfelelően, a főváros vezetőségével való beszélések alapján módosította is. Czigler már eredetileg nagyszabású fürdőépületet tervezett a Városligetbe, monumentális, díszes kivitelben. Ezt az elgondolást a székesfőváros tanácsa is magáévá tette. Bizonyítja az a körülmény, hogy még 1895. évi szeptember hó 26.-án elrendelte a tanács, hogy a *Czigler* Győző műépítész által készített terveket a Millenniumi Országos Kiállításon állítsák ki és *a kiállítás után az építkezést végre is hajtsák.* Ezt a határozatot a belügyminiszter jóváhagyta ugyan, azonban a későbbi események következtében *az építkezés végrehajtása eltolódott.*

*

Czigler Győző műegyetemi tanár az új Artézi-fürdőt eredetileg a *városligeti híd tengelyében* kívánta felépíteni. Ezt a tervet azonban módosították *Hein* János és társainak a beadványára, amelyben kérték a fővárost, hogy vegye újból tanulmányozás alá az artézi fürdő elhelyezésének Czigler-féle eredeti megoldását, mert ők tájkertészeti szemszögből nézve a Sugár-út, illetve időközben már Andrássy-útnak elnevezett útvonal további meghosszabbítását javasolják a Városligeten keresztül.

A Magyar Építőművészek Szövetsége 1906. januárjában ugyancsak hasonló beadványt intézett a fővároshoz. A fővárosi mérnöki hivatal, engedve az érveléseknek, módosította a terveket és az ivócsarnokot az 1908-ban az Andrássy-út végének, valamint a Szépművészeti Múzeum terének rendezése következtében eredeti helyéről el is helyezte.

*

Ebben az időben a már részletesen ismertetett *első nagyobbszabású fürdőépítési programm* foglalkoztatta a székesfőváros vezetőségét. Ez a programm eredetileg kiterjeszkedett a városligeti Artézifürdőre is és — miként említettem — az volt a terv, hogy az Artézi-fürdő felépítésére is *nyilvános pályázatot* írnak ki. A nyilvános pályázat kiírásának gondolata azonban csakhamar megváltozott és a hangulat abban az irányban kezdett kialakulni, hogy az Artézi-fürdőt Czigler Győző tervei szerint és vele építtessék meg.

A közgyűlés 1903. évi április hó 15.-én 445/1903. sz. alatt kelt közgyűlési határozatában, amely az összes fővárosi felépítendő fürdők építési programmját állapította meg, ismételten kimondotta, hogy az Artézi-fürdőt *Czigler* Győző építésszel építteti fel. Ezt a határozatot azonban megfellebbezték és a belügyminiszter ezúttal már azt kívánta, hogy *az Artézi-fürdő építési terveit is nyilvános pályázat útján szerezzék be.* A közgyűlés azonban továbbra is ragaszkodott ahhoz a régebbi határozatához, hogy *Czigler* Győző építse fel az Artézi-fürdőt, mert hiszen ő igen hosszú ideje dolgozott ezeken a terveken, amelyeket a törvényhatósági bizottság külön bizottságainak kívánságához képest állandóan újból és újból módosított, átdolgozott. A terveket azután végre minden fórum jóváhagyta, ami nagy elégtételére szolgált a tervező építésznek, aki egyúttal a Műegyetem tanára is volt.

Czigler Győző azonban még az 1903. év folyamán elhúnyt. Halála előtt még értesült erről a jóváhagyásról és közjegyzőileg biztosított meghatalmazásban *Dvorzsák* Ede okleveles építészt és műegyetemi tanárt nevezte meg állandó helyetteséül, akit Czigler örökösei is úgy neveztek meg, mint akivel az elhúnyt műépítész munkáinak kivitelezését óhajtanák elvégeztetni. Ezért a tanács azt a javaslatot tette a közgyűlésnek, hogy *az Artézi-fürdő felépítésének művezetésével Dvorzsák Ede és Gerster Kálmán műépítészeket bízzák meg, ugyanazon feltételek mellett, amilyen feltételekkel néhai Czigler Győző kapta volna meg a megbízást.*

A közgyűlésen ez a tárgy vitát idézett elő, a vitát azonban *Alpár* Ignác döntötte el a következő beszéddel:

»Szomorú végzete a sorsnak, hogy *Czigler* Győzőnek akkor kellett meghalnia, mikor két legkedvencebb, legnagyobb alkotásának keresztülvitelén fáradozott. Tudjuk, hogy még nem fejezhette be egyik legnagyobb alkotását: a kir. József Műegyetem épületét és hallottuk a tanácsnoktól, hogy *20 éve küzdött amiatt, hogy az Artézi-fürdő terveit végre megvalósítsa.* Ha komoly ember végez 20 éven át munkát és ha komoly tanácsadói voltak, akik a különböző bizottságokban vele együtt dolgoztak, ezek bizonyára olyan anyagot szolgáltattak *Cziglernek* a kezére, amely anyagból csakis jó és egészséges terv kerülhetett ki.

Nem képezhet kérdést, hogy *középületeket legcélszerűbb nyilvános pályázatok útján létesíteni, de csak azért, hogy az eszmék tisztázódjanak és hogy a különböző felfogású eszmékből kiválaszthassuk azt, amely az adott igényeknek legjobban megfelel.* De tudjuk azt is, hogy az az eszme, amely egy tervben le van téve, még messze áll attól, hogy a kivitelig elérve, egy teljesen jó középület keletkezzék belőle. Akármilyen jó legyen egy eszme, az az egész épületnek csak a csíráját rakja le, az épületnek felépítése azonban, a sok száz és száz részlet, amely az épület tökéletességéhez feltétlenül szükséges, csak egy további hosszú és komoly munkának lehet az eredménye, amelyik komoly

munkát soha sem végezheti az építész egyedül, mert feltétlenül szükséges, hogy mellette legyen az építtető, ezen esetben az a bizottság, amely a kérdéssel foglalkozik, amely a helyes útbaigazításokat meg tudja adni.

Ilyen komoly munkát végzett — reméli — az a bizottság, amely 15 év óta *Cziglerrel* együtt dolgozott és ha komoly munkát végzett, *Czigler* Győzőben megtalálta azt a munkatársat, aki megtudja valósítani azokat az eszméket, amelyeket a bizottság évtizedeken át feltárt.

A közgyűlés, bár sok vajudás után, végre honorálta *Czigler* fáradtságát. De már csak halálos ágyán érte el azt a megnyugvást és azt a jutalmat, hogy az Artézifürdő létesítését végre megszavazta a főváros.

Kétséget nem szenved, hogy eltekintve apró hiányoktól, mert hiszen tökéletes a földön semmi sem lehet, sok mindenféle faragni való lesz azután is, de azok a férfiak, akik erre a munkára vállalkoztak, bizonyára tudatában vannak ennek. Ezek évtizedek óta munkatársai voltak *Cziglernek*, komoly megbízható építészek, azért kéri a közgyűlést, hogy óvja meg a *Czigler* iránti kegyeletet azzal, hogy az Artézifürdő építésének végrehajtását *Dvorzsák* és *Gerster* építészekre bízza.«

Így tehát az Artézifürdő felépítésének sorsát a közgyűlés elvileg eldöntötte. Az elvi döntés — épúgy, mint a leközölt pályázat eredményessége — azonban még messze maradt a gyakorlati kiviteltől.

*

A városligeti artézi kút vizének gyógyító hatásáról 1907-ben dr. *Papp* Samu és dr. *Hankó* Vilmos ezeket írják az Országos Balneológiai Egyesület kiadásában megjelent »A Magyar Birodalom Ásványvizei és Fürdőhelyei« című kiadványukban:

»A víz ivásra és fürdésre egyaránt használható! Belsőleg eredménnyel használható az emésztőszervek bántalmainál. Jó szolgálatot tesz a víz úgy belsőleg, mint fürdő alakjában is a legkülönfélébb rheumatikus bántalmaknál, azok utókövetkezményeinél. Lobos folyamatok után fennmaradt izzadmányok, minők a női ivarszerveknél előforduló lobtermékek, felszívódására előmozdítólag hat a víz használata. Ezenkívül idült fekélyek és sebek gyógyítására is gyorsítólag hat az artézi víz.«

A gyógyforrás vizét pedig így jellemzik:

»A víz a nem alkalikus csekély kéntartalmú szénsavas hévvizek közé sorolható. A karlsbadi Sprudelvizéhez főképen hőmérséke tekintetében hasonlítható, mely csaknem megegyező.«

*

A városligeti Nádor-szigeten épült artézi fürdő 1907-ban még »Budapest legfiatalabb fürdője« nevet viselte. A fürdőépület emeletes ház volt, udvarában néhány terebélyes fa adott árnyékot. A földszinten 20 fürdőszoba volt,

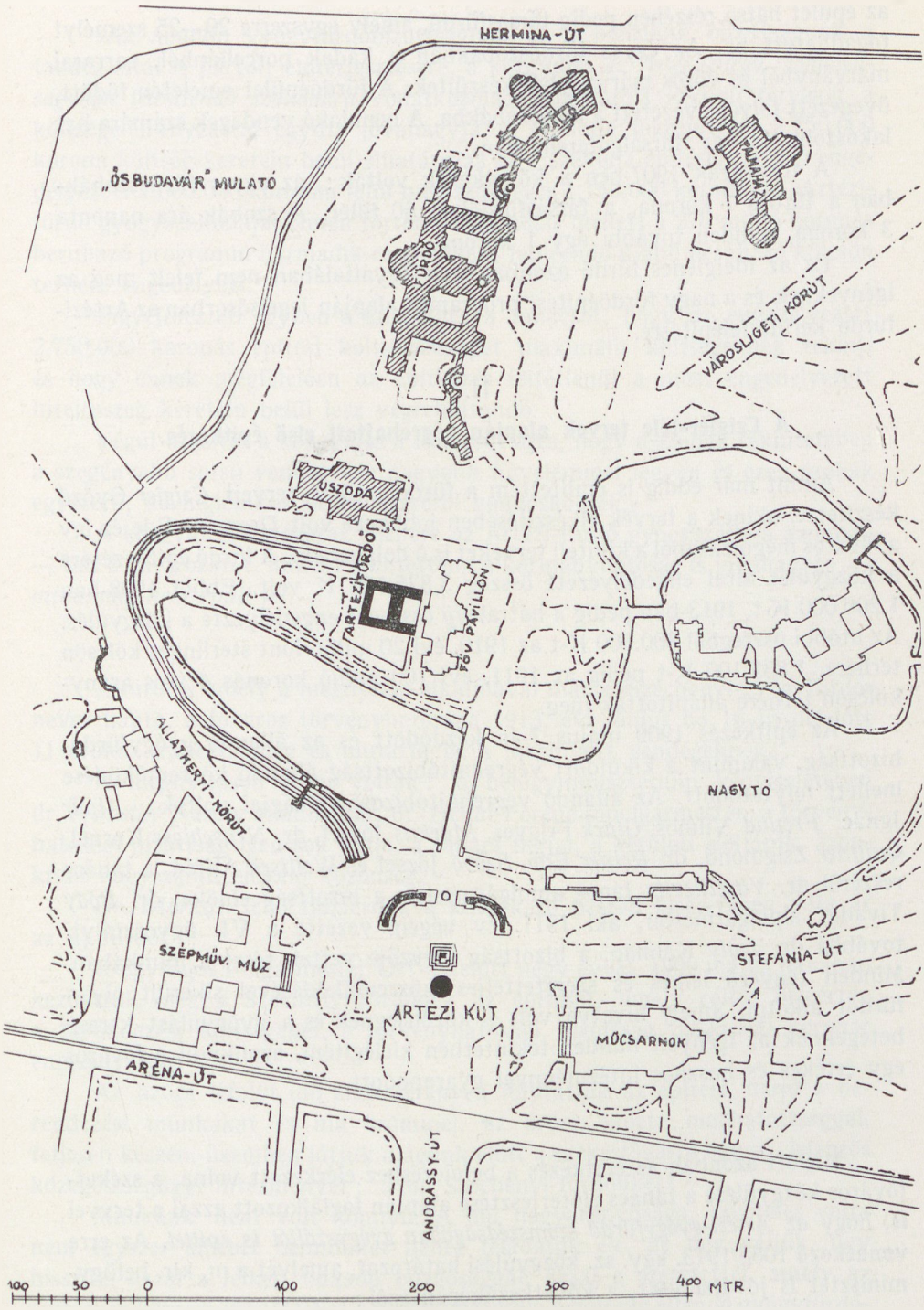

Az új Artézifürdő topográfiai elhelyezése, a székesfővárosi mérnöki hivatalnak 1906. évi április havában készült terve alapján. Az új Artézi-fürdő tervezett épülete és a már akkor tervezett szálló árnyékolt vonalakkal van jelezve

(A volt székesfővárosi mérnöki hivatal eredeti terve után rajzolta Barsy Béla)

az épület hátsó részében pedig társasfürdő, amely egyszerre 20—25 személyt fogadhatott be. Az egyes fürdőszobákban a kádak porcellánból, carrarai márványból és vörös márványból készültek. A fürdőépület emeletén födött, üvegezett folyosó vezetett a lakószobákba. A bennlakó vendégek számára hat lakószoba és egy társalgóterem van.

A fürdőárak 1907-ben a következők voltak: az egyes fürdőszobákban a fürdés 1 korona, a társasfürdőben 60 fillér. A szobák ára naponta 3 korona, minden további ágy 1 korona.

Ez az ideiglenes fürdő azonban már egyáltalában nem felelt meg az igényeknek és a nagy fürdőépítési programm alapján legelsősorban az Artézi-fürdő került felépítésre.

II.

A Czigler-féle tervek alapján végrehajtott első építkezés.

Amint már eddig is említettem a fürdő eredeti terveit *Czigler* Győző készítette, akinek a tervek elkészítésében jobbkeze volt *Dvorzsák* Ede és így a főváros megbízásából a kiviteli terveket is ő dolgozta ki. A fürdő építkezésére a közgyűlés által engedélyezett összeg 3,835.100 K volt. Ebből 1908-ban 1,200.000 K-t, 1913-ban pedig a hátralevő összeget engedélyezte a közgyűlés. Az utóbbi összegből 800.000 K-t az 1910. évi 20 millió font sterlinges kölcsön terhére, 1,835.100 K-t pedig az 1911. évi 100 millió koronás 4%-os aranykölcsön terhére állapítottak meg.

Az építkezés 1909 május 7-én kezdődött és az állandó gyógyfürdőbizottság, valamint a kiküldött végrehajtóbizottság állandó közreműködése mellett folytatódott. Az állandó végrehajtóbizottság tagjai voltak: *Alpár* Ignác, *Freund* Vilmos, *Glück* Frigyes, *Márkus* József, dr. *Neuschloss* Kornél, *Quittner* Zsigmond, dr. *Reiner* Ede, *Szabó* József és *Wellisch* Alfréd, a tanács részéről dr. *Vaszilievits* János alpolgármester, a bizottság elnöke, dr. *Bódy* Tivadar alpolgármester, aki 1911. év végéig vezette a VI. ügyosztályt, továbbá dr. *Igaly* Kálmán, a bizottság jegyzője vettek részt a munkában. Minden tényező lelkes és szeretetteljes közreműködésével sikerült olyan fürdőt alkotni, amely hivatva volt a közönségnek és a gyógyulást kereső betegeknek az igényeit minden tekintetben kielégíteni, azonkívül a főváros egy értékes és hasznos intézménnyel gyarapodott.

*

Mielőtt azonban az építkezés a befejezéshez elérkezett volna, a székesfőváros közgyűlése a tanács előterjesztése alapján foglalkozott azzal a tervvel is, hogy *az Artézi-gyógyfürdő szomszédságában gyógyszállót is építtet.* Az erre vonatkozó 1088/1913. kgy. sz. közgyűlési határozat, amelyet a m. kir. belügyminiszter is jóváhagyott, a következőképen szól:

»Az állandó gyógyfürdőbizottságnak és a pénzügyi bizottságnak a tanács által is pártolt előterjesztésére, a közgyűlés *az Artézi-fürdő szomszédságában létesítendő szállodára* vonatkozólag bemutatott kiviteli terveket a költségelőirányzattal együtt jóváhagyja, a szálloda megépítését 2,750.000 korona költség keretein belül elhatározza és a szálloda építésére a már engedélyezett 1,600.000 koronán felül még szükséges 1,150.000 koronát az »Artézi-fürdő gyógyszállodája« címén történő elszámolás mellett a 270 millió koronás beruházó programm harmadik részleteként felveendő újabb beruházó kölcsön terhére engedélyezi.

Figyelmezteti egyben a közgyűlés a tanácsot, hogy az engedélyezett 2,750.000 koronás építési költségösszeget maximális költségeknek tekinti és hogy ennek megfelelően az építkezés feltétlenül a most engedélyezett hitelösszeg keretein belül lesz végrehajtandó.

Végül utasítja a közgyűlés a tanácsot arra, hogy a szobák tekintetében a szegényebb sorsú vendégekre nagyobb figyelemmel legyen és ezen szobák egyszerű, de higiénikus berendezéséről gondoskodjék.«

A közgyűlési határozat ellenére az Artézi-fürdő gyógyszállója azonban — bár a határozatot, miként említettem, a kormányhatóság is jóváhagyta —, *mindmáig nem épült fel.*

*

A fürdőt, amely a megnyitás alkalmával már a »Széchenyi-gyógyfürdő« nevet kapta, a főváros törvényhatósága 1913. évi június hó 16-án délelőtt 11 órakor nyitotta meg és mutatta be a meghívott vendégeknek.

A megnyitáson jelen voltak: a belügyminisztérium képviseletében dr. *Némethy* Károly államtitkár, dr. *Heltai* Ferenc főpolgármester, a törvényhatósági bizottság igen sok tagja, a tanács tagjai, a kerületi elöljárók, azonkívül nagyszámú előkelő közönség.

Dr. *Márkus* Jenő tanácsnok a következő beszéd kíséretében adta át az új fürdőt:

»Nagyságos Polgármester Úr! Ezelőtt négy évvel, 1909 május havában kezdettük meg a Széchenyi-fürdőnek az építését, amely célra, beleértve a berendezési költségeket, a törvényhatósági bizottság 3,835.100 koronát engedélyezett.

Az azóta lefolyt idő alatt serényen folytatták az építési, majd a berendezési munkákat és ma örömmel, az öröm okozta meghatottsággal, teljesen készen, üzemben látjuk magunk előtt a székesfőváros egy új, jelentős közegészségügyi intézményét: a mi Széchenyi-fürdőnket!

Munkánk nem volt könnyű. A mű nagyarányúsága, kivételes volta nem egyszer állított bennünket nehéz feladatok elé, de úgy véljük, úgy hisszük, azzal a lelkes, odaadó buzgósággal, azzal a szeretettel, amely az építésben közreműködötteket, a törvényhatósági bizottság állandó gyógyfürdő-

bizottságát, az annak kebeléből kiküldött építési végrehajtó bizottságot, az építési vezetőség minden tagját és a vállalkozókat áthatotta, sikerült munkánkat céltudatosan, közmegelégedésre elvégezni.

Legfőbb törekvésünk az volt, hogy e fürdőnek rendeltetésszerű, sajátos célját összeegyeztessük a város gazdasági érdekeivel, hogy egy olyan *modern színvonalon álló gyógyfürdőt* bocsássunk a közönség minden rétegének rendelkezésére, amely amellett, hogy teljes mértékben kielégíti a gyógyulást keresők ebbeni igényeit és érdekeit, a városnak jövedelmező, hasznothajtó vállalkozása lehessen.

Hisszük és reméljük, hogy ezt az intézményt, amely mindenkor fennen fogja hirdetni a törvényhatósági bizottság bölcs előrelátását, szociális érzését, a polgárság iránti meleg szeretetét és páratlan áldozatkészségét, nemcsak városunk polgársága, hanem az egész ország lakossága szeretettel fogja felkarolni.

Ebben a meggyőződésben, bízva ennek az intézménynek a hivatottságában, reményteljes jövőjében : az építési végrehajtó bizottság nevében tisztelettel arra kérem Nagyságodat, hogy a Széchenyi-fürdőt a székesfőváros nevében átvenni és rendeltetésének átadni méltóztassék.«

A fürdőt dr. *Bárczy* István polgármester vette át a tanács nevében. Beszédében utalt arra, hogy valahányszor a főváros egy-egy új községi intézménnyel gazdagodik, azokat minden külső nagyszabású ünnepség mellőzésével szokták a közhasználatnak átadni. Most is megtartják azt a régi szokást és minden különösebb formalitás nélkül veszi át a tanács nevében a kész fürdőt és adja át rendeltetésének.

Általánosságban csak arra terjeszkedik ki, hogy *a fürdőépítkezés a főváros területén sok tekintetben bír jelentőséggel.* Az első és legfőbb szempont az, hogy jó fürdőt nyujtsanak a közönségnek, lehetőleg olyan árban, amely megfelel az önköltségnek, másrészt azonban a főváros tulajdonát képező *forrásoknak a gyümölcsöztetését is jelenti.* A fürdőépítkezési programnak van ezenkívül egy igen fontos célja, az általános gazdasági szempont, mert minél több fürdője van a városnak, *az idegenforgalom révén* annál inkább világnevezetességre tesz szert a főváros. Száz és száz csatornán folyik külföldre az ország jövedelme és *ezekkel a fürdőlétesítményekkel kell olyan eszközöket létesíteni, amelyek a külföld forgalmát felénk terelik* úgy, hogy a kifelé folyó jövedelem egy részét visszatérítsék. De nemcsak gazdaságilag van jelentősége a fürdőépítkezésnek, hanem az ország tekintélyének a növekedését is magával hozza.

A maga és a tanács nevében hálás köszönetét fejezi ki mindazoknak, akik a fürdő felépítésében közreműködtek és különösen hálás köszönetét fejezi ki dr. *Márkus* Jenő tanácsnoknak, aki általánosan ismert szeretetteljes és odaadó buzgalmával biztosította azt a sikert, amely előtt állunk. A végrehajtóbizottság tagjai maguk is meggyőződhettek arról, hogy csak az ő fáradozása tette lehetővé, hogy ilyen szép eredményt tudtak elérni.

A régi Artézifürdő udvara, háttérben Zsigmondy Vilmos szobrával

(Eredeti, 1913-ban készült fényképfelvétel után)

Felhasználja az alkalmat, hogy köszönetét fejezze ki dr. *Némethy* Károly államtitkárnak is, aki úgy más, mint ezen intézmény megteremtésénél jóindulatával és pártfogásával közreműködött.

Kéri a közönséget, hogy fogadja a főváros törvényhatóságától ezt az intézményt is azzal a szeretettel, amellyel azt megalkották. Ezek után a fürdőépületet átvette a bizottságtól és a tanácsnoktól és a közönség részére használatul átadta.

Dr. *Némethy* Károly államtitkár örömét fejezte ki, hogy a legnagyobb magyarról elnevezett fürdő megnyitásánál a belügyminisztérium képviseletében résztvehetett, reméli, hogy ez a fürdő, amely minden tekintetben megfelel a kívánalmaknak, financiális tekintetben is hasznos lesz a fővárosra nézve és a maga részéről sok szerencsét kíván az új intézményhez.

*

A jelenlevők ezután dr. *Márkus* Jenő tanácsnok és *Barczen* Lajos fürdőigazgató vezetése mellett megtekintették az új fürdőt, amelyet ugyanaznap délután 3 órakor rendeltetésének is átadtak.

*

A modern reneszánsz-stílusban létesített épület úgy egész összhatásában, mint részleteiben, tetszetős, finom műízlésről tanuskodik s a legkényesebb művészi igényeket is kielégíti.

Az épület alapelrendezése és beosztása öt részre oszlik:

1. magánfürdők,
2. férfi gőzfürdők,
3. női gőzfürdők,
4. férfi népfürdő,
5. női népfürdő.

Az első három pontban felsorolt fürdők a főépületben helyeztettek el egy közös főbejárattal, a népfürdők pedig a főépület hátsó szárnyaiban külön-külön bejárattal várják a látogató közönséget.

A főépületben elhelyezett fürdőhelyiségek a mai kor igényeinek minden tekintetben megfelelően gazdagabb kiképzést nyertek, a népfürdő helyiségei pedig, habár egyszerűbb kivitelben, de mégis az egészségügyi követelményeknek teljes betartásával vannak felszerelve.

A főbejárat délnek fekszik, ahol egy előtéren át a nagy kupolacsarnokba lépünk. Ez a kupolacsarnok mint a fürdőépület közlekedésének gócpontja és reprezentacionális helyisége, a legdíszesebben van kiképezve. A kupola boltozata, valamint a dongaboltozatok egészen a főpárkány lezárásáig gazdag, színdús és művészi üvegmozaikdíszítéssel burkoltattak. Az üvegmozaik felületének megfelelő közeiben figurális képek élénkítik az összhatást. A képek a kupolaboltozat záradékától lefelé a következő jeleneteket

ábrázolják: legfelül Hélios, a nap istene Quadriga fogatán látható, alatta gyűrűalakú öv van, mely övben a 12 hónapot jelképező allegóriák vannak medaillonszerűleg csoportosítva. A kupola boltozatát áttörő ablakközök által adott boltfelületeken sorrendben az antik egyiptomi, görög, római és keleti fürdés, míg az átmeneti boltlábak (pendentívek) felületein ugyancsak medaillonszerű foglalatokban a hő-, gyógy-, szökő- és ivóforrás, végül pedig a két oldalfalon adódó félkör által határolt falsíkokon az »erő« és »szépség« vannak allegórikus képek által ábrázolva. Mindezek a képek harmónikus egyöntetűségben kiváló művészi értékkel bírók, gazdag aranymozaikkal átszőtt ornamentális díszítésekkel vannak összefoglalva és megfelelő építészeti keretekkel egységessé téve, tompított alapszínnel aláfestve és gazdag aranyszegélyekkel határolva. A kupola hátsó részében, a bejárattal szemben fülke van, melynek háttere színes, gazdag üvegmozaikfelülettel bír. Ebben a fülkében egy »Triton halász kentaur«-t ábrázoló bronz szökőkút áll.

A kupolacsarnokba nyílik a pénztár, az értékőrző, a ruhatár és a felügyelő helyisége.

A csarnokból jobbra és balra egy-egy négy méter széles főfolyosón át a két mellékkupola helyiségébe jutunk. E mellékkupolák helyiségei várótermekül és olvasóhelyiségekül szolgálnak. Megemlítjük még, hogy a most említett mellékkupolák közül az egyikben a fürdőorvos rendelőhelyisége, a másikban pedig az étkező található. A mellékkupolákból még egy-egy középfolyosó vezet az épület északi vége felé. Ebben a négy folyosóban 51 magánfürdő van elhelyezve. Ezek közül 15 szalón termálfürdő, 36 pedig közönségesebb termálfürdő. Valamennyi világos, de változatos színben, csempével van kirakva. Mindegyikben mélyített kád, tükrös asztal és kényelmes heverő van.

A nagy kupolacsarnokban nyertek elhelyezést a férfi gőzfürdő és a női gőzfürdő elkülönített bejárói is. A férfi gőzfürdő öltözőhelyiségeiben, földszinti és emeleti sorban, arányos elosztással, 135 öltöző-vetkőző fülke, a női gőzfürdőben pedig szintén hasonlóan 59 öltöző-vetkőző fülke található. Az öltözőkből az előmosdóba jutunk, melyek lábmedencékkel, számos zuhannyal és langyosvizű medencékkel vannak felszerelve. Innen a forró medencékhez érünk, amelyek szomszédságában dörzsölőhelyiségek, továbbá gőz- és légkamrák vannak. Folytatólag a felmelegült test hőfokának fokozatos lehűtése céljából langyos- és hidegvizű medencék, továbbá szárítók, majd végül pihenőhelyiségek állanak a közönség rendelkezésére. Úgy a medencék, mint az oldalfalak minden helyiségben világos színű csempével vannak kirakva.

A fürdő beteglátogatói részére a magánfürdők közül 12 olykép van felszerelve, hogy azokban a fürdővíz *szénsavval* telíthető, ezenkívül még egyes fülkék *villanyfürdővel*, hőlégszekrénnyel és egyéb gyógyeszközökkel vannak felszerelve. Külön helyiség van berendezve az *orvosi gyógymasszázs*, a *villanyozás* és a *gyógytornászat* céljaira. A férfi- és női gyógyfürdőkben pedig *az izzasztó pakkolás* céljaira vannak külön helyiségek berendezve.

A férfi- és női népfürdők mindegyikében 88—88 ruhaszekrény, egy-egy előfürdő zuhanyokkal, egy-egy meleg- és forrómedence, továbbá dörzsölőhelyiség és gőzkamra van.

A fürdőépület ezen általános leírásán kívül szükségesnek tartom megemlíteni még azokat, akik az épület művészi elkészítésében a tervező építésszel közreműködtek. A nagy kupolacsarnok üvegmozaikdíszítését művészi ihlettel *Róth* Miksa készítette, a figurális képek kartonjai pedig *Vajda* Zsigmond festőművész teremtő erejét dícsérik. Az építészeti szobrászdíszek *Maróti* Géza szobrászművész műterméből kerültek ki, ugyancsak az ő műve a női népfürdő szárnyépületén elhelyezett szökőkút szobordísze. Viszont a férfi népfürdő szárnyépületén elhelyezett szökőkút szobordísze, az előbbinek pandan-ja, *Telcs* Ede szobrászművész műve. A kupolacsarnok fülkéjében elhelyezett Triton halász kentaur *Róna* József szobrászművész remeke. A kupola körüli díszek *Vastagh* György, *Bezerédi* Gyula, *Lányi* Dezső, *Szentgyörgyi* István, a főbejárat feletti mezőkben levő fekvő alakok *Beszédes* László és *Istók* János, végül a mellékkupolák és főkupola hattyú- és delfindíszei *Markup* Béla művészetét dícsérik. Az aranyozott, díszesebb bronz világító testek, kandeláberek és fűtőtestburkolatok *Jungfer* Gyula öntődéjéből kerültek ki.

Megemlítendőnek tartjuk még a következő adatokat:

Az összes beépített terület — kazánház és gépházzal együtt — 6219·89 négyzetméter.

A beépített köbtartalom ugyanezen épületeket számítva, összesen 75.294·35 köbméter.

Az artézi kút mélysége 960 méter.

A kibuggyanó termálvíz természetes hőmérséke 73° C.

A kút 24 óránkint 760 köbméter gyógyvizet ad, melyből bő számítás mellett az új fürdőben naponkint 475 köbméterre van szükség s így 295 köbméter gyógyvíz még rendelkezésre marad.

III.

A Széchenyi-gyógyfürdő üzemének kibővítése.

Az állandó gyógyfürdő bizottság a megnyitás után 1913 július 9-én megtartott ülésében foglalkozott az új Széchenyifürdő népfürdőjében pihenő és váróterem létesítésének gondolatával, azonkívül azzal a tervvel is, hogy *a fürdő állandó orvosi felügyelet alatt legyen.*

*

A Széchenyi gyógyfürdő első igazgatója, *Barczen* Lajos minden esztendőben jelentést tett a fürdő működéséről. A megnyitás évét, valamint az 1914. évi első háborús esztendő adatait ezúttal mellőzöm, ellenben az 1915. évi jelentést érdemesnek tartom megemlíteni. Ebben a jelentésben a fürdőigazgató a következőket mondja:

A régi Artézifürdő medencéje

(Eredeti, 1913-ban készült fényképfelvétel után)

»A Széchenyi gyógyfürdőnek, mint a községi alap többi vagyonától elkülönített, saját vagyonkezeléssel bíró önálló üzemnek mai monumentállis épületében 1913 június 16-án történt megnyitása óta ezúttal harmadízben nyílik alkalmam az üzem üzletévének zárlatával kapcsolatosan megtenni jelentésemet úgy, hogy ezúttal már a három év tapasztalatai adataira támaszkodva megállapíthatom, hogy a *fürdőüzemünk jövője, fejlődése biztosítottnak tekinthető.* A törvényhatósági bizottság közgyűlésének intenciója szerint és a fürdőbizottság közbenjöttével a tek. Tanács részéről szerető gondossággal kijelölt alapelveknek tökéletes átérzésével és követésével az intézmény igazgatóságának és — a magam részéről elismerésként megállapítva — az üzem minden alkalmazottjának az az ambiciózus törekvése, hogy a modern komforttal berendezett és fönntartott Széchenyi-gyógyfürdő rendeltetésének mindenben megfelelve, a közönségre széleskörű vonzóerőt gyakoroljon és emellett mint gazdasági vállalat jövedelmező is legyen, — teljes meggyőződéssel állíthatom, — ki fogja elégíteni a hozzáfűzött várakozásokat.

Másrészt *gyógyfürdőnk látogatottságát és gazdaságosságát viszont az intézményen kívül álló tényezők is állandóan számottevően befolyásolják.*

Így főként *a tervezett szálló hiányában* s a fürdőnek a város lakottabb részétől való távolsága következtében, éppen nem közömbös az időjárás kedvező vagy kedvezőtlen volta; ez a körülmény sokszor váratlan fluktuációkat okoz és a fürdőidény alatt az elmult években felépített tartósan rossz, hideg, szeles időjárás egész évi üzleti eredményünkben is nagymértékben éreztette káros hatását. De különösen *az immár közel két év óta tartó háború előidézte általános gazdasági depresszió* és az ennek folytán előállott drágaság, ami szükségleti cikkeink beszerzési árait általában, de leginkább a különféle gépolaj, szappan, szóda árát eddig el sem képzelt magasságra szöktette, költségvetési hitelösszegeinkkel szemben jelentékeny többköltséget okozott. És ugyanannak következtében, belátással az elől sem zárkózhattunk el, hogy a nehéz anyagi viszonyok között a megélhetéssel küszködő alkalmazottaink során némi bérjavítással segítsünk.«

Az 1915. évben tehát a fürdőüzem veszteséggel zárult, a veszteséget azonban a háborus viszonyoknak kell betudni. A fürdő látogatottsága már akkor is igen nagy volt, amit az 1915. évről közölt következő statisztikai adatok igazolnak:

A férfi gőzfürdőt használta	103.775
A női gőzfürdőt «	58.184
A férfi népfürdőt «	96.275
A női népfürdőt «	107.906
A szalonfürdőket «	7.554
A kádfürdőket «	21.479
A különféle gyógymódokat használta	17.504
Összesen	**412.677** egyén.

Mégis a fürdőüzem az 1914. és 1915. évben összesen 139.511 korona 75 fillér *veszteséggel* zárult. A számvevőség *a fürdőárak felemelését* javasolta jelentésében, ami plauzibilisnak látszott, mert hiszen a koronának burkolt romlása a háborús esztendők alatt a drágaság megnövekedésében nyilvánult meg.

*

Jóllehet a Széchenyi-gyógyfürdő nagyjából beváltotta a hozzáfűzött reményeket, jövedelmezősége nem volt kielégítő. Ennek az oka nemcsak a háborus nehézségekben és a háború után rohamosan romló pénzügyi viszonyokban keresendő, hanem abban is, hogy 1. a gyógyszállója nem épülhetett fel, ami pedig a fürdőnek a nagyforgalmi helyektől való távolsága miatt kétszeresen fontos lett volna ; 2. a nyári melegben a Városliget közepén nem rendelkezett szabadfürdővel.

Épen ezért, mihelyt a háború utáni gazdasági összeomlás okozta nehézségek némileg enyhültek és a főváros ismét nagyobbszabású beruházásokkal kezdett foglalkozni — ha már a gyógyszálló építésére ezúttal sem gondolhattak — körülbelül 1924-ben felmerült a *Széchenyi-gyógyfürdő kibővítésének* a terve is.

Erre vonatkozólag a tanácsi XI. (városgazdasági) ügyosztály részletes számításokat és terveket készíttetett, majd pedig megfelelő előterjesztéssel fordult a tanácshoz, amely az elgondolást megáévá tette és előterjesztette a székesfőváros törvényhatósági bizottsága közgyűlésének.

Ezt az előterjesztést a főváros tanácsa elsősorban azzal indokolta, hogy *a legutóbbi 15 évben a szabadban való fürdés, az ú. n. strandolás nagymértékben elterjedt*, ami különösen közegészségi szempontból igen örvendetes jelenség. A strandfürdők legnagyobbrészt a Duna *jobbpartján* létesültek és ugyancsak a budai oldalon vannak a régebbi nagyobb uszodák is (Margitszigeti Palatinus-strand, óbudai Dunastrand, csillaghegyi strand, rómaifürdői strand, azonkívül a Császárfürdő, Lukács-fürdő, Rudasfürdő uszodái, valamint a Ringer-uszoda). Hivatkozott továbbá az előterjesztés az úszósport fejlődésére. A Magyar Úszószövetség ezzel kapcsolatban örömmel fogadta a székesfőváros tanácsának azt az elgondolását, hogy a Duna balpartján megvalósítandó fürdőmedencével kapcsolatosan *úszóstadiont is létesít.*

Az építkezési ügyosztály *14 milliárd korona értékben* költségvetést készített, azonkívül a Magyar Úszószövetség koncessziós alapon tervezett megoldási javaslatot nyujtott be a székesfővároshoz, amelyben *40 évi időtartamra területátengedést és vízszolgáltatást kért.*

A főpolgármester ennek a kérdésnek a letárgyalására *ankétot* hívott össze, amelyen az Úszószövetség ajánlatával kapcsolatban megállapították, hogy *ha a főváros ezt a koncessziót kiadná, akkor »egy oly értékes kereseti lehetőséget engedne ki a kezéből, amellyel egyáltalában nem áll arányban az az egészen jelentéktelen ellenszolgáltatás, amelyet a stadion-uszoda építésére alakítandó érdekeltség ezzel szemben a fővárosnak nyujtani hajlandó«.*

Ezért számításokat végzett a székesfőváros arra vonatkozólag, hogy az uszodát saját regiejében építse meg. A szükséges építési tőkét a Széchenyi-gyógyfürdő saját anyagi eszközeiből kívánta a tanács előteremteni. A számításokat átdolgozták és az ügyosztály javaslatát a tanács olyképen tette magáévá, *hogy a Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatosan 5—6 milliárd korona költségvetés keretén belül a sportszempontoknak is nagyrészben megfelelő uszoda létesítését határozta el*, azzal a kijelentéssel, hogy »annakidején engedély adassék a Magyar Úszószövetségnek arra, hogy ebben az uszodában a nagy nemzetközi versenyeket megtarthassa és ezen nagy nemzetközi versenyek alkalmával a részére kijelölendő helyeken ideiglenesen és kizárólag a verseny napjára *hordozható tribünöket* állíthasson fel«.

A tanács határozatának figyelembevételével az ügyosztály újból átdolgozta a terveket és az uszoda mellett *sekély strandmedencét* is kívánt létesíteni, hogy ezáltal a közönség még az úszóversenyek napján is, a versenyek megzavarása nélkül használhassa a fürdőt.

A Széchenyi-gyógyfürdő rentabilitásának számítása 300 kabin és 800 öltözőszekrény létesítésének az alapján indult el. Az így elkészített kalkuláció természetesen *alapos revízió* és a statisztikai adatoknak alapos megvizsgálása után került a székesfőváros vezetősége elé. A javaslat úgy szólt, hogy *a tervezett 6 milliárd korona költségösszeg felét* a Széchenyi-gyógyfürdő maga teremtse elő, a fennmaradó *3 milliárd koronára pedig vegyen fel a tanács kölcsönt.*

Ezt a javaslatot az 1925. évi november hó 4-én tartott közgyűlés tárgysorozatára vették fel, azonban az elnök azt javasolta, hogy a bizottsági és tanácsi előterjesztést további előkészítés végett vegyék le a napirendről. A napirendről való levétel ügyét a közgyűlésen *Biró* Dezső bizottsági tag is pártolta, de azt követelte, hogy az ügyet a tanács, illetőleg a pénzügyi bizottság az építési bizottságon keresztül olyan módon készíttesse elő, hogy még ugyanabban a hónapban a közgyűlés elé kerülhessen.

IV.

A Széchenyi-gyógyfürdő strandfürdőjének felépítése.

A Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatos uszoda és strand építésére vonatkozólag a tanácsi XI. ügyosztály az 1926. június 26-án kelt előterjesztésében jelentette, hogy tervpályázatot írt ki és a hirdetett tervpályázaton *35 pályaterv érkezett be*, amelyek közül a bíráló-bizottság első helyen *Francsek* Imre építésznek pályatervét találta legjobbnak. Kivitelezésre azonban ezt a pályatervet sem ajánlotta, hanem felhívta a pályadíjnyertes építészt bizonyos módosításokra — amiről az alábbi hivatalos előterjesztésben részletesebben lesz szó — és ezek figyelembevételével *a végleges kiviteli tervek elkészítésére.*

A régi Artézifürdő folyosója, a várakozó látogatókkal

(Eredeti, 1913-ban készült fényképfelvétel után)

Így emelkedett a Széchenyi-fürdő kibővítésének költségvetési előirányzata *hat milliárdról 23 milliárd koronára*, amelynek felét az uszodaépítkezés, felét pedig a népfürdő kibővítésének céljára kívánták engedélyezni. Az uszodához szükséges vízmennyiség biztosításáról az ügyosztály olymódon kívánt továbbmenőleg is gondoskodni, hogy *a városligeti tó partján elrendelte 5 darab kútnak az építését.*

Időközben a Széchenyi-gyógyfürdő uszodájának a létesítésére elkészített tervek költségvetése is lényeges módosításon ment keresztül. Az eredeti 6 milliárdos terv dr. *Wolff* Károlynak a pénzügyi bizottság 1926. július 9-én megtartott ülésében mondott beszéde szerint körülbelül *25 milliárdra nőtt meg*. Egyébként a tanácsi előterjesztésnek ez a módosítása általánosságban megértésre talált, amennyiben *Bresztovszky* Ede bizottsági tag hangsúlyozta, hogy »*a Széchenyi-fürdő a fővárosnak építészeti és művészeti szempontból igen kiváló, impozáns épülete.* Nem lehet ezt az épületet a környéken levő bódék építészeti stílusában kibővíteni. Az a terv, amelyet az illetékes ügyosztály a bizottság elé terjesztett, a problémát *kétségtelenül a legsikeresebben és a legszebben oldja meg.* Ennek a tervnek a megvalósítása szép épületkomplexummal gazdagítja a fővárost úgy, hogy lehetetlennek tartja, hogy a pénzügyi bizottság megakadályozza ennek a tervnek a megvalósítását, annyival kevésbbé, mert ez a befektetés egyúttal *hasznos beruházást* is jelent.«

*

A Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatban egy uszoda építése és a népfürdők kibővítése ügyében a közgyűlés elé került ügyosztályi előterjesztés a következőket tartalmazta :

A) *Az uszoda építése.*

»A székesfőváros tulajdonában levő gyógyfürdők fejlesztésére irányuló programmunknak első és legközelebb megvalósítandó feladatául mindenkor a Széchenyi-fürdővel kapcsolatban építendő szabaduszodát tekintettük. Az uszoda megépítését *parancsoló szükséggé teszi az a körülmény, hogy a balparti lakosságnak egyetlen uszodája sincs*, hanem kénytelen a messzefekvő dunai szabaduszodákat és strandfürdőket igénybe venni. Már ez az egyetlen szempont is elég volna arra, hogy fővárosunk pesti oldalán egy uszoda létesítésével foglalkozzunk még akkor is, *ha az a fővárosra nézve állandó anyagi megterhelést is jelentene.*

Az utóbbi években közkedveltté és szinte általános életszükségletté vált a szabadban való fürdés ; nyilvánvaló, hogy egy ilyen nyári szabaduszodának létesítése nemcsak, hogy anyagi megterheltetést nem fog jelenteni, hanem egyenesen egy jól jövedelmező vállalkozása leend a fővárosnak.

Az elmult év folyamán az *úszóstadion* kérdésével kapcsolatban már foglalkoztunk egy ilyen szabaduszoda megépítésének a gondolatával. *A főváros illetékes hatóságai azonban ezt a két feladatot együttesen és megfelelő módon megoldhatónak nem találták.* A versenyuszoda kérdését a lefolytatott tárgyalások során a Császárfürdő kibővítése által sikerült is megfelelően nyugvópontra juttatni: azonban úgy a tekintetes tanácsban, valamint a pénzügyi bizottságban többször is kifejezésre jutott az az óhaj, hogy a Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatban a nyári szabaduszodának a terve megvalósulást nyerjen. Méltóztatott ezért *nyilvános tervpályázatot hirdetni* ennek a nyári uszodának a megépítésére és ezzel kapcsolatban — amire különben később bővebben is visszatérünk — a Széchenyi-gyógyfürdőben levő népfürdők kibővítésére.

Eme két, együttesen megoldandó feladatra a hirdetett tervpályázaton 35 pályaterv érkezett be, amelyek közül a birálóbizottság első helyen *Francsek* Imre építésznek pályatervét találta a legjobbnak. Kivitelezésre azonban sem a birálóbizottság, sem pedig a főváros illetékes ügyosztályai nem tartották ezt a pályadíjnyertes tervet sem mindenben megfelelőnek. Ugyanis szükségesnek mutatkozott, hogy az eredetileg tervezett főhomlokzat magassága leszállíttassék, továbbá, hogy *a gyógyfürdőnek a majdan létesítendő gyógyszállóval való kapcsolatba hozása megfelelő módon megoldassék.* Mindezek arra indítottak bennünket, hogy a pályadíjnyertes építészt felhívjuk arra, hogy a végleges kiviteli terveket ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével készítse el. Az így elkészített végleges kiviteli terveket most idecsatoltan tisztelettel bemutatjuk; a terveket a maga részéről a Széchenyi-gyógyfürdő működésére felügyelő bizottság is áttanulmányozta, azokkal szemben *egyhangúlag tetszését fejezte ki* és azokat általánosságukban — néhány módosításnak a kikötése mellett — el is fogadta. A kívánt módosításoknak a keresztülvitele után a szóbanforgó kiviteli tervekkel a középítési bizottság is foglalkozott és azokhoz — teljes elismerésének kifejezése mellett — a maga részéről is mindenben hozzájárult. Az elkészült és a most említett illetékes szakbizottságok, valamint a tekintetes tanács által is elfogadott kiviteli tervek szerint:

1. Az uszoda elhelyezése.

A Széchenyi-gyógyfürdő és az Állatkerti-út között elterülő kb. 11.000 négyzetméter nagyságú területen történik.

Az uszoda épületének, valamint a népfürdők kibővítésének együttes műleírását az *A*-jelű mellékleten ismertetjük és ugyanott adjuk az uszoda és a népfürdőkibővítésének egyenkint 12·5—12·5 milliárd koronát kitevő építési költségének a részletezését is.

2. Vízszolgáltatás és melegítés.

A medencék megtöltése *hetenkint kétszer történik; a vizet külön erre a célra a városligeti tó partján épitendő öt kútból és a Széchenyi-gyógyfürdőnek már meglevő két kútjából nyerjük*, mely kutaknak a vízbősége a már eszközölt mérések szerint elegendő arra, hogy az 50×18 m-es nagy medencét a fürdőzők részére az éjjeli órákban 10 óra alatt, a félköralakú sekélyebb medencék bármelyikét pedig 3 és fél óra alatt megtölthessük.

A kutakból nyert víz mintegy 14° C, amit 22° C-ra kell felmelegíteni, *ezt a melegítést — kellő mennyiségű termálvíz hiányában — gőzzel kell eszközölni, amit a Széchenyi-gyógyfürdő kazántelepe szolgáltat.* A medencéknek kiürítése a városligeti tóba fog történni, külön erre a célra készítendő vízelvezető csatornán keresztül. Szükségesnek tartjuk itt megjegyezni, hogy *eredetileg csupán egy egységes nagy medencét terveztünk*, azonban később célszerűbbnek látszott áttérni *a három külön medencének a rendszerére, egyrészt azért, mert egy egységes nagy medencébe szükséges mintegy 2000 köbméter vízmennyiséget kitermelni és azt kellő hőfokra felmelegíteni egy éjszaka folyamán nem lennénk képesek, másrészt pedig azért, mert ha valamelyik medencénél bárminemű baj fordulna is elő, nem vagyunk kénytelenek az egész uszodának az üzemét szüneteltetni.*

Szükségesnek tartjuk tisztelettel bejelenteni, hogy utólagos jóváhagyás reményében *a szükséges kutaknak a fúrását a városligeti tó partján a vízművek igazgatósága által már meg is kezdettük* és azoknak vízbősége a végzett mérések szerint bőségesen fedezni fogja az uszoda vízszükségletét. Ezt az intézkedést felelősségünk tudatában rendeltük el azért, hogy mielőtt az uszoda építkezése tárgyában a törvényhatósági bizottság közgyűléséhez előterjesztést tennénk, gyakorlatilag is meggyőződést szerezhessünk arról, hogy a víz — mint az uszodaüzemek legfontosabb előfeltétele — kellő mennyiségben rendelkezésre áll-e?

3. Üzemköltségek.

Személyzeti kiadások csupán minimális mértékben fognak csak felmerülni, mert az adminisztrációt a Széchenyi-gyógyfürdő jelenlegi személyzete teljesen képes lesz ellátni, csupán 3—4 pénztárosnőnek a felvétele lesz szükséges és ez is csak a nyári idényre. Hasonlóképen szükségtelen lesz a fürdőszemélyzetnek a szaporítása is, mert a gyógyfürdőknek a nyári idényben megcsappanó látogatottsága folytán az itt alkalmazott fürdősök szolgálattételre az uszodai üzemhez lesznek kirendelhetők.

Jelentősebb költséget jelent már azonban a víztermelés és a melegítés, amelyet egy idényben kb. 410,000.000 koronában irányoztuk elő.

Az épületfenntartás költségei, tekintettel arra, hogy itt egy téli időben üzemen kívül álló és így rongálódásnak jobban kitett objektumról van szó, az épületérték 4%-ában, vagyis mintegy 340 millió koronában vesszük fel, míg adókra és egyéb közterhekre a bruttó üzemi feleslegnek 10%-át irányoztuk elő.

A régi Artézifürdő szalonfürdője

(Eredeti, 1913-ban készült fényképfelvétel után)

4. Az uszoda jövedelmezősége és az építési tőke törlesztése.

Az uszoda jövedelmezőségénél az elérhető bevételek tekintetében arra a számítási módra helyezkedtünk, amelyet annak idején a Magyar Úszószövetség az úszóstadion létesítése tárgyában beadott koncessziós ajánlat kapcsán mutatott be; ezt a számítást már annak idején is pesszimisztikusnak tartottuk és minden reményünk megvan arra, hogy a valóságos forgalom és bevételek ennél sokkal kedvezőbben fognak kialakulni. Ugyanez a véleményünk a fürdőruhakölcsönzésből és őrzésből várható bevételekre nézve készített, valamint a vendéglői és kávéházi üzemből (buffetből) eredő bevételekre nézve készített számításainkról is, azonban felelősségünk érzetében nem kívánunk a létesítendő uszoda jövedelmezőségéről oly kedvező képet adni, amelyet egy abnormálisan rossz időjárás könnyen megcáfolhat.

Az összes várható bevételek és kiadások egybevetése és a 10 évre tervezett törlesztési időszakban az egy-egy évre eső annuitások levonása után *még mindig mintegy 740 millió üzleti felesleg mutatkozik*, amely üzleti felesleg a tízéves törlesztési időszak elmulta után 2·5 milliárdra fog emelkedni.

Az építési tőke törlesztésének mikéntjére nézve utalunk arra a számításra, amely a 12·5 milliárdos építési tőkének tíz év alatti törlesztését mutatja be 7%-os kamat feltételezése mellett. Valószínű azonban, hogy az évi annuitások összege még ennél is kedvezőbben fog alakulni, mert a főváros által felveendő 20 millió dolláros kölcsön kamatlába valószínűen a mostan felvett $6^7/_8$ százalékos függőkölcsön kamatlábánál is előnyösebb lesz.

B) *A népfürdők kibővítése.*

A Széchenyi-gyógyfürdő népfürdői úgy a férfi, mint a női osztályon eredetileg 88—88 vetkőzőszekrénnyel, tehát ugyanannyi fürdőzőnek a befogadására lettek méretezve és megépítve. A népfürdők azonban csakhamar oly közkedveltségre tettek szert, hogy már 1920-ban 132—132-re kellett szaporítani, úgy a férfi, mint a női osztályokon a vetkőzőszekrények számát.

A szekrények számának ez a szaporítása viszont magával hozta azt, hogy a 88 személyre méretezett *fürdőmedencék kicsinyeknek bizonyultak*, azonkívül a mindinkább növekedő forgalom miatt nagyon érezhetővé vált a megfelelő tágas várócsarnoknak a hiánya is. A téli időben igen gyakran esőben, fagyban kell várakozniok a szabad ég alatt a vendégeknek, fürdés után pedig nem áll megfelelő helyiség rendelkezésre abból a célból, hogy a melegvízből kijövő fürdőzők lehülhessenek. A népfürdők erős igénybevételét legjobban jellemzi az, hogy egy-egy vetkőzőszekrény általában naponta négyszer, vasárnapokon csupán egy délelőtt 5·3-szer (tehát egy egész napra átszámítva 10·6-szer) van igénybe véve.

Már évekkel ezelőtt foglalkoztunk a feladattal, hogy ezeken az állapotokon segítsünk. A Széchenyi-uszodának most tervbevett megépítése kínálkozik a legjobb alkalomnak arra, hogy azzal együtt a népfürdők kibővítését is megvalósíthasuk. Épen ezért a Széchenyi-uszodára kiírt nyilvános tervpályázat alkalmával méltóztatott programmba venni a népfürdők kibővítésének az ügyét is és kötelezően előírni, hogy *az uszoda építése és a népfürdők kibővítése együttesen és egymással szervesen oldassék meg.* Az erre vonatkozóan elkészített és az uszodaépítkezéssel összefüggő kiviteli tervekhez jelen előterjesztésünknek a Széchenyi-uszoda építkezésére vonatkozó részében fölemlített szakbizottságok és a tekintetes tanács is hozzájárultak.

A műleírás szerint átépítendő népfürdők mindegyike (úgy a férfi, mint a női osztály) egyszerre 310—310 fürdővendég befogadására lesz alkalmas. A közönség kényelmének előmozdítása céljából gondoskodás történik megfelelő tágas várakozóhelyiségről, előcsarnokról és előfürdőről, több és nagyobb fürdőmedencékről, továbbá létesíteni szándékozunk egy tágas pihenőhelyiséget, amelynek hiánya a mostani népfürdőkben nemcsak kényelmi szempontból kifogásolható, hanem a fürdőzőket a meghülés veszélyének is kiteszi. *A fürdőknek tervbevett átépítése után ezek a fürdők az elsőosztályú termálfürdőktől csupán a berendezéseknek a kivitele és minősége tekintetében fognak csak különbözni.*

A népfürdők átépítését nemcsak azért kell végrehajtanunk, hogy ezáltal a szegényebb néposztálynak is megfelelő kényelmet és kellő kiszolgálást biztosíthassunk, hanem azért is, mert ezáltal a fővárosnak — *egy minden tekintetben kifogástalan szociális intézmény létesítésén kívül* — majdan igen jelentékeny bevételi lehetőségeket is nyithatunk. Ugyanis az a tapasztalat, hogy a népfürdőknek különösen vasárnapokon való túlzsúfoltsága és a hosszas várakozások miatt nagyon sokan visszafordulnak vagy egyáltalán el sem jönnek a fürdőbe, míg ha ezek az állapotok megszűnnek, a népfürdők forgalmának érvől-évre való emelkedését remélhetjük már csak azért is, mert mérsékelt árak mellett ilyen kényelmet nyujtó fürdőintézmény nem is lesz a fővárosban. Jövedelmezőségi számításainkban ugyan egyelőre csak 25—30 százalékos forgalomemelkedést veszünk számításba, azonban biztosra vesszük, hogy néhány éven belül a forgalom — épen azért, mert a közönségnek a pénzéért jó és kényelmes fürdési lehetőséget nyujtunk — a mostaninak 80—100%-ára fog emelkedni.

Jövedelmezőség.

A népfürdőknek jövedelmezőségét illetőleg utalunk a számításokra. Ezek szerint a várható bevételek a mostani évi 3.080,000.000 K bevétellel szemben 6.192,000.000 K-ra emelkednek; a mutatkozó 3.111,000.000 K bevételi többlettel, 10 év után pedig 2.300,000.000 K bevételi többlettel fogja emelni a Széchenyi-gyógyfürdő intézményének a jövedelmezőségét.

A kiadásokat illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a népfürdőknek a kibővítése a mostani üzemköltségeket oly kis mértékben fogja csak emelni, hogy az az intézmény költségelőirányzatában alig játszik szerepet és ki sem igen számítható. Ezt a költségtöbbletet a gyógyfürdő igazgatóságától kapott adatok alapján évi 300 millió koronában irányozzuk elő, a jövedelmezőségi számításunkban. Ugyanis a népfürdők kibővítése esetén sem lesz nagyobb létszámú kiszolgáló személyzetre szükségünk, ugyancsak nem okoz nagyobb munkatöbbletet az adminisztráció sem. Csupán a nagyobb vízszükségletnek a szivattyúzásánál és a mosódánál fog némi költségtöbblet előállani, amelyre azonban az előirányzott 300 millió K bőségesen elegendő.

Az épületfenntartás költségeit — miként az uszoda üzeménél is — az épületérték 4%-ában, az adók, közterhek költségeit pedig a bruttó üzemi fölöslegnek 10%-ában irányoztuk elő.

A törlesztés mikéntjére nézve — tekintettel arra, hogy *a népfürdők kibővítésének költsége azonos összegű az uszoda építési költségeivel* — egyszerűen csak utalunk e részben a jelen előterjesztésünknek az uszodára vonatkozó részében foglaltakra és a törlesztési tervezetre.«

C) *Az uszoda és népfürdő műleírása.*

Az ügyosztály optimisztikus előterjesztéséhez hozzácsatolta még az építendő uszoda és a megnagyobbítandó népfürdő *műleírását is*, amely a következőket tartalmazta :

a) *Az uszodai rész műleírása.*

»A Széchenyi-uszoda tervezésénél a főfeladat az volt, hogy a helyi körülményeknek megfelelően minél nagyobb területet sikerüljön biztosítani a strandfelület és a vízmedencék részére, a körülépítetését pedig úgy eszközölni, hogy a kabinokat és adminisztrációnális helyiségeket magábafoglaló épülettömeg a meglevő Széchenyi-fürdő épülettömegével összehangolt, annak szerves kiegészítő része legyen.

A fent elmondottak adják megokolását a körítő épületek *elliptikusan íves vonalának*, amely vonal az új strandfürdőt alaprajzilag jellemzi. Tudniillik ezen elliptikus vonal simul legjobban az állatkerti útnak a strandfürdő területére behajló vonalához, ez a vonal biztosítja a lépcsőzetes felfejlődés helyett a legnagyobb belső alapterületet és ezen területnek a levegős egységességét.

Az előírási kívánságoknak megfelelően a főgondolat a helyiségek diszpoziciójánál az, hogy *külön férfi és külön női oldal legyen;* az Állatkerti-út felé nézve a középre kerül tehát a tömegelosztást végző, előcsarnokot magábafoglaló főépületrész.

A régi Artézifürdő ivókútja

(Eredeti, 1913-ban készült fényképfelvétel után)

A főépületnek négy oszlop-állásos három bejáró ajtaján jutunk a mintegy 207 m² alapterületű előcsarnokba, melyben az előbb említett tömegelosztást tekintetbevéve, jobboldalon a női, baloldalon a férfikabinok, 2—2 pénztár, 1—1 safe-fülke és a szárazruhakiadófülkék nyernek elhelyezést az utcai falrészhez simulóan, a használati egymásutánnak megfelelő sorrendben. Az előcsarnok jobb- és baloldalán díszlépcső indul, mely egyenesen a felső napozó terraszhoz vezet. (Ennek a napozóterrasznak olyan a felépítése, hogy lépcsőzetes emelkedésénél fogva minden részéről egyforma letekintést nyujt a középső, nagy úszómedencére.).

A bejárattal szemben terül el a főépület egész hosszában a 160 m² alapterületű buffet, magábafoglalva a cukrászda és söröző részt, előtte terül el 235 m² alapterületben a nagy, nyitott terrasz, mely szintén letekintést nyujt a nagy medencére. Az előcsarnok és buffet közötti falban nagy, üvegfallal ellátott nyilások és üvegbejáró ajtók képeztettek ki úgy, hogy ezeken keresztül már az előcsarnokba való belépéskor a buffeten át szép perspektiva nyílik az udvar tulsófelén szemben levő *cascadera*, melynek vize a nagy medencébe ömlik. A buffet mellékhelyiségei a buffet-traktus jobb- és balvégén nyernek elhelyezést: ezek kávékonyha, illetve söntés, 1—1 mosogató és edényraktár, lejárattal a nagykiterjedésű sör-, bor- és élelmiszerpincékbe, mely pincéknek az utca felől is van megközelíthetőségük, tekintettel a hordólegurításra. A mosogatóból még liftközlekedés is van a pincehelyiségekhez, valamint a félemeleten levő kamrahelyiségekhez.

A főépületben nyernek még elhelyezést: a földszinten az utcai traktus jobb- és balvégén a női, illetve a férfifodrász és manicure-termek, a félemeleten ezek fölött a fürdőiroda, illetve orvosi- és ügyeletes-szoba, az első emeleten az udvari részen terül el a 305 m² alapterületű, napozó árkádos középterrasz, az utcai részen, az előcsarnok fölött kabin- és öltözőhelyiségek.

A főépület alagsorában az előcsarnok, valamint a buffet középrésze alatt ruhatárak, a földszinti szárazruhakiadó alatt ruhamanipulációs helyiségek nyernek elhelyezést, mely helyiségeket a földszinti kiadófülkével lift köti össze, lenn pedig a régi fürdő ruhamosóhelyiségeivel az elliptikus íven végigvonuló alagsori közlekedő folyosó köti össze. Ezen helyiségek mellett az utcai rész jobb- és baloldalán az alagsorban öltözőfülkék, az udvari részen a vendéglős pincéi, valamint a ruhajavító és vasaló, valamint cipőtisztítóhelyiségek nyernek elhelyezést.

A főépületből két végén a jobb- és baloldali elliptikus szárnyakba törés nélküli közlekedő folyosó, illetőleg loggia ágazik ki, mely az elliptikus szárnyakban elhelyezett kabin, illetőleg öltözőhelyiségekhez való hozzájutást biztosítja, még pedig a következő elosztásban: a földszinten és félemeleten kabinok, az alagsor kétharmadrészében öltözőszekrények. Ezekhez a helyiségekhez két lépcsőház szolgál, mindkettő fölvezet a jelen traktus fölött első emeleti magasságában elhelyezett lapos napozó terraszokhoz, melyeket

körülbelül 1·60 m magasságú tömörfal körít (hogy a napozókat ne lehesen látni), a fal külső látható oldalán álballuszteres kiképzéssel. A szárny vége felé a lépcsőház két oldalán az alagsorban egy klozett-csoport és zuhanyterem, a félemeleten pedikürszoba és zuhanyterem, az első emeleten kis klozettrész és szabad zuhanyrész csatlakozik.

Fenti szárnyakat a két végükön a kapúbejárat-épülettömb zárja le, ebben az épülettömbben nyer elhelyezést jobb- és baloldalt a 3 m széles kapubejáró, mely a strandra való kocsiközlekedést biztosítja, ugyanebben az épülettömbben vannak az összes etázsokon keresztül a nedvesruha-ledobóaknák és személyzeti lépcső, melyek végeredményben az alagsorban szintén a ruhamanipulációt lebonyolító közlekedő folyosóba nyílnak.

A strandterület közepén 50 m hosszú és 18 m széles 900 m² alapterületű, 1·20—180 m mélységű vasbetonmedence terül el (úszómedence) cascadeval. A cascade hátterét a központi régi épület axisban levő félköralakú kiugró részét körülölelő és annak kétoldalán szétterjedő oszlopos árkád, illetőleg pergolasor képezi. Az úszómedence két végén két félköralakú strandolómedence terül el összesen körülbelül 970 m² alapterülettel. A strandolómedencéknek a főmedence felé eső partjait betonfalak határolják, a hosszirányú rész felé eső partjai lejtősek és alacsony betonperemmel ellátottak.

Az uszoda számadatai a következők: 560 kabin, 1120 öltözőfülke.

Udvar alapterülete	6.582 m²
Ebből vízfelület	1.870 «
Marad tehát szárazfelület	4.712 m²
Emeleti terrasznapozók alapterülete	972 m²

b) *A népfürdő kibővítési rész műleírása.*

A népfürdőkbe való főbejárat a népfürdők állatkerti-út felé eső részén van, szélfogóval, ennek két oldalán az előcsarnokba nyíló pénztár és safefülkével, illetőleg klozettekkel. Az előcsarnok 56 m² alapterjedelmű, vele egy légtérben a 28 m² területű buffet. Az előcsarnokból nyílik a nagy öltözőterem 310 öltözőszekrénnyel. Ezen teremből a 91 m² alapterületű előfürdőbe jutunk, melyben lábáztatók, zuhanyok és 12 m² alapterjedelmű előfürdőmedence talál elhelyezést, innen axiálisan nyílik nyitott oszlopközökön át a meleg és langyos medence terme, a meleg medence alapterülete 2·80 széles körüljárókkal. (A meleg medence alapterülete 70 m², a langyos medence alapterülete 70 m²). Ezen teremből nyílik a 20 m² alapterületű gőzkamra és öt személyre szóló dörzsölőfülke. A főépület felé eső körüljáró részen zuhanyok helyeztetnek el, innen nyílik a klozettrész. A tulajdonképeni fürdőrészből a nedvesruhaledobó-helyiségen át (melyből akna szolgál az alagsori nedves-

ruhagyüjtőhöz) a 28 m² alapterületű leszárítóhelyiségbe jutunk, melyből az alagsorba ruha-lift, valamint lejárólépcső szolgál a személyzet részére. Ugyanezen terem mellett egy légtérben pedikür-rész és a fürdőmester fülkéje van. Ezeknek előteréből nyílik, egyrészt a harmincágyas pihenő, mellette klozett-csoporttal, másrészt a 42 m²-es (négyszemélyes) borbély-, illetve fodrász- és manikür-terem, végül ugyaninnen van a visszajárás az öltözőterembe.

A népfürdő tulsó oldalát szintén kocsibejáró zárja le, mely a Hermina-úti oldalon a gazdasági udvarba a szeneskocsik közlekedését biztosítja; a létesítendő új szálló felé, tehát a tó felöli oldalon loggia-szerű folytatásban a szálló vendégei részére fedett átjárót biztosít a fürdőépületbe. A népfürdő alatt a Hermina-úti oldalon tágas vendéglőhelyiség nyer elhelyezést söntéssel, konyhával, mosogatóval és tálalóval, bor- és sör-, valamint zöldségpincével és élelmiszerkamrával, a vendéglős háromszobás, minden mellékhelyiséggel bíró lakásával és két vendéglői körülkerített terrasszal. A népfürdő alagsorának többi részén ruhamanipulációs helyiség és fürdőszemélyzeti öltöző, valamint étkezőszoba, végül valamennyi ruhaszállítófolyosó terül el.

A tó felé néző oldalon levő népfürdő alatt kávécsarnok van tervezve konyhával, minden mellékhelyiséggel, valamint a főgépész számára kétszobás lakással. Az uszodának a népfürdőhöz csatlakozó szárnyában, a földalatti villamos felé eső részen egy háromszobás, minden mellékhelyiséggel bíró lakás, az ellenkező oldalon pedig két etazson két darab kétszobás személyzeti lakás nyer elhelyezést.

A népfürdő-szárnyaknak a régi épület főfrontjához való L alakú csatlakozásában a Hermina-úti oldalon a földszinten, a fürdő igazgatói és irodai szobái helyeztetnek el, az alagsorban pedig részben iroda, részben pedig üzemhelyek. A túlsó részen ugyanolyan külső konturral loggiák képeztetnek ki, mint a fedett szállóátjáró folytatásai és a régi fürdőépületbe való csatlakozásai.

A fürdő építésénél szerkezetileg a legmodernebb szerkezetek használtatnak fel, téglafalazatok, szükség esetén vasbetonpillérek; födémek vasbetonból, lefödések részben bádog, részben facementtel. Az asztalos és lakatosszerkezetek szintén a legmodernebbek.

Ami az architekturát illeti, a régi épület főfrontjához csatlakozó, valamint a népfürdőrészeknél a meglevő régi stilushoz való strikt ragaszkodás volt a főcél, innen átmenetelesen az uszoda-zsánerben, de modernebb, frissebb felfogással képeztetett ki a főhomlokzat, összefoglalt főépületi homlokzatrésszel és innen nyíló — a homlokzatot élénkítő — 1·50 m mély loggiarésszel, mely az elliptikus ív vége felé felenyhül olymódon, hogy a tömörfalak elé az axisközökbe kettős, szabadon álló oszlop és ezek fölé folytatólagosan párkánygerendázat képeztetik ki.«

*

A Czigler-féle tervek alapján épült új Széchenyi-gyógyfürdő főbejárata

A fenti műleírás alapján tervbevett építkezésre előirányozott *költség megoszlása* a következő volt :

Széchenyi-uszoda.
(Építési költségek.)

a)	Felépítmények, medencék, teleprendezés, (vízvezeték, világítási vezetékek, klozett-csatornázás és berendezés, öltözőszekrények, kabinok beleértve)	8.519,600.000 K
b)	5 db kút építése, vízműberendezés, gépberendezések, vízmelegítő-berendezés	1.700,000.000 «
c)	Levezetőcsatorna a tóba és közcsatorna áthelyezése	350,000.000 «
d)	Mutatványostelepi bérlő áthelyezési költségeire	600,000.000 «
e)	Berendezési tárgyak (nyugágyak, padok, kerti bútorok, világítás, lámpák stb.)	1.000,000.000 «
f)	Előre nem láthatókra	330,400.000 «
	Összesen	12.500,000.000 K

Széchenyi-népfürdők kibővítése.
(Építési költségek.)

a)	Épület, medencék (beleértve a vízvezetéki és klozettberendezéseket, világítási vezetékeket, fűtési berendezést, öltözőszekrényeket)	11.150,750.000 K
b)	Termálvíz és csatornázási csőhalózat megváltoztatása	450,000.000 «
c)	Berendezési tárgyak (nyugágyak, tükrök, fodrászat, ülőbútorok, dörzsölőpadok stb.)	350,000.000 «
d)	Előre nem láthatókra	549,250.000 «
	Összesen	12.500,000.000 K

*

Ennek a pontosan kidolgozott ügyosztályi előterjesztésnek az alapján a közgyűlés — egyhangúlag, minden vita mellőzésével — 1926. évi július hó 10-én 795/1926.kgy. sz. határozatában a következőket rendelte el :

»A közgyűlés a tanácsnak a középítési, valamint a pénzügyi bizottságok által is pártolt javaslatához hozzájárulva elhatározza :

1. a Városligetben, a Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatban egy szabaduszodának a megépítését és azzal egyidejűen a jelenlegi népfürdőknek a kibővítését *Francsek* Imre által elkészített és az illetékes tanácsi ügyosztályok, valamint a középítési bizottság és a közgyűlés által is ezennel helyesnek talált és elfogadott tervek alapján ; elhatározza továbbá, hogy

2. a szóbanforgó építkezések céljaira összesen 25.000,000.000 K, azaz Huszonötmilliárd korona költségösszeget (és pedig 12.500,000.000 koronát az uszodaépítkezésnek, 12.500,000 koronát pedig a népfürdő kibővítésének céljaira) engedélyez a felveendő beruházó kölcsön terhére.

Tekintettel arra, hogy a folyó évben ezeknek az építkezéseknek a céljára csupán 15.000,000.000 K, azaz Tizenötmilliárd koronára van szükség, a közgyűlés a pénzügyi bizottság javaslatához képest ezúttal csak ennek a

hitelösszegnek a fedezete iránt gondoskodik olyképen, hogy ezt az összeget a felveendő beruházókölcsön terhére engedélyezi azzal, hogy az engedélyezett összeget a beruházókölcsön keretében, annak »Önálló vagyonkezelésű üzemek« csoportjában önálló cím alatt a központban kell elszámolni.

A Széchenyi-gyógyfürdő intézménye a befektetett tényleges építkezési költségeket 1927. évi január hó 1-től számított 10 év alatt tartozik évenkint egyenlő törlesztőrészletekben az uszoda, valamint a népfürdők bevételei többletéből visszafizetni. A létesítendő uszoda üzemének a vitelét a közgyűlés a Széchenyi-gyógyfürdő hatáskörébe utalja, azonban már most kimondja, hogy az uszodaüzem bevételei és kiadásai a törlesztési időszak alatt külön számlán lesznek könyvelendők.

Utasítja a közgyűlés a tanácsot, hogy az uszoda építkezésével és a népfürdők kibővítésével kapcsolatos munkálatokra a versenytárgyalásokat a kormányhatóság jóváhagyásától feltételezetten írja ki és tartsa meg, megjegyezvén, hogy a munkálatoknak tényleges vállalatbaadása csakis ennek a közgyűlési határozatnak a kormányhatósági jóváhagyása után lesz foganatosítható.

Jóváhagyóan tudomásul veszi azonban a közgyűlés azt, hogy a városgazdasági ügyosztály abból a célból, hogy az uszodához szükséges vízmennyiség biztosításáról gyakorlati meggyőződést is nyerhessen, a városligeti tó partján a kutaknak a fúrását már el is rendelte és hogy ezek a munkálatok már folyamatban is vannak.«

*

1926. november 10-én a közgyűléstől kapott fenti felhatalmazás alapján a Tanács már kiírta a Széchenyi-gyógyfürdő kibővítésével kapcsolatosan szükséges csatorna-, vízvezetéki munkálatok, valamint berendezési tárgyak szállítására és berendezésére vonatkozó versenytárgyalási hirdetményt, ugyanaz nap a Szent Gellért-gyógyfürdővel kapcsolatos termális hullámfürdő létesítéséhez szükséges burkolómunkára, valamint természetes kőből készítendő szigetelő munkára, november 18-án pedig a termális hullámfürdő építéséhez szükséges műkőmunkákra vonatkozó versenytárgyalási hirdetményt is kibocsátotta.

Az újonnan felépült stranduszoda 1927. évi augusztus hó 19-én nyílt meg. Az uszoda területe 6900 m², — három nagy medencéjének vízfelülete 2040 m², — összesen 2400 m³ ürtartalommal. Egyúttal 2800 m² homokos terület is áll a közönség rendelkezésére, külön férfi és külön női napozóval, zuhanyhelyiségekkel. Vetkőzés céljára 589 négyszemélyes kabin és 1050 vetkőzőszekrény van, külön a férfiak és külön a nők részére.

A Széchenyi-fürdő stranduszodája 3400 személy befogadására alkalmas nagyszabású építkezés lett.

*

Vétenék a történeti hűség ellen, ha elhallgatnám, hogy az építkezés során beigazolódott a költségelőirányzat elégtelensége és egyéb súlyos kifogások is merültek föl az építést végző ellen.

Talán szükségtelen erről a kérdésről bővebben megemlékeznem. Elég annyit megjegyezni, hogy a tényleges építkezési költségek *lényegesen felülmulták az előirányzatot.*

Ezekkel a kérdésekkel 1927. évi március hó 12-én foglalkozott a Széchenyi-uszoda és népfürdő építkezéséhez kiküldött végrehajtóbizottság is dr. *Berczel* Jenő tanácsnok elnöklete alatt. Ennek az ülésnek a során *Petrovácz* Gyula biz. tag kimutatta, hogy az előirányzott 25 milliárd koronával szemben a várható tényleges költséget 55.500,000.000 *koronában kellene megállapitani a való helyzet alapján.*

*

Az ügy további elmérgesedése miatt dr. *Sipőcz* Jenő polgármester 1927. évi július hó 2-án a pénzügyi bizottság ülésén beterjesztette a hiteltúllépések miatt általa elrendelt vizsgálatokról szóló jelentését. Meg kell említenem, hogy ugyanilyen hiteltúllépések fordultak elő egyidejüleg a Szent Gellért-szálló emeletráépítési és a hullámfürdő építési munkálataival kapcsolatban. A pénzügyi bizottság az ügy részletes kivizsgálására *ötös albizottságot* küldött ki *Kozma* Jenő bizottsági tag indítványára, amelynek tagjai lettek: *Bedő* Mór, *Büchler* József, *Friedrich* István, *Glücksthal* Samu és *Lipthay* Lajos.

Az ötös albizottság 1927. október 5-én mutatta be jelentését a pénzügyi bizottságban és javaslatot tett arranézve, hogy *a jövőben hasonló esetek ne fordulhassanak elő.*

V.

A Széchenyi-gyógyfürdő második artézi kútjának engedélyezése.

A Széchenyi fürdőre vonatkozólag meg kell még említenem, hogy fennálló problémája: a *gyógyszálló* mellett még egy másik problémája is van: az újabb artézi-kút fúrása. Hogy ez mennyire aktuális kérdés, bizonyítja *Becsey* Antalnak különösen az 1935. évi költségvetési vitánál elmondott alábbi felszólalása, amelynek eredményeképen most már az új költségvetésbe is fel van véve az új kút fúrrására szükséges összeg.

Becsey beszédében a következőket mondotta:

»Néhány évvel ezelőtt a véletlen egy balneológiai kongresszus alkalmával összehozott engem egy holland orvossal, aki azt mondotta: *»kérem, Önök rendkívül érdekes nép, vannak odaát Pesten gyönyörű kórházaik, klinikáik, a reumabetegeknek külön osztálya van, de nem láttam itt egy nagyon fontos gyógytényezőt, amellyel Budapest dicsekedni szokott: nem láttam termális*

vizet. Voltam azután a város másik, budai oldalán, ahol egész sorát találtam a gyógyforrásoknak, e rendkívül fontos balneológiai tényezőknek, itt viszont nincs kórház, nincs klinika.« Még azt is hozzátette, hogy *rendkívül csodálja, hogy mi ezt a dolgot így hagyjuk.* De volt egy másik megállapítása is ennek az orvosnak, amikor azt mondotta, hogy az Önök székesfővárosa nagyon szép, de mi szükségük van arra, hogy *termáikkal svindlizzenek. Önök mesterségesen*

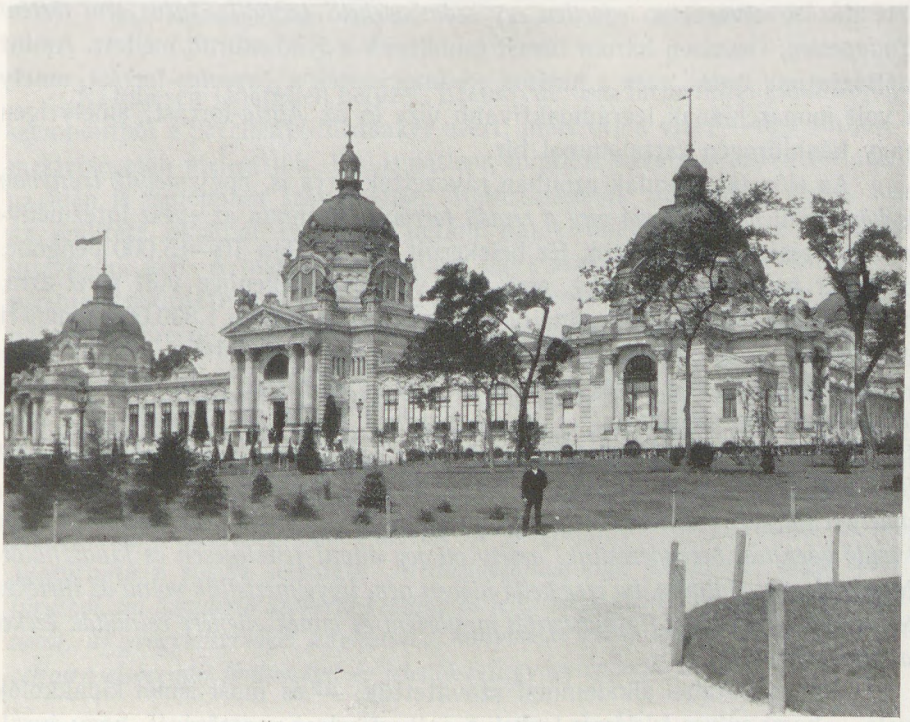

Az új Széchenyi-fürdő főépülete

melegítik a vizet és erre azután azt mondják, hogy termális víz. Eleinte nem tudtam, mire céloz, de később meggyőződtem róla, hogy bizonyos vonatkozásban igaza van.

Ugyanis kimentünk a Széchenyi-fürdőbe, ahol az előző években létesítették a strandfürdőt. A strandfürdőnek azonban már nem jutott termális víz az 1878-ban eszközölt *Zsigmondy*-féle fúrásból, ennélfogva a strandfürdőnek a vizét *kazánokban melegítették és melegítik még ma is,* ami által egész nyáron át befűstölik a Városligetet. Ha jól emlékszem, ezt a helyzetet már egyízben szóvátettem itt a közgyűlésen. Évente 45.000—46.000 pengőnyit tesz ki a szénkvantum, amely ebben a fürdőben vízmelegítésre elfogy, nem is szólva arról, hogy befűstölik vele a Városligetet az egész nyáron át,

amire egyáltalában nincs szükség, hiszen egy másik fúrással megfelelő mennyiségű thermális vízről lehetne gondoskodni.«

Megemlítette továbbá *Becsey* a *Rudasfürdőt*, amellyel kapcsolatban elmondotta, hogy elhatározták a Rudasfürdőnek gázzal való fűtését.

»Az előző esztendőkben sikerült rávenni *Borvendég* akkori alpolgármester urat arra, hogy a Rudasfürdő környékén fűtésre alkalmas forróvíz után kutassanak, mert 1878. óta, amióta *Zsigmondy* a Városligetben az artézifúrást elvégezte, *egyetlen egy számbavehető termális fúrás sem történt Budapesten.* Összesen három fúrást csináltunk a Rudasfürdő mellett. Amint méltóztatnak tudni, ezek a fúrások eredményezték a *Juventus*-forrást, amely a volt monarchiának legrádioaktívabb vize és az *Attila*-forrást, amely igen nagy kénhidrogén tartalommal bír.

Az előzetes szondák azonban rávezettek arra is, hogy *melyik irányban és körülbelül hol található meg a remélt forróvíz*, ahonnan az egész intézménynek a fűtését el lehet látni. Ez belekerült volna talán 10—15.000 pengőbe. Ezt már nem csinálták meg, erre nem volt pénz, ellenben volt pénz arra, hogy 70—80.000 pengővel csináljanak gázfűtést és azután 1,800.000 pengőért megvegyék a Rácfürdőt. Nem kell hozzá nagy jóstehetség, amikor megjósolom, hogy *ha meg fogják csinálni azt a bizonyos fúrást, amely 64—65 fokos termálvizet fog szolgáltatni és ha — úgymint a Lukács-fürdőnél — az egész fürdőtelepet melegvízzel fogjuk fűteni, évi 100 vagón szenet takarítva meg, ha ezt itt is meg fogjuk csinálni, akkor a helyzet az lesz, hogy egy termális forrásunk, amely a fűtéshez szükséges vizet fogja szolgáltatni és lesz még egy 80.000 pengőbe kerülő gázfűtési berendezésünk, amely ott fog állani feleslegesen és kihasználatlanul. Nem csodálnám, ha erre kellő időben nem figyelmeztettük volna az illetékes tényezőket. Azonban a figyelmeztetés megtörtént és ennek ellenére csinálták ezeket a lapszusokat.*

Már számtalan alkalommal szóvátettük, — és most ismét kipakkolok vele — hogy *súlyos felelősség* terheli a székesfőváros vezetőségét, hogy évről-évre halasztotta a városligeti mélyfúrást, ami esetleg más katasztrófális következményekkel járhat. Az 1871-ben készült mélyfúrás 970 méter mély; részben vascsövekkel, részben pedig vörösfenyő csövekkel van bélelve. Azt hallom: innen-onnan egy esztendeje már, hogy a kút körül szivárgások észlelhetők. Természetes dolog, hogy összefüggésbe kell hoznom ezzel a béléscsövek esetleges korhadását, hiszen a mélyfúrás vize agresszív tulajdonságokkal bír. Mit tudom én, hogy azok a 60 éves béléscsövek milyen állapotban vannak? Vajjon ott szivárog-e a víz, amely egyelőre az ottlevő kavicsrétegekben talál magának utat? De mi történik akkor, ha a szivárgás olyan méretű lesz, hogy meglazítja a forrás körül levő talajt, mert a forrás félkörű Millenáris emlék középpontjában van. *Akkor nemcsak a Millenáris-emlékműnek lehet ennek következtében baja, hanem baja lesz a mélyfúrásnak is, amelyen az egész Széchenyi-fürdő léte függ.*

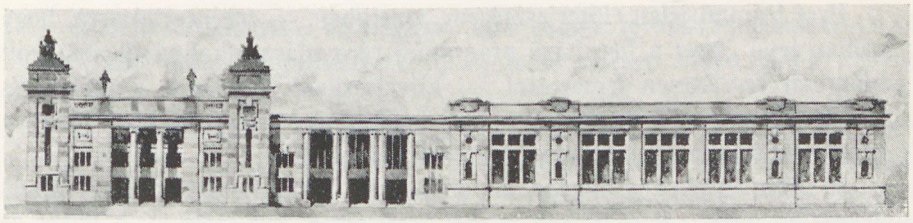

A Széchenyi-fürdő úszóstadion bejáratáról a székesfővárosi tanácsi XIII. (magasépítési) ügyosztály által 1926-ban készített tervezet, Orczy Gyula és Végh Gyula aláírásával

Ez teljesen lehetetlen helyzet. Ezenkívül rossz hírbe hozzuk balneológiai szempontból a Széchenyi-fürdőnket azért, mert ott a vizet — úgy tudják — mesterségesen melegítjük. Én, ismétlem, mindezt tavaly is szóvá tettem, és az idén is ismételten szóváteszem. Méltóztassanak tudomásul venni, hogy az említett okokból származó netáni bajok miatti felelősség tudatában intézkedni kell. A második mélyfúrás ügye szakértők közreműködésével és pénzügyi tekintetben is elő van készítve, hiszen a szükséges kölcsön a MABI-nál rendelkezésre áll. A törlesztés fedezete pedig az elérhető szénmegtakarításban megvan. *Ha van valaminek létjogosultsága, akkor ennek az ügynek megvan.*

A Széchenyi-forrás fúrásával kapcsolatban még egy körülményre akarok figyelmeztetni. Budapest környéke tele van a 400—500 méter mélységben levő oligocén rétegekben *konyhasóval.* Ez rendkívül nagyjelentőségű, eléggé koncentrált gyógytényező, mert *egy köbméter vízben 13 kiló só van.* Megvan ez Pesterzsébeten, Palotán és Zsigmondy régi adataiból is megállapítható a sósvíz jelenléte. *Méltóztassanak most elképzelni, hogy ebből a fúrásból, ha hozzáértő szakértő vezetése és felelőssége mellett végezzük a munkálatokat, új gyógytényezőket kaphatunk, konyhasós vizet, amely inhalatórium stb. céljaira elsőrendű fontosságú és jelentőségű gyógytényezőt jelent.*«

*

A közgyűlés az 1935. évi 21 millió koronás beruházási kölcsön terhére 300.000 pengőt engedélyezett is *a második artézi kút* fúrásának költségeire. Az erre vonatkozó 250.734/1935—XI. sz. polgármesteri előterjesztés a következőképen szól:

»A t. közgyűlés elhatározta a Széchenyi-fürdő vízhozamának növelése céljából *egy második artézi kút fúrását* és erre a célra az 1935. évi 21 millió pengős beruházó programm keretében *300.000 pengő hitelösszeget előirányzott.*

Az erre a munkára kiírt versenytárgyalás eredményeként megállapíttatott, hogy a munkálatok elvégzése az előirányzott 300.000 pengő költséggel szemben 322.000 pengőbe fog kerülni. Ezért szükségessé válik az előirányzott 300.000 pengő hitelösszegnek 322.000 pengőre való felemelése.

Erre irányul jelen előterjesztésem, amelyben, — tekintettel arra, hogy a szóban levő ügyet a beruházó programm tárgyalása alkalmával nem volt módomban részletesen ismertetni — kiterjeszkedni kívánok a mélyfúrás ügyének történeti előzményeire és mindazokra a körülményekre, amelyek a kérdés elbírálása tekintetében fontossággal bírnak.

A Széchenyi-gyógyfürdőt a szükséges termálvízzel a milleniumi emlékoszlop mellett levő 970·48 m mélységű artézi kút látja el. A kutat az 1878. évben *Zsigmondy* Vilmos vezetésével fúrták. A kút, amely a technika akkori állása szerint fenyőfával bélelt vascsővezetékkel van ellátva, idestova 60 éves. Ennek a kútnak vízhozama létesítése idejében napi 1150 m³ volt, ami időközben jelentékenyen lecsökkent. A Széchenyi-gyógyfürdő igazgatója a székesfőváros tanácsához 1925. november 10-én tett jelentésében utalt arra, hogy az artézi kút napi teljesítménye (720 m³) kevés és az üzem ellátása körül főkép szombati és vasárnapi napokon zavarok állanak elő. Felvetette azt a gondolatot, hogy nem lehetne-e a termálvíz szolgáltatási teljesítményét esetleg mélyfúrás segítségével 1000 m³-re emelni. A fürdőigazgatóság jelentésében foglaltakra vonatkozólag a főváros illetékes műszaki szervei is annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy a már meglevő 50 éves kút mellett célszerű lenne egy tartalék kút létesítése.

A m. kir. belügyminiszter úr az 1927. évi január hó 14-én kelt abban a leiratában, amellyel a Széchenyi-fürdővel kapcsolatos uszoda építése és a népfürdő kibővítése ügyében hozott közgyűlési határozatot jóváhagyta, megállapította, hogy az uszoda és a strandmedencék vízszükségletének gazdaságosabb biztosítása céljából »leghelyesebb a jelenlegi artézi kúttal azonos mélységű kutat furatni, hogy a víz melegítésére szükséges nagymennyiségű szén megtakarítható legyen«. (Ugyanis a Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatos stranduszodának szükséglete termálvízzel nem lévén fedezhető, az uszodát tápláló kutak vizét 12 C°-ról 22 C°-ra kell melegíteni kazántelep segítségével.)

A székesfőváros tanácsa 1928. évi május hó 16-án kiadott határozatában megállapította, hogy a Széchenyi-gyógyfürdő a népfürdő-osztályok átalakítása, továbbá a stranduszoda és az ivócsarnok létesítése folytán oly nagymértékben kibővült, hogy a jelenlegi artézi kút a stranduszoda üzemét egyáltalában nem, a többi fürdőosztályt pedig csak állandó nehézségek mellett tudja termálvízzel ellátni. Felhívta ezért a tanács a fürdő igazgatóságát, hogy egy második artézi kút fúrásának kérdését vegye sürgősen tanulmányozás alá és tegyen javasatot.

A fürdő igazgatóságának javaslata alapján a tanács 1928. október 12-én *dr. Pávai Vajna Ferenc* főgeológust felkérte, hogy a tervbevett mélyfúrás ügyében adjon előzetes szakértői véleményt abból a szempontból, hogy

1. van-e egyáltalán remény arra, hogy újabb fúrás esetén 1200—1300 m³ vizet lehet nyerni és ez

2. nem csökkenti-e a meglévő kút eddigi termálvízhozamát, végül

3. hol volna telepíthető az új fúrás és milyen költségekkel kellene számolni.

Dr. *Pávai Vajna* Ferenc főgeológus válasziratában megállapította, hogy már az üzembiztosítás szempontjából is elengedhetetlenül kívánatos tartalékkútról gondoskodni. Utalt arra, hogy az újabb fúrások nem nagyon befolyásolták a természetes melegforrások, illetve a régi kutak vízhozamát. Ugyanis a főváros alatti hővizek voltaképen a budai hegységben és a Duna vonalán beszivárgó csapadék- és talajvizek, továbbá az Alföld mélyéből felfelé hajtott kiapadhatatlan óriási vízmennyiségből táplálkozó keverékvizek, amelyeknek kimeríthetetlen tartalékát néhány kútfúrás nem veszélyezteti és megfelelő mélységű fúrással minden valószínűség szerint lehetséges lesz vizet nyerni.

Javasolta, hogy a második mélykút megfúrása előtt a mai kút környékének geológiai viszonyai olyan beható tanulmány tárgyává tétessenek, amelynek alapján a telepítés helye megállapítható lesz.

A székesfőváros tanácsa a m. kir. Földtani Intézet igazgatóságát is felkérte, hogy a kút fúrásának ügyét vegye tanulmány tárgyává.

A Földtani Intézet igazgatósága válaszában hangsúlyozta, hogy az általánosan elfogadott nézet szerint a főváros pesti oldalán mindenütt megvan a remény arra, hogy kellő mélységű fúrással az alapdolomitból hővizet lehessen nyerni. A fúrás mélysége általában annál nagyobbra várható, minél távolabbra van telepítve a fúrás a Dunától. A megfúrható víz hőfoka a városligeti artézi-kút vizéhez hasonlónak remélhető. Minden valószínűség szerint a meglévő artézi-kút közelebbi környékén eszközlendő új fúrás a réginek hydrostatikai nyomását, vízhozamát, sőt esetleg hőfokát is csökkenteni fogja. A második kút létesítése esetén a mindkét kút szolgáltatta együttes vízmennyiség nagyobbnak várható a jelenleginél, azonban azzal az eshetőséggel is számolni kell, hogy a két kút együttes vízszolgáltatása a régi kút vízhozamának kétszerese alatt fog maradni.

Ezeknek az előzetes szakvéleményeknek birtokában a székesfőváros tanácsa az újabb artézi-kút fúrásával kapcsolatos teendők megvitatása céljából 1930. évi január havában egy szakértekezletet hívott össze, amelyen kialakult állásfoglalás alapján a szükséges teendők, illetve a felmerülő részletkérdések megtárgyalására szakértőkből álló albizottság alakíttatott. Ennek az albizottságnak elnöke dr. *Vendl* Aladár műegyetemi tanár, tagjai pedig dr. *Vitális* bányamérnöki főiskolai tanár, dr. *Pávai Vajna* Ferenc m. kir. főgeológus, dr. *Pálfy* Móric m. kir. főgeológus, *Rozlozsnik* Pál m. kir. főgeológus, dr. *Weszelszky* Gyula egyetemi rád. int. igazgató, *Sartoris* Lajos bányamérnök és *Mihálkovits* Miklós vízműigazgató voltak. Ez az albizottság 1930. évi január hó 17-én a mélyebb altalaj fontosabb megismerése céljából a Városliget területén 30—40 akna ásását, a Városligettől a Dunáig terjedő területen pedig 15—20 kémlelőfúrást javasolt.

A székesfőváros tanácsa 1930. évi április hó 3-án a szakértő albizottság által szükségesnek tartott próbafúrásokat elrendelte.

A próbafúrások elvégzése után a szakértőkből álló bizottság 1930. évi december hó 10-én a végzett tanulmányokról jelentést tett. A fúrások útján és aknák segítségével végzett vizsgálatok eredményéhez képest a bizottság azt javasolta, hogy az új artézi-kút fúrása az oroszlánház és az Állatkert északi kerítése közt levő területen történjék meg. Az artézi-kutat a szakértő albizottság szerint 1000 m mélyre kell tervezni, a fúrást azonban olyan kaliberrel kell kezdeni, hogy szükség esetén még mintegy 100 méterrel mélyebbre is elég nagy átmérőjű fúrólyukkal lehessen lehatolni. A fúrásra kiszemelt terület geológiai szempontból olyan helyzetű, mint a *Zsigmondy* Vilmos-féle artézi-kút környéke.

A szakértőkből álló albizottság ezt a véleményét, amint fentebb jelzem, az 1930. év végén adta meg.

Az 1931. évben megindult és mindjobban kiszélesedő gazdasági válság folytán bekövetkezett nehéz pénzügyi helyzetben azonban a szóbanlevő mélyfúrás megvalósítására egyelőre nem lehetett kilátás és az ügy továbbvitelében hosszabb időre szünet állott be.

A mélyfúrás közvetlen megvalósítására irányuló tevékenységnek a viszonyok kényszerítő hatása alatt bekövetkezett ez a szünetelése mindazonáltal nem jelentette azt, hogy a kérdés lekerült volna a napirendről.

A főváros illetékes szervei tovább foglalkoztak a kérdéssel. Így a városfejlesztési programm megoldására kiküldött szakbizottság 1933. év március havában a székesfőváros törvényhatósági tanácsához előterjesztett javaslatában a következőket jelentette:

»A Széchenyi-gyógyfürdővel kapcsolatban a bizottság megállapítja, hogy a jelenlegi artézi-kút nem ad olyan mennyiségű vizet, amely a fürdő továbbfejlesztésére lehetőséget nyujt. Az intézmény jövőbeni sorsa a forráskutatások eredményétől függ.«

De állást foglalt a mélyfúrás sürgős megoldása mellett a felügyeleti hatóság is.

A m. kir. belügyminiszter úr a Széchenyi-gyógyfürdő *gyógyjellegének* megállapítása tárgyában kelt leiratával felhívta a fővárost, hogy a Széchenyi-gyógyfürdőnél mutatkozó *termális vízhiány megszüntetése érdekében újabb fúrásról gondoskodjék.*

Az 1934. év elején pedig a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr kilátásba helyezte, hogy a Széchenyi-gyógyfürdőnél tervezett második artézi-kút létesítéséhez szükséges összegnek kölcsön útján való megszerzésében a fővárost támogatni fogja. Ennek alapján a kérdés újból napirendre került és minthogy a magasépítési ügyosztály véleménye szerint lényeges megtakarítás lehetősége kínálkozott az úgynevezett Rotary-féle fúróberendezés alkalmazása esetén, a főváros a m. kir. pénzügyminiszter úrtól

a kincstár tulajdonát képező ennek a fúróberendezésnek kölcsönadását kérte, amit a pénzügyminiszter úr kilátásba is helyezett.

Minthogy azonban a Rotary-féle fúróberendezés nagy mérete folytán legalább 60×60 m nagyságú területre volna szükség, amit az Állatkertben az oroszlánház és az északi kerítés között nem volt lehetséges biztosítani, a főváros szakvéleményadásra kérte fel dr. *Vendl* Aladár műegyetemi tanárt és dr. *Pávai Vajna* Ferenc főgeológust arranézve, hogy a mélyfúrás telepí-

A Széchenyi-gyógyfürdő nyári uszodája és strandfürdője meleg napokon állandóan zsúfolt

tésére nem lenne-e alkalmas — természetesen a mélyfúrás sikerének és a remélt vízhozam mennyiségének veszélyeztetése nélkül — a Széchenyi-fürdő közelében esetleg más terület is.

A szakértők újabb fúróhely pontos megállapíthatása végett hat, egyenkint 50 m mélységű próbafúrás (magfúrás) engedélyezését kérték.

Az engedélyezett hat próbafúrás eredményéhez képest 1934. évi november hó 19-én dr. *Vendl* Aladár és dr. *Pávai Vajna* Ferenc beterjesztették a végzett próbafúrásokról szóló jelentésüket, amelyben megállapították, hogy a Széchenyi-fürdő keleti részén elterülő és fúrásokkal megvizsgált terület lényegileg ugyanolyan szerkezetű, mint az a hely, ahol a meglevő artézi-kút helyezkedik el; várható tehát, hogy a melegvíz mély-

fúrással ezen a helyen is feltárható. A fúrást itt is 1000—1100 m mélyre kell tervezni, célszerű azonban azt úgy kezdeni, hogy esetleg még pár méterrel mélyebbre is folytatható legyen. Felhívták a figyelmet arra is, hogy minden valószínűség szerint a fúrás területén *sósvizek* fognak jelentkezni, amelyek a gyógyfürdő számára, mint rendkívül értékes gyógytényezők biztosítandók lesznek.

A Rotary-féle készülék alkalmazását a szakértők azonban nem javasolták, és pedig azért nem, mert az ezzel a berendezéssel végzett fúrással az esetleges sósvizet nem lehet feltalálni.

A geológus-szakértőknek ezzel a második meghallgatásával lezárt és végeredményben a fúrásra nézve kedvező nyilatkozatot tartalmazó szakvéleménye alapján indíttatva éreztem magamat arra, hogy a mélyfúrási terv megvalósításának kérdését, amelyet — amint említettem, a közbejött gazdasági válság folytán előállott kedvezőtlen pénzügyi helyzet miatt egyelőre mellőzni kellett, — újból a megvalósítandó feladatok homlokterébe helyezzem.

A szakértők munkálataival párhuzamosan a főváros magasépítési ügyosztályával számításokat végeztettem az új fúrás következtében a fürdő üzemében várható megtakarításokra nézve.

A megtakarítási lehetőségek az új kút napi 720 m³ 74 C hőfokú vízhozamának föltételezése mellett a következők:

1. *A stranduszoda vízellátásánál:*

A nyári idényben eddig naponkint körülbelül 2800 m³ 12 C° hőmérsékletű kútvizet kellett 22—28 C°-ra felmelegíteni, gőzzel fűtött ellenáramú melegítőberendezés segítségével. Ezt a melegítési módot sikeres fúrás esetén az új kútból nyert termálvíz keverésével lehet helyettesíteni olyképen, hogy napi 550 m³ termálvíz hozzáadása biztosítaná azt a meleget, amit eddig kazánüzem útján kellett előteremteni. Az itt elérhető megtakarítás tehát a stranduszoda vizének melegítésére eddig elfogyasztott szén költségének összegében jelentkezik, amely összeg a magasépítési ügyosztály által megejtett számítások szerint évi 25.000 pengő.

2. *A melegvízfűtésnél:*

A gyógyfürdő új épületrészébe melegvízfűtés van bevezetve, amelynek évi költsége mintegy 11.000 pengő. Ebből a költségből a megejtett számítások szerint a termálvíznek fűtésére való felhasználása esetén 9000 pengőt lehet megtakarítani.

3. *A gőzfűtőberendezés átalakításánál:*

A gyógyfürdő másik részének, amely eddig gőzfűtés útján kapta a meleget, termálvízzel való fűtése és ezzel kapcsolatban a kazánüzemnek a minimumra való redukálása esetén megtakarítható 15.000 pengő.

4. *A gőzgépüzemnél:*

A házi elektromos áram fejlesztése céljaira szolgáló gőzgépüzem megszüntetése és házi termelés helyett a szükséges energiának az elektromos művektől való vásárlása esetén elérhető 5000 pengő megtakarítás.

Ezek szerint tehát a tervezett mélyfúrás megvalósítása esetén az elérhető összes megtakarítás (1—4) évenkint 54.000 pengő volna.

Tisztelt Közgyűlés! Amint fentebb jeleztem, a mélyfúrás megvalósítását pénzügyi nehézségek miatt függőben kellett tartani. A 21 millió pengős beruházókölcsön felvétele azonban az elmult évben végre lehetőséget nyujtott a mélyfúrási terv megvalósításához és az előbbiekben vázolt szakértővéleményekre támaszkodó előterjesztésem alapján a t. közgyűlés az újabb artézi kút fúrását elhatározta és erre a célra a 171/1935. kgy. számú határozattal megállapított beruházóprogramm keretében 300.000 pengő hitelösszeget elő is irányzott.

A munkálatok sürgős végrehajtásának érdekében, odaítélés kötelezettsége nélkül, versenytárgyalást tartattam.

A kiírt munkálatok ajánlati feltételei a szakértők véleményének szem előtt tartásával állapittattak meg. A kiírási költségvetés szerint a fúrás 1000 m mélyre terveztetik, azonban a vállalkozó a munkálatokat úgy tartozik végezni, hogy a legutolsó — 165 $^{m}/_{m}$ külső átmérőjű — végleges csőrakatokkal a munkaadó kívánságára 1200 m mélységet, 133 $^{m}/_{m}$ átmérőjű csőrakatokkal pedig 1300 m mélységet is csövezhessen.

A vállalkozó a munkálatokat minden esetben úgy tartozik végezni, hogy az előírt méretű csövekkel az előirányzott legnagyobb mélységet minden körülmények között képes legyen lecsövezni. A fúrási munka általában akkor tekintetik befejezettnek, ha a fúrt kút legalább 74° C hőmérsékletű vizet 165 $^{m}/_{m}$ legkisebb külső átmérőjű csőrakatoknál percenkint legalább 900 liter mennyiségben, 133 $^{m}/_{m}$ csőrakatoknál pedig 750 liter percmennyiségben állandóan, tisztán és homokmentesen tud szolgáltatni.

Az ajánlati feltételek értelmében az ajánlattevők részletesen kidolgozott *alternativ ajánlatot is tehettek* abból a célból, hogy esetleg más összeállítás és terv szerint kedvezőbb eredmény legyen elérhető.

Minthogy a versenytárgyaláson valamennyi pályázó a 171/1935. számú kgy. határozattal a mélyfúrásra előirányzott 300.000 pengő összegnél magasabb összegű ajánlatot tett, a Közszállítási Szabályzat 53. §. 2. pont 5. alpontja értelmében a versenytárgyalást eredménytelennek nyilvánítottam és intézkedtem aziránt, hogy a kifejezésre juttatott szakvélemények szem előtt tartása mellett a kiírás megfelelő módosításával, de az alternativ ajánlattétel jogának fenntartásával újabb zártkörű versenytárgyalás tartassék.

Az újabb zártkörű versenytárgyalás folytán a következő ajánlatok érkeztek be :

1. Zsigmondy Béla Rt. és Lapp Henrik Rt. cégek együttes ajánlata..... 309.778 P
2. Hydro Rt. cég ajánlata ..... 327.764 «
3. Bengyel Leféber Ágoston cég ajánlata ..... 348.217 «
4. Mazalán Pál cég ajánlata. ..... 349.980 «

A kiírás értelmében alternativ ajánlatot tett :

1. Zsigmondy Béla Rt. és Lapp Henrik Rt. cég ... 293.058 P
2. Mazalán Pál cég..... 296.590 «

összegben.

A kiírás szerint tett ajánlatok műszaki szempontból rendben levőnek találtattak, azonban a közgyűlés által előirányzott 300.000 pengőt meghaladják.

Az alternatív ajánlatok között a sorrendben első Zsigmondy Béla Rt. és Lapp Henrik Rt. cégek együttes ajánlata elfogadhatónak látszott.

Ezzel az ajánlattal szemben azonban a XIII. ügyosztály részéről bizonyos aggályok merültek fel, nevezetesen :

1. az alternatív ajánlatban az egyes tételek magasabb egységárral vannak megadva, mint a kiírásra adott ajánlatban ;

2. az alternatív ajánlatban alapulvett és az eredeti kiírástól eltérő csőterv bizonyos kockázatot jelent.

A felmerült aggályok tekintetében a XII. ügyosztály véleményadásra kérte fel *Faludy* Béla m. kir. bányatanácsost, fúrástechnikai szakértőt, aki véleményében a magasabb egységárakra vonatkozólag azt állapította meg, hogy a magasabb egységárak műszakilag nem indokolhatók, viszont az eltérő csőterv tekintetében kifejezett aggályokra vonatkozólag odanyilatkozott, hogy ezt a körülményt műszaki szempontból nem tekinti aggályosnak és az eltérő csőtervvel vállalkozó arra nézve, hogy a fúrást az előírt 165 $^{m}/_{m}$-es végső átmérővel el ne érné, különösebb kockázatot nem vállal.

A felmerült műszaki aggályok tisztázása céljából a most idézett szakértővéleményen kívül szükségesnek tartottam, hogy felterjesztéssel forduljak a m. kir. iparügyi miniszter úrhoz, tekintettel arra, hogy a m. kir. iparügyi minisztérium gyakorlatilag is foglalkozik az egész országra kiterjedő mélyfúrásgeológiai és fúrástechnikai kérdésekkel. Egyben az iránt is kérdést intéztem a miniszter úrhoz, hogy nem lenne-e lehetséges a fúrási munkának a m. kir. iparügyi minisztérium házikezelésében való elvégzése.

A m. kir. iparügyi miniszter úr felterjesztésemre adott válaszában annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a csőterv megváltoztatásával a vállalkozók nem vállalnak nagyobb kockázatot, mint aminőt a kiírt csőterv mellett megtett ajánlatban elvállaltak. Megállapította továbbá a miniszter

úr leiratában, hogy a gyakorlati tapasztalatok szempontjából nézve az ajánlatokat, azok egységára elfogadható. A tervezett artézi kút fúrásának a m. kir. iparügyi minisztérium házikezelésében való elvégzésére nézve tett kérdésemre közölte a miniszter úr, hogy erre a munkálatra a m. kir. iparügyi minisztérium nem vállalkozhatik.

A m. kir. iparügyi miniszter úr ezen leirata, valamint az előbb említett fúrástechnikai szakértők véleménye alapján a XIII. ügyosztály hozzám

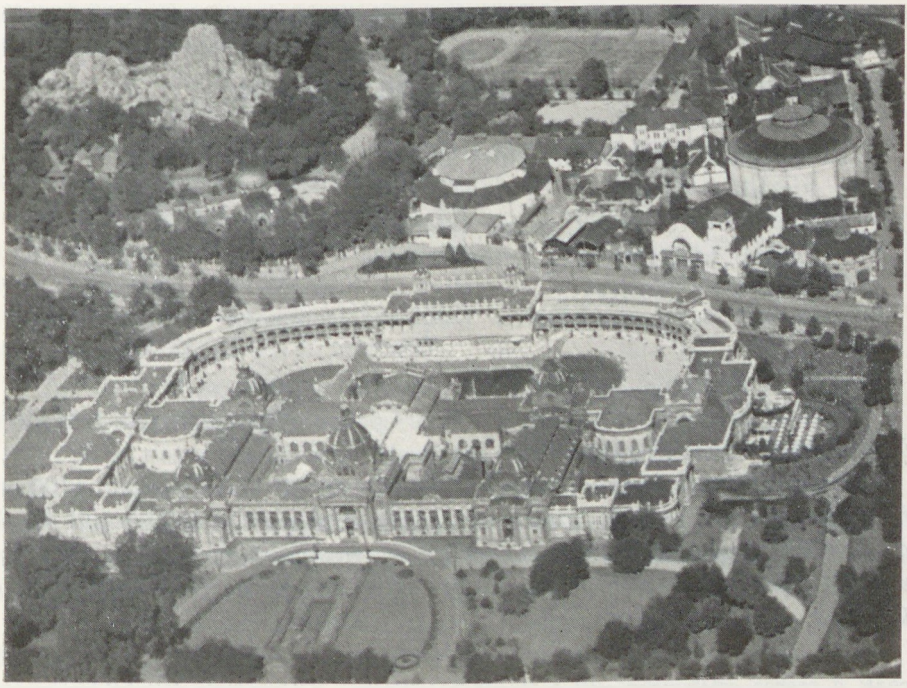

A városligeti Széchenyi artézi gyógyfürdő és thermális strandfürdő képe, légi felvétel alapján. Háttérben a városligeti mutatványostelep (vurstli), amelynek alacsony épitményei közül kimagaslik Feszty Árpád híres »Magyarok bejövetele« című körképét befogadó épület

intézett előterjesztésében megállapította, hogy amennyiben a második mélyfúrás elhatároztatnék, azt *Zsigmondy Béla Rt. és Lapp Henrik Rt. közös alternatív ajánlata alapján lehetne megvalósítani.*

A Zsigmondy Béla Rt. és Lapp Henrik Rt. ajánlattevő ezévi január hó 3-án kelt beadványában bejelentette, hogy alternatív ajánlatának 293.058 pengős végösszegéből 2·75% kedvezményt hajlandó adni. Ez a kedvezmény 8059 pengőt tesz ki, amelyet levonva az eredeti ajánlati összegből, *a leszállított ajánlati összeg 284.999 pengő.*

A szakvélemények szerint elfogadhatónak látszó Zsigmondy—Lapp-féle ajánlat elfogadása ellen azonban a székesfőváros tiszti ügyészsége az

ajánlat alaki hibáira való utalással kifogásokat emelt, amelyeknek alapján a zártkörű versenytárgyalást is eredménytelennek kell nyilvánítanom s így a munkálatoknak a közszállítási szabályzat 16. §-ának 5. pontja alapján *szabad kézből való kiadása válik szükségessé.*

A megtartott s eredménytelennek nyilvánított versenytárgyalások adataiból megállapítható az, hogy a mélyfúrási munkálatok 284.499 pengő költségösszeg keretén belül elvégezhetők lesznek a szabad kézből való vállalatbaadás esetén is. Ezen az összegen felül azonban még a fúrással szorosan összefüggő következő költségek merülnek majd fel:

1. a főváros által vállalt szolgáltatásokra (vízvezeték, kábek, csatorna)	4.000·— P
2. ellenőrzés, művezetés, külső szakértő eljárási és kiszállási díjakra	10.000·— «
3. a 183.076/1929—XI. számú határozat alapján kifizetett költségek megtérítésére	16.427·36 «
4. előre nem látottakra	6.573·64 «
Összesen	37.001·— P

Ezt az összeget hozzáadva a 284.999 pengő végösszeghez, *a mélyfúrás összes költsége 322.000 pengőt tenne ki.*

Hangsúlyoznom kell, hogy a 322.000 pengő költségösszeg *1100 m mélységet meg nem haladó fúrásra vonatkozik. Ha ennél mélyebbre kell fúrni, az 1100 m-t meghaladó fúrás költségei a fenti összegben nem foglaltatnak benn, viszont, ha az előírt vízmennyiség 1100 m-nél kisebb mélységben elérhető, a költségek csökkenni fognak.*

Arra is fölhívom a t. közgyűlés figyelmét, hogy a 322.000 pengő csak *a szoros értelemben vett mélyfúrás költsége; a termálvíz feltalálása esetén ezen az összegen felül bizonyos költségek fognak még felmerülni, amelyeket a következő egyéb munkák elkészítése tesznek szükségessé:*

1. tárolótartány és szivattyúház	45.000 P
2. szivattyúk és motorok	12.000 «
3. termálvíz távvezeték	23.000 «
4. csőcsatorna	27.000 «
5. fűtőberendezés átalakítása	30.000 «
Összesen	137.000 P

Ha a második artézi kút fúrását a *rentabilitás* szempontjából vizsgálat tárgyává tesszük, a következő eredményre jutunk:

Költségek.

1. a szoros értelemben vett mélyfúrás elkészítése	322.000 P
2. az imént kimutatott mellékmunkák	137.000 «
3. előre nem látható kiadások	3.000 «
Összesen	462.000 P

Tehát a Széchenyi-fürdő mellett egy újabb artézi kút létesítésének összes költségei 1100 m mélyfúrást és 720 m³ 74 C hőfokú vízhozamot feltételezve 462.000 pengőre rúgnak.

Megtakarítás.

Amint fentebb jeleztem a megejtett számítások szerint a napi 720 m³ 74 C hőfokú vízhozam mellett 54.000 pengő a megtakarítás.

A beruházandó 462.000 pengő tőke 8% utólagos kamatozás mellett az elérhető évi 54.000 pengő megtakarításnak törlesztésre való felhasználásával 15 év alatt amortizálódik.

A *rentabilitás* szempontjából tehát a mélyfúrás terve nem esik kifogás alá.

Az elérhető *balneológiai* előnyök szempontjából vizsgálva a kérdést, a következőket állapíthatjuk meg:

1. A geológus szakértők véleménye szerint kétségtelenül fennáll az a veszély, hogy a közel 60 éves kút vízhozama tovább csökken, sőt valamilyen csekélyebb földrengés következtében esetleg el is apadhat. Tehát az üzemmenet zavartalanságának biztosítása megköveteli a második artézi kút létesítését.

2. A mai vízhozam mellett, nem is említve a strandfürdőt, már a termálfürdő zuhanyaira sem jutott termálvíz; egy második kút fölös vízhozamából a zuhanyoknak is juttatható lenne értékesebb termálvíz.

3. Nagyobb vízhozam esetén a stranduszoda idénye is minden nehézség nélkül növelhető lenne és mellőzhetők lennének a vízfogyasztást korlátozó jelenleg érvényben levő olyan intézkedések, amelyek a fürdőző közönség kényelmét hátrányosan befolyásolják.

4. A szénfűtés lecsökkentése folytán a füst- és pernyeképződés a minimumra redukálódnék.

5. Bőséges termálvízhozam mellett a fürdőnek gyógyfürdő jellege határozottabban és nem vitathatóan domborodnék ki.

Az előadottak alapján kétségtelen, hogy mind a rentabilitási számítások, mind a balneológiai szempontok kétségtelenül a mélyfúrás megvalósítása mellett szólnak.

Visszatérve az előbb említett 137.000 pengős mellékköltségekre, meg kell állapítanom, hogy azok csak a mélyfúrás befejezése után fognak elő-

állni, így tehát a szoros értelemben vett mélyfúrási költségektől időbelileg elkülöníthetők lévén, *ezidőszerint csak a 322.000 pengős szoros értelemben vett mélyfúrási munkák költsége időszerű.*

Ezekre a munkákra a 171/1935. kgy. számú határozattal megállapított beruházó programmban 300.000 pengőt irányzott elő a t. közgyűlés.

Minthogy a fentiek alapján a szoros értelemben vett mélyfúrási munkák költségei 322.000 pengőre rúgnak, a hiányzó 22.000 pengő fedezetről gondoskodni kell.

Amidőn ebből a célból a t. közgyűléshez előterjesztést teszek, azonkívül, amit fentebb a még várható kiadásokra nézve megjegyeztem, ismét utalni kívánok arra is, hogy a szoros értelemben vett fúrási költségek csak 1100 m mélységig terjedő lehatolással számolnak és abban az esetben, ha 1100 m mélységig termálvíz nem lenne feltalálható, a további fúrási munkálatok újabb költségeket igényelnének.

Meg kell továbbá azt is jegyeznem, hogy a szakértővélemények *csak legnagyobb valószínűséget, de nem teljes bizonyosságát* tételezik fel annak, hogy a fúrás eredménnyel fog járni.

Minthogy azonban az üzemben levő régi kút csökkent és esetleg nagyobb mértékben is csökkenő vízhozama, amint arra már az előbb rámutattam, a gyógyfürdő üzemének zavartalanságát veszélyezteti, másrészről pedig a sikeres fúrás esetén nyerhető termálvízmennyiség felhasználása folytán az új kút fúrásával felmerülő költségek előreláthatóan rövid idő alatt törleszthetők lesznek, — annak a kockázatnak a viselését, hogy csak 1100 m mélység alatt, illetve, hogy egyáltalában nem lehet termálvizet találni — *a zavartalan üzemmenet biztosításának és a fürdő korszerű fejlesztésének követelményei a gondos előrelátás szempontjából teljesen megokolttá teszik.*

Mindezekre való tekintettel kérem a t. Közgyűlést, hogy

1. méltóztassék a beruházó programm módosításával a programmban a Tabán részleges rendezése céljára előirányzott összeget 22.000 pengővel csökkentve, a Széchenyi-gyógyfürdő második artézi-kútjának fúrására a 21 millió pengős kölcsönből 322.000 pengőt engedélyezni;

2. méltóztassék tudomásul venni, hogy a Széchenyi-gyógyfürdő második artézi-kútjának mélyfúrására hirdetett zártkörű versenytárgyalás megsemmisítése folytán a munkálatokat a Közszállítási Szabályzat 16. §-ának 6. pontja alapján szabad kézből fogom vállalatba adni és az engedélyezendő 322.000 pengő hitelösszeg terhére elvégeztetni;

3. méltóztassék már most tudomásul venni, hogy abban az esetben, ha a Széchenyi-fürdő mellett végzendő mélyfúrási munkálatok eredményesek lesznek, az összesen 322.000 pengőt kitevő szoros értelemben vett mélyfúrási költségen felül a mélyfúrás következtében előálló vízhozam megfelelő feldolgozása céljából még 137.000 pengő költség fog felmerülni, aminek fedezetéről külön kell még gondoskodni;

4. végül méltóztassék engem a további szükséges intézkedések megtételére felhatalmazni.

A t. közgyűlés határozatát jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszter úrhoz kell felterjeszteni.«

*

A közgyűlés az előterjesztés alapján 1936. évi február hó 26-án 91/1936. kgy. sz. alatt az alábbi határozatot hozta:

»A közgyűlés a polgármesternek a pénzügyi bizottság és a városgazdasági bizottság hozzájárulásával tett előterjesztésére a Széchenyi-gyógyfürdőben egy *második artézi kút fúrására 322.000 pengőt engedélyez.*

Ez a kiadás a 171/1935. kgy. számú határozattal megállapított beruházóprogrammnak azon módosítása mellett, hogy a Tabán részleges rendezésére előirányzott hitelösszeg 22.000 pengővel csökkentetik, a fentidézett számú közgyűlési határozattal engedélyezett 21 millió pengős beruházókölcsönben talál fedezetet.

Tudomásul veszi a közgyűlés, hogy a Széchenyi-gyógyfürdő második artézi kútjának mélyfúrására hirdetett zártkörű versenytárgyalás eredménytelenné nyilvánítása folytán *a munkálatokat a Közszállítási Szabályzat 16. §-ának 6. pontja alapján a polgármester szabadkézből fogja vállalatba adni* és az engedélyezendő 322.000 pengő hitelösszeg terhére elvégeztetni.

Tudomásul veszi továbbá a közgyűlés, hogy abban az esetben, ha a Széchenyi-gyógyfürdő mellett végzendő mélyfúrási munkálatok eredményesek lesznek, az összesen 322.000 pengőt kitevő szoros értelemben vett mélyfúrási költségen felül, a mélyfúrás következtében előálló vízhozam megfelelő feldolgozása céljából *még 137.000 pengő költség fog felmerülni*, aminek fedezetéről külön kell még gondoskodni.

A közgyűlés a polgármestert a további intézkedések megtételére felhatalmazza.

A közgyűlés ezt a határozatát kormányhatósági jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszter úrhoz felterjeszti, másolatban pedig a polgármester úrral közli.«

*

Ennek a második mélyfúrásnak az engedélyezésével a székesfőváros Széchenyi-gyógyfürdője előreláthatólag új fellendülés korszakának küszöbéhez jutott el. Amennyiben a fúrás eredményes lesz, remélhetőleg a Városliget közeli környékének átrendezése is megvalósul s a Széchenyi-gyógyfürdő *szállodájának* felépítése sem késhet soká.

XVI. FEJEZET.

A Sárosfürdő, a későbbi Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló felépítése, valamint későbbi kibővítése a hullám- és a pezsgőfürdővel.

I.

A Sárosfürdő felépítésének előzményei.

1908. február 13-án a székesfőváros tanácsa tárgyalta *Rózsavölgyi* Gyula alpolgármesternek, a Sáros- és Rudasfürdők tervpályázata bírálóbizottsága elnökének a jelentését, amelyet tudomásul vett.

Közgyűlés elé került az ügy és 305/1908. kgy. sz. határozatával a közgyűlés kimondotta, hogy »amennyiben a székesfőváros a Rudas-, illetve Sárosfürdőt saját maga, illetve a más számlájára felépítteti, az esetben a Rudasfürdő építésének kivitelezésével a pályadíjnyertes tervezet és a bírálóbizottság, illetőleg ennek szakértő albizottsága által javaslatba hozott módosítások alapján: Dr. *Hültl* Dezső műépítészt,

a Sárosfürdő felépítésének kivitelezésével pedig betűszerinti sorrendben felsorolva:

Hegedüs Ármin,
Sebestyén Arthur és
Sterk Izidor műépítészeket

közösen, illetve a most nevezettek *hármas társaságát* együttesen bízza meg.«

Kimondta a közgyűlés azt is, hogy a kivitellel való megbizatás *mindkét fürdőre nézve megbízólevél alapján fog történni*. Egyúttal utasította a közgyűlés a Tanácsot, hogy a Sárosfürdő végleges kiviteli tervének módosítására és négyhavi határidő alatt leendő együttes elkészítésére és beterjesztésére hívja fel a nevezett műépítészt.

A közgyűlésnek ezt a határozatát a Tanács tudomásul vette. Felhívta *a pénzügyi és gazdasági ügyosztályt*, hogy az említett fürdők építésének kivitelezésére vonatkozó *megbízóleveleket* készítse el és azokat az illető műépítészekkel aláíratva jóváhagyás végett mutassa be.

Felhívta egyúttal a Sárosfürdő pályadíjnyertes műépítészeit, hogy mutassák be az együttes új kiviteli terveket.

1908. július 9-én a Sárosfürdő tervezésével megbízott építészek hosszabb beadványt intéztek a Tanácshoz, amelyben kifejtették, hogy az eddigi építési programmhoz még javasolják két külön szalonfürdőnek a berendezését, meleg, langyos medencével, gőzkamrával és dörzsölővel. Beadványuknak a következő része érdemes a leközlésre:

»Az eddigi tervezési programmban sehol sem találjuk nyomát valamely *iszapkezelési gyógymódnak*, amely tudvalevőleg azon megbetegedéseknél, amelyek gyógyítására a »*Sárosfürdő*« volna hivatva — mindenütt be van

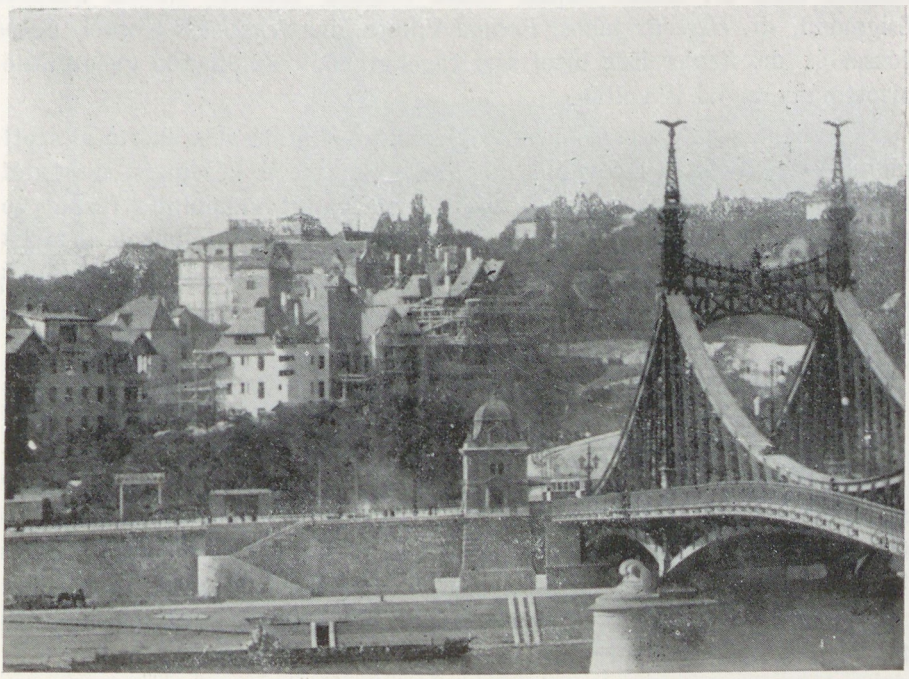

A Ferenc József-híd budai hídfője, a Sáros-fürdő épületének lebontása és a mai Szent Gellért-fürdő felépítése előtt

vezetve, ahol gyógyítóiszap bármely csekély mértékben rendelkezésre áll s úgyszólván a köztudatba ment át s bizonyára sok tekintetben szuggesztív hatású, hogy ilyneműbetegségek leghatékonyabban iszapgyógykezelés által gyógyíthatók.

Tapasztaljuk ezt a külföldi és hazai hasonló gyógyfürdőinknél is, a Lukács- és Császárfürdőknél, Pöstyénben, Hévizen, ahová leginkább a gyógyhatású hírben álló iszap vonzza a gyógyulást keresőket. A »Sáros-fürdő« ősi elnevezés arra enged következtetni, hogy valamikor itt is az iszap gyógyításra használtatott. Régi budai és pesti polgárok tényleg beszélik is, hogy

a hajdani »Sáros-fürdő«-nek régi, most az úttest alatt beboltozott közös fürdő medencéjében sok iszap volt s hogy az egyes fürdőkben is a beteg végtagokat szapborogatással sikeresen gyógykezelték.«

*

Ennek a beadványnak a hatására az illetékes ügyosztály a gyógyfürdő-bizottmány döntése alá bocsátotta a kérdést, amely bizottmány a Sárosfürdő végleges és részletes kiviteli tervének előkészítésére a szakközegeken kívül felkérte még dr. *Bókay* Árpád, *Glück* Frigyes, *Wellisch* Alfréd, *Quittner* Zsigmond, dr. *Hegedüs* János, *Freund* Vilmos, dr. *Neuschloss* Kornél, *Szabó* József és dr. *Reiner* Ede bizottsági tagokat, akik az állandó gyógyfürdő-bizottmány tagjai is voltak.

A Tanács az építészek beadványának az elbírálását szakértő albizottságra bízta, amelynek további tagjaivá kinevezte a középítési igazgatót, a tiszti főorvost, a Rudas- és Artézifürdők igazgatóit, valamint a fürdőorvosokat, továbbá a mérnöki hivatal magasépítési szakosztályának vezetőit.

Ilymódon tehát a Sárosfürdő végleges terveinek a megállapítása *még tovább húzódott el.* A költségelőirányzat az ismételten támasztott új és új igények mellett 4,030.000 koronára emelkedett.

*

1908. évi december hó 19-én összeült a szakértő albizottság, amelynek ülésén már az *újabb tervek* kerültek tárgyalásra a középítési igazgató előadásában. *Glück* Frigyes lehetetlennek tartotta, hogy a felépítendő Sárosfürdőre 5%-os rentabilitás mellett bérlőt találjon a főváros.

Wellisch Alfréd szerint a számítás csak akkor volna helyesnek elfogadható, ha a főváros a fürdőt házikezelésbe venné.

A mérnöki hivatal 1909. évi február hó 18-án készítette el azt a jelentést, amelyben az építési költségek összege már az ő megállapítása szerint is 4,030.000 koronára emelkedik.

1909. február 27-én újból összeült a szakbizottság, a középítési igazgató elnöklete alatt. *Quittner* Zsigmond már ekkor is kifejezte azt az aggályát, hogy olyan sok kőnek az alkalmazása válik szükségessé, hogy *az így légköbméterenként megállapított egységárak nagyon alacsonyaknak fognak bizonyulni. Ilymódon tehát az építési költség ismét emelkedni fog.*

A műszaki megjegyzésekre ezúttal nem kívánok kitérni, csupán a bizottság határozatát említem meg: »A bizottmány a terveket elfogadja a kivitel alapjául szolgáló részletes tervek kidolgozására. A mérnöki hivatal észrevételei figyelembe veendők. Ezek szerint még létesítendő: külön

terem az iszapborogatások számára, még egy vízgyógyintézet, t. i. egy a nők és egy a férfiak számára. Az iszap-, illetve lápfürdőkabinok elhagyandók«.

*

Itt kell megemlítenem, hogy dr. *Reiner* Ede bizottsági tag a gyógyfürdőbizottmány kebeléből kiküldött szakértő albizottság tárgyalásai során javasolta, hogy a székesfőváros épülőben levő gyógyfürdőinek vizeit *rádioaktivitás tekintetében vizsgálják meg*, mivel a vizek rádioaktivitása jelentékeny gyógy-

A mai Szent Gellért-fürdő helyén volt híres halászcsárda, amelynek épülete a terület akkori szintjét is mutatja

hatású tényezőnek bizonyul. Indítványt tett aziránt is, hogy ezeket a vizsgálatokat végeztesse a főváros dr. *Szilárd* Bélával, aki Párisban a Madame Curie laboratóriumában hasonló vizsgálatokkal foglalkozik.

Dr. *Magyarevits* Mladen tiszti főorvos 1908. augusztus 29-én kelt jelentésében azonban azt jelentette a Tanácsnak, hogy személyes érintkezésbe lépett éberfalvi dr. *Lengyel* Béla egy. nyilv. rendes tanárral, aki elismert szaktekintély a forrásvizeknek rádioaktivitás szempontjából való vizsgálata terén. Kijelentette, hogy a székesfőváros gyógyforrásainak a vizét hajlandó *teljesen díjtalanul* megvizsgálni a tudományegyetemnek erre a célra teljesen berendezett laboratóriumában.

Ez a vizsgálat azért volt fontos, mert hiszen 1908-ban már ismerték a gyógyforrásoknak rádioaktivitását, miután tapasztalták azt, hogy *még olyan termális forrásoknál, mint többek között a gasteini, rendkívüli gyógyeredményeket és nagy hatásokat érnek el, dacára aránylag kis sótartalmuknak.* A Tanács erre úgy határozott, hogy dr. *Lengyel* Béla egyetemi rendes tanárral fogja a forrásvizeket rádioaktivitás szempontjából megvizsgáltatni.

II.

A Rudas- és Sárosfürdők közötti terület rendezésének 1907. évi elgondolása.

A Sárosfürdő felépítése nem maradt magábanálló probléma. Az építészek és más szakemberek egyaránt foglalkoztak azzal a gondolattal: hogyan lehetne a Sárosfürdő és Rudasfürdő közötti területet úgy rendezni, hogy ezáltal jobban kihangsúlyozódjék *a két gyógyfürdő igazi jellege* és lehetővé váljék az, hogy a gyógyulást kereső fürdőzők zavartalanul élvezhessék a székesfőváros két gyógyfürdőjének előnyeit.

Kezembe került a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1907. szeptember 1-én megjelent Heti értesítője, amelyben *Hegedüs* Ármin építész, a Sárosfürdő egyik tervezője és kivitelezője ismertette erre vonatkozó elgondolásait.

Már akkor megállapította a következőket:

»Köztudomású, hogy fővárosunk a legközelebbi jövő teendőinek programmjába vette fel ismert gyógyhatású forrásai természetnyujtotta előnyeinek egy nagyszabású, céltudatos fürdőpolitika követése által leendő gyümölcsöztetését.«

Az építész megállapította, hogy *nagyobbszabású fürdőpolitikához és Budapest világfürdő jellegének kidomborításához nem elegendő* csupán két-három nagyobbszabású fürdőépületet és szállodát emelni, hanem rá kell mutatni a gyógyforrásoknak ivókúrák alakjában való hasznosítására is, mert így lehet csak joggal Budapestet világ-fürdővárosnak tekinteni.

Az Artézi-fürdőnél a Városliget természetes környezete a betegeknek — a gyógyhatáson kívül — megfelelő nyugalmat, üdülést és szórakozást nyujthat. Ugyanezt kell azonban biztosítani a Rudas- és Sárosfürdőknél is, amelyek — mint fejlődő gyógyfürdők — *egymás kiegészítésére vannak hivatva.* A Gellérthegy lejtős útjai a beteg embernek, különösen a csúzos betegnek nehezen járhatók, épp ezért azt javasolta, hogy a két fürdőépületcsoportot *egy közös, nagyterjedelmű parkba kell beléhelyezni, amely zavartalan sétaközlekedést biztosít.*

A villamosközlekedésre vonatkozólag azt javasolta, hogy az alsó rakpart fölé, pilléreket építve, a pesti korzóéhoz hasonló *viadukt* épüljön

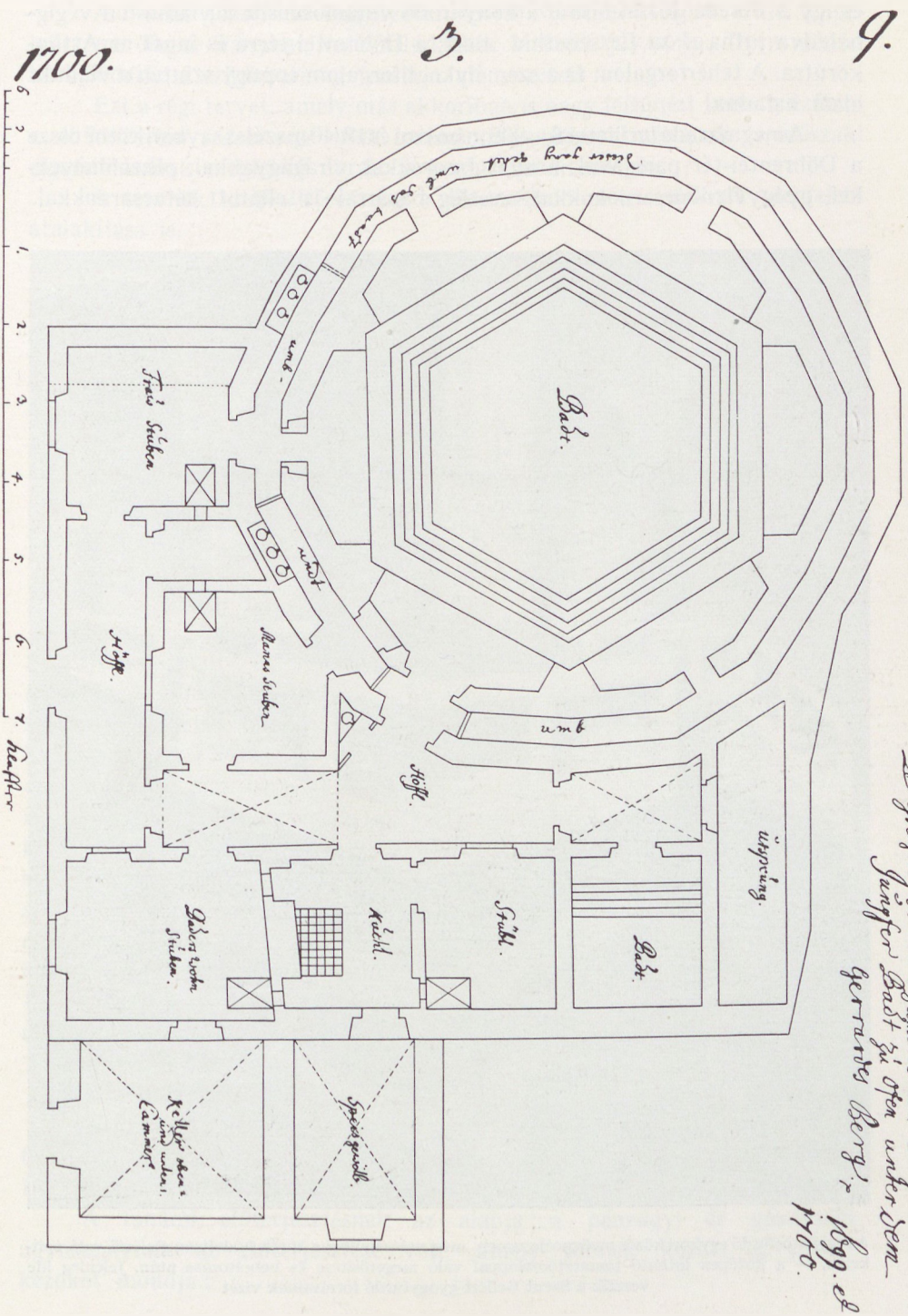

A mai Szent Gellért-fürdő elődének, a Sárosfürdőnek legrégibb, 1699—1700. évekből való alaprajza. Akkoriban még »Szűzek fürdője« néven ismerték a fürdőt.

(Egykorú rajz, a Fővárosi Múzeum 1936. évi szerzeménye. A rajz szerzője ismeretlen.)

és így a Ferenc József-hídról átkanyarodó villamosvasút a viadukton végighaladva jutna el az Erzsébethíd alatt, a Döbrentei-térre és innét az Attila-körútra. A teherforgalom és a személykocsiforgalom éppúgy szintén a viadukt alatt haladna.

A megmaradó területet 8—900 m hosszú és 18/40 m széles sávban kötné össze a Döbrentei-tér parkjával, árnyas fasorokkal, virágágyakkal, pihenőhelyekkel, gyógyvíz-ivócsarnokokkal, esetleg bazárral is ellátott sétacsarnokkal.

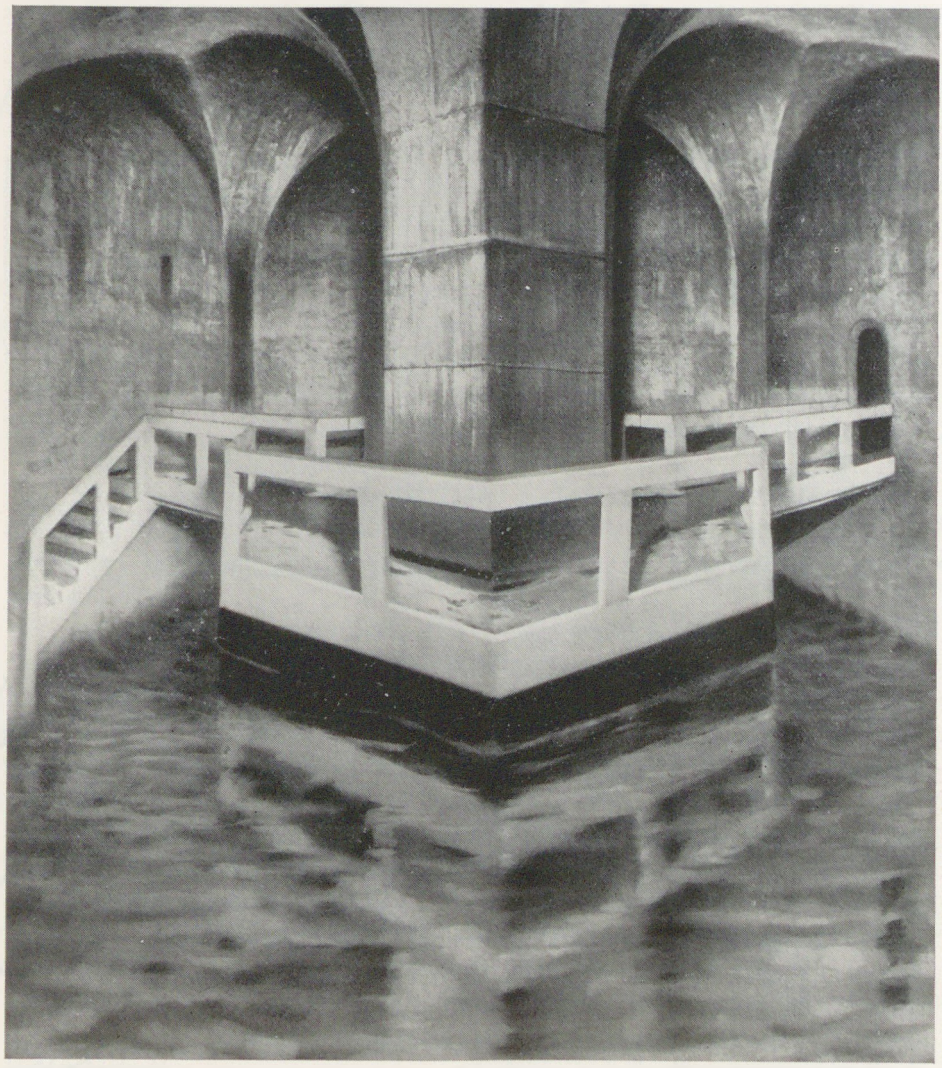

A régi Sárosfürdő egykori közös medencéje, amely még valószínűleg a török hódoltság elejéről való építkezés, — a középen látható támasztóoszloppal való megerősítése és beboltozása után. Jelenleg ide vezetik a Szent Gellért-gyógyfürdő forrásainak vizét

A Ferenc József-híd tengelyében fekvő Kemenes-utcának a híd tengelyére merőleges irányban való áthidalását is ezért javasolta. Ilyen módon az áthidalás a sziklabarlang fensíkja alá vezetett volna.

Ezt a régi tervet, amely már akkoriban is nagy feltűnést keltett, ezúttal csak *történelmi érdekessége miatt* tartom megemlítésre méltónak és műszaki elgondolásának megfelelő ábráit is bemutatni kívántam.

A tervnek kiegészítése még a Rudasfürdő előtti parknak megfelelő átalakítása is.

Természetesen ehhez az elgondoláshoz hozzákapcsolódik pl. a Gellért-hegyre vezető elektromos lift, a lifttorony tetején terrasz és vendéglő.

A tervet dr. *Bárczy* István polgármester nagy megértéssel fogadta és felkarolták később: dr. *Berczel* Jenő tanácsnok, valamint *Bánlaky* Géza központi fürdőigazgató is, azonban megvalósítására — különböző nehézségek miatt — nem kerülhetett sor.

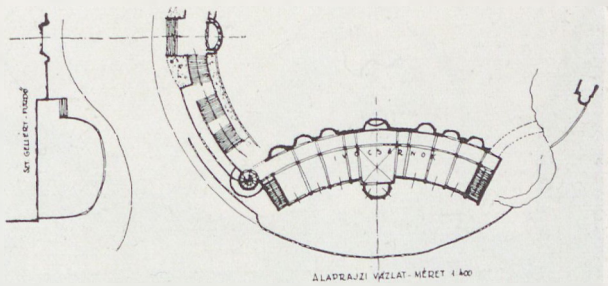

Hegedüs és Böhm építészek által tervezett Szent Gellért-téri ívócsarnok alaprajza

(A Magyar Építőművészet c. folyóiratból)

*

Sterk Izidor, *Sebestyén* Arthur és *Hegedüs* Ármin építészek a részletes új kiviteli terveket 1909. december havában be is mutatták. Ekkor az egész építkezésre és berendezésre már 5,150.000 korona volt előirányozva. A terveknek és költségelőirányzatnak különböző szakbizottságokban való letárgyalása során *bekövetkezett a Gellért-tér újabb szabályozása, ami az építési telek alakját lényegesen megváltoztatta úgy, hogy az építési terveket újból át kellett dolgozni.* Ennek következtében az előirányzat 5,650.000 koronára növekedett. Újabb tárgyalások után végre 1911. év április havában sor került az építési főmunkák kiírására és ugyanazon év június havában az építési munkálatok megkezdődtek.

*

A tanácsi VI., vagyis a pénzügyi és gazdasági ügyosztály előterjesztését, amelyet már az állandó gyógyfürdőbizottság is letárgyalt és elfogadott, 1910. június 24-én tárgyalta a székesfőváros tanácsa.

A tanácsi előterjesztésnek az alapja a pénzügyi és gazdasági ügyosztálynak az előterjesztése volt, amely többek között a következőket mondja:

»A nagyhírű budai hévforrások között gyógyerő és hatékonyság tekintetében mindenkor az első helyen állottak a Sárosfürdő hévforrásai, amelyekben századok óta a súlyos betegek ezrei kerestek és találtak gyógyulást. Nemzedékről-nemzedékre szállott az a tapasztalati tényeken nyugvó meggyőződés, hogy *csúzos, köszvényes bántalmakban szenvedők Budán a Sárosfürdőben találhatnak legbiztosabb gyógyulást.*

A Sárosfürdő gyógyforrásai azok, amelyekről dr. *Linzbauer* X. F., budai orvos a budai hévforrások alapos ismerője és ismertetője a mult század első felében megjelent művében azt mondotta, hogy azok »*sok csodás monda folytán nagyhírűek.*«

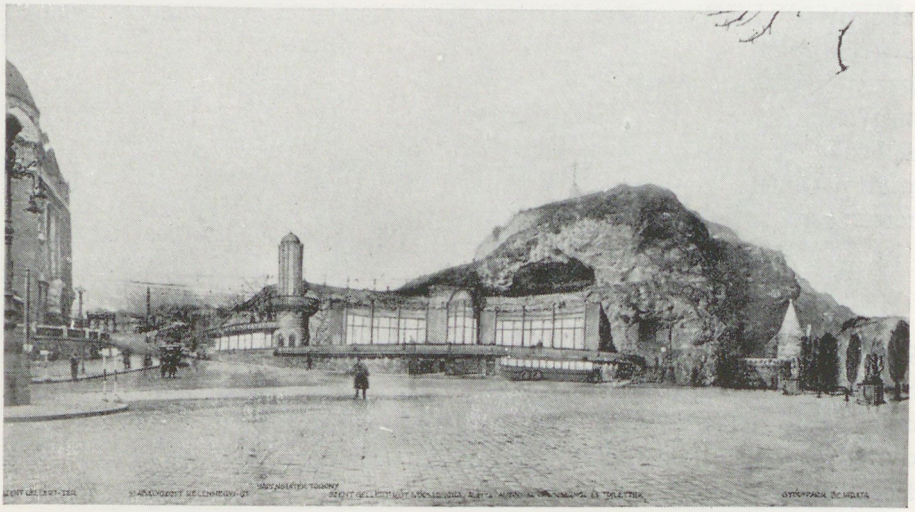

Hegedüs és Böhm építészek harminc év előtti elgondolása a Szent Gellért-fürdő ivócsarnokának kiképzésére

(A Magyar Építőművészet c. folyóiratból)

S bár a Sárosfürdő forrásai — a fürdőépület lebontása következtében — immár másfél évtized óta használaton kívül vannak, tagadhatatlanul teljes mértékben megmaradt és él a köztudatban a fürdő kitűnő gyógyerejének megingadhatatlan tradíciója.

Az a nagy gyógyerő- és gyógyérték, amely a Sárosfürdő hévforrásaiban gyökeredzik és az a nagy gazdasági érték, amely ezen gyógyforrások nagy hírnevében rejlik, *ma parlagon hever a betegek számos ezreinek nagy egészségi hátrányára* és a székesfővárosnak — mint a források tulajdonosának — nagy gazdasági kárára.

Jelen előterjesztésünk célja javaslatot terjeszteni aziránt, hogy a Sárosfürdő hévforrásainak a gyógyulást keresők részére való hozzáférhetése és a hévforrásokban rejlő nagy gazdasági értéknek jövedelmező kihasználása egy a kor

színvonalán álló s *a modern hygiénia- és balneológiai követelményekben mindenben megfelelő gyógyfürdő és gyógyszálloda felépítése által mielőbb biztosíttassék.*«

Az előterjesztés tehát *a hangsúlyt a Sárosfürdő hévforrásainak gyógyító jellegére helyezte* és az előterjesztés is ennek a gondolatában készült. Ugyancsak ebből az előterjesztésből olvassuk, hogy *a gyógyfürdőjelleget a Sárosfürdő építési programmjának összeállítására kiküldött külön bizottság is nyomatékosan hangsúlyozni kívánta.*

Már ez a bizottság, amely nagy lelkesedéssel karolta fel a Sárosfürdő felépítésének eszméjét, annak az indokolt nézetének adott kifejezést, hogy a Sárosfürdőt, *mint eminenter gyógyfürdőt, gyógyszállodával kapcsolatosan úgy kell felépíteni* és berendezni, hogy azt necsak a főváros s a környék lakossága keresse fel gyógyulás céljából, — amint az a multban történt — hanem, hogy azt az ország lakossága, sőt az ország határain kívül lakó *külföldiek is* mint gyógyfürdőt ismerjék meg és keressék fel.

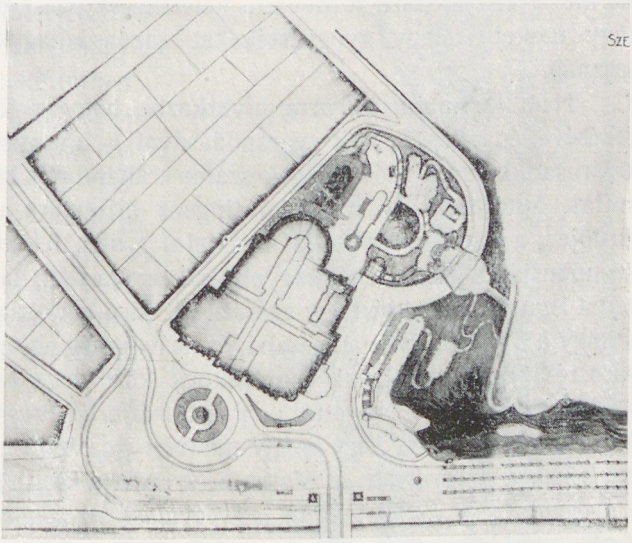

Hegedüs és Böhm építészek harminc év előtti terve a Szent Gellért-fürdő tervezett kertjének kibővítésére, a Kelenhegyi-út szabályozására, a parknak és a Szent Gellérthegynek közös sétánnyá való kiképzésére

(A Magyar Építőművészet c. folyóiratból.)

Javasolta ezért a bizottság, hogy a fürdő felépítésénél és berendezésénél nemcsak a külső szépészeti és kényelmi szempontokat kell szem előtt tartani, hanem még inkább arra kell törekedni, hogy *a fürdők a thermálfürdők sajátságos gyógyító rendszerének és módjainak mindenben teljesen megfelelő elhelyezést és berendezést nyerjenek.*

Ily berendezés mellett a bizottság a fürdő jövője iránt a legszebb reményeket táplálja.«

*

Az említett előterjesztésről meg kell állapítanom, hogy igen alapos munka, amely *az összes eddigi előterjesztéseknél sokkal gondosabban tárgyalja a Sárosfürdő forrásainak a termális gyógyászat terén való alkalmazási lehető-*

ségeit. Balneológiai szempontból is tárgyalja az előterjesztés ezt a kérdést és így tulajdonképen *ezt tekinthetjük a mai Gellért-fürdőhöz fűződő célkitűzések első alapvető ismertetésének.* A főváros nagyszabású fürdő-poltikájának első nagy eredménye: az Artézi-fürdő újjáépítése ugyan, azonban a Sárosfürdő, illetve a Szent Gellért-fürdő és szálló felépítése még nagyobb lépéssel viszi előbbre azt.

Nagyon helyesen mondja az előterjesztés a következőket:

»Amidőn fővárosunk úgyszólván páratlanul áll a thermális forrásokkal rendelkező városok között s amidőn ez a körülmény fővárosunkat s annak különösen budai részét mintegy praedestinálja arra, hogy itt — a közszólam szerint — egy modern fürdőváros keletkezzék, szerintünk nem hiú a remény, hogy ezeket a nagy gyógyértékeket gazdaságilag mi is ki fogjuk tudni használni.

Nem kívánunk itt arra hivatkozni, hogy a főváros folytonos növekedésével és lakosságának gyarapodásával — a statisztika adatai szerint — fővárosunkban a fürdővendégek száma is állandó és következetes emelkedést mutat, amelyből egy nagy kontingens bizonyára a főváros legmodernebb fürdőjét, a Sárosfürdőt fogja megilletni s nem fektetünk a jövedelmezőség szempontjából a kelleténél nagyobb súlyt arra sem, hogy a Sárosfürdő közelében a legutóbbi években egy egészen új, sűrű lakosságú városrész keletkezett s hogy a Tabán tervbevett szabályozásával még egy másik előkelő lakosságú városrész is fog alakulni, amelyeknek közönsége természetesen leginkább a Sárosfürdőt fogja látogatni; mi a *Sárosfürdő prosperitását elsősorban hévforrásainak közismert nagy gyógyhatásában s azokban a minden ízében korszerű és elsőrangú gyógyászati és kényelmi berendezésekben látjuk biztosítva, amelyek a gyógyforrással kapcsolatosan a gyógyulást keresőknek oly különféle alakban s oly nagy sorozatban fognak rendelkezésükre állani.*

Hisszük és reméljük, hogy a Sárosfürdő régi jó hírneve ismertebb lesz, mint valaha, s hogy a fürdőt a jövőben nemcsak a főváros területének s ennek környékének közönsége fogja látogatni, hanem — mihelyt az üzem megindul s az új fürdő és ennek berendezése szélesebb körben ismertté válik — az ország, sőt a külföld, *különösen a Kelet távolabbi részeiből is tömegesen fogják felkeresni azok,* akik itt — nem hiába — gyógyulást remélnek.

Szerintünk az új Sárosfürdőt a székesfővárosnak már rég fel kellett volna építenie s ha az eddig nagyrészt pénzügyi okokból meg nem történhetett, *azt továbbra is elhalasztani a főváros jól felfogott érdekeinek élénk hátránya nélkül nem lehet, nem szabad.*

A főváros, amely a Sárosfürdő nagyértékű forrásainak immár 1902. óta tulajdonában és birtokában van, *nem nézheti továbbra is tétlenül,* hogy a forrásvízzel egyetemben több mint egy milliónyi tőkéjének kamatjai is a Dunába folyjanak.«

*

A székesfőváros fejlesztéséről és háztartásának rendezéséről szóló 1908. évi XLVIII. t.-c.-ben a kormány arra kapott felhatalmazást, »hogy a székesfőváros közönsége által az államkincstártól megvett Sárosfürdő vételára és kamatai fejében fizetett 1,050.795 korona 23 fillérnyi összeget a székesfővárosnak *visszatéríthesse abban az esetben, ha a székesfőváros közönsége kötelezettséget vállal, hogy a korszerű egészségügyi és szépészeti követelményeknek megfelelőleg a Sárosfürdőt 1912., a Rudasfürdőt pedig 1915. év végéig fel-, illetve újjáépíti.*«

Az ügyosztályi előterjesztés még arra is kiterjeszkedett, hogy a fürdőt egy minden tekintetben arra alkalmas *szakorvos alkalmazásával igazgatófőorvosi vezetés alá javasolja helyezni*, akivel 10 évi szerződés megkötését tartotta szükségesnek.

Az előterjesztést az 1910. évi július hó 6-án tartott rendes közgyűlés *vita nélkül tette magáévá.*

*

Itt egy pillanatra meg kell állnom és megemlékeznem egy incidensről is. De a történetíró nem hallgathatja ezt el, annál kevésbé, mert *a fürdőpolitikai és idegenforgalmi törekvések azonossága* is szóbakerült. A sajtóban és a közvéleményben ugyanis a főváros vezetőségének költséges beruházásai bizonyos *nyugtalanságot* keltettek. Ezért 1911. évi december hó 13-án egy kerületközi bizottság ült össze, amelynek az elnöke *Márkus* József, a főváros volt főpolgármestere. Ezen a bizottsági ülésen dr. *Bárczy* István polgármester *erélyesen visszautasította a főváros vezetősége ellen emelt vádakat* és beszédének

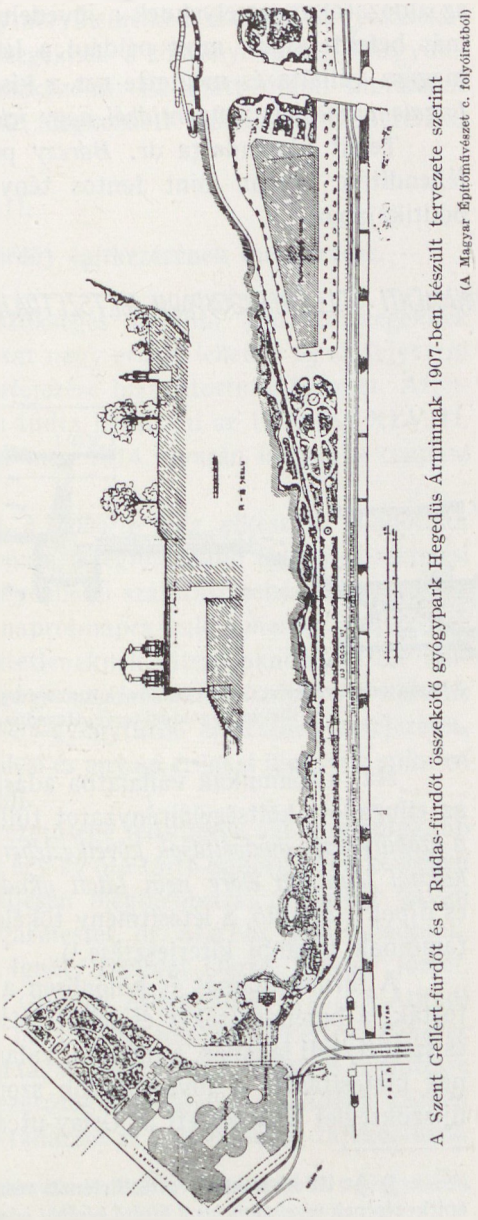

A Szent Gellért-fürdőt és a Rudas-fürdőt összekötő gyógypark Hegedüs Árminnak 1907-ben készült tervezete szerint (A Magyar Építőművészet c. folyóiratból)

a gyógyfürdőkkel kapcsolatban keletkezett suttogásokra vonatkozó része egyúttal a székesfőváros *fürdőpolitikájának új fejezetét is* jelentheti, amennyiben már teljesen modern fürdőpolitikát fejez ki:

»A fürdők és szállodák építésénél, ahol szintén érdekkörök érintetnek, a közgyűlés egyes érdekköröknek az érdekeit mellőzve, ismét csak a város közönségének jól felfogott érdekeit tartotta szemelőtt és meghozta azokat az áldozatokat, amelyeknek a jövedelmezősége nem is olyan bizonyos, mint más befektetéseké, mint például a lakásépítéseké, de ezt a kockázatot is magára vállalta és megtette ezt a kísérletet, melynek *különösen az idegenforgalom emelése szempontjából nagy jelentősége van.*«

Tehát kimondotta dr. *Bárczy* polgármester, hogy az idegenforgalom fellendítése immár mint fontos tényező szerepel a székesfőváros fürdőpolitikájában.

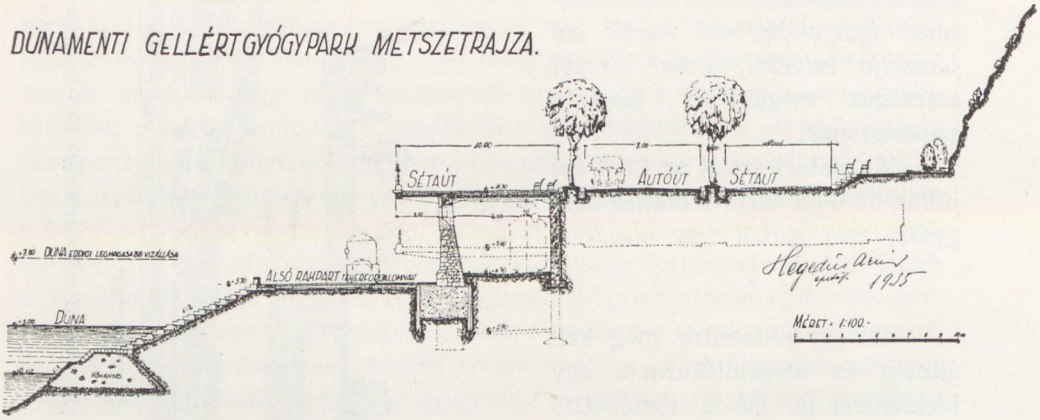

A Duna mentén a Szent Gellért-fürdő és a Rudas-fürdő közötti gyógypark közlekedésének szabályozása, illetve megoldási terve, Hegedüs Ármin 1935. évi javaslata szerint

Már a főmunkák vállalatba adásánál kitűnt, hogy a vállalati összegek az elfogadott költségelőirányzatot túlhaladják, mert növelték a költségeket *a szabályozási módosítások következtében fellépő nehézségek, az alapozási munkáknál felmerült előre nem látott akadályok*, de főleg a kivitel során újból és újból felmerülő, a létesítmény tökéletesbítését célzó *kívánságok* és a programmnak további kiterjesztése.[1])

A fürdők számát és különösen a szállodai szobák számát megszaporították, a berendezéseket és felszereléseket tökéletesebbítették. A kazánház és személyzeti lakóház, a mosóda, valamint az intézmény további fejlesztésének biztosítására a főváros több szomszédos ingatlant megvásárolt. Mint új szükséglet jelentkezett az Orlay-utcában felépítendő kazánház és személy-

[1]) Az itt következő építéstörténeti részt a Szent Gellért-gyógyfürdő és gyógyszálló építkezésének *végelszámolását kísérő későbbi jelentés* alapján, annak szövegéhez hiven közlöm.

zeti lakóépület, a Fehérvári-úton (Horthy Miklós-út) megszerzett épületnek mosódai célokra való átalakítása, valamint az ezeket a főépülettel összekötő 200 m hosszú alagút létesítése.

Mindezekkel emelkedett a költségelőirányzat is. Az 1912. évi június havában elkészült módosított tervek és költségvetések *az összköltségeknek 10,317.712 koronára való növekedését eredményezték.*[1])

A költségelőirányzatnak ez a nagymérvű emelkedése újabb tárgyalásokat vont maga után és az újabb hitelösszegeknek a törvényhatósági közgyűlés által való engedélyezését kellett kieszközölni. Ez alatt újabb munkákat nem lehetett vállalatba adni és a már megkezdett munkák is szüneteltek.

III.

A Szent Gellértfürdő (Sárosfürdő) építkezésének megkezdése.

Végre 1913. év tavaszán, a szükséges további költségösszegeknek engedélyezése után, az építési munkákat nagy erővel lehetett újból folytatni és az építkezés sikeres és mielőbbi befejezése biztosítottnak látszott. Azonban természetesen a főváros már nem tudta betartani az 1908. évi XLVIII. t.-c.-ben előírt határidőt, mert hiszen még 1914. nyarán is csak a csupasz falak állottak.

A hatalmas méretű építkezést a *háború* félig elkészült állapotban lepte meg. A munkaerők tömeges elvonása, a legfontosabb építési és szerelési anyagok lefoglalása, a mindinkább súlyosbodó szállítási nehézségek és főleg az anyagáraknak és munkabéreknek napról-napra való rohamos emelkedése az építkezés művezetőségét leküzdhetetleneknek látszó akadályok elé állították. *Ugyszólván valamennyi hatósági és magánépítkezés szünetelt a háborús nehézségek következtében.* A Szent Gellért-gyógyfürdő építésének befejezését, amelyhez a fővárosnak oly fontos erkölcsi és anyagi érdekei fűződtek, minden akadály ellenére ki kellett erőszakolni.

Az 1915. év nyarán a főváros vezetősége felismerve azt a mindinkább súlyosbodó helyzetet, amely immár az egy év óta tartó háború következtében a gyógyfürdő építését úgyszólván teljesen megbénította, a *Bárczy* István polgármester, dr. *Bódy* Tivadar alpolgármester, dr. *Márkus* Jenő tanácsnok, valamint az építési bizottság (*Alpár* Ignác, *Benedek* Dezső, *Fischer* József, dr. *Neuschlosz* Kornél, dr. *Reiner* Ede, *Quittner* Zsigmond és *Wellisch* Alfréd) részvételével megtartott tanácskozás határozata folytán fölkérték *Benedek* Dezső építész, székesfővárosi bizottsági tagot, hogy mint a tanács és az építésre felügyelő bizottság szakértője, a művezetőség munkájában állandóan vegyen részt és a szükséges intézkedésekről a tanácsot és a bizottságot tájékoztassa.

[1]) 1912-ben kapta a Sárosfürdő a Gellért-fürdő, illetve a »Szent Gellért gyógyfürdő és szálló« elnevezést.

Ennek a megbizatásnak *Benedek* Dezső a legnagyobb önzetlenséggel és odaadással felelt meg. Az ő közreműködése, továbbá az építési bizottság körültekintő és hathatós támogatása, valamint a városgazdasági ügyosztályt vezető tanácsnokoknak, névszerint dr. *Márkus* Jenőnek és utóbb dr. *Berczel* Jenőnek energiája eredményezte, hogy az intézmény monumentális és művészi kiképzésével, tökéletes egészségügyi és kényelmi berendezéseivel *még a háború befejezése előtt rendeltetésének átadható volt.*

A mindinkább fokozódó háborús nehézségek állandóan azonnali és rendkívüli intézkedéseket tettek szükségessé. Az iparosmunkák szerződött vállalkozói vagy saját maguk, vagy munkásaik bevonulása következtében nem tudtak eleget tenni kötelezettségeiknek. Egyesek üzemüket teljesen beszüntették. *A beregszászi kaolingyárat*, ahol a burkolómunkák nagyrésze készült, *az oroszok elpusztították.* Az építési anyagokat, különösen *a fémanyagokat* a hadvezetőség foglalta le, a vasúti szállítás a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Az anyagárak és a munkabérek napról-napra emelkedtek és ezért *a vállalkozók újabb és újabb követeléseket támasztottak*, vagy szerződésük felbontását kérték.

Hogy a főváros nagymérvű károsodása be ne következzék és az építkezés folytatása mindenáron biztosítható legyen, a legkülönbözőbb radikális intézkedésekre volt szükség. Vállalati szerződéseket kellett felbontani és újakat megkötni. Az építési anyagok feloldását, szállítási engedélyek megadását, munkások *felmentését a hadvezetőségnél sok esetben személyes utánjárással* kellett kieszközölni, a semmiképen meg nem szerezhető anyagokat mással pótolni, emiatt sok esetben a terveket és kiírásokat módosítani ; az egységárak megállapítása, háborús felülfizetések engedélyezése ügyében, több mint száz vállalkozóval állandóan tárgyalásokat folytatni. Minthogy pedig azok sok esetben nem vezettek eredményre, a főváros érdekei csak úgy voltak megóvhatók, hogy számos (380 féle) munkának befejezése az építésvezetőség által *házilagos úton* történt.

A háború vége felé sok gondot és zavart okoztak az építkezésnél mindinkább elharapódzó *lopások* is. Különösen a fémanyagok árának hihetetlen mértékű emelkedése és keresettsége, a hosszú háborúban mindinkább lazuló erkölcsű embereket újabb és újabb lopásokra csábították és a hiányok pótlása a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Ezek meggátlására még *fegyveres őrség alkalmazása is szükségessé vált.*

*

A háborús nehézségekhez még előre nem látható akadályok is merültek föl az építkezés közben. *A sulfátos talajvizek megtámadták a betonalapfalak egy részét*, ami ellen utólag beépített alagcsövezéssel kellett védekezni. A forrásösszekötő csővezető alagút építésénél rendkívüli keménységű szik-

lában kellett fúrni. Robbanó anyagot nem lehetett szerezni és csak hosszas utánjárással sikerült kieszközölni, hogy a robbantásokhoz egy katonai árkászosztag rendelkezésre bocsáttassék. A robbantások által meglazított sziklatalajon keresztül azután a forrás forró vize szivárgott az alagútba, ami a munkálatokat csaknem lehetetlenné tette.

Az építkezés utolsó szakában *nem volt tüzelőanyag* a kazánház üzembehelyezésére, a rendkívüli hideg tél lehetetlenné tette a belső munkák folytatását, a Németországban megrendelt armaturák, fürdőberendezési és konyhafelszerelési tárgyak nem érkeztek meg, az elektromos munkák hiányzó

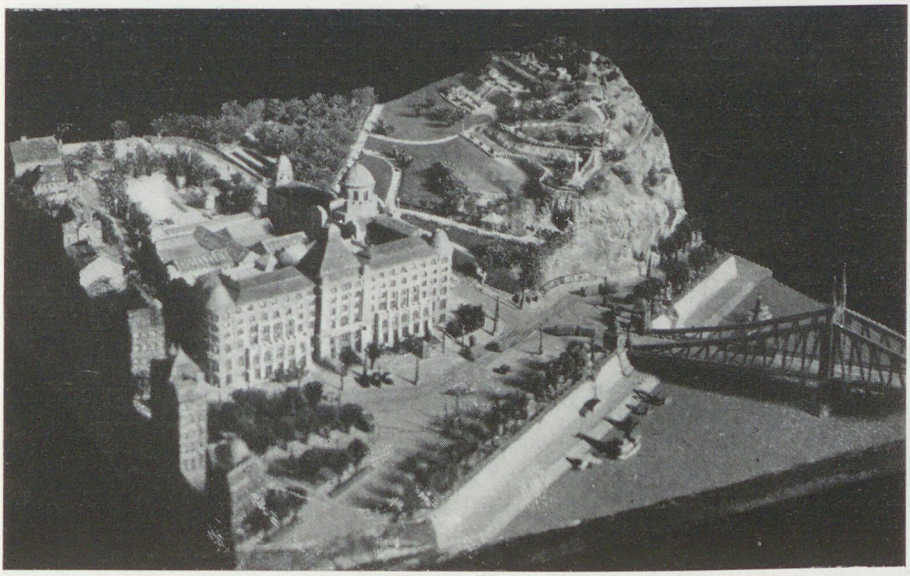

Hegedüs, Sebestyén és Sterk építészek gipszmodellje a Szent Gellért-gyógyfürdőről

kábeleit pótanyagokkal kellett helyettesíteni. A műmárvány munkák befejezéséhez az egész monarchia területén hosszas utánjárással lehetett csak néhány szakértő munkást felvenni.

Végre 1918. szeptember hó végén minden akadályt leküzdve, a világháború legsúlyosabb napjaiban elkészült és rendeltetésének átadható volt a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló.

A székesfőváros vezetősége 1918. szeptember 18-án sajtóbemutatót rendezett, szeptember 19-én pedig bemutatta a gyógyfürdőt és szállót a kormány, valamint a törvényhatóság megjelent képviselőinek, *1918. szeptember hó 26-án pedig a nagyközönség számára is megnyilhatott a székesfővárosnak ez a legnagyobbszabású fürdőintézménye.*

IV.

A Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló, a megnyitás alkalmával készült leírás alapján.

A megnyitás alkalmából — 1918. évi szeptember hó 26-án — a megjelent közönségnek az alábbi szövegű leírást nyujtották át, amelynek általános részét *Hegedüs* Ármin műépítész, a műszaki leírását *Zboray* János műszaki tanácsos készítették.

1. Általános leírás.

A mostani Gellért-tér helyén negyedszázad előtt a Gellérthegy sziklás lejtője nyúlt le a Duna rendezetlen partjáig s a part közelében állott a hajdani Sárosfürdő. A Rudasfürdő medencéjéhez hasonló fürdőcsarnokát faragott kövekből a törökök építették fel és gömbölyű kupolája mellett igénytelen emeletes sárga ház húzódott meg; ebben primitív, ódivatú kádfürdők, lépcsőzetes kőfürdők voltak és vagy húsz egyszerű lakószoba, meg az elmaradhatatlan kis korcsma.

Messze környékről jött kocsik és szekerek táboroztak a fürdőház körül, amelyből évszázadok óta legendás gyógyulással, épen és egyenesen távoztak el a maguk lábán azok, akiket betegen, sántán vagy bénán hoztak el a csodás forráshoz gyógyulást keresni.

A fürdőmedence alján, a sziklák közül kibuggyanó melegforrások vize a hegynek dolomitjából, amelyen keresztül szivárog, homokszerű váladékot hoz magával, amely a kénes, meszes víz természetes vegyi úton előálló csapadékával együtt a régi medence fenekén és lépcsőin iszapként lerakódván, évtizedek alatt magas réteggé gyülemlett fel. Ebben az »*iszapban*« gázoltak a fürdőzők és innét eredt a *Sáros-fürdő* neve. 1894-ben fogtak hozzá a Ferenc József-híd megépítéséhez és ezzel kapcsolatban a Gellért-rakpartnak és Gellért-térnek rendezéséhez. A Gellérthegy szikláinak egy részét kirobbantották, hogy helyet teremtsenek a felső rakpart útvonalának, a teret feltöltötték, a régi Sáros-fürdő emeletes házát — sok más, a hegy aljában fészekként meghúzódó, kis házikóval együtt — lebontották. A kupolás medencecsarnok közepére, hogy a ránehezedő óriási terhelés ellen biztosítva legyen, a Közmunkák Tanácsa erős kőpillért épített és újra boltozta a csarnokot, amely most 14 méter mélyen a Gellért-tér útteste alatt egy negyed évszázad óta nem szolgál már fürdőnek, hanem az alatta fakadó thermális források gyüjtőmedencéje lett.

Az új Gellért-fürdő építésének megkezdéséig ebbe a medencébe a térnek fel nem töltött részéből lépcsős alagút vezetett és sok éven keresztül csak az algút vasrácsos ajtóján kigőzölgő kénes illatú pára jelezte, hogy mélyen a föld alatt kincset érő gyógyító víz áll használatlanul.

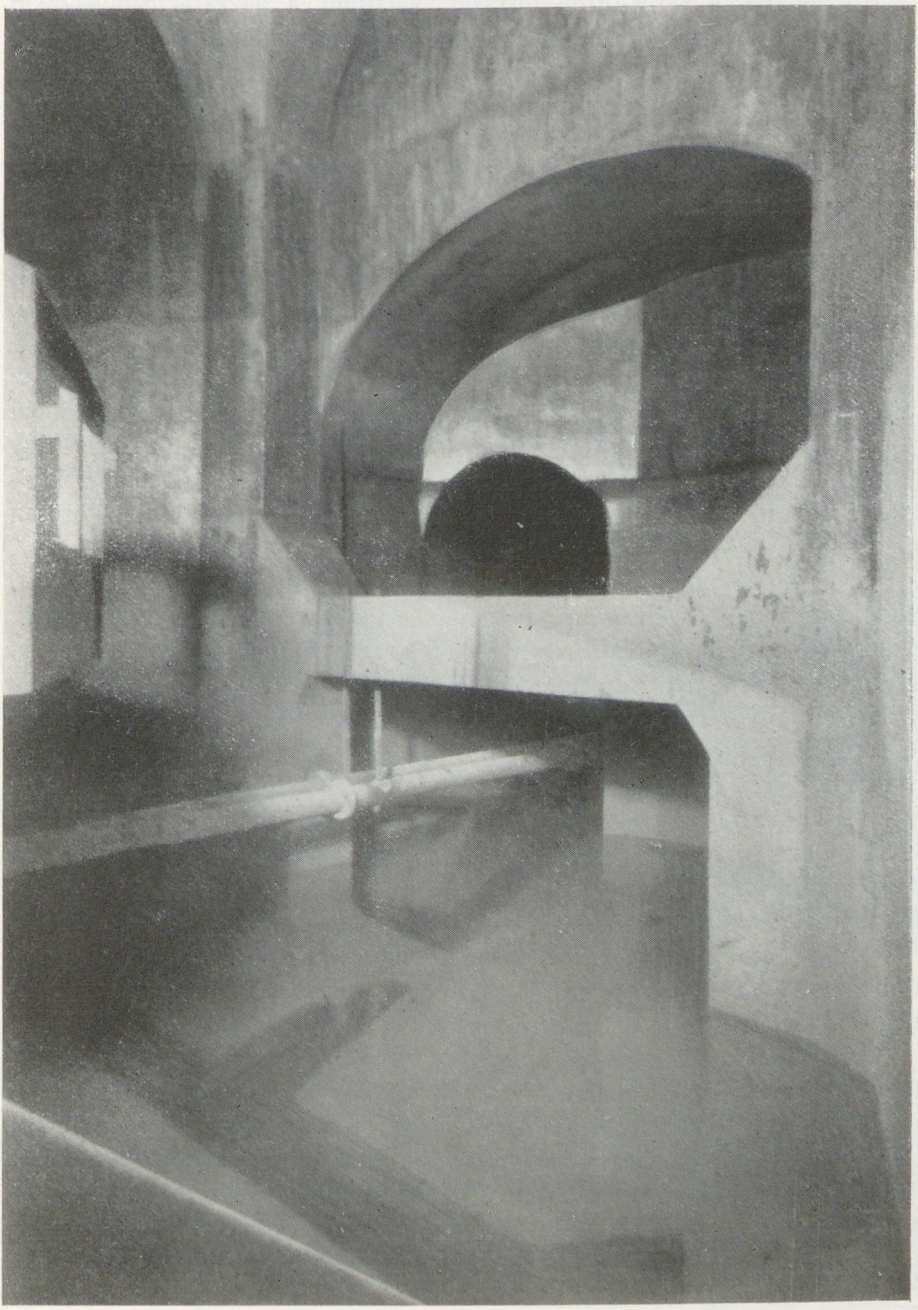

A Szent Gellért-fürdő forrásmedencéje

A főváros a Sáros-fürdő forrását, valamint a hozzátartozó 4178·50 négyszögöl kiterjedésű területet az 1901. évi június hó 21-én tartott közgyűlési határozattal 1,050.195 korona 23 fillérért vásárolta meg a m. kir. államkincstártól és ugyanazon évben elhatározta, hogy a források felhasználására gyógyfürdőt és gyógyszállodát épít.

A kiküldött bizottság eleinte igen kis programmot állapított meg. Két, egyenkint huszonöt kabinos társasfürdőt, 2 szalonfürdőt, 30 kádfürdőt, 6 kőfürdőt, 2 kis népfürdőt kívántak a fürdőépületben és 80 lakószobát a szállóban. Ezzel a programmal írták ki az első tervpályázatot, amelyen négy egyforma első díjat nyertek *Alpár* Ignác, *Hegedüs* és *Sebestyén*, *Sterk* Izidor és *Petz* Samu építészek.

Ismételt szűkebbkörű tervpályázatok után, amelyek folyamán az építési programm is mindinkább kialakult, a tanács javaslatára az 1908. évi február hó 19-én tartott közgyűlésen a törvényhatósági bizottság úgy döntött, hogy két egyaránt tökéletesnek ítélt terv egyesítése mellett a kivitellel *Sebestyén* Artur, *Hegedüs* Ármin és *Sterk* Izidor építészeket közösen bízta meg.

Az építési programm ezután még ismételten módosult és kibővült, míg végre 1909. decemberében készülhettek el a részletes kiviteli tervek. Ekkor az egész építésre és berendezésre 5,500.000 korona volt előirányozva. De az építkezést még mindig nem lehetett megindítani, mert felmerült a Gellért-tér újabb szabályozásának terve, amely az építési telek alakját is teljesen megváltoztatta, úgy, hogy az eredeti és elfogadott alapeszme megtartása mellett bár, de egészen új terveket és számításokat kellett készíteni; ezek viszont újabb tárgyalásokat igényeltek, amelyek folyamán az előirányzat 5,650.000 koronában állapíttatott meg.

Végre 1911. évi április hóban került sor az építési főmunkák árlejtésének kiírására és június hónapban indultak meg az első építési munkák.

Alig fogtak azonban a telek kitűzéséhez, az utolsó percben még egy újabb szabályozási vonalváltozás állott elő, amely a telek határvonalát még két méterrel tolta a Gellért-téren hátra a domb oldalába.

A szabályozási vonalak s ezzel a tervek ismételt módosítása, bár nagy előnyére vált az épületnek, mégis számos kiviteli nehézségeknek és költségeknek vált kútforrásává. Az alapozási munkák közben rég eltemetett mély pincékre bukkantak, a hegyoldal sziklás talaját kellett robbantani és eltávolítani, felfakadó talajvizeket kellett felfogni és elvezetni és pl. a Kelenhegyi-út mentén a mostani étterem terrasza alatt 12 méter mélységig kellett az alapokat mélyíteni és az úttest nyomása ellen vasbeton támfallal védekezni.

A kivitel alatt felmerült célszerű kívánságok folytán az építési programm még mindig bővült és fejlődött. A fürdők számát és különösen a szállodai szobákat megszaporították, a berendezéseket tökéletesítették.

A kazánház, személyzeti lakóház, mosóda és népfürdő elhelyezése céljából, valamint az intézmény későbbi fejlesztésének biztosítására a főváros a Fehérvári-úton, a Kemenes-utcában és az Orlai-úton több ingatlant vásárolt meg. Az Orlai-úton felépült kazánházhoz a főépületből kiinduló, a Kemenes-utca alatt 8 m mélységben elvezető 180 m hosszú alagutat építettek meg.

Mindezekkel emelkedett az építési költségelőirányzat is, melyet az 1913. évben 10,862.216·06 koronában állapítottak meg.

Az óriási terjedelmű épületet a háború kitörése félig kész állapotban lepte meg. A munkaerők tömeges bevonulása és fontos építési és szerelési

A Szent Gellért-fürdő alapozási munkálatai

anyagok elvonása az építési művezetőséget leküzdhetetlennek látszó akadályok elé állította. Számos nagy állami és magánépítkezés teljesen megállt a háborús nehézségek következtében. A Gellért-fürdő építkezéséhez azonban a fővárosnak olyan nagy érdekei fűződtek, hogy annak befejezését minden akadály ellenére ki kellett erőszakolni.

A megbízott tervezők *Sterk*, *Sebestyén* és *Hegedüs* műépítészek *Bánlaky* Géza főmérnökkel, az építkezés műszaki ellenőrzőjével egybefogva, minden lehetőt megtettek az építkezés lehető és mielőbbi befejezése érdekében. A mai kidolgozott tervek számos részét, a hiányzó avagy hihetetlenül megdrágult anyagok folytán újra és újra teljesen át kellett dolgozni, új tárgya-

lásokat folytatni, új anyagok után kutatni, új megrendeléseket készíteni stb. Éppen olyan súlyosak voltak a nehézségek a gépészeti berendezések beszerzése körül.

A háborús helyzet nehézségei gyors elhatározásokat, a hosszas adminisztráció elkerülésével azonnali intézkedéseket tettek szükségessé. A főváros tanácsa ezért az építőbizottság képviseletére *Benedek* Dezső műépítész, fővárosi bizottsági tagot kérte fel, aki 1915. év óta teljesen önzetlenül, idejének és munkájának javát áldozta fel, hogy a művezetőségnek kiváló szaktudásával és energikus intézkedéseivel minden felmerült kérdésben jóakaró és hathatós segítségére legyen s különösen a vállalkozókkal felmerült vitás kérdésekben folytatott tárgyalásokat irányítsa. Nagyon értékes volt az intézmény sikerült beosztására és berendezésére nézve dr. *Bossányi* Béla igazgató-főorvos közreműködése, aki sok évi tapasztalataival és európai hírű szaktudásával az építés egész ideje alatt támogatta a művezetőséget ; a speciális gyógyberendezések az ő tervei és utasításai szerint készültek.

Az építésvezetői teendőket a tervező építészek mellett *Biró* Ernő építész látta el. A belső berendezések tervezésénél és kivitelénél a tervező építészek irodájában *Herquet* Rezső és *Péter* Sándor iparművészek működtek közre.

A »Ferenc József«-híd felől jövet, hatalmas méretekben bontakozik ki szemünk előtt a »Szent Gellért«-gyógyfürdő és szálló épületcsoportjának monumentális, arányaiban klasszikus, de részleteiben és ornamentikájában magyaros és kissé keletiesen ható architektúrája. A nagy, öt emeletsorra osztott falfelületeket már kellemes patina vonta be, amelyből a főpárkánynak és erkélyeknek hullámos kőcsipkézései érdekesen válnak ki. A gyógyszálló-homlokzat karakterét, a minden nyílás elé épített erkély vagy terrasz különösen kiemeli. Az épület kétféle rendeltetését külsőleg a két főbejárat kiképzése hangsúlyozza. A Gellért-tér felől van a gyógyszálló főbejárata, modern, nagy szállók jellegzetes portalejával, amely fölött *Gárdos* Aladár érdekes relifcsoportjai vannak kőbe faragva. A Gellértheggyel szemben, a Kelenhegyi-út felől van a fürdő főbejárója, amelybe hatalmas, gazdagon tagozott körívezeten át jutunk. Az ívezetet *Róna* Józsefnek nagyszabású, a gyógyulást jelképező szobacsoportjai tartják. Az előcsarnokból, amelynek pilléreit és boltöveit impozáns hatásúvá teszi a színes keramitmozaik-burkolás, a pénztári és ruhatári csarnokba jutunk, amelynek *magyaros hímzésmotívumokkal* festett csillagboltozata tűnik fel. Ez különösen esti világításnál jut érvényre. Innen a hajdani római thermák méreteire emlékeztető, színes üveggel fedett, monumentálisan kiképzett, karzatos, 64 méter hosszú és 11 méter széles központi fürdőcsarnokba jutunk. Az összes fürdők várótermei ebből a hatalmas csarnokból nyílnak, amely csarnok a fürdőző közönség várakozó-, pihenő- és szórakozóhelye. Ebbe nyílik a fodrászterem és egy

kisebb buffet-helyiség is. Középső, kupolás részével összeköttetésben van a szálló nagy halljával, valamint a régi kolostorudvarokra emlékeztető árkádos díszudvarral, amely összetolható üvegtetővel fedve, télikertül is szolgál. A díszudvar vízmedencéje fölött *Ligeti* Miklós bájos, kacsákkal játszó leányaktja áll. Ehhez csatlakozik a zenekar félkörű fülkéje, valamint az ivócsarnok kolonádja, amely félkörű, nyitott pázsitos udvart vesz körül Ebben a kertes udvarban két levegőkút áll, amelyeken át szívják a friss. levegőt a fürdők és a szálló társashelyiségei és éttermei számára. A kolonád

A Szent Gellért-fürdő építkezése az 1912. év március havában. A felvételen a Galicziából hazatérő 13-ik jászkun huszárezred díszmenetben vonul el a Gellért-téren új állomáshelyére, Székesfehérvárra

az elkülönített kertbe vezet, amelynek kanyargós útjairól pompás kilátás nyílik a Gellérthegy déli lejtőjére, azonkívül innen bontakozik ki legjobban a hatalmas épület egyes csoportjai és a kolonádok fölött épült terrasz látképe.

A kertben nyert elhelyezést *Lányi* Dezső műkőből készült kútcsoportozata. Innét a kertből lehet a kolonád fölött épített terraszokra jutni, amely nagyszabású nyári kávéház céljára van felhasználva. Kétségtelen, hogy ezt a helyet, már csak gyönyörű kilátása végett is, előszeretettel fogja a közönség felkeresni.

A nagycsarnok legszebb ékessége az összefüggő »fries«-szerűen kiképzett tíz díszüvegezésű ablak. *Hende* Vince festőművész kitűnő kartonjai után *Róth* Manó üvegfestő műhelyéből kerültek ki ezek a mindenképen sikerült

ablakok, amelyek egymásutáni sorrendben *Arany* János »*Buda halála*« époszának főbb jeleneteit ábrázolják. A csarnok végében kialakított és gazdag keramitmozaikkal borított kútfülkében, a Vigadó lépcsőcsarnokából áthozott *Huszár*-féle »Vénusz«-szobrot találjuk. A csarnok kupolája alatt állva, bontakozik ki legvilágosabban előttünk az egész épület áttekinthető nagyvonalú alaprajzi elrendezése. Itt találkozik az egymásra merőleges két főtengely, amelyek egyike a szállodai főbejáróból, a másika a fürdőfőbejáróból indul ki. A nagy fürdőcsarnokból nyílnak a férfiak és nők thermál-társasfürdői.

Ezeknek a társasfürdőknek, eltérően a nálunk megszokott tisztasági fürdőktől, kimondottan gyógyfürdő-jellegük van. A férfi öltözőcsarnokban 145, a nőiben 86, nagyrészt pihenőkerevettel ellátott öltözőfülke van. Csak a tisztasági előfürdőkön át lehet a nagy medencecsarnokokba jutni, amelyek mindegyikében egy-egy 96 négyszögméter vízfelületű 35 °C és 40 °C hőmérsékletű fürdőmedence van. A medencék mind *Zsolnay*-féle grés (majolika) anyaggal vannak burkolva és ugyanilyen kényelmes ülőhelyek veszik körül, amelyekben ülve a víz vállig ér. Mindkét medenceterem előkelő kiképzést nyert, úgy az alkalmazott nemes anyagok, mint artisztikus megoldásuk tekintetében. A férfi thermálfürdő medencecsarnoka 3 méter magasságig, türkisz-zöld színű és csínos ornamentikával gazdagon díszített grés-burkolatú. A felső falfelületek és boltövek, valamint a felső világítást szolgáló üvegkazettás dongaboltozat bordái keramitmozaikkal vannak burkolva. A pilléreket és a két kútfülkét *Ligeti* Miklós gyermekcsoportjai díszítik.

A női thermálfürdő medencecsarnokának alaprajza azonos a férfiéval, de belső kiképzése más. A falakat itt gazdagon tagozott, a szellőzést és fűtést szolgáló áttört ornamentikával díszített kőburkolat szegélyezi, amely a dongaboltozatba nyúló hatalmas méretű, magyaros díszítményű keramitmozaik szőnyegeket is körülveszi. Ennek a csarnoknak művészi hatását *Telcs* Ede bájos kútfigurái emelik. Mindegyik társasfürdőt egy-egy kisebb langyosvízmedence, öt-öt felsőzuhany, egy-egy kombinált zuhany, egy-egy gőzzuhany, gyógymasszírozó-terem, forrólégkamrák, letörlők és egyéb szükséges mellékhelyiségek egészítik ki.

A nagy fürdőelőcsarnok baloldalán levő két épületszárny mélyföldszintjén vannak az iszapkezelésre szolgáló fürdők, a magasföldszinten és az I. emeleten az egyes kádfürdők és különleges gyógymódokra berendezett fürdők. Az I. emeleti kádfürdők két folyosója közvetlen összeköttetésben van a szálloda I. emeleti folyosójával úgy, hogy az ittlakó vendégek néhány lépéssel a fürdőknél lehetnek.

Ugyanezen két épületszárny II. emeletén van a férfi, illetve női vízgyógyintézet, külön orvosi rendelővel. Egyes kabinokban 13 helyen fej- és szívhűtő-berendezésről is történt gondoskodás. Minden fürdőcsoportnak külön lépcsője és betegek szállítására is alkalmas liftje van. Az emeleti kádfürdők váróteréből egy-egy, nagy előkelőséggel kiképzett szalonfürdő nyílik.

A fürdőfőbejáróná1 levő előcsarnok mellett vannak az igazgatóság és a főorvosi rendelés helyiségei. A mellettük levő lépcső és lift vezetnek a II. emeleten levő tágas Zander-teremhez, amely a gyógytornászat legtökéletesebb gépeivel és szereivel van felszerelve.

A gyógyászati tényezőkhöz tartoznak még az ivócsarnok mellett elhelyezett belélegző-készülékekkel tökéletesen felszerelt, továbbá pneumatikus kamrával és tereminhalációval, valamint külön orvosi rendelővel ellátott inhalatórium és a toroköblítő-helyiségek. Az ivócsarnokban a Gellért-

A Szent Gellért-fürdő építkezése a sziklabarlangból nézve

fürdő gyógyforrásának vize mellett más gyógyvízkúrák tartására is megvan az alkalom.

A gyógyszálló főbejárója a Gellért-tér felől van. A karzatos előcsarnok, amelynek gazdag színezésű kazettás födemét nyolc műmárványoszlop tartja, egyenlíti ki az emeletnyi magassági különbséget a két főbejárat között. Itt fogadják az érkező vendéget, itt a portás és a recepció, a szálloda pénztára és irodája stb.

A csarnok felső részében csoportosulnak a szálló előkelő társashelyiségei, amelyeknek a belső kiképzését és bútorzatát a megbízott építészek tervei szerint a főváros legjobb bútorberendező cégei készítették. Ezek a termek valóságos iparművészeti kiállítás számba mennek. Az egyes helyiségek,

bár különböző stílusban vannak megtervezve, mégis harmónikus egészet alkotnak. A szálloda halljának plafónig érő, gazdagon faragott, pillérekkel díszített tölgyfaburkolata fölött magyaros ornamentikával díszített hevederes menyezet van. Igen érdekesek a terem erkélyszerű ablakainak és a falburkolat között alkalmazott kis ovális ablakoknak díszüvegezései. Egymás mellett sorakoznak az író- és olvasóterem, egy nagyon bájos, orgonaszínű adams-stílusú nőiszalón, a modernizáltan empíros zeneszoba, *Jávor* Pálnak freskószerű, a zenét ábrázoló lunettjeivel, egy tágas játékterem és egy kisebb játékszoba, amely bárszerűen van berendezve. Ugyancsak innen nyílik a szállodai nagy étkezőterem, mennyezetig érő diófaburkolattal, mellette kis külön teremmel; folytatólag csatlakozik egy kisebb sarok-étterem, amelynek falait világos rezedaszínű falburkolat borítja és végül a Gellérthegy felé néző kilátással a márványos nyilvános étkezőterem, amelyhez tágas, nyitott terrasz csatlakozik. A vendéglő világos, szellős, nagy konyhája, a tálalóhelyiségek, munkahelyiségek is az éttermek közelében, de megfelelő szellőzőberendezések által a konyhaszag kiáramlása ellen biztosítva, vannak elhelyezve. Az alagsorban is vannak a konyhához tartozó munkahelyiségek, valamint a gazdasági helyiségek, irodák, raktárak stb. A mélyföldszinten a Gellért-tér felé tágas, barátságos kiképzésű polgári vendéglő épült, a szállodai rész I. emeletén a hall fölött ünnepélyek vagy házi hangversenyek rendezésére alkalmas terem van, amelynek zenei emelvényét *Murányi* táncoló gyermekrelífjei díszítik.

A szállónak négy emeletsorban elhelyezett, összesen 176 lakószobája a modern gyógyszállóhoz fűzhető legkényesebb igényeket is kielégítő beosztással és berendezéssel készült.

Legnagyobb részüknek külön előszobájuk, de a folyosó zajának felfogására legalább is kettős ajtójuk van. A léptek zaját különben a vastag linóleum padlóburkolat amúgy is alig hallhatóra tompítja. A Gellért-tér felőli középrészben előszobából, szalónból, hálószobából, kísérőszobából és úgy vízvezetéki, mint thermális vizet szolgáltató, valamint szénsavas vezetékkel is ellátott fürdőszobából álló lakosztályok készültek, amelyeknek bútorzata is kiválóan előkelő. Legtöbb lakás előszobából és tágas hálófülkés szobából áll, falbaépített szekrényekkel, falfülkébe állított és hideg- és melegvízszolgáltatással berendezett mosdókkal. De vannak szerényebb igényeket kielégítő kisebb, egyszerűbb berendezésű szobák is. Minden szobának terrasza vagy erkélye van. A szállodai lakószobák nagyon sikerült bútorzata *Szablya Frischauf* tanár vezetése mellett készült.

A szálloda a legmodernebb fényjelzőkészülékekkel van berendezve, amelynél a zajos csengést különböző színben kigyulladó lámpák pótolják s amelynél a személyzet ellenőrzése is tökéletes.

2. *Műszaki berendezések.*

Az intézet fő életerejét az évszázados thermálforrások alkotják, melyek mélyén az utca szintje alatt, ugyancsak több, mint évszázados boltozatos csarnokban összegyüjtve szolgáltatják a fürdő és szálló gyógyvizét.

Maga a forráscsarnok egy nagyobb hatszögletű, közepén gránit-oszloppal alátámasztott 65 □ m alapterületű s fenekétől a tetejéig 9·4 m magas, s

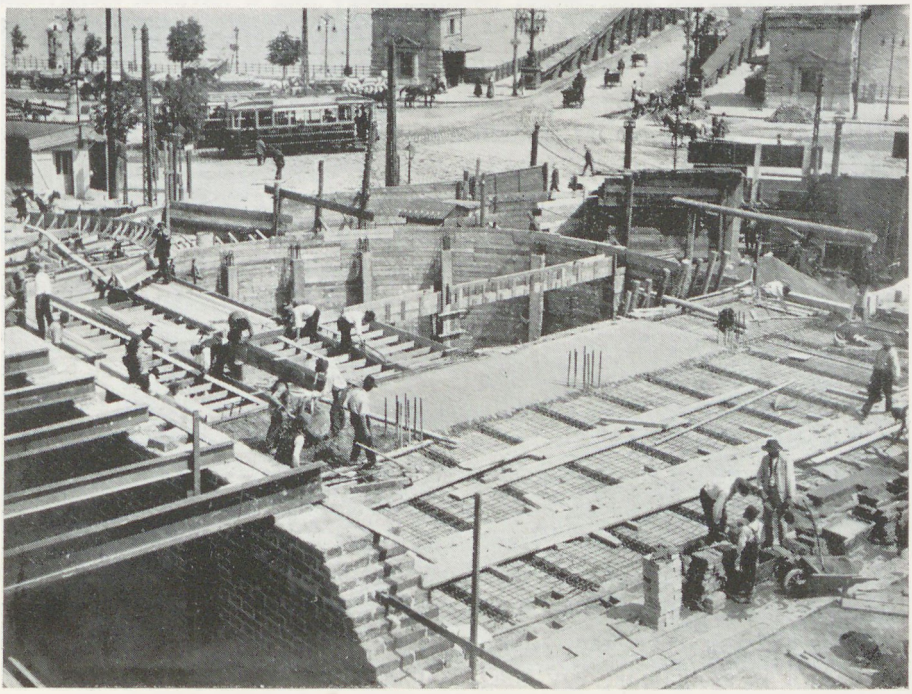

A Szent Gellért-fürdő alapozási munkálatai

egy kisebb téglányalakú 29 □ m alapterületű, részben sziklákkal határolt alacsonyabb 7·5 m magas helyiségből áll.

A források az új fürdő igénye szerint való foglalását, gyüjtőcsatornákkal egy közös szívóaknába való vezetését, a források kitisztítását s az építménynek korszerű berendezését: egy új galériás onnan a medence fenekére vezető lépcső tervezését s megépítését *Machán* Ottó székesfővárosi műszaki tanácsos végezte. Ezzel az építkezéssel kapcsolatosan folyt a forrás vizének állandó eltávolítása s ezzel kapcsolatosan a források vízhozamának megállapítása.

A források kitisztítása az évtizedek óta lerakódott iszap és hordalék eltávolítása s a vizek összegyüjtésére szolgáló csatornák megépítése csak úgy volt ugyanis végezhető, ha a fölfakadó vizek rögtönös eltávolításáról gondoskodás történik.

Ezek a munkák úgy az építkezés, mint a szivattyúzás, rendkívüli nehézségek mellett voltak csak végezhetők.

A csarnok hőmérséklete meleg forrásvizek páráitól s a gőzszivattyúk melegétől állandóan 50 C° körül ingadozott s párateltségénél fogva csaknem tűrhetetlenné tették a benne való tartózkodást.

A munkálatok sikerességét jellemzi, hogy míg a források kitisztítása előtt a vízhozam 1000—1200 m³-t tett ki 24 óránkint, jelenleg 2600 m³, vagyis 2,600.000 l víz fölött rendelkezünk.

Szép eredménnyel járt az új forrásfoglalás a víz hőmérséklete szempontjából is, amennyiben az eredetileg 45 C°-os víz helyett immár állandóan 47 C°-os vizet kapunk.

A forrásvizet a gyüjtőaknából, melynek feneke a Duna 0 pontjából 1·76 m-el mélyebben fekszik, öntöttvas 150 mm belső átmérőjű csöveken keresztül 2 darab Worthington gőzszivattyú szívja fel s nyomja be a szálloda pincéje alatt beépített 4 darab összesen 680 m³ térfogatú betonmedencébe.

A szivattyúk egyenként és óránkint 100 m³ teljesítménnyel bírnak. A szivattyúhelyiséget tárnaszerű építéssel készült, legnagyobbrészt robbantások segítségével készített 32 m hosszú alagút köti össze a forráscsarnokkal.

Minthogy a forrásvíz hőfoka oly nagy, hogy ezt közvetlenül fürdésre használni nem lehet, a négy pincetartány közül kettő a víz lehűtésére szolgál. E célból a tartányokban hűtőcsövek vannak fölszerelve. A hűtőcsöveken keresztül hideg vízvezetéki víz áramlik, ez a termálvíztől fölmelegszik s mesterségesen tovább melegítve használjuk föl főképen a zuhanyok táplálására, de ezenkívül a szállodai mosdókban, valamint tisztogatási célokra.

A négy darab pincetartányból, melyek egyszersmind az éjjeli forrásvíz tárolására is szolgálnak, egy magasabban fekvő szivattyútelep (2 gőz- s 1 elektromos szivattyú) szállítja a vizet a magas tartányokba s onnan az elosztókon keresztül rendeltetési helyükre.

A padláson három szintben 5, 2 és 2, összesen 9 betontartány készült, ezek közül a két legfelső, kizárólag a szálloda fürdőszobáit, az alantabb fekvő pedig a fürdőépület kádjait és medencéit látja el vízzel.

A termális hűtött- és melegvíz, valamint a vízvezetéki hideg- és melegvíz vezetésére szolgáló csőhálózatról a következő néhány számadat nyujtson tájékoztatást: szennyesvíz vezető csöveink (házi csatornázás) hossza 5000 m-t tesz ki, földben elhelyezett öntöttvas vízvezetékünk hossza: 6500 m, meleg édesvízhálózatunk: 6000 m, termálvezetékeink 3300 m, ólom ivóvízcsöveink 1800 m hosszúak s tűzoltási célokra szolgáló külön csőhálózatunk 400 m-t tesz ki.

Édes melegvízkészítésre a szivattyúk fáradt gőzét használjuk fel, mely három boilert táplál. Ezek mindegyike 3000 liter vizet foglal magában. Segítségükkel óránkint 6—6000 liter 50—60°-os melegvizet tudunk a mosdók, zuhanyok részére, valamint mosogatási célokra előállítani.

Főzési célokra egy kisebb: 600 literes ellenáramú készülék szolgál, míg a vízgyógyintézet részére 1—1, ugyancsak 3000 literes boilerrel rendelkezünk.

Mindezek a készülékek automatikusan működő gőzbeeresztő szerkezettel bírnak, amelyek a gőzmennyiséget úgy szabályozzák, hogy akármilyen vízfogyasztás mellett is a víz hőmérséklete mindig ugyanaz marad.

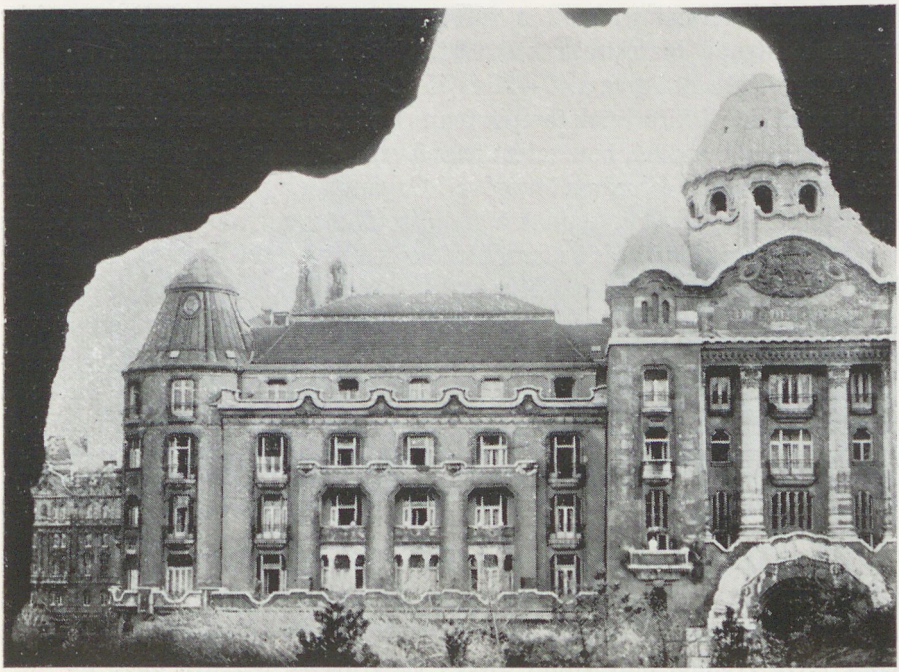

A Szent Gellért-fürdő befejezett épülete, a sziklabarlangból nézve.

A különböző vizek vezetésére szolgáló csövek a központi elosztó helyiségben futnak össze. Itt 5 elosztóból 33 szelepen keresztül jön, illetőleg megy a víz a felhasználás helyére. Ebben a helyiségben történik tulajdonképen a különböző rendeltetésű vizek szétosztása, minden szelephez egy csőhálózat tartozik, melyet központosan lehet szabályozni, esetleg az üzemből teljesen kikapcsolni.

Az egyes hálózatok a különböző épületrészek azonos célú berendezéseit táplálják. Így pl. külön hálózatra vannak kapcsolva a szálloda ivóvize a mosdók, a termálvizes kádak, a kabinfürdők termál kádjai, a vízgyógyintézetek stb. stb.

Az épület fűtése a benne levő különböző rendeltetésű épületrészek céljaihoz képest többféle rendszer szerint történik. Az állandó lakásul szolgáló szálloda központi melegvízfűtéssel bír. Az időszakosan használt társashelyiségek, éttermek, olvasók, zenetermek és játékszobák kisnyomású gőzfűtést és ventillátoros szellőztetést kaptak, ugyancsak gőzfűtéssel láttuk el a kabinfürdőket s gondoskodtunk azok romlott levegőjének mesterséges elszívásáról; a nagykiterjedésű magas csarnok, mint a fürdő nagy csarnoka, termálfürdők és díszudvar, a helyi fűtésen kívül külön tetőfűtőberendezéssel is bírnak, egyrészt a nagy légtér egyenletes fölmelegítése, másrészt a tetőkre hulló hó állandóan távoltartása miatt.

A közös termálfürdőket, a fűtőtestek teljes kiküszöbölése s a friss levegőnek állandó biztosítása kedvéért, légfűtéssel rendeztük be.

A forrólégkamrákban a 40—50 és 55° C-os hőmérsékletet automatikusan szabályozódó helyi fűtőtestek tartják fenn s a pincében elhelyezett fűtőkamrák látják el azokat a parkból bevezetett friss levegő előzetes fölmelegítése után az előírt hőfokú tiszta és száraz levegővel. Ugyancsak a parkból vett és kellően előmelegített friss levegőt kapnak a szellőztető központ ventillátorai útján az éttermek, a termálfürdők és az iszapfürdők; keringő légfűtéssel bír, de frisslég keveréssel, a díszudvar; csak légelvezetéssel működnek a konyha, játékszobák és a kabinfürdők szellőztető berendezései; a hangversenyterem helyi frisslégbevezetéssel és ventillátoros rosszlégelvezető berendezéssel van ellátva.

A berendezések kiterjedtségét a következő számok érzékeltetik: a szálloda fűtésére 418 darab radiátor szolgál 2121 m² fűtőfelülettel (a szállóépület alapterülete kereken 1300 m²), hozzájuk tartozik 6820 m csőhálózat. A fűtés melegvízzel történik s ennek előállítására 3 darab ellenáramú készüléket használunk.

A gőzfűtésbe 2200 m² radiátor fűtőfelület van beszerelve, csőhálózata 13.400 m-t tesz ki; a tetőfűtésekre 650 m²-nyi fűtőfelületre van szükség, melyet a tetők alatt több sorban s a helyiségek hosszában végig fektetett vastag forrcsövekből állítottunk össze; ezek hossza kereken 3200 m.

A légfűtés és légfölfrissítés céljaira 4 darab léghevítő kazánban (összesen 200 m² fűtőfelülettel) melegítjük a levegőt, melynek mennyisége óránkint 45.500 m³-t tesz ki. Ezt a légmennyiséget 4 elektromos ventillátor szállítja, melyek összesen 17 lóerőt igényelnek.

Romlott levegőt óránkint 35.500 m³-t szívnak el a padlásokon felszerelt elektroventillátorok. Hajtásukat 7 darab motor végzi, összesen 15 lóerővel.

A friss levegőt a körsétányban elhelyezett két, díszes fölépítménnyel álcázott aknából vesszük, ahonnan 60—60 m-es alagutakon keresztül jut a szellőző-központ ventillátoraihoz. Az ott fölmelegített levegőt több mint 400 m hosszú, négyszögletes keresztmetszetű, horganyozott bádogból készült csatornán vezetjük a fogyasztási helyekre.

Romlott légcsatornahálózatunk hossza kb. 300 m-t tesz ki.

A szálloda- és fürdővilágítási és erőszükségletét — a szivattyúk kivételével, melyet gőz hajt — a székesfővárosi elektromos művek látják el 3 fázisú 50 periódusú 110/190 voltos forgóárammal.

A fölszerelt lámpák száma 4400, összesen 150.000 gyertyafényerővel.

Az erőátvitel céljaira 44 darab elektromotor szolgál, a 9 darab felvonót is beleértve, összesen kereken 200 lóerővel.

Az áram vezetésére 60.000 m rézhuzalt és kábelt s ezenkívül 14.000 m horgany- és 30.000 m aluminiumvezetéket használtunk fel.

A felépült Szent Gellért-szálló és fürdő 1918-ban

Jelzőberendezésként csengő helyett, mint említettük, úgy a szállodában, mint a fürdőkben elektromos fényjelzőberendezést készítettünk.

A szállóban háromszínű (piros, fehér, zöld) fényjelzést alkalmaztunk. Minden szobában az ágyaknál s a bejáró ajtó mellett 3 billentyűs nyomókészülék van. A készüléken a nyomógombok mellé rajzolt alak szobaleányt, pincért, illetőleg szolgát ábrázol úgy, hogy a gombnyomásra a rá vonatkozó kiszolgáló személy jelzésére szolgáló lámpa gyullad ki. A gombnyomásra egyidejűleg kigyulladnak az officeban s személyzeti szobákban levő jelzőtáblák megfelelő színű lámpái, a folyosószakaszon levő csoportlámpák s a hívó szoba ajtaja fölötti lámpa s megszólal az officeban levő berregő is.

Az összes emeletek kiszolgálásának nappali, valamint éjjeli központos ellenőrzésére szolgál a szálló vesztibüljében, a portás fülkéjében felállított jelzőtábla, melyen emeletenként 1—1 lámpa jelzi, hogy hívás történt. A lámpa hosszas égése figyelmezteti a portást a késedelmeskedésre, aki házitelefonján intézkedik.

Úgy a portás, mint az office jelzőtáblák mellett berregő jeladó is van, melyet nappalra ki is lehet kapcsolni, hogy ez a kis zaj is elkerülhető legyen.

A kabinfürdők fényjelzése — a szállodaival megegyezően — elektromos jelfogós, míg a termálfürdőké mechanikus be- és kikapcsoló szerkezettel bír.

A fürdőszolgák szobáiban is fény- és berregő jelzés figyelmezteti az alkalmazottat arra, hogy szolgálatát igénybe venni kívánják.

A fényjelzőberendezéshez tartozik a szállodában 138 fali nyomóbillentyű, 28 húzóbillentyű, 184 asztali nyomó és 21.000 m vezeték; a társasfürdőkhöz 210 darab körtebillentyű és 2400 m vezeték, a kabinfürdőkhöz 63 darab húzóbillentyű és 4600 m vezeték.

Az intézet összes hőszükségletét a külön épületben, Orlay-utca 5. sz. alatt emelt kazánházban elhelyezett kazánberendezés látja el. Rendelkezésre áll összesen 6 darab, egyenkint 150 m² fűtőfelületű 12 atmoszférás forrcsöves gőzkazán. A kazánok láncrostélytüzeléssel bírnak, melyeket elektromotorok hajtanak. A tüzelés füstmentes.

A kazánokat azzal a kondenzvízzel tápláljuk, amelyet a gőzfűtés radiátoraiból, a melegvízfűtés ellenáramú készülékeiből, a szivattyúk fáradt gőzének a melegvízboilerekben lecsapott mennyiségéből s a friss gőzzel táplált egyéb konyhai és fürdői melegvízkészítő boilerekből nyerünk. Ezeket a kondenzvizeket két kisebb Worthington-szivattyúval a kazánházban magasan szerelt víztartóba nyomjuk, ahonnan a két egyenkint 15 m³ pro órateljesítményű Worthington-szivattyú útján a kazánokba juthat. Úgy a gőz, mint a tápvezeték kettős, hogy az üzem hiba esetén is folytatható legyen.

Az összes gőzszelepeket a kazánház padlójáról lehet kezelni, hogy a szabályozás gyorsan és könnyen eszközölhető legyen.

A tápvízmennyiséget egy-egy Siemens-féle vízmérőn mérjük, melyhez elektromos regisztrálószerkezet is tartozik, a termelés, illetőleg vízfogyasztás állandó ellenőrizhetése szempontjából.

A kazántüzeléshez szükséges szenet — ezidőszerint csak ideiglenes megoldásként — függőpályán egy elektromos hajtású 500 kg-os s egy darab ugyanolyan hordképességű kézi futómacskán szállítjuk a pincében levő szénraktárból a kazánok széntölcséreibe.

Ugyanaz a berendezés szolgál a salak eltávolítására is, melyet a macska segítségével felhúzunk a kazánházba elhelyezett 1 m³-es salaktartányba. Ebből a salakot a kazánház falán keresztül az udvarra kivezetett tölcséren keresztül lehet a kocsiba kiüríteni.

A Szent Gellért-fürdő hatalmas márványcsarnoka, ahonnan az egyes termálfürdők nyílnak s amelyet a székesfőváros reprezentatív összejövetelekre, vacsorákra is használ

Úgy a szén, mint a salak befogadására szolgáló edények oly szerkezetű fenékkel bírnak, hogy azok, ha az edényt a széntölcsérre, illetőleg salaktartányra leeresztik, önmaguktól kinyílnak és kiürülnek.

Az üzem gazdaságosságának állandó ellenőrzésére automatikus szénsavelemző készüléket s differenciális léghuzammérőket alkalmaztunk. A füstgázok hőmérsékének időszakonkénti mérésére szállítható pyrometer szolgál.

A fürdő és szálló fehérneműinek mosására a Fehérvári-út 5. szám alatt gőzmosót rendeztünk be. Gépi fölszerelése 4 darab egyenkint s óránkint 120 kg mosóképességű mosógép, ugyanannyi centrifuga, 2 lúgfőző, 1 melegvízkészítő, két nagy, hengeres gőzmángorló, 14 coulissából álló gőzszárító s 1 hidegmángorló ; a finom fehérneműek részére pedig 1 lúgfőző, 1 mosógép, 1 centrifuga, 1 kézi mosóteknő s 3 gázvasalóasztal 6 vasalóval van fölszerelve.

A gőzmángorlók munkájából származó párákat elektroventillátor távolítja el a helyiségekből, ami egyszersmind a mosoda szellőztetését is ellátja.

A vízmelegítőben, gőzmángorlók és gőzszárítókban lecsapódó kondenzvizet elektromos centrifugával a kazánokba vezetjük vissza.

A gázvasalókhoz a komprimált égési levegőt elektroventillátor szállítja.

A mosoda gépei naponkint 50 métermázsa fürdőruhát és 3 métermázsa szállodai és vendéglői fehérneműt képesek fertőtleníteni, megmosni és kivasalni.

A berendezés üzembentartására 7 darab kisebb-nagyobb elektromotor szolgál, melyek összesen 50 lóerőt képviselnek.

Az intézet apróbb különálló műszaki berendezéseihez tartozik egy alagcsőrendszer, melyek a pincében elhelyezett thermálvíztartányok és átemelő szivattyúház körül jelentkező talajvizeket távolítja el.

Minthogy ennek gyüjtőaknája mélyebben fekszik, mint a csatorna, az összegyülemlő vizet automatikusan működő elektromos szivattyúval nyomjuk át a házicsatornába.

Ezekhez tartozik még az állami telefonberendezés, 178 beszélőállomással, melyek legnagyobbrészt a szállodai szobákban vannak fölszerelve s a házitelefon-berendezés, mely az adminisztráció s a kezelőszemélyzet közti gyors összeköttetést szolgálja. Ehhez 3 csoportban 20 beszélő-állomás tartozik. Gázt a konyhákban s az üzletekben használunk, főzési és melegítési célokra.

Az intézeti épületeket villámhárítókkal is fölszereltük ; ezek vezetékeit a szokásos földvezetékeken kívül az épület vasszerkezeteivel is összeköttöttük, a levezetés fokozottabb biztosítására.

A szivattyúzó munkálatokat s a műszaki berendezések művezetését *Zboray* János műszaki tanácsos, az ellenőri teendőket *Schön* Győző főmérnök végezte, a műszaki számviteli ellenőrzést pedig *Holl* Jenő ny. műszaki főtanácsos teljesítette ; az üzembehelyezési munkálatoknál még *Mihálkovics* Miklós és *Ebner* József főmérnökök tettek hasznos szolgálatokat.

*

Azonban a tulajdonképeni építkezés befejezése után is, *az üzem első éveiben*, a gyakorlati szükségletnek megfelelően még igen sok átalakítást és kiegészítést kellett keresztülvinni. Ilyenek voltak:

Öltöző- és pihenőterem a férfi termálfürdőhöz.
Gőzkamra a férfi termálfürdőhöz.
Fodrászhelyiség a nagycsarnok mellett.
Fodrászhelyiség a termálfürdőben.
Szállodai fodrászhelyiség.
Férfi és női napfürdő.
Szállodai személyzeti szobák a manzardban.
Vendéglői személyzeti szobák és mellékhelyiségek.
Kertészeti melegházak.
Anyag- és bútorraktár.
Javítóműhelyek.
Személyzeti öltöző- és étkezőhelyiség.
Ruhavasalóhelyiség berendezése.
Autógarázs.
Transzformátorhelyiség.
Vendéglői hűtőhelyiségek.
Újabb szállodai szobák létesítése.
18 szállodai fürdőszoba berendezése stb.

V.

Az építkezés leszámolása.

Az építkezés történetének itt történt ismertetése után most már áttérhetünk az építkezés leszámolásának az ügyére.

Az 1931. évi december hó 3-án a törvényhatósági tanács elé került 803/1931. tvhat. tan. szám alatt a városgazdasági ügyosztálynak az előterjesztése a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló építkezésének végelszámolása ügyében. Ez az előterjesztés történelmileg összefoglalja az egykori Sárosfürdő területén felépült Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló építésének történetét és első tíz évi üzletvezetésének forgalmát. Az előterjesztés a következőképen szól:

»Tisztelt törvényhatósági Tanács!

A Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló intézményének megépítésére szükséges költségek összegét többrendbeli építési programm — és tervváltoztatások után *véglegesen az 1913. évi április hó 30-án hozott 788/1913. kgy. számú közgyűlési határozat állapította meg*, amely közgyűlési határozat egyben intézkedéseket tartalmazott az addig történt telekszerzések és tervmódosítások jóváhagyása tárgyában is; nevezetesen

I.

A költségeket engedélyező közgyűlési határozat rendelkezései :

tudomásul vette a közgyűlés, hogy a gyógyfürdő és szálló főépülete az építkezés során módosított tervek és programm szerint épül, amely módosított terveket a közgyűlés az ezekhez a tervekhez készített költségvetés szerint egyidejűleg el is fogadta ; a módosított tervhez készített költségvetés alapján a közgyűlés *az intézmény építésének költségeit 10,317.712 koronában állapította meg*, azzal a hozzáadással, hogy ebben az összegben az addig már megszerzett telkeknek 227.712 Kt kitevő vételára benne foglaltatik, továbbá, hogy az építési munkák vállalatba való adása alkalmával az egyes munkanemekre nézve a költségvetésben feltüntetett hitelösszegek kell, hogy irányadók legyenek ;

tudomásul vette a közgyűlés az intézményre vonatkozóan készített *jövedelmezőségi számítást* annak kifejezett kijelentése mellett, hogy azt *csak hozzávetőlegesnek tekinti*, mert a valóságos jövedelem esetleg kedvezőbben, de — különösen az üzem első éveiben — esetleg kedvezőtlenebbül is alakulhat ;

kimondotta a közgyűlés, hogy a *népfürdőnek* az 1240/1910. kgy. számú határozattal megállapított kivitelben való *megépítését egyelőre függőben tartja* és kimondta, hogy az erre a célra már megszerzett *telkeket és pedig a*

a) Kelenhegyi-úton fekvő 36/2/a, 36/2/b hrsz. telket,

b) az Orlay-utcában fekvő 31/2/a/3. hrsz. telket és

c) a Kelenhegyi-úton fekvő 32/2/b, 35/2/b hrsz. telekből már megszerzett 542·70 négyszögölnyi részt, továbbá a

d) kisajátítás alatt álló Fehérvári-úti (Horthy Miklós-út) (36/1/37.), (35/1/34), (32/1/33.) hrsz. *három* telket a gyógyfürdőnek később bekövetkező kibővítése céljára kívánja fenntartani ;

e) egyalkalommal kimondta a közgyűlés, hogy a Kelenhegyi-úton fekvő 32/2/a., 35/2/a. helyrajziszámú Csonka-féle telekből további 128·45 négyszögölnek a fürdő továbbfejlesztése céljaira való megszerzését is szükségesnek tartja és utasítja a tanácsot, hogy e tekintetben tegyen külön előterjesztést.

Elrendelte a közgyűlés, hogy az engedélyezett építési költségek terhére a Kemenes-utca alatt tervezett *összekötő alagút*, továbbá a fürdőintézmény céljára szükséges *gépház, kazánház*, műhely és gépészlakás az I. ker., Orlay-utca 31/2/a/3. hrsz. telken a bemutatott terv és költségvetés szerint véglegesen megépíttessék, ellenben a *gőzmosó és személyzeti lakások a Fehérvári-úton fekvő* (36/1/37), (35/1/34.) és (32/1/33.) helyrajzi számú és 228/1912. számú közgyűlési határozat értelmében *megszerzendő három ingatlanon ideiglenesen helyeztessenek el* azzal a hozzáadással, hogy az ott levő épületek az erre a célra bemutatott költségvetés szerint 45.000 K költség keretén belül megfelelően átalakítandók.

Elhatározta egyúttal a közgyűlés, hogy a korábbi 1240/1910. kgy. sz. határozatának azt a részét, hogy a kisajátítás alatt álló I., Kemenes-utcai 38/2/b/2. hrsz. Luppu-féle telek megszerzésével felmerült kiadás az építkezési költségek terhére számoltassék el, — hatályon kívül helyezte és kimondta hogy úgy ezt a szükségletet, mint pedig a 228/1912. kgy. számú közgyűlési határozat alapján megindított kisajátító eljárás során az I., Fehérvári-út (Horthy Miklós-út) 36/1/37. hrsz. Rakovszky-féle 600 négyszögöles, valamint a 35/1/34. hrsz. Nagy-féle 323·30 négyszögöles, továbbá a 32/1/33. hrsz. Ley-féle 514·90 négyszögöles telkek, végül a Kelenhegyi-úti 32/2/b., 35/2/b.

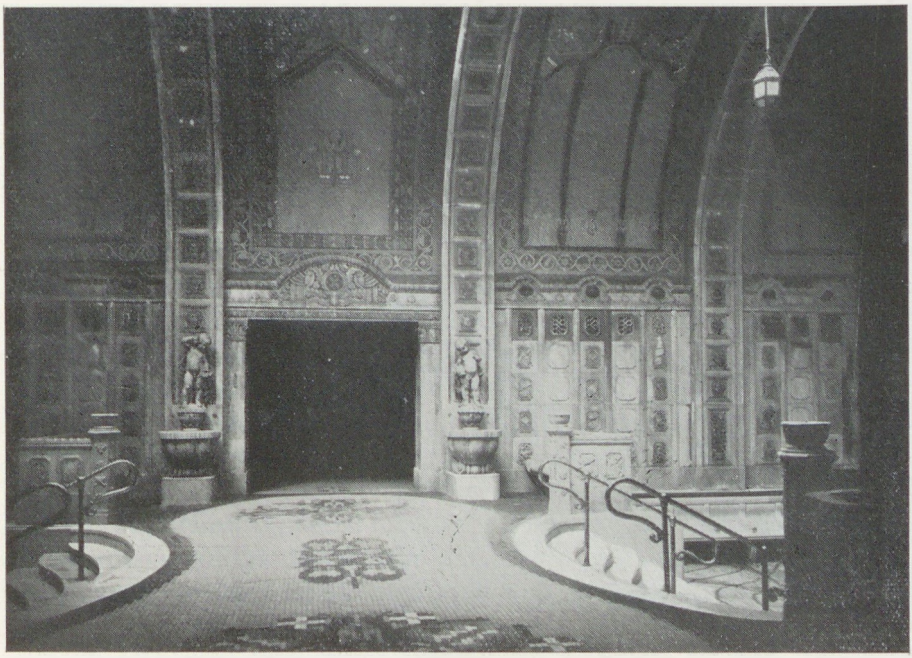

A Szent Gellért-fürdő termális medencéi

hrsz. Csonka-féle telekből még megszerzendő 128·45 négyszögölnyi rész vételára fejében majdan felmerülő kiadást esetről-esetre külön fogja engedélyezni.

Utasította továbbá a közgyűlés a tanácsot, hogy a Gellért-hegy déli lejtőjének a fürdőépítkezés folytán szükségessé vált újabb szabályozása és a Kerkápoly Bódog-féle ingatlanok megszerzése tekintetében a már folyamatban levő tárgyalást sürgősen befejezve, erre vonatkozó javaslatát terjessze mielőbb a közgyűlés elé.

Végül utasította a közgyűlés a tanácsot, hogy a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló építkezésének a befejezése után a végrehajtott munkákról

és a felhasznált költségekről részletes beszámoló jelentést és rendszeres számadást terjesszen a közgyűlés elé.

A közgyűlési határozat egyéb részei az ezen kérdéssel kapcsolatosan felmerült indítványokkal foglalkoznak.

A közgyűlés ezt a határozatát jóváhagyás céljából felterjesztette a m. kir. belügyminiszter úrhoz, egyben pedig folytatta az építkezést, amely azután 1918 őszén teljes befejezést nyert.

*

Az előterjesztés II. része az építkezés előzményeit és történetét ismerteti, amellyel eddig is bővebben foglalkoztam.

III.

A belügyminiszter leirata.

Az építési költségeket engedélyező 788/1913. kgy. sz. közgyűlési határozat a kormányhatósági jóváhagyást évek hosszú során át nélkülözte, míg végre 1920. év elején a 78.365/1917. IV/b számú leiratában arról értesítette a m. kir. belügyminiszter úr a székesfővárost, hogy a törvényhatósági bizottságnak a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló többletköltségei ügyében hozott fentebb ismertetett 788/1913. kgy. számú határozatát *arra való tekintettel, hogy a gyógyfürdő és szálló időközben már elkészült* és így a költségek pontos és végleges összege már megállapítható, tekintettel továbbá arra, hogy a közgyűlési határozat a lényegesen megváltozott viszonyok következtében különben is revízióra szorul, *érdemi elbírálás nélkül visszaküldi s felhívta a főváros közönségét, hogy ebben az ügyben hozzon új határozatot,* továbbá a Gellért-fürdő és szálló építési és berendezési költségeiről *készíttesen leszámolást* és azt határozatával együtt terjessze fel és egyúttal *az intézmény jövedelmezőségére vonatkozó adatokat is mutassa be.* Felhívta továbbá a főváros közönségét, *hogy az intézmény üzemkezelési szabályzatát is mielőbb állapítsa meg* és azt jóváhagyás végett szintén mutassa be.

IV.

Az építkezés leszámolásának akadályai.

Egyrészt a belügyminiszter leirata folytán, másrészt pedig azért is, mert a végrehajtott munkákról és azok költségeiről maga a közgyűlés is részletes beszámolójelentést és elszámolást követelt, intézkedtünk, hogy a tervezőépítészek az építkezés leszámolását mielőbb készítsék el. A tervezőépítészek azonban dacára számos sürgetésünknek, eme felhívásunknak nem tettek eleget úgy, hogy a vonatkozó végelszámolások elkészítését *a központi számvevőség útján* voltunk kénytelenek eszközöltetni.

A leszámolás elkészítése azonban számos akadályba ütközött; megnehezítette azt a munkák nagy terjedelme, a hét évig elhúzódó építkezési idő, továbbá a házilagos úton az egyes vállalkozók számlájára végzett munkák és beszerzett anyagok elszámolása, továbbá az a körülmény, hogy a vállalkozók egy része nem volt hajlandó végszámláját beadni és annak kiegyenlítéseként a folyton romló korona bankjegyeket elfogadni, mert hátralékos követelésük a korona leromlása folytán sok esetben még a leszámolással járó munkák költségeit sem fedezte volna. Az egyes vállalkozókkal szemben fennálló tartozásaink végleges megállapítása és kisebbfokú méltányos valorizálása ügyében megindított tárgyalások hosszabb időt igényeltek, s így *a számvevőségnek csak ezen tárgyalásoknak az 1926. évben történt befejezése és liquidálása után* állott módjában, hogy az intézmény építkezésének végleszámolását elkészíthesse s ezen leszámolás alapján a tervezőépítészek végjárandóságait is megállapíthassa.

A Szent Gellért-fürdő nagycsarnokában volt ivócsarnok

Egyébként az építészek végjárandóságainak megállapítása is hosszú egyezkedési tárgyalásokat igényelt, míg végre a végjárandóság fedezeti kérdésének 1929. évben történt elintézése után ez a tétel is liquidáltatott.

További nehézsége volt a leszámolás elkészítésének az a körülmény, hogy *az építkezésre fordított költségösszegek sommás kimutatásaiban szereplő, a különféle évek kifizetéseit feltüntető összegek teljesen torz képét adták az építkezés valóságos költségeinek*, mert a háború és az azt követő inflációs időszak alatt a papírpénzben kifizetett összegek is a még aranyértékűnek tekinthető régebbi kifizetésekkel együttesen szerepeltek. Épen azért szükségesnek mutatkozott az, hogy a különböző háborús és inflációs években történt kifizetések *közös nevezőre hozassanak, nevezetesen aranyértékre átszámíttassanak.*

Ezek voltak azok a főbb okok, amelyek ezideig gátolták a leszámolás befejezését, melynek méreteire vonatkozóan legyen szabad megemlítenünk, hogy az építkezéssel kapcsolatos kiadások 1904-től 1927-ig, tehát 23 éven

keresztül merültek fel és 380 különböző munkanemre vonatkozó, változó pénzértékben teljesített kifizetések sommás összegezését kellett elvégeznünk.

Csatolva tisztelettel bemutatom az építési és telekszerzési költségek sommás kimutatását, amely az egyes munkanemeknél a vállalkozók számára teljesített kifizetéseket, valamint a házilagos munkákra kifizetett költségeket egyrészt vegyes értékű koronákban, másrészt pedig aranykoronákra is átszámítva tünteti fel.

Az aranyértékre való átszámolást a számvevőség olyképen eszközölte, hogy a sommás kimutatásban az egyes munkanemeknél a vállalkozóknak

A Szent Gellért-szálló társalgóterme

és szállítóknak, valamint a házilagos munkákra az egy-egy évben kifizetett összegeket egy tételben tüntette fel és az évenkint kifizetett összegeknek aranykorona értékét a magyar korona zürichi árfolyamának azon évi átlaga alapján számította ki és állította be a kimutatásba. Az aranykorona értékének kiszámítása természetesen akkor lett volna pontos, ha azt minden egyes kifizetésnél a fizetés napján érvényes árfolyamon számítottuk volna ki; ez azonban az anyagnak igen nagy terjedelme folytán a leszámolási munkákat még jobban elhúzta volna és így meg kellett elégedni azzal, hogy az *évenkinti* kifizetéseket egy összegben, az *átlagos* évi árfolyamon számítottuk át aranyértékre.

V.

A leszámolás ismertetése.

A költségekről készített sommás kimutatások alapján elsősorban beszámolni kívánunk arról, hogy *az építkezés folyamata alatt összesen milyen hitelek engedélyeztettek* a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló létesítésére. Ugyanis már a 788/1913. kgy. sz. közgyűlési határozat rendelkezéseinek ismertetésénél megemlítettük, hogy az idézett számú közgyűlési határozat kimondotta, hogy az addig még meg nem vásárolt, de még szükséges telkek szerzésére megkívántató költségek (sőt az akkor már kisajátítás alatt állott I., Kemenes-utca 38/b/2. hrsz. Luppu-féle telek vételára is) a 10,317.712 K-ban megállapított létesítési költségeken felül esetről-esetre külön lesznek engedélyezendők.

Az összes engedélyezett hitelek kimutatása a következő:

1. Az 1240/1910. kgy. sz., (és az 1514./1910. kgy. sz. és a 726/1911. kgy. sz.) határozattal:

	Telekszerzésre:	Építkezésre:
A Kelenhegyi-úti Csonka-féle 32/2—35/2. hrsz. telekből megszerzendő 382·70 négyszögöl vételárára	26.789·— Kt	
A Kelenhegyi-úti Gallart-Girbal-féle 36/2/a., 36/2/b. hrsz. telek megszerzésére	100.312·50 «	
A Mányoki-úti 10.095. tkvi (32/2, 35/2/a) hrsz. Csonka-féle telekből megszerzendő 160 négyszögöl vételára	19.260·— «	
Az építkezési munkálatokra engedélyeztetett összesen 5,650.000 K (melyből a szorosan vett építkezésre jutott)		5,503·638.50 K
2. A 2176/1911. kgy. sz. közgyűlési határozattal az I., Orlay-utca 31/2/a/3. hrsz. Eiser-féle telekből megszerzendő 301·30 négyszögöl vételárára	81.351·— «	
3. A 788/1913. kgy. sz. határozattal a módosított tervek alapján történő építkezés költségeire		4,586·161.— «
4. Az 1307/1913. kgy. sz. közgyűlési határozattal a Fehérvári-úti (34/1., 35/1.) hrsz. 323·20 négyszögöl Nagy-féle ingatlan és felépítmények megszerzésére .	200.000.— «	
5. A 800/1913. kgy. sz. közgyűlési határozattal az Orlay-utcai (31/2/a, 2.) hrsz. Eiser-féle 301·40 négyszögöl ingatlan megszerzésére	72.336·— «	
6. Az 1273/1914. kgy. sz. határozattal a népfürdőre készített tervek díjazására		27·039.50 «
7. A 277/1917. kgy. sz. közgyűlési határozattal a Fehérvári-úti 36/1/37. hrsz. Rakovszky-féle 600 négyszögöl ingatlan és felépítmény megvásárlására (325.000 papírkorona)	147.727·27 «	
8. A 30/1928. kgy. sz. közgyűlési határozattal a tervező építészek hátralékos tiszteletdíjára (42.000 P)		36.206·89 «
	647.775·77 K	10,153.245·89 K

Összesen tehát:

Telekszerzésre	647.775·77 K
Építkezésre	10,153.245·89 «
Összesen...	**10,801.021·66 K**

(aranykorona értékben.)

Ezekkel az engedélyezett hitelekkel szemben a sommás kimutatás szerint az 1904—1927. években a következő kifizetések eszközöltettek (vegyes értékű és aranyértékre átszámított koronákban):

Év	Átszámítási kulcs	Telekszerzés				Építés, tervezés, üzembehelyezés			
	1 arany K = papír K	papír K	f	arany K	f	papír K	f	arany K	f
1904						3.361	30	3.361	30
1905						570	37	570	37
1906						12.153	31	12.153	31
1907						107	46	107	46
1908						12.174	48	12.174	48
1909						20.687	15	20.687	15
1910		26.789	—	26.789	—	48.169	23	48.169	23
1911		100.312	50	100.312	50	116.885	43	116.885	43
1912		100.611	—	100.611	—	1,528.767	10	1,528.767	10
1913		200.000	—	200.000	—	740.620	27	740.620	27
1914	1 K — f	74.516	—	74.516	—	1,216.838	68	1,216.838	68
1915	1 « 25 «	2.150	—	1.720	—	893.706	56	714.965	25
1916	1 « 60 «	114.529	22	71.580	76	1,843.110	14	1,151.943	84
1917	2 « 20 «	325.000	—	147.727	27	2,712.564	47	1,232.983	81
1918	2 « 30 «					4,003.307	37	1,740.568	47
1919	9 « 20 «					1,936.308	14	210.468	28
1920	48 « — «					2,670.889	45	55.643	53
1921	85 « — «					765.074	49	9.000	88
1922	280 « — «					244.043	67	871	58
1923	3.500 « — «					119.314	23	34	08
1294	15.000 « — «					—	—	—	—
1925	14.500 « — «					136,555.000	—	9.417	58
1926	14.500 « — «					230,000.000	—	15.862	07
1927						644,000.000	—	37.517	24
		943.907	**72**	**723.256**	**53**	**929,443.653**	**30**	**8,879.611**	**39**

Az egyes évek szerint történt kifizetések ezen ismertetésénél mindenesetre nagyobb értéke lenne egy olyan összehasonlításnak, amely azt mutatná be, hogy az egyes munkanemeknél és szállításoknál az engedélyezésekkel szemben milyen valóságos leszámolási eredmény mutatkozik. Ilyen összehasonlító kimutatást azonban teljes pontossággal összeállítani nem áll módunkban, mert a világháború alatt az évről-évre mind erősebb korosztályokra kiterjesztett katonai behívások folytán a vállalatba adott építési munkák munkások hiányában egymás után elakadtak és így kénytelenek voltunk az építkezés menetének biztosítása érdekében mindinkább berendezkedni és áttérni a házilagos munkákra, amelyeket a munkáshiány miatt *legnagyobb részben orosz hadifoglyokkal végeztettünk*. Majdnem negyven különféle munkanemeknél tértünk át a házilagos munkákra, melyeknek költségeit egy külön gyüjtőfejezeten számoltuk el, mert azoknak munkanemenkint való pontos szétosztása sem akkor, sem most nem volt lehetséges.

Ez az oka annak, hogy a létesítési költségeket két csoportban (telekszerzés és építkezés) tudjuk csak megadni, a további specializálást ellenben kénytelenek vagyunk mellőzni.

A fenti két kimutatás összehasonlítása után megállapíthatjuk, hogy

a) *a telekszerzésnél*	647.775·77 K	
engedélyezéssel szemben	723.256·53 «	
valóságos kiadás merült fel, tehát	75.480·76 K	a többkiadás,
b) *az építkezés, üzembehelyzés, tervezés stb. munkáinál*	10,153.245·89 K	
engedélyezéssel szemben 8,879.611·39 K valóságos kiadás, illetve az építkezéssel és leszámolással kapcsolatos különmunkák díjazására előirányzott 19.000 K összeggel együtt	8,898.611·39 K	
a tényleges költség, tehát	1,254.634·50 K	megtakarítás,
végeredményben tehát az egész intézmény létesítésénél	10,801.021·66	aranykorona
engedélyezéssel szemben	9,621.867·92	«
a valóságos kiadás levonása után	1,179.153·74	aranykorona

megtakarítás mutatkozik.

A telekszerzésnél jelentkező kiadási többletet, minthogy a Kemenes-utcai 38/2. b/2. hrsz. Luppu Romulusz-féle 333 négyszögöl telek megszerzésére külön fedezetet nem kértünk, a 788/913. kgy. sz. határozattal engedélyezett építési költségek terhére számoltuk el.

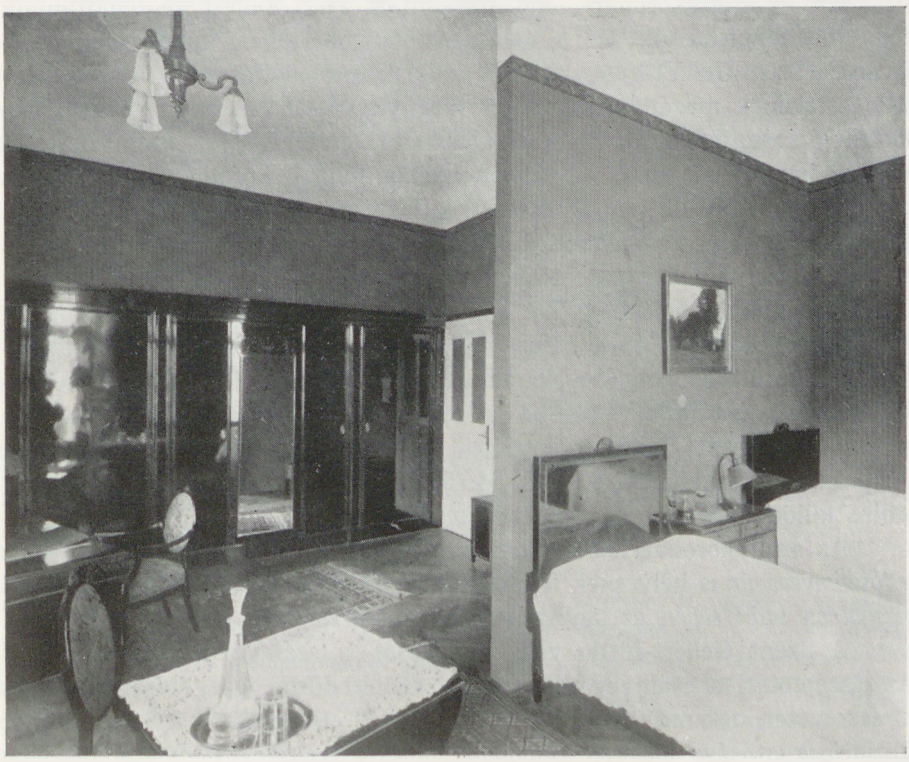

A Szent Gellért-szálló egyik kétágyas szobája

Megjegyezni kívánjuk még, hogy az építkezés költségei már magukban foglalják az építkezéssel és a leszámolással kapcsolatos különmunkáknak a díjazását, amelynek összegét a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemére felügyelő bizottságnak 1927. évi február hó 14. napján tartott ülésében 12/biz. sz. alatt kelt javaslata alapján és a törvényhatósági tanács jóváhagyása reményében 19.000 aranykoronában (22.040 P) állítottuk be a leszámolásba.

VI.

A mutatkozó eszmei megtakarítás. A valóságosan beruházott építési költség. A főszámvevő jelentése.

Amidőn mindezekben ismertettük a Szent Gellért-fürdő és szálló építkezésének végelszámolását és ennek során egy 1,179.153·74 aranykoronás megtakarításról számolunk be, a félreértések elkerülése végett kötelességszerűen be kell jelentenünk azt is, hogy *itt csak egy eszmei megtakarításról van szó*, ami a valutáris eltolódások következtében az eszközölt aranykorona átszámítások után állott elő.

Ezt az aranykoronára való átszámítást azért kellett végrehajtanunk, hogy megállapíthassuk azt a valóságos vagyonértéket, amelyet a székesfőváros a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemébe beruházott. A beruházott tőke értékének megállapítása teljes megnyugvással csakis az aranyértékre történt átszámítás alapján volt eszközölhető, mert hiszen — amint az egyik kimutatásunkból látható — vegyes értékű (papír) koronákban az építkezésnél 930,387.561·02 korona összegű kifizetések történtek. Már pedig nyilvánvaló, hogy ilyen aranyértékű összeggel a Szent Gellért-gyógyfürdő intézménye észszerűen meg nem terhelhető.

Ez az oka annak, hogy bár egy igen nagyösszegű eszmei megtakarítást mutattunk ki, mégis az a helyzet állott elő, hogy a leszámolás során kifizetésre került és annakidején az átmenő kiadásoknál elszámolt néhány vállalkozói végszámla, továbbá a leszámolás elkészítésének költségeire, valamint a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzeme által kiegyenlített tartozások visszatérítésére még 54.756·48 korona összegre volt szükség, amire külön kellett még fedezetet kérnünk.

Az aranykoronaértékben történt leszámolási módot egyébként maga a *főszámvevő úr* is helyesnek fogadta el, aki a *maga részéről a leszámolás átvizsgálása után ebben az ügyben a következő jelentést és javaslatot tette:*

A Szent Gellért-fürdő végelszámolását a számvevőség készítette el. Az elszámolást a számvevőség a Szent Gellért-fürdő igazgatóságának adta ki észrevételeinek megtételére. A számvevőség elszámolását a Szent Gellért-fürdő igazgatósága másképen csoportosítva és a számvevőség elszámolásában feltüntetett vegyesértékű papírkoronás összegeket aranykoronás összegekre

is átszámítva (a vegyesértékű papírkoronásokat a magyar korona zürichi árfolyamának átlagértékével) mutatta vissza.

Ezt az elszámolást a számvevőség újból átvizsgálta és átszámította.

Az összesítésben foglaltak szerint az összesen felmerült költségek: 930,387.561·02 korona vegyesértékű papír-, illetve 9,602.867.·92 aranykoronát tesznek ki.

A felhasznált költségvetési összegeket kimutatás foglalja össze, amely feltünteti a telekszerzésre, valamint az építésre és felszerelésre engedélyezett összegeket aranykoronákban számítva és az engedélyezett összegekre felmerült kiadásokat is aranykoronákban a magyar korona zürichi árfolyamátlagával számítva.

Ezek szerint az összes engedélyezés telekszerzésre		647.775·77 K
Erre felmerült (a park céljára engedélyezett 115.397·61 K levonásával) a kölcsönpénzek terhére		723.256·53 «
s így a túlkiadás a telekszerzésnél		75.480·76 K
Az építésre és felszerelésre engedélyezett összeg a 788/913. kgy. sz.-ban foglaltak szerint		10,089.999·50 «
a 30/928. kgy. sz.-ban foglaltak szerint		36.206·89 «
az 1273/914. kgy. sz.-ban népfürdő tervezésére		27.039·50 «
Összesen		10,153.245·89 K
melyre felmerült a kölcsönpénzek terhére	8,813.116·96 K	
az 1927. évi III. cs. XIII. f. rk. előirányzatnál (1928. évi közgy. 30. sz. 1054/928—XI. tan. sz. 42.000 P)	36.206·89 «	
ideiglenes kiadásokként	26.673·89 «	
a Gellért-fürdő részére megtérítendő	3 613·65 «	
Összesen		8,879.611·39 K
s így az építésnél		1,273.634·50 «
megtakarítás mutatkozik, mely a telekszerzésnél mutatkozó		75.480·76 «
túlkiadással lecsökkenik		1,198.153·74 K
Végül levonva a jutalmazásokra számításba vett		19.000·— «
A megtakarítás		1,179·153.74 K

A megtakarítás csak a papírkoronának aranykoronára történt átértékelése mellett mutatkozik. Vegyes koronákban számítottan, a számadásban az engedélyezésekkel szemben a következő többletkiadások merültek fel:

a) az ideiglenes kiadásoknál az *A)* alatt csatolt kimutatás szerint	26.673·89 K,	vagyis	28.524·65 P
b) a Szent Gellért-fürdő részére megtérítendő	3.613·65 «	«	4.191·83 «
c) leszámolás és különmunkák jutalmazása	19.000·— «	«	22.040·— «
Összesen			54·756.48 P

melynek fedezéséről és elszámolásáról még gondoskodni kell. A fedezet kijelölésére a polgármesteri VI. (pénzügyi) osztálya volna fölkérendő.

Miután a Szent Gellért-fürdő és szálló beruházott vagyona az 1925. évi felére értékelt zárószámadás nyomán az 1929. évi zárószámadásban 10,124.548·46 P összegben vétetett fel, a most megejtett végelszámolás szerint pedig a beruházott 9,621.867·92 aranykorona építési és első felszerelési költség (1 aranykorona = 1·16 pengő alapon átszámítva) 11,161.366·79 pengőt tesz ki, felhívandó volna a Szent Gellért-fürdő igazgatósága, hogy az 1930. évi vagyonmérlegét ennek megfelelően helyesbítse.

*

Már a jelen előterjesztésem előző részében, de a főszámvevő úr javaslatában is megemlíttetett, hogy a leszámolásban még 54.756·48 pengő összegű fedezetlen kiadás szerepel. Tisztelettel jelentem, hogy a szóbanforgó összeg fedezéséről az 1931. évi költségvetésben a XI. fejezet (Városgazdaság) VIII. címen (Vegyesek) a rendkívüli kiadások között gondoskodás történt és ezt az összeget a törvényhatósági bizottság közgyűlése az 1931. évi költségelőirányzat megállapítása során a költségvetésbe fel is vette.

VII.

Az üzemkezelési szabályzat és az üzem jövedelmezősége.

A m. kir. belügyminiszter úr a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló építési költségei ügyében kelt leiratában azt a kívánságát is kifejezte, hogy a főváros hatósága az intézmény üzemkezelési szabályzatát is mielőbb állapítsa meg, azt jóváhagyás végett mutassa be, továbbá, hogy az intézmény jövedelmezőségére vonatkozó adatokat is terjessze fel.

Ami az üzemkezelési szabályzat megállapítását illeti, tisztelettel jelentem, hogy a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. t.-c. 88. §-a értelmében minden üzem szervezetére, igazgatására, kezelésére, felügyeletére, ellenőrzésére stb. vonatkozóan üzemi szabályzatot kell alkotnunk. A vonatkozó üzemi szabályzatoknak egységes elveken való elkészítése iránt a 171.801/1930—XII. számú polgármesteri rendelet értelmében az előkészítőmunkálatok már folyamatba tétettek és a vonatkozó szabályzatokat magukba foglalandó közgyűlési határozat annak idején belügyminiszteri jóváhagyásra fog felterjesztetni. Épen ezért a jelen ügyben a belügyminiszter úrhoz teendő jelentésben méltóztassék a miniszter úr figyelmét erre a körülményre felhívni és kérni a miniszter urat, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban az intézmény üzemi szabályzatának bemutatására vonatkozó kívánságát ejtse el, mert ez a kérdés a közeljövőben generálisan fog szabályoztatni.

Ami a belügyminiszter úrnak az intézmény jövedelmezőségének ismertetésére vonatkozó kívánalmát illeti, erre vonatkozóan a zárószámadási eredmények alapján az alábbiakban egy kimutatást közlök, ami feltünteti

a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló bevételeinek és kiadásainak, továbbá az évente mutatkozó nyers hozadéknak évenkinti alakulását; az ezekre vonatkozó adatokat — minthogy az intézmény első hat üzemi éve a koronaromlás időszakára esett — aranykorona- és pengőértékre átszámítva is feltüntettük, mert reális képet csak ilyen módon nyujthatunk az üzem által elért eredményekről.

A kimutatás adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy *az intézmény úgy a bevételek, mint a nyers hozadék tekintetében csak az 1928. év elejétől fogva produkál erőteljesebb eredményeket, vagyis attól az időtől fogva, amióta a hullám-*

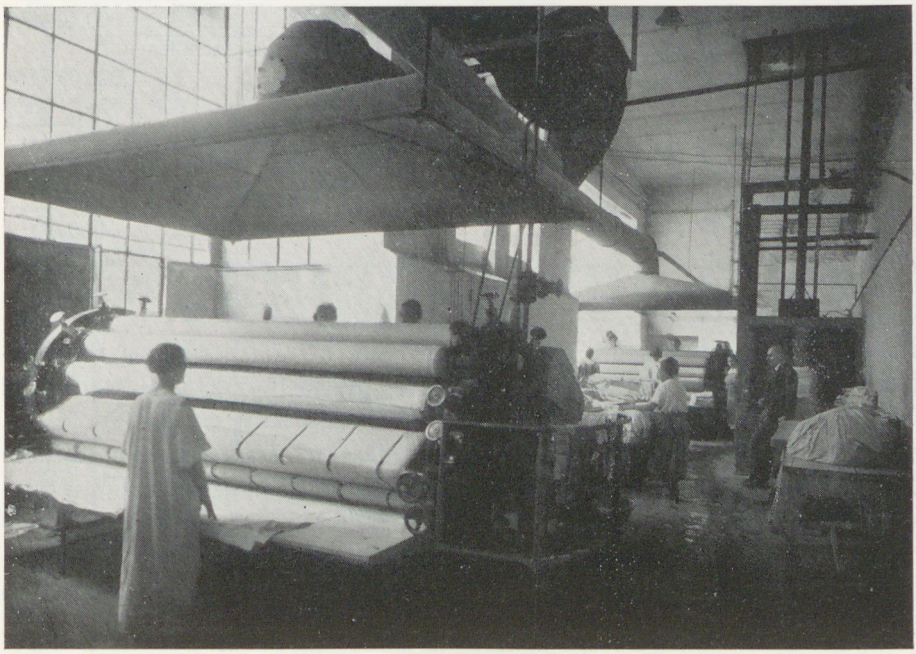

A Szent Gellért-fürdő mosóüzemének mángorlóterme

fürdő építkezése és a szállodai szobák szaporítása teljes befejezést nyert. Ez a jelenség mindenben igazolja azoknak a javaslatainknak életrevalóságát, amelyeket annak idején a hullámfürdő létesítése és a szállodai szobák szaporítása érdekében a törvényhatósági bizottság közgyűlése elé terjesztettünk; eme javaslataink eredményeként azután a közgyűlés úgy a hullámfürdő megépítését, valamint a szállodai szobák szaporítását el is rendelte és azok az 1927. év folyamán üzembe is helyeztettek.

Igazolják nevezetesen az elért eredmények azokat a számításainkat, hogy a hullámfürdő létesítése és a szállodai szobák szaporítása a bevételek jelentősebb emelkedését fogják eredményezni anélkül, hogy ezzel kapcsolatban

a kiadások is nagyobb mértékben megduzzadnának és hogy ennek révén a Szent Gellért-gyógyfürdő intézménye a gazdasági helyzet javulása esetén abba a helyzetbe kerülhet, hogy nemcsak az új beruházásoknak az amortizációját, hanem még az eredeti építkezésekbe beruházott kölcsöntőke évi törlesztését is képes lesz fizetni.

Állításaink igazolása végett rámutatunk a kimutatás adataira, melyek szerint a hullámfürdő megépítése és a szállodai szobák szaporítása előtti évben, vagyis

1926. évben az összes bevételek kitettek	1,367.098 P-t
1929. « « « «	2,066.505 «
A bevételek szaporodása tehát	699.407 P,

vagyis az 1926. évi eredményekhez képest 51%-kal több; ezzel szemben

1926. évben az összes kiadások kitettek	1,322.055 P-t
1929. « « « « «	1,574.211 «
A kiadások növekedése tehát	252.156 P,

vagyis az 1926. évi eredményhez képest csak 19%-kal több.

Még előnyösebb az eltérés az intézmény nyers hozadékának alakulásánál:

1926. évben az üzem nyers hozadéka volt	45.043 P
1929. « « « « « «	492.294 «
A nyers hozadék többlete	447.251 P,

vagyis az intézmény nyers hozadéka az 1926. évivel szemben a tizenegyszeresére (illetve az összes előző üzemi évek nyers hozadékának körülbelül 64.000 pengős átlagával szemben közel nyolcszorosára) emelkedett.

Meg kell még jegyezni azt is, hogy a kiadásoknál számszerűen mutatkozó 252.156 pengő emelkedés korántsem írható teljesen a hullámfürdő és a megszaporodott szállodai szobák üzemének számlájára, — mert hiszen az üzembővítéssel kapcsolatban számbavehető személyzetszaporítás nem történt — hanem az annak tulajdonítható, hogy az 1927. évben bekövetkezett a személyzet illetményeinek már régóta vajudott rendezése és úgy ebben, mint a következő években a munkáslétszámba tartozó alkalmazottak többízben eszközölt béremelése, amelyek a személyzeti kiadások számláján az 1926. évi állapothoz képest 159.116 pengő emelkedést eredményeztek.

VIII.

Összefoglalás és javaslatok.

Mielőtt a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló építkezésének leszámolásával kapcsolatos anyag ismertetése után most már összegezném azokat a megállapításokat, amelyek ezzel az üggyel kapcsolatban megtehetők, valamint előterjeszteném mindazokat a javaslatokat, amelyek tekintetében az ügy végleges elintézése céljából a főváros törvényhatósági tanácsának majdan állást kell foglalnia,

Kimutatás a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló megnyitásától kezdve a bevételekről, kiadásokról, a nyers hozadékokról (vegyes korona és pengő értékben).

Év	aranykorona-osztószám	Érték	Bevételek				Kiadások			Nyers hozadék	A nyers hozadékból			Hiány
			Fürdő	Szálloda	Vegyes	Összesen	Személyi	Dologi	Összesen		kamat és törlesztésre	Tartalékolásra	Üzleti feleslegre	
		papír K	4,807.562	1,957.340	517.733	7,282.635	3,157.364	4,381.013	7,538.377	—	—	—	—	255.742
1919 ..	9-20	*arany K*	*522.562*	*212.754*	*56.275*	*791.591*	*343.192*	*476.197*	*819.389*	—	—	—	—	*27.798*
		pengő	**606.172**	**246.795**	**65.279**	**918.246**	**398.103**	**552.388**	**950.491**	—	—	—	—	**32.245**
		papír K	7,660.916	4,871.090	1,431.062	13,963.068	4,180.670	8,756.871	12,937.541	1,025.527	1,000.000	—	25.527	—
1920 ..	48	*arany K*	*159.602*	*101.481*	*29.814*	*290.897*	*87.097*	*182.435*	*269.532*	*21.365*	*20.833*	—	*532*	—
		pengő	**185.139**	**117.718**	**34.584**	**337.441**	**101.032**	**211.625**	**312.657**	**24.784**	**24.167**	—	**617**	—
		papír K	13,581.360	17,273.184	3,214.769	34,069.313	7,161.248	20,899.645	28,060.893	6,008.420	5,000.000	—	1,008.420	—
1921 ..	85	*arany K*	*159.781*	*203.214*	*37.821*	*400.816*	*84.250*	*245.879*	*330.129*	*70.687*	*58.823*	—	*11.864*	—
		pengő	**185.345**	**235.728**	**43.872**	**464.945**	**97.729**	**285.219**	**382.948**	**81.997**	**68.235**	—	**13.762**	—
		papír K	30,003.449	64,884.586	25,084.169	119,972.204	21,417.798	70,115.772	91,533.570	28,438.634	7,000.000	16,857.515	4,581.119	—
1922 ..	280	*arany K*	*107.155*	*231.731*	*89.586*	*428.472*	*76.492*	*250.413*	*326.905*	*101.567*	*25.000*	*60.206*	*16.361*	—
		pengő	**124.300**	**268.808**	**103.920**	**497.028**	**88.731**	**290.479**	**379.210**	**117.818**	**29.000**	**69.839**	**18.979**	—
		papír K	479,113.845	933,876.413	409,852.322	1.822,842.580	408,858.071	1.214,127.076	1.622,985.147	199,857.433	12,725.028	170,000.000	17,132.405	—
1923 ..	3.500	*arany K*	*136.890*	*266.822*	*117.100*	*520.812*	*116.817*	*346.893*	*463.710*	*57.102*	*3.636*	*48.571*	*4.895*	—
		pengő	**158.792**	**309.514**	**135.836**	**604.142**	**135.508**	**402.396**	**537.904**	**66.238**	**4.218**	**56.342**	**5.678**	—
		papír K	4.646,088.614	4.432,419.308	2.640,510.774	11.719,018.696	3.768,566.284	6.609,663.496	10.378,229.780	1.340,788.916	—	1.269,000.000	71,788.916	—
1924 ..	15.000	*arany K*	*309.739*	*295.495*	*176.034*	*781.268*	*251.238*	*440.644*	*691.882*	*89.386*	—	*84.600*	*4.786*	—
		pengő	**359.297**	**342.774**	**204.200**	**906.271**	**291.436**	**511.147**	**802.583**	**103.688**	—	**98.136**	**5.552**	—
1925 ..	—	**pengő**	**548.276**	**437.131**	**244.206**	**1,229.613**	**493.904**	**634.490**	**1,128.394**	**101.219**	—	**85.120**	**16.099**	—
1926 ..	—	**pengő**	**627.623**	**524.421**	**215.054**	**1,367.098**	**545.383**	**776.672**	**1,322.055**	**45.043**	—	**8.000**	**37.043**	—
1927 ..	—	**pengő**	**724.606**	**642.733**	**199.791**	**1,567.130**	**622.788**	**849.262**	**1,472.050**	**95.080**	—	**24.000**	**71.080**	—
1928 ..	—	**pengő**	**935.622**	**868.438**	**255.293**	**2,059.353**	**685.769**	**990.423**	**1,676.192**	**383.161**	**371.161**	**12.000**	—	—
1929 ..	—	**pengő**	**844.460**	**959.005**	**263.040**	**2,066.505**	**704.499**	**869.712**	**1,574.211**	**492.294**	**480.294**	**12.000**	—	—

meg kell állapítanom elsősorban is, hogy a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. t.-c. értelmében *a jelen ügyben a végleges állásfoglalás a törvényhatósági tanács hatáskörébe tartozik.* A m. kir. belügyminiszter úr az 1920. év elején leküldött és jelentésem III. részében ismertetett 78.365/1917—IV. b. számú leirata azért nem vette érdemi elbírálás alá a hozzá felterjesztett közgyűlési határozatot, illetve azért hívta fel a székesfőváros közönségét új határozat hozatalára, mert a miniszter úr

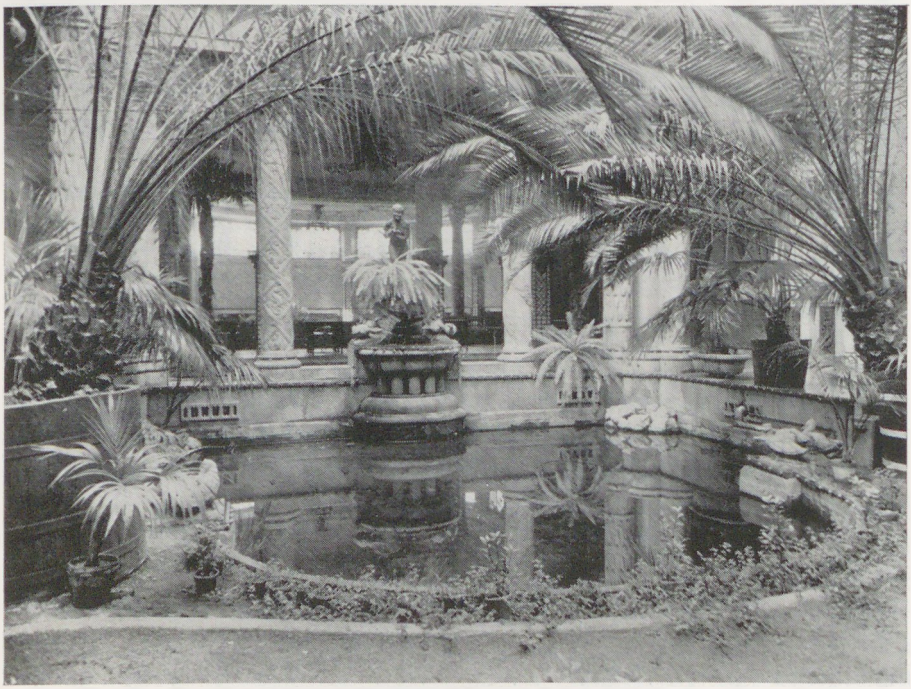

A Szent Gellért-fürdő pezsgőfürdője helyén volt télikert termális tavacskája

nézete szerint a jóváhagyni kért közgyűlési határozat a lényegesen megváltozott viszonyok következtében revizióra szorul.

A belügyminiszter úrnak ez az állásfoglalása abban az időben teljesen megérthető volt, mert a leirat kelte idejében már nyilvánvalóvá vált, hogy a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló építkezése az erre engedélyezett 10,317.712 korona hitelösszeg keretét jóval meghaladta. A jelen előterjesztésemben az évenkinti kifizetésekről egybeállított kimutatásokból megállapítható, hogy az 1919. év végéig történt kifizetések már ekkor 16,033.239 koronát tettek ki. Igaz, hogy ezek már vegyes értékű koronákban eszközölt kifizetések voltak, azonban jól tudjuk, hogy a közvélemény, különösen pedig a hivatalos felfogás ebben az időben a már nagymértékben leromlott valutánkat még teljes aranyértékűnek gondolta. Csak jóval később, körülbelül az 1924. év

folyamán következett be a hivatalos felfogásban is az a változás, amely már elismerte, hogy az infláció ideje alatti koronaértékelések már nem tekinthetők többé aranyértékűeknek. Ez volt az oka annak, hogy a belügyminiszter úr »megváltozott viszonyokra« hivatkozott és szükségesnek tartotta revideálni a közgyűlés határozatát, holott aranykoronaértékben az 1919. év végéig mindössze csak 9,474.521 korona értékű kifizetés történt, tehát *ebben az időben az engedélyezett hitelkeretet tulajdonképen még nem is léptük át.*

Mindezekre való tekintettel és azért is, mert a végelszámolással kapcsolatban olyan összegű további hitelengedélyezésről, amely az 1930. évi XVIII. t.-c. 42. §. *n)* pontja alatt megállapított 500.000 pengős értékhatárt meghaladná, szó sincsen, továbbá, mert az építkezésnek aranykoronaértékben számított költsége az engedélyezett hitelkereten belül maradt, *újabb közgyűlési határozat hozatalára nézetünk szerint nincsen szükség* és így a jelen üggyel kapcsolatos kérdések a fenti törvény 42. §. (2) bekezdése értelmében a törvényhatósági tanács hatáskörében is elintézhetők.

A leszámolás ügyével kapcsolatos anyag ismertetése során már előadtam, hogy a leszámolásba már be van állítva egy 22.040 pengőt (19.000 aranykoronát) kitevő tétel azoknak az alkalmazottaknak a külön díjazására, akik az építkezéssel és annak leszámolásával kapcsolatban külön munkálkodást fejtettek ki. Tekintettel a székesfőváros nyomasztó gazdasági helyzetére, a most említett célra csupán 10.000 pengőnek (8620·69 aranykoronának) a felhasználását javasolom, miért is az építkezés leszámolási végösszege ezen különbözet erejéig az alábbi határozati javaslatom szerint csökkentendő lesz.

Mindezek után a következő határozati javaslatot terjesztem a t. törvényhatósági tanácshoz elfogadás végett:

A törvényhatósági tanács a polgármester előterjesztése alapján a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló létesítése, illetve megépítése ügyében elkészített, *a főszámvevő által átvizsgált és csatoltan bemutatott leszámolást elfogadja annak tudomásulvétele mellett, hogy* az 1240/1910., az 1514/1910.,

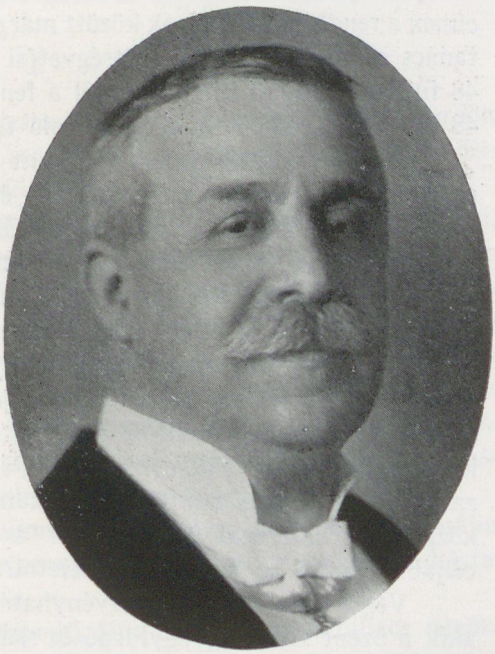

A magyar balneológia egyik úttörője, Bossányi Béla, a Szent Lukács-fürdő volt fürdőorvosa s a Szent Gellért-fürdő első orvosa, aki 1919-ben tragikus körülmények között hunyt el

a 726/1911., a 2176/1911., a 788/1913., az 1307/1913., a 800/1913., az 1273/1914., a 277/1917. és végül a 30/1928. kgy. számú közgyűlési határozatokkal *engedélyezett összesen (aranyértékben) 10.801.021 K 66 f-t kitevő hitelösszeggel szemben (ugyancsak aranyértékben számítva) összesen 9,611.488 K 61 f kiadás merült fel*, amely kiadásokban már bennfoglaltatik az I., Kemenes-utca 38/2/b/2. hrszámú Luppu-féle telek megszerzési költsége is, amelyre pedig a 788/1913. kgy. számú közgyűlési határozat külön fedezet kijelölését mondotta ki. Megállapítja azonban a törvényhatósági tanács, hogy az aranykoronában való átszámítások alapján *előállott 1,189.533 K 05 f összegű megtakarítás voltaképen a valóságban teljes mértékben devalválódott*, mert a felvett külföldi valutakölcsönök (amelyekből a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló intézménye is épült) korona értékekre történt átváltásuk folytán a háború és az inflációs időszak alatt fokozatosan elértéktelenedtek. Tudomásul veszi továbbá a törvényhatósági tanács azt is, hogy *a megtakarítás devalválódása folytán a leszámolás során kifizetésre került és annak idején az átmenő kiadásoknál elszámolt többrendbeli vállalkozói végszámla követelésre, továbbá az építkezéssel és annak elszámolásával kapcsolatos 10.000 P-t kitevő külön munkák díjazására, úgyszintén a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzeme által kiegyenlített tartozások visszatérítésére összesen még 42.716 pengő 48 fillér költségösszeg szükséges, amelynek fedezete iránt* az 1931. évi költségvetésben a XI. fejezet VIII. címen a rendkívüli kiadások között már *gondoskodás történt;* a törvényhatósági tanács a most megjelölt költségvetési fejezeten előirányzott 54.756 pengő 48 fillér rendkívüli hitelösszegből a fentiek szerint szükséges 42.716 pengő 48 fillérnek a mondott célokra való felhasználását engedélyezi.

A polgármester úrnak a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemi eredményeinek (pengőértékben való) évenkinti alakulásáról készített kimutatását és az ezzel kapcsolatos megállapításokat tartalmazó jelentését a törvényhatósági tanács tudomásul veszi és azt a 78.365/1917—IV. *b)* számú leiratában foglaltakra való hivatkozással azzal a kéréssel terjeszti föl a m. kir. belügyminiszter úrhoz, hogy a belügyminiszter úr a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemi szabályzatának bemutatására vonatkozóan a most idézett számú leiratában kifejezésre juttatott kívánságát a jelen ügynek az elintézésével kapcsolatban ejtse el, mert a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. t.-c. 88. §.a értelmében az üzemi szabályzat kérdése generálisan fog rendeztetni és az ebben az ügyben hozandó közgyűlési határozat annakidején a belügyminiszter úrhoz jóváhagyás céljából amúgy is fel fog terjesztetni.

Végül elhatározza a törvényhatósági tanács, hogy mindazok részérei akik a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló létrehozatala és megépítése körü, önzetlen munkájukkal jelentősebb érdemeket szereztek, köszönetét fejezi ki; fölkéri a törvényhatósági tanács a polgármester urat, hogy erről az érdekelteket megfelelő módon értesítse.

A törvényhatósági tanács ezt a határozatát további eljárás végett a polgármesterrel az iratok kiadása útján közli és egyben a határozatban megemlített kérdések tekintetében fölterjesztést intéz a m. kir. belügyminiszter úrhoz.«

*

A fenti elszámolást a székesfőváros törvényhatósági tanácsa 1931-ben a december 3-án tartott tanácsülésen 802/1931. tvhat. tan. szám alatt jóváhagyóan tudomásul vette s ezzel a Szent Gellért-fürdő építkezésének hatalmas és hosszadalmas ügye tulajdonképen lezárult.

VI.

Javaslatok és intézkedések a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemeredményeinek javítására.

Röviddel a Szent Gellért-fürdő és szálló elkészülése után, 1918. október 31-én kitört a forradalom. A megnyitás óta amúgyis elsősorban katonai célokra lefoglalt szálló és fürdő ettől kezdve még hosszabb ideig majdnem teljesen el volt zárva a polgári lakosság elől. A kommunisták rövid uralmá erős nyomot hagyott a Szent Gellért-fürdő és szálló életében is, hiszen elkommunizálták a főváros fürdőit is.

*

A világháború folyamán teljesen leromlott a székesfővárosi fürdők állapota, a forradalmi események sem voltak alkalmasak arra, hogy céltudatos fürdőpolitikát segítsenek elő.

A fürdőkben kollektív szerződéseket kötöttek az alkalmazottakkal, bizalmi személyek igazgatták az egyes intézeteket stb., sőt 1919. április 6-án a főváros népbiztossága elrendelte, hogy »a főváros területén levő összes fürdők« (gyógyfürdők, hidegvízgyógyintézetek stb.) a főváros birtokába veendők. A birtokbavétel tényleges foganatosítása iránt — miként a rendelet mondja — e rendelet végrehajtására vonatkozólag kiadandó külön utasítás fog intézkedni. A birtokbavételig a fürdők jelenlegi tulajdonosai (magánosok, részvénytársaságok stb.) az üzemet az eddigi módon tovább vezetni tartoznak. A jelen rendelet ellen vétők forradalmi törvényszék elé kerülnek.

Csak mellékesen, mint kuriózumot említem meg, hogy 1919. évi május hó 29-én a Budapesti Munkás- és Katonatanács még a következő rendeletet adta ki:

»A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács Elnöksége a Gellért-gyógyfürdő és szálló vezetőségének a Munkástanáccsal együttesen tett előterjesztése alapján a Gellért-szálló szobaárait az eddigi árak 25%-ával olcsóbban állapítja meg.

Ez az engedmény a 10%-os fűtési és világítási pótlék, valamint a 15%-os kiszolgálási díj törléséből áll elő.

Ezzel egyidejűen elrendeli az Elnökség, hogy az *egy napra* kiadott szobáknál, tekintettel az ezzel járó nagyobb üzemi költségeket, a szobaárakhoz *30% pótdíjat* számítson fel a vezetőség.

Ez a pótdíj indokolt esetekben, mint például hivatalos utazásoknál, katonai személyeknél stb. nem számítandó be.

A szobaárak mérsékelésénél tekintetbe vette az elnökség, hogy a szálló munkásai fixjavadalmazásban részesülnek és így kiszolgálási díj felszámítása nem indokolt, másrészt, hogy a *szálló most már nem luxuscélokat szolgál, hanem ottan gyógyulást kereső proletárok nyernek elhelyezést*«.

*

A kommunizmus bukása után a Gellért-szállót részben a *románok* szállták meg, utánuk pedig a *Nemzeti Hadsereg Fővezérségének* lett a székhelye úgy, hogy sokáig eredeti célkitűzését illetően kihasználatlanul állott.

*

A Szent Gellért-fürdő építkezési elszámolásában közölt táblázat elárulja, hogy 1920-ban az egész intézmény bevételeinek összege pengőértékben átszámítva az 1919. évinek közel *egyharmadára* csökkent: 337.141 pengőt tett ki, ebből a fürdőbevétel mindössze 185.139 pengő. A következő, 1921. évben a fürdőbevétel majdnem ugyanannyi maradt (185.345 pengő), 1922-ben lecsökkent 124.300 pengőre, 1923-ban 158.792 pengőre emelkedett, csak 1924-ben érte el a 359.297 pengőt, tehát az 1919. évi fürdőbevételek felét, míg az egész üzem, tehát a szállodát is beleértve, elérte majdnem az 1919. évi bevételt.

Ez a helyzet természetesen erősen foglalkoztatta az illetékes köröket, sőt, — miként látni fogjuk — az autonómia képviseleteiben is igen sokan foglalkoztak a helyzet okainak a kivizsgálásával és a helyzet javításának módozataival.

Elsősorban foglalkozott azonban ezzel a kérdéssel az intézmény vezetősége.

*

Az iratok között kezembe akadt egy hivatalosan be sem iktatott *memorandum*, mely a Szent Gellért-fürdő egyik belső alkalmazottjának a »gondolatait« tartalmazza. Ezt a memorandumot érdemesnek tartom leközölni, — nem mintha a fejtegetésekkel mindenben egyetértenék, hanem, mivel meg akarom ezzel örökíteni a memorandum szerzőjének sok helyen egészen komoly elgondolásait, amiket a későbbi jövő igazolt.

»A világháború után bekövetkezett szálloda-konjunktúra minden országban véget ért. A szállók, hogy fennmaradásukat biztosítsák, kénytelenek egész üzemüket új alapokra fektetni, kiadásaikat csökkenteni, új jövedelmi forrásokat keresni, a meglévőket pedig jobban kihasználni, hogy ezáltal a szobákra eső terhet enyhítsék és a teherbírásban elgyengült közönség részére a szállók használatát ismét lehetővé tegyék.

Ez főleg az elsőrangú szállókra vonatkozik, melyeknek fenntartási költségei már a béke éveiben is igen magasak voltak, de most ez még fokozódott a mindenféle címen kivetett egyenes és közvetett adók által.

A pesti szállók közül a fent mondottak elsősorban a Szent Gellért-fürdő és szállóra vonatkoznak. A Székesfőváros e szép üzemének építésénél a legtöbb súlyt *a külső és belső fényűzésre fektették* anélkül, hogy ennek jövedelmezőségét számításba vették volna.

Csak a rendezetlen pénzügyi helyzetünknek köszönhettük, hogy üzemünk létalapjaiban eddig össze nem omlott, de ennek előbb vagy utóbb be kell következnie, hacsak idejében megfelelő átalakításokkal ennek elejét nem vesszük.

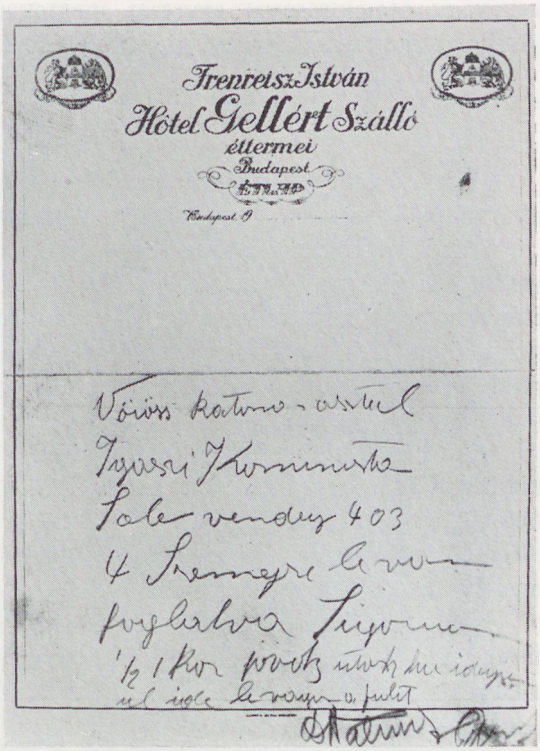

Az 1919. évi proletárdiktatura egyik emléke a Szent Gellért-szálló éttermének étlapján. A felírás: »Vörös katona-asztal Igaszi Kominista Salo (szálló) vendég 403. — 4 Szemejre le van foglalva Sigorúan — ½1kor jövök ütök ha idegen ül ide levágom a fülit.« Aláírások

A szobák aranyértékben megállapított ára, tekintettel a fentemlített teherbírás csökkenésére, nem lesz emelhető. Napi bevételünk tehát normális üzletmenet mellett 15% üres szobával, engedmények nélkül, napi 2083 korona, de a szükségképen adott engedmények révén még ennél is kevesebb.

Feltételezve, hogy a befektetett tőkét nem kell törlesztenünk, várható bevételünk oly csekély, hogy alig fogja rendes kiadásainkat és a feltétlen szükséges befektetéseket fedezni. Tehát nem csak az amortizáció és a befek-

tetett tőke kamatfizetésének lehetősége nem lesz meg, hanem tőke hiányában a szálló mai nívóját sem tudjuk majd fenntartani.

Helyzetünkön nem újabb nagy építkezés, hanem csakis a meglévők átalakítása segíthet és ennek oly módon kellene történni, hogy sem az üzem jellege, sem pedig a szálló színvonala változást ne szenvedjen.

Sorra veszem tehát mindazon helyiségeket, melyeknek megszüntetésével vagy átalakításával egyrészt megtakarítás érhető el, illetve többet jövedelmezhetnek, másrészt új bevételi forrásokat képezhetnek.

A Zeneterem és Dohányzó.

Évek óta figyelem e két helyiség látogatottságát, amely télen gyenge, nyáron pedig egyetlen egy vendég nem látható ott.

Meg vagyok győződve, hogy *nyilvános helyiségeink még 600 szoba mellett sem telnének meg.* A helyiségek fenntartási és karbantartási költségei elég nagyok, fűtést, világítást ma is számítva. Csekély bevételük alig jöhet számításba. E két helyiséget tehát meg lehet szüntetni. Marad vendégeink rendelkezésére a Hall, a Galleria, az olvasó és írószoba, valamint a mai női szalón, mint zeneterem.

A megszüntetendő két helyiségből egy nagy, bankett, tánc, vagy kiállítás célját szolgáló terem lenne. Szállónknak ilyen 100—150 személyt befogadó bankett-terme nincsen, de erre szüksége van. A mai bárhelyiség office-ul szolgálna, miután a folyosó oldalról ajtót kapna, a terem oldalon levő nyílása pedig befalaztatna.

Az átalakítási költségek, azt hiszem, nem lennének nagyok. A Zeneterem szép falának mintájára lenne az egész terem. Ezenkívül a mennyezet, a kandalló, a nem egyformájú ablakok és a székekből álló berendezés igényelne jelentősebb összeget.

E terem biztosan keresetté válna és így egyrészt a vendéglőn keresztül, másrészt terembérek útján, jövedelmező részévé válna a szállónak. A terem egyébként zárva lenne s így világítása és fűtése megtakarítható.

A márványétterem és alsóterrasz.

A szálló vendéglőhelyiségei éppen úgy, mint a nyilvános helyiségei a szálló méreteihez arányítva túl nagyok, bennük a vendégek széjjelszóródnak és rossz üzletmenet látszatát keltik. Nagy mértékben drágítja ez a vendéglő költségeit is, a felügyeletet pedig ugyancsak megnehezíti.

Teljesen kizárt dolog, hogy valaha is, akár a legjobb vezetés mellett, a mai vendéglőhelyiségeink megteljenek. Annak, hogy a vendéglő rezsiköltségei nagyok, közvetve mi is kárát valljuk, mert *a drága vendéglő miatt a szálló látogatottsága csökken.* Ami a külső vendégeket illeti, azok, ha Pesten minőség-

ben és mennyiségben ugyanazon az áron étkezhetnek, mint nálunk, nem igen fognak Budára jönni, hogy ugyanezt megtalálják.

A vendéglőhelyiségekből tehát elvenném a Márvány-éttermet és az alsóterraszt, esetleg még a sarokéttermet is. E három helyiséget *mozgóképszínházzá alakítanám át.* Egész Budán alig van egy a jobb közönség által is látogatható mozi. Ha pedig innen Pestre megyünk, legközelebb a Corsó, a Korvin és az Uránia vannak, de mindegyik legalább is félóra járásnyira van a Szent Gellért-szálló környékétől.

Egy mozinak itt egészséges létalapja van. Jövedelmezőség tekintetében megemlítem, amit a napokban tudtam meg, hogy az Apollo-mozi békében 600.000 korona tiszta jövedelmet hozott a Royálnak és ezt a csőd felé gravitáló vállalatot ezzel meg is mentette.

A márványterem a sarokétteremmel, vagy anélkül színházhelyiséggé alakulna, a terrasz pedig a pénztár, váró- és buffet-helyiséget adná. Azt hiszem, ha a terraszt az épület stílusának megfelelő üvegfallal és tetővel látjuk el, ez semmit sem fog rontani az épület szépségén, sőt talán, még szépíti is azt. Tűzrendészeti szempontból a helyiség nem kifogásolható.

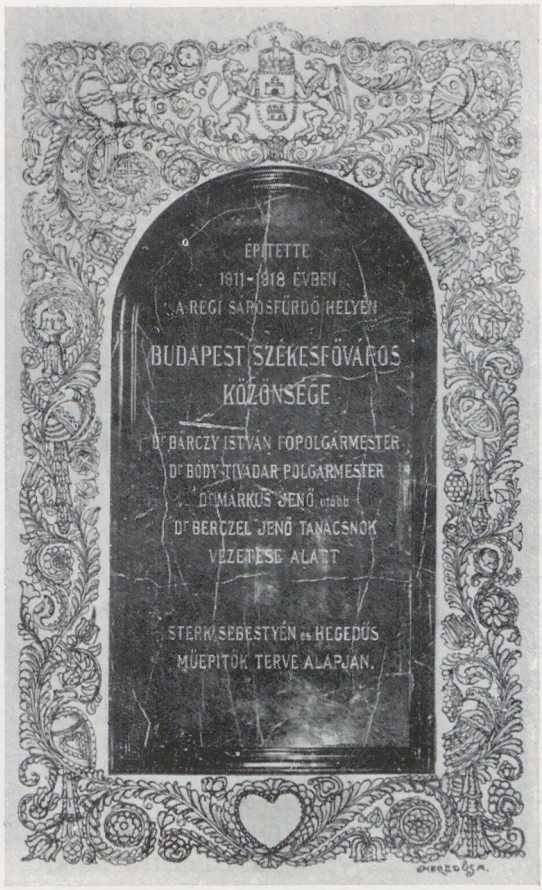

Annak az emlékalbumnak a címlapja, amelyet a Szent Gellért-szálló vezetősége Magyarország Kormányzójának, vitéz nagybányai Horthy Miklósnak ajánlott fel, a Nemzeti Hadsereg főparancsnokának a szállóban eltöltött ideje emlékéül. A címlapon — amelyet Hegedüs Ármin építész tervezett — a Szent Gellért-fürdő és szálló emléktáblájának hű fényképe látható

Bejárat a mai terraszfeljáraton volna. A terraszon a váróhelyiség, buffet és jegypénztár találna elhelyezést. A kijárat pedig a fürdőkapun át lenne. Ruhatár, vetítőhelyiség és toilette könnyen elhelyezhetők, hisz részben meg is vannak.

Hogy a nagy fürdőcsarnok báli céloknak tovább is megfeleljen, összeköttetést létesítek a konyhával, vagy a mai ruhatáron keresztül, vagy a buffet meglévő ajtóját bővíteném, esetleg egy harmadik megoldást is lehet találni. Újabb ruhatárnak a fürdő előcsarnokában adnék helyet.

A télikert.

A télikert elhelyezése egy alapjában elhibázott dolog. A szállónak nem szerves része, de ha az volna, akkor is alig hiszem, hogy sokan tartózkodnának ott a szálló vendégei közül, akárcsak a hallban, vagy egyéb társashelyiségben, ahol ha közönség van, azok csak külső vendégek és *legtöbbször olyanok, akik felhasználják karosszékeink kényelmét anélkül, hogy bármit is fogyasztanának.*

Igaz, néha bérbe van adva, de mivel esetről-estre külön kell fűteni, az alig jelent jövedelmet. Arról gondoskodni, hogy temperatúrája folyton olyan legyen, hogy az ott tartózkodást kellemessé tegye, erről szó sem lehet, mert horribilis költségbe kerül és semmi célja nincsen, miután ott tartózkodni úgyszólván senki sem akar.

Vessük tehát fel, mi célja van télikertünknek, mert az csak nem cél, hogy egyeseknek megmutatjuk, vagy hogy a délszaki növények ott tenyészhelyet találjanak. A szálló és fürdő szempontjából erre szükség nincsen, mert sem a szállót, sem a fürdőt egyetlen délszaki növény nem díszíti, kivéve a szálló kapuja előtt álló két pálmát. *A télikert tehát így felesleges, meg kellene szüntetni és belőle valami hasznos helyiséget alakítani. Központi igazgatóságunknak már kész tervei vannak uszoda építésére, de ezt a kiküldött bizottság nem hagyta jóvá.*

A Zander.

A Zander távol esik attól a városrésztől, amely gyermekeit Zanderbe küldi, vagy maga is odajár. Fenntartása, azt hiszem, többe kerül, mint amennyi a bruttó jövedelme és hogy ez a helyzet javulna, arra alig van kilátás. Miután gyógyszálló vagyunk, a Zanderra szükség van, de olyan helyre kellene helyezni, amely értéktelen, mert *ma a szálló legértékesebb helyét foglalja el és csonkává teszi egyik emeletünket.* Ilyen hely az I. emeleti zeneterem, amely ma — kivéve a tánciskolát — semmi célra nem használható, a mellékhelyiségek hiánya és a konyhától való távolsága miatt. Táncok alkalmával az innen kihallatszó zaj a szálló legjobb lakosztályait lakó vendégeknek kellemetlen, a kitóduló közönség is gyakran fel-alá sétál a folyosón, a szobák előtt és zajával ugyancsak kellemetlenkedik. Ha a terem mai előterét a folyosótól egy fallal elválasztom, a Zandert minden mellékhelyiségével itt kényelmesen el lehet helyezni, sőt talán forgalmát is emelhetjük, ha a zenekari balkonról a férfi és női napfürdővel összekötöm. Ilyenformán a hidegvízgyógyosztály, a napfürdő és a Zander egymástól megközelíthetők lennének.

Ennek az elhelyezésnek azonban más célja is van. A Zander ma ugyancsak négy szobánkat választja el a szállótól, de *mivel a szállóban levő vendéglős és tisztviselőlakások majdnem 7—8 százmillió korona szobaértéket képviselnek* és jó üzletmenet mellett ilyen jövedelemtől esünk el, de főleg *mert nyáron a szálló északi oldala a legkeresettebb*, e lakások megszüntetése szükséges volna, mert minden áldozatot megér.

A Zander-helyiség kiépítésével és a vendéglős lakással egy *50—52 szobás emeletünk lenne*, a mai 30 helyett. A szobák számának növekedése csökkenti az egyes szobák árát és szállónk konkurrencia képesebb is lesz.

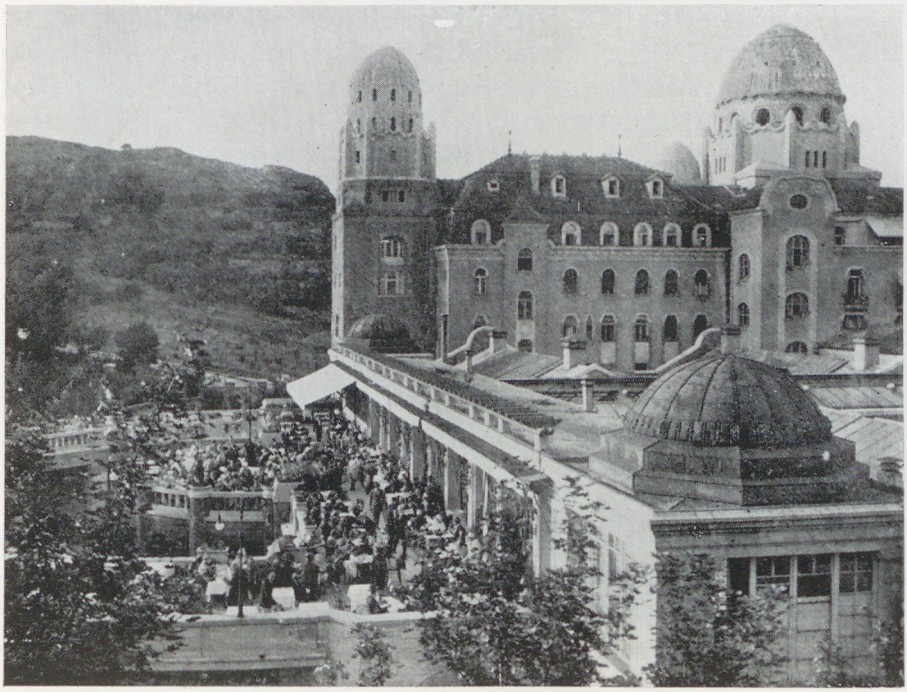

A Szent Gellért-fürdő nagy terrasza, ahol nyáron délután és este élénk a társadalmi élet

A fent vázolt átalakítások talán merészeknek látszanak. Mérlegelésüknél azonban csak az jöhet számításba, vajjon *veszít-e a szálló*, illetve az üzem mai jellegéből, vagy nívójából és hogy az átalakításokra befektetett tőke csak saját kamatját lesz-e képes fedezni, vagy pedig hogy egész üzemünk mérlegére kedvezően fog-e hatni?

Üzemünk két új ággal szaporodna: *uszodával és mozgószínházzal.* Mindkettő kereskedelmi és műszaki igazgatása újabb költségbe nem kerül. Az uszodát a forrás bőven tudja táplálni, kazánjaink pedig elég nagyok arra, hogy újabb helyiségünket és a kis terraszt fűtsék. Mivel a mozit csak

jobb közönség részére tenném elérhetővé és ma a mozit már nagyon jó közönség is látogatja, remélni lehet, hogy vendéglőnk forgalma is nyer.

A Székesfőváros vezetősége eddig is méltán büszke volt a Szent Gellért-fürdő és szálló üzemére. Megnyitása óta sok előkelő idegent, közte sok üzletembert kalauzoltam körül. Voltak sokan, akik csak bámulatukat fejezték ki a látott szépségek felett, de sokan voltak azok is, akik a végén a következő véleményt nyilvánították: »*szép, szép, de jövedelmez is ez az üzem?*«, vagy pedig: »nagyon szép minden, de ez az üzem nem lehet jövedelmező, ilyen költekezést csak a város engedhet meg magának«.

Azok az urak, akik az utóbbi véleményt nyilvánították, szakemberek, illetve kereskedők voltak. Nem volt nehéz erre a megállapításra jutni, mert hisz az természetes, hogy a nyilvános helyiségek költségeit a vendégszobáknak kell fedezni. Vendégszoba azonban a nyilvános helyiségek arányaihoz képest kevés van és így egyre nagy teher jut. Újra és újra ismétlem, hogy *miután szállónk és vendéglőnk a város központjától távol van, nekünk ugyanazt, sőt többet kell nyujtani a közönségnek és okvetlenül olcsóbban, mint azt a pestiek adják.* A felsorolt átalakítások után az üzem egészen más képet nyujtana. Bárhova tekintene a szakértő szem, csak azt látná, hogy a vendégek kényelmének figyelembevételével, minden hely ki van használva, az üzem egymást kiegészítően sokoldalú és a mai nehéz gazdasági viszonyokra való tekintettel, minden ágában a legjobbat tudja nyujtani, a legkisebb árért.«

Budapest, 1924. június hó 13-án.

*

Közvetlenül ennek a beadványnak a kelte után, 1924. július 31-i kelettel került a székesfővároshoz dr. *Benczur* Gyula egyetemi magántanárnak, a Szent Gellért-fürdő akkori főorvosának a beadványa, a következő szöveggel:

»Tekintetes Tanács!

Alulírott, mint a Szent Gellért- gyógyfürdő vezető főorvosa, kötelességemnek tartom, hogy a mai nehéz viszonyok között, amikor a Gellért-fürdő kitűnő gyógyforrását és gyönyörűen berendezett gyógyosztályait alig egy pár ember használja, jelentést tegyek arról, minek tulajdonítsam e szomorú jelenséget s miképen vélek ezen legalább bizonyos fokig segíthetni. Teszem jelentésemet azért, mert kötelességemnek tartom az orvosilag reámbízott fővárosi gyógyintézettel szemben, de kötelességem magammal szemben is, nehogy valaha valaki azt mondhassa, hogy midőn én az intézetnek főorvosa voltam, nem tettem meg minden tőlem lehetségest a betegforgalom emelésére.

A siralmas látogatottság okait a következőkben látom:

1. Az általános, szomorú gazdasági helyzetben, melynek folytán *külföldi már alig keresi fel intézetünket*, nem úgy, mint 2—3 évvel azelőtt, sőt még tavaly is, hiszen *Magyarország ma a világ egyik legdrágább országa* s külföldi hasonló jó hírneves gyógyfürdőt féláron élvezhet Ausztriában, Csehszlovákiában, Olaszországban stb.

2. *A magyar ember szegény. A Gellért-fürdőnek olyan hírét költötték az országban, hogy csak milliárdosoknak való*, pedig e hír jogtalan, ennélfogva sem pesti, sem vidéki beteg alig meri felkeresni.

A Szent Gellért-fürdő parkja, amelynek helyén létesült később a hullámfürdő

3. Különösen *vidéken még alig ismerik a Gellért-fürdő gyógytényezőit*, mint ahogy a Lukácsfürdőt, Császárfürdőt (vagy a régi Sárosfürdőt) az egész országban ismerik. Vidéki orvosok is csak elvétve tudnak a Gellért-fürdő gyógytényezőiről. Hogy pesti orvosok ma, midőn az orvosok is a megélhetéssel, sajnos, részben az éhséggel küzdenek, betegeiket inkább kezelik maguk a beteg otthonában, minthogy fürdőbe küldjék, ez emberileg érthető.

4. *Elszakított területről* a mai Magyarországba igyekvő betegnek nem igen adnak vízumot, hanem ottani fürdőkbe irányítják őket, azoknak pedig, kiknek mégis sikerül átjutniok ide, már kétheti ittartózkodás után orvosi bizonyítvány alapján folyamodniok kell, hogy tovább ittartózkodhassanak.

Ilyen körülmények között egy új gyógyfürdőt fellendíteni csaknem lehetetlen, mégis nagy energiával meg lehet csinálni. Az az aránylag kevés beteg, ki öt év alatt a Gellért-fürdőt felkereste, nagyon meg volt elégedve, kevés kivétellel szép gyógyeredményeket értünk el, s azt hiszem, hogy nem vagyok szerénytelen, ha azt mondom, hogy *a Szent Gellért-gyógyfürdőben folyiatott orvosi vizsgálatok és kezelések ellen panasz aligha merülhetett fel*, hanem a látogatottság hiányának az okai a fentjelzettek. Budapesten, sőt a Gellért-fürdő közelében más physikotherápiás gyógyintézet is van, magángyógyintézetek, melyeknek házbért kell fizetniök, gyógyforrásuk, szállójuk nincs, mégis jövedelmeznek. Kell tehát, hogy a mi óriási előnyeinket érvényesítve, intézetünket fellendítsük s a fővárosnak újra jövedelmező intézményévé tegyük. Ezt következőkép gondolom elérhetni:

A Gellért-fürdőt az egész országban, mint gyógyfürdőt és gyógyszállót kell ismertté tenni. Ez egyrészt előnyt biztosít neki más szállodák felett, másrészt más physikotherápiás gyógyintézetek felett. Mint régebbi beadványaimban ismételten hangsúlyoztam, előre láttam, hogy a Gellértszálló csak addig lehet tele, míg a konjunkturális viszonyok Pesten nagyok, amíg Budapest más nagyvárosnál olcsóbb, de most, hogy bekövetkezett az ellenkezője, *csak mint gyógyfürdőtől várhatjuk további jövedelmezhetőségét.* Tudom, hogy apróbb tökéletesítésekkel gyógyosztályait még tökéletesebbé lehetne tenni, de ez most nagyon ráér. Egyelőre nem kellenek újabb gyógytényezők, hanem a régieket kell, hogy nagyobbszámú beteg használja.

1. Egy új intézmény felállítását mégis melegen pártolom. *Ez az uszoda létesítése.* Az uszoda gyógy- és általános higiéniai szempontból is elsőrendű fontosságú, de *még fontosabb gazdasági szempontból.* Talán ha az uszodaterv már egy esztendővel előbb keresztül hatolt volna, az idei év súlyos gazdasági helyzetét lényegesen megkönnyítette volna. *A Gellért-gyógyfürdő egy gazdag ország gazdag vendégei számára épült.* Ma az ország lakossága szegény, idegen alig jön és így minden tekintetben kívánatos, *hogy a gyógyfürdő és szálló előkelő voltából annyit engedjünk, hogy az ország mai, még 20—40 évig feltétlenül a háború előttinél szegényebb lakosságának hozzáférhetővé legyen.* Ezért is télikert helyett uszodára van szükség.

2. Újból és nagyon intenzíven ajánlom azt, hogy a gyógyszálló legtöbb szobáját ugyan előkelő szállói árakon adjuk ki gazdag betegeknek, vagy egészségeseknek, *legalább 30—40 szobát azonban polgári áron igazán gyógykezelést igénylő, objektív tünetekkel bíró betegnek.* (Vajjon a szobát igénylő valódi beteg-e, jogosult-e a polgári árú gyógyszobára, azt a főorvos díjtalanul, az igazgató pedig az illető társadalmi állása alapján ítélhetné meg.) E fontos intézkedést nem helyettesíti az, hogy az adott esetben erős engedményt adunk a szoba árából. Utóbbi csak humánus intézkedés. De ha a lapok útján *az egész országgal tudatjuk*, hogy a Szent Gellért-gyógyszállót az idők szavának engedve, *30—40 polgári árú szobával* a gyógyulást keresők számára hozzá-

férhetővé tettük, nehogy magyar betegeink külföldi fürdőre szoruljanak, *ez egyszersmind nagy üzleti fellendülést jelentene.* Természetesen e szobák lakóit az orvosok is polgári áron kezelnék.

3. Rendkívül fontos a *pensio-rendszer* bevezetése, mint ahogy ez minden külföldi szanatóriumban, gyógyfürdőben, üdülőhelyen van. Csaknem minden itt lakni szándékozó gyógyvendégem első kérdése *»mennyi a pensio?«* Midőn hallja, hogy ez nincs, elkomolyodik, nem tud anyagilag tervezni. A penziónak jónak, bőségesnek, jutányosnak kell lennie, hogy szívesen vegyék igénybe.

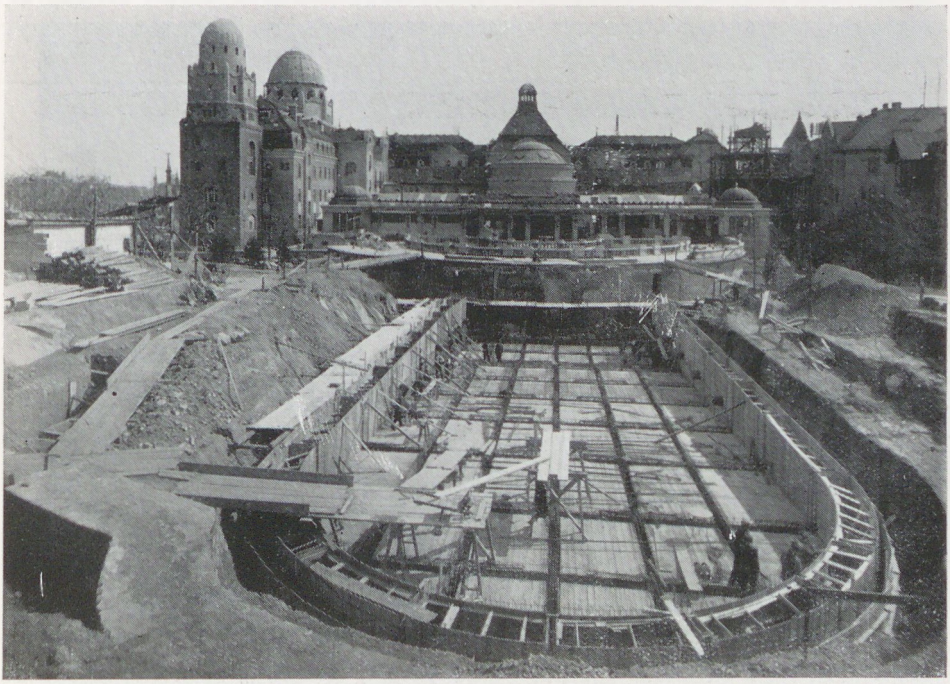

A Szent Gellért-fürdő hullámfürdőjének építkezése

A penziós ételeknek olyanoknak kell lenniök, hogy a könnyebb étkezést igénylő beteg is élvezhesse. Az ételek elsőrendűek legyenek, az étterem az egész országban jónak ismert.

4. Mindenekelőtt fontos az egész országban a Szent Gellért-gyógyszállónak, mint gyógyfürdőnek az ismertté tevése, *főleg vidéken.* Orvosoknak *állandóan, 1—2 havonta párszoros reklámcédulát kell küldeni,* a vidéken mindenfelé legyenek *plakátjaink,* minden nagyobb mozi vagy színházfüggönyön olvasható legyen. *Költséget nem kímélő, kissé amerikás reklámmal tízszeresen hozzuk be a reklámra kiadott pénzt.*

5. A reklámra feltétlenül igénybe kell venni *a sajtót*, mert sajtó nélkül mai nap egy intézmény fellendülése alig képzelhető. 10—12 különböző irányú ujságba, egypár nagyobb vidéki lapba kell közzétenni, hogy 30—40 szobát polgári áron adunk a betegeknek, hogy penziórendszert léptettünk életbe, hogy elsőrangú gyógytényezőink, kitűnő forrásunk van, hogy a jövő évadtól kezdve thermáluszodát létesítünk.

6. Ha végül régi kívánságomat hangsúlyozom, hogy a Gellért-fürdőben a jövő évad alatt *csak annyi és oly zajos mulatság legyen, amelyik az intézmény hírnevének nem árt és gazdaságilag szükséges*, úgy a legfontosabb tényezőket elsoroltam, melyek életbeléptetése útján meggyőződésem szerint néhány év alatt még a mai nehéz viszonyok közt is virágzó és jövedelmező intézményt lehet a Gellértből csinálni.«

Budapest, 1924. július 31.

*

Mindkét beadványhoz csatlakozva közlöm végül *Bánlaky* Géza, a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló központi igazgatójának következő előterjesztését, amely 1924. szeptember hó 24-én kelt és amelyet az előbbi két memorandummal együtt juttatott el az illetékes tényezőkhöz:

»Tekintetes Tanács!

Köztudomású, hogy a gazdasági élet hazánkban lényeges változáson megy át. A háború következményeként fellépő nagyfokú eltolódások kiegyenlítődésének, a pénz értékcsökkenésével kapcsolatos konjunktúrák megszűnésének és a megcsonkított, javaitól megfosztott országban az újraépítésnek küzdelmes korszaka következik be.

Amint az államnak legelső és legfontosabb feladata most pénzügyi és gazdasági egyensúlyának helyreállítása és az elmult évek káros jelenségeinek szanálása, úgy minden vállalat és gazdasági tényező, ha fennmaradását biztosítani kívánja, *kénytelen üzemmenetét a leggondosabb revizió alá venni* és mindazokat az intézkedéseket megtenni, amelyek a változott viszonyok mellett szükségessé válnak.

Ezért, ha a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemét a legsúlyosabb válságnak kitenni nem akarjuk, kellő időben felül kell azt vizsgálnunk abból a szempontból, *vajjon a következő években a bevételek és kiadások egyensúlyban tarthatók-e*, mily intézkedések szükségesek egyrészt a kiadások csökkentésére, másrészt a bevételek fokozására és vajjon nem lehetséges-e esetleg mélyrehatóbb változásokkal a jövő prosperitását biztosítani.

Hogy a Szent Gellért-gyógyfürdőt és szállót, mint üzemi vállalkozást helyesen megítélhessük, vissza kell pillantanunk annak keletkezésére és az elmult évek tapasztalataira.

Az intézmény az 1901. évi június hó 26-án hozott 794/901. kgy. számú határozat alapán létesült. Az építési programm összeállítására kiküldött bizottságnak a közgyűlés által elfogadott javaslata szerint a Sárosfürdő, mint eminenter gyógyfürdő, gyógyszállóval kapcsolatosan lett volna fölépítendő 25—25 kabinos társasfürdővel, egy-egy népfürdővel és 38 kádfürdővel, a gyógyszálló pedig 80 szobával. Az összes építkezésekre 1,600.000 koronát irányzott elő, a jövedelmezőséget pedig 5·64%-ban vélte megállapíthatónak.

Az ismételten megtartott tervpályázatokon úgy az építési programm, főleg pedig a költségelőirányzat lényegesen megváltozott úgy, hogy az épít-

Folkusházy Lajos, Budapest alpolgármestere, felavatja a Szent Gellért-fürdő hullámfürdőjét

kezés megkezdésekor az építkezési és berendezési költségek előirányzata 5,600.000 korona volt.

Az építkezés megindulása után csakhamar kiderült, hogy ez az előirányzat sem megfelelő úgy, hogy az 1913-ban engedélyezett költségösszeg már 10,863.000 korona volt. Ez utóbbi költségelőirányzat tárgyalásánál a tervező építészek és az akkori igazgató-főorvos jövedelmezőségi számítást is mutattak be, amely szerint az üzem tiszta jövedelme a befektetett tőkének 5·87%-os kamatozása mellett 2396 korona lett volna, *vagyis a beruházásnak körülbelül egy ötöd ezreléke.* Ennél a számításnál a bevételeket meglehetősen

optimisztikusan vették fel, az üzemköltségeket pedig egyszerűen »a tapasztalatok alapján« a nyersbevételek 45%-ban irányozták elő. Minden szakember meg fogja tudni állapítani, hogy ez az előirányzat egy ily fényűzéssel megépített objektumnál nem reális és nem helytálló. A kimutatott nevetségesen csekély jövedelmezőség tehát megfelelő üzemköltség előirányzásával már ekkor is megsemmisült volna és *jelentékeny deficitnek kellett volna mutatkoznia.* Kétségtelen, hogy a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzeme már keletkezésének idejében sem mutatkozott jövedelmező vállalkozásnak.

A sokszori programmváltozás és tervmódosítás, az irreális költségelőirányzatok azt eredményezték, hogy *már az építőmunkák megkezdése is évekig elhúzódott,* majd az 1911. évi július havában megindult építkezés hitelösszeg hiányában újból megakadt és csaknem egy évig szünetelt. Ilyenformán az építkezés zöme a világháború legsúlyosabb éveire esik és rendkívül nehézségekkel csupán 1918. év őszén volt befejezhető. Ez a körülmény újabb többletköltséget okozott.

Ez a rendkívüli nagymértékű költségtöbblet csak kis részben származott a jövedelmező helyiségeknek megfelelő kibővítéséből, hanem legnagyobb részt *a külső architektúra gazdag kiképzése és a túlzott mértékben alkalmazott közlekedő, társas és reprezentációs helyiségek okozták azt.* Nem ismerünk még egy fürdő, vagy szálló épületet, ahol a nem lukratív helyiségek aránya a jövedelmező területekhez képest *annyira kedvezőtlen lenne,* mint a mi üzemünknél. A kimutatás szerint a teljes kubaturának a fürdőnél csupán 40%, a szállónál 48%-át teszi ki a hasznothajtó helyiségek köbtartalma, míg 60%-ot, illetve 52%-ot a különböző csarnokok, társashelyiségek, közlekedők, folyosók, lépcsőházak, stb. foglalják le.

Ez a nagy aránytalanság már magában véve is oly terhet jelent, amely csaknem kizárja az üzem gazdaságos és jövedelmet hozó vezetését. Súlyosbítja a helyzetet az a körülmény, hogy úgy a programm összeállításánál, mint a későbbi módosításoknál nem érvényesültek kellőképen a gyakorlati és a kereskedelmi szempontok.

A fürdő diszpozíciójánál a nagy németországi gyógyfürdők, különösen *Nauheim* és *Wiesbaden* fürdőinek berendezését tekintették irányadónak és nem voltak tekintettel arra, hogy *a Szent Gellért-fürdő nem egy több ezer kúrázó gyógyvendég által látogatott gyógyfürdő telepen, hanem egy nagy városban létesült.*

A szálloda külső megjelenésében, nagyméretű és díszesen berendezett társas termeivel a külföldi nagy luxusszállodák benyomását kelti. Ezek a reprezentációs helyiségek, valamint a nagydimenziójú éttermek azonban nem egy 175 szobás, hanem egy legalább 500 szobás szállónak felelnek meg. Ezért azután üresek, kihaltak a termek, fenntartásuk pedig igen nagy terhet jelent. Az egyágyas és kétágyas szobák között nincs meg a kívánt arány,

aránylag kevés az egyágyas szoba (a szobák fele), holott a helyes arány lenne : $^2/_3$ rész. A jó fekvésű, jól berendezett szobák úgyszólván mind kétágyasak, az egyágyasak pedig mind kedvezőtlenebb fekvésűek és szerény berendezésűek. Egyágyas, fürdőszobával biró szoba csupán egy van. Egymással kapcsolatba hozható egyágyas szobák pedig egyáltalán nincsenek.

Az elmult években a gyakorlati tapasztalatoknak megfelelőleg *kisebb átalakitásoknak egész sorát vittük keresztül*, a hiányok kiküszöbölése, az

A Szent Gellért-fürdő parkja helyén létesített népszerű hullámfürdő

üzemnek gazdaságosabbá tétele és a jövedelem fokozása érdekében. Ezek a következők :

1. Gőzkamra létesítése a férfi termálfürdőhöz.
2. Férfi és női népfürdő.
3. Ruhavasalóüzem.
4. Házi kertészet berendezése három üvegházzal.
5. Tenniszpálya.
6. 6 darab vendéglői személyzeti szoba a mély földszinten.
7. 7 darab tisztviselői szoba a földszinten.
8. 5 darab személyzeti szoba a manzardban.
9. Személyzeti konyha.

10. 2 bútorraktár, 1 podgyászraktár, 5 üzemi anyagraktár.
11. Asztalosműhely, kárpitosműhely, lakatosműhely, mázolóműhely, szerelőműhely.
12. 9 darab új szállodai szoba.
13. 20 darab szállodai fürdőszoba.
14. Szállodai fodrászhelyiség.
15. Repülőforgalmi iroda.
16. A kerti terrasz konyhahelyiségének kibővítése.

A műszaki berendezéseknél :

17. A vízhűtő berendezés átalakítása.
18. Vízlágyító berendezés.
19. A szivattyúzási rendszer fokozatos átalakítása.
20. A fűtési berendezés helyesebb tagolása.
21. Egyenáramú vészvilágítás berendezése.
22. Termálvíz bekapcsolások édesvíz helyett.
23. Központi porszívó berendezés.
24. Központi hajszárító berendezés.
25. A vendéglői üzemnek külön vízmelegítő kazánnal való ellátása.

Ezeken az átalakításokon és pótlásokon kívül, az intézménynek *két olyan nagyobb kiegészítése iránt tettünk* — tervek és számítások kapcsán — előterjesztést, amelyek keresztülvitelük esetén lényegesen hozzájárultak volna az üzem prosperálásához.

1921. január havában a szállónak *60 szobával való kibővítését javasoltuk.* Ez a bővítés annak idején 12—15,000.000 korona költséggel végrehajtható és a bekövetkezett rendkívül kedvező szállodai konjunktúra alatt ezideig teljes mértékben amortizálható lett volna. Ugyanebben az évben javaslatot tettünk egy *nyári termális uszoda* létesítése tárgyában, ami abban az időben aránylag csekély befektetéssel (körülbelül 2,000.000 korona) megoldahtó lett volna és nagyban hozzájárult volna ahhoz, hogy a fürdőnek a nyári hónapokban erősen lecsökkenő forgalmát és bevételét lényegesen fokozza.

Mindkét tervünk az illetékes ügyosztálynak és az üzemre felügyelő bizottságnak tetszésével találkozott, azt a legnagyobb mértékben támogatta, megvalósulásukat azonban egyéb körülmények mégis lehetetlenné tették.

Mindezeknek felsorolását azért tartjuk szükségesnek, hogy a tekintetes Tanács a Szent Gellért-gyógyfürdő és szállóról, mint üzleti vállalkozásról megfelelő képet nyerjen, az esetleg bekövetkező kedvezőtlen pénzügyi eredménnyel számoljon és annak elkerülése céljából a lehető intézkedéseket kellő időben megtehesse.

Normális viszonyok között Budapesten a fürdő- és szállóüzlet, különösen nagyobb üzemköltségű szállónál *nem tartozott a jövedelmezőbb vállal-*

kozások közé. Az újabban létesített fürdők közül a Hungária-fürdő kénytelen volt üzemét redukálni és új üzletágakra áttérni, a kőbányai új gőzfürdő nem tudott prosperálni. A Ritz-szálloda, hogy fennmaradását biztosítsa, kénytelen volt a Hungária-szállóval egyesülni és rendszerét gyökeresen megváltoztatni. A Royal-szálló részvényei mélyen parin alul állottak és csupán a mozgófényképszínház üzemmel tudta mérlegét aktivvá tenni. Az Angol Királynő, Magyar Király, Nemzeti, Continentál, Nádor és még több kisebb szálló üzemét beszüntette. Pedig ezek az üzemek kevésbbé voltak megterhelve, mint a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló.

A Szent Gellért-fürdő pezsgőfürdője helyén volt télikertben berendezett miniatür golfpálya

A felsorolt példákból látjuk, hogy a valóságos üzleti élet *sokszor szükségessé teszi azt, hogy a vállalatok eredeti programmjuktól eltérjenek,* új üzletágakat vezessenek be, a nem jövedelmezőket beszüntessék és újabb beruházásokkal biztosítsák az üzem jövedelmezőségét.

A Szent Gellért-fürdőnél a magunk részéről legelsősorban a *termáluszodának megvalósítását tartjuk olyan beruházásnak,* amely az intézmény bevételeit és jövedelmezőségét nagy mértékben fokozná. Erre a célra a jelenlegi télikert és a mögötte levő félkörű díszudvar szinte predesztinálva van és ott egy *tekintélyes méretű, rendkívül érdekes elrendezésű, félig fedett, félig szabad társasfürdő aránylag kisebb költséggel kialakítható volna.*

A parknak kijelölt része megfelelő berendezésekkel, mint csodásan szép fekvésű *nap- és légfürdő* egészítené ki a fürdőosztályt. A télikert úszómedencéjét *mesterséges* (Recknagel-féle) *hullámfürdő berendezéssel kívánjuk ellátni*, amire az kiválóan alkalmas, a gépberendezések elhelyezésére a szomszédos pincetér rendelkezésre áll. *A hullámfürdő véleményünk szerint oly attrakciója lenne az uszodának, amely, mint azt a bécsi Diana-fürdőnél is látjuk, állandó nagy látogatottságát biztosítaná.*

A szóbanforgó helyiségek ezidőszerint teljesen kihasználatlanok. *A rendkívül nagy költséggel fenntartott gyönyörű télikertben sohasem tartózkodik senki.* A fürdő közönség, ha esetleg a fürdőre várni kell, annak a bejáratánál tartózkodik, fürdőzés után pedig dolga után siet. A szállótól, éttermektől pedig teljesen elkülönítve van a télikert úgy, hogy az ott tartózkodó közönség azt fel nem keresi, sőt *sok szállodai vendégünk elutazik anélkül, hogy arról tudomást szerzett volna.*

Egyes ünnepélyes alkalomkor, vagy a nagyfürdőcsarnokban rendezett bálak alkalmával igen hatásosan érvényesül a télikert, azonban *fűtési költsége oly tetemes*, hogy az ily alkalmakkor befolyó bérösszegek annak fedezésére alig elegendők. Evvel szemben a létesítendő *társas szabad termálfürdő igen előnyös fekvésével, széltől védett elhelyezésével, kellemes és értékes hűtött termálvízével négy-öt hónapon át véleményünk szerint igen nagy látogatottságnak örvendene.* Az üzemköltségek úgyszólván alig emelkednének. A jelenlegi műszaki és fürdős személyzet munkateljesítménye jobban lenne kihasználva. A szükséges termálvíz rendelkezésre áll, a hűtő természetes porlasztással történne és csupán a szivattyúzási költségek képeznének többletkiadást, ami a várható nagy bevételek mellett jelentéktelennek mondható.

Látjuk azt, hogy a margitszigeti strandfürdő, a csillaghegyi Árpád-strandfürdő, dacára annak, hogy az odautazás sok időt és költséget vesz igénybe, a legfényesebben prosperál. A Császárfürdőnek, a Szent Lukács-fürdőnek az uszodák a legjövedelmezőbb osztályai. Nem szenvedhet kétséget, hogy a Szent Gellért szabad társasfürdője, amely a Belváros közvetlen közelében és ezen a vidéken úgyszólván versenyen kívül állana, *jövedelmezőség tekintetében a hozzá fűzött várakozásnak a legnagyobb mértékben megfelelne.*

Minthogy azonban a jövedelmezőség fokozását csak úgy kívánjuk elérni, hogy az épület előkelő színvonala a legkevésbbé se csökkenjen, gondoskodnánk a látványosságot képező télikertnek a jelenleginél megfelelőbb elhelyezéséről. Erre a célra véleményünk szerint a legelőnyösebb megoldás az lesz, ha a télikertet az éttermekkel összefüggően, a márványterem előtt levő félkörű, úgynevezett *dunai terraszra* helyezzük. Ez a terrasz rendkívül exponált és szélnek kitett fekvése miatt csupán a meleg szélmentes nyári napokon, tehát aránylag rövid ideig használható. Erre a célra pedig rendelkezésre állanak a nagyméretű kerti helyiségek.

A dunai terrasznak díszesen kiképezendő üvegszerkezetével létesített télikert, egyesítve a márványteremmel, egy olyan nagyszabású attrakciót képező helyiséget képezne, amely tavasztól őszig (a szükséghez képest nyitott üvegrészekkel) a legkellemesebb éttermi helyiség, a téli idényben pedig nagyon keresett társas helyiség lenne.

A társasfürdő nagy közönsége, valamint a télikertnek az éttermekkel való kapcsolatba hozatala a vendéglői üzem forgalmát is lényegesen növelné

A Szent Gellért-fürdő pezsgőfürdője helyén volt télikertben rövid ideig miniatür-golfpályát rendeztek be. A képen Lauber Dezső magyar golfbajnok néhai Péchy Erzsi színművésznőt tanítja golfozni. Péchy Erzsi mellett áll Bánlaky Géza, a Székesfővárosi Gyógyfürdők és Gyógyforrások központi igazgatója

és *így a részesedési összeg növekedését eredményezné.* Végül megfontolás tárgyát képezheti, hogy az úszócsarnok helyiségei, amelyek rendkívül alkalmasak egy mozgóképszínház befogadására, ősztől tavaszig mily módon lehetnének a fenti célra értékesíthetők.

A megoldásnak technikai akadálya nincs. Az emelkedő dobogó és az üdülőhelyek néhány nap alatt le- és felszerelhetők. Valószínűnek tartjuk, hogy a színház bérbeadása az invesztálások költségeinek fedezését a legnagyobb mértékben megkönnyítené.

Az átalakításokra vonatkozólag nem kívánunk terveket bemutatni, hanem a tekintetes Tanácsot kérjük, hogy azoknak elkészítését sürgősen elrendelni méltóztassék. A tervezésnél egyik fontos szempont, hogy a változtatások az épület architektonikus összhangját ne zavarják, másrészről azonban a munkák gyors, takarékos és technikailag kifogástalan kivitele is föltétlenül biztosítandó.

Véleményünk szerint a nagyméretű vízmedence a technika mai fejlettsége mellett oly konstrukcióval készíthető, amely az épület állagát a legcsekélyebb mértékben sem veszélyezteti. A nagyszámú külföldi példán kívül csupán arra utalunk, hogy az épület fürdőmedencéinél, valamint nagyméretű padlásvíztartányainál ezideig a legcsekélyebb szivárgás sem volt észlelhető. A úszómedence minden esetre úgy készítendő, hogy a netalán bekövetkezhető szivárgás azonnal észlelhető és a szivárgó víz elvezethető legyen.

Becslésünk szerint az építési és berendezési költségek 180.000 arany koronát igényelnek, amelynek egyharmadát az üzem folyósítaná pénzkészleteiből és tartalékjaiból, kétharmadát pedig két évi letörlesztésre a községi alap előlegezné.

A bevételeket, figyelembe véve a strandfürdőkben szokásos árakat, valamint azokkal szemben a Szent Gellért-fürdő előnyös központi fekvését, a következőképen irányoznánk elő:

Teljes igénybevétel mellett:

200 kabin naponta kétszer	â 50.000 K =	20,000.000
200 szekrény naponta kétszer ...	â 15.000 K =	6,000.000
Összesen napi	K	26,000.000

Egy évadban:

10 nap	100%-os	igénybevételnél	à	26,000.000	260,000.000
30 «	75%-os	«	«	19,500.000	585,000.000
30 «	50%-os	«	«	13,000.000	390,000.000
30 «	25%-os	«	«	6,500.000	195,000.000
			Összesen		1.430,000.000
			Levonva üzemköltség		430,000.000
			Évi üzemi fölösleg		1.000,000.000
				= a. Kor.	60,000.000

Ennél a számításnál az éttermi üzem várható nagy bevételi többletéből származó részesedések nincsenek figyelembe véve. Az üzemköltségre előirányzott összeg bőségesen van felvéve, mert a vízmozgatási és fenntartási költségeken kívül úgyszólván semminemű kiadás nem terheli a szabadfürdőt.

Kérjük a tekintetes Tanácsot, hogy az előterjesztésben foglaltakat sürgős megfontolás tárgyává tenni és a szükséghez képest szakértekezletet

A Szent Gellért-fürdő megszüntetett télikertjének helyén létesített pezsgőfürdő építkezése

összehívni méltóztassék, hogy a meghozandó határozatok alapján a munkálatok a téli időszakban végrehajthatók és a szabad termálfürdő *a jövő nyári idény elején már rendelkezésre állhasson.*«

*

Ezek a beadványok szinte megdöbbentő realitással tárják fel a Szent Gellért-fürdő építkezésénél előre alig látott hiányokat. Ezek a hibák majdnem kizárólag a székesfőváros üzemvitelének gazdaságosságát érintik hátrányosan, míg önmagukban véve tulajdonképen a fürdőt és a szállót használó nagyközönségnek a kényelmét szolgálják.

A Szent Gellért-fürdő igazgatóságának nagyon egészséges, életrevaló két terve: a termális nyári uszoda, mesterséges hullámveréssel, — továbbá a szállónak két új emelet ráépítésével kapcsolatos kibővítése — az illetékes tényezők elé került.

A költségevetések szerint a termális uszodára 414.000 aranykorona, a szállodai emeletráépítésre 345.000 aranykorona kellett.

Ugyanakkor foglalkozott a főváros vezetősége a fürdő területén fűtés céljára is alkalmas forróbb víz nyerése céljából *mélyfúrás* létesítésének gondolatával is, amelyre 206.000 aranykorona költséget számítottak ki.

Ha még hozzá vesszük, hogy a Szent Gellérthegy déli lejtőjének a kiképzésére a főváros 1,034.000 aranykoronát, a Gellért-fürdő és szálló dépendance-ának építésére 345.000 aranykoronát, — a Szent Gellért-gyógyfürdő és a Rudas-fürdő közötti összekötő sétány létesítésére pedig 5,173.000 aranykoronát kívánt fordítani, akkor nyilvánvaló, hogy ez a 8,207.000 aranykoronát kitevő összeg csak akkor állhat a főváros rendelkezésére, ha azt — kölcsön útján tudja felvenni.

Ezért eleinte az 1926. évben felvenni szándékozott 20,000.000 dolláros, illetve 100,000.000 aranykoronás kölcsön terhére tudta csak a főváros ezeket az összegeket előirányozni, azonban később mégis más fedezetből építették meg.

VII.

A Szent Gellért-gyógyfürdő új forrásfúrása, valamint a hullámfürdő és a pezsgőfürdő létesítése, továbbá a szállodaüzem fejlesztése.

A Szent Gellért-fürdőnél telepített új melegvízfúrás összefüggő történetét és annak fúrótechnikai, valamint hidrológiai eredményeit az 1927. év május havában állította össze *Mazalán* Pál főmérnök, a fúrás vállalkozója. Ezt a jelentést — amelyet csak igen kevesen ismernek, — az alábbiakban közlöm, felhasználva egyúttal dr. *Emszt* Kálmánnak a forrásvíz analizisére vonatkozólag 1927. július 27-i kelettel készült táblázatait is.

»A Szent Gellért-gyógyfürdő mellett telepített mélyfúrás létesítésére az a megfontolás vezetett, hogy a fürdő mellett elhúzódó tektonikai vonal

A Szent Gellért-fürdő télikertje helyén létesült pezsgőfürdő

mentén a mélyből feltörő thermális víz a Dunából és a külszínről beszivárgó hideg vizekkel való érintkezése előtt tárassék föl és mint ilyen 60° C, vagy ennél is magasabb hőmérsékletű víz a fürdő és szálló fűtésére használtassék fel.

Dr. *Schafarzik* Ferenc ny. műegyet. ny. r. tanár és dr. *Pálfy* Móric m. kir. Földtani intézeti aligazgató véleménye alapján a mélyfúrásra a Kelenhegyi-út és Gellért-rakpartnak a sziklatemplom alatti sarkán lévő kis plateau jelöltetett ki.

1926. évi június hó 29-én vette kezdetét a szabad eséssel működő kézi-fúróberendezés felszerelése és a tényleges fúrás július hó 6-án indult meg egy 314 $^{m}/_{m}$ élhosszúságú vésővel. Az akna mélysége 2·6 m volt, 2·8 × 2·8 m szelvénynyel. Az aknában feltárt kőzet 1·8 m mélységig kiscelli agyag volt, onnan tovább dolomit, melyben lényeges változás nem volt a fúrás végső stádiumáig.

Hydrotechnikai megfontolások indították a fúrás irányítóit arra, hogy a csak 60 m mélységre preliminált fúrás kezdő átmérője egy 512 $^{m}/_{m}$ külső átmérőjű cső befogadására alkalmas legyen. Tekintettel arra, hogy ilyen nagy élhosszúságú véső nem állt rendelkezésre, a furás céljaira használt 314 $^{m}/_{m}$ élhosszúságú vésőt excentrikus vezetékkel látták el azért, hogy a kisebb vésővel a szükséges átmérőjű fúrólyuk előállítható legyen. Ez a módszer nem vezetett a kívánt eredményre, amiért egy 480 $^{m}/_{m}$ élhosszúságú lapos véső beszerzése vált szükségessé. Ezzel a vésővel bővítették le az akkor 7·45 m mély fúrólyukat. Miután ez az átmérő sem volt elégséges az 512 $^{m}/_{m}$ ∅ (átmérőjű) béléscső befogadására, július 16-án utánfúróval bővítették le ezt a lyukszakaszt. Időközben azonban megállapítást nyert, hogy a 7·75 m mélységig lehajtott fúrólyuk a függőlegestől lényeges eltérést mutat, úgyannyira, hogy a további fúrás érdekében a fúrólyuknak kijavítása vált szükségessé. Más eszközök hiányában ez a javítás kézzel hajtatott végre. Az így előállított fúrólyukban az 512 $^{m}/_{m}$ átmérőjű béléscsőövezetet 7·14 m mélységben leállították.

1926. július 27-én építették be a 390 $^{m}/_{m}$ külső átmérőjű béléscsövezetet, mely július 29-én a fúrólyuknak 9·02 m-es mélysége mellett 7·80 m saruállásig lett lenyomva. A lyuk bővítése körül támadt nehézségek miatt ez a méretű cső nem volt lejjebb vihető, amiért augusztus 13-án 19·22 m mélység elérésekor a 7·80 m-ben állott 390 $^{m}/_{m}$ ∅ csövet felhúzták és 25·62 m mélységig csövezetlenül fúrtak egy 370 $^{m}/_{m}$ élhosszúságú vésővel. A 350 $^{m}/_{m}$ ∅ cső beépítése előtt ismételt bővítés vált szükségessé, mely munkálatok augusztus 31-én nyertek befejezést.

1926. szeptember 1-től a fúrás és bővítés lépést haladt a csövezéssel mindaddig, amíg a 350 $^{m}/_{m}$ külső átmérőjű szegecselt csőrakat a 30·86 m-es mélységet elérte. Szeptember 14-én 24·50 m-ben csőszakadás állott elő, mely üzemzavar elhárítása három nap alatt sikerült. 30·86 m-től 52·92 m mélységig 330 $^{m}/_{m}$ élhosszúságú vésővel, csövezetlenül fúrtak elő. Ezt a mélységet 1928. november 15-én érte el a fúrólyuk.

1926. november 16-án beépítették az ugyancsak szegecselt 280 $^{m}/_{m}$ átmérőjű csőkolonnát, mely ezután nyomon követte a fúrást és a bővítést. A fúrólyuk ilyen módon 1926. évi december hó 31-ig éjjel-nappali üzem fenntartása mellett 71·58 mélységet ért el. A 280 $^{m}/_{m}$ átmérőjű béléscső saruja 69·20 m mélységben lett véglegesen leállítva.

Az 1927. évi január hó 5-én megtartott szakértői értekezlet úgy határozott, hogy a fúrólyukban lévő víz mennyiségének megállapításáig és a hőmérsékletre vonatkozó pontos mérések végeztéig a további előhaladás felfüggesztendő.

Január 18-án egy dugattyús szivattyúszerkezet lett a fúrólyukba szerelve, miután a 280 $^{m}/_{m}$ átmérőjű csőrakatot eredeti 69·20 m-es helyzetéből 4 m-el feljebb emelték. A próbaszivattyúzás január 19-én vette kezdetét. Tekintettel azonban arra, hogy a kézzel hajtott dugattyús szivattyú alacsony (48—50 l/min.) teljesítménye mellett a fúrólyukban lévő vízoszlop nívója nem volt csökkenthető, egy ennél nagyobb teljesítményű kompresszort szereltek be. A kompresszor ú. n. Mammuth-feje 35 m mélységben lett elhelyezve és január hó 24-én kezdetét vette a kompresszorral való víztermelés. Ezzel a 180—200 percliter teljesítményű kompresszorral 3 napon át folyt a víztermelés. Az eredetileg 11·45 m mélységben volt a vízszín, azonban még ezen teljesítmény mellett is csak úgy volt 12·03 m mélységig csökkenthető, ha a Szent Gellért-gyógyfürdő szivattyúi 1000—1200 percliteres vízelvételt gyakoroltak a fürdő vízmedencéjére. Amint a szivattyúzás a Szent Gellért vízmedencéiből szünetelt, a fúrólyukban levő vízoszlop 300 percliteres folytonos vízelvétellel sem mutatott csökkenést, nyilvánvalóan jeléül annak, hogy a fúrásban feltárt rétegsorozat a Szent Gellért-gyógyfürdő forrásmedencéivel a kőzet repedésein át közlekedik. 420—440 percliteres vízelvételnél a fúrólyukban lévő vízoszlop nívója a Szent Gellért-fürdőben folytatott szivattyúzás tartama alatt 11·45 m-ről 12·95 m mélységre volt maximálisan csökkenthető. A kompresszorral ennél nagyobb depressziót elérni nem lehetett s így a fúrólyukban feltárt hasznos vízmennyiség pontosan megállapítható nem volt. Mindössze annyi volt a kompresszorozás eredményeiből leszűrhető, hogy a fúrólyukban tetemes, legalább 1000 percliter vízmennyiség termelhető. A termelt víz hőmérséklete a folytonos elvétel dacára sem mutatott emelkedést és az egész folyamat alatt a kifolyásnál mérve változatlanul 47° C maradt. A fúrólyukban uralkodó fenékhőmérséklet 48·5 C° volt.

Az 1927. január hóban megtartott szakértői értekezlet véleménye alapján a Székesfőváros Tanácsa úgy határozott, hogy a fúrólyuk tovább mélyíttessék és e célra egy Ingersoll-rendszerű, forgatva működő, géperejű berendezés vétessék igénybe. A gépek beszerelése február hó 1-én vette kezdetét, de az áttekercselésre kiadott elektromotorra való várakozás miatt csak február 24-én ért véget. A további fúrás megkezdése előtt beépítették

a 179 $^{m}/_{m}$ külső átmérőjű béléscsövezetet 72 m-es saruállásig, melyet ledöngölt agyagtömítésben állítottak le avégből, hogy az újonnan feltárandó kőzetek az előbb feltárt sorozattól elkülöníttessék. Folyó év február 25-én megkezdődött a fúrólyuknak gépi erővel való további mélyítése.

Az acélsöréttel forgatva működő Ingersoll-rendszerű berendezéssel való előhaladást igen kedvezőtlenül befolyásolta az a körülmény, hogy a kőzet porozitásánál fogva a fúrás céljaira benyomott öblítővizet teljes egészében elnyelte. Dr. *Schafarzik* Ferenc ny. egyetemi tanár véleménye szerint az eddig feltárt és a további fúrás folyamán várható kőzet nagymértékben repedezett. A kőzetnek ez a repedezettsége tette indokolttá, hogy a további fúrás a felső rétegeknek cementezés útján való elzárása nélkül megkezdessék. A cső körüli cementezésnek a kőzet nagymérvű repedezettségénél fogva nem lehetett volna meg a kívánt foganatja. Az öblítővíz eltűnése és az, hogy a relatív kemény dolomit magképes nem volt, teljesen igazolta *Schafarzik* professzor véleményét és a követett eljárás helyességét. Az öblítővíz eltűnése természetszerűleg azt vonta maga után, hogy a feldolgozott anyag csak kis részben volt a magcsőre szerelt Calyx iszapfogó útján felhozható és a törmelék a magcső körül, közel a fúrólyuk talpa fölött lebegett, ami a fúrószerszámnak gyakori megszorulására és a fúrólyuknak más, kevésbbé alkalmas eszközökkel való tisztítására vezetett.

Az Ingersoll-rendszerrel folytatott fúrást 155 $^{m}/_{m}$ átmérőjű fogaskoronával kezdték meg, mely azonban nem bizonyult célravezetőnek a kőzet keménysége miatt. Ezért áttértek a sörétes fúrókorona használatára, mellyel 74 m-ig hatoltak le. Az így előfúrt lyukszakaszba a már előbb beépített 179 $^{m}/_{m}$ átmérőjű csőrakatot olyképen állították le, hogy a fúrólyuk alapos kimosása után abba képlékeny agyagot tettek, melybe a 179 $^{m}/_{m}$ csőkolonádot tökéletesebb zárás céljából benyomták.

A további fúrás 155 $^{m}/_{m}$ átmérőjű sörétes koronával haladt mindaddig, amíg a fúrólyuk 115·20 m mélységet ért el. Ezzel az átmérővel való fúrás megkezdésekor, amikor a fúró újabb repedéshálózatot tárt fel, az öblítővíz, mely a csőnek leültetése után a külszínre jött, hirtelen eltűnt és a víznívó 11 m mélységben állapodott meg. Ez a jelenség újra arra utalt, hogy a feltárt repedésrendszer összefügg a felső szakaszokban feltárt repedéshálózattal, miáltal a tömítés útján megszüntetett közlekedés újra helyreállott. A fúrás folyamata alatt több ízben hánytak agyagot a fúrólyukba abból a célból, hogy az öblítővíz diszpozitását növeljék és az üzemzavarokat okozó vízeltűnést a minimumra csökkentsék. 114 m mélységben egy Calcitos üregkitöltést tárt fel a fúró, melyben az öblítővíz teljesen szabadon, minden ellennyomás nélkül veszett el. Ez a körülmény a 133 $^{m}/_{m}$ átmérőjű béléscsövezet beépítését tette szükségessé a fúrás zavartalan folytathatása érdekében.

A 133 $^{m}/_{m}$ átmérőjű csőrakatot a már fent említett módon agyagtömítésben állították le és a fúrást egy 115 $^{m}/_{m}$ átmérőjű sörétfúrókoronával folytatták mindaddig, amíg a fúrólyuk *142·5 m* mélységet ért el. 140·7 m mélységben egy igen magas porusvolumenű görgeteges üregkitöltést ütöttek meg, mely indokolttá tette azt, hogy ezen a szakaszon alapos hydrológiai vizsgálatot végeztessenek.

A fúrás április hó 21-én a szakértői bizottság döntéséig felfüggesztetett, majd a bizottsági értekezlet május 4-iki határozata értelmében az említett napon elért 142·50 m mélységben végleg beszüntettetett és elhatároztatott, hogy a fúrólyukból termelhető víz mennyisége és hőmérséklete kompresszorozás útján megállapíttassék.

A kompresszorozás egy 3 m³-es American Pneumatic Co. rendszerű felszereléssel történt, olyképen, hogy a légszállító cső 25—30 m-es állása mellett a béléscsőül beépített 133 m átmérőjű csőrakatot használták termelőcső gyanánt. A kompresszorozás megkezdése előtt az eredetileg 116·28 m-ben leállított 133 $^{m}/_{m}$ ∅ csövet 115·70 m-es saruállásig megemelték úgy, hogy a cső külseje és belseje között szabad közlekedés létesüljön. *A víz nívója a 133 $^{m}/_{m}$ ∅ béléscsövön kívül 730 liter percenkénti vízelvétel mellett 9·60 m-ről 11·20 m-ig, tehát 1·6 m-el volt csökkenthető akkor, ha a Szent Gellért-gyógyfürdő forrásmedencéiből a szokott 1000 percliteres vízelvétel történt.* Nagyobb teljesítményű kompresszor nem állott rendelkezésre, amiért a kútnak vízszolgáltatási görbéje megszerkeszthető nem volt. A kompresszorozás eredményeképen azonban kétségtelenül bizonyos, hogy a már elért mélységből is teljesen elegendő 48° C hőmérsékletű víz termelhető a Szent Gellért-gyógyfürdő szükségleteire.

E kísérletek végeztével a fúrólyukból kinyerhető és a létesítendő kút szempontjából fölöslegessé vált béléscsöveket eltávolították. A kút fenntartása érdekében a fúrólyukban maradt a 65—116·28 m közötti 51·28 m *hosszú 133 $^{m}/_{m}$ átmérőjű* csőszakasz, melynek felső pereme sértetlen anyamenet; a 179 $^{m}/_{m}$ ∅ béléscsövezet teljes hosszban, mely a későbbiekben, mint alkalmas átmérőjű termelőcső lesz felhasználható és végül egy 18 m-től 30·86 m-ig terjedő 350 $^{m}/_{m}$ átmérőjű szegecselt csőszakasz, mely a rendelkezésre állott eszközökkel a fúrólyukból visszanyerhető nem volt.

A csőhúzás munkálatainak célszerű végrehajtása érdekében a 179 $^{m}/_{m}$ ∅ csőkolonnát ideiglenesen lecsavarták 26 m mélységben, melynek visszacsavarása a fúrólyuknak a felső szakaszokon a függőlegestől való eltérése miatt csak többszöri kísérlet után, excentrikus külső vezeték alkalmazásával vált lehetségessé.

A béléscsövek kihúzása által a fúrólyuk fala és a benthagyott 179 $^{m}/_{m}$ ∅ termelőcső között létrejött térköznek kitöltésére 7·5 m³ rostált kavicsot szórtak a 179 $^{m}/_{m}$-es cső köré és e cső felső peremét csavaros fedővel zárták el a beszennyeződés megakadályozására.

A fúrólyuk mélyítése közben észlelt hydrológiai megfigyelések a következőkben foglalhatók össze :

A víz első nyomai a föld felszínétől számított 11·50 m mélységben észleltettek, ahol a víz hőmérséklete 32° C volt. Ebben a mélységben a feltárt vízmennyiség megállapítására kísérletek nem történtek. A vízoszlop nívója a fúrólyukban a mélység növekedésével csak egészen jelentéktelen ingadozásokat mutat, a feltárt víz hőmérséklete azonban gyors emelkedőben van addig, amíg 70 m mélység körül eléri maximumát 48° C-t.

Az I. jelzésű diagramm 1. sz. görbéje a mindenkori Duna-vízállást mutatja a m. kir. Állami Hidak Felügyelőségétől beszerzett adatok alapján a 2. sz. görbe pedig a fúrólyukban lévő vízoszlop tükrének a föld felszínétől mért mélységet jelenti. A diagrammnak augusztustól—decemberig terjedő első része szabadeséssel dolgozó száraz fúrásra, második része pedig a f. év februártól—áprilisig alkalmazott öblögetéses fúrásra vonatkozik. A Szent Gellért-gyógyfürdő forrásmedencéiben közvetlenül is észlelt Dunával való összefüggés a diagrammok lefutásából is könnyen kivehető. A fúrólyuk vízoszlopnívóját a Duna vízállása mellett még a Szent Gellért-gyógyfürdőben folytatott szivattyúzás is tetemesen befolyásolja, aminek tulajdonítható a 2. sz. görbe sokszor egyenetlen lefutása. Miután a Szent Gellért-fürdő szivattyúinak naponkinti pontos teljesítménye nem ismeretes, az átfúrt rétegeknek egyéb hydrológiai viszonyaira a grafikonokból csak hézagos következtetések volnának vonhatók, melyek tárgyalásába e helyütt nem bocsátkozom. A diagrammnak az öblögető fúrásra vonatkozó része a beszivattyúzott csekély vízmennyiséghez képest nem jelentékeny.

Hogy az öblögetővíznek a fúrólyuk vízoszlopára gyakorolt hatása sokszor teljesen elhanyagolható, nagyon kézenfekvő, ha az 1926. évi december végén száraz fúráskor észlelt adatokat összehasonlítjuk azokkal, amelyeket 1927. február 19. és 27-ike között, az öblögető-fúrás kezdetén megfigyelhettünk. Mult év december hó végén *0·95—1·00* m-es Duna-vízállás mellett a vízoszlop tükre 12·30—12·40 m körül állott a fúrólyukban a föld felszínétől, ami teljesen egyezik az október hóban ugyanilyen alacsony Dunaszín mellett észlelt víznívóval. Folyó év február hóban ugyanilyen, vagy valamivel magasabb Dunavízállás mellett (1·10—1·15 m) a fúrólyuk vízoszlopának tükre a 100—110 percliteres öblögetővíz benyomása ellenére *13·20 m* mélységben állott, tehát 0·80 m-el mélyebben, mint a szárazfúrás alatti legalacsonyabb Dunavízállás esetében. Ennek a jelenségnek a magyarázata nemcsak annak tulajdonítható, hogy a Szent Gellért-gyógyfürdő forrásmedencéi voltak valószínűleg fokozottabb termelésnek alávetve, hanem főleg annak, hogy a fúró 72—80 m között újabb üregeket tárt fel, melyek csak 13·20 m-ig voltak a fellépő természetes ellenállások miatt vízzel megtöltve és normális nívóig való feltöltésük csak az ellenállásoknak

a fúrólyuk útján való eltávolítása és új közlekedő csatornák megnyitása útján vált lehetségessé.

A szóban forgó diagrammnak egy másik érdekes szakasza az augusztus 18-től 27-ig terjedő rész, melyen a fúrólyuk vízoszlopának tükre a Duna vizének kifejezett eső tendenciája dacára 11·50 m-ről 10·72 m-ig *emelkedik*. A fúrólyuk mélysége akkor 21·50 és 25·60 m között mozog. A megejtett hőmérsékletmérések diagrammjában (II.) ezen a szakaszon egy laposabb rész látható, jeléül annak, hogy a meredeken indult hőemelkedés ott megakadt. Ugyancsak azt mutatja a kész fúrás vízoszlopának hőmérséklet-elosztásáról készített III. sz. diagramm kissé kevésbbé pregnánsan, de kétségtelenül felismerhetően. A vízállások I. sz. grafikonjának erre vonatkozó szakasza, valamint a II. és III. sz. görbéknek ez a correspondálása egy »szökevényforrás«, illetve egy a Dunával való szabadabb összeköttetés helyére látszik utalni.

Ehhez hasonló viszonyok mutatkoztak 32 m körül is a fúrás alatti hőmérsékletmérések diagrammjában, mely adatok megbízhatósága azonban nem minden kétséget kizáró.

A végzett hőmérsékletmérések 1926. október hó 26-ig közönséges hőmérővel végeztettek. Dr. *Pálfy* Móric földtani intézeti aligazgató végezte glycerinnel körülvett normálhőmérővel az első fenékhőmérést 45·5 m mélységben és azt 46·5° C-nak találta. Az ezután végzett fenékhőmérések 71·5 m-ig ugyanezen, onnan pedig maximál hőmérőkkel végeztettek úgy, hogy a két maximál hőmérőt körülvevő védőcsövet 40° C-ig való előmelegítés után a fúrólyuk talpán levő iszapba bocsátották. A nyert hőmérsékleti adatok görbéjét a II. diagrammban tüntettem fel.

A benyomott hideg öblögetővíz a fúrólyukban lévő vízoszlop hőmérsékletét nem befolyásolta érezhetően, amennyiben a néhány órai munkaszünet után bebocsátott hőmérő ugyanazt a hőmérsékletet mutatta, mint az a hőmérő, melyet a fúrásnak napokig való szüneteltetése után bocsátottak be a fúrólyuk talpára.

A fúrás által feltárt víz hőmérséklete 48·5° C. Ezt a hőfokot már 60 m körül érte el a kőzet. ennél magasabbra azonban a fúrásnak 142·5 m mélységben való befejezése után sem emelkedett. Szivattyúüzemmel a létesített fúrásból 48° C hőmérsékletű víz volna termelhető.

Összefoglalva a Szent Gellért-gyógyfürdő mellett mélyített fúrás hydrológiai eredményeit, ezek negatívoknak nem mondhatók. Jóllehet a fúrólyukban feltárt vizek hőmérséklete lényegesen alatta marad a remélt 60° C-nak, amely hőfok a szálló fűtésére megkívántatott volna, a fúrás létesítésével a fürdő egy teljesen kifogástalanul foglalt újabb thermálvízforrás birtokába jutott.

A fúrás vizének gyakorlati felhasználására többféle alternativa kínálkozik.

Az egyik kézenfekvő felhasználási mód az, hogy a fúrás vize tartalékul szolgáljon arra az esetre, ha a fürdő jelenlegi forrásmedencéje bármely okból üzemen kívül helyeztetnék. Ez a megoldás egy a forrásmedencétől különálló szivattyú beállítását involválná. Öt méter átmérőben egy 10 m mély akna volna a fúrás helyén lehajtandó, melybe egy 1000 percliteres turboszivattyú volna 7·5—8 m mélységben beépítendő.

Ha azzal az eshetőséggel számolni nem kell, hogy a fürdő forrásmedencéje üzemen kívül helyeztetnék, de fennforoghatna annak a szükségessége, hogy a thermálvíztermelés a forrásmedence csúcsteljesítményén felül növeltessék, a kút vize szivornyavezeték útján volna a fürdők forrásmedencéjével összeköthető. Ez a megoldás volna a legolcsóbb, mert az összekötő 4″ ⌀ vezeték fektetésén kívül legfeljebb egy 3 m mély, jól szigetelt és foglalt aknának a forrásmedencében való létesítését tehetné szükségessé.

Egy megfelelő, művészi kivitelben kiképzett nyilvános ivókápolna céljaira a kút fekvése kiválóan alkalmas. Csak 50—60 percliter teljesítményű kis turboszivattyú is megfelel erre a célra, mely esetben egy SIHI önfelszívó szivattyú volna csupán a felszíntől 1·5—2 m mélységben megfelelő 2 m ⌀ aknába szerelendő. E kivitel művészi része jelentene csak nagyobb kiadást, a kérdés technikai része pedig 2000 pengőből minden valószínűség szerint megoldható volna.

Mindezek az alternatívák egymással kombinálhatók. Gyakorlati kivitelük költségei bármely kombináció követelményeinek részletes ismeretével volnának megállapíthatók.

A Szent Gellért-gyógyfürdőnek melegvízzel való fűtése a most leírt mélyfúrásból leendő vízelvétellel nem lehetséges ugyan, de a fúrás alatt nyert adatok és a budai hegyek tektonikájáról kialakult vélemények alapján kétségtelenül telepíthetők olyan fúrópontok, melyekből egy kívánt hőfokú víz nyerhető volna.

A fúrás folyamán felhozott kőzetminták némelyike magán viselte ugyan a melegvízhatások jeleit, mindazonáltal valószínű hogy ezek csak a Trias dolomit és a fiatalabb kőzetek határán levő tektonikai vonal mentén feltörő vizeknek tulajdoníthatók, melyek a dolomitba csak ennek repedésein át és a magasabb szintekben jutottak. A geológiai viszonyok különbeni ösmeretével ma mondhatni teljes biztonsággal telepíthetők fúrások a Trias dolomitra települt kiscelli agyagon, melyekből a tektonikai vonalak elérésekor melegebb víz volna termelhető. A szakértői értekezleten megpendített olyan irányú kísérlet, hogy az alsó rakparton a Szent Gellért-gyógyfürdővel szemben mélyíttessék egy, vagy több fúrás, feltétlenül indokolt volna. Egy ilyen fúrás, véleményem szerint addig volna csupán lehajtandó, hogy a dolomit 10—15 m-nyire megfúrassék. Ha addig a kívánt hőmérsékletű víz fel nem táratnék, a fúrást cementezéssel kell eldugni, hogy újabb infiltrációk elkerültessenek. Ilyen fúrások előirányozható mélysége 30—50 m

volna, melyeknek gépi erővel való lemélyítése 5—6 hétnél a szükséges vízzárások beszámításával sem tarthatna tovább. Nem lehetetlen, hogy már egy ilyen fúrás is elegendő támpontot fog nyujtani a melegvíz feltárás tökéletes útjának megállapításához, megjelölve azt a módot, mellyel nagyfontosságú vízgazdászati problémák lesznek a jövőben megoldhatók; de lehetséges, hogy erre a célra több fúrásra lesz majd szükség. A fúrások eredményei azonban oly nagyhorderejűeknek ígérkeznek, hogy ellenértékül búsásan behozhatják a létesítésükhöz szükségelt összegeket. Egy teljesen szakszerűen, legfeljebb 60 m-ig mélyített fúrásnak méterenkinti költségei a szükséges cementezés útján való vízzárásokkal 120 pengőre tehetők.

Javaslom, 1. hogy a Szent Gellért-gyógyfürdőnek cca 60° C hőfokú melegvízzel való ellátása, valamint Budapest székesfőváros vízgazdászatának további fejlesztése érdekében telepíttessék néhány 30—60 m mélyfúrás a Szent Gellért-szálló és a Műegyetem közötti alsórakpart szakaszon.

2. Dolgoztassék ki a pesti oldal altalajának geológiai és geofizikai térképe, hogy az így nyert támpontokkal könnyebben és biztosabban lehessen a gyakorlatba átvihető a Budapest alatti hőenergia kihasználása.«

A fúrás által nyert új forrásvíz vegyelemzése a következő eredménnyel járt:

A Szent Gellért-gyógyfürdő új (az 1926. évben nyert) forrásvizének elemzési eredménye.

1000 gramm vízben van:

Kationok:	Gramm	Millimol	Milligramm egyenérték	Egyenérték %
Nátriumion	0·1702	7·400	7·400	31·48
Káliumion	0·0185	0·473	0·473	2·03
Lithiumion	0·0002	0·028	0·028	0·12
Calciumion	0·1968	4·911	9·822	42·18
Strontiumion	0·0065	0·074	0·148	0·63
Bariumion	0·0009	0·006	0·013	0·05
Magnesiumion	0·0625	2·569	5·138	22·07
Vasion	0·0073	0·130	0·261	1·12
Manganion	0·0002	0·002	0·004	0·02
			23·287	**100·00**
Anionok:				
Chlorin	0·1773	5·000	5·000	21·47
Bromion	0·0003	0·004	0·004	0·02
Jódion	0·0001	0·001	0·001	0·01
Bórsavion	0·023	0·053	0·053	0·23
Hydroszénsavion	0·6301	10·328	10·328	44·34
Kénsavion	0·3796	3·951	7·901	33·93
Metakovasav	0·0335	0·429	—	—
Összesen	**1·6863**	—	**23·287**	**100·00**
Szabad kénsav	0·1878	4·267		
Kénhydrogén	0·0005	0·014		
Összesen	**1·8476**	**39·640**		

Az alkotórészek a szokásos módon sókká szerkesztve;

1000 gramm vízben van:

Nátriumchlorid	0·2630 gr
Káliumchlorid	0·0352 «
Lithiumchlorid	0·0012 «
Magnesiumjodid	0·0002 «
Magnesiumbromid	0·0004 «
Magnesiumborat	0·0029 «
Nátriumhydrocarbonat	0·2437 «
Calciumhydrocarbonat	0·1620 «
Magnesiumhydrocarbonat	0·3707 «
Vashydrocarbonat	0·0232 «
Manganhydrocarbonat	0·0003 «
Calciumsulfat	0·5324 «
Strontiumsulfat	0·0161 «
Bariumsulfat	0·0015 «
Metakovasav	0·0335 «
Összesen	**1·6863** gr

Szabad szénsav 0·1878 gr = 95·65 cm^3.
Kénhydrogén 0·0005 gr = 0·45 cm^3.
A víz fagyáspontcsökkenése 0·065 C^3.
A vízben oldott anyagok asmosios nyomása 0·78 atm.
Hydrogénionkoncentráció Ph = 6·56.
Elektromos vezetőképesség 0·001809 Ω cm.
A forrás hőmérséklete 47·3 Ct.
A víz fajsúlya 1·00163.

A fenti táblázatok eredményeit dr. *Emszt* Kálmán a következőkben foglalta össze:

»Kitűnik az, hogy a két forrás chemiai összetétele a főbb alkotórészeket tekintve megegyező, lényeges különbség azonban a *vastartalomban* van, mely alkatrész az új forrásnál aequivalens százalékkal több. Így a forrásvizet a Than-féle beosztás szerint a *lúgos-sulfatos-vasas hévvizek* csoportjába oszthatjuk be s e csoportnak az új forrás *egyedüli* képviselője a budapesti hévvizek között.«

*

A termális uszoda 1927-ben létesült, a 797/1926. kgy. sz. közgyűlés határozat alapján, *mesterséges hullámfürdő* berendezéssel, 286 öltözőkabinnal és 164 öltözőszekrénnyel.

A szálloda kétemeletes régi épületére, ugyancsak 1927-ben, a 796. és 1325/1926. kgy. sz. határozatok alapján *újabb két emeletet* építettek rá, — a ráépítés középrészén pedig az ötödik emelet magasságában a Zander-terem számára új helyiség létesült.

Ezek az építkezések, a hullámfürdő létesítésével együtt, összesen 1,770.000 pengőbe kerültek.

A szállodának ezzel a kibővítésével együtt az addigi 180 szobán felül további 54 szobája, összesen tehát 234 kiadható szobája van. A szállodai szobákhoz összesen 70 fürdőszoba is tartozik. Az egyszerűbb igényeknek megfelelő szobák mellett vannak gazdag és díszes kiállítású lakosztályok is, előszobával, hálószobával, szalónnal, fürdőszobával és kísérőszobával.

*

Az 1927. évben újból megállapított nagy beruházási programmban a Szent Gellért-fürdő szállodai emeleteinek és a hullámfürdő felépítésének programmja már nem szerepel. Ellenben fel van véve a *társas iszapfürdő* — aminek a létesítésétől a főváros a később szerzett tapasztalatok alapján elállott, — a Szent Gellérthegy déli lejtőjének a rendezése, — ami időközben lassan-lassan megvalósult, — a Szent Gellért- és Rudasfürdők közötti sétány létesítése, — ami eddig elmaradt, — újabb területszerzések a Szent Gellért-fürdő mellett, valamint fűtés céljára szolgáló termálvíz nyerésére tervezett *mélyfúrás* létesítése, ami — miként a fenti részletes jelentésből láttuk — megtörtént ugyan, de a nyert értékes víz hőfoka annak fűtésre való felhasználását lehetetlenné tette.

*

A Szent Gellért-fürdő jövedelmezőségének további elősegítése céljából a polgármester 1933. évi december hó 4-én előterjesztést tett az akkor még működő törvényhatósági tanácshoz, hogy *a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló télikertjében egy téli úszócsarnok létesítését engedélyezze.* Az előterjesztés kifejti, hogy az 1931. év folyamán bekövetkezett és azóta is tartó gazdasági válság folytán *a gyógyfürdő látogatottsága oly nagy mértékben megcsappant*, hogy az itt kieső fürdőbevételeket egyszerű takarékossági eszközökkel tovább már nem lehetett kiegyensúlyozni.

A nagyközönség a gőzfürdő kultiválása helyett az újabb időkben inkább a testedző szórakozásokat biztosítani tudó *uszodák felé hajlik.* A statisztika adatai igazolják, hogy amíg a gőzfürdők és kádfürdők forgalma csökkent, addig az uszodák látogatottsága emelkedést mutat.

A Gellért-fürdő nagysikerű hullámfürdőjének eredményein felbuzdulva, annak aránylag *tehetős törzsközönségét a polgármester a hűvösebb időszakban is biztosítani kívánta* a fürdő számára. Ezért a Szent Gellért-fürdő téli kerthelyiségében jól fűthető, finom tónusú és minden kényelmet biztosító úszócsarnok létesítését határozták el. Ezt az uszodát *légbuborékok bevezetése által pezsgőfürdővé* kívánta a polgármester átalakítani olymódon, hogy a medence sekély részén a fenéken elhelyezett likacsos burkolólapokon át az inhalatórium légkazánjából *komprimált levegőt* vezetnek be a fürdőbe, amely a fürdőt állandó pezsgésben tartja.

A polgármester az előterjesztésben megemlítette, hogy az ilyen légbuborékfürdő *nem csupán rendkívül üdítő hatású, hanem sok esetben komoly gyógytényezőnek is tekinthető.*

A törvényhatósági tanács a polgármesteri előterjesztés alapján 1933. évi december hó 14-én hozzájárult ahhoz, hogy 200.000 pengő hitelkereten belül a Szent Gellért-fürdő télikertjének helyén *Sebestyén* Arthur műépítész ilyen pezsgőfürdőuszodát létesítsen.

*

Amíg tehát a hullámfürdő felépítése még megkímélte a Szent Gellért-fürdő télikertjét, a létesítendő pezsgőfürdő céljára már fel kellett azt áldozni.

A törvényhatósági tanács felhatalmazást adott arra, hogy a pezsgőfürdő, illetve a fedett téli uszoda megépítésére a Községi Takarékpénztártól vegyen fel a főváros 200.000 pengőt. A pezsgőfürdő csakhamar el is készült és — akárcsak a hullámfürdő — nagyon népszerű lett.

Nyáron kedvezőtlen időjárás esetén a hullámfürdőt egészíti ki, ősztől-tavaszig pedig gyöngyöző vizével, mesterséges napfény-világításával, nyitható tetőszerkezetével a fokozottabb igényt támasztó közönség uszodája lett.

A kimondottan gyógyfürdők látogatottsága, a polgármesteri előterjesztés szerint is, egyre inkább csökken s a fürdő gyógyító eljárásai között a betegeket inkább a fizikoterápia eszközeivel gyógyítják.

Ez azonban — meggyőződésem szerint — nem végleges jelenség. Ha az általános fürdőpolitikai programmot erőteljesen lehet keresztülvinni, akkor a közönségnek az a része, amely a Szent Gellért-fürdő gyógytényezőit ma elmellőzi, lassanként ismét visszatér ahhoz. Mert nem a hévforrások gyógyító hatásában vetett bizalom csappant meg, hanem ennek az igénybevétel-csökkenésnek egészen más okaira lehetne rámutatni, amelyeket azonban ezúttal mellőzni kívánok.

*

A Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló ma még *deficites* üzeme a székesfővárosnak. Azonban kétségtelen, hogy Budapest legszebb, legdíszesebb épületei közé tartozik és elsőrangú idegenforgalmi érték. Szállója állandóan zsúfolt, gyakran 100%-os igénybevétele sokszor okoz nehézségeket a vendégek elhelyezése szempontjából.

A székesfőváros vezetősége mindent elkövet — miként az eddigiekből is látszik, hogy az üzem gazdaságosságát növelje. Ennek egyik módja lenne *Hegedűs* Ármin műépítésznek az a javaslata, amely a Szent Gellért-szállóra *új ötödik emelet* ráépítését tervezi. Az építész javaslata a következőképen szól:

»Az örvendetesen fellendülő idegenforgalom és a Budapest-fürdőváros propaganda egyik legfontosabb tényezőjévé alakult Szent Gellért-szálló

vendégforgalma köztudomás szerint állandó emelkedést mutat. Az üzemi statisztika szerint a szálló 233 szobájából foglalva volt:

1933.	évben	V—IX.	hónapokban	átlag	79%	évi átlag	64%
1934.	«	V—IX.	«	«	84%	« «	68%
1935.	«	V—IX.	«	«	91%	« «	75%

Főidényben időnkint 100% és fürdőszobáknak hálóhelyekül igénybevételével több is.

Számos esetben, mult évben mintegy negyven napon át, különösen az évenkint megismétlődő és remélhetőleg szaporodó kongresszusok idején a Szent Gellért-szálló legjobb igyekezettel sem fogadhatta be a jelentkező előkelő idegen vendégeket; azokat más szállodákba, penziókba és magánlakásokba kellett irányítani; de *sok esetben a vendégek órákon át kocsikáztak, amig szállásra leltek.* Ezért sok panasz hangzott el s időnkint a zsúfoltság folytán olyan szállodaüzemi nehézségek mutatkoztak, amelyek nemcsak ezen nevezetes gyógyintézmény további fejlődésére, hanem az egész fürdőváros és idegenforgalmi propagandára káros hatással lehetnek.

Egyetlenegy, gyógyításért jelentkező vendéget sem volna szabad a Szent Gellért-szállóból, amely rendeltetése szerint elsősorban mégis inkább »gyógyszálló«, befogadás és elhelyezés nélkül elbocsátani.

A Budapest szállodáiban és penzióiban megszállt vendégekről vezetett statisztika szerint az azokban töltött éjjelek száma volt:

1932.	évben	528.082
1933.	«	554.934
1934.	«	604.271
1935.	«	741.512

Az elfoglaltság évi átlaga cca 65% volt, ami annyit jelent, hogy a főidényben túlzsúfoltság és szobahiány volt mindenütt. Természetes, hogy télen nem telhetnek még meg a budapesti szállodák és penziók teljesen; de az utóbbi évek tapasztalatai megérlelték azt a szükségességet, hogy új szállodákról kell gondoskodni, de addig is mindenesetre fejleszteni, modernizálni és kiegészíteni kell a meglévőket, mert *idegenforgalmat propagálni megfelelő befogadóképesség és igénykielégítés nélkül: ellenpropagandát szül.*

A Szent Gellért-fürdő és szállónak állandóan fejlesztett gyógytényezői *még távolról sincsenek kihasználva.* A szálló nagyszabású társashelyiségei pedig bőven elegendők lényegesen fokozott vendégforgalom befogadására. A Szent Gellért-szálló mindinkább érezhető szobahiánya nem pótolható más helyen létesítendő vendégszobák által.

Mindezeknél fogva *magában a főépületben kell* sürgősen annyi és olyan alkalmas vendégszobáról gondoskodni, amelyek által gyógyulást kereső vendégek kényelmes kapcsolata a gyógytényezőkkel, orvosi felügyelet és ellenőrzés alatt is biztosítható.

Ez a cél a három utcai homlokzaton ötödik emelet felépítése által érhető el.

Az ötödik emelet aránylag kis költséggel, szerkezeti nehézségek nélkül, *az üzem megzavarásának elkerülésével*, rövid idő alatt valósítható meg.

Az ötödik emelet megépítése által létesülne 14 kétágyas, 36 egyágyas, összesen 50 szép, tágas, szép kilátású vendégszoba és 24 fürdőszoba.

A tetőzet szakaszonkint, szétbontás nélkül emelendő fel, a rajta lévő cserépfedéssel együtt, tehát építés közben nem kell beázástól tartani. Külső állványozás fölösleges, alsó szerkezetek megerősítésére vagy kiváltására nincsen szükség, mindezek változatlanok maradnak. Anyagfelszállítás és munkásközlekedés a Kemenes-utcai oldalon a padláson át, tehát a jelenlegi épület teljes kikapcsolásával és üzemének megzavarása nélkül történik. A kivitelre legalkalmasabb a késő őszi és téli időszak, amikor a negyedik emelet szobái csoportonkint nélkülözhetők. A fűtés és melegvízszolgáltatás az építés ideje alatt zavartalanul biztosítható. Az egész építkezés és berendezés legfeljebb 5—6 hónap alatt (október—március) befejezhető és teljesen száraz állapotban, készen, használatba és üzembe vehető.

Építési összeg költség cca	350.000 P
Berendezés, felszerelés cca	100.000 «
Összesen maximum	450.000 P

Az új ötödik emelet elfoglaltságának előirányzata : 200 napon át 50%, 165 napon át 80% (lényegesen kevesebb a Szent Gellért-szálló hivatalos statisztikai adatainál). A bőven számított összes személyzeti és üzemi költségek, továbbá bútor- és felszerelésfelújítási költség levonása után, de az új szobák árának lemérsékelt számítása mellett mutatkozik évi jövedelem cca 85.000 pengő. Kölcsönkamat és 20 éves amortizáció levonása mellett évi tiszta jövedelemi többlet cca 55.000—60.000 pengő. Ezen eredménynél a fürdők, gyógytényezők, orvosi kezelések, éttermi részesedés stb. közvetett jövedelmei nincsenek számításba véve. Az új 50 szoba és 24 gyógyvizzel ellátandó fürdőszoba fokozottabb mértékben mozdíthatja elő a fürdőváros szempontjából fontos gyógyszálló-jelleg kihangsúlyozását, ami végeredményben Budapest többi szállójának is előnyére szolgál.

Az 1934. és 1935. évi üzemi eredmény szerint kívánatos és szükséges a kibővítés. A Szent Gellért-szálloda üzemének idei (1936. évi) első két hónapja is, már a mult évihez képest, lényeges emelkedést mutat. A tavasz és nyár forgalma előreláthatólag és az idegenforgalmi szervek véleménye szerint is, még fokozottabban fogja igazolni az ötödik emelet megépítésének sürgős szükségességét. Azért kellene a kérdést most előkészíteni, hogy ha a nyáron végleges elhatározásra lehet vagy kell jutni, ősszel hozzá is lehessen fogni a kivitelhez.«

Eddig szól a javaslat. Minthogy annak az építésznek a véleményéről van benne szó, aki a Szent Gellért-szállót építette és így szerkezetét legjobban ismeri, komoly megfontolást érdemel. Ezidőszerint a székesfőváros vezetősége foglalkozik is a javaslattal, amelynek megvalósítása esetén nem mellőzhető szempont az sem, hogy ilymódon a szállónak új 50 lakószobáját ugyanazzal az adminisztrációval lehet tovább vezetni, amelyik a meglevő 233 szobás szállóüzemet vezeti, míg hogyha bármilyen más — dépendence-szerű — megoldást választanának, az adminisztráció is lényegesen megnagyobbodnék.

Eszerint könnyen lehetséges, hogy a közeljövőben öt emeletre nagyobbodott Szent Gellért-szálló szolgálja majd Budapest fürdőváros érdekeit.

XVII. FEJEZET.

A Rudasfürdő sorsa; az ivóforrások; a fürdő újjáépítésének elhatározása; az újjáépítés tervének újabb elejtése.

I.

A Rudasfürdő megépítésének elhalasztása, a fűtési nehézségek elhárításának kísérletei.

Amint láttuk, a világháború előtti nagy fürdőépítési programmnak egyik sarkalatos tétele volt a már akkor is elavultnak bizonyult Rudasfürdőnek újjáépítése. Errevonatkozólag a főváros tervpályázatot is írt ki, azon elfogadták, mint abszolút becsű pályatervet, dr. *Hültl* Dezsőét. A feladat azonban akkor az volt, hogy a Szent Gellért, illetve akkor még Sárosfürdő kifejezetten gyógyfürdő legyen és melléje gyógyszálló épüljön, míg a Rudasfürdőt *tisztálkodási fürdőnek szánták.*

A Rudasfürdő pedig régóta ismeretes gyógyforrásairól. Az általános fürdőtörténetben gyakran találkoztunk a Rudasfürdő nevével és jóhírével. Az 1900-as évek elején mégis teljesen figyelmen kívül hagyták forrásainak gyógyító jellegét és minden gyógyító tulajdonságot a Sáros-, illetve a Szent Gellért-fürdőre akartak ráruházni.

A kiviteli pályázat eldőlte után a közgyűlés, miként láttuk, megbízta az ügyosztályt, hogy állítsa ki a megbízóleveleket a Sárosfürdő és a Rudasfürdő pályadíjnyertes tervezőinek.

Ettől kezdve a Rudasfürdő felépítéséről többet nem hallottunk. Minden figyelem, minden anyagi eszköz a Sáros-, illetve 1912. után a Szent Gellért-fürdő felépítésére koncentrálódott. A költségek rohamosan emelkedtek és hiába hozta meg a törvényhozás az 1908. évi XLVIII. törvénycikket, amely a Rudasfürdő felépítéseinek időpontját 1915-ben állapította meg, a főváros kénytelen volt ezt a tervet elodázni. *Az időközben kitört világháború pedig a felépítés tervét teljesen elodázta.*

*

A világháború alatt — miként említettem — a budapesti fürdők nagyon leromlottak. A háborút befejező forradalmi mozgalmak, a román megszállás és az azután bekövetkezett inflációs-koronaromlásos pénzügyi viszonyok egyáltalában nem adtak alkalmas atmoszférát a komoly fürdőpolitikai elgondolások számára.

Lassan-lassan azonban helyreállt a rend és nyugalom és megkezdődött a nagyobb alkotások lehetőségének időszaka is.

*

A Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemére felügyelő bizottság egyik 1923. évi ülésében elhatározták, hogy a bizottság helyszíni szemlét tartson a Rudasfürdőben is. Ennek a helyszíni szemlének eredményeképen *Bánlaky* Géza fürdőigazgató 1924. évi január hó 16-án beadványt intézett a székesfőváros tanácsához, amelyben *különböző átalakításokat javasolt.*

A beadvány alapján a székesfőváros középítési ügyosztálya elkészítette a Rudasfürdő átalakítására vonatkozó terveket is, amelyeket elsősorban *Bánlaky* Gézának adtak ki véleményezés végett. A tervek azonban nem vonatkoztak gyökeres ujjáépítésre, csupán a legszükségesebb javításokra és módosításokra.

A tanácsi magasépítési ügyosztály két alternatív tervet készített.

Az *a)* jelzésű tervekben az építési költséget 14.400,000.000 koronában, a berendezés költségét 2.400,000.000 koronában állapította meg úgy, hogy *összesen* 16.800,000.000 koronára lett volna szükség.

A *b)* jelzésű alternatív terv már szerényebb igényű megoldást tüntet fel, amely a szükséges módosításokkal a Rudasfürdőt a Szent Gellért-szálló dépendance-ának szánta. Ez a megoldás 8.360,000.000 korona építési és berendezési költséget tüntetett fel.

Ezeknek a megoldási terveknek alapos áttanulmányozása után 1924. évi június hó 14-én *Bánlaky* Géza, a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló központi igazgatója, újabb beadványt intézett a székesfővároshoz, amelyben a tanácsi XIII. ügyosztály által bemutatott átalakítási tervekre vonatkozólag teszi meg észrevételeit. Jelentésének általános bevezetése a következőképen szól:

»Mielőtt a tervekhez hozzászólani kívánnánk, rá kell mutatnunk arra, hogy a Rudasfürdő újraépítésére a főváros annakidején nyilvános tervpályázatot hirdetett, melynek díjnyertese dr. *Hültl* Dezső építésztanár volt. Ha tehát a főváros egy nagyobbszabású építkezésbe bocsátkoznék, elsősorban megállapítandó volna az, vajjon nem állnak-e fenn a nevezett építésszel szemben olyan kötelezettségek, amelyek a fővárost *akár ténylegesen, akár erkölcsileg kötik.*

A másik eldöntendő kérdés az, vajjon a jelenlegi viszonyok között gazdasági és pénzügyi szempontból indokolt-e egy nagyobbmérvű *szálló-*

építkezés keresztülvitele és megvan-e a lehetőség a beruházott tőkének megfelelő amortizálására és kamatoztatására. Erre vonatkozólag véleményünk az, hogy ezt a kérdést nem szabad a pillanatnyi konjunktúra szemszögéből megítélni és a jövőre nézve sem az utóbbi egy-két év abnormálisan erős forgalma, sem a jelenlegi kedvezőtlen helyzet alapján következtetni. A mi meggyőződésünk ma is az, hogy normális gazdasági viszonyok bekövetkeztével, ha az illetékes tényezők *az idegenforgalomnak és a fővárosi gyógyfürdőknek nagy jelentőségét megfelelően méltányolni fogják* és az azokat megbénító törvények és rendelkezések helyett *céltudatos fürdőpolitikával* a fejlődést és fellendülést lehetővé fogják tenni, úgy a gyógyfürdőkbe és szállókba fektetett tőke rentabilitása mindenkor biztosítva lesz.

A fentiek előrebocsátásával a tervekre vonatkozólag alábbi észrevételeinket terjesztjük elő. A tanácsi XIII. (magasépítési) ügyosztály által bemutatott tervek, mint vázlatos tervek tekintendők, melyek csupán az alaprajzi főelrendezést kívánják feltüntetni, az egyes részletek az ezek alapján készítendő nagyobb léptékű terveken nyernek végleges megoldást. A magunk részéről nem fogunk a tervek architektónikus felülbírálatába bocsájtkozni, csupán olyan gyakorlati szempontokra mutatunk rá, amelyek a későbbi tervezésnél figyelembe veendők volnának . . .«

A jövedelmezőségi számításra vonatkozólag *Bánlaky* Géza központi igazgató a következőket jelentette :

»A jelenlegi meglehetősen bizonytalan viszonyok között még csak approximatív jövedelmezőségi számítást is nehéz előállítani« — mégis megkísérelte ezt olymódon, hogy a kétágyas szobáknak napi árát 140.000 koronában, az egyágyas szobákét 70.000 koronában vette figyelembe, a szerényebb kivitelű berendezés esetére pedig 120.000 és 60.000 korona napi bérrel. *Ilymódon 6%, illetve 5·7%, illetve 5·8% jövedelmezőséget* mutatott ki. Meg jegyezte egyúttal azt is, hogy ez a jövedelmezőség a jövőben a szobák célszerűbb beosztása mellett némileg még fokozható és valószínű, hogy részletesebb és pontosabb tervek és részletesebb jövedelmezőségi számítások mellett az eredmény lényegesen kedvezőbb lenne.«

*

A javítások sürgőssége azonban nem volt elodázható s ezért addig is, amíg a fürdő végleges felépítésére vonatkozó kérdések rendeződtek, a Rudas-fürdő kijavításának egyik-másik részlete állandóan napirenden volt.

A székesfőváros tanácsa 1926. évi július hó 17-én tartott ülésében azonban már a nagyobbszabású beruházással is foglalkozott és a következő határozatot hozta :

»A Tanács a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló igazgatóságának és az intézmény működésére felügyelő bizottságnak, valamint a városgazdasági ügyosztálynak javaslatához hozzájárulva a Rudas-gyógyfürdő és kapcsolat-

ban a Hungária-gyógyforrás üzemének fejlesztése érdekében, a maga részéről is szükségesnek tartja, hogy

1. a Rudas-gyógyfürdő régi fürdőépülete egy alacsony tetőzettel ellátott *emeletráépítés által kibővittessék* és ilymódon ott mintegy 60 szobával biró, modern igényeket kielégítő, de nem fényűző szálló alakíttassék ki,

2. a Rudas-gyógyfürdő II. osztályú kádfürdői a közegészségügyi követelményeknek megfelelően átalakíttassanak,

A Rudas-gyógyfürdő távlati képe a Szent Gellért-szobortól nézve. Előtte az Attila-gyógyforrás, a kép bal alsó sarkában a Hungária-gyógyforrás ivócsarnokának teteje. Az előtérben álló kazánházat és kéményt a legközelebbi időkben lebontják

3. az összes kádfürdők modernizáltassanak és központi fűtéssel láttassanak el,

4. a vendéglői helyiségek megfelelően átalakíttassanak,

5. a kazánházépület homlokzata a környező épületekkel összhangzóan kiképeztessék,

6. a személyzeti lakóépület a híd felé eső tűzfal megfelelő kiképzésével átalakíttassék, esetleges megszüntetése megfontolás tárgyává tétessék,

7. a Hungária-gyógyforrás ivócsarnoka az egész fürdőépület-csoporttal összhangban fedett kolonádokkal, megfelelő számú toilette helyiségekkel, esetleg vendéglői és kávéházi kioszkkal kibővittessék. Ezen tervezett kibő-

vítéseknél figyelemmel kell lenni arra, hogy a Döbrentei-tér sétánya, valamint a sétány alatt levő dunai korzó — a kocsiforgalomnak a park mögötti útvonalra való terelése által — a gyógyvendégek rendelkezésére állhasson és a gyógyfürdő sétányát alkossa.

Ezeknek a munkálatoknak egységes és stílusos kivitele érdekében a tanács a legcélszerűbb megoldásnak azt tartja, hogy a tervezéssel egy műépítész és pedig — tekintettel arra, hogy a Rudasfürdő újraépítése ügyében hozott 305/1908. kgy. sz. közgyűlési határozat e tekintetben a *fővárosra nézve már bizonyos mértékű erkölcsi kötelezettséget tartalmaz* — dr. *Hültl* Dezső műépítész, egyetemi tanár bízassék meg, feltéve, hogy vele ebben az irányban megfelelő megállapodás létrehozható lesz.

Arra való tekintettel, hogy a bemutatott jövedelmezőségi számítások szerint ezeknek az építkezéseknek és átalakításoknak a végrehajtása gazdasági szempontból is előnyösnek mutatkozik, elhatározza a tanács, hogy előterjesztést tesz a közgyűlésnek aziránt, hogy a szóbanforgó építkezések és átalakítások végrehajtását *elvileg határozza el* és egyben — figyelemmel a Rudasfürdő újraépítési ügyében hozott és már előbb idézett 305/1908. kgy. sz. közgyűlési határozatban foglaltakra, — adjon engedélyt arra, hogy az építkezések és átalakítások megtervezésével dr. *Hültl* Dezső műépítész, egyetemi tanár bízassék meg, feltéve, hogy vele ebben az irányban megfelelő megállapodás létrehozható lesz.

Mielőtt azonban a tanács ezt a javaslatát a közgyűlésnek megtenné, felhívja a tanácsi VI. (pénzügyi) ügyosztályt, hogy a szóbanforgó munkák céljaira a már végzett számítások szerint szükséges *11 milliárd korona költségösszeg fedezésére* tegyen a pénzügyi bizottság útján javaslatot, illetőleg ezeket az építkezéseket és átalakításokat azon munkálatok közé vegye fel, amelyek elsősorban lesznek a most felvett kölcsön terhére végrehajtandók.«

*

Ezekkel az átalakításokkal kapcsolatban az ügyosztály 1924. évi szeptember 16-án felkérte dr. *Gárdonyi* Albert főlevéltárost arra, hogy az iktató- és mutatókönyvek között, valamint az erre vonatkozó iratok alapján állapítsa meg: vajjon annak idején az akkori tanácsi VI. (pénzügyi és gazdasági) ügyosztály eleget tett-e a Rudasfürdő új épületének tervpályázata ügyében hozott 305/1908. kgy. sz. közgyűlési határozat azon rendelkezésének, hogy a Rudas-gyógyfürdő építkezésének kivitelére vonatkozó *megbízólevelet* is készítse el, azt irassa alá a pályadíjnyertes dr. *Hültl* Dezső műépítésszel és mutassa be jóváhagyás végett. *A levéltár megállapította, hogy ez nem történt meg.*

*

A *Rudasfürdő* török kupolájának helyreállítása még 1927-ben szóbakerült. A városgazdasági ügyosztály előterjesztésében a következőket állapította meg:

»A török hódoltság idejéből fennmaradt hiteles műemléknek minősített rudasfürdői, úgynevezett török kupola betón-védőburkolatán az elmult év folyamán *repedések jelentkeztek*, minek folytán megkeresésünkre a középítési ügyosztály javaslatot tett a kupolaboltozatnak sürgős helyreállítására és ennek költségeire 20.800 pengő (260 millió korona) engedélyezését kérte. A tekintetes Tanács a helyreállító munkáknak végrehajtását, — azoknak el nem odázható természetére való tekintettel — az elmult 1926. év végén el is rendelte, a pénzügyi bizottság pedig a kért hitelösszegnek engedélyezését az 1926. évi költségvetés XII. csoport (Községi közszolgáltatások) IV. fejezetén (Városi ingatlanvagyon, átruházási illeték,) elért bevételi többlet terhére javasolta is.

A Rudas-gyógyfürdő hangulatos udvara szökőkúttal

A középítési ügyosztály a helyreállítási munkák és ezek költségeinek előzetes megállapítását — minthogy a török kupola szerkezetéről biztos adatai nem voltak — a tervtárában levő *metszetrajzok* alapján eszközölte. A kupola védőburkolatának feltárása után azonban kitünt, hogy *a mult század nyolcvanas éveiben*[1]) *itt eszközölt átalakítási munkák alkalmával* a kupolába és a kupolateret körülölelő dongaboltozatokba a régi török időkből származó 2—3 centiméter átmérőjű szellőztető és világító lyukak helyett *sokkal nagyobb hatszögletű nyílásokat vágtak*, amelyek sárga, kék és vörös üvegekkel elzárva most színes fényt szórnak be a kupolába, míg azelőtt a kupolaboltozat a maga apró nyílásaival belülről *a csillagos égbolt benyomását keltette.*

[1]) Pontosan: 1883-ban.

Amikor azonban a régi apró nyílások helyén ezeket a hatszögletű nagyobb nyílásokat kivágták, *nem gondoskodtak arról, hogy a tört rések helyén a kupolaboltozat szerkezeti folytonossága meg ne szakadjon*, hanem egyszerűen megelégedtek azzal, hogy a szabálytalan réseket a szabályos hatszögű hasáb lapjainak megfelelően cementvakolattal kialakítsák. *Ahány ilyen hatszögletű nyílást vágtak, ugyanannyi sebet ejtettek a boltozat szerkezetén.* Ennek következtében a kupolaboltozaton repedések keletkeztek, amelyek kivétel nélkül mind a hatszögletes rések közötti boltozatrészeket metszik keresztül-kasul. A könnyelműen vágott hatszögletes nyílások helyén tehát gondoskodni kell *a boltozat folytonosságának helyreállításáról*, mert csak így lehet megszüntetni azt a számos repedést, amelyek a gondatlan munka folytán előállottak.

A föltárási munkálatok során, amelyet a tanácsi II/b (középítési) ügyosztály a Műemlékek Országos Bizottságának kiküldöttjével egyetértően végzett, kitűnt az is, hogy nemcsak a kupolát és az ezt környező négyzetes folyosóteret kell restaurálni, hanem a műemléknek már nem tekinthető, azonban az előbbieket veszélyeztető toldalékot is új terraszburkolattal és megfelelő szigeteléssel kell ellátni. Ki kell továbbá küszöbölni és vörös vagy más odaillő színű márványlapokkal kell pótolni a kupolacsarnok belsejében a mai izléstelen fehér csempeborítást is és végül kívánatos volna, hogy a kupola az eddigi cement, illetve műkőfedés helyett *vörösrézfedést kapjon*, ami csakhamar szép és nemes patinát nyerhetne.

A restaurálási munkáknak ezt a programmját a középítési ügyosztály a Műemlékek Országos Bizottságával egyetértően állapította meg, azonban csak a kupola feltárása után, mert amint már említettük, az előzetes költségvetés megállapítása során a kupola szerkezetéről való adatok hiányában csak a tervtárban levő *metszetrajzok* voltak felhasználhatók. A feltárás után szükségesnek mutatkozó ezen munkáknak a költsége a bemutatott újabb előirányzat szerint *még további 76.700 pengőt igényel.*«

A Rudasfürdő török kupolájának a helyreállítására tehát összesen 97.500 pengő költséget irányoztak elő.

*

Azonban továbbra is újabb és újabb reformok váltak szükségessé. A törvényhatósági bizottság közgyűlése 1928. évi május hó 9-én 442. kgy. számú határozatában *Joanovits* Pál törvényhatósági bizottsági tag indítványára kimondotta, hogy a Szent Gellért-, Rudas- és Széchenyi gyógyfürdők üzemeinek egyesítése után a Rudas-gyógyfürdő úgynevezett *igazgatósági épületét le kell bontani* és az épület területét az Erzsébet-híd rendezésének céljára kell felhasználni.

Utasította egyúttal a közgyűlés a tanácsot, hogy tegye vizsgálat tárgyává: vajjon a fürdő kazánháza miképen volna oly berendezéssel helyettesíthető, amely a *kazánház eltávolítását is lehetővé tenné.*

Ez a közgyűlési határozat belügyminiszteri jóváhagyást is igényelt. A belügyminiszter azonban a jóváhagyást *megtagadta azzal az indokolással, hogy a közgyűlés a határozatot minden műszaki előkészítés nélkül hozta meg s figyelmeztette a fővárost a pénzügyi szempontokra is.*

*

A főváros azonban már a jóváhagyást megtagadó miniszteri leirat leérkezése előtt intézkedett az épületek lebontásának és a kazántelep miként való pótlásának műszaki előkészítése iránt.

Részlet a Rudas-gyógyfürdő szalonjából

Ekkor felvetődött az a gondolat, hogy a Rudasfürdő hőenergia-szükségletét esetleg a Szent Gellért-fürdő kazántelepe tudná biztosítani *távfűtés* útján.

Ehelyett azonban eleinte gazdaságosabbnak látszott, hogy a Rudas-fürdő megszüntetett kőfürdőinek a helyén alacsony nyomású koksztüzelésű kazánokat helyezzenek el, amelyek aránylag *füstmentes tüzelést* tennének lehetővé.

Időközben azonban különféle tervek merültek fel a Rudasfürdő és szálló kibővítésére, a gőzfürdőnek és uszodának szerves kapcsolatba való

hozására. Sőt nyilvános tervpályázatot is tartottak a Rudasfürdő és a Gellért-fürdő közötti terület közlekedésének és parkszerű kiképzésének a megoldására. Emiatt a koksztüzelésű kazánok helyét sem lehetett véglegesen kijelölni.

*

Az 1931-ben bekövetkezett gazdasági válság ezután teljesen halomra döntötte a terveket. A kormányhatóság megtiltotta a közhatósági üzemekben a külföldi szénnek, valamint a koksznak a beszerzését és *kötelezővé tette a közüzemeknél a magyar szénnek a használatát.*

Ennélfogva a Rudasfürdő fűtésénél is abba kellett hagyni a koksztüzelési kísérleteket. Az a helyzet állott elő, hogy ha a Rudasfürdő üzeme részére szükséges gőzt ismét magának az üzemnek a telepén kívánnák előállítani, akkor újból magasnyomású, füstöt és piszkot okozó, szén- és salakmanipulációt szükségessé tevő kazántelepet kellene létesíteni a fürdő mellett. Ez azonban már sem balneológiai, sem higiéniai okokból nem volt kívánatos, ennélfogva *ismét vissza kellett térni a távfűtés gondolatára.*

*

Párhuzamosan a távfűtés előkészítésével, 1932. évi január elején *Bánlaky* Géza központi igazgató és *Becsey* Antal törvényhatósági bizottsági tag felszólították dr. *Pávai Vajna* Ferenc m. kir. főgeológust, hogy a Rudasfürdő környékén jelölje ki néhány próbafúrás helyét. Abban reménykedtek, hogy megismétlődik a Szent Lukács-fürdőben tapasztalt eset, ahol 64° C hőfokú hévvizet nyertek a budai márgából.

Azonban az I. sz. fúrás hőfoka csak 45° C volt, a II. sz. fúrásé 46·2° C a III. számú fúrásé pedig csak 42° C. Ezekről a fúrásokról és az általuk nyert hévvizek vegyi összetételének kíváló gyógyhatástani értékéről már a geológiai részben bővebben szóltam. Itt azonban a cél más volt s a fúrás csekély mélysége, illetőleg a nyert hévvizek alacsonyabb hőfoka miatt ezt a hévvizet a Rudasfürdő fűtésére nem lehetett használni.

*

A tanácsi XIII. (magasépítési) ügyosztály pontos számításokat eszközölt részint a kazántelepes, részint a távfűtéses megoldásra. A rendelkezésre álló 250.000 pengőből azonban a m. kir. belügyminiszter által kiküldött úgynevezett hatos bizottság az 1932. évi költségvetés elbírálásakor 150.000 pengőt törölt úgy, hogy csak 100.000 pengő hitelkeret maradt erre a célra.

Már pedig a kazántelepes megoldásnál az első berendezési költségek 286.000 pengőt tettek ki úgy, hogy az új kazántelep a Rudas-gyógyfürdő uszodájának épületében levő férfi népfürdő helyén, lemélyítve épülne meg, két 50 m² fűtőfelülettel, továbbá egy 25 m² fűtőfelülettel rendelkező gőzkazánnal, 25 m magas kéménnyel.

A távfűtéses megoldásnál az építési munkák 143.700 pengő, a távvezetékek és elosztóvezetékek 126.000 pengő, a szivattyútelepi és gépészeti munkák 39.600 pengő, összesen tehát 309.300 pengő önköltséget igényeltek. A gőztávvezeték megtervezésénél azonban számításba vették azt is, hogy ne csupán a Rudasfürdő jelenlegi gőzszükségletét biztosíthassák vele, hanem a vezeték egy tervbevett bővítési programm végrehajtása után is képes legyen az üzemet biztosítani. A főgőzvezeték mellett terveztek egy tartalékvezetéket is, amely részint üzemzavarok esetén szolgál biztosítékul, részint gazdaságosabban látja el a nyári kisebb melegszükségletet.

*

A végzett számítások szerint tehát ez a gőztávvezeték csupán 23.300 pengővel került volna többe, mint a kazántelep felépítése. A legnagyobb előny lett volna az, hogy a Rudasfürdő kéményét teljesen meg lehetett volna szüntetni, a szén- és salakmanipuláció feleslegessé vált volna. Amellett lehetővé tette volna az épületnek a későbbi fejlesztés, nagyobbítás során egységes alaprajzi és homlokzati megoldását, valamint a fürdő környékének parkszerű rendezését is.

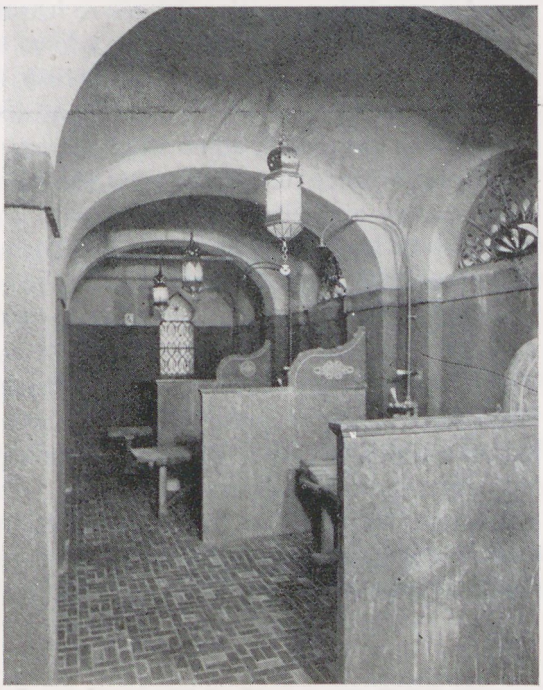

A Rudas-gyógyfürdő gőzfürdőjének masszírozó helyisége

Egyúttal azt is javasolta az ügyosztály, hogy az igazgatósági épületet 1932. évi október 1-től kezdve bontassa le.

A törvényhatósági tanács elé terjesztett javaslat tehát a következőket tartalmazta :

a) mondja ki, hogy a Rudas-gyógyfürdő jelenlegi kazántelepének megszüntetése mellett a Rudas-gyógyfürdő fűtését a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló kazántelepe útján távfűtéssel kívánja a bemutatott kiviteli tervek szerint megoldani és erre a célra a készített részletes költségvetések alapján 309.300 pengő hitelkeretet engedélyez ;

b) ehhezképest adjon engedélyt a törvényhatósági tanács arra, hogy a távfűtési berendezés céljaira a f. évi költségvetés XI. fejezet (Városgazdaság)

VII. cím (Vegyesek) 1. rovat (Rendkívüli kiadások)-nál a Rudas-gyógyfürdő igazgatósági épületének és gépházának lebontása és új kazánház létesítésére előirányzott és rendelkezésre álló 100.000 pengő rendkívüli hitelösszeg a munkálatok céljaira felhasználtassék;

c) adjon felhatalmazást a törvényhatósági tanács arra is, hogy a távfűtés — berendezés munkálataira — bár az erre a célra szükséges *összes* költségek még engedélyezve nincsenek — már most szűkebbkörű versenytárgyalás irassék ki, figyelemmel a közszállítási szabályzat 10.§-ának második bekezdésében és 7. §-ának 1. pontjában foglaltakra és a versenytárgyalás eredményéhez képest a munkák — esetleg két részre felosztva — vállalatba is adassanak;

d) arra való tekintettel, hogy a folyó évben rendelkezésre álló 100.000 pengő költségösszeg, valamint a jövő 1933. évi költségvetésben előirányzott 80.000 pengő hitelösszeg ezeknek a munkálatoknak az elvégzésére nem fog elegendőnek bizonyulni, adjon felhatalmazást a törvényhatósági tanács arra, hogy a megtartandó versenytárgyalás ismertté vált eredménye alapján a munkák (vagy esetleg azok első részének) teljes befejezéséhez a 180.000 pengőn felül, valamint az igazgatósági épület bontási anyagából járó összegen és a Szent Gellért- és Rudas-gyógyfürdők évközi pénzkészletéből átmenetileg igénybeveendő 20.000 pengőn felül még szükséges költségek fedezésére — figyelembe véve a főváros pénzügyi helyzetét — annak idején külön tehessek előterjesztést;

e) rendelje el végül a törvényhatósági tanács, hogy a Rudas-gyógyfürdő igazgatósági épülete, amely amúgyis üresen áll és semmilyen célt már nem szolgál, lebontassék, valamint mondja ki és hatalmazza fel a törvényhatósági tanács a polgármestert arra is, hogy amennyiben a távfűtéssel kapcsolatos munkálatok teljes befejezést nyernek és így a most meglévő kazánház épületre szükség nem lesz, annak azonnali lebontását minden további nélkül elrendelhesse.

*

A törvényhatósági tanács 1932. évi december hó 15-én kelt 993/1932. tvhat. tan. számú határozatával a polgármesteri előterjesztéshez hozzájárult. A végrehajtásra azonban mégsem került sor.

A műszaki szakértők ugyanis súlyos aggályokat jelentettek be a gőztávfűtés ellen. Elismerték annak gazdaságosabb voltát, de megjegyezték, hogy »komolyan számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a felsőbb hatóságok meg fogják tiltani, hogy a Szent Gellért-gyógyfürdő kazántelepe mostani telepengedélyén túlmenően a Rudasfürdő kalóriaszükségletét is kielégítse; de még ha meg is engedik, akkor is előreláthatóan csak oly kikötések mellett, *amelyek miatt szükségessé válik a kazánoknak többszázezer pengős költséggel járó kicserélése* és a nemesebb, ennélfogva drágább tüzelőanyagoknak használata.«

Ilymódon merült fel a *gáztüzeléses* rendszer alkalmazásának a terve.

*

A Székesfővárosi Gázművek vezetősége is foglalkozni kezdett a Rudasfürdő fűtési problémáival, azonkívül ajánlatot kapott a fürdő az elektromos fűtés berendezésére is.

A szakvélemények azonban az elektromos tüzelést aránytalanul drága megoldásnak találták.

A gáztüzelésű kazánok telepének létesítési önköltsége 230.000 pengőt tett volna ki, sőt kapott a főváros magáncégtől ajánlatot a gáztüzelésű kazánoknak koncessziós alapon való szállítására. Azonban a szakértők, a gáznak önköltségi áron való szállítása esetén is, *évi 12.700 pengő költségtöbbletet számítottak ki a gőztávfűtési rendszerrel szemben.*

A füstmentességre vonatkozólag pedig megjegyezték, hogy igaz. hogy a Rudasfürdő környéke füstmentes lesz, ellenben a Szent Gellért-fürdőnél annál nagyobb mennyiségű füsttermeléssel kell számolni.

*

A magasépítési (polgármesteri XIII.) ügyosztály 1933. évi november hó 13-án kelt szakvéleményében — az összes fűtési módozatok összehasonlítása mellett — állást foglalt a termális víznek fűtési célokra való felhasználása mellett.

»Véleményünk szerint azonban az összes eddig szóbajött megoldásokat minden tekintetben felülmúlja az úttörő jelentőségű termálvíz fűtési megoldás, feltéve, hogy új fúrással tényleg elegendő, kellő hőmérsékletű vizet lehetne találni.

Végleges döntés előtt tehát ezt a megoldást is meg kell vizsgálni.«

Az előterjesztés azután geológiai magyarázattal indokolja, hogy »biztosra vehető, hogy a dolomit felső rétegeinek hasadékaiban okkludált hévvíz hőfoka ott, ahol az Dunavízzel nem keveredhetik, minimálisan 81° C«.

»Vétkes könnyelműség lenne, melyért a felelősséget nem vállaljuk, hogy a Rudasfürdő melegvízzel való ellátásából ennek a megoldási módnak a bírálata kihagyassék! A fúrás egyszeri költsége rohamosan amortizálódnék az elmaradó tüzelőanyag költségekből és valószínűnek tartjuk még azt is, hogy az így nyert hévvíz felszökő hévvíz lenne, úgyannyira, hogy az nem szivattyúzással, hanem természetes nyomással állna rendelkezésünkre.

A végleges mélyfúrás elkészítésére mindaddig, míg az állításaink bizonyítására szükséges 200—250 méter mélységű kémfúrás, melynek költsége körülbelül 15.000 pengő, el nem készül, — javaslatot nem tehetünk.«

Megjegyezte azonban a XIII. ügyosztály, hogy még a legelőnyösebb termálvíz nyerése esetén is szükség lesz a Rudasfürdő gőzkamráihoz évi 790 tonna gőz termelésére s ezért azt javasolta, hogy ezt a gőzmennyiséget gáztüzelésű kazánokkal biztosítsák. Épen ezért a termálvíz nyerésére

törekvő próbafúrások mellett javasolta három gáztüzelésű kazán felépítését, megjegyezvén, hogy azoknak beszerzése a fúrások sikeres befejezése után sem veszhet kárba.

*

1933. december hó 14-én a törvényhatósági tanács 1015/1933. tvhat. tan. szám alatt elhatározta a Rudas-gyógyfürdő kazántelepének gázfűtésű rendszer szerint való megépítését.

1933. december hó 18-án ennek a határozatnak az alapján a polgármester két darab 0·5 atmoszférikus nyomású gáztüzelésű gőzkazán, a szükséges ventillátorok, kondenz-vízgyüjtő és tápszivattyú beszerzését határozta el 81.100 pengő értékben a fővárosi Gázművektől.

Az 1934. év elején foglalkozni kezdett az ügyosztály a javasolt kémfúrás gondolatával is. *Mazalán* Pál vállalkozó csővezeték nélkül 4830 pengőért vállalkozott a 150 méteres kémfúrás elvégzésére.

II.

A Rudasfürdő fejlesztési, illetve újjáépítési terve és az erre vonatkozó ügyosztályi előterjesztés.

Párhuzamosan a Rudasfürdő fűtésének ügyével azonban már megindultak a tárgyalások és az előkészítő munkálatok a Rudasfürdő *teljes újjáépítésére is.*

*

Időközben ugyanis az 1929. évi XVI. t.-c. rendelkezésének megfelelően a székesfőváros kérte a Rudas-gyógyfürdő gyógyjellegének további megállapítását. A belügyminiszter 211.213/1933—XV. sz. leiratával *engedélyezte ugyan a Rudas-gyógyfürdő további gyógyjellegét és elnevezését,* azonban felhívta a székesfővárost arra, hogy *haladéktalanul szüntesse meg azokat a megjelölt hiányokat és fogyatékosságokat, amelyeket az Országos Forrás és Fürdőügyi Bizottság kifogásolt.*

Ezeknek a hiányoknak a megszüntetése azonban beleilleszkednék a Rudasfürdő olyan gyökeres átalakítási terveibe, hogy ennélfogva szükségessé vált *a Rudas-gyógyfürdő átalakítási programmjának végleges mrgállapítása.*

*

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács dr. *Ripka* Ferenc főpolgármesterségének idején a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és Budapest székesfőváros anyagi támogatásával eszmei tervpályázatot hirdetett a Rudas-gyógyfürdő átalakítátára és környezetének rendezésére.

A pályadíjnyertes szép elgondolású tervek azonban olyan költséges módon oldották meg ezt a régen vajudó problémát, hogy annak végrehajtásával akkoriban a főváros nem is foglalkozhatott.

Az egyik pályadíjnyertes műépítész *Pogány* Móric, dr. *Ripka* Ferenc volt főpolgármester felszólítására még további terveket is készített a Rudasfürdő átalakítására.

Ezeket a terveket a városgazdasági ügyosztály kiadta a Szent Gellért-fürdő igazgatójának, *Bánlaky* Gézának, észrevételeinek a megtétele céljából.

A Rudas-gyógyfürdő török medencéje, a kupolának 1883-ban történt átépítése után

Bánlaky Géza a következő szakvéleményt nyujtotta be *Pogány* Móric terveire vonatkozólag, 1933. évi március hó 30-i keltezéssel:

»*Pogány* Móricz műépítésznek a Rudas-gyógyfürdő és Szent Imre-gyógyfürdő környékének rendezésére és beépítésére, valamint a Rudas-gyógyfürdő átalakítására és kibővítésére vonatkozó terveire jelentésemet alábbiakban terjesztem elő:

A tervezetnek a Szent Imre-gyógyfürdő környékének és a Döbrenteitérnek rendezésére vonatkozó része *szorosan összefügg a Tabán problémájával.* Evvel a kérdéssel a városfejlesztési külön bizottság részletesen foglalkozott és álláspontját leszögezte. Ezért erre jelentésemben kiterjeszkedni nem kívánok.

A rendezési tervnek a Rudas-gyógyfürdő környezetének kialakítására és a közlekedés megoldására vonatkozó része azon az elgondoláson alapszik, hogy *a gyógyfürdőt, illetve a kiépítendő gyógyszállót parkozott területek veszik körül, amelyek a Döbrentei-tér parkjával kapcsolatba hozva egységes zárt gyógyudvart és gyógyparkot képeznek.*

A kocsi- és villamosközlekedésnek az alsó rakpartra, *illetve a sétány alatt létesítendő alagútba való helyezése* lehetővé teszi azt, hogy az értékes gyógyforrások területéről a közlekedő eszközök eltereltessenek és hogy az ivókúrázók részére a források környékén a zavartalan közlekedés, a gyógyszálló vendégeinek pedig a szabad kilátás és a megkívánt nyugalom biztosíttassék.

Hasonló tervet dolgozott ki a gyógyfürdők igazgatósága még a vonatkozó tervpályázat kiírása előtt és a pályázat eredményét is figyelembe véve, ma is az a meggyőződésem, hogy a helyes végleges megoldás *csakis a kocsiútnak és villamos közlekedésnek az alsó rakpartnak a jelenlegihez képest felemelt szintjén, illetve föld alatt való elhelyezése útján érhető el.*

Kétségtelen, hogy ez a megoldás jelentékeny költségeket igényel, de elképzelhető annak fokozatos keresztülvitele olyképen, hogy egyelőre a Rudas-gyógyfürdő előtti Dunaparton a kocsiközlekedést megszüntetnők és a területet parkoznók. A kocsiforgalom ez esetben részben az alsó rakpartra (teherforgalom), részben a fürdő és Gellérthegy közötti útvonalra lenne terelendő. A gyógyforrások közötti összeköttetést ideiglenesen egy, az úttest alatt tervezett átjáró biztosítaná.

Pogány Móric rendezési tervének igen érdekes eredeti ötlete az ivócsarnoknak oly módon való kiképzése, amely lehetővé tenné azt, hogy *a szállónak az első emelet szintjében tervezett bejárata, az impozáns méretű ovális ivócsarnok felett létesített tetőterraszról, gyalogosok és kocsik részére közvetlenül az Erzsébet-hídról volna megközelíthető* és az ivóforráshoz az itt tervezett kupolás lépcsőcsarnok vezetne.

A városgazdasági ügyosztály által e megoldással szemben felhozott észrevételek, illetve aggályok tényleg indokoltak, azonban a hiányok a részletes tervezésnél kiküszöbölhetők.

ad *a)* A csarnok világítása a középső kupolának nagy üvegfelületekkel való kiképzése, a déli oldalon alkalmazható nagyméretű ablakok és a födémben elhelyezhető prizmás bevilágítók útján kellőképen biztosítható.

ad *b)* Az ivócsarnok nagy méretei mellett a jelenlegi térszín és a Rudasfürdő első emeleti nívója közötti magasság tényleg nem volna elégséges, annak rendkívül nyomott hatása lenne. A kívánt nagyobb magasság azonban a padlónak lesüllyesztése által elérhető volna, ami az ivókutaknak is kedvezőbb kialakítását tenné lehetővé.

ad *c)* Az ivócsarnok fölötti kocsifelhajtó csak a szállodai bejáróhoz vezet. Itt nagyobb forgalom nem fejlődne ki és csupán autóközlekedésre lehet számítani, ami dübörgést sem okoz.

ad *d)* Az ivócsarnok méretezése már a végleges rendezési terv keresztülvitelének föltételezésével történt, amely esetben a mögötte levő kocsiút csupán a fürdőbejárathoz vezetne és azon villamosközlekedés nem lenne. Egyébként az ivócsarnoknak talán túldimenzionált szélességi mérete (37 m) csökkenthető lenne.

A fürdő- és szállóépület átalakítására vonatkozólag a vázlatterv és műleírás alternatív megoldást tüntet fel. Az »A« terv szerint a szálló 105, a »B« terv szerint 230 szobával bírna.

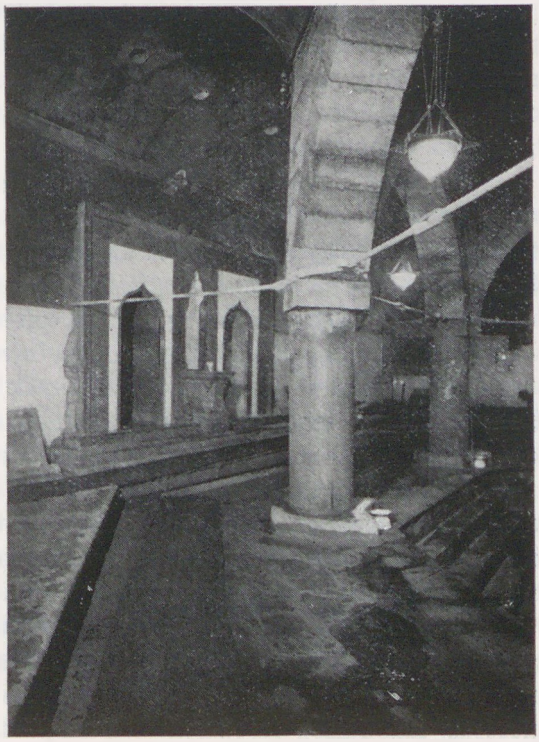

A Rudas-gyógyfürdő törökmedencés termének részlete

Mielőtt a tervnek egyes részleteire vonatkozólag észrevételeimet megtenném, az alábbiakra kell felhívnom Méltóságos Polgármester Úr figyelmét:

hogy a Rudasfürdő jelenlegi állapotában nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a főváros közönsége, evvel a város szívében a legelőnyösebben fekvő, rendkívül értékes forráskincsek fölött rendelkező gyógyfürdőjével szemben joggal támaszthat, *az kétségtelen*. Ezekre a hiányokra előterjesztéseinkben ismételten rámutattunk.

Több ízben foglalkozott ezekkel a kérdésekkel az üzem igazgatósága és a városgazdasági ügyosztály. Legutóbb az Országos Forrás és Fürdőügyi bizottság *a »gyógyfürdő« megnevezés engedélyezésével kapcsolatban tette kritika tárgyává a fürdő hiányosságait.*

A kialakult vélemények szerint *csupán a gőzfürdő műemlék jellegű* és a fürdőigényeknek is kitűnően megfelelő helyiségei tartandók fenn, csekély stílusbeli hiányok kiküszöbölésével változatlanul, de megfelelő *átalakításra és modernizálásra* szorulnak a gőzfürdő öltöző- és mellékhelyiségei, a különböző kádfürdő osztályok. Teljesen megszüntetendők a legelemibb higiénikus követelményeket sem kielégítő *kőfürdők és népfürdők*. Az utóbbiak területének felhasználása lehetővé fogja tenni a nagyforgalmú úszócsarnok szükséges

kiegészítését, tetőzetének átalakítása pedig pompás kilátású napfürdő-terrasz létesítését. Gondoskodni kell *a gyógyfürdőkben ma már nélkülözhetetlen fizikoterapiás berendezésekről és a fürdőkúrákat kiegészítő gyógymódok bevezetéséről.* Át kell alakítani és a gyógyfürdő és ivókúrák követelményeinek megfelelően berendezni a mai primitív vendéglőt.

A kazánház eltávolítása után a végleges rendezési terv keretébe beilleszkedően, gondoskodni kell a fürdő környezetének kialakításáról és a jelenlegi ivócsarnok megfelelő kibővítéséről vagy átépítéséről.

A gyógyfürdő prosperitásának elengedhetetlen feltétele az, hogy *a mai hiányosan berendezett és felszerelt néhány szállodai szoba helyett az intézmény a mai kor igényeinek megfelelő gyógyszállóval rendelkezzék.* A szálló szobáinak száma, típusa és berendezése az intézmény gyógyjellegének szigorú szemmeltartásával állapítandó meg.

Mindezek figyelembevételével feltétlenül szükségesnek tartom, hogy *minden tervezési munkát megelőzően teljes részletességgel,* a gyakorlati, jövedemezőségi és gyógyászati követelmények szigorú szemmeltartása mellett *állapíttassék meg az üzem átalakításának és fejlesztésének programmja,* mert bármily nagyra értékeljük is a tervező építész invencióját és műszaki készségét, egy fürdő és gyógyintézet, szálloda és vendéglő céljának csak akkor fog megfelelni és eredményes üzemvezetése csak úgy lesz biztosítható, ha annak építkezése és berendezése a gyakorlati szakemberek által megállapított követelményeknek és programmnak megfelelően történt.

Erre való tekintettel — bár el kell ismernem, hogy a bemutatott vázlattervek igen sok értékes gondolatot és ötletes megoldást tüntetnek fel és azt, hogy *Pogány* Móric építőművészi kvalitásai és bőséges tapasztalatai teljes garanciát nyujtanak arra, hogy a Rudas-gyógyfürdő kialakításának feladatát megbízás esetén a legnagyobb sikerrel oldaná meg, — mégis szükségesnek tartom azt, hogy bármily irányú tervezési megbízás előtt *az építési programm véglegesen megállapíttassék.* Ezért a bemutatott költség és jövedelmezőségi számítások érdembeli felülvizsgálata ezidőszerint nem indokolt és csupán a vázlatos tervekre vonatkozólag teszem meg, a polgármesteri utasításnak megfelelően, alábbi megjegyzéseimet:

I. Fürdők.

a) Az uszoda és a régi fürdőépület között tervezett előcsarnok a ma két részre tagolt fürdőt szerencsésen összekapcsolja. Ez jobb és gazdaságosabb fürdőadminisztrációt tesz lehetővé. Nem tartom azonban kedvezőnek a gőzfürdő öltözőinek az előcsarnok alatt létesítendő alagsorban való elhelyezését, mert

1. a meglévő tervek szerint itt kívánjuk a forrásvízgyűjtő tartányokat elhelyezni,

2. az itt elhelyezett öltözőcsarnok természetes világításáról és szellőzéséről nem lehet gondoskodni,

3. a rendelkezésre álló méretek a szükséges számú és nagyságú kabinok elhelyezését nem teszik lehetővé,

4. a nehezen járó betegek részére gondoskodni kellene a fürdőhelyiségekkel egyszintben levő öltözőkről is.

b) A terven a káfdürdők teljesen hiányoznak. Megfelelő számú kádfürdő — különösen az újonnan feltárt rádiumos forrás vizének felhasználására, — feltétlenül szükséges. Ez az udvar részbeni beépítése által könnyen elérhető.

c) A távfűtéssel kapcsolatos gőzelosztó, szivattyúház stb. helyiségekről nem történt gondoskodás.

d) A fehérneműkezelés és raktározás megfelelően megoldandó.

II. Szálló.

a) A régi fürdőépület előtt tervezett árkádos megoldás lehetővé teszi az emelet kettős traktusát és a művészi homlokzat kiképzését. (Az épület előtt levő fasor azonban áldozatul esik.) Az emeleti középső főfalnak megszüntetése, valamint az éttermi helyiségek rendkívül nagy és merész kiváltásai aggályosak és nagyon költségesek.

b) Az étterem elhelyezése és méretezése kedvező, azonban a konyha világítása, szellőzése nem megfelelő. A szükséges mellékhelyiségek (kamrák, hűtők, mosogatók, raktárak, söntés, személyzeti helyiségek stb.) hiányoznak. Az anyagszállítás nincs megoldva.

Az emeleti kiszolgálást szolgáló ételfelvonók és office-ok a terven nincsenek feltüntetve.

c) A szállodai szobák méretei legnagyobbrészben oly szűkösek, hogy azoknak rendeltetésszerű használata úgyszólván lehetetlen. A dunai traktus utcai szobáinak mérete a terv szerint 4·40/2·50 m², az udvariaké 4·40/2·20 m².

d) Bár a mai kívánalmaknak megfelelően a szállodákban az egyágyas szobákról kell nagyobb számban gondoskodni, azonban körülbelül 25% kétágyas szoba nem nélkülözhető. Az »A« terven 105 szoba közül csupán 4 db (a műleírás szerint 5 db) kétágyas szoba van. Az egyágyas és kétágyas szobák aránya, valamint azoknak a szállodai gyakorlat igényeinek megfelelő csoportosítása az építkezési programmban lesz megállapítandó.

e) Az alternatív »B« terv 230 szállodai szobát tüntet fel. Ez a szobaszám nemcsak a jelenlegi viszonyoknak nem felel meg, hanem a jövő fejlesztési lehetőségeket is figyelembe véve, túl magas.

Mint már a korábban felhozottakban, *kifejezetten a Rudas-gyógyfürdő fejlesztésének és átalakításának kérdésével sürgősen foglalkozni kell.* A Rudas-gyógyfürdőnek a kor követelményeinek megfelelő átépítését a székesfőváros

törvényhatósági bizottsága még az 1903. évben elhatározta. Azóta harminc év múlott el. A balneológia és a szállodai komfort nagyarányú fejlődése mellett *a már harminc év előtt elavultnak tartott berendezések továbbra fenn nem tarthatók.* Kisebb átalakítások és pótlások már ezideig sem voltak elkerülhetők. Ha a gyógyfürdő végleges kialakításának terve nincs megállapítva, úgy az időközben szükségszerűen keresztülvitt átalakítások és beruházások esetleg nem illeszkednek bele a végleges tervbe és az azokra fordított költség kárbaveszettnek tekinthető. Ezért újból rá kell mutatnom arra, hogy a gyógyfürdő fejlesztési programmjának megállapítása a legsürgősebb feladatunk.

Végül fel kell hívnom Méltóságod figyelmét arra, hogy a Rudas-gyógyfürdő újraépítésére a főváros 1907. évben nyilvános tervpályázatot írt ki, amelynek eredményéhez képest az 1908. évi február hó 19-én hozott 305/1908. kgy. számú határozat megállapította azt, hogy a Rudasfürdő kiépítésére nézve dr. *Hültl* Dezső műépítész pályaművét a közgyűlés *a maga részéről is abszolút becsűnek tekinti*, határozatilag kimondotta azt, hogy *amennyiben a Rudasfürdőt felépítteti, az esetre a Rudasfürdő építésének kivitelével pályaterve és a bíráló bizottság, illetve ennek szakértő albizottsága által javaslatba hozott módosítások alapján dr. Hültl Dezső műépítészt bízza meg.*

A közgyűlési határozatban foglalt rendelkezésekhez képest az 1908. évi március hó 16-án kelt 48.602/1908—V. számú határozatban felhívta a tanács a tan. VI. (pénzügyi és gazdasági) ügyosztályt, hogy a Rudasfürdő építésének kivitelére vonatkozó megbízólevelet dr. *Hültl* Dezső műépítésszel aláírassa és azt jóváhagyás végett mutassa be.

A Rudas-gyógyfürdő újbóli felépítése abban az időben különböző okokból halasztást szenvedett, majd később a világháború az építkezés megkezdését lehetetlenné tette.

A megváltozott viszonyok és az időközben szerzett tapasztalatok mellett ma már a dr. Hültl-féle pályadíjnyertes terv kivitelére nem gondolhatunk. Azonban véleményem szerint az esetleges tervezési megbízásnál a fenti közgyűlési határozat teljesen figyelmen kívül nem hagyható.«

*

A városgazdasági (XI.) ügyosztály a polgármesterhez 1933. évi október hó 16-i keltezéssel terjedelmes előterjesztést készített a Rudas-gyógyfürdő fejlesztési programmjáról, amely közegészségügyi szempontból általánosságban megnyerte dr. *Csordás* Elemér tiszti főorvos hozzájárulását is.

Az ügyosztályi előterjesztés a következőképen szól:

»Budapest egyik legrégibb gyógyfürdője a Rudas-gyógyfürdő, mely központi fekvésével és bőséges, nagy gyógyerejű forrásaival a jövő fejlődés szempontjából a legnagyobb lehetőségeknek néz elébe.

A patinás mult és a jövő fejlődési lehetőségek mellett azonban *ma, a jelenben* az a helyzet, hogy ez a fürdőintézmény elavult és a mai állapotá-

ban csak épen hogy megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket az új fürdőtörvény (1929. évi XVI. törvénycikk) a gyógyfürdőkkel szemben felállít.

Hazánk legnagyobb rádióaktivitású forrásai felett egy olyan gyógyfürdőberendezés áll, amelyben betegeket kellő számban sem elhelyezni, sem gyógykezeltetni nem lehet. A gyógyulást keresők elhelyezésére szükséges szobák száma kevés, a márványkádakban nem lehet a termálvizet a megszabott hőfokon tartani, a talajba süllyesztett kőfürdők csak szaka-

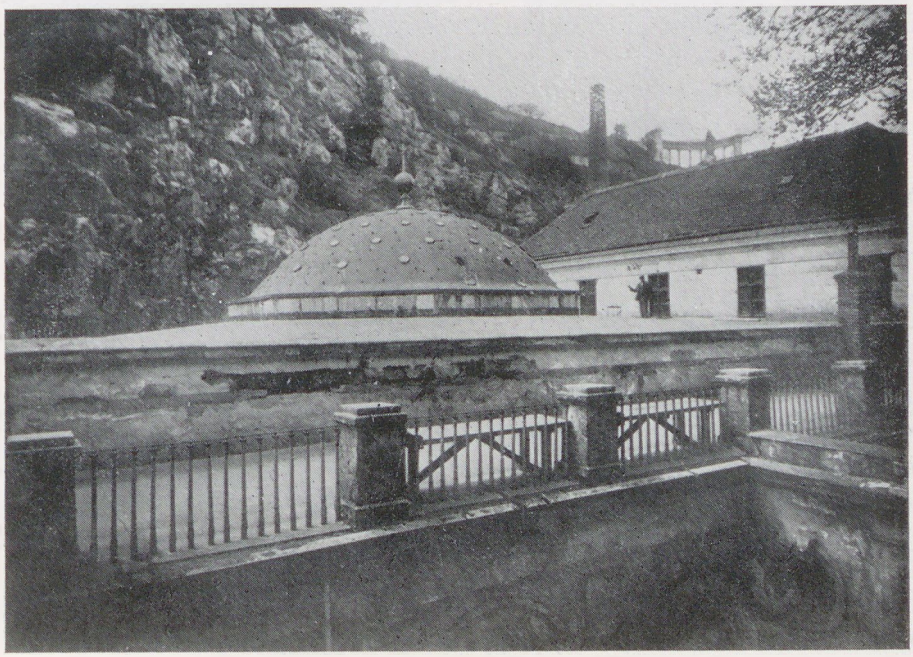

A Rudas-gyógyfürdő török medencéjének kupolája

datlan és nagy vízpazarlással járó öblítéssel tarthatók üzemben, a népfürdők primitívek, fizikoterápiás berendezés és iszapkezelés — amelyek pedig a reumás betegek gyógyításánál nélkülözhetetlenek — egyáltalában nincsenek; a forráscsatornák, amelyek a villamos vágányok alatt és a kocsiút alatt vezetik a termálvizet a felhasználás helyére, elavultak és nem biztosítják tökéletesen a termálvíznek a sterilitását.

Mindezeken a hiányokon aránylag csekély befektetéssel lehetne segíteni. A fürdőépületek ugyanis — mint a régi épületek szolíd építményei — tökéletesek a maguk nemében, csupán beosztásuk és felhasználásuk módja mutat igen nagy célszerűtlenséget és elmaradottságot (a szállodai rész dunai frontján padlásfeljárók, illemhelyek, szobaasszonylakások és gőzfürdői

kabinok vannak elhelyezve). Az épületeknek aránylag jelentéktelen átalakításával, a berendezések kicserélésével és alapos tatarozásával olyan mintagyógyfürdő volna itt megteremthető, amely a gyógyforrások ivókúráival egyesítve nemzetközi viszonylatban is kifogástalan lehetne.

A Rudas-gyógyfürdő átépítésének régi terve.

Harminc év telt el már azóta, hogy a székesfőváros törvényhatósága felismervén a főváros tulajdonában levő gyógyfürdők és gyógyforrások nagy értékét, egy nagyszabású fürdőépítési programm végrehajtását határozta el. Ennek a fürdőépítési programnak egyik része volt a már akkor elavultnak és a budai hídfő környezetébe nem illőnek tartott Rudasfürdő új felépítése is, amit azonban annak idején még csak tisztán városszabályozási és szépészeti, ezenkívül pedig pénzügyi okokból tartottak szükségesnek.

Az új Rudasfürdőre nézve a közgyűlés által megállapított építési programm szerint *a hangsúly a gőzfürdőkre és az uszodai részre esett, mert a közgyűlés a Rudasfürdő balneológiai szerepét abban jelölte meg, hogy az tisztasági és kényelmi fürdő legyen*, melynek jövedelmezősége a gőzfürdők és az uszoda forgalmán alapszik.

A régi épületből csupán a műemlék jellegű régi török rész és az úszócsarnok maradt volna meg, ez utóbbi azonban átépítendő és kibővítendő lett volna. A programm szerint két (egy férfi és egy női) gőzfürdői osztály, 19 kádfürdő és 26 kőfürdő létesült volna. A gyógyszálló mindössze 8—10 vendégszobából állott volna. Ezenkívül különböző orvosi és üzemi helyiségek létesültek volna.

A fenti programm alapján nyilvános tervpályázaton az első díjat *Hültl* Dezső építész-tanár terve nyerte el és csupán a Szent Gellért-gyógyfürdő építkezésénél felmerült újabb és újabb nehézségeknek, majd a világháború bekövetkezésének köszönhető, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek ilyetén való átépítése meg nem valósult. Szerencsésnek mondható az átépítésnek ez az elmaradása, mert *ha az említett programm szerinti építkezés megtörtént volna, az a mai kor követelményeinek már nem felelne meg* és különösen a balneológia, fizikoterápia és fürdőtechnika nagyarányú fejlődése mellett nem elégíthetné ki egy modern gyógyfürdővel szemben támasztott igényeket és a kevéssé jövedelmező fürdőosztályaival, hiányos gyógyberendezéseivel, kisszámú szállodai szobájával, helytelenül elhelyezett kazánházával *az így átépített fürdő is ma már újabb átalakításra szorulna.*

A háború után végzett modernizálási munkák, a további teendők.

A főváros illetékes tényezői a háború utáni években újból napirendre tűzték a gyógyfürdő aktuális kérdéseit. A törvényhatósági bizottság közgyűlése az 1928. évi május hó 2-án tartott közgyűlésén felhívta a tanácsot,

hogy a Szent Gellért- és Rudas-gyógyfürdő üzemének egyesítése után intézkedjék az iránt, hogy a Rudas-gyógyfürdő úgynevezett *igazgatósági épülete azonnal lebontassék* és az épület területe közvetlen környékével együtt parkszerűleg kiképezve, esetleg a Hungária-gyógyforrás épületének kibővítésével a Rudas-gyógyfürdő környezetének rendezésére fordíttassék. Felhívta továbbá a közgyűlés a tanácsot, hogy tegye haladéktalanul vizsgálat tárgyává, hogy a Rudas-gyógyfürdő jelenlegi *kazánháza miképen volna oly*

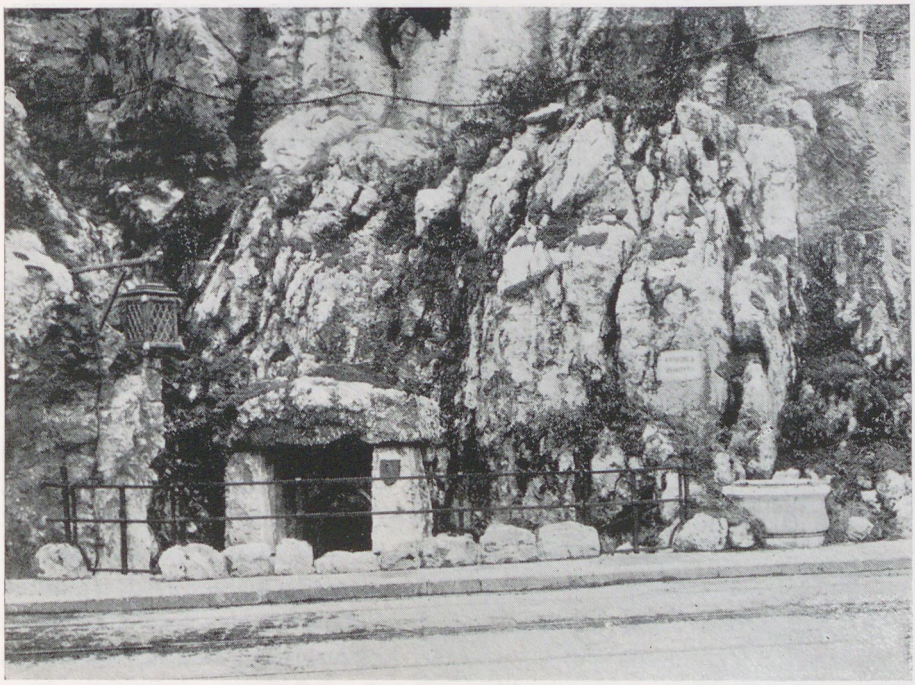

A Rudas-gyógyfürdő néhány forrása a Szent Gellérthegy tövében. A márványtábla a Beatrix-forrást jelzi

berendezéssel helyettesíthető, amely lehetővé tenné a kazánházépületnek szükséges és indokolt eltávolítását.

Az igazgatósági épületnek lebontása és a környező terület rendezése, parkírozása azóta meg is történt.

A fűtés és gőzszolgáltatás kérdésének megoldása tekintetében pedig az a javaslat, hogy a gép- és kazánüzem a Rudas-gyógyfürdő telepén teljesen megszűnjön és a szükséges gőz megfelelő távvezeték létesítésével a Szent Gellért-gyógyfürdő kazántelepéből vezettessék oda.

Az erre vonatkozó munkálatok azonban mindezideig nem voltak megkezdhetők, mert időközben ajánlatok érkeztek be a gyógyfürdő meleg-

és gőzszükségletének elektromos kazánokkal való termelésére, majd világító gázzal való fűtésére, — legújabban pedig a gyógyfürdőnek a Kelenföldön tervezett távfűtőcentrumba való bekapcsolásával foglalkoznak.

A gyógyfürdőnek a Szent Gellért-gyógyfürdővel való egyesítése óta állandóan kerülnek végrehajtásra kisebb-nagyobb modernizálási munkálatok. A forrás vízvezető csatornái és a Mátyás király, Török- és Rákóczi-*források szakszerű tisztítása és foglalása által* ismét elértük a régi forrásvízmennyiséget, sőt a két újabb forrás, a Beatrix- és a Sziklaforrás feltárásával lényegesen emeltük; ezt az eredményt öregbíti még az is, hogy a forrásfoglalások láthatóvá tétele és művészi kiképzése által a gyógyfürdő szuggesztív hatását is fokoztuk.

Az újonnan feltárt két gyógyforrás (az »*Attila*« kénes forrás és a »*Juventus*« rádiumos forrás) rendkívül előnyösen egészíti ki a Hungária-gyógyforrás ivókúráit és a »Juventus« rádiumos forrás — amelyet minden tárolás nélkül közvetlenül a gyógyfürdőbe vezetünk be — a gyógyfürdő gyógytényezőit emeli.

A gőzfürdőben, mely különben a székesfőváros legjobb közönségének kedvelt fürdője, a kényelem és higiénia érdekében átalakítottuk az előcsarnokot és lépcsőházat, pótoltuk a gőzfürdő hiányzó előfürdőjét és belső toilette-jét. A dörzsölőhelyiséget megfelelően áthelyeztük és stílusosan kiképeztük és újabb pihenőhelyiséget létesítettünk.

A gyógyfürdő *uszodája* a földszinti kabinok megszüntetésével tágas és világos körüljárót nyert. Pótoltuk az uszodában hiányzó előfürdőket, az öltöző szekrények elhelyezésével pedig egyrészt a férőhelyek számát szaporítottuk, másrészt olcsóbbá tettük annak látogatási lehetőségét is. Felújítottuk az uszoda elavult központi fűtőberendezését és az úszócsarnok tetején napozóterraszokat létesítettünk. Ezekkel a változtatásokkal elértük, hogy az uszoda forgalma a bekövetkezett kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett is emelkedett.

A Rudas-gyógyfürdő kőfürdői közül a legelhanyagoltabb II. osztályú kőfürdőket még 1929. évben, majd a folyó évben az I. osztályú kőfürdőosztályt is be kellett zárnunk. A kádfürdők mindinkább csökkenő forgalma mellett a megmaradó szalon-, porcellán- és márványfürdők a szükségletet ki tudják elégíteni. A kádfürdőosztály forgalmának fellendülését a legutóbb feltárt Juventus rádiumos forrás vizének közvetlenül a kádfürdőbe való bevezetése révén várjuk; erre a célra egyelőre 5 kádfürdőt rendeztünk be elsőrendű kivitelben.

*

A székesfőváros tehát a lehetőségekhez és rendelkezésre álló hitelösszegekhez mérten a háború óta mindent elkövetett a Rudas-gyógyfürdő hiányainak kiküszöbölésére és az intézmény fejlesztése érdekében, meg kell

azonban állapítani azt is, hogy *ilyen — végeredményben mégis csak toldozó-foldozó és többé-kevésbbé ötletszerű részletmunkákkal a kívánt eredményt, a gyógyfürdő egységes, nagyvonalú kialakítását soha sem fogjuk elérni.* Mindenekelőtt tehát elsősorban a fürdő fejlesztésének programmját kell most már véglegesen megállapítani.

Megállapítandó volna elsősorban, hogy a székesfőváros a Rudas-fürdőt tisztasági fürdőnek, vagy pedig a rendkívül értékes gyógyforrásoknak legmegfelelőbb kihasználása érdekében kifejezetten gyógyfürdőként kívánja-e fenntartani és fejleszteni.

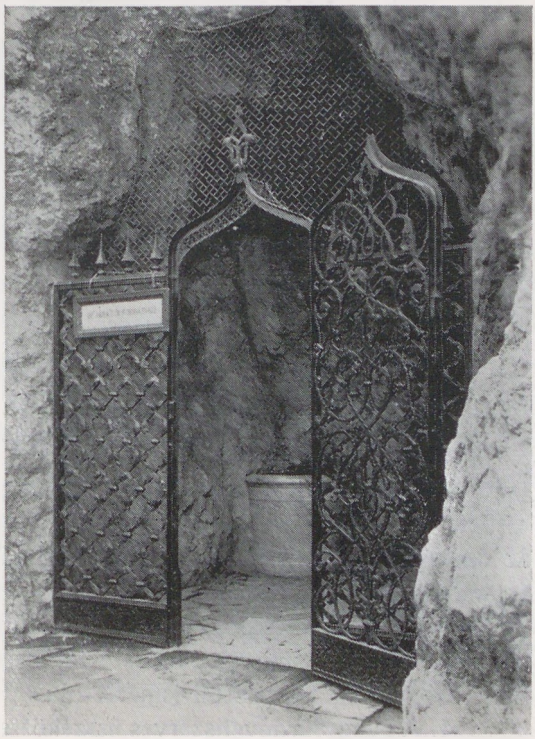

A Rudas-gyógyfürdő ú. n. török forrásai. Előtérben, a rácsos kapu mögött a Gül Baba-forrás látszik, az üreg belsejében, kb. 15 méter mélyen a Musztafa-forrás

Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a székesfőváros törvényhatósága a Rudas-fürdőt, melynek gyógyforrásai — amint az köztudomású — hazánk legnagyobb rádióaktivitású gyógyvizei közé tartoznak, *a jövőben az eddiginél fokozottabb mértékben, mint gyógyfürdőt fogja tekinteni és fenntartani.* Ennek a célkitűzésnek azonban *minden konzekvenciáját le kell vonni és végre kell hajtani mindazokat az átalakításokat, berendezéseket, amelyek hivatva lesznek kielégíteni azokat az igényeket, amelyeket a modern fürdőterápia a gyógyfürdőkkel szemben felállít.*

Gondoskodni kell elsősorban a gyógyulást kereső *betegek elhelyezhetéséről.* A mostani, összesen kilenc szállodai szoba — a maguk primitív berendezéseivel — rendszeres szállodai üzemvezetésre nem alkalmas, ennélfogva megfelelő jövedelmet nem is hoz; épen ezért elsősorban elengedhetetlenül szükséges egy — kisebb igényeket is kielégíteni tudó, mindamellett modern — gyógyszálló létesítése.

A gyógyfürdő rendeltetésszerű használata érdekében a meglevő gőzfürdőn és kádfürdőn kívül gondoskodni kell *iszappakoló helyiségről*, valamint egy kisebb *elektroterápiás osztályról* is; ezek a gyógytényezők azoknál a

betegségeknél, amelyeknél a Rudasfürdő kúrái indikáltak, az orvosi tudomány jelenlegi megállapításai szerint nem nélkülözhetők.

A gyógyfürdőintézmény feladatkörébe kell utalni azt a gyógyító módot is, amely az egyes betegségeket az intézmény *gyógyvizeinek ivókúrák alakjában* való felhasználásával gyógyítja. Ezért tehát nem lesz elkerülhető az *ivócsarnoknak* a mindinkább fokozódó forgalomnak megfelelő *kibővítése és annak a szállóépülettel fedett kolonáddal való összekötése.*

További fontos feladat lesz a *gyógyfürdő környezetének rendezése* és a gyógyszállóban lakó betegek csendjének és nyugalmának a biztosítása. A gyógyfürdő környékének rendezésére a székesfőváros kezdeményezése mellett az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács a Közmunkák Tanácsának és a székesfővárosnak anyagi támogatásával a közel multban már hirdetett is nyilvános tervpályázatot. A pályanyertes tervek azonban a gyógyfürdőnek és környezetének rendezését olyan költséges eszközökkel oldották meg, amelyek a jelenlegi viszonyok között nem állanak rendelkezésre s ezért a tervek nem is valósíthatók meg. Ebben a tekintetben olyan tervre és programmra van szükség, amelyek a mai nehéz pénzügyi viszonyok mellett is végrehajthatók és mindamellett az előbb említett szempontokat mégis kielégíteni képesek.

A Rudas-gyógyfürdő fejlesztési programmja.

Az előbbiekben körvonalazott kívánalmaknak a figyelembe vétele mellett a székesfővárosi gyógyfürdők és gyógyforrások központi igazgatósága az üzemigazgatósággal történt többszöri tárgyalások alapján egybeállította és kidolgozta mindazokat a teendőket, amelyek a Rudas-gyógyfürdőnek minden tekintetben kifogástalan gyógyfürdővé való fejlesztése érdekében elkerülhetetlenül szükségesek. Ezt a tervezési programmot a következőkben van szerencsénk tisztelettel ismertetni:

»1. A gyógyfürdővel szerves összeköttetésben *gyógyszállót* kell létesíteni, melynek szobái az épület I. és lapos födéllel fölépítendő II. emeletén nyernének elhelyezést. Körülbelül 80 szállodai szobát lehetne kialakítani. A szálló bejárata az Erzsébet-híd lejárója felé, az I. emelet szintjében volna. A bejárat mellett a portásfülke és a recepció helyezendő el, ezután a szálló hallja és társashelyiségei. Az I. emeleten 29, a II. emeleten pedig 46 szoba volna építhető, amelyeknek 30—40 százaléka kétágyas, a többi pedig egyágyas; mintegy 25 szoba fürdőszobával volna ellátandó. A szálló előcsarnokából az ivócsarnokot egy fedett kolonáddal kell megközelíthetővé tenni. Természetesen a gyógyfürdő osztályainak a szállóval közvetlenül kapcsolatban kell lennie. A gyógyszálló tervezésénél modern kényelmi és egészségügyi berendezésről kell gondoskodni, azonban minden fényűzés kerülendő, hogy a szobaárak a legmérsékeltebben legyenek megállapíthatók.

A gyógyszálloda és az ivókúrákra való tekintettel a jelenlegi *vendéglőt* is ki kell bővíteni, ami megoldható olyképen, hogy az étterem a dunai frontra is kinyúlnék és úgy az ivópark felé, mint a Dunapart felé szabad terraszokkal bírna, ezenkívül az épület belső kis díszudvara is vendéglő, illetve kávéház céljaira felhasználható. A szükségletnek megfelelően kibővülnének a vendéglő mellékhelyiségei és a vendéglőt úgy méreteiben, elhelyezésében és beosztásában egy elsőrangú éttermi és kávéházi üzem részére kell alkalmassá tenni. Ezek a helyiségek a mai vendéglői helyiség, továbbá a mai fürdő- és szálló-

A Juventus- és Attila-gyógyforrásoknak 1933. évi augusztus hó 12-én történt ünnepélyes felavatása alkalmával Liber Endre alpolgármester, aki a forrásokat felavatta, megízlelteti az ideiglenes foglalatú Attila-gyógyforrás vizét dr. vitéz József Ferenc kir. herceggel, a Budapest Fürdőváros Egyesület elnökével és Anna kir. hercegasszonnyal

bejáró és részben a jelenlegi gőzfürdő egyes részeinek igénybevételével képezhetők ki. A gyógyszállóra és ivóforrásokra való tekintettel a vendéglőnek és kávéháznak elsősorban diétás étkezések kiszolgálására kell berendezkednie.

2. A gyógyfürdő legfontosabb gyógytényezője a gyógyforrások vizének termálfürdők (társas és kádfürdők) alakjában való kiszolgálása. A gyógyfürdő rendeltetésszerű használata érdekében gondoskodni kell *iszappakoló helyiségről*, valamint egy kisebb *elektroterápiás osztályról is*, amelyek azoknál a betegségeknél, amelyeknél a Rudas-gyógyfürdő kúrái indikáltak, az orvosi tudomány jelenlegi megállapítása szerint nem nélkülözhetők.

3. Mindezen fölül a gőzfürdőnek és a kádfürdőnek, valamint az uszodának a következő *átalakítása* is szükséges.

a) A *népfürdők* jelenlegi összes berendezése egy-egy közös medencéből és néhány zuhanyból áll. Sem előfürdők, sem a fokozatos lehűtést biztosító langyos medencék, sem pihenőhelyiségek nincsenek. Az öltözőhelyiség levegőtlen, sötét és szűk. Midőn a Széchenyi-gyógyfürdő és a Dandár-utcai népfürdő berendezése teljes mértékben megfelel egy modern népfürdő követelményeinek, a Rudasfürdőnek ezek a kezdetleges és legelemibb kívánalmakat sem kielégítő fürdői továbbra fenn nem tarthatók. A rendelkezésre álló rendkívül szűkös terület nem nyujt arra lehetőséget, hogy a jelenlegi, csupán tisztasági célokat szolgáló népfürdők helyett megfelelő méretű és elrendezésű népfürdők kialakíthatók legyenek, ennek újbóli felállítását nem is javasolhatjuk. A szegény néposztály részére egy tisztasági népfürdő legcélszerűbben Kelenföldön, az Elektromosművek hűtővizének fölhasználásával volna létesíthető.

A népfürdő helyiségei a programmtervek szerint az uszoda bővítésére és a gőzfürdővel való közvetlen összeköttetés létesítésére használtatnának fel, míg az uszoda és a gyógyfürdő közötti terület a gyógyfürdő előcsarnokának céljaira volna igénybe veendő s az megfelelő felülvilágítóval ellátva úgy a gyógyfürdő, mint az uszoda bejáratául szolgálna.

b) A *gőzfürdő* műemlékjellegű helyiségei változatlanul megmaradnának, csupán a kupolacsarnok csempeburkolatát kell eltávolítani és a stílusnak megfelelő kőburkolattal pótolni. Az öltözők a jelenlegi márványfürdők helyére lennének áthelyezve és a felszabaduló értékes és a parkra néző helyiségeket szállodai szobák céljaira használnók föl.

Új előfürdő, letörlő és pihenő helyiségek az öltözők alatti földszinti helyiségben jobb elhelyezésben és csoportosításban képzendők ki, megszüntetendő lenne az a hiányosság, hogy a száraz forrólégkamrák csakis a párás fürdőhelyiségeken át közelíthetők meg. Ezenkívül megoldást nyer a gőzfürdő és uszoda közvetlen összeköttetése is azok közös használhatása céljából.

c) Az *uszoda* egyes hiányain kisebb átalakítások kapcsán már segítettünk ugyan, azonban az uszoda megfelelő átalakítása csakis a megszüntetendő népfürdő területének felhasználásával érhető el. A népfürdők helyén a földszinten egy-egy tágas kabinterem és buffethelyiség, az I. emeleten egy-egy szekrényes öltözőhelyiség létesíthető, ami által a jelenlegi szűk, sötét és elavult öltözőhelyiségek megszüntethetők lesznek.

Szükség van még az uszodában a már meglevő napozó helyiségnek kibővítésére.

d) A *kádfürdők* közül a régi kőfürdők, amelyek amúgy is használaton kívül vannak helyezve, valamint az emeleti márványfürdők megszűnnek és helyükre kerül a gőzfürdő előfürdője, szárítója és pihenője. Ezzel szem-

ben viszont a földszinten legalább 20 kifogástalan berendezésű és felszerelésű kádfürdő létesítendő, amelyek közvetlenül a Juventus rádiumos forrásból nyernék a vizet. Nagyobbszámú tisztasági célokat szolgáló kádfürdőre nincs szükség, mert manapság már az egyszobás lakásokat is fürdőszobával látják el és a kádfürdők forgalma az összes közfürdőkben évről-évre rohamosan csökken.

4. A gyógyfürdővel szorosan összefüggnek a forrásparkban levő gyógyforrások ivóforrásai, amelyek *ivócsarnokát* a mindinkább fokozódó forgalom-

1934 szeptember hó 19-én, az Attila-gyógyforrás új foglalásának felavatása alkalmából Kovácsházy Vilmos tanácsnok üdvözli Szendy Károly alpolgármestert

nak megfelelően ki kell bővíteni és mint már említettem, a szállóépülettel *fedett kolonáddal* össze kell kötni. A bővített részben volna elhelyezendő az »Attila« kénes forrás téli ivókútja; a »Juventus« rádiumos gyógyforrás ivókútját a fürdőépületben lehetne télikertszerű megoldással kapcsolatba hozni.

5. Az épület *környezetének rendezése* olyképen oldható meg, hogy a gyógyszálló szobáinak csendje és nyugalma a lehetőséghez képest biztosíttassék és a fürdő és ivócsarnok körül a lehető legnagyobb területű gyógysétány legyen kialakítható.

Az ideális megoldás az lenne, hogy úgy a kocsi-, mint a villamosvasúti forgalom az épület mindkét oldaláról egy zárt vagy részben nyitott alagútban

vezettetnék le az alsó rakpart szintjében s így a Gellérthegy felé zárt gyógyudvar, a Duna partján pedig gyógysétány képeztetnék ki. Minthogy azonban egy ilyen alagút építése igen jelentős költségekkel járna, amelyeknek előteremtésére a jelenlegi viszonyok között nem is gondolhatunk, ehelyett egy olyan megoldást javasolunk, amely nagyobb költség nélkül keresztülvihető és amely a gyógyfürdőnek és a tervezett szállónak csendet, az ivókúráknak pedig megfelelő parkozott környezetet biztosíthatna.

A villamosvasút vonala — eszerint a megoldás szerint — a fürdő és a Gellérthegy között a jelenlegi helyén megmaradna, csupán a források mellett kellene a síneket egy kisebb szakaszon olymódon áthelyezni, hogy az »Árpád«- és »Rákóczi«-források között a forráslátogatók számára egy szélesebb sétaút kiképezhető legyen. A kocsiközlekedés részben az alsó rakparton (teherkocsik), részben a fürdő és a Gellérthegy között levő úttesten (személykocsik) bonyolíttatnék le s így a felső rakpart sétánnyá lenne átalakítható, amelynek folytatását a Várkert-rakpart képezné. A »Hungária«- és »Attila«-források között levő alacsonyabb nívójú teret az úttest alatt egy aluljáró kötné össze, a sziklák alatt fakadó források előtt elvonuló és az »Árpád«-forráshoz vezető, kissé lemélyített és korláttal elzárt gyalogjáróval. Ennek a tervnek végrehajtása esetén a Lánchídtól a Gellért-rakpartig egy összefüggő gyógysétány állana a kúrázók rendelkezésére, a tervezett gyógyszálló értékes dunaparti szobáit mentesítené a kocsiközlekedés zajától és a Rudas-gyógyfürdő érdekes foglalású gyógyforrásait (Árpád-, Mátyás király-, Beatrix-, Szikla-, Török-, Rákóczi-, valamint a Hungária- és Attila- s a Juventus-források) a fürdővendégek az utcai forgalom elkerülésével közelíthetnék meg.

6. A fürdőkörnyezet megfelelő kialakításának elengedhetetlen előfeltétele a *kazánház eltávolítása*, melynek távfűtőberendezéssel való pótlását a törvényhatósági tanács már el is határozta és fedezetét is biztosította. A munkák azonban még eddig nem voltak elkezdhetők, mert időközben különböző vállalkozók elektromos, majd gázfűtésre tettek ajánlatokat, újabban pedig az késlelteti a munkák megkezdését, hogy a Kelenföldön esetleg létesítendő távfűtőberendezésbe való bekapcsolásról folynak tárgyalások. Kívánatos volna, ha ez a kérdés most már a legsürgősebben döntésre kerülne.

*

Mindezek alapján tisztelettel javasoljuk, hogy a Rudas-gyógyfürdő fejlesztésének, illetve végleges rendezésének programmját az előadottak szerint véglegesen elfogadni, illetve megállapítani méltóztassék, megjegyezvén, hogy a gyógyfürdő környékének rendezése során tett javaslatunkban már figyelembe vettük a közgyűlés által a városfejlesztési programm megállapítására

kiküldött bizottságnak e tárgyban tett és a törvényhatósági tanács által elfogadott javaslatait. Bemutatjuk még az elmondottakra vonatkozó vázlatos terveket is és kérjük, hogy az előterjesztésben foglaltakat megfelelően fölülvizsgálván, a szakbizottságok meghallgatása után a végleges fejlesztési programmot a fentiek értelmében megállapítani és a *végleges kiviteli tervek elkészítésének költségeire — a jövő évi költségvetési tárgyalások során — az 1934. évi költségelőirányzatban legalább 10.000 pengő, azaz Tízezer pengőt előirányozni méltóztassék.*

*

Abban a — további tárgyalások során rövidesen fölmerülő — kérdésben, hogy a végleges kiviteli tervek elkészítésére a megbízás nyilvános pályázat útján, vagy más módon adassék-e ki, már most fel kell hívnom Méltóságod figyelmét arra, hogy a törvényhatósági bizottság közgyűlése akkor, amikor *Hültl* Dezső műépítész úrnak a Rudasfürdő újjáépítésére vonatkozó terveit 305/1908. kgy. sz. határozatával kivitelre elfogadta, kimondotta, hogy amennyiben a székesfőváros a Rudas-gyógyfürdőt saját maga fölépítteti, arra az esetre a Rudas-gyógyfürdő építkezésének kivitelével a javaslatba hozott módosítások keresztülvitele mellett dr. Hültl Dezső műépítészt bízza meg; abban az esetben pedig, ha a Rudas-gyógyfürdőt a főváros nem a saját számlájára, hanem más által építtetné, úgy az 1914/90. kgy. sz. határozattal módosított tervpályázati feltételek értelmében a megállapított pályadíjon fölül a tervrajzért és tervezetért járó összegnek a pályadíj levonása után megmaradó részét, vagyis 11.390 aranykoronát, a nevezett építész úrnak ki kell fizetni.

Az Erzsébet-híd budai hídfőjénél elterülő mai Döbrenteitér régi területe, az 1900-as években végrehajtott szabályozás előtt. A háttérben a Rudas-gyógyfürdő épülete

Kétségtelen, hogy a Rudasfürdőnek az előadott fejlesztési programm szerint való átépítése egészen más jellegű lenne, mint az a gyökeres újjá-

építés, amely az 1908. évi 305. kgy. sz. közgyűlési határozattal elfogadott tervek szerint tervbe volt véve és így vitás, hogy *Hültl* Dezső műépítésszel szemben a fővárosnak a fentiek szerint vállalt kötelezettsége fennáll-e a jelen esetre is? Ennek a kérdésnek az eldöntése a tiszti ügyészség feladata lesz, mindenesetre azonban ebben a kérdésben — annak teljes tisztázásáig — érdembeli határozatot hozni nem szabad.

Meg kell említenünk még, hogy a közel multban *Pogány* Móric műépítész úr is nyujtott be a Gellérthegy, a Rudas-gyógyfürdő és a Döbrenteitér rendezésére, valamint a Rudas-gyógyfürdő átépítésére és bővítésére vonatkozólag terveket, amelyek több értékes és figyelemreméltó gondolatot vetettek föl, azonban ezeknek megvalósítása az elmondottak szerinti rendezésnél és átépítésnél lényegesen nagyobb összegbe kerülnének.

*

Végül tisztelettel bejelentjük, hogy amidőn a m. kir. belügyminiszter úr a folyó év folyamán a Rudas-gyógyfürdőre nézve a »gyógyfürdő« megnevezés használatát és annak közhasználatba vételét az új fürdőtörvény (1929. évi XVI. törvénycikk) szerint engedélyezte, egyúttal az Országos Forrás- és Fürdőügyi Bizottság véleménye alapján felhívta a főváros figyelmét mindazokra a — Rudas-gyógyfürdőnél tapasztalható — hiányosságokra is, amelyekre a jelen előterjesztésünk bevezető részében magunk is rámutattunk ; egyben az idevonatkozó 211.213/1933—XV. sz. leiratával felhívta Budapest székesfőváros közönségét, mint a Rudas-gyógyfürdő tulajdonosát arra is, hogy az ismertetett fogyatékosságok megszüntetése iránt mielőbb intézkedjék.«

III.

A Rudas-gyógyfürdő átalakítására vonatkozó programm.

Közvetlenül az ügyosztályi előterjesztés elkészülése után, 1933. évi november hó 14-én dr. *Fabinyi* Tihamér magyar kir. *kereskedelemügyi miniszter ankétot hívott össze*, amelyen kijelentette, hogy hajlandó a Rudas-gyógyfürdő átalakításához szükséges 850.000 pengő költségösszeget kölcsön formájában megszerezni a székesfővárosnak, azonban *azzal a feltétellel, hogy az átalakítási építkezésnek legkésőbb 1934. évi március hó folyamán meg kell kezdődnie.*

*

A polgármester ezeknek a körülményeknek és a kereskedelemügyi miniszter leiratában foglaltaknak mérlegelése után 1933. évi december hó 12-én a törvényhatósági tanácshoz megfelelő előterjesztést tett, amelyben a következőket mondta :

»A folyó évi október hó 16-án és kiegészítve november 28-án 223.047. 1933—XI. sz. alatt előterjesztést tettem a t. Törvényhatósági Tanácshoz a Rudas-gyógyfürdőnek a modern kor követelményeinek megfelelő átépítésére és ezzel kapcsolatban ott a polgári középosztály számára egy 70—80 szobás gyógyszálló létesítésére, ahol a gyógyulást keresők napi 10—12 P árban szanatóriumszerű ellátást és gyógykezelést kaphatnak.

A gyógyfürdő átépítésével kapcsolatban gondoskodás történnék arról, hogy — különösen az újonnan feltárt *Attila* kénesforrás és *Juventus* rádiumos forrás közhasználatba vétele óta — nagymértékben fellendült *ivókúrák* céljára megfelelő ivócsarnok és a leendő gyógyszállóval összekötő

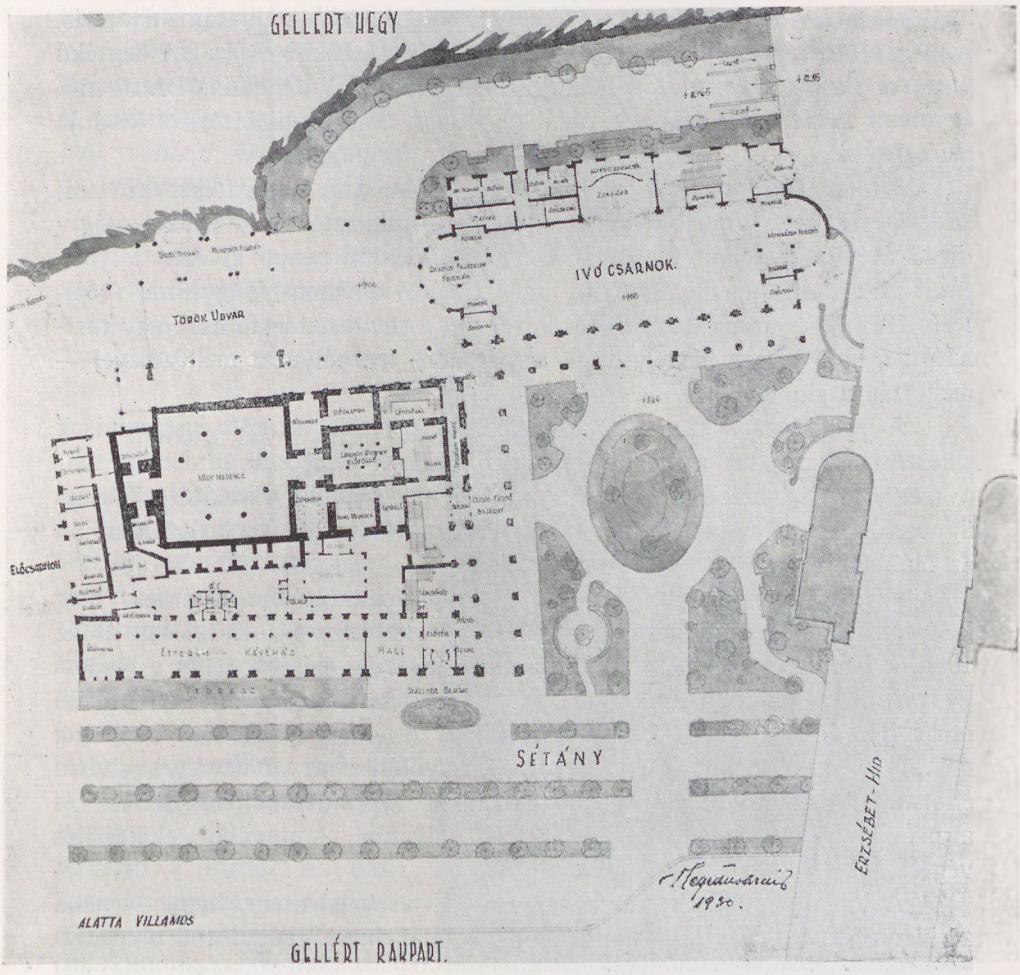

Hegedűs Ármin építész 1930. évi tervrajza a Rudasfürdő és a Hungária-, valamint Rákóczi-forrás közös ivócsarnokának kiképzésére, az Attila- és a Juventus-gyógyforrások fúrása előtti időkből

(A Magyar Építőművészet c. folyóiratból)

fedett folyosó és fedett sétány is épüljön ; végül javaslatot tett arra is, hogy a gyógyszálló *dunaparti szobáinak csendje és pormentessége érdekében*, valamint az ivókúrák közönsége részére a Rudas-gyógyfürdő előtti dunaparti *felső kocsiút lezárassék* és megfelelő módon parkoztassék, hogy ezáltal — valamint a kazánháznak rövidesen bekövetkező lebontása révén — a fürdőintézmény gyógyhelynek megfelelő környezetet kapjon.

A t. Törvényhatósági Tanácsnak méltóztatott is előterjesztésemben részletesen ismertetett ezt az elgondolást helyesnek elfogadni és a f. évi november 30-án tartott ülésében hozott 935/1933. th. sz. tan. határozatával kimondani azt, hogy a Rudas-gyógyfürdő leendő átépítése során a maga részéről is ezt a programmot kívánja irányadónak tekinteni. Ugyanekkor méltóztatott — az ügy sürgősségére való tekintettel — elhatározni azt is, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek átépítése céljából szükséges 1 : 200 léptékű vázlatos terveket és hozzávetőleges költségszámítást dr. *Hültl* Dezső műegyetemi tanár, műépítésszel, továbbá *Pogány* Móric műépítésszel kívánja elkészíttetni.

A tervezési munkáknak *megbízás* útján való elkészítését az teszi szükségessé, hogy a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr a Rudas-gyógyfürdő átépítése céljára kilátásba helyezett 900.000 pengő kölcsön folyósítását ahhoz a feltételhez kötötte, ha a főváros a Rudas-gyógyfürdő átépítését 1934. év márciusában meg is kezdi. Ez a rövid határidő csak úgy tartható be, ha a tervek beszerzése — a nyilvános tervpályázat mellőzésével — megbízás útján történik.

A szükséges vázlatos tervek és hozzávetőleges költségszámítások elkészíthetése céljából a megbízott műépítészeknek meg kell adni most már a megfelelő tervezési programot, amit a magasépítési és városgazdasági ügyosztályok, valamint a központi fürdőigazgató együttes javaslata alapján az alábbiakban leszek bátor ismertetni.

Mielőtt azonban a tervezési program ismertetésére rátérnék, meg kell említenem, hogy *Zala* Zsigmond törvényhatósági bizottsági tag úr az 1934. évi büdzsé tárgyalásakor indítványt adott be aziránt, hogy a Rudas-gyógyfürdő átépítése során ott egy külön kisméretű női termál (gőz) fürdő megépítéséről is gondoskodás történjék. A törvényhatósági bizottság a f. évi december hó 1-én tartott közgyűlésén az indítványt elvben elfogadhatónak találta, azonban — mivel az műszaki előkészítést és a pénzügyi követelmények mérlegelését kívánja — további előkészítés végett nekem kiadta.

A kiadott indítvány ügyében tisztelettel bejelentem, hogy — noha a külön női thermál-fürdő kétségtelenül hozzájárulna a gyógyfürdő tökéletesbítéséhez — annak elmaradása a gyógyfürdők és gyógyforrások központi igazgatójának véleménye szerint nem jelentene olyan hiányt, amely az intézmény rendeltetésszerű használatát hátrányosan befolyásolná.

Külső, bejáróbetegek részére ugyanis egy külön női társas termális osztály berendezése nem indokolt. Erre a célra a Szent Gellért-gyógyfürdő női osztálya és a közeli Szent Imre-gyógyfürdő két női gőzfürdője rendelkezésre áll. Ezenkívül továbbra is fenntartható volna a Rudas-gyógyfürdő délutáni női fürdőideje. (Hetenkint 3 délután, ezidőszerint átlagosan 35 fürdőző.)

A bentlakó betegek kúrája is a legkülönbözőbb gyógytényezők között (iszapkezelés, kádfürdő, elektromos kezelések, ivókúrák, diéta stb.) fog megoszlani úgy, hogy a társas termálfürdőt igénylő bentlakó női betegek száma a tervezett kb. 70 szoba mellett oly csekély lenne, hogy az egy külön fürdőosztály jövedelmezőségét nem biztosíthatná. A társas termálfürdőt, mint gyógytényezőt a fürdőigazgatóság véleménye szerint pótolni lehetne azzal, ha a kádfürdőkkel kapcsolatban néhány forrólégkamráról és masszázshelyiségről gondoskodnánk.

Mindezekre való tekintettel a magam részéről a női termál (gőz) fürdő létesítését a fentebb elmondottak alapján mellőzendőnek tartom s ahelyett a kádfürdőkkel kapcsolatban néhány forrólégkamra és masszázshelyiség létesítésére lesz szükség.

Ennek megemlítése után az alábbiakban ismertetem a vonatkozó tervezési programot.

Általános előírások.

Az átépítés célja az, hogy a Rudas-gyógyfürdő elsősorban *természetadta gyógyértékeinek, a hévforrásoknak felhasználásával egyszerűbb kivitelű*, de orvosi és kényelmi szempontból a modern kor igényeit kielégítő gyógyintézménnyé alakíttassék át.

A gyógyfürdővel kapcsolatban *gyógyszállót* kell tervezni a fürdő- és ivókúrákat igénybevevő betegek részére. A szálló helyiségeinek elrendezésénél, méretezésénél és berendezésénél figyelembe kell venni egyrészt

A Rudasfürdő kazánháza és kéménye, amely elcsúfítja a környék városképét

a modern szálloda-technika követelményeit s a gyógyszálló speciális szükségleteit, másrészt azonban a gazdaságos építkezés és üzemvitel szempontjából teljes mértékben számolni kell azzal is, hogy a gyógyszálló a kevésbbé tehetős középosztály részére lesz szánva.

Az *ivógyógymódok* szorosan hozzátartoznak az intézmény gyógytényezőihez és ezért az ivócsarnok a gyógyfürdővel egységesen és összefüggően oldandó meg.

A tervezés kiterjed a Rudas-gyógyfürdő épületére, az úszócsarnokra és a Hungária-forrás jelenlegi ivócsarnokára. Igénybevehető terület ezenkívül az úszócsarnok és a gyógyfürdő épület között levő átjáró köz, a lebontás alá kerülő kazánház és a kazánház és ivócsarnok között lévő terület. Fedett folyosó, fedett sétány, vagy terrasz részére az épület keleti és északi oldalán, valamint a fürdőépület és az ivócsarnok között szükséges terület a forgalmi szempontok figyelembevételével igénybe vehető.

A tervezésnél figyelembe kell venni azt, hogy a gyógyfürdőépület előtt a Dunaparton *a kocsiforgalom megszűnik* és ez a terület sétánnyá lesz átalakítva. Az épület közvetlen környezetének rendezését úgy kell megoldani, hogy a gyógyszálló szobáinak csendje és nyugalma a lehetőséghez képest biztosítva legyen és a fürdő és ivócsarnok körül a lehető legnagyobb területen gyógysétány legyen kialakítható, a Dunapart parkszerű kiképzésével.

Emeletráépítés esetén lapos tetőszerkezetet kell alkalmazni, hogy az épület magassága a jelenlegi tetőgerinc magasságát lényegesen túl ne haladja.

Készítendő 1 : 720 léptékben egy helyszínrajz, továbbá minden emeletsorról egy-egy alaprajz 1 : 200 léptékben, annyi metszet, amennyi a terv megértéséhez és a beépített kubatúra kiszámításához feltétlenül szükséges, valamint egy dunaparti és egy Döbrentei-tér felé néző homlokzat. Távlati rajz mellőzendő.

A megadott program szerinti tervek kivitelének költségei a 700.000 pengőt nem haladhatják meg.

A gyógyfürdő, szálló és Ásványvízüzemre vonatkozólag esetleg kívánt felvilágosítások *Bánlaky* Géza központi igazgató úrnál szerezhetők be.

I. A gyógyfürdő helyiségei :

a) A termál(gőz-)fürdő *műemlék-jellegű részei változatlanul meghagyandók.* Áthelyezhetők megfelelő méretekkel és csoportosítással az öltöző- és pihenőhelyiségek, az előfürdő, zuhanyozó és hideg medence, a letörlő, a gőzkamra és a gőzfürdő mellékhelyiségei. Gondoskodni kell arról is, hogy a száraz légkamrák a fürdőhelyiségek elkerülésével is megközelíthetők legyenek. Kívánatos az olyan megoldás, amely a gőzfürdő és uszoda közvetlen összeköttetését lehetővé teszi.

b) A kádfürdők közül csupán a földszinti utcai traktusban levő fürdők tartandók meg kellő átalakítással. (18—20 drb kabin.)

c) Az uszoda medencéje és csarnoka nem változik. Átalakíthatók a mellékhelyiségek és a jelenlegi szekrényes öltözők. Ezenkívül a népfürdők megszüntetésével

nyert területen kell kabinok és szekrényes öltözők, valamint büfféhelyiségről gondoskodni. A népfürdő fölötti tetőrészt napozó terraszként kell kiképezni.

d) A jelenlegi népfürdők medencehelyiségeit megfelelő mélyítéssel a központi gázfűtőberendezés elhelyezésére kell fenntartani. Az erre a célra átalakítandó helyiségek belső magassága 5·00 m. E fölött az úszócsarnok kiegészítésére a *c)* pontban megjelölt helyiségek helyezhetők el.

e) A gyógyfürdő rendeltetésszerű használata érdekében gondoskodni kell megfelelő orvosi rendelőről, továbbá iszapkezelő helyiségről, férfiak és nők részére, valamint kisebb elektroterápiás osztályról is, szerves összefüggésben a thermál- és kádfürdőkkel, valamint az orvosi helyiségekkel.

f) A kádfürdőkkel kapcsolatban a női betegek részére két darab forrólégkamra, zuhany-, dörzsölő- és letörlőhelyiségek létesítendők.

A fürdők elrendezésénél a szennyes és tiszta fehérnemű kezelését biztosítani kell. A fehérnemű mosása házon kívül történik.

II. A gyógyszálló helyiségei:

A gyógyfürdővel szerves összeköttetésben gyógyszállót kell létesíteni, melynek szobái az épület első, esetleg a szükség szerint lapos tetőzettel ellátott második emeleten nyernének elhelyezést. Tervezendő 60—80 szállodai szoba, a megfelelő mellékhelyiségekkel, ebből a szobák mintegy 70%-a egyágyas, a többi kétágyas szoba legyen, melyek közül mintegy 10 kétágyas és 10 egyágyas szoba fürdőszobával és előtérrel látandó el. Az összes szobák a folyosó felé kettős ajtóval — részben előtérrel — készüljenek, a legmodernebb szállodai követelményeknek megfelelően. A szobák mérete olyan legyen, hogy az egyágyas és a kétágyas szobáknál még 1—1 nyugágy is elhelyezhető legyen és emellett a szobák alakja a célszerű szállodai berendezésre alkalmas, méretük pedig az egyágyas szobáknál kb. 15 m², a kétágyas szobáknál kb. 20 m²-nél kisebb ne legyen.

Emeletenkint 1—1 office (mely a konyhával, felvonóval legyen összekötve) és 1—1 szolgálati szoba legyen. A bentlakó személyzet részére alárendeltebb helyen lakóhelyről kell gondoskodni és pedig kb. 20 személy részére, nemenkint elkülönítve.

A gyógyfürdő osztályainak a szállóval közvetlenül kapcsolatban kell lenni, a modern kényelmi szempontok figyelembevételével, azonban minden fényűzés elkerülésével, hogy a szobaárak a legmérsékeltebben legyenek megállapíthatók.

Tervezendő a szálloda részére 1 előcsarnok, portásfülkével és irodával (recepció), író- és olvasóhelyiség, valamint 2 társashelyiség, megfelelő méretekben. Gondoskodni kell kellő nagyságú éttermekről, kávézóhelyiségekről, a hozzátartozó és megfelelő méretezésű gazdasági helyiségekkel, külön női és férfi, valamint személyzeti toilettekkel. Az éttermekkel kapcsolatban gondoskodni kell nyári tartózkodás céljaira alkalmas terraszról is. A szállodát úgy kell megtervezni, hogy a vendégek úgy a gyógyfürdőt, mint az ivócsarnokot fedett és fűtött helyiségeken át megközelíthessék. A szálló tervezésénél lehetőséget kell nyujtani a szálló esetleges későbbi bővítésére, 100—120 szobáig.

III. Az ivócsarnok és fedettsétány:

Minthogy a gyógyfürdővel szorosan összefüggnek a forrásparkban levő ivóforrások, ezek részére megfelelően méretezett és a modern balneotechnika fokozott követelményeinek megfelelően kiképzett ivócsarnok tervezendő, a szállóépülettel fedett folyosóval összekötve. Az ivócsarnokban a »Hungária« az »Attila« és esetleg az ide bevezetendő »Rákóczi«-forrás kútjai nyernek elhelyezést. A »Juventus« gyógyforrást úgy az ivócsarnokkal, mint a szállodával a lehetőség szerint összefüggésbe kell hozni.

Az ivóforrásokkal kapcsolatban megfelelő mellékhelyiségekről, úgymint pohármosó, gargalizálóhelyiség, pénztár, toilettek, stb. kell gondoskodni. Ugyancsak gondoskodni kell arról is, hogy az ivókúrákat tartó betegek kúrájukkal összefüggő sétájukat esős időben megfelelő fedett sétányon végezhessék.

Mindezekben ismertetvén a Rudas-gyógyfürdő átépítésére vonatkozóan elkészített tervezési programot, bejelentem még azt is, hogy ennek összeállítása során állandóan figyelemmel voltam a városfejlesztési program megállapítására kiküldött külön bizottságnak a törvényhatósági tanács által is 443/1933. that. szám alatt tudomásul vett ama jelentésében foglaltakra, amelyben ez a bizottság a maga részéről az egyes fürdőcsoportok — és ezek között a Rudas-gyógyfürdő — jövőbeli hivatását és rendeltetését megjelölte. A városfejlesztési bizottság véleménye szerint:

a Rudasfürdő egyszerű kivitelű, de orvosi és kényelmi szempontból tökéletesen felszerelt, mintegy 100 szobás gyógyszállóval összekapcsolt *modern gyógyfürdővé alakítandó át* olymódon, hogy a mai beépítettség mértékét túl nem lépve és a jelenlegi magasságnál magasabb épületek létesítése nélkül, a fürdőberendezés modernizálásával és fizikoterápiás intézet létesítésével éressék el ez a cél. A jövőbeli fejlődés folytán esetleg szükségessé váló bővítés céljára az úszócsarnok lesz majd felhasználandó. Az ivókúra problémája szorosan összekapcsolódik a Rudasfürdő kérdésével, tehát a kettő együtt és egységesen, összefüggően oldandó meg.

A Rudas- és Szent Gellért-gyógyfürdők közötti Dunapart rendezésére nézve a városfejlesztési külön bizottság átmeneti megoldásnak a következőket javasolta:

A villamosforgalomnak a mai helyen való meghagyása mellett a közúti forgalom a Rudasfürdő elől elvonandó olymódon, hogy az autókat a villamos mellé, a teherforgalmat pedig az alsórakpartra kell terelni. Ilymódon a fürdő előtt már most kialakítható lesz egy kis gyógypark és sétány.

A most bemutatott tervezési program lényegében tehát megfelel mindezeknek a követelményeknek, miért is tisztelettel kérem a t. Törvényhatósági Tanácsot, hogy azt a maga részéről is elfogadni méltóztassék, hogy ennek alapján a megbízott műépítészek részéről a tervezési munkák mielőbb megkezdhetők legyenek.«

*

A Rudas-gyógyfürdő átépítési programjának megállapítása ügyében kelt polgármesteri előterjesztést a magasépítési, városrendezési, közegészségügyi, városgazdasági és végül a székesfőváros fürdőinek ügyeit előkészítő bizottság elé terjesztették, az említett bizottságok is letárgyalták és az előterjesztésben foglaltakra a következő javaslatokat készítették:

I. A magasépítési bizottság

javasolja, hogy »a tervvázlatok elkészítésével megbízandó két tervező: dr. *Hültl* Dezső és *Pogány* Móric részére ne adassék ki a 1 : 720 léptékű helyszínrajz, melynek szabályozási vonalai már nem állanak fenn; a fedett sétányra szükség van, de felette ne legyen beépítés; a szobák lehetőleg a Dunapartra és a Döbrentei-térre nézzenek; a szobák alakja olyan legyen, hogy az ágyakat két oldalról lehessen megközelíteni; az Ásványvízüzem épületének, valamint az összes felépítményeknek külső építészeti kiképzése egységes stílusban legyen összefogva; a kis díszudvar platánfákkal sértetlenül megmaradjon; az építészek olyan tervet is adjanak be, melyen az

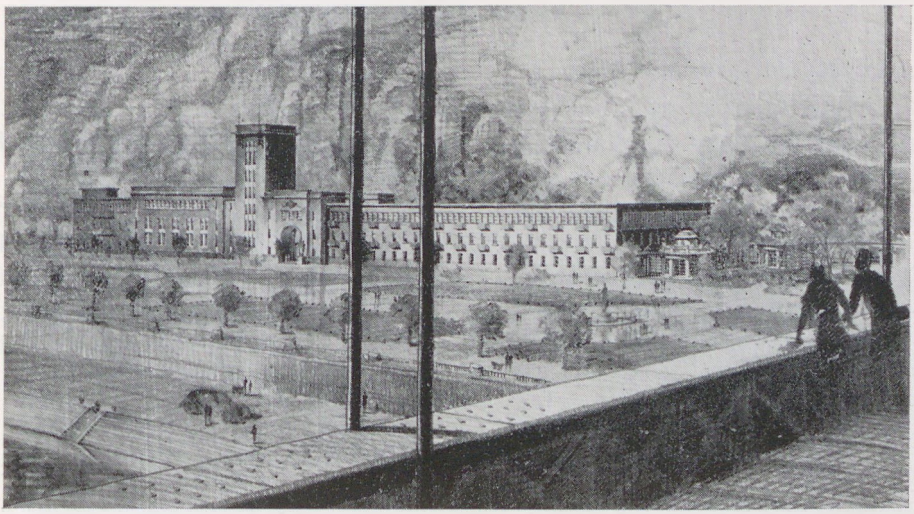

Hültl Dezső pályadíjnyertes 1935. évi terve a Rudasfürdő felépítésére, perspektivikus ábrázolásban

új falak és a megmaradó régi, valamint a lebontott falak a szokásos színezéssel különbözőképen legyen bejelölve.

A bizottság úgy határozott, hogy a tervezők által beadandó vázlattervek elbírálásához együttes ülésre hívja meg az érdekelt másik két szakbizottságot is, hogy a bírálattal minél gyorsabban végezzenek.«

II. A városrendezési és magánépítési szakbizottság

a következő javaslatot tette: »A műszaki véleményhez azzal járulunk hozzá, hogy a következő kikötéseket indítványozzuk:

1. A Rudas-gyógyfürdő átépítési terveinek elkészítésével egyidejüleg az Ásványvízüzem épületét is meg kell tervezni, hogy a jövendő épület a fürdővel egységes képet alkosson.

2. Az árkádsor közötti részt emeletsorokkal kell beépíteni. A Rudas-fürdő átépítését mintegy 80—100 szobát tartalmazó gyógyszállóvá kell megtervezni.

3. A 6 méteres árkádsor a tervezésnél csak mint legnagyobb beépíthető szélesség veendő tekintetbe.

4. Az árkádsor miatt az engedélyt a Fővárosi Közmunkák Tanácsához kell felterjeszteni.«

III. A közegészségügyi bizottság

a polgármesteri előterjesztéshez változatlanul hozzájárul.

IV. A városgazdasági szakbizottság

a következő javaslatot tette:

»1. A szakbizottság *Zimmermann* Dezső szakbizottsági tagnak azt a javaslatát, hogy az árkádsor építésére nézve a székesfővárosi Közmunkák Tanácsától előzetes elvi építési engedély kéressék ki — elveti.

2. Egyébként a szakbizottság a Rudas-gyógyfürdő átépítésének tervezési programja ügyében tett polgármesteri előterjesztést egész terjedelmében magáévá teszi és a maga részéről is különösen kihangsúlyozza azt, hogy ivókúrák céljaira fedett sétányra okvetlenül szükség van, a fedett sétány árkádos építkezés útján oldandó meg, mely esetben az árkád feletti légtér beépítendő.«

V. A székesfőváros fürdőinek ügyeit előkészítő bizottság

a többi meghallgatott szakbizottság javaslatainak mérlegelése után az előterjesztéshez általánosságban hozzájárult és annak elfogadását javasolja az alább következő kiegészítésekkel és módosításokkal:

1. *A magasépítési szakbizottság javaslatával egyetértően* a maga részéről is javasolja, hogy:

»*a)* a tervező építészek részére ne adassék ki az 1 : 720 léptékű helyszínrajz, melynek szabályozási vonalai már nem állanak fenn,

b) a tervező építészek olyan terveket is tartoznak készíteni, melyen az új falak és a megmaradó régi, valamint lebontott falak a szokásos színezéssel, különbözőképen legyenek bejelölve,

c) az Ásványvízüzem épületének, valamint az összes felépítményeknek külső építészeti kiképzése egységes stílusban legyen összefogva,

d) a jelenlegi kis díszudvar a platánfákkal sértetlenül megmaradjon.«

2. *A magasépítési, továbbá a városrendezési, valamint a városgazdasági szakbizottságnak az alábbi kérdésekben tett javaslataival szemben* a maga részéről a következő álláspontot foglalta el:

»*e)* az ivócsarnokkal összefüggően fedett sétányról feltétlenül gondoskodni kell, mely célra az épület keleti és északi oldalán, valamint a fürdőépület és az ivócsarnok között a szükséges terület a forgalmi szempontok figyelembevételével igénybe vehető. Fedett sétány céljára legfeljebb 6 méter szélességben a jelenlegi épülettel összefüggésben árkád is létesíthető, mely esetben az árkád feletti légtér emeletsorral beépíthető. Árkád létesítése esetén a tervező építésznek gondoskodnia kell a földszinten levő kádfürdőhelyiségek kellő világításáról, szellőztetéséről, az árkádok alatt keletkezhető nedvesség megfelelő elvezetéséről, végül a parkozás lehetőségéről. Az árkád-

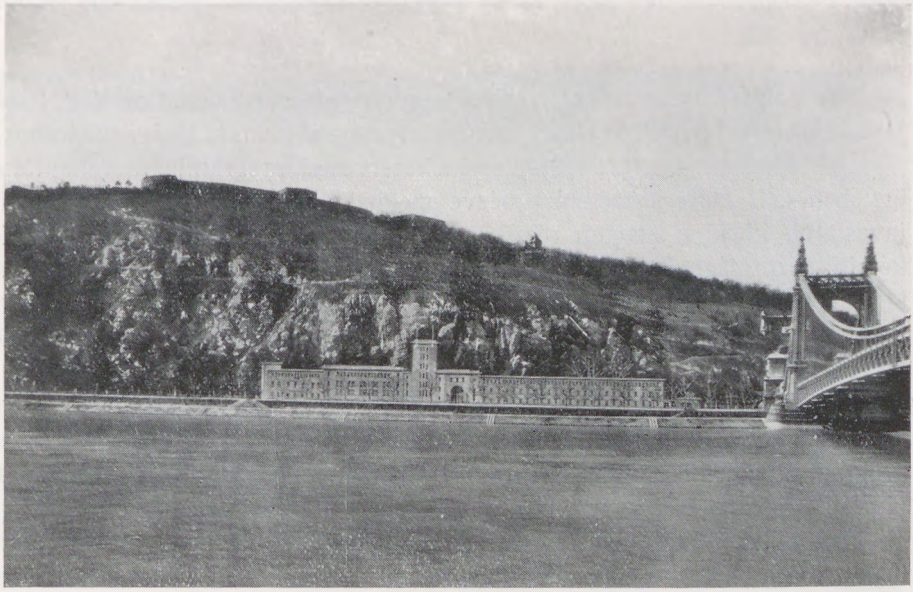

Dr. Hültl Dezső műegyetemi tanár 1935. évi pályadíjnyertes terve a Rudasfürdő felépítésére
(Fotomontázs)

sor előzetes elvi engedélyezése iránt a Fővárosi Közmunkák Tanácsa előzetesen megkeresendő.«

f) Szükségesnek tartja a bizottság: hogy »a tervezendő szállodai szobák lehetőleg a Dunapartra és a Döbrentei térre nézzenek, a szobák alakját, illetőleg pedig javasolja, hogy azok a betegek elhelyezésére alkalmas alakúak legyenek, szélességük tekintetében pedig kikötendő, hogy az 3 méternél kevesebb nem lehet. Kívánatosnak találja továbbá, hogy a szállodai szobákban — amennyire a lehetőségek megengedik — beépített szekrények létesíttessenek.«

3. A polgármesteri előterjesztésben foglalt program *a következőkben módosítandó:*

»*g)* emeletráépítés esetén az épület magassága a jelenlegi tetőgerinc magasságát semmi körülmények között nem haladhatja túl,

h) a tervezési program I. fejezet *c)* pontjában említett mellékhelyiségek feltétlenül átalakítandók, illetve modernizálandók,

i) a megbízott építészek egy alauljárót kötelesek tervezni, mely aluljáró a kocsiút és a villamosvágányok alatt a Gellérthegy szikláiból fakadó forrásokat lesz hivatva összekötni a Rudasfürdő előtti gyógyforrásokkal.«

Dr. *Homonnay* Tivadar tanácstagnak azt a javaslatát, hogy a megbízott építészek távlati rajz elkészítésére és bemutatására kötelezessenek, a bizottság szótöbbséggel mellőzte.

*

A polgármester ezekre a bizottsági javaslatokra vonatkozólag 1934. január 10-én a következő előterjesztést intézte a törvényhatósági tanácshoz:

»A Rudas-gyógyfürdő átépítésének tervezési programja megállapítása ügyében kelt előterjesztésemre nézve meghallgatott bizottságok által tett javaslatok közül a magam részéről a székesfőváros fürdőinek ügyeit előkészítő bizottságnak ebben a tárgyban tett módosító és kiegészítő javaslatait teszem magamévá, minthogy ez a bizottság azokat a többi meghallgatott szakbizottság javaslatainak mérlegelése után, intencióimnak megfelelőleg tette meg.

Tisztelettel javasolom tehát a t. Törvényhatósági Tanácsnak, hogy a Rudas-gyógyfürdő átépítésének — előterjesztésemben körülírt — tervezési programját a székesfőváros fürdőinek ügyeit előkészítő bizottság által javasolt kiegészítésekkel és módosításokkal méltóztassék elfogadni.

Egyalkalommal javasolom, hogy a 935/1933. törvhat. tan. sz. alatt hozott határozattal megbízott műépítészek részére a tervek elkészítésére 6 (hat) heti időt méltóztassék megállapítani.«

*

A Rudas-gyógyfürdő átépítésével kapcsolatos beruházások jövedelmezőségének megállapítására vonatkozólag a városgazdasági ügyosztály az alábbi utasítást adta ki 1934. január 25-én:

»A polgármester úr 223.047/1933—XI. szám alatt előterjesztést tett a törvényhatósági tanácshoz a Rudas-gyógyfürdőnek a modern kor követelményeinek megfelelő átépítésére és ezzel kapcsolatban ott a polgári középosztály számára egy 70—80 szobás gyógyszálló létesítésére, ahol a gyógyulást keresők a napi 10—12 pengő árban szanatóriumszerű ellátást és gyógykezelést kaphatnak.

A gyógyfürdő átépítésével kapcsolatban gondoskodás történnék arról, hogy — különösen az újonnan feltárt Attila kénesforrás és Juventus rádiumos

forrás közhasználatba vétele óta — nagymértékben fellendült ivókúrák céljára megfelelő ivócsarnok és a leendő gyógyszállóval összekötő fedett folyosó és fedett sétány is épüljön; végül javaslatot tettem arra is, hogy a gyógyszálló dunaparti szobáinak csendje és pormentessége érdekében, valamint az ivókúrák közönsége részére a Rudas-gyógyfürdő előtti dunaparti felső kocsiút lezárassék és megfelelő módon parkoztassék, hogy ezáltal — valamint a kazánházak rövidesen bekövetkező lebontása révén — a fürdőintézmény gyógyhelynek megfelelő környezetet kapjon.

A törvényhatósági tanács az előterjesztésben részletesen ismertetett ezt az elgondolást helyesnek elfogadta és az 1933. évi november hó 30-án

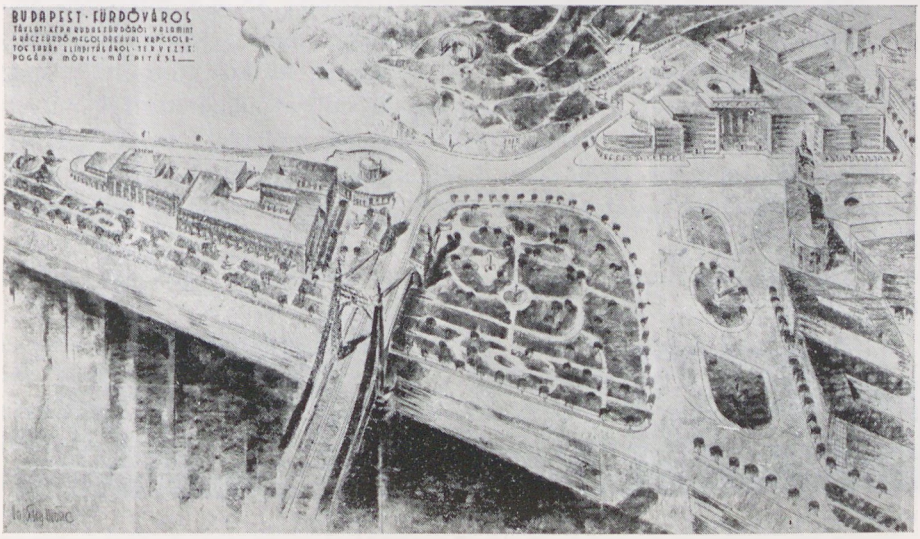

Pogány Móric műépítész 1935. évi terve a Rudasfürdő felépítésére és a Döbrentei-tér rendezésére

tartott ülésében hozott 935/1933. th. sz. tan. határozatával kimondotta azt, hogy a Rudas-gyógyfürdő leendő átépítése során a maga részéről is ezt a programmot kívánja irányadónak tekinteni.

A törvényhatósági tanács eme határozata folytán a polgármester úr elkészítette a vázlatos tervekhez és a hozzávetőleges költségszámításokhoz szükséges tervezési programot is, amelyet az illetékes szakbizottságok bizonyos változtatások mellett általánosságban el is fogadtak és az rövidesen a törvényhatósági tanács elé fog kerülni.

A polgármester úrnak a tervezési programm megállapítása ügyében a törvényhatósági tanácshoz intézett idevonatkozó 224.254/1933—XI. számú előterjesztését kiadjuk a *székesfővárosi gyógyfürdők és gyógyforrások központi igazgatóságának* és felhívjuk, hogy az abban körvonalazott kb. 900.000 pengő

hitelkeretig terjedhető beruházás jövedelmezőségére nézve végezzen számításokat az alábbiak figyelembevételével:

1. A jövedelmezőségi számításokat azon az alapon kell felállítani, hogy a programm szerint kiépítendő fürdőintézmény (fürdő, szálloda és ivócsarnok) várható tiszta hozadéka és a jelenlegi Rudas-gyógyfürdő és ivóforrások 1932. évi tiszta hozadéka közötti különbözet fedezetet nyujt-e.

a) A 900.000 pengős kölcsönpénzből fedezendő beruházás amortizációjára, valamint

b) a jelenlegi kazántelep helyett létesülő gáztüzeléses kazántelepbe befektetendő kb. 240.000 pengő saját tőkének bank kamatláb szerinti kamatozására.

(A 900.000 pengő kölcsönpénz amortizációját 15 évi törlesztési idő és a bank kamatlábnál 2%-kal magasabb kamat mellett kell kiszámítani.)

A jövedelmezőségi számításoknál részletesen fel kell tűntetni és meg kell indokolni, hogy az új fürdőintézménynél milyen alkalmazottak milyen munkakörben és mennyi fizetés mellett fognak működni, melyek lesznek a dologi kiadások és egyéb üzemi költségek stb.; mindezeket legalább olyan részletezéssel, mint azok az üzem évi költségvetéseiben fel vannak tüntetve.

Hasonló részletezéssel és megokolással irányozandók elő a várható bevételek is.

A kiadások egybeállításánál előzetes informálódások után figyelemmel kell lenni arra is, hogy az 1929: XVI. t.-c. (fürdőtörvény) végrehajtása tárgyában kiadott 500/1933. N. M. M. eln. számú miniszteri rendelet 70. §-ában igényelhető adókedvezmények (a vállalat üzeme utáni általános kereseti adó, társulati adó, községi pótadó, kereskedelmi és iparkamarai illeték) előreláthatóan milyen mértékűek lesznek és mennyi időre fognak terjedni.

A törvényhatósági tanács az átalakítandó gyógyfürdőt oly intézménnyé kívánja kiépíteni, melyben a polgári középosztály gyógyulást kereső betegei mérsékelt áron szanatóriumszerű ellátást és gyógykezelést kaphatnak. Már most megfontolást igényel tehát ennekfolytán az a kérdés, hogy a *bentlakó* betegek szanatóriumszerű ellátása nem fog-e hátrányt szenvedni azáltal, ha az intézményben egy nyilvános éttermet létesítünk? Ilyen nyilvános étterem bérlője ugyanis — a Szent Gellért-gyógyfürdőnél eddig szerzett tapasztalatok szerint — inkább arra fog hajlandóságot mutatni, hogy üzletét egy forgalmas, nyilvános szórakozóhellyé fejlessze, míg viszont a bentlakó betegek diétás ellátását csak kedvetlenül és drágán fogja teljesíteni.

Felmerül tehát itt az a gondolat, hogy a bentlakó betegek élelmezése ne vétessék-e házilagos kezelésbe, ami esetleg olcsóbb panzióárakat is eredményezhet. Ebben az esetben viszont gondoskodni kell az ivókúrákat végző *külső látogatók* részére is egy megfelelő reggeliző-, uzsonnázóhelyről és büfféről, amit azonban már a fürdő saját kezelésben nem tarthat.

A fentiek szemelőtt tartása mellett az idevonatkozó javaslatokat és jövedelmezőségi számításokat f. évi február hó 20-ig kell elkészíteni és hozzánk megküldeni.«

*

A Rudasfürdő építési programmjában felvett, körülbelül 900.000 pengő költségösszegre vonatkozó *jövedelmezőségi számítást Bánlaky* Gézának, a Székesfővárosi Gyógyfürdők és Gyógyforrások központi igazgatójának az alábbi, 1934. évi február hó 13-án kelt előterjesztése tartalmazza:

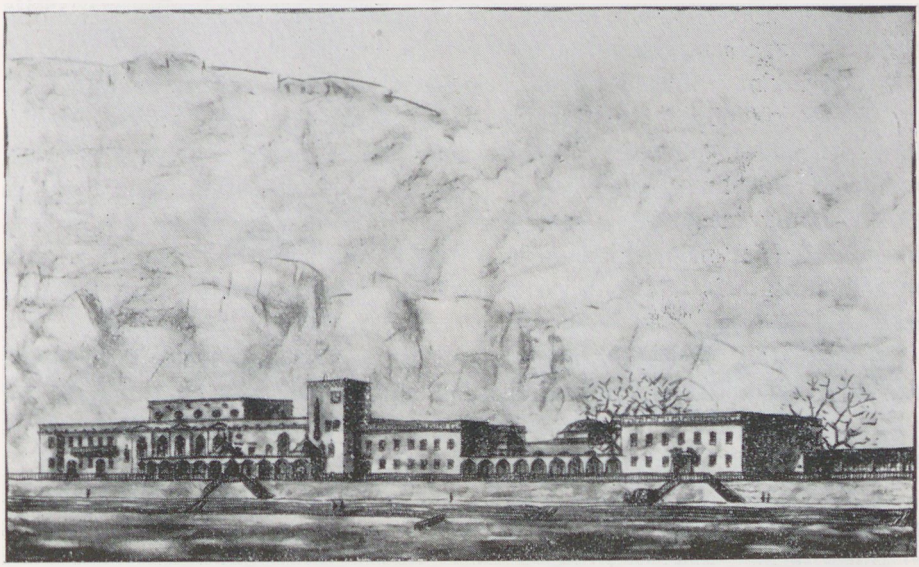

A Rudasfürdő felépítésének Hikisch Rezső műépítész által 1935-ben készített terve

»A 16.313/1934—XI. r. u. felhívásra a Rudas-gyógyfürdő és az ivócsarnok tervezett átépítésével kapcsolatos jövedelmezőségi számítást, illetve kölcsöntörlesztési tervezetet alábbiakban terjesztem be.

A számítások alapjául a szakbizottságok által letárgyalt tervezési programm szolgált.

Eszerint a *gőzfürdő* műemlék-jellegű helyiségei változatlanul megmaradnak, az öltözők, előfürdők, pihenő, fodrászhelyiségek összeköttetésben a fürdő és uszodaépület között létesítendő fürdőcsarnokkal, újabb elhelyezést nyernek.

A kádfürdők közül csupán a földszinti kádak maradnak meg (20 drb.), amelyek azonban teljesen modern berendezésűek lesznek és vízellátásuk közvetlen a »Juventus« gyógyforrásból történik.

A gyógyító berendezéseket *fizikoterápiás osztály* fogja kiegészíteni, iszapkezelő helyiségekkel, elektro és hőlég-terápiával.

A népfürdők megszűnnek. Helyükön részben a gázfűtés kazánháza és a szivattyúház nyer elhelyezést, részben a uszoda mellékhelyiségeinek és öltözőinek kibővítésére nyerünk területet.

Az úszócsarnok így megbővülve az igényeket jobban fogja kielégíteni. A népfürdő traktus fölött létesítendő tetőterrasz pompás napfürdő kialakítására ad lehetőséget.

A szállodánál a tervezési programm figyelembevételével 70 szobát vettünk alapul, amelyek közül 48 egyágyas, és 22 kétágyas. Tíz egyágyas és tíz kétágyas szoba ezenkívül fürdőszobával is el van látva.

A vendéglő részére a forráspark és a Duna felé igen szép helyiségek, fedett és nyitott terraszok képezhetők ki. A vendéglői üzemet úgy képzeljük el, hogy az előcsarnokban a gyógyszálló vendégeinek megfelelő (diétás) ellátását tekintse főfeladatának. Tekintettel azonban a fürdők külső látogatóira és különösen a nagyszámú ivókurázóra, nem lehet kitérni az elől, hogy ott rendes, *café-restaurant*-szerű üzlet is kifejlődjék, amelynek azonban mindenkor alkalmazkodnia kell a gyógyszálló és ivócsarnok nyugalmát és előkelő tónust megkövetelő színvonalához. Ha a vendéglői üzemet a főváros maga szereli fel megfelelő rövid lejáratú (de meghosszabbítható) és az árak megállapítására is kiterjedő szerződéssel, ezek a szempontok biztosíthatók lesznek.

A csatolt jövedelmezőségi számítást a fentiek figyelembevételével, az 1934. évi költségelőirányzat alapján állítottam össze.

A kiadásoknál, úgy mint a bevételeknél az 1934. évi előirányzat és mellette az átépítés után felmerülő szükséglet van feltüntetve.

A személyi kiadásoknál többlet nem jelentkezik. Az adminisztrációt a jelenlegi tiszti létszám — két tisztviselő és egy gépírónő — továbbra is el tudja látni.

Az üzemi költségeknél mint többletkiadás jelentkezik egy szállóvezető és két telefonos javadalmazása. Ezzel szemben a jegykezelők száma (ezidőszerint 5) kettővel csökkenthető lesz, minthogy a gőzfürdő és uszoda pénztára egyesíttetik.

A szállodai személyzet létszámát és költségét a szobák számának és a Szent Gellért-szálló adatainak figyelembevételével állítottam az előirányzatba.

A gőz-, víz-, elektromos áramfogyasztás, valamint egyéb anyagszükségletnél az átépítés folytán létesülő újabb helyiségek fűtési, világítási, vízellátási stb. szükségletét, a fehérneműek mosásánál, valamint a berendezések karbantartásánál és pótlásánál felmerülő többletkiadásokat, végül a szállodai üzem kibővülése folytán az általános kiadásoknál adó, biztosítás, telefon, propaganda jelentkező újabb kiadásokat vettem figyelembe.

A bevételeknél a gőzfürdő bevételének 10%-os és az uszoda bevételek 20%-os emelkedését irányoztam elő. A gőzfürdőnél a nagyobbszámú bentlakó vendégre és az építés folytán elérhető fokozottabb kényelemre való tekin-

tettel várhatjuk a forgalom emelkedését, az úszócsarnok tágas előcsarnokával, újabb modern öltözőivel, pihenő és buffet helyiségeivel, nagyméretű, gyönyörű kilátást nyujtó napozó terraszával remélheti a látogatók számának lényeges emelkedését.

A kádfürdőknél, bár az újonnan létesítendő osztály értékes gyógyvizével és kifogástalan elsőrendű berendezésével a jelenlegi állapothoz képest nagy fejlődést jelent, a bevételek fokozását nem vettem figyelembe, minthogy a kádfürdők száma csökkenni fog.

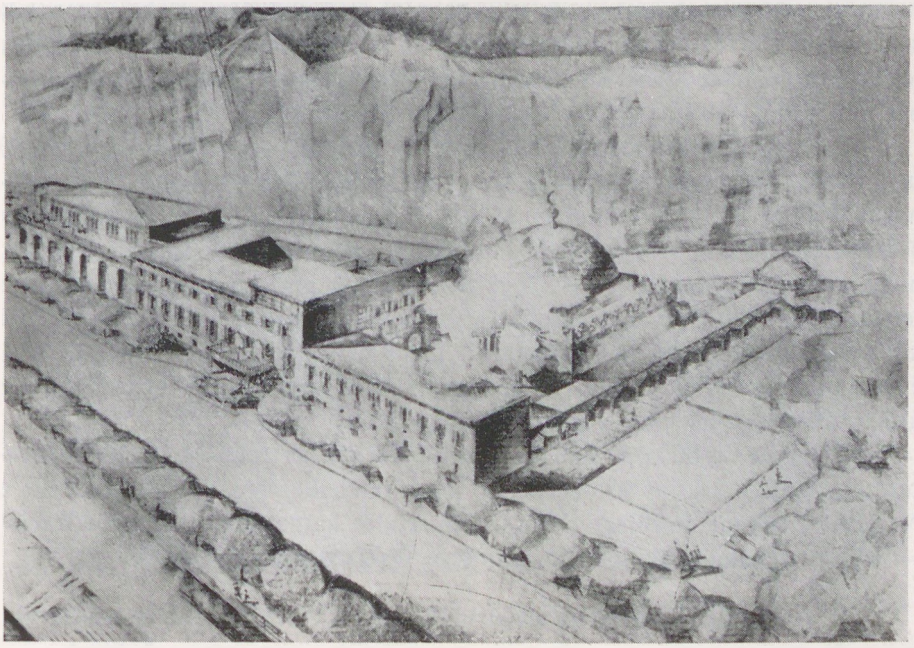

Brestyánszky, Dobl és Halászy műépítészek terve a Rudasfürdő átépítésére. Prespektivikus ábrázolás

A népfürdők ezidőszerinti 6000 pengős bevételi előirányzata az átalakítás esetén megszűnik. A fizikoterápiás gyógytényezőknél (iszapkezelés gyógymassage, villanykezelések) évi 12.000 pengőt állítottam be. A Szent Gellért-gyógyfürdőnél ezeknek az osztályoknak előirányzata körülbelül 100.000 pengő.

A szálló szobabevételeinek előirányzásánál oly árakat állítottam be, amelyek a körülbelül 10 pengőben megállapítandó napi ellátási összegnek megfelelnek. Azonban a gyógyszálló kitűnő fekvését, kifogástalan modern berendezését tekintetbe véve, ezek az árak nem maradhatnak azon a nívón alul, amit a tisztességes verseny megszab.

A szobák átlagos foglaltságát 60%-al vettem fel. Lehet, hogy az egyre rendkívül kedvezőtlenebb gazdasági évben még ez az elfoglaltság sem lesz elérhető, viszont a gyógyszálló előnyeit és mérsékelt árait tekintve, ez a foglaltsági arány évi átlagban reális számítások alapjául szolgálhat. (Szent Gellért-szálló foglaltsága 1929. évben 79%, 1930-ban 74%, 1931-ben 70%, 1932-ben 66%, 1933-ban 65%.)

A vendéglői üzemből várható bevétel 12.000 pengőben van előirányozva, ami 150.000 pengő évi forgalom után elérhető 8%-os részesedésnek felel meg.

Az ivócsarnoknak megfelelő átépítése és kibővítése, annak a gyógyfürdővel való összeköttetése és a gyógysétány kialakítása, valamint a két újabb gyógyforrás bekapcsolása folytán az ivókúrákból származó bévételek jelentékeny emelkedésére lehet számítani. Ezen a címen 20.000 pengő többletbevételt (30%) állítottam a jövedelmezőségi számításba.

Ezek szerint a tervezett átépítés után *az 1934. évre előirányzott 13.680 pengő üzleti fölösleggel szemben 93.084 pengő bruttó fölösleg jelentkezik.* A beruházás folytán elérhető többlet tehát 80.000 pengő volna. A két eredménynek összehasonlításánál azonban nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a Rudas-gyógyfürdő jelenlegi elavult és a mai igényeknek meg nem felelő állapota mellett a bevételek további csökkenésére és a karbantartási költségek emelkedésére kell számítani. Így a vendéglői helyiség bérére 1934. évre előirányzott 8000 pengő nem fog befolyni, minthogy a vendéglőt mai állapotában megfelelően értékesíteni nem lehet.

A tervezett 900.000 pengőt kitevő beruházás tőke- és kamattörlesztésére a fentiek szerint 93.000 pengő állna rendelkezésre. Figyelembevéve a Nemzeti Banknak jelenlegi 4½%-os hivatalos kamatlábát, az amortizációt — 6½%-os kamatozás mellett számítva 900.000 pengő tőkének

15	éves	tőketörlesztésnél	az	annuitás	összege	évi	..... 95.715 P
20	«	«	«	«	«	«	..... 81.675 «
25	«	«	«	«	«	«	..... 73.782 «
30	«	«	«	«	«	«	..... 68.922 «

A kazántelep áthelyezésének költségére fordítandó 240.000 pengő saját tőkének kamatszolgáltatása — 4½% mellett 10.800 pengőt jelent. Ez a költség azonban a tervezett átalakítás elmaradása esetén is fölmerül és nem mint gyümölcsöző beruházás, hanem mint városrendezési szükséglet jelentkezik.

A fentiekből megállapítható, hogy a gyógyfürdőnek tervezett átépítésére veendő 900.000 pengő kölcsöntőkének 15 év alatt való amortizációját megfelelő biztonsággal nem tudják előirányozni, mint ahogy hasonló természetű építkezésnél egy ily rövid törlesztési határidő nem is szokásos. *Huszhuszonöt éves amortizáció mellett azonban a várható bevételek megfelelő fedezetet nyujtanak.*

A jövedelmezőségi számításból kitűnik az is, hogy a tervezett átépítés csak úgy lehet rentabilis, ha a 900.000 pengős előirányzat betartható lesz. Ezért a tervezésnél és az építkezés kivitelénél a gazdaságossági szempontoknak teljes mértékben érvényesülniök kell.«

*

A Rudasfürdő és szálló végleges felépítésével kapcsolatosan azonban meg kellett végre oldani a Rudasfürdő környékének közlekedési problémáját. Tudvalevő, hogy a Rudasfürdőt csupán a szük és kanyargós útvonal választja el a Szent Gellért-hegy szikláitól. Ez az útvonal azonban, forgalmassága mellett,

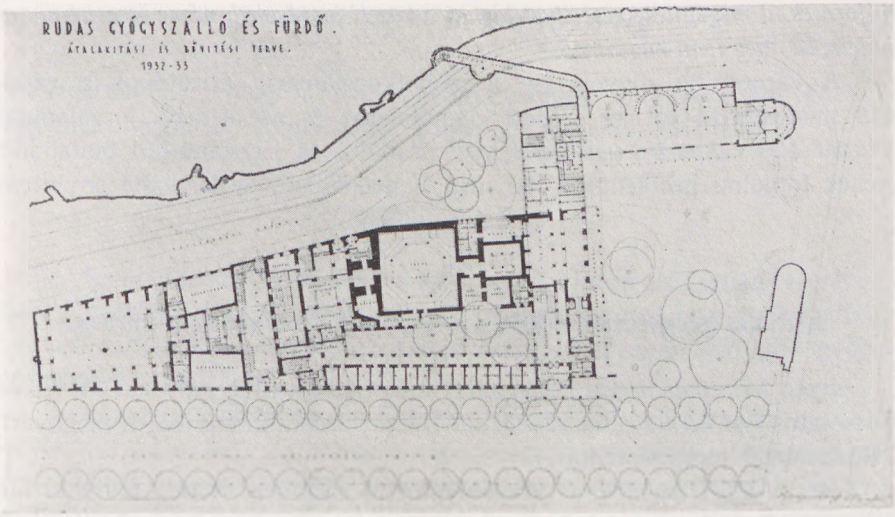

Brestyánszky, Dobl és Halászy műépítészek 1932—33. évi terve a Rudasfürdő felépítésére. Alaprajz

kanyarulatával is nehézzé teszi a sima közlekedést a villamoskocsik, autók és lovasjáróeszközök számára. Az Erzsébet-híd is közvetlenül a Rudasfürdő mellett osztja szét a pesti oldalról jövő forgalmat három irányba s ugyanott gyűjti össze a Pest felé torkolódó forgalmat.

Ezért az Erzsébet-hídfő budai forgalmának megoldásával kapcsolatban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa mérnöki osztályában foglalkoztak azzal a tervvel, hogy az Erzsébet-híd alatt létesítendő aluljáró segítségével oldják meg az Erzsébet-hídtól délre, illetve északra eső terület közötti, — tehát a Krisztinaváros felől a Szent Gellért-fürdő felé, vagy ellenkező irányba haladó — átmenő forgalmat. Ez a megoldás közlekedési szempontból kétségkívül nagy előnyöket jelentett volna.

Hasonló megoldást javasolt egyébként a Szent Gellért-hegy Barátainak Egyesülete a Szent Gellért-fürdő előtti forgalom lebonyolítására is.

Már akkor, amikor ez a gondolat felmerült, a tárgyalások során kifejtettem abbeli aggodalmamat, hogy a forrásterületeken *az altalajnak minden nagyobb szabású megbolygatása esetleg súlyos következményeket idézhet elő* a forrásokra nézve. Hiszen el kell ismernünk, hogy a főváros altalaját csak igen kevéssé ismerjük és így a földalatti forrásmedence természete is még egyelőre rejtély előttünk. Bármilyen erőszakos beavatkozás későbbi kimenetelét előre kiszámítani nem lehet.

Az Erzsébet-híd budai hídfőjénél a forgalmi problémáknak ilyen megoldásával szemben hasonló aggályokat támasztott a m. kir. bányakapitányság is, amely 1934. július 30-án kelt átiratában, a Magyar Földtani Intézet szakvéleménye alapján annak a felfogásának adott kifejezést, hogy *a tervezett aluljáró és út megépítése veszéllyel járhat a közeli forrásokra nézve és ezért annak kivitelezése meg nem engedhető.*

A városépítési ügyosztály a bányakapitányság átiratának a vétele után módosította ezt az eredeti elgondolását és az átmenő forgalomnak *a dunai alsó rakpartra való terelésével* próbálta az Erzsébet-híd budai hídfőjének forgalmi problémáját, ha nem is megoldani, de legalább enyhíteni.

IV.

A Rudas-gyógyfürdő felépítésére vonatkozó tervpályázat kiírása.

Ilyen *technikai nehézségek* mellett még hátra volt a pályázat kiírásával kapcsolatos *jogi kérdés* rendezése *Hültl* Dezsővel, aki annak idején megnyerte a Rudasfürdő tervpályázatát.

Dr. *Hültl* Dezsőnek a székesfővárossal szemben esetleg fennálló igényére vonatkozólag a *tiszti ügyészség* 1934. évi április hó 4-én jogi véleményt adott. A szigorúan vett jogászi vélemény értelmében a hivatkozott 1908. évi 305. sz. közgyűlési határozat *csak arra az esetre* bízta meg a Rudasfürdő építésének a kivitelével a pályadíjnyertes dr. *Hültl* Dezső műépítészt, *ha a Rudasfürdőt az ő pályatervei alapján fogja felépíteni.* Az akkori közgyűlés pedig az akkori Rudasfürdő balneológiai szerepét — miként azt az 1907. évi tervpályázatok történetének ismertetése során magam is többízben kihangsúlyozva megemlítettem — *tisztasági és kényelmi fürdőben jelölte meg*, a kifejezetten gyógyfürdő céljaira felépítendő Sárosfürdő terveivel szemben.

Az új építési programm azonban a Rudasfürdőt *kifogástalan gyógyfürdővé akarja felépíteni:* iszappakkoló, elektroterápiás és termális fürdőosztályokkal, ivókúrára alkalmas oszlopcsarnokokkal stb. Ilymódon, a jogászi szakvélemény szerint, a dr. *Hültl* Dezsőnek annak idején adott feladat és annak megoldása, valamint a most kivitelezésre kerülő fürdőmegoldás közötti elgondolásban és cél tekintetében, valamint a kivitelezésben olyan alapvető ényeges különbségek vannak, hogy dr. *Hültl* Dezső a Rudasfürdő építkezésé-

nek kivitelezésére jogi szempontból a régi 308/1908. kgy. sz. határozat szerint igényt tulajdonképen nem tarthat.

Az ebben az ügyben folytatott további megbeszéléseket bizonyos tekintetben befolyásolta az a körülmény is, hogy *Pogány* Móric műépítész viszont dr. *Ripka* Ferenc volt főpolgármester felszólítására ugyancsak sokat foglalkozott a Rudasfürdővel és részletes terveket is készített.

A székesfőváros vezetősége ezeket a nehézségeket úgy kívánta megoldani, hogy mindkét építészt az alábbi szövegű, 1934. évi október hó 29-én keltezett *tervpályázati felhívással* hívta fel új pályatervek készítésére :

»1. Budapest székesfőváros polgármestere zártkörű névaláírásos tervpályázatra hívja fel

Dr. Hültl Dezső és Pogány Móric

építészmérnököket, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek a modern kor követelményeinek megfelelő átépítéséhez szükséges terveket készítsék el.

Általános előírások.

2. Az átépítés célja az, hogy a Rudas-gyógyfürdő elsősorban természetadta gyógyértékeinek, a hévforrásoknak felhasználásával, egyszerű kivitelű, de orvosi és kényelmi szempontból a modern kor igényeit kielégítő gyógyintézménnyé alakíttassék át.

3. A gyógyfürdővel kapcsolatban gyógyszállót kell tervezni a fürdő- és ivókúrát igénybevevő betegek részére szállóhelyiségek elrendezésénél, méretezésénél és berendezésénél figyelembe kell venni egyrészt a modern szállótechnika követelményeit, a gyógyszálló speciális szükségleteit, másrészt azonban számolni kell azzal is, hogy a gyógyszálló a kevésbbé tehetős középosztály részére lesz szánva.

Az ivógyógymódok szorosan hozzátartoznak az intézmény gyógytényezőihez és ezért az ivócsarnok a gyógyfürdővel egységesen és összefüggően oldandó meg.

4. A tervezés kiterjed a Rudas-gyógyfürdő épületére, az úszócsarnokra és a Hungária-forrás jelenlegi ivócsarnokára. Igénybevehető terület ezenkívül az úszócsarnok és a gyógyfürdőépület között levő átjáróköz, a lebontás alá kerülő kazánház és a kazánház és ivócsarnok között levő terület, esetleg az Ásványvízüzem épületének első és második emelete ; az utóbbi esetben azonban az Ásványvízüzem és a fürdő egyesített irodahelyiségei részére hat helyiségről kell gondoskodni. Fedett folyosó, esetleg fedett sétány, vagy terrasz részére az épület északi oldalán, valamint a fürdőépület és az ivócsarnok között szükséges terület a forgalmi szempontok figyelembevételével igénybevehető ; a fedett sétány felett azonban ne legyen beépítés.

5. Az épület közvetlen környezetének rendezését úgy kell megoldani, hogy a gyógyszálló szobáinak csendje és nyugalma a lehetőséghez képest biztosítva legyen és a fürdő- és ivócsarnok körül a lehető legnagyobb területen gyógysétány legyen kialakítható. A szobák lehetőleg a Dunapartra és a Döbrentei-térre nézzenek. Az Ásványvízüzem épületének, valamint az összes felépítményeknek külső építészeti kiképzése egységes stílusban legyen összefogva; a mai beépített területet növelni nem szabad, legfeljebb az Ásványvízüzem déli keskeny homlokzata előtt létesíthető közlekedés céljára lépcsőház. A kis díszudvar a platánfákkal sértetlenül megmaradjon; ezt a területet kisebbíteni nem szabad, sőt annak a növelése kívánatos. A szálló bejáratát a kocsin érkezők részére lehetőleg a Gellérthegy felöli oldalon kell elhelyezni, amennyiben ennél kedvezőbb megoldás nem kínálkozik.

6. Kívánatos lenne a műemléket képező török fürdőt szabaddá tenni, amennyiben ezáltal a gazdaságos elrendezés kárt nem szenved és az épület északi homlokzatának lebontásával, esetleg megfelelő alacsonyabb kiképzésével oly képet biztosítani, hogy a kupolás fürdőt a többi épületrész ne takarja el.

7. Emeletráépítés esetén lapos tetőszerkezetet kell alkalmazni, hogy az épület magassága a jelenlegi *uszoda* tetőgerincének magasságát semmiképen túl ne haladja.

8. Készítendő 1 : 720 méretarányban egy helyszínrajz, továbbá minden emeletsorról egy-egy alaprajz 1 : 200 méretarányban, annyi metszet, amennyi a terv megértéséhez és a beépített kubatúra kiszámításához feltétlenül szükséges, hozzávetőleges költségvetés és műleírás, valamint egy dunaparti és egy Döbrentei-tér felé néző homlokzat. Távlati rajz mellőzendő. A tervezők olyan tervet is adjanak be, melyben az új falak és a megmaradó régi, valamint a lebontott falak a szokásos színezéssel különbözőképp legyenek bejelölve. Minden egyes szobatípusról 1 : 20 méretarányú részletrajzot kell készíteni és abba a bútorokat berajzolni. A szükséges bútorok: egy ágy, egy éjjeliszekrény, egy asztal, egy karosszék, egy mosdó, egy nyugágy, egy szekrény.

9. A megadott program szerinti tervek kiviteli költségei a kb. 700.000 pengőt nem haladhatják meg.

10. A gyógyfürdő, szálló és Ásványvízüzem üzemvitelére vonatkozó esetleg kívánt felvilágosítások *Bánlaky* Géza központi igazgatónál szerezhetők be.

11. A pályázók a tervekért, műleírásokért és költségelőirányzat elkészítéséért egyenkint 6000 pengő költségmegtérítésben részesülnek. A tervek a székesfőváros tulajdonába mennek át, de az azokban rejlő gondolatok csak ennél az építkezésnél használhatók fel.

12. Amennyiben a pályázat eredményes lesz, vagyis a bírálóbizottság úgy dönt, hogy a pályaművek valamelyike alkalmas a kivitelre és amennyiben a székesfőváros az építkezéshez szükséges anyagi fedezettel rendelkezni fog és a kivitelezés 6 éven belül megtörténhetik, az alkalmasnak ítélt terv

szerzője elnyeri a kivitelre szóló megbízást; ebben az esetben azonban a tervezői munkadíj a pályaműért kifizetett 6000 pengővel csökkenni fog.

13. A pályázatra felhívott építészmérnökök a 11. és 12. pontokban foglalt költségmegtérítés, illetve tervezői munkadíjon felül a Rudasfürdő felépítéséből, vagy átépítéséből kifolyólag a székesfővárossal szemben semmiféle címen, semmiféle követelést nem támaszthatnak.

14. A pályamunkákat a legegyszerűbb módon kell kiállítani, keretezés, üvegezés stb. mellőzésével; azok minden lapját névaláírással kell ellátni

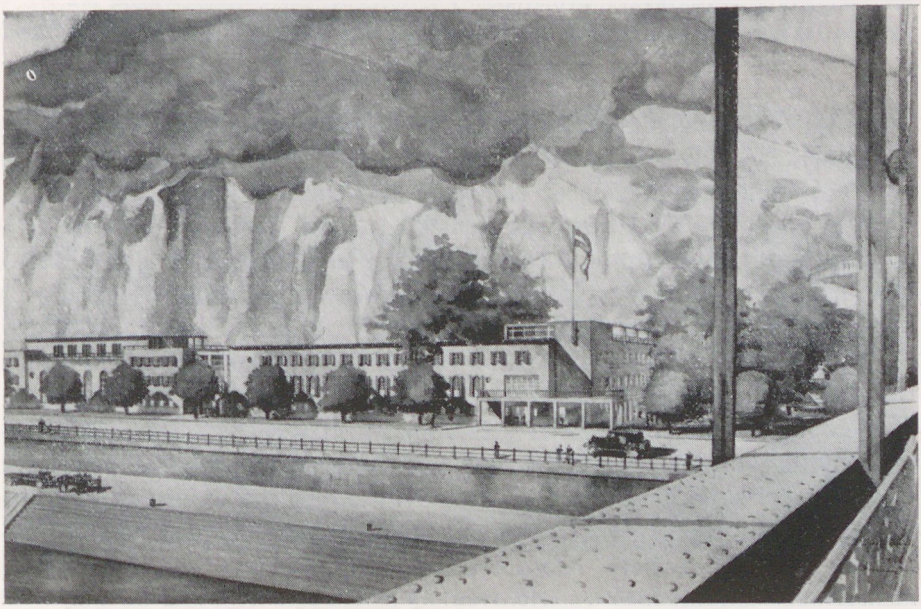

Brestyánszky, Dobl és Halászy műépítészek 1932—33. évi terve a Rudasfürdő felépítésére. Perspektivikus ábrázolás

és legkésőbb 1935. március hó 1.-én déli 12 óráig elismervény ellenében a polgármesteri XIII. (magasépítési) ügyosztályban *Szerényi* Ödön főmérnöknél (Központi városháza, III. emelet 331. szám) személyesen, vagy megbízott útján kell benyujtani. A postán beküldött terveknél a postai bélyegzőre vonatkozik a határidő.

15. Az elkésett pályaművet a bírálóbizottság a bírálatból kizárja.

16. A bírálóbizottság elnöke dr. *Sipőcz* Jenő polgármester, illetőleg helyettese, a csoportvezető alpolgármester, tagjai: a magasépítési és a városgazdasági ügyosztályok tanácsnokai, illetőleg helyetteseik, a városrendezési városgazdasági és magasépítési ügyosztályok szakbizottságainak egy-egy tagja, a gyógyfürdők igazgatója, a Magyar Mérnök és Építész Egylet, a Buda-

pesti Mérnöki Kamara és a Kereskedelmi Minisztérium egy-egy kiküldöttje és egy meghívott külső szakértő.

17. A beérkezett pályaművek a bírálat befejezése után a bírálati jegyzőkönyv másolatával együtt a magasépítési ügyosztály üléstermében kiállíttatnak.

18. A jelen pályázattal járó kötelezettségeken túl a székesfőváros a pályázókkal szemben semmiféle kötelezettséget nem vállal.

19. Pályatervének beadásával a pályázó ezen felhívás pontjait magára nézve mindenben kötelezőnek elismeri. Egyéb fel nem sorolt vonatkozásban pedig a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 79.049/1908. sz. alatt kiadott tervpályázati szabályzata érvényes.

A gyógyfürdő helyiségei.

20. A termál(gőz-)fürdő műemlékjellegű részei változatlanul meghagyandók. Áthelyezhetők megfelelő méretekkel és csoportosítással: az öltöző- és pihenőhelyiségek, az előfürdő, zuhanyozó és hidegmedence, a letörlő, a gőzkamra és a gőzfürdő mellékhelyiségei. Gondoskodni kell arról is, hogy a száraz légkamrák a fürdőhelyiségek elkerülésével megközelíthetők legyenek. Kívánatos az olyan megoldás, amely a gőzfürdő és az uszoda közvetlen összeköttetését lehetővé teszi.

21. A kádfürdők közül csupán a földszinti utcai traktusban levő fürdők tartandók meg kellő átalakítással. (18—20 darab rádiumos kabin.)

22. Az uszoda medencéje és csarnoka nem változik, de a tetőszerkezetet nyitható üvegtetővel kell megoldani. Átalakíthatók a mellékhelyiségek és a jelenlegi szekrényes öltözők. Ezenkívül kabinokról és szekrényes öltözőkről, valamint büféhelyiségről kell gondoskodni. Az uszodával kapcsolatban nagyobb területű napozóterraszt kell létesíteni. Az úszócsarnok mellett most létesült fűtő- és szivattyúház helyiségeit fenn kell tartani.

23. A gyógyfürdő rendeltetésszerű használata érdekében gondoskodni kell megfelelő orvosi rendelőről, továbbá iszapkezelőhelyiségről férfiak és nők részére, valamint kisebb elektrotherápiás osztályról is szerves összefüggésben a thermál- és kádfürdőkkel, valamint az orvosi helyiségekkel.

24. A kádfürdőkkel kapcsolatban a női betegek részére két darab forrólégkamra, zuhany-, dörzsölő- és letörlőhelyiségek létesítendők.

25. A fürdők elrendezésénél a szennyes és tiszta fehérnemű kezelését biztosítani kell. A fehérnemű mosása házon kívül történik.

A gyógyszálló helyiségei.

26. A gyógyfürdővel szerves összeköttetésben gyógyszállót kell létesíteni, melynek szobái az épület első, esetleg a szükségszerint, lapos tetőzettel ellátott második emeletén nyernének elhelyezést. Tervezendő legalább 50 szállodai szoba megfelelő mellékhelyiségekkel, emeletenkint közös fürdő-

szobával és W. C. csoporttal; a szobáknak mintegy 70%-a egyágyas, a többi kétágyas legyen, melyek közül mintegy 10 kétágyas és 10 egyágyas szoba külön fürdőszobával, illetve toilettefülkével és előtérrel látandó el. Az összes szobák a folyosó felé kettős ajtóval — részben előtérrel készüljenek, a legmodernebb szállodai követelményeknek megfelelően. A szobák mérete olyan legyen, hogy az egyágyas és a kétágyas szobáknál még egy-egy nyugágy is elhelyezhető legyen és emellett a szobák alakja a célszerű szállodai berendezésre alkalmas, méretük pedig az egyágyas szobáknál kb. 15 m², a kétágyas szobáknál kb. 20 m²-nél kisebb ne legyen.

27. Emeletenkint egy-egy office (mely a konyhával felvonó által legyen összekötve) és egy-egy szolgálati szoba legyen. A bentlakó személyzet részére

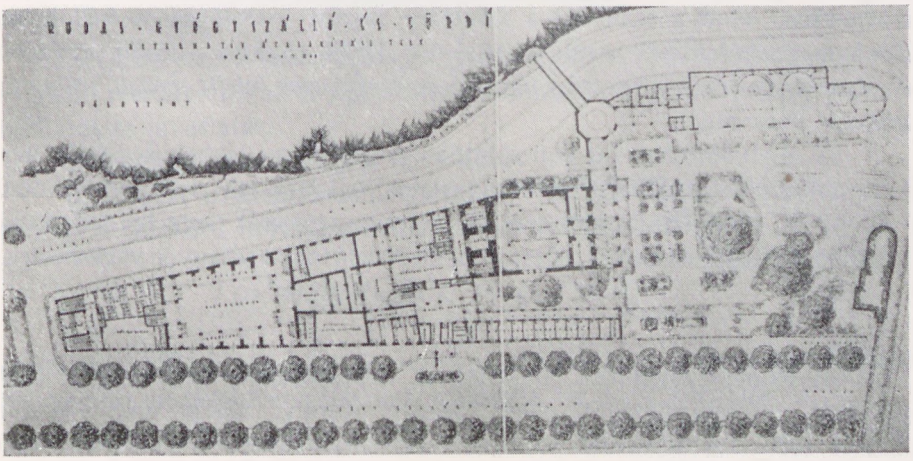

Brestyánszky, Dobl és Halászy műépítészek második terve a Rudasfürdő átépítésére. Alaprajz

alárendeltebb helyen lakóhelyekről kell gondoskodni és pedig kb. 20 személy részére, nemenkint elkülönítve.

28. A gyógyfürdő osztályainak a szállóval közvetlenül kapcsolatban kell lenniök, a modern kényelmi szempontok figyelembevételével, azonban minden fényűzés elkerülésével, hogy a szobaárak a legmérsékeltebben legyenek megállapíthatók.

29. Tervezendő a szálló részére egy előcsarnok, portásfülke és irodával (recepció), író- és olvasóhelyiség, valamint két társashelyiség, megfelelően méretezve. Gondoskodni kell kellő nagyságú étteremről, kávézóhelyiségről, a hozzátartozó és megfelelő méretezésű gazdasági helyiségekkel, külön női és férfi, valamint személyzeti toilettekkel. Az éttermekkel kapcsolatban gondoskodni kell nyári tartózkodás céljaira alkalmas terraszról is. A szállót úgy kell megtervezni, hogy a vendégek, mind a gyógyfürdőt, mind

az ivócsarnokot fedett és fűtött helyiségeken át közelíthessék meg. A szállót el kell látni teher-, személy- és hordágyat befogadó felvonóval; a személyfelvonónak az éttermekkel, a beteg felvonónak a gyógyfürdőkkel legyen összeköttetése.

Az ivócsarnok és a fedettsétány.

30. Minthogy a gyógyfürdővel szorosan összefüggnek a forrásparkban levő ivóforrások, ezek részére megfelelően méretezett és a modern balneotechnika fokozott követelményeinek megfelelően kiképzett *ivócsarnok* tervezendő, a szállóépülettel fedett, üvegezett *folyosóval* összekötve. Az ivócsarnokban a Hungária, az Attila és esetleg az ide bevezetendő Rákóczi-forrás kútjai nyernek elhelyezést. A Juventus-gyógyforrást mind az ivócsarnokkal, mind a szállóval a lehetőség szerint összefüggésbe kell hozni. *Ezen melléképítmények* nem készíthetők fából, hanem időálló anyagból (vasbeton, vasváz, üveg stb.) olymódon, hogy *azok tetejét nyitott sétánynak lehessen felhasználni.*

31. Az ivóforrásokkal kapcsolatban megfelelő mellékhelyiségekről, úgymint pohármosó, szájöblítőhelyiség, pénztár, toilettek stb. kell gondoskodni. Ugyancsak gondoskodni kell arról is, hogy az ivókúrát tartó betegek kúrájukkal összefüggő sétájukat esős időben megfelelő fedett sétányon végezhessék.«

*

A Rudas-gyógyfürdő átépítésével kapcsolatban megtartandó tervpályázat bírálóbizottságát pedig *Szendy* Károly, akkor még alpolgármester 1934. évi december hó 20-án kelt határozatával a következőképen alakította meg:

Elnök: *Szendy* Károly alpolgármester.

Tagok: 1. A polgármesteri XIII. ügyosztály vezetője: *Wossala* Sándor tanácsnok, illetőleg hivatali helyettese,

2. a polgármesteri XI. ügyosztály vezetője, *Kovácsházy* Vilmos tanácsnok, illetőleg hivatali helyettese,

3. a magasépítési ügyosztály szakbizottságából *Petrovácz* Gyula és *Wellisch* Andor törvényhatósági bizottsági tagok,

4. a városgazdasági ügyosztály szakbizottságából: dr. *Homonnay* Tivadar törvényhatósági bizottsági tag,

5. a városrendezési ügyosztály szakbizottságából: K. *Császár* Ferenc és dr. *Harrer* Ferenc törvényhatósági bizottsági tagok,

6. a székesfővárosi gyógyfürdők igazgatósága részéről: *Bánlaky* Géza igazgató,

7. a Magyar Mérnök és Építész Egylet kiküldöttje,

8. a Budapesti Mérnöki Kamara kiküldöttje,

9. a m. kir. kereskedelemügyi minisztérium mérnöki osztályának egy kiküldöttje,

10. külső szakértő: *Szviezsényi* Zoltán nyugalmazott miniszteri tanácsos.

A bírálóbizottság jegyzőjéül *Szerényi* Ödön főmérnököt rendelte ki. Ezt az összeállítást azonban később a polgármester némileg módosította.

Egyben a polgármester felterjesztéssel fordul a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úrhoz, továbbá megkeresést intézett a 7. és 8. szám alatt megjelölt testületekhez, hogy a bírálóbizottságba kiküldendő tagokat és póttagokat nevezzék meg.

V.

A pályatervek bírálata.

A szabályszerű határidőben benyujtott *pályamunkák elbírálásáról szóló* és alább részletesen közölt *jegyzőkönyv* tartalmazza a *bírálóbizottság* részletes bírálatát és javaslatát.

A jegyzőkönyv szövege a következő:

»Budapest székesfőváros polgármestere 224.254/1934—XI. számú határozatával zártkörű névaláírásos tervpályázatra hívta fel

Dr. Hültl Dezső és Pogány Móric

építészmérnököket, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek a modern kor követelményeinek megfelelő átépítéséhez szükséges terveket készítsék el.

A bírálóbizottságot a polgármester az alábbi módon alakította meg:

Elnök: Szendy Károly polgármester, illetőleg hivatali helyettese.

Tagok:

1. A székesfővárosi gyógyfürdők igazgatója: *Bánlaky* Géza.
2. Dr. Bilkei *Pap* Lajos ig.-főorvos.
3. A városrendezési ügyosztály szakbizottságából: *K. Császár* Ferenc törvényhatósági bizottsági tag.
4. Dr. *Csordás* Elemér tiszti főorvos.
5. A városrendezési ügyosztály szakbizottságából: dr. *Harrer* Ferenc törvényhatósági bizottsági tag.
6. A városgazdasági ügyosztály szakbizottságából: Dr. *Homonnay* Tivadar törvényhatósági bizottsági tag.
7. A m. kir. Kereskedelemügyi Miniszterium mérnöki osztályának kiküldöttje: *Jakabffy* Zoltán miniszteri tanácsos.
8. A polgármesteri XI. ügyosztály vezetője: *Kovácsházy* Vilmos tanácsnok.
9. A magasépítési ügyosztály szakbizottságából: *Petrovácz* Gyula törvényhatósági bizottsági tag.
10. A Magyar Mérnök és Építész Egylet kiküldöttje: *Rimanóczy* Gyula építészmérnök.

11. Meghívott külső szakértők: *Szviezsényi* Zoltán ny. miniszteri tanácsos.
12. Dr. *Takács* István főorvos, törvényhatósági bizottsági tag.
13. A Budapesti Mérnöki Kamara kiküldöttje: *Wälder* Gyula műegyetemi tanár.
14. A magasépítési ügyosztály szakbizottságából: *Wellisch* Andor, törvényhatósági bizottsági tag.
15. A polgármesteri XIII. ügyosztály vezetője: *Wossala* Sándor tanácsnok.

A pályatervek 1935. március 16-án déli 12 órakor beérkeztek. A bírálóbizottság ugyanaznap, 12 óra 30 perckor összeült és a terveket felbontotta. A bizottság előadónak megválasztotta *Wälder* Gyulát, az előadói javaslat elkészítéséhez pedig segítségül *Bánlaky* Gézát, Bilkei *Pap* Lajost és *Rimanóczy* Gyulát kérte fel.

A kiküldött albizottság a tervpályázat anyagát részletesen feldolgozta és az előadói javaslatot elkészítette. Ez idő alatt a bírálóbizottság többi tagja is több alkalommal megtekintette a terveket és azok minden részletéről tájékozódott.

A bírálóbizottság április 5-én *Szendy* Károly polgármester elnöklete alatt tartotta teljes ülését, melyen *Wälder* Gyula előadó a következő előadói javaslatot terjesztette elő.

I. jelű terv. Dr. Hültl Dezső műegy. ny. r. tanár terve.

A régi épületkomplexumból az épület déli szárnyán lebontja a belső válaszfalakat és ugyancsak lebontja a mostani ivócsarnokot is.

Az ivócsarnokot teljesen újra építi, a szálloda bejárója alá pincét és angol aknát épít és ugyancsak beépíti az uszoda és a kádfürdők közötti sikátort.

Az összes fürdőkhöz való hozzájutást központilag oldja meg az uszoda és fürdőépület közötti tér kiépítésével, üvegtetős átfödésével. A tágas és magas előcsarnok úgy a dunapart felől, mint a Gellérthegy felöli útról egyformán kényelmesen megközelíthető. A Duna felőli bejárásnál az előtérben vannak elhelyezve a pénztárak, ahol az összes fürdőhöz szóló jegyek válthatók. Az előcsarnok az adottságok felhasználásával architektonikus kiképzést nyer.

Ebből az előcsarnokból a déli középtengelyen keresztül az uszodába, egy északi fronton levő ajtón keresztül pedig a gőzfürdőhöz és a rádiumos kádfürdőkhöz jutunk.

Az uszoda. Amint már mondottuk, az előcsarnok déli frontjának közép nyílásán át jutunk az öltözőkhöz vezető száraz lépcsőhöz. Az első lépcsőpihenőről jutunk a női öltözőbe, mely női kabinok a földszinten és első emeleten vannak elhelyezve, az első emeletre további szárazlépcső vezet. A közép-axisban levő szárazlépcsőn tovább haladva jutunk az I., illetve a II. emeleten elhelyezett férfi öltözőkhöz.

Mindkét nembeli öltözőktől, már kapcsolatban az uszodatérrel, tágas, úgynevezett nedveslépcsők vezetnek le a medencéhez. Ezen lépcsők szomszéd-

ságában helyeztetett el a női zuhanyozó s ugyancsak itt megtartható lett volna a férfi zuhanyozó, mely a kazánház jelenlegi beépítése dacára is megmaradt.

Az uszoda északra táguló oldalfülkéi pihenőül, a legtágasabb északiak pedig buffet céljára lettek felhasználva. Az uszoda üzemi beosztása teljesen megfelelő, ez a terv szigorúan respektálja az utóbbi időkben történt beépítéseket.

Az uszoda üvegtetejét a programm követelményei szerint eltolható üvegtetővel látja el, de amellett maga a medencetér bő másodlagos világítást nyer, úgy a földszinti, mint az I. emeleti oldalárkádokon át.

A II. emeleti oldalhajó fölötti területeket részint férfikabinok számára, részint pedig fehérneműszárító céljára foglalja le.

A keleti oldalon elhelyezett szárító- és tornatermek alkalmas helyet adnak a női kabinok és öltözők esetleges szaporítására, bár épen ezen programmon kívüli helyiségek többköltséget okoztak.

Az oldalhajók fölötti II. emelet kiépítése erősen hozzájárul az egész épületkomplexum egységes megjelenéséhez és szerencsés gondolatnak mondható.

A gőzfürdő. A közös nagy előcsarnokból északra menve egy tágas lépcsőházba érünk, amely egy jól elhelyezett kényelmes betegszállító lifttel is el van látva; ez a lépcső az I. emeleten elhelyezett, a gőzfürdőhöz tartozó öltözőhöz vezet, még pedig olyanformán, hogy a belépésnél a fehérnemű kiadás előtt kell elhaladni. Az öltözőfülkék szép rendszerbe foglalva helyeztettek el, ügyes az előfürdő fölötti világítóudvar tervezése, amely levegőt és világosságot hoz ebbe az épülettömegbe. Jó itt a fodrász és a W. C.-csoport. A gőzfürdő öltözőjéből a program kívánságának megfelelőleg át tudunk menni az uszodai öltözőbe. Az emeleti öltözőből egy centrálisan elhelyezett, ú. n. nedveslépcső vezet le az előfürdőbe. Az előfürdő a régi törökfürdő oszlopos kis csarnokának ügyes megismétlésével készült szép architektonikus megoldással. A gőzfürdő üzemi sorrendjét általában ügyesen oldotta meg, de talán az kifogásolható, hogy a forró légfürdő és a zuhanyozó távol vannak egymástól, ami azonban helyiségáthelyezéssel oldható meg. Amint a tervekből látható, a tervező igyekezett az adottságok mellett a fürdő ezen történelmileg is értékes részének harmónikus építészi kiképzést adni.

Kádfürdők. A programm által kívánt 18 kádfürdőt létesít, még pedig, mint ahogyan kívánatos, a régi fürdőkabinok megtartásával. A külső ambuláns betegek a reumafürdőt, a fentebb már említett központi előcsarnokon át közelítik meg. A szállodai betegek, vagy a fürdő főlépcsőjének liftjén mennek le, vagy pedig a szállodai főlépcsőn és a várakozó csarnokon át közelítik meg a kádfürdőt. A női és férfi iszapfürdők üzemileg kifogástalanok, az iszapkezelés pedig a pincében elhelyezett központi iszapfőzőhelyiség beiktatásával és az iszapszállításnak külön bejárón való behozásával tervezetett meg.

Ez a terv különösen jól oldotta meg a fehérneműkezelést, amely fehérneműek a Gellértfürdő mosodájából visszaszállíttatván, külön pincefolyosón jutnak a pincei fehérneműkamrához és lifthez és onnan osztatnak el a különböző emeleteken levő fehérneműraktárakhoz, amelyek úgy vannak megoldva, illetve központosan elhelyezve, hogy egyszerre elégítik ki a gőzfürdő, a kádfürdők, az öltözők és a szállodai rész szükségletét.

Szálloda. A szálloda bejáratát a hegyfelőli nyugati oldalon az I. emelet magasságában adja. A bejárat előtti útkiszélesedés alkalmas helyet ad járművek parkírozására. A belépő az előcsarnokba vezet, ide nyílnak a portás fülke, a szállodai iroda, a személyliftkamra és a tágas hall, valamint az étteremhez és az ivócsarnok kolonnádjához levezető lépcső. A hallból indul a főlépcső és a hall melletti folyosókból nyílnak az északra néző társaskabinok, melyek előtt egy tágas terrasz vonul el. Az I. emeleti lakószobák egy kivételével mind keletre nyílnak. A szobák nagyrésze előszobával és nagyon ügyesen beállított, kívánság szerint egyik vagy másik szobához kapcsolható fürdőszobával terveztetett.

A II. emeleten elhelyezett szobák nagyrészéhez előszobát, fürdőt, illetve mosdófülkét iktatott be.

A vendéglői és kávéházi részt a jelenlegi helyén és méretében meghagyja. A konyha és söntés előtt angol aknát épít. Úgy a konyhához, mint a söntéshez külön lejáratot készít úgy, hogy azok üzemi része a szálló mindennapi életét nem zavarja. A mosogató szellőzéséről mesterségesen kell gondoskodni.

Ivócsarnok. A régi ivócsarnokot lebontja, de a régi alakjának megfelelőleg, csak nagyobb magassággal és nagyobb terjedelemben felépíti olyformában, hogy abban a Hungária és Attila-források ivókútjait helyezi el. A szállodaépülethez csatlakozó folyosó védett átjárást biztosít a Juventus-forrás pavillonjához; ilyenformán a fürdőépület, az ivócsarnok és a hídfő által bezárt tér kényelmes és kellemes nagy sétahelyet biztosít az ivókúrát használóknak.

Ásványvízüzem. Az ásványvízüzem épületét lényegileg változatlanul meghagyja, csak a déli homlokzatára tervez egy új lépcsőházat. Az ásványvízüzemépület második emeletén személyzeti szobákat helyez el, ahol úgy a szálló, mint a fürdő alkalmazottai nyerhetnek szállást.

Külső kiképzés. Az egész épülettömegnek egységes architektúrát ad, mely architektúra megfelel a mai igényeknek, ragaszkodik a tradíciókhoz, de amellett egyszerű, nemes, modern architektúrát mutat. Ezt az egységes hatást a II. emeleten alkalmazott sűrű ablakosztással éri el, amely nagyon jól illeszkedik a klaszicista homlokzathoz és jól összefoglalja az egész épületet. Ez az architektúra aránylag olcsó eszközzel is megvalósítható és jellegzetesen mutatja az építménykomplexum fürdőjellegét.

»II/a« jelű terv. Pogány Móric építőművész terve.

A régi fürdőépületet a törökfürdő kivételével egészen lebontja és a jelenlegi fürdőépület északi részét beépítetlenül hagyja.

Úgy az összes fürdők, mint a szálló főbejáratát is az uszoda északi homlokzata elé épített hallból adja. Ez a hall átmenőleg a földszint magasságával bír, felülvilágítója nincsen és csak két kisebbik frontján kap némi világosságot. Úgy a dunai, mint a Gellérthegy felőli főbejárat, tekintettel arra, hogy az egész forgalom ezeken át bonyolódik le, szűkös.

Uszoda. Az uszodai öltözőkhöz az előcsarnok két oldalán szűk lépcsők vezetnek, világítása nincsen. A férfi öltözőkbe vezető lépcső ajtóval nem zárható el úgy, hogy az öltöző és előcsarnok (hall) levegője közvetlenül érintkezik. Az öltözőhelyek alapterülete kicsi és ezt úgy próbálja ellensúlyozni, hogy sok szekrényt vesz fel és kevés kabint.

Az öltözőkből levezető nedveslépcsők íves karja szűk és mérete kifogás alá esik. A jelenlegi két zuhanyozót megszünteti és oda W. C. csoportokat helyez. Az uszodamedence fölé programszerűen eltolható üvegfedelet készít, de ezzel szemben úgy az I., mint a II. emeleten az oldalhajók bevilágítását megszünteti, amennyiben azokat teljesen elfalazza. Az I. emeleten pedig a medence fölötti légteret előnytelenül megszűkíti, ott beugró folyosókat készít, a mellékhajókat pedig szállodai szobáknak foglalja le.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fürdő női látogatói az öltözőkből kijöve, a nedveslépcsőt csak a szállodai folyosón keresztül közelíthetik meg. Az uszodával kapcsolatban a földszinten elhelyezett büffé teljesen sötét. Figyelmen kívül hagyja a padlástérben a jelenlegi uszoda előtere felett újonnan beszerelt nagyméretű és nagysúlyú melegvíztartályokat.

Gőzfürdő. A nagy hall északi oldalán elhelyezett teljesen sötét lépcsőházon és benne egy méter széles lépcsőkarokon át jutunk fel az I. emeleti öltözőbe. Ezen öltöző mellé helyezi a pihenőt és ezen át történik a lejutás egy rendkívül szűk nedveslépcsőn át egy egészen sötét hallba. A forró légkamrák elhelyezése nem szerencsés, a gőzkamrák pedig kicsinyek, az egész gőzfürdőnek az elhelyezése szűkös. A fehérneműű kezelőhelyisége hiányzik.

Kádfürdők. A kádfürdők közlekedőfolyosója rendkívül szűk, hosszú és sötét. A kabinok felülvilágítóval való megvilágítása szűk, részben 1·10 méter széles folyosóról való megközelítése, amikor ebből a mellékfolyosóból kétoldalról kabinok nyilnak, megengedhetetlen. A női és férfiiszapfürdőnek a méretei kicsinyek. Öltözőről egyáltalán nem gondoskodik, az iszapszállítás és fehérneműű kérdése nincs megoldva. Ugyancsak elégtelenek az elektroterápia helyiségei.

Szálloda. A szállodába való bejárás ugyancsak a nagy központi hallon át történik, mégpedig egy teljesen nyitott és ennek szomszédságában levő zárt lépcsőházon keresztül. Két nagy lépcsőháznak ilyen közel egymáshoz

való elhelyezése nem indokolt. A konyhaüzemet a Dunapartra helyezi és annak üzemi bejáróját is a kocsik által meg nem közelíthető Dunapartra teszi. Mindenesetre hiba, hogy a földszintnek a Dunára néző értékes részét konyha és W. C.-csoportok foglalják el. A dunaparti homlokzat folytatásában helyezkedik el az étterem és a kávéház, amelyhez a szállodai vendégek csak a nagy központi fürdőcsarnokon át és egy hosszú sötét folyosó közvetítésével juthatnak. A szállodaszobákat az I. emelet keleti frontján helyezi el és ezek nemcsak a konyha és étterem fölött, hanem az uszoda mellékhajója fölött és az ásványvízüzem keleti frontján is folytatódnak. Ilyenformán a szállodai szobák sora igen elnyúlik, eltekintve attól, hogy a ferde uszodaoldalakon a szobák alakja nem kedvező. Az erkélyekben a dunai fronton fürdő és W. C.-csoportot tervez. Ugyancsak az épület egész hosszában az uszoda oldalhajóiban és az ásványvízüzem traktusainak felhasználásával helyezi el a II emeleti szobákat. A tervező érezte, hogy a szálloda végén is kell egy lépcsőházról gondoskodni és ezért az ásványvízüzem déli frontjához egy szállodai lépcsőházat épít, azonban ez a szállodai lépcsőház a szálloda ellenőrzését igen megnehezíti, annyival is inkább, mert az I. emeleten az ásványvízüzem irodáinak látogatói kell, hogy a szálloda hallján át járjanak.

Ugyancsak kellemetlen az, hogy az uszoda fölött helyezi el a szálloda II. emeletén e rész folyosóit s ennek ablakai a párás és lármás uszodatérbe nyílnak.

Ivócsarnok. A régi ivócsarnokot meghagyja. Az Attila és Rákóczi-források számára a híd alatti átjáró tengelyében egy külön ivócsarnokot tervez és ugyancsak külön pavillonban helyezi el a Juventus-forrást.

Így a források három különálló épületben helyeztetnek el úgy, hogy egy belső kényelmes, sétalehetőség nincs, mert a séta csak a födött folyosókon történhetik, amelyeket az építész bőkezűen tervezett, de ezáltal, dacára annak, hogy az épület északi frontján tetemesen hátrahelyezi, mégis a fennmaradó parkrészletet felosztja és feldarabolja.

Az épület építészi kiképzése sivár és csak akkor hatna jól, hogyha az egészet végig kolapokkal borítanák. Ezen tervnél a tervező törekvése az volt, hogy a törökfürdő kupoláját szabaddá tegye, hogy azt a hídról jövők szemlélhessék; ez a kísérlet mutatja azt, hogy a törökrész szabaddátétele nem járt azzal az eredménnyel, amelyre némelyek gondolhattak és az épületnek ilyenformán északról való összeszorítása csak belső zsúfoltságra vezet.

»*II*/b« *jelű terv. Pogány Móric építész terve.*

A fürdőépület északi szárnyát egészen lebontja, de a jelenlegi homlokzati vonalat az új fölépítésnél megtartja. A fürdők főbejárója az uszoda és kádfürdők között a nyugati oldalon van, ezen bejárón át egy központi hallba jutunk, amely 28 méter hosszú, csak a földszint magasságával bír és

csak a két végén nyer megvilágítást. A Dunapart felől is készít egy bejárót az előcsarnokba, amely azonban rendkívül szerény. A nyugati bejáró két oldalán lépcsőt helyezett el: az egyik az uszodához, a másik a gőzfürdőhöz vezet.

Az uszoda. A férfiöltözőket az épület keleti oldalán, a nőiöltözőket pedig a kazánház fölött helyezi el. Úgy a női, mint a férfi szárazlépcsők nincsenek ajtókkal elzárva úgy, hogy az öltözők és hall levegője közlekedhetik. A férfiöltöző belső szárazlépcsőjéhez való közlekedés keresztezi a levetkezettek közlekedését. Mindkét öltözőből úgynevezett nedveslépcső vezet a földszintre, ezek a lépcsők hajlított karúak és szűkek. A régi, jó helyen levő zuhanyozókat beszünteti és helyükbe W. C.-csoportokat helyez. A földszinti büffé egészen sötét és levegőnélküli.

Gőzfürdők. A gőzfürdő lépcsője is elzárás nélkül iktatódik a hall és az emeleti öltöző közé. Az öltöző csak részben van világítóval ellátva úgy, hogy annak nagyrésze sötét. A nedveslépcső 1·20 széles karszélességgel földszintes sötét hallba torkollik, a forrólégkamra ajtaja pedig közvetlenül a hallba nyílik. A forrólégkamrák és a zuhanyok távol vannak egymástól; a hatalmas pedikürhelyiség teljesen sötét, az itt felvett nagyméretű szárító pedig nem szükséges. A fehérneműi kiszolgálásáról és kezeléséről nem történt gondoskodás.

Kádfürdők. A kádfürdők bejárata a központi hallból nyílik, egy gyéren világított folyosóbővülésbe vezet. Csak 16 rádiumkabinról gondoskodik. A női forrólégfürdő kicsi és megoldhatatlan; úgy itt, mint a szintén szűkös iszapfürdőben hiányzanak az öltözők. Az iszapbehozatal kérdése nincsen megoldva. Ugyancsak kevés helyet adott az elektroterápiának.

A szálloda. A szálloda főbejáróját az I. emeleten a Gellérthegy alatt elhúzódó útvonalról adja. Az előcsarnok kettős bejárata fölösleges s az alsó kolonnádok és a hall összeköttetése szűk, a sötét lépcsővel nem szerencsés. A társadalmi helyiségeket az északi frontra tette. A szobák tömegét úgy az első, mint a második emeleten a keleti frontra és a gőzfürdők fölötti részre helyezte. Számos szobához csinál elő- és fürdőszobát. Az I. emeleten a fürdőszobák javarésze utcai ablakkal bír, amely körülmény a keleti front kihasználását gátolja. A szálloda egy szabadlépcsőn át ugyancsak a fürdők halljából is megközelíthető, ami a szálloda felügyeletét megnehezíti. Ezenkívül még közvetlen ezen lépcső mellett van egy másik lépcső és az északkeleti sarokban a szállodai főlépcső, amely a felső hallal és az alsó kávéházzal van összeköttetésben. Tágas kávéző és éttermet készít. A konyhát az északi homlokzatra helyezi. A konyhaüzemhez való hozzájutásról a szállítások megkönnyítéséről és söntésről nem gondoskodik. Az ételszállító lifteket az étterembe helyezi el.

Az ivócsarnok. A régi ivócsarnokot meghagyja. A Rákóczi és Attila-forrásoknak új ivócsarnokot épít, a jelenlegi, rendelkezésre álló sétáló, szabad teret szétdarabolja.

Az épület architektúrája egyszerű, egy kissé rideg és csak nagyon nemes kőanyagburkolat esetén elfogadható. Kedvesebb hatású az alternatív homlokzata a földszinti árkádokkal, viszont ezen árkádok létesítése és a felette való beépítés itt a dunaparton nem megengedhető.

*

A terveket egymással összehasonlítva úgy látjuk, hogy *Hültl terve inkább számol az adottságokkal.* Sőt nemcsak hogy azokat respektálja, hanem még esztétikai szempontból is felhasználja azokat.

Ezzel szemben *Pogány mindkét tervén sokat bont le és a legújabban történt elég költséges berendezéseket figyelmen kívül hagyja.*

Pogány »*a*« jelű tervén megpróbálja a műemlékszerű részt kiszabadítani és a híd felől is láthatóvá tenni. Amint ez a terv is bizonyítja, az ilyen megoldás a gőz- és kádfürdőhelyiségek összeszorításával és a szállodai rész elnyujtásával jár. Véleményünk szerint a török kupolára a hídról való lelátás amúgy sem ad kedvező képet, mert nem egy átmenettel bíró, hanem egy síkból egyszerűen kiemelkedő kupolát mutat. Úgy hisszük, hogy untig elég, ha az inkább belső szépségeket mutató kupolát, kívülről a Gellérthegy alatti útról látjuk, amely oldalon a kupolatér szélső fala kőburkolást és török kiképzést kaphat.

A fürdők nagy előcsarnokát mindkét tervező az uszoda és fürdőépület közé teszi. *Hültl* ennek a központi csarnoknak nagy magasságot ad és azt felülvilágítóval látja el. Ezáltal az előcsarnok mintegy világítóudvara lesz a hozzácsatlakozó helyiségeknek. *Pogány* mindkét tervén ez az előcsarnok jóval alacsonyabb, világítása pedig gyér és a hozzácsatlakozó helyiségek nem kaphatnak innét még másodlagos világítást sem.

Hültl tervén az uszodarész közlekedés szempontjából kifogástalan, a »száraz« és »nedves« közlekedés megoldatott, az uszodateret és annak eredeti másodlagos megvilágítását, dacára a tervezett felülvilágítónak, megtartja, Ezzel szemben *Pogány* az »*a*« jelű terven az I. emeleti ákádokat elfalazza. A száraz és nedves közlekedés nincs tökéletesen megoldva, sőt a keleti részen a nedves lépcsőre csak a szálloda folyosóján át lehet jutni, ami hotelüzem szempontjából megengedhetetlen. *Pogány* »*b*« tervén az uszoda megoldása jobban sikerült. *Hültl* tervén a központi szárazlépcső az előcsarnok felől világítást nyerhet. *Pogány* az itt levő büffé elé még egy »száraz«-lépcsőt épít és így ez a rész egészen sötét marad.

Hültl a gőzfürdőnek tágas lépcsőt ad, amelyen át a nagy központi csarnokból a gőzfürdő öltözőibe lehet jutni. Ez a lépcső kényelmes, tágas és zárt, úgy, hogy egyformán használható a gőzfürdőhöz, a szállodából kádfürdőkhöz való bejutáshoz, mert bár el van zárva a szállótól, mégis mellette fekszik. Ebben a lépcsőházban a betegszállításra alkalmas lift is van. Ezzel szemben a *Pogány*-féle »*a*« terven ugyanezen célokból három lépcsőház

épül egymás közelében. A gőzfürdő lépcsője szűkös az »a« terven, a »b« terven pedig a lépcsőház szükséges zárt része nincs meg.

A *Hültl*-féle terven a gőzfürdő öltözői jól megvilágítottak és szép rendszerbe foglaltattak. *Pogány* öltözői az »a« terven csak részben vannak megvilágítva és a »b« terven is felső világítást kapnak.

A gőzfürdő üzemi helyiségei *Hültl* tervén általános elrendezésben nagyvonalúságot mutatnak, ezzel szemben *Pogány* tervein zsúfoltságot látunk.

Hültl a kádfürdőket régi helyükön meghagyja, az iszapfürdőket megfelelően helyezte el. Különösen jó megoldását adja az iszap beszállításának és kezelésének.

Pogány »a« tervén a kádfürdőket felülvilágítók alatt zsúfolja össze, a »b« terven a régi helyükön hagyja azokat.

Az iszapfürdő megoldása mindkét tervén szűkös, öltözőkről nem gondoskodik. Az iszapkezelés, szállítás csak forgalmas használt helyiségeken át történhet.

Hültl központosan és jól oldotta meg a fehérneműraktárak kérdését, a *Pogány*-féle terveken ezen programpont megoldása hiányzik.

Hültl a szállodát úgy oldotta meg, hogy annak a kellő zártsága megvan. A főbejárót a Gellérthegy oldaláról az emeleten adja. A szállodai *recepcio* kifogástalan. Jól oldotta meg a konyha és service kérdését. A konyha el van rejtve, a szálloda életét nem zavarja. A konyha és söntés üzemi közlekedése meg van oldva. Igaz, hogy kicsi a földszinti étterem és kávéház, de nem is kívánatos az, hogy itt külső vendégek is nagyobb számban étkezzenek, ez inkább csak a szállodai vendégek, a fürdőket használó bennlakók és esetleg az ivókúrát használók számára szolgál, arra pedig elegendő nagy.

A szállószobák elrendezése jó. A fürdőszobák megoldása szintén sikerültnek mondható.

Pogány »b« tervén a bejárást szintén az emeleten adja, itt a konyha a híd felé néző frontra került, söntés nincs, a konyhai nyersanyagszállítások csak a közönség forgalmán át történhetnek.

Az emeletre való ételszállítás az étteremben elhelyezett liften át történik.

A szállónak szükséges zártsága nincs meg, mert az északkeleti sarokban levő, a recepciótól elég messze fekvő főlépcsőn kívül még a központi fürdőelőcsarnokba épített nyílt lépcsőn (és egy mindjárt közelében levő másik lépcsőn) is megközelíthető, ami az ellenőrzést nagyon megnehezíti.

Pogány »a« tervén a szálloda nagyon elnyúlt, az uszoda keleti oldalán és az ásványvízüzemnél is kis, rosszalakú szobákat helyez el.

Az ásványvízüzemnél elhelyezett szállodai lépcső az ellenőrzést szintén megnehezíti. Emellett az ásványvízüzem irodáinak forgalma és az uszoda egyik nedveslépcsőjének forgalma a szállodai közlekedést keresztezi.

Hültl ivócsarnokmegoldása nagyvonalú és egységes; lebontja a jelenlegi csarnokot és tágas, magas csarnokot épít helyébe, ami az ott előálló páraképződés miatt is kívánatos. Az ő ivócsarnoka a téli, zárthelyen való sétát is lehetővé teszi. Az ivócsarnok előtt egységes, nagy parkrészletet hagy, ahol az ivókúrázók kényelmesen elférnek és mozoghatnak.

Pogány tervein ez a térség szét van darabolva; az ivócsarnokok alacsonyak és kisebb különálló egységekből állanak.

Hültl tervének külső építészi kiképzése komoly, egyszerű és magán viseli a fürdő jellegét és jól fog beleilleszkedni a városképbe. Sikerült az egész építménykomplexum architektúráját közös nevezőre hozni. Ez a kiképzés egyszerű és olcsó eszközökkel valósítható meg.

Pogány architektúrája is művészi, de kissé talán sivár; igazán szép csak akkor lenne, ha az egész architektúra kőlapburkolással készülne.

A két pályázó terveinek összehasonlító kimutatása.

	Pogány I.		Pogány II.		Hültl	
Rádiumos kádfürdő	18 drb		16 drb		18 drb	
Gőzfürdő kabin	80 «		84 «		99 «	
Férfiuszoda kabin	20 «		22 «		86 «	
« « szekrény	202 «		130 «		46 «	
Női « kabin	22 «		11 «		50 «	
« « szekrény	140 «		152 «		48 «	
Egyágyas szállodai szoba	42 «	72 ágy	35 «	65 ágy	39 «	83 ágy
Kétágyas szállodai szoba	15 «		15 «		22 «	
Fürdőszoba	26 «		24 «		23 «	
Toilette mosdóval	6 «		5 «		18 «	
Ivócsarnok és fedett sétány magassága	3·65 m		3·65 m		4·50 m	
Pince	—		—		675 m³	

Építési költségek kimutatása.
(Egységes alapon átszámítva.)

Hültl Dezső terve utáni kivitel	1,097.000 P kerül
Pogány Móric »a« terve utáni kivitel	1,005.000 « «
Pogány Móric »b« terve utáni kivitel	835.000 « «

A költségekben való különbözet onnan származik, hogy *Hültl* egészen új és levegős (magas) ivócsarnokot épít, *Pogány* a régit megtartja.

Hültlnél a helyiségek általában magasabbak és sokkal tágasabbak, viszont ezen alapterületekre és magasságokra higiénikus és balneológiai szempontból is szükség van.

Ha *Pogány* tervében a megfelelő alapterületek és belső magasságok megvolnának, ez sem kerülne kevesebbe.

A fentiek alapján Dr. *Hültl* Dezső tervét helyezzük az első helyre és azt kivitelre minden tekintetben alkalmasnak tartjuk és kivitelre ajánljuk.

Különösen kiemeljük tervének nagyvonalúságát, fürdőüzemmenet szempontjából való megoldottságát, szállodájának jó és kedves elrendezését és általában a terv nagy egyszerűségét, világosságát és áttekinthetőségét.

Pogány Móric mindkét tervét túlságos zsúfoltság jellemzi és a fentiekben felsorolt hibák miatt egyik terve megvalósítását sem ajánlhatjuk.«

A bírálóbizottság névszerinti, egyhangú szavazással elfogadta az előadó javaslatát és Dr. *Hültl* Dezső tervét ajánlotta kivitelre.

VI.

A kivitelezés előkészítése.

A bírálóbizottság javaslatának megfelelően a polgármester azonnal elkészítette előterjesztését a közgyűléshez oly irányban, hogy a szükséges költségösszegnek a felveendő 20 milliós beruházási köcsön terhére való kiutalásához az engedélyt megkaphassa.

A polgármesteri előterjesztés, — *amely a Rudas-gyógyfürdő átalakításához és kibővítéséhez szükséges 1,350.000 pengő költségösszegnek a felveendő 20 millió pengős beruházási kölcsön terhére való engedélyezését kérte,* — 1935. évi április hó 12-én került a székesfőváros törvényhatósági bizottságának a közgyűlése elé a következő szöveggel:

»Tisztelt Törvényhatósági Bizottság A Rudas-gyógyfürdő Budapestnek nemcsak egyik legrégibb, hanem legértékesebb és legnagyobb rádioaktivitású forrásokkal bíró fürdője.

A főváros illetékes tényezői ennek a fürdőnek nagy jelentőségével mindenkor tisztában voltak és már néhány évvel a világháború kitörése előtt a főváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése 305/1908. kgy. számú határozatával egy nagyszabású fürdőépítési programm keretében a Rudas-fürdő újjáépítését el is határozta.

Az idevonatkozó tervek, amelyek a 30 év előtti idők felfogásához képest a Rudas-fürdő szerepét az uszoda és gőzfürdő jellegnek hangsúlyozása mellett a tisztasági és kényelmi fürdőkre korlátozták, — a Szent Gellért-gyógyfürdő építkezése körül felmerült nehézségek, majd a világháború kitörése miatt nem jutottak a megvalósulás stádiumába.

Az átépítés elmaradása ebben az esetben nem járt különösebb kárral, mert ha az átépítést végrehajtották volna, az akkori programm szerint végrehajtott építkezés a mai idők balneológiai felfogásából eredő gyógykövetelményeknek már nem felelne meg és jelentékeny költséggel járó átalakítást igényelne.

A háború utáni években a Rudas-fürdő újjáépítésének kérdése ismét felmerült.

Már az 1923. évben foglalkozott a székesfőváros tanácsa a Rudas-fürdő kibővítésének kérdésével és 166.684/1923—XVI. szám alatt kelt határozatával elvben foglalt állást a Rudas-fürdő szállodai részének emeletráépítéssel való kibővítése mellett.

A következő években a Rudas-fürdő gyökeres átalakítása helyett a főváros csak könnyebben megoldható részleges javításokat eszközölt, főként a források feltárása és foglalása, valamint a gőzfürdő és az uszoda modernizálása körül. A Rudas-fürdő környékét és a városképet általában károsan befolyásoló igazgatósági épület is eltávolíttatott.

Természetes, ezekkel a többé-kevésbé ötletszerű részletmunkákkal a kitűzött célt, vagyis a gyógyfürdőnek nagyvonalú kialakítását nem lehetett elérni.

A m. kir. belügyminiszter a Rudas-gyógyfürdő jellegét és közhasználatba vételét engedélyező 211.213/1933—XV. számú leiratával kapcsolatban a maga részéről szintén utalt arra a sajnálatos körülményre, hogy a Rudas-fürdő, — amely a fővárosnak legideálisabb fekvésű, a legnagyobb gyógyhatású vizekkel bőséggel rendelkező beláthatatlan jövőjű fürdője, — egész szerkezetében és minden részletében elavult. Annak megállapítása mellett, hogy aránylag csekély befektetést igénylő átalakítással olyan gyógyfürdő volna teremthető, amely a Hungária-forrás ivócsarnokával egyesítve az egész világon párját ritkítaná, felhívta a miniszter a fővárost, hogy a fürdő modernizálása tekintetében tegye meg a szükséges intézkedéseket.

Hivatali elődöm erre a miniszteri leiratra 1933. évi szeptember hó 6-án 223.573/1933—XI. szám alatt tett felterjesztésében rámutatott arra, hogy a rendelkezésre álló tervek a Rudas-gyógyfürdő átalakítását és a fürdő környékének rendezését olyan költséges eszközökkel oldják meg, hogy megvalósításuk az adott gazdasági viszonyok közt leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik és ezért olyan tervek és programm elkészítésére van szükség, amelyek a fürdőhöz fűződő követelmények biztosítása mellett az anyagi szempontokkal is összeegyeztethetők.

A fürdőügyi és pénzügyi szempontok összhangjának szem előtt tartásával készült el a Rudas-fürdő átalakítására vonatkozó programm, amely már kiindulási pontjában annak az elhatározásnak konzekvenciáját vonja le, hogy a főváros a Rudas-fürdőt, mint az ország legnagyobb rádioaktivitású gyógyforrásával bíró fürdőt, a jövőben mint gyógyfürdőt kívánja fenntartani.

Ez a programm, amelyet hivatali elődöm a székesfőváros törvényhatósági tanácsa elé terjesztett, a föntebb megállapított alapelvből kiindulva, végrehajtani kívánja tehát mindazokat az átalakításokat és berendezéseket, amelyek a modern fürdőtherapia által a gyógyfürdővel szemben felállítható követelményeket, pénzügyi szempontok figyelembevétele mellett, a lehető legteljesebb mértékben kielégíthetik.

Az ezen követelmények alapján felállított tervezési programm a következőkben foglalható össze :

1. A gyógyfürdővel szerves összefüggésben 60—70 szobás gyógyszálló létesítendő, amelynek szobái az épület I. és esetleg lapos tetőzettel ellátva felépítendő II. emeletén nyerhetnek elhelyezést.

2. A gyógyszállóra és az ivókúrára való tekintettel a vendéglő a szükségletnek megfelelően kibővítendő és elsősorban diétás étkezések kiszolgáltatására rendezendő be.

3. A gyógyfürdő rendeltetésszerű használata érdekében gondoskodni kell iszapkezelő helyiségről és elektroterápiás osztályról.

4. A megszüntetendő népfürdő helyiségei az uszoda bővítésére és a gőzfürdővel való közvetlen összeköttetés létesítésére használhatók fel.

5. A gőzfürdő műemlék jellegű helyiségei változatlanul meghagyandók, az előfürdő, letörlő, fodrász, pihenő- és egyéb helyiségek az orvosi és fürdőügyi szempontok figyelembevételével jobb áthelyezésben és csoportosításban képezendők ki.

6. A kádfürdők közül csak a földszinti utcai traktusban levő fürdők tartandók meg, kellően átalaktíva. A fürdőkkel kapcsolatban levő orvosi rendelőkről kell gondoskodni.

7. A gyógyfürdővel szorosan összefüggő gyógyforrások ivóforrásai részére a modern balneotechnika fokozott követelményének megfelelően kiképezett és a szállóépülettel fedett kolonád révén összefüggő ivócsarnok létesítendő.

8. Az épület környezetének rendezése olyképen oldandó meg, hogy a szálló csendje biztosíttassék és a fürdő és ivócsarnok körül a lehető legnagyobb területű gyógysétány legyen kialakítható a Dunapart parkszerű kiképzésével.

9. A fürdő kazánháza a tervezésnél úgy tekintendő, mint lebontott rész.

A fölsorolt pontokat tartalmazó programmot magában foglaló előterjesztésemet a törvényhatósági tanács 1933. évi november hó 30-án tartott ülésében 935/1933. törvhat. tan. szám alatt hozott határozatával elfogadta és elhatározta, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek az előterjesztett programm szerint való átépítése céljából szükséges 1 : 200 léptékű vázlatos terveket és hozzávetőleges költségszámítást *Hültl* Dezső műegyetemi tanár, műépítésszel és *Pogány* Móric műépítésszel kívánja a szokásos formák és föltételek mellett elkészíttetni.

Az átalakítás folytán fölmerülő költségek fedezésére a kereskedelemügyi m. kir. miniszter közbenjárása folytán a MABI kilátásba helyezte 900.000 pengő kölcsön folyósítását.

A tervpályázat azonban ekkor még nem adatott ki, aminek az oka volt, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanács 1934. évi január hó 16-án 418/1934. szám alattk elt átiratában közölte hivatali elődömmel, hogy a Rudas-fürdő átépítésével kapcsolatban nem járul hozzá olyan megoldáshoz, amely a Dunaparton a Rudasfürdő előtt elvonuló utat megszűkítené.

Hivatali elődöm az 1934. évi február hó 3-án 11.750/1934—XI. sz. alatt kelt átiratával fölkérte a Közmunka Tanácsot, hogy álláspontját vegye revizió alá, mert az ehhez az állásponthoz való ragaszkodás azt eredményezné, hogy a főváros kénytelen lenne a Rudas-fürdőnek szanatóriumszerű gyógyintézménnyé való átépítéséről lemondani, lévén a gyógyintézménnyé való kialakítás elengedhetetlen előfeltétele az a kívánalom, hogy a betegek nyugalma céljából kívánt csend a Rudas-fürdő előtti forgalom elterelésével biztosíttassék. Ezért ismét nyomatékosan kérte, hogy a Rudas-fürdő előtti dunai felsőrakpart a betegek nyugalmát zavaró kocsiforgalom elől elzárható és a létesítendő gyógyintézmény céljaira parkká átalakítható legyen.

Itt meg kell jegyeznem, hogy a városfejlesztési külön bizottság is a maga részéről a parkká való átalakítás mellett foglalt állást.

A Közmunka Tanács 1934. évi március hó 6-án 1328/1934. sz. átiratában álláspontját olyan értelemben változtatta meg, hogy csak azon esetben zárható el a Rudas-fürdő előtt a Dunapart mentén átvonuló út, ha a közlekedés zavartalan lebonyolításáról gondoskodás történt, ami pedig úgy érhető el, ha a Döbrentei-téren észak-déli irányban átvonuló forgalom a hídfőnél aluljáróban vezettetik.

A Közmunka Tanács által javasolt ez a megoldás szükségessé tette annak megállapítását, hogy keresztülvitele az Erzsébet-híd és tartozékainak biztonsága, továbbá forrásvédelmi szempontból nem ütközik-e nehézségekbe.

A híd és tartozékainak biztonsága tekintetében a m. kir. kereskedelemügyi miniszter hozzá intézett fölterjesztéseinkre 41.664/1934—VI. sz. leiratával arról értesített, hogy az aluljárónak megépítése ellen az Erzsébet-híd és tartozékainak biztonsága szempontjából nem tesz észrevételt.

A m. kir. Bányakapitányság azonban e tárgyban hozzáintézett megkeresésünk folytán, helyszíni szemle megtartása után 1934. évi július hó 30-án 1788/1934. számú átiratában a m. kir. Földtani Intézet szakközegét is meghallgatva, azt a véleményét nyilvánította, hogy a »kérdéses, belső védőterületen belül tervezett út megépítése a közeli forrásokra esetleg nagyfokú veszéllyel járhat és így az kívánatosnak, megengedhetőnek nem mondható.«

A forrásvédelmi szempontokból időközben folytatott további vizsgálódások olyan fölfogás kialakulására vezettek, amely szerint a forrásvédelmi kívánalmaknak egy aluljáró létesítése esetén is eleget lehet tenni.

Ezek után tehát a mult év december hó 1-én 196.078/1934—XIII. sz. alatt kelt határozatommal kiadtam a törvényhatósági tanács által elfogadott tervpályázati fölhívást, amely szerint dr. *Hültl* Dezső és *Pogány* Móric építészmérnökök fölhivatnak, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek a modern kor követelményeihez képest való átépítése céljából a szükséges terveket készítsék el, a nagyvonásokban alább ismertetett előírások szerint:

az átépítés célja az, hogy a Rudas-gyógyfürdő a hévforrások fölhasználásával egyszerű kivitelű, de a modern kor igényeit kielégítő gyógyintézménnyé alakíttassék át.

A gyógyfürdővel kapcsolatban gyógyszállót kell tervezni a modern szállótechnika követelményeinek figyelembevételével, számolva azonban azzal is, hogy a gyógyszálló a kevésbé tehetős középosztály részére lesz szánva. Az ivócsarnok a gyógyfürdővel egységesen és összefüggően oldandó meg.

Igénybevehető terület a Rudas-fürdő épületén, az úszócsarnokon és az ivócsarnokon kívül az úszócsarnok és a gyógyfürdő épület között levő átjáró köz, a lebontás alá kerülő kazánház, a kazánház és ivócsarnok között levő terület, esetleg az Ásványvízüzem épületének I. és II. emelete. Fedett folyosó részére az épület északi oldalán, valamint a fürdőépület és az ivócsarnok között szükséges terület igénybe vehető.

Az épület közvetlen környezetének rendezését úgy kell megoldani, hogy a gyógyszálló szobáinak csendje és nyugalma biztosítva legyen és a fürdő és ivócsarnok körül a lehető legnagyobb területen gyógysétány legyen kialakítható.

A műemléket képező török fürdőt szabaddá kell tenni, illetve olyan képet biztosítani, hogy a kupolás fürdőt a többi épületrész ne takarja el.

Emeletráépítés esetén lapos tetőszerkezetet kell alkalmazni.

A megadott programm szerinti tervek kiviteli költségei körülbelül 700.000 pengőt nem haladhatnak meg.

A gyógyfürdő helyiségeire vonatkozólag a pályázati fölhívás megállapítja, hogy a gőzfürdő műemlékjellegű részei változatlanul meghagyandók. Kívánatos az olyan megoldás, amely a gőzfürdő és az uszoda közvetlen összeköttetését lehetővé teszi. A kádfürdők közül csak a földszinti, utcai traktusban levő fürdők tartandók meg, kellő átalakítással.

Az uszoda medencéje és csarnoka nem változik, de a tetőszerkezetet nyitható üvegtetővel kell megoldani. Az uszodával kapcsolatban nagyobb területű napozóterrasz létesítendő.

Megfelelő orvosi rendelőről, iszapkezelő helyiségről és kisebb elektroterápiás osztályról szerves összefüggésben a fürdőkkel, — gondoskodni kell.

A gyógyfürdővel összeköttetésben gyógyszóllát kell létesíteni legalább 50 szállodai szobával és megfelelő mellékhelyiségekkel. A szobáknak 70%-a egyágyas, a többi kétágyas. Az összes szobák a legmodernebb szállodai követelményeknek megfelelően készüljenek.

Emeletenkint egy-egy office és egy-egy szolgálati szoba létesítendő.

A gyógyfürdő osztályainak a szállóval közvetlen kapcsolatban kell lenniök.

Tervezendő a szálló részére egy előcsarnok, portásfülke és iroda, író- és olvasóhelyiség, két társashelyiség, kellő nagyságú étterem, kávézóhelyiség a hozzátartozó gazdasági helyiségekkel. Az éttermekkel kapcsolatban gondos-

kodni kell nyári tartózkodás céljaira alkalmas terraszról. A szállót úgy kell megtervezni, hogy a vendégek mind a gyógyfürdőt, mind az ivócsarnokot fedett és fűtött helyiségeken át közelíthessék meg.

Megfelelően kiképzett ivócsarnok tervezendő, amelyben a Hungária-, Attila- és esetleg a Rákóczi-forrás kútjai nyernek elhelyezést. A Juventus-gyógyforrást mind az ivócsarnokkal, mind a szállóval a lehetőség szerint összefüggésbe kell hozni. Gondoskodni kell arról is, hogy az ivókúrát tartó betegek, kúrájukkal összefüggő sétájukat esős időben megfelelő fedett sétányon végezhessék.

A pályamunkák beadásának határidejét a tervpályázati fölhívás 1935. évi március hó 1-én állapította meg.

A megállapított határidőig mindkét pályázó benyujtotta pályamunkáját.

A bírálóbizottság a terveket megbírálta és ez évi április hó 6-án tartott ülésében úgy döntött, hogy dr. Hültl Dezső terve a másik tervnél megfelelőbb lévén, kiváló és kimagaslóan értékes tulajdonságainál fogva a kivitelre alkalmas.

Meg kell jegyeznem, hogy a pontos építési költségek mindaddig nem állapíthatók meg, míg az 1 : 100 méretarányú tervezet és részletes költségvetés el nem készül. A magasépítési ügyosztály jelentésében kimutatja, hogy a légköbméter alapján megállapított hozzávetőleges költségvetés szerint az építészi munkák összege..... 1,100.000 P
a központi fűtés csővezetékeinek és a fűtőtesteknek költsége 200.000 «
az előre nem látható kiadások összege ..... 50.000 «
a fölmerülhető költségösszeg összesen ..... 1,350.000 P

Ez az összeg a berendezések költségeit nem foglalja magában és elsőrendű fényűző kivitelt nem biztosít.

Pogány Móric műépítész a másik pályázó 100.000 pengővel olcsóbb tervet készített; a két terv közötti különbség onnan származik, hogy dr. *Hültl* Dezső több fürdőkabint, szállodai szobát és tágasabb helyiségeket tervezett, mint amilyenekre a fürdőszakértők véleménye szerint szükség van.

A díjnyertes *Hültl*-féle terven azonban a magasépítési ügyosztály jelentése szerint olyan módosítások vihetők esetleg keresztül, amelyek eszközlésével a költségek redukálhatók. Ennek a redukciónak összege a Közmunkák Tanácsának állásfoglalása előtt nem állapítható meg.

Mindezekre való tekintettel a városgazdasági és pénzügyi szakbizottságok meghallgatása után javasolom a törvényhatósági t. közgyűlésének, hogy a Rudas-gyógyfürdő átalakítási munkálatait elrendelni és az 1,350.000 pengő átalakítási költségösszeget a fölveendő beruházási kölcsön terhére engedélyezni méltóztassék.

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Méltóztassék fölhatalmazást adni, hogy a bírálóbizottság döntése alapján dr. *Hültl* Dezső műegyetemi tanár az 1 : 200 méretarányú vázlattervek, valamint az 1 : 100 méretarányú tervezet és a részletes költségvetés elkészítésével az esetleg szükséges kisebb módosítások figyelembevételével megbízhassam.«

*

Az előterjesztés előadója *Kovácsházy* Vilmos tanácsnok, a polgármesteri XI. (városgazdasági) ügyosztály vezetője volt.

*

A pályadíjnyertes terv méltatását a magam részéről mellőzöm, e tekintetben átadom a szót a városházi sajtó egyik közismert orgánumának, a »Pesti Városháza« c. lapnak, amely 1935. évi áprilisi számában *György* Endre szerkesztő tollából »Milyen lesz az új Rudasfürdő?« cím alatt a következő cikkben számol be dr. *Hültl* Dezső pályatervéről:

»A Rudasfürdő átépítésének réges-régen húzodó ügye végre eldőlt. A szűkebb vetélkedésből, amelyre dr. *Hültl* Dezső műegyetemi tanárt és *Pogány* Móric építőművészt hívta meg a főváros, *Hültl terve került ki győztesen.*

Budapest fürdővárossá fejlesztésének fontos programmpontja a Rudasfürdő megmodernizálása. Úgy, ahogy van, ez a régi, sőt bátran mondhatjuk: ősi fürdő, nem nagyon csábíthatta az idegeneket. A főváros ugyan megtett sok mindent, hogy a megismétlődő panaszoknak elejét vegye: belső átalakításokat végeztetett, új bútorzattal szereltette föl a kő- és kádfürdőket, födött uszodát építetett a vízet bőven ontó források gazdaságos fölhasználására, de a kérdést mindez nem oldotta meg.«

Hültl tanár tervének perspektívikus rajza alapján a cikkben még a következőket olvassuk:

»A nézőpont az Erzsébet-híd budai vége. Onnan letekintve, látjuk, hogy a jövendő Rudasfürdő Dunára néző homlokzata elől eltűnt a kocsiút. A nehéz társzekerek dübörgése nem fogja a fürdőszálló betegeinek vagy üdülőinek nyugalmát zavarni. A kocsiút helyét sétatér foglalta el, amelyet a távlati rajz kissé tágasabbnak mutat, mint amilyen a valóságban lehet.

Ami Hültl tanár tervének építészeti elgondolását illeti, a Rudasfürdő ma három különálló épületét egyetlenegy komplexummá egyesíti. Míg ezidőszerint külön-külön épület az egyemeletes tulajdonképeni fürdőház, az uszoda és az ásványvíz-üzem épülete, jövőre a három épület egy tömegben egyesül és egységes homlokzati kiképzést kap. Az egyesítést úgy oldja meg a terv, hogy azt a keskeny utcaközt, amely a tulajdonképeni fürdőépületet

az uszodától elválasztja, nagyszabású csarnokká képezi ki. Ez a csarnok lesz a főbejárója az uszodának és a kádfürdőknek. Hatemeletes torony emelkedik mellette : abban lesz az emeletekre vivő lift. Az eddig egyemeletes fürdőépület, amely jövőre gyógyszálló is lesz (részben ma is az), még egy emeletet kap. Annak az ellenvetésnek, hogy az épület megmagasítása a Gellérthegy egy részét eltakarja, azzal vág elébe Hültl dr. terve, hogy nem épít tetőt a házra, pontosabban, hogy laposra építi a tetőjét. A gyógyszálló főbejárója a híd felől lesz, ugyanott, ahol most is van. De a kapun kilépő fürdővendég nem a szabadba jut, hanem a fedett és üvegezett sétáló-folyosóra, amely körív alakjában haladva, az ivócsarnokhoz és a forrásokhoz visz. Hültl tanár szép tervén csak egyvalaminek érezzük a hiányát (a perspektívikus ábrázolaton legalább is hasztalan kerestük). Olyan megoldásnak, amely lehetővé tegye, hogy a régi fürdő törökkori része, a gőzfürdő félholddal ékes kupolája, kívülről (a pesti oldalról) is látható legyen. *A Pesti Városháza* annakidején bemutatta az oly tragikus hirtelenséggel elhúnyt *Hikisch* Rezső Rudasfürdő-tervét. Hikisch terve igen ötletes megoldást mutat arra nézve, hogyan lehetne a törökkori építményt messziről is láthatóvá tenni. Oszlopokká tagozott tágas nyílást nyit a fürdőépület falában, amolyan porticust, amely *egyenes* rálátást biztosít a törökfürdő kupolás építményére.

Az átépített Rudasfürdő belső elrendezésében is más lesz, mint a régi volt. A híd felől nyíló főépületnek például csak a földszintjén lesznek ezután kádfürdők, holott a régi épületnek emeletén is voltak. A Népfürdő eltűnik és helyét az uszoda kibővítéséhez használják föl. A régi fürdőépület a földszinti kádfürdőktől eltekintve, teljes egészében *gyógyszállóvá* alakul át. A szállónak körülbelül *ötven szobája* lesz ; nagyrészük fürdőszobás. A fürdőszobák azonban eltolható falak segítségével ehhez vagy ahhoz a szomszédos szobához csatolhatók. A szállók drágább szobái a Dunára és a hídra néznek, a szerényebb szobák az udvarra és a Gellérthegyre. A szálló berendezése általában *szerény lesz*, mert a főváros olyan szállói díjszabást tervez, hogy a szerényebb anyagi helyzetű középosztály is igénybe vehesse a szállót. A szobáknak hetven százaléka egyágyas lesz, a többi kétágyas.«

*

Meg kell itt említenem még, hogy a Rudasfürdő előtti parkban, az Erzsébet-híd lábánál van az a *három ívóforrás*, amelyről a geológiai részben már többször volt szó. A legrégibb a *Hungária* forrás, azután az *Attila* kénesforrás és a *Juventus* rádiumos forrás.

A Hungária gyógyforrás fölött a székesfőváros az 1933. évi április 21-én kelt polgármesteri rendelkezés alapján a régi ívócsarnokot 12.500 pengő költséggel átalakíttatta és kibővítette. A két másik forrás is művészi kútkiképzést kapott.

VII.

Az előirányzott költségösszeg elégtelensége, új előterjesztés és az újjáépítés tervének elejtése.

Úgy látszott, hogy most már semmi akadálya nem lesz annak, hogy a Rudasfürdő újjáépítése — közel négy évtizedes hányattatás után — megvalósuljon s ezáltal páratlan értékű gyógyvizei méltó keretben állhassanak az egészséges és beteg budapesti polgárság és a külföldiek rendelkezésére, — Budapest-Fürdőváros pedig ismét egy új, modern gyógyfürdővel és gyógyszállóval gazdagodjék.

Azonban kiderült, hogy sem az 1,350.000 pengős költségösszeg, annál kevésbbé a közgyűlési határozatot jóváhagyó belügyminiszteri leiratban 1,325.000 pengőre leszállított költségösszeg *nem elegendő* a Rudas-gyógyfürdő felépítéséhez.

Ezért *Szendy* Károly polgármester 1936. évi április hó 20-i keltezéssel 225.927/1936—XI. sz. alatt terjedelmes új előterjesztést készített a székesfőváros törvényhatóságának közgyűlése elé, amelyben a költségösszegnek 2,200.000 pengőre való felemelésének engedélyezését kérte.

Az előterjesztés — amely röviden összefoglalja a Rudas-gyógyfürdőre vonatkozó összes tudnivalókat — a következőképen szól:

»A t. közgyűlés a mult évi április hó 12-én 206/1935. kgy. szám alatt hozott határozatával elhatározta a Rudas-gyógyfürdőnek korszerű átalakítását és kibővítését, s a bemutatott általános tervek és hozzávetőleges költségszámítás alapján — a berendezési költségeket be nem számítva — erre a célra az 1935. évi 21 millió pengős beruházó programm keretében 1,350.000 pengőt előirányozott.

Az előirányozott összeget a közgyűlési határozatot jóváhagyó belügyminiszteri leirat 1,325.000 pengőre szállította le.

A t. közgyűlés ezen határozata alapján a szóbanforgó munkálatok részletes költségvetése elkészült. A részletes költségvetés szerint a munkák elvégzése az előirányozott 1,350.000, illetve a belügyminiszter úr által megállapított 1,325.000 pengővel szemben 1,900.000 pengő költséget fog igényelni, amihez még hozzájárul a fürdő és szálloda berendezési költségeire 300.000 pengő. Szükségessé válik tehát az előirányzott hitelösszegnek 2,200.000 pengőre való felemelése.

Tekintettel a hozzávetőleges költségszámítás alapján engedélyezett hitelösszeg és a részletes költségvetés alapján szükséges összeg között mutatkozó jelentékeny különbségre, valamint a Rudas-gyógyfürdő átalakításának és kibővítésének városfejlesztési és balneológiai szempontból való nagy fontosságára, ebben az előterjesztésemben, amelyben az átalakítási és kibővítési munkálatokhoz szükséges hitelösszeg 2,200.000 pengőre való fel-

emelését kérem, szükségesnek tartom az ügy előzményeinek és ezt megelőzően a gyógyfürdő történeti fejlődésének és jelentőségének részletes ismertetését.

Ehhezképest előterjesztésem tagozódása a következő:

I. A Rudas-gyógyfürdő történeti fejlődése.

II. A Rudas-gyógyfürdő jelenlegi állapota és berendezése.

III. A Rudas-gyógyfürdő forrásainak, illetve gyógyvizének balneológiai jelentősége.

IV. A Rudas-gyógyfürdő fejlesztésére irányuló intézkedések és törekvések a multban.

V. A Rudas-gyógyfürdő átalakítására és a szükséges hitelösszeg engedélyezésére vonatkozó konkrét előterjesztésem és annak közvetlen előzményei.

A Rudas-gyógyfürdő történeti fejlődése.

Budapest a gyógyvizekben való példátlan gazdagságát kedvező geológiai alakulásának köszönheti.

Fővárosunk, főként annak budai része, olyan geológiai alakulás helyén épült, amelynek övezetében a város alatt egy hatalmas dolomitréteg húzódik keresztül. Ez a dolomitréteg, valószínűleg földrengés okozta belső kőzetáthelyeződés folytán, a föld felszínéhez közelebb, sőt egyes helyeken a föld színe fölé került. A repedésekkel, üregekkel átszőtt ebben a dolomitrétegben egy hatalmas víztároló medence foglal helyet, amelyben már évtizedekkel ezelőtt óriási mennyiségű víz gyűlt össze. A dolomitrétegen könnyen áthatoló, csapadékvizekkel állandóan kiegészülő víztömeg ezeken, a föld mélyébe leszivárgó csapadékvizeken kívül a magma izzó tömegében süllyedt olvadó kőzetek felszabaduló kristályvizéből és esetleg elsüllyedt hegységekben tárolt vizekből tevődött össze. A föld mélyébe leszivárgott és útjában ásványos alkatrészeket felvett ilyen víztömeg, amely a föld saját melegétől felmelegszik, a mélyben uralkodó nyámás által hajtva, ott, ahol vizet rekesztő földréteg nem akadályozza, feltartóztathatatlanul szökik a felszínre.

Így történt ez a budai hévvizekkel is, amelyek a Gellérthegytől Békásmegyerig húzódó törésvonalon, az úgynevezett termális vonalon, valószínűleg már évezredekkel ezelőtt két nagyobb csoportban — a mai Gellérthegy és a Józsefhegy alatt — ugyancsak önmaguktól törtek elő.

Budapest fürdői két évezredes multra tekinthetnek vissza. Már az eraviscus (aravisk) kelta néptörzsbeli őslakok ismerték az itt fakadó hőforrásokat, amire a mai Óbuda környékén létesített településüknek kelta elnevezése — Ak Ink = bő víz — is következtetni enged.

Később, a rómaiak idejében — amint ezt az ásatások bizonyítják — ezen a területen már magas fürdőkultúra volt. Az ásatások során föltárt fürdők a mai kor igényeit is kielégítő kényelemmel voltak berendezve. Nagyon

valószínű, hogy a fejlett fürdőkultúrájú rómaiak, akiknek légiói hódító útjukban az I. század vége felé érkezhettek a kelta Ak Ink-be, a hely stratégiailag kedvező fekvésén kívül nem utolsó sorban éppen a gazdag hőforrásokra való tekintettel építették fel itt megerősített városukat, amelyet a telep kelta neve után Aquincumnak nevezték el.

A budai hővizekre vonatkozó írásos emlékeket a XII. századtól kezdve ismerünk. Anonymus, Béla király névtelen jegyzője említi, hogy Attila és később Árpád, a Duna mellett levő felső meleg források alatt — körülbelül a mai Császárfürdő környékén — ütött tábort.

Nagyobb jelentőségre a hévforrások különösen Mátyás király alatt emelkedtek.

De fénykorukat a fürdők kétségtlenül a török uralom alatt érték el.

A legtöbb fürdő ebben az időben épült, ami szoros összefüggésben van a keleti népek rituális vonatkozású tisztálkodásával.

Budavár visszavétele után a budai fürdők egyrészt a kincstár bérbeadta. A hasznosításnak ez a módja azonban legtöbbször rablógazdálkodáshoz vezetett.

A XIX. században a fürdők újból föllendültek és élénk alkotó munka indult meg. Ez a munka abban az irányító tevékenységben jutott betetőzésre, amelyet az 1910-es évek óta Budapest székesfőváros fejt ki a fürdők fejlesztése terén.

Áttérve a Rudas-gyógyfürdő rövid történeti ismertetésére, úgy tudjuk, hogy a Rudas-gyógyfürdő forrásait egy 1292-ből származó okirat említi először. Az Anjouk idejéből származó útleírásokból megállapítható, hogy a mai Rudas-fürdő helyén ebben az időben nagy fürdőépület állott. Oláh Miklós esztergomi érsek 1536-ban megjelent leírásában említi, hogy a budai oldalon a hévvizek a Duna partjától alig 20 lépésnyire fakadnak fel a földből Az érsek egyébként nagy dicsérettel emlékezik meg ennek a hévvíznek gyógyító erejéről.

A török hódoltság ideje alatt természetesen a Rudasfürdő fejlődésében is nagy fellendülés állott be.

A Rudasfürdő nagyszabású kifejlesztését Szokoli Musztafa pasának köszönheti, aki ezt a fürdőt 1556. körül építette ki azon a helyen, ahol a török uralom előtt Frangepán Péter kalocsai érsek palotája állott. A fürdőnek ma is meglevő mecsetszerű oszlopos medencéje még ebből az időből származik. A kupolateremhez csatlakozó mór-stílusú oszlopos csarnok azonban későbbi eredetű. Nagyon valószínű, hogy a Rudasfürdőben a török időkben ivókúrát is folytattak és a Hungária-forrás foglalata némelyek szerint eredetileg török munka volt.

A fürdőt a törökök »Jesil Derekli ilidzse«-nek nevezték el, ami magyarul »zöldoszlopos fürdő«-t jelent. Valószínűleg innét származik a fürdő magyar neve is, amely a rúd, vagy oszlop fogalmához kapcsolódik. Más magyarázat

szerint a »Rudas« elnevezést azért kapta a fürdő, mert a Duna két partja között közlekedő kompnak kormányrúdja a fürdő felé mutatott.

Külföldi utazók a legnagyobb elismerés hangján emlékeznek meg a török hódoltság idejében meglevő fürdőkről. Egy Werner György nevű utazó 1595-ben Magyarország gyógyító vizeiről írt könyvében említi, hogy a Gellérthegy sziklája, mint egy tető, úgy hajlik rá a fürdőre, amelyet a törökök a szikla kivájás által is megnagyobbítottak.

A XVI. század végéről maradt feljegyzések arról tanuskodnak, hogy a török birodalom területéről sokan zarándokoltak el a csodatevő hatású budai fürdőkhöz. Kétségtelen, hogy a török hódoltság idejében a törökök a fürdők építésére igen nagy gondot fordítottak, amit épen a mai napig is sértetlenül megőrzött Rudasfürdő bizonyít. Egy ismert nevű angol utazó, az angol király udvari orvosa, B. Edward Brown 1670-ben azt írja, hogy Budán 8 nagyszerű fürdő van és ezek között megemlíti a fogadóval rendelkező »zöldoszlopos törökfürdőt.«

Kétségtelen, hogy a török hódoltság idejében a budai fürdőknek messze elterjedt nagy híre volt és Budának akkori jelentős idegenforgalma főként ennek a kedvező körülménynek tudhatók be.

A hagyomány és az egykorú feljegyzések szerint a budai fürdők »csodatevő« hatása főként a »kiütésben és sorvadásban« szenvedő betegek állapotának javulásában mutatkozott.

A fürdő mellett még a török időkben fogadó volt, amelyet 1719-ben Bél Mátyás is említ. Ez a fogadó 1810-ben leégett.

Budavárának 1686-ban történt visszafoglalása után a fürdőkultúrának az a magas színvonala, amely a budai török fürdőket nyugaton és keleten ismertté tette, nagyon jelentékeny mértékben süllyedt. A Rudas-fürdő a török uralom bukása után a kincstár birtokába került és azt I. Lipót 1703-ban Buda városának ajándékozta. A budai városi tanács a fürdőt »Bürgerbad«-nak, polgári fürdőnek nevezte el. A fürdő tövébe 1711-ben egy repülőhidat építettek, ami után a fürdő német nevét : »Brückenbad« vagy »Bruckbad« nyerte.

A fürdőtől északra állott egy ódon szálló, amelyet később »Propeller« szállónak nevezték. Ennek a kis szállónak belső udvarán volt a Hungária-forrás kútja. Ellentétben a XVI. és XVII. századbeli leírásokkal, a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről származó leírások általában meglehetősen kedvezőtlen képet nyujtanak az akkori fürdőéletről.

A Rudasfürdő további kialakítása Buda városának az 1810. évi nagy tűzvész utáni újjáépítése során történik.

A meglevő török fürdőhöz 1831-ben kád- és kőfürdőket építettek és ekkor épült a gyógyfürdőnek bizonyos kényelmet nyujtó, sőt szórakozóhellyel ellátott szálloda épülete és a népfürdő is.

Egy fél évszázadon keresztül a Rudasfürdő nem változott; 1883-ban a régi törökfürdő köré kis medencéket, hűtőtermeket, gőzkamrákat építettet a város.

1893-ban épült a fedett uszoda. Az azóta eltelt 40 esztendő alatt a Rudas-gyógyfürdő egyes források feltárásától, foglalásától és az ivókúra rendszeresítésétől eltekintve, alig fejlődött és nem kétséges, hogy mai elavult állapotában nem illik bele az utolsó félszázad alatt világvárossá fejlődött Budapest városképébe.

*

Erre a történeti visszaemlékezésre azért tértem ki, hogy a mult tükréből is érzékeltethessem, hogy évszázadok hagyományai már magukban véve is kötelességünkké teszik ennek a nagymultú, nevezetes gyógyfürdőnek fejlesztését.

A tradiciókon alapuló ezt a kötelességet csak fokozza a modern orvostudománynak immár az exakt kísérletek egész sorozatával beigazolt az az álláspontja, amely szerint a gyógyfürdők gyógyászati jelentősége minden vitán felül áll.

Az a gyógyhatás, amelynek alapján a régiek a gyógyfürdő vizét »csodatevőnek« tartották, ma már a fejlett laboratóriumi eljárások mellett minden kétséget kizáróan megállapítható. Elmondhatjuk, hogy az évszázadok során megnyilvánult tapasztalati tények helyességét a mai szigorúan tárgyilagos orvosi kutatás eredménye teljes mértékben igazolta és megerősítette.

A főváros illetékes tényezői mindenkor tudatában voltak annak a kötelezettségnek, amely a fővárosra, mint az idegenforgalmi szempontból is felbecsülhetetlen értékű gyógyfürdők tulajdonosára hárul és a Széchenyi-gyógyfürdő, valamint a Szent Gellért-gyógyfürdő újjáépítésével a székesfőváros ezeknek a fürdőknek ismertté tétele érdekében minden lehetőt megtett.

Mielőtt azonban vázolnám a fővárosnak azokat az intézkedéseit és törekvéseit, amelyek a Rudas-gyógyfürdőnek megfelelő állapotba való hozására irányultak, előbb az alábbiakban röviden foglalkozni kívánok a Rudas-gyógyfürdő jelenlegi berendezésével, továbbá ismertetni kívánom a gyógyfürdő forrásait és ezek balneológiai értékét és jelentőségét.

A Rudas-gyógyfürdő jelenlegi állapota és berendezése.

A Duna jobbpartján két fő forráscsoportot különböztetünk meg, nevezetesen az északi és a déli forráscsoportot.

A déli, gellérthegyi forráscsoporthoz tartoznak a Rudas-gyógyfürdő forrásai.

A Rudas-gyógyfürdőnek részben a Gellérthegy oldalában, részben a sziklafal üregeiben, részben a sziklák alatt levő úttest alól fakadó régi forrásai, amelyek amint a fentiekben említettem, a török hódoltság idejében világ-

hírűek voltak, a hódoltság idejéből majdnem teljes épségben maradtak ránk és most részint fürdőzés, részint ivókúra céljaira szolgálnak.

A fürdő ezidőszerint két épületből áll. A régi főépület magában foglalja a Szokoli Musztafa által épített »zöldoszlopos« fürdőt. A nagy medencét magában foglaló kupolás terme a török hódoltság korából való legértékesebb műemlékünk. A gőzfürdőhöz 7 márvány és 7 porcellánfürdő tartozik. Ezek a fürdők azonban a mai igényeket már nem elégítik ki. A főépületben levő szállóban, amely 1896-ban még 14 szobából állt, most már csak 9 szoba van, amelyek felszerelés tekintetében a modern higiénia követelményeinek távolról sem felelnek meg.

A régi fürdőépülethez csatlakozik az 1831-ben felépített és 1883-ban átépített fürdő- és szállodaépület. A fürdőépület mellett, attól egy keskeny átjáró által elválasztva, foglal helyet az 1893-ban épült uszodaépület és két kisebb népfürdő osztály. Az uszodát az 1930. évben jól átgondolt kisebb átalakításokkal sikerült korszerűvé tenni és ez ma a fürdőnek legjobb állapotban levő része. A népfürdőket az utóbbi években már alig látogatták és ezért 1934-ben megszüntettük.

A Rudas-gyógyfürdő ezidőszerint használatban levő helyiségei a következők :

1. gőzfürdő 1 nagy, 4 kisebb medencével, 1 langyos, 1 hideg medencével, 114 öltözőkabinnal ;

2. 9 rádiumos kádfürdő ;

3. 7 porcellán kádfürdő ;

4. 3 kő kádfürdő ;

5. 7 márvány kádfürdő ;

6. úszócsarnok 246 m² úszómedencével, 198 öltözőszekrénnyel, napfürdőterrasszal ;

7. a fürdőhöz tartozó szálló 9 szobával.

Az 1935. évben a látogatottság a következő volt :

gőzfürdő	59.926	személy
kádfürdők	19.114	«
rádiumos kádfürdők	12.843	«
uszoda	96.448	«
Összesen	188.331	személy

A látogatottság csökkenő irányzatot mutat.

A Rudas-gyógyfürdő berendezésének helyzetképe, amint ezekből az adatokból is kitűnik, meglehetősen sivár.

A fürdő helyzetképének sivársága még sokkal szembeszökőbbé válik, ha azokhoz a balneológiai értékekhez viszonyítjuk, amelyeket a rendkívül gazdag és nagy gyógyhatású gyógyforrások képviselnek.

A Rudas-gyógyfürdő forrásainak, illetve gyógyvizének balneológiai értéke és jelentősége.

A gyógyfürdő balneológiai értékét a fürdő forrásainak gyógyhatások elérésére alkalmas fizikai tulajdonságai, vegyi összetétele adják meg.

Az alábbiakban tehát ebben a vonatkozásban ismertetem a Rudas-gyógyfürdő forrásait.

A Rudas-gyógyfürdő forrásai a déli, gellérthegyi forráscsoporthoz tartoznak és vegyi összetétel tekintetében általában megegyeznek a Szent-Gellért-gyógyfürdő forrásaival. Bizonyos eltérések azonban mégis mutatkoznak az egyes források közt, aminek az az oka, hogy a dolomitrétegből a felszín felé emelkedő útjuk alatt a vizek különböző rétegeken haladtak keresztül.

A gyógyfürdő körül a következő források fakadnak:

1. Árpád-forrás,
2. Mátyás király-forrás,
3. Beatrix-forrás,
4. Kinizsi-forrás,
5. Gül Baba-forrás,
6. Török-forrás,
7. Kara Musztafa-forrás,
8. Rákóczi-forrás
9. Névtelen-forrás,
10. Hygiea-forrás,
11. Hungária-forrás,
12. Attila-forrás,
13. Juventus-forrás.

Ezek közül az Attila- és Juventus-forrás mélyfúrás útján feltárt forrás, a többi természetes úton előtört forrás. A források egy részének egy közös tároló-medencébe összegyüjtött vize a gyógyfürdők céljaira szolgál. Közvetlenül táplálja a gőzfürdő nagy medencéjét a Gül Baba-forrás vize és a rádiumos kádfürdőket a Juventus-forrás vize.

Az ivókúrák céljaira rendelkezésre álló források a következők:

1. Hungária-forrás,
2. Árpád-forrás,
3. Attila-forrás,
4. Juventus rádiumos forrás.

A Hungária-forrás vize, mint természetes ásványos gyógyvíz kerül forgalomba. A Hungária-forrásnak, valamint a vele azonos összetételű Árpád-forrásnak vizét a fürdő melletti ásványvízüzem telepén szénsavval telítik és »Harmatvíz« elnevezés alatt bocsátják a forgalomba.

A Hungária ivóforrás látogatóinak száma az 1935. évben 905.656 volt; az Ásványvízüzem és Hungária-víz forgalma 3,465.573 palack, 4,573.088 liter.

A Rudas-forráscsoport forrásainak átlagos vízhozama 24 óránkint a következő:

1.	Árpád-forrás	110.000 liter
2.	Mátyás király-forrás	150.000 «
3.	Beatrix-forrás	11.000 «
4.	Kinizsi-forrás	40.000 «
5.	Gül Baba-forrás	86.000 «
6.	Török-forrás	60.000 «
7.	Kara Musztafa-forrás	10.000 «
8.	Rákóczi-forrás	120.000 «
9.	Névtelen-forrás	12.000 «
10.	Hygiea-forrás	18.000 «
11.	Hungária-forrás	35.000 «
12.	Attila-forrás	280.000 «
13.	Juventus-forrás	100.000 «
	Összesen	1,032.000 liter

A források hőfoka és rádiumemanátiója:

1.	Árpád-forrás	42·2	C°	48·2	Eman. lit.
2.	Mátyás király-forrás	42·5	«	66·6	« «
3.	Beatrix-forrás	42·4	«	70·1	« «
4.	Kinizsi-forrás	42·5	«	66·4	« «
5.	Gül Baba-forrás	43·5	«	67·1	« «
6.	Török-forrás	42·4	«	—	« «
7.	Kara Musztafa-forrás	42·8	«	48·1	« «
8.	Rákóczi-forrás	41·8	«	108·5	« «
9.	Névtelen-forrás	42·4	«	69·4	« «
10.	Hygiea-forrás	42·6	«	—	« «
11.	Hungária-forrás	40·0	«	55·6	« «
12.	Attila-forrás	45·0	«	88·2	« «
13.	Juventus-forrás	46·6	«	56·6	« «

A források színrádium tartalma (10^{-12} gr):

1.	Árpád-forrás	60 gr
2.	Mátyás király-forrás	89 «
3.	Betarix-forrás	83 «
4.	Kinizsi-forrás	85 «
5.	Gül Baba-forrás	50 «
6.	Török-forrás	— «
7.	Kara Musztafa-forrás	56 «
8.	Rákóczi-forrás	73 «
9.	Névtelen-forrás	— «
10.	Hygiea-forrás	— «
11.	Hungária-forrás	53 «
12.	Attila-forrás	79 «
13.	Juventus-forrás	245 «

A fontosabb források legjelegzetesebb kémiai alkatrészeit a következőkben ismertetem:

Forrás	Összes alkatrészek gr. lit.	Calcium ion	Hidroszénsav ion	Kénsav ion	Szabad szénsav	Kénhidrogén	Szénoxisulfid
Mátyás király	1·8073	0·1944	0·5877	0·3520	0·2288	0·0008	—
Gül Baba	1·9593	0·1960	0·6813	0·3499	0·2743	0·0005	—
Rákóczi	1·9087	0·1963	0·6715	0·3508	0·2225	0·0012	—
Hungária	1·9398	0·2029	0·6234	0·3839	0·2420	—	—
Attila	1·9838	0·1985	0·6032	0·3762	0·3233	0·0018	—
Juventus	1·9546	0·1964	0·6217	0·3579	0·3009	—	0·0034

A Rudas-gyógyfürdő forrásai éppen úgy, mint a Szent Gellért-gyógyfürdőéi, radioktiv mészhydrocarbonátos és sulfátos hévvizet szolgáltatnak.

Balneológiai szempontból igen előnyös az a körülmény, hogy a források vize olyan hőfokú, hogy a fürdésre közvetlenül, hűtés vagy keverés nélkül, felhasználható. Ugyanis a lehűtött vagy kevert ásványvizek bizonyos változásokat szenvednek, amelyek hatóerejüket hátrányosan befolyásolhatják. *Igen figyelemre méltó, hogy a Rudas-gyógyfürdő forrásai rádiumemanáció-tartalom tekintetében nemcsak a fővárosi, hanem az összes hazai fürdők közt első helyen állnak.* Különösen vonatkozik ez a Rákóczi-forrás 108·5 Eman./lit. és az Attila-forrás 80·2 Eman./lit. emanációjára.

A Rudas-gyógyfürdő balneológiai jelentősége igen nagy mértékben emelkedett az 1932. év folyamán végzett mélyfurás eredményeképen, az Attila kénes forrás és a Juventus rádiumos forrás feltárásával. Ezek az értékes források aránylag csekély mélységben végzett fúrással voltak felszínre hozhatók. (Az Attila-forrás 36·80, a Juventus-forrás pedig 43·5 m mélységű fúrás után.) Ennek a két forrásnak kémiai és fizikai tulajdonságai lényegesen eltérnek a régebbi forrásoktól és egymás közt is különböznek. *Az Attila-forrásnak az ad különös jelentőséget, hogy kénhidrogén tartalma* (0·0018 gr. lit.) *sokkal erősebb, mint a régi forrásoké.* Ezenfelül rádium emanációja is jelentékeny, a *Juventus-forrás pedig igen magas színrádium-tartalommal (245×10—12 gr.) bír, sokkal magasabbal, mint a legtöbb hasonló külföldi gyógyforrás vize.* A Juventus-forrás rádiumos vize szivattyúzás és tárolás nélkül közvetlenül jut a kádfürdőkbe, ahol rádiumos termálfürdő alakjában a gyógyulást kereső közönség rendelkezésére áll. A Juventus-forrás vizében jelentékeny mennyiségű szénoxiszulfid is van. Itt jegyzem meg, hogy a Juventus-forrás legutóbb történt kibővítése az eddigi 65 perc/liter vízhozamot 510 perc/literre emelte.

Ez a vízmennyiség a rádiumfürdőknek az eddiginél nyolcszor nagyobb mértékű igénybevételét is lehetségessé teszi.

Általában megállapítható, hogy a *Rudas-gyógyfürdő forrásainak vízhozama a szükségletet bőségesen fedezi.*

A Rudas-gyógyfürdő hévvízforrásainak fürdő alakjában való használata főleg reumás megbetegedések eseteiben (izületi gyulladások, izomreuma, idegzsába, ideggyulladás, idült izzadmányok stb.) indikáltatik. Ezenkívül egyéb megbetegedések kezelésében is felhasználható kisegítő gyógymód gyanánt (az epeutak, az epehólyag, a női nemiszervek, a mellhártya idült gyulladásai, bénulások, egyes idegrendszeri megbetegedések, sérülések maradványai).

Jelentőségben kiemelkedő helyet biztosít a Rudas-fürdőnek a Juventus-gyógyforrás vize, melynek a budapesti hévvizek között s egyébként is egészen egyedülálló tekintélyes rádiumtartalma különleges gyógyhatások kiváltságára alkalmas. Az utóbbi évek pontos orvosi észlelései azt mutatják, hogy különösen nagy sikerrel használható fel magas vérnyomásban, klimaxos panaszokban, szellemi és testi kimerülésben, köszvényben, korai elöregedésben szenvedő betegek kezelése körül.

Az ivókúrára használt Hungária-, Attila- és Juventus-források vize a megfigyelés szerint szintén számos megbetegedés kezelésében használható fel igen jó sikerrel, mégpedig a légutak hurutjai, a húgyutak és vesemedence gyulladása, vesekő és vesehomok, köszvény, bizonyos gyomor- és bélhurutok, hurutos sárgaság, epehólyaggyulladás, a vegetatív idegrendszer bizonyos megbetegedései (tüdőasthma, csalánkiütés, szérumbetegség, szénaláz, exsudatív diathesis, Quinque-féle oedema, vasomotoros nátha stb.), továbbá bélmozgások kóros fokozódása (spasmusok), a gyomorsav fokozott elválasztása stb.).

Orvosi megállapítás szerint a Juventus-forrás rádiumtartalma ivókúra alakjában a rádiumos fürdők hatását nagy mértékben fokozza.

A Rudas-gyógyfürdő balneológiai jelentőségét a fentebb ismertetett adatok alapján röviden tehát abban foglalhatjuk össze, hogy a gyógyfürdő gazdag vízhozamú, alkalmas hőfokú forrásai — egymástól részben eltérő vegyi összetételüknél és fizikai tulajdonságaiknál fogva — eredményes gyógyhatással alkalmazhatók a betegségek különböző eseteiben és a gyógyforrások vizének gyógyhatása és alkalmazási köre az előbb említett különbségek következtében a betegek szervezetéhez képest messzemenően egyéni alkalmazást enged meg.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy a gyógyfürdő egy világvárosnak — mondhatnók — kellős közepén fekszik, továbbá, hogy az újabban föltárt Juventus-forrás vize olyan megbetegedéseknél is sikerrel használtatik, amelyek kezelése eddig külföldi gyógyfürdők látogatását tette szükségessé, tisztán előttünk állanak *azok a szerencsés adottságok, amelyek balneológiai, városépítészeti és idegenforgalmi szempontból szinte parancsolólag megkövetelik ennek a nagyértékű gyógyfürdőnek olyan irányban való fejlesztését, amely szervesen beleilleszkedik fővárosunknak, mint a »fürdők városának« tervszerű kialakításába.*

A Rudas-gyógyfürdő fejlesztésére irányuló intézkedések és törekvések a multban.

Amint előterjesztésemben már említettem, a főváros a fürdők fejlesztése tekintetében, különösen a közelmult évtizedekben, az anyagi lehetőség szabta legszélső határokon mozgó tevékenységet fejtett ki.

Az alábbiakban ismertetni fogom azokat az intézkedéseket és törekvéseket, amelyek speciálisan a Rudas-gyógyfürdő fejlesztését célozzák.

Több mint 30 évvel ezelőtt a székesfőváros törvényhatósága a főváros tulajdonában levő gyógyfürdők és gyógyforrások nagy értékének fokozottabb feltárása és kihasználása céljából egy nagyszabású fürdőépítési program végrehajtását határozta el. Ennek a fürdőépítési programnak egyik része volt a már akkor elavultnak tartott és a budai hídfő környezetébe bele nem illő Rudasfürdőnek új felépítése is. Ez az elhatározás azonban főként városszabályozási és szépészeti, sőt jövedelmezőségi szempontokon alapult. A 305/1908. kgy. számú határozat alapján kialakított fürdőépítési program keretében a Rudasfürdő szerepét az akkori idők felfogásához képest az uszoda és gőzfürdő-jellegnek hangsúlyozása mellett a tisztasági és kényelmi fürdőkre korlátozták.

A régi épületből csupán a műemlék jellegű török rész és az úszócsarnok maradt volna meg, ez utóbbi átépítve és kibővítve. A terv szerint két gőzfürdő-osztály (egy férfi és egy női), 19 kádfürdő és 26 kőfürdő létesült volna. A gyógyszállót mindössze 8—10 vendégszobával tervezték. Létesült volna ezenkívül néhány orvosi és üzemi helyiség.

Az ennek a programnak alapján megtartott nyilvános tervpályázaton *Hültl* Dezső építésztanár terve nyerte el az első díjat. A tervet a főváros kivitelre el is fogadta, azonban a felépítésre a Szent Gellért-gyógyfürdő építkezése körül felmerült nehézségek, majd a világháború miatt nem került sor. Az átalakítás elmaradása majdnem szerencsés körülménynek tekinthető, mert az akkori program szerint végrehajtott építkezés a mai balneológiai követelményeknek már nem felelne meg és feltétlenül igen jelentékeny költséggel járó nagy átalakítást igényelne.

A háborúutáni években a Rudasfürdő újjáépítésének kérdése ismét felmerült.

A főváros tanácsa már 1923-ban foglalkozott a Rudasfürdő kibővítésének kérdésével és 166.684/1923.—XVI. szám alatt kelt határozatában elvileg állást foglalt a Rudasfürdő szállodai részének egy emelet ráépítése útján való kibővítése mellett. Ez a terv azonban fedezet hiánya miatt nem volt megvalósítható.

A törvényhatósági bizottság az 1928. évi május hó 2-án tartott közgyűlésében hozott 442/1928. kgy. számú határozatával felhívta a főváros tanácsát a Rudas-gyógyfürdő igazgatósági épületének lebontására, az épület

területének parkszerű kiképzésére. Ugyancsak ezzel a határozatával felhívta a közgyűlés a tanácsot, hogy a Rudas-gyógyfürdő kazánházának eltávolításával is foglalkozzék.

Az igazgatósági épület lebontása csakhamar meg is történt, a kazánház eltávolítására még azonban nem került sor. A Rudas-gyógyfürdőnek a Szent Gellért-gyógyfürdővel való egyesítése óta a Rudas-gyógyfürdőben kisebb-nagyobb modernizálási munkálatot hajtottak végre. Ezek közé tartoztak a forrásfoglalási munkálatok.

A forrás vízvezető csatornái és a Mátyás király-, Török- és Rákóczi-forrás szakszerű tisztítás és foglalása által ismét elérhető volt a régi vízhozam ; a forrás foglalások láthatóvá tétele és művészi kiképzése a gyógyfürdő szuggesztív hatásának fokozására is alkalmas volt.

Az 1930. év április hó 17-én kelt 21.527/1930.—XI. számú polgármesteri határozat alapján a gőzfürdőben a következő munkákat végezték el : átalakították az előcsarnokot és lépcsőházat, pótolták a gőzfürdő hiányzó előfürdőjét és belső toilettjét, megfelelően áthelyezték és stílusosan kiképezték a dörzsölő helyiségeket és újabb pihenő helyiséget létesítettek.

Az 50.678/1930.—XI. számú polgármesteri határozat alapján az uszoda kisebb átalakításával és a társasfürdő bevezetésével, továbbá megfelelő apróbb belső munkálattal sikerült az uszoda forgalmában bizonyos javulást biztosítani.

A gyógyfürdő elhanyagolt kőfürdői 1929. évben megszűntek és ezek helyett 1933-ban a rádiumos Juventus-forrás vizének felhasználásával új kádfürdőket rendeztek be.

Ebből a fölsorolásból is megállapítható, hogy a főváros illetékes tényezői, a rendelkezésre álló anyagi eszközök korlátolt határai között mindent elkövettek a Rudasfürdő hiányainak kiküszöbölése érdekében. Azonban kétségtelen, hogy efféle kisebb részletmunkákkal a kitűzött célt, vagyis a gyógyfürdőnek nagyvonalú kialakítását nem lehetett elérni.

A Rudas-gyógyfürdő korszerű továbbfejlesztésének újabbi tárgyalására a közvetlen impulzust tulajdonképen a közgyűlés által a városfejlesztési program megállapítására kiküldött külön bizottság állásfoglalása adta meg. A közgyűlés ugyanis, amint köztudomású, a városfejlesztési program megállapítására külön bizottságot küldött ki, amely bizottság első nagyobb témaként a fürdőváros problémáját vette megvitatás alá abból a célból, hogy szabaddá tegye a fürdőügyi probléma megoldását és általános városfejlesztési szempontból a kérdés rendezésének kereteit és irányát megjelölje. Ez a bizottság, amely a legalaposabb és legbehatóbb tanulmányozás és tárgyalás után a fürdőváros problémáját a városfejlesztés követelményeinek szem előtt tartásával letárgyalta, a törvényhatósági tanácshoz előterjesztést tett, amelyben megjelölte az egyes fürdőcsoportok és azokon belül az egyes fürdők, így a Rudas-gyógyfürdő rendeltetését is.

A bizottság az 1933. évi március hó 8-án tartott üléséből előterjesztett javaslatában a Rudas-gyógyfürdő további fejlesztését a következőkben körvonalazta.

A Rudasfürdő egyszerű kivitelű, de orvosi és kényelmi szempontból tökéletesen felszerelt, mintegy 100 szobás gyógyszállóval összekapcsolt, modern gyógyfürdővé alakítandó át olyképen, hogy a mai beépítettség mértékét túl nem lépve és a jelenlegi magasságnál magasabb épületek létesítése nélkül a fürdőberendezés modernizálásával és fizikoterápiás intézet létesítésével éressék el ez a cél.

A jövőbeni fejlődés esetleg szükségessé váló bővítés céljára az úszócsarnok lesz majd felhasználandó.

Az ivókúra problémája szorosan összekapcsolódik a Rudas-fürdő kérdésével, tehát a kettő együtt és egységesen, összefüggően oldandó meg.«

Ami a gyógyfürdő körül sétány és gyógypark létesítését illeti, erre vonatkozólag az volt a bizottság véleménye, hogy »a villamos-forgalomnak a mai helyén való meghagyása mellett a közúti forgalom a Rudas-fürdő elől elvonandó olyképen, hogy az autókat a villamos mellé, a teherforgalmat pedig az alsó rakpartra kell terelni. Ily módon a fürdő előtt már most kialakítható lesz egy kis gyógypark és sétány.

A közgyűlés által a városfejlesztési programm megállapítására kiküldött külön bizottságnak a Rudas-gyógyfürdőre vonatkozó most idézett javaslatot is magában foglaló előterjesztését a székesfőváros törvényhatósági tanácsa 443/1933. szám alatt kelt határozatával elfogadta.

A városfejlesztési program megállapítására kiküldött külön bizottságnak fentiekben ismertetett és mind balneológiai, mind városfejlesztési, illetve közlekedési szempontból a legbehatóbb tanulmányozás után kialakult programmja szolgált később zsinórmértékül a Rudas-gyógyfürdő azon nagyobbszabású átalakításához és kibővítéséhez, amelynek elfogadása érdekében jelen előterjesztésemmel a t. közgyűléshez fordulok.

A gyógyfürdő átalakításának ügyét újabb jelentős lépéssel vitte előre a m. kir. belügyminiszter úr állásfoglalása.

A belügyminiszter úr 211.213/1933.—XV. számú leiratában, amelyet a Rudas-gyógyfürdő gyógyjellegét és közhasználatba vételét engedélyező belügyminiszteri leirattal kapcsolatban intézett a fővároshoz, az Országos Forrás- és Fürdőügyi Bizottság véleményét magáévá téve, utalt arra, hogy a Rudasfürdő jelenlegi állapotában »csak éppen, hogy megfelel azon követelményeknek, amelyek mellett a gyógyfürdő jellegét és közhasználatba vételt engedélyezni lehet.« Megállapította a belügyminiszter úr, hogy itt a főváros legcentrálisabban fekvő, a legnagyobb gyógyhatású vizekkel bőségesen rendelkező, beláthatatlan jövőjű fürdőjéről van szó, amelynek jelenlegi viszonyai tarthatatlanok és az egész fürdő szerkezetében és minden részletében elavult. A hiányok részletes felsorolása után a belügyminiszzer úr ebben

a leiratában arra való utalással, hogy aránylag csekély befektetést igénylő átalakulással olyan gyógyfürdő volna teremthető, amely a Hungária-forrás ivócsarnokával egyesítve világviszonylatban is párját ritkítaná — *felhívta a fővárost, hogy a fürdő elodázhatatlanul szükséges modernizálás tekintetében tegye meg a szükséges intézkedéseket.*

Hivatali elődöm erre a miniszteri leiratra 1933. évi szeptember hó 6-án 223.573/1933—XI. szám alatt tett felterjesztésében kifejtette, hogy a főváros a rendelkezésre álló szerény hitelösszegek felhasználásával a hiányok kiküszöbölése és az intézmény fejlesztése érdekében mindent megtett. Előterjesztésében hivatali elődöm utalt továbbá arra, hogy a főváros kezdeményezésére a fürdőfejlesztési program érdekében az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanácsnak és a Közmunkák Tanácsának közreműködésével megtartott nyilvános tervpályázat pályanyertes terve a Szent Gellért- és Rudas-gyógyfürdők közötti területnek és a Rudas-gyógyfürdőnek és környékének rendezését rendkívül költséges eszközökkel oldja meg és annak megvalósítása az adott gazdasági viszonyok között leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik; ezért a főváros olyan tervnek és programnak elkészítésével foglalkozik, amely a gyógyfürdőhöz fűződő balneológiai és városszépészeti követelmények biztosítása mellett az anyagi szempontokkal is összeegyeztethető.

A Rudas-gyógyfürdő átalakítására és a szükséges hitelösszeg engedélyezésére vonatkozó konkrét előterjesztésem és annak közvetlen előzményei.

A balneológiai és pénzügyi szempontok összeegyeztetésének szem előtt tartásával készült el a Rudas-gyógyfürdő átalakítására vonatkozó program, amelyre a fentebb említett előterjesztésben hivatkozás történt. Ez a program, amelyet valamennyi arra illetékes szerv tárgyalás alá vont és amely — amint már fentebb említettem — a városfejlesztési program megállapítására kiküldött bizottság az előbbiekben ismertetett és a törvényhatósági tanács által elfogadott javaslat alapján készült, már kiindulási pontjában annak az elmellőzhetetlenül szükséges elhatározásnak konzekvenciáját vonja le, hogy a *főváros a Rudasfürdőt, mint az ország legnagyobb rádioaktivitású gyógyforrásával bíró fürdőt, a jövőben mint gyógyfürdőt kívánja fenntartani.*

A Rudas-gyógyfürdő fejlesztésének programja, amelyet hivatali elődöm a székesfőváros törvényhatósági tanácsa elé terjesztett, ebből az alapelvből kiindulva, végrehajtani kívánta tehát mindazokat az átalakításokat és berendezéseket, amelyek a modern fürdőterápia által a gyógyfürdővel szemben felállítható követelményeket — a pénzügyi szempont figyelembevétele mellett — a lehető legteljesebb mértékben kielégítik. A tervezési program röviden a következőkben foglalható össze:

1. A gyógyfürdővel szerves összefüggésben 60—70 szobás gyógyszálló létesítendő, amelynek szobái az épület I. és esetleg lapos tetőzettel ellátva felépítendő II. emeletén nyerhetnek elhelyezést.

2. A gyógyszállóra és az ivókúrára való tekintettel a vendéglő a szükségletnek megfelelően kibővítendő és elsősorban diétás étkezések kiszolgáltatására rendezendő be.

3. A gyógyfürdő rendeltetésszerű használata érdekében gondoskodni kell iszapkezelő-helyiségről és elektroterápiás osztályról.

4. A megszüntetendő népfürdő helyiségei az uszoda bővítésére és a gőzfürdővel való közvetlen összeköttetés létesítésére használhatók fel.

5. A gőzfürdő műemlékjellegű helyiségei változatlanul meghagyandók, az előfürdő, letörlő, fodrász, pihenő és egyéb helyiségek az orvosi és fürdőügyi szempontok figyelembevételével jobb áthelyezésben és csoportosításban képezendők ki.

6. A kádfürdők közül csak a földszínti utcai traktusban levő fürdők tartandók meg, kellően átalakítva. A fürdőkkel kapcsolatban levő orvosi rendelőkről kell gondoskodni.

7. A gyógyfürdővel szorosan összefüggő gyógyforrások ivóforrásai részére a modern balneotechnika fokozott követelményének megfelelően kiképzett és a szállóépülettel fedett kolonád révén összefüggő ivócsarnok létesítendő.

8. Az épület környezetének rendezése olyképen oldandó meg, hogy a szálló csendje biztosíttassék és a fürdő és ivócsarnok körül a lehető legnagyobb területű gyógysétány legyen kialakítható a Dunapart parkszerű kiképzésével.

9. A fürdő kazánháza a tervezésnél úgy tekintendő, mint lebontott rész.

Hivatali elődöm az előbb ismertetett programm alapján az illetékes szakbizottságok — nevezetesen a városrendezési állandó szakbizottság, a közegészségügyi állandó szakbizottság, a városgazdasági állandó szakbizottság, a magasépítési állandó szakbizottság és a főváros fürdőinek ügyeit előkészítő szakbizottság — meghallgatása után előterjesztést tett a törvényhatósági tanácshoz, amely 1933. évi november hó 30-án 935/1933. tvht. szám alatt hozott határozatával elhatározta, hogy a Rudas-gyógyfürdőnek az előterjesztett programm szerint való átépítése céljából szükséges 1 : 200 léptékű vázlatos terveket és hozzávetőleges költségszámítást dr. *Hültl* Dezső műegyetemi tanár, műépítésszel és *Pogány* Móric műépítésszel kívánja a szokásos formák és feltételek szerint elkészíttetni. Egyben kimondotta a törvényhatósági tanács, hogy a tervező tartozik figyelemmel lenni a közgyűlés által a városfejlesztési programm megállapítására kiküldött bizottságnak a 443/1933. számú törvényhatósági tanácsi határozattal elfogadott jelentésében foglaltakra.

Kimondotta továbbá a törvényhatósági tanács, hogy a vázlattervek és költségszámítások elkészülte és ezeknek az illetékes szakbizottságok előtt

való letárgyalása után a Rudas-gyógyfürdő átépítésére vonatkozó végleges kiviteli terv elkészítésére adandó megbízást magának tartja fenn.

Időközben a munkálatokhoz szükséges fedezet kérdésében is kedvező fordulat állott be. Ugyanis a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr a »Budapest-fürdőváros« kérdésével kapcsolatos teendők megbeszélése tárgyában tartott értekezlet során odanyilatkozott, hogy a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete útján hajlandó a fővárosnak a Rudas-fürdő átépítése céljából 900.000 pengő kölcsönt folyósítani.

Mindazonáltal a tervpályázat ekkor még nem volt kiadható, mert a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1934. évi január hó 16-án 418/1934. szám alatt kelt átiratában közölte hivatali elődömmel, hogy a Rudas-gyógyfürdő átépítésével kapcsolatban nem járul hozzá olyan megoldáshoz, amely a Dunaparton a Rudasfürdő mellett elvonuló utat megszűkítené.

Hivatali elődöm az 1934. évi február hó 3-án 11.750/1934.—XI. szám alatt kelt átiratával felkérte a Közmunkák Tanácsát, hogy az előbb említett átiratban közölt álláspontját vegye revizió alá, mert az ehhez az állásponthoz való merev ragaszkodás azt eredményezné, hogy a főváros kénytelen lenne a Rudasfürdőnek szanatóriumjellegű gyógyintézménnyé való átalakításáról lemondani, lévén a gyógyintézménnyé való átalakítás mellőzhetetlen előfeltétele ez a követelmény, hogy a betegek nyugalma céljából megkívánt csend a Rudasfürdő előtti útvonal forgalmának elterelésével biztosíttassék. Ez pedig csak abban az esetben történhetik meg, ha a Rudasfürdő előtti dunai felső rakpart a betegek nyugalmát zavaró kocsiforgalom elől elzárható és a gyógyintézmény céljaira parkká átalakítható lesz. Erre az átiratra, amely a főváros minden illetékes szerve részéről megnyilvánuló kívánságot fejezte ki, a Közmunkák Tanácsa 1934. évi március hó 6-án 1328/1934. szám alatt kelt átiratában válaszolt. A Közmunkák Tanácsa álláspontját oly értelemben változtatta meg, hogy »csak azon esetben zárható el a Rudasfürdő előtt a Dunapart mentén átvonuló út, ha a közlekedés zavartalan lebonyolításáról gondoskodás történt, ami pedig úgy érhető el, ha a Döbrentei-téren észak-dél irányban átvonuló forgalom a hídfőnél aluljáróban vezettetik.«

A Közmunkák Tanácsa által felvetett ez a megoldási mód szükségessé tette annak megállapítását, hogy ilyen megoldás esetén az Erzsébet-hídnak és tartozékainak biztonsága nincs-e veszélyeztetve, azonkívül, hogy a megoldás forrásvédelmi szempontból nem ütközik-e nehézségbe.

A m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr a hídnak és tartozékainak biztonsága tekintetében hozzáintézett felterjesztésre 41.664/1934.—VI. számú leiratában arról értesítette a fővárost, hogy az aluljáró megépítése ellen az Erzsébet-hídnak és tartozékainak biztonsága szempontjából nem tesz észrevételt.

A forrásvédelmi szempontból felmerült aggályok tekintetében nyilatkozattételre felkért m. kir. bányakapitányság azonban helyszíni szemle

megtartása után a m. kir. Földtani Intézet szakközegét is meghallgatva, az 1934. évi július hó 30-án 1788/1934. szám alatt kelt átiratában azt a véleményét nyilvánította, hogy »a kérdéses belső védőterületen belül tervezett út megépítése a közeli forrásokra esetleg nagyfokú veszéllyel járhat és így az kívánatosnak, megengedhetőnek nem mondható«.

A forrásvédelmi szempontokból időközben folytatott további vizsgálódások olyan felfogás kialakulására vezették, amely szerint a forrásvédelmi kívánalmakat egy aluljáró létesítése esetén is megfelelően biztosítani lehet.

A Közmunkák Tanácsa később az aluljáró tervét is elejtette és így lehetőség nyílik arra, hogy a függő kérdés a fürdő érdekeinek megfelelően intéztetik el.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a Közmunkák Tanácsa, bár ezt a kérdést tárgyalás és műszaki előkészítés alá vette, mindezideig végérvényesen állást nem foglalt és így a fővárosnak az az ismert javaslata, hogy a gyógyszálló csendjének és nyugalmának biztosítása érdekében a Rudas-fürdő előtt elterülő útvonal forgalma részben a hegy és a fürdő közötti útvonalra, részben az alsó rakodópartra helyeztessék át, a Közmunka Tanács részéről mindezideig elfogadva nem lett.

A Rácfürdőnek a főváros által az 1934. év folyamán történt megvétele szükségessé tette annak a kérdésnek tisztázását, hogy a megváltozott helyzethez képest a Rudas-fürdő tervezett átalakítása továbbra is kívánatosnak tekinthető-e.

Az ebből a célból 1934. szeptember 27-én, — a megelőző tárgyalások során résztvett szakemberek bevonásával — tartott értekezleten az az álláspont alakult ki, hogy a Rudasfürdő tervezett átalakítását a Rácfürdő megvétele nem befolyásolja és az átalakítási munkálatok az ismert program alapján végrehajtandók. Egyébként a Rácfürdő megszerzése elsősorban azért történt, hogy a főváros ezen a legértékesebb forrásterületen a források további kutatása és kiaknázása körül akadályozva ne legyen.

A Rudas-gyógyfürdő átalakításának kérdését kellően tisztázottnak látva, hivatali elődöm 1934. év december hó 1-én 196.078/1934.—XIII. szám alatt kelt határozatával kiadta a törvényhatósági tanács által annak idején elfogadott tervpályázati felhívást, amelyben dr. *Hültl* Dezső és *Pogány* Móric építészmérnökök felhívattak, hogy a Rudas-fürdőnek a modern balneológia követelményeihez képest való átalakítása céljából a szükséges terveket a nagy vonásokban alább ismertetett előírások szerint készítsék el.

A gőzfürdő műemlékjellegű részei változatlanul meghagyandók. Kívánatos az olyan megoldás, amely a gőzfürdő és az uszoda közvetlen összeköttetését lehetővé teszi. A kádfürdők közül csak a földszinti, utcai traktusban levő fürdők tartandók meg, kellő átalakítással.

Az uszoda medencéje és csarnoka nem változik, de a tetőszerkezetet nyitható üvegtetővel kell megoldani. Az uszodával kapcsolatban nagyobb területű napozó terrasz létesíthető.

Megfelelő orvosi rendelőről, iszapkezelő helyiségről és kisebb elektroterápiás osztályról szerves összefüggésben a fürdőkkel — gondoskodni kell.

A gyógyfürdővel összeköttetésben gyógyszállót kell létesíteni legalább 50 szállodai szobával és megfelelő mellékhelyiségekkel. A szobáknak 70%-a egyágyas, a többi kétágyas. Az összes szobák a legmodernebb szállodai követelményeknek megfelelően készülnek.

Emeletenkint egy-egy office és egy-egy szolgálati szoba létesítendő.

A gyógyfürdő osztályainak a szállodával közvetlen kapcsolatban kell lenniök.

Tervezendő a szálló részére egy előcsarnok, portásfülke és iroda, író- és olvasóhelyiség, két társashelyiség, kellő nagyságú étterem, kávézóhelyiség a hozzátartozó gazdasági helyiségekkel. Az éttermekkel kapcsolatban gondoskodni kell nyári tartózkodás céljaira alkalmas terraszról. A szállót úgy kell megtervezni, hogy a vendégek mind a gyógyfürdőt, mind az ivócsarnokot fedett és fűtött helyiségeken át közelithessék meg.

Megfelelően kiképzett ivócsarnok tervezendő, amelyben a Hungária-, Attila- és esetleg a Rákóczi-forrás kútjai nyernek elhelyezést. A Juventus-gyógyforrást mind az ivócsarnokkal, mind a szállóval a lehetőség szerint összefüggésbe kell hozni. Gondoskodni kell arról is, hogy az ivókúrát tartó betegek, kúrájukkal összefüggő sétájukat esős időben megfelelő fedett sétányon végezhessék.

A fentiekben vázolt tervpályázati felhívás a pályamunkák beadásának határidejét 1935. évi március hó 1-re állapította meg.

A megállapított határidőig mindkét pályázó benyujtotta pályamunkáját,

A bírálóbizottság a benyujtott terveket megbírálta és az 1935. évi április 6-án tartott ülésében olyképen döntött, hogy *dr. Hültl Dezső tervét, amely a másik tervnél megfelelőbb, kiváló és kimagaslóan értékes tulajdonságainál fogva a kivitelre alkalmasnak ítélte.*

A *Hültl*-féle díjnyertes terv szem előtt tartja az építésnek azt a célját, hogy egy olyan gyógyintézmény létesüljön, amely bár egyszerű kivitelű, mindazonáltal balneológiai és kényelmi szempontból a modern igényeket tökéletesen kielégíti. Az építkezés kőlábazattal és nemesvakolatú homlokzattal van tervezve. Az épület e terv alapján magában foglalja a szállodát, az uszodát, az ásványvízüzemet, a gőzfürdőt, a Juventus-kádfürdőket, továbbá az ivócsarnok összes helyiségeit és a gazdasági helyiségeket.

A szálló és uszoda között levő köz beépítése is tervbe van véve és ezáltal a régi fürdőépületek teljesen összefüggő egységes megoldást nyernek, úgy, hogy az uszodát, úgyszintén a gőzfürdőt és ivócsarnokot, valamint az emeleten elhelyezett napozó-terraszt és vendéglőt is mind a szálló vendégei, mind a kívülről bejáró vendégek egyformán használhatják.

A szobák száma összesen 66. Ebből 21 kétágyas szoba, 45 pedig egyágyas. A szobákhoz 13 fürdőszoba és 20 toilette-fülke terveztetik.

Az ivócsarnok, amely az összes ottlevő forrásokat magában foglalja, a gyógyszállóval összefüggően és egységesen van megoldva olyképen, hogy az ivócsarnokot nemcsak a kívülről bejövő ivókúrázók, hanem a szálló vendégei is, zárt folyosókon át közlekedve, a legteljesebb kényelemmel használhatják.

Szerencsésen olvad ebbe a nagyszabású és egységes épületbe az ásványvízüzem is ; a terv szerint lehetségessé válik, hogy a Rudasfürdő rendezetlen környéke egy nagyszabású elgondolás szerint rendeztessék, a régi kazánház lebontható legyen és az egész épület a fürdő jellegének megfelelően parkozott környezetbe kerüljön. Ezáltal biztosítva lesz a gyógyszálló szobáinak csendje és nyugalma és a fürdő és ivócsarnok körül egy nagyobb területen gyógysétány alakítható ki. A szállodai szobák a Dunapartra és a Döbrentei-térre néznek, a jelenlegi platánfákkal beültetett kis díszudvar a maga intim jellegében megmarad.

Az épületben nyer elhelyezést a gőzfürdő. A gőzfürdő legnagyobb értékét, a műemléket képező törökfürdőt a terv a maga eredeti jellegében változatlanul megtartja, csupán a kupoláscsarnok majolika burkolata helyett alkalmaz márványburkolatot. A gőzfürdő régi öltözői kibővített megfelelő helyiségekbe kerülnek ; lehetővé tétetik az is, hogy a gőzfürdőt használó közönség az uszoda vízmedencéjét is használhassa.

A terv szerint gondoskodás történik a szállodával kapcsolatban megfelelő kisebb éttermekről, kávézó helyiségekről, gazdasági helyiségekről, konyháról és személyzeti helyiségekről. Elhelyezést nyer 20 darab Juventus kádfürdő gazdaságos, mindamellett díszes kivitelben és közelükben nyer elhelyezést egy kisebb iszapkezelő is.

Az utóbbi években mind nagyobb jelentőségre emelkedő ivókúra céljaira nagyszabású fedett ivócsarnok készül, megfelelő nyilt és fedett sétányokkal.

Az épület központi fűtése az uszodaépületben elhelyezett gáztüzelésű kazánok útján történik, ami azzal az előnnyel jár, hogy ezáltal a fürdő környéke megszabadul a korom- és füsképződéstől és kiküszöbölhető az előnytelen esztétikai hatást okozó magas kémény is.

E helyütt még röviden kitérek az ásványvízüzem épületének átalakítására.

Mivel az autonómia ismételten állást foglalt abban a tekintetben, hogy a jelentékeny tőkebefektetéssel létesített és a nagyközönség érdekében jótékonyan ható árszabályozó tevékenységet kifejtő ásványvízüzemet a főváros saját kezelésében fenn kívánja tartani, szükséges volt arról gondoskodni, hogy a Rudas-gyógyfürdő átalakítási munkálataiba az ásványvízüzem épületének külső kijavítása és rendbehozatala is bekapcsoltassék.

Az ásványvízüzem épülete a terv szerint mintegy 40.000 pengő költséggel olyan módon lesz külsőleg átalakítva és homlokzatilag egységesen kiképezve, hogy az egész épületkomplexumba való beilleszkedése architektonikus szempontból kifogástalanul biztosíttatik.

Egyébként a tervezett egységes homlokzati kiképzés az ásványvízüzemnek esetleges bérbeadását, vagy megszüntetését semmiképen sem befolyásolja.

*

A magasépítési ügyosztály az elfogadott tervre vonatkozólag hozzám tett jelentésében kimutatta, hogy a légköbméter alapján megállapított költségszámítás szerint

az építészeti munkák összege körülbelül	1,100.000 P
a központi fűtés csővezetékeinek és a fűtőtesteknek költsége körülbelül	200.000 «
az előre nem látható kiadások összege pedig körülbelül	50.000 «
a felmerülhető költségösszeg tehát összesen ..	1,350.000 P-t

fog kitenni. Ez az összeg a berendezés költségeit nem foglalja magában.

A bírálóbizottság döntése alapján megfelelő szakbizottsági előkészítés után 1935. évi április hó 11-én előterjesztést tettem a t. közgyűléshez a Rudas-gyógyfürdő átalakítási munkálatainak elrendelése és erre a célra a 21 millió pengős beruházókölcsön terhére 1,350.000 pengő költségösszeg engedélyezése iránt. Egyben felhatalmazást kértem, hogy dr. *Hültl* Dezső műegyetemi tanárt 1 : 200 méretarányú vázlattervek, továbbá 1 : 100 méretarányú tervezet és a részletes költségvetés elkészítésével megbízhassam. A t. közgyűlés az 1935. évi április hó 12. napján 206/1935. kgy. szám alatt hozott határozatával előterjesztésemhez hozzájárult. A közgyűlésnek ezt a határozatát a m. kir. belügyminiszter úr 117.283/1933—V. sz. alatt kelt leiratában azzal a megjegyzéssel hagyta jóvá, hogy a 21 millió pengős beruházókölcsön keretében a Rudasfürdő bővítésére és modernizálására csak 1,325.000 pengő fedezet biztosíttatott, tehát ha a tervbevett munkálatok ennek az összegnek keretében megvalósíthatók nem lennének, a felmerülő költségtöbbletről a székesfővárosnak külön kell gondoskodnia.

Minthogy a magasépítési ügyosztálynak ez év február havában hozzám tett jelentése szerint a terv időközben elkészült részletes költségvetése az említett összegnél magasabb összeget tesz ki, megbíztam a magasépítési ügyosztályt a tervek és a költségvetés olyan irányú redukálására, hogy az előbb említett hitelkeret betartható legyen. A magasépítési ügyosztály a kérdésnek a tervező építész bevonásával történt alapos áttanulmányozása után arra a megállapításra jutott, hogy az *1,325.000 pengős hitelkeret betartása a bemutatott és elfogadott tervek alapján nem lehetséges, de nem is kívánatos, mert csak a tervet hátrányosan befolyásoló módosításokkal és esztétikai hatások rovására lehetne a költségvetést redukálni.* A magasépítési ügyosztály bizonyos — a terv sérelme nélkül keresztülvihető — kiviteli egyszerűsítések és egységárredukciók végrehajtása után az *építési költségeket 1,900.000 pengőben állapította meg.*

Az ezt az 1,900.000 pengős végösszeget eredményező részletes költségvetés összeállítása a következő:

	Pengő
1. Építészeti munkák	1,068.000
2. Gépészeti munkák	487.000
3. Ivócsarnok átalakítása	130.000
4. Honoráriumok, hatósági díjak	115.000
5. Előre nem láthatókra	100.000
Összes építési költség (berendezés nélkül)	**1,900.000**

Az építészeti (1), gépészeti (2) munkáknak és a ivócsarnok (3) építészeti munkáinak részletezése a következő:

1. Építészeti munkák:

	Pengő
I. *a)* Bontási munka	50.000
b) Föld-, kőműves- és lehelyező munka	222.000
c) Vasbeton munka	144.000
II. Ácsmunka	14.000
III. Szigetelőmunka	23.000
IV. Bádogosmunka	40.000
V. Asztalos-, lakatos-, mázolómunka	140.000
VI. Üvegesmunka	21.000
VII. Kőfaragómunka	90.000
VIII. Padlóburkolómunka	81.000
IX. Üvegburkolómunka	15.000
X. Különleges falburkolómunka	14.000
XI. Gummipadlómunka	60.000
XII. Vászonredőnymunka	4.000
XIII. Felirati munka	2.000
XIV. Vasszerkezeti munka	90.000
XV. Szobafestőmunka	12.000
XVI. Kőszobrászmunka	15.000
XVII. Műkőmunka	3.000
XVIII. Víztartányok	28.000
Összesen	**1,068.000**

2. Gépészeti munkák:

A) Vízvezeték és csatornázási munkák:	Pengő
a) Juventus-forrásvízzel kapcsolatos berendezések	19.000
b) szállodaépület, thermál és vízvezetéki és csatornázási munkálatai	96.000
c) uszoda és ásványvízüzem épületek vízvezetéki és csatornázási munkálatok	36.000
d) ivócsarnok vízvezetéki és csatornázási munkálatai	8.000
e) külső csatornázási és előre nem látható munkák	16.000
Összesen	**175.000**

B) Villanyszerelési munkák részletezése:

	Pengő
a) elektromos művek csatlakozása	7.000
b) világítás	43.000
c) erőátvitel	16.000
d) gyengeáramú berendezés	16.000
e) villámhárító	2.000
f) világítótestek	20.000
g) mellékmunkák	1.000
Összesen	**105.000**

C) Felvonók:

	Pengő
a) szállodai személyfelvonó 4 személy	6.500
b) betegfelvonó 4 személy részére és betegkocsi részére	8.000
c) ételfelvonó	2.500
Összesen	**17.000**

D) Fűtési vezetékek költségei:

	Pengő
a) kazánbővítés	13.000
	11.000
b) ivócsarnok	19.000
c) szálló és fürdő (Gépterem)	99.000
d) úszócsarnok	18.000
e) ásványvízüzem	10.000
f) előre nem láthatók, tervezés, művezetés és adminisztrációs költségek	20.000
Összesen	**190.000**

A gépészeti munkák (A—D) összesen **487.000**

3. Az ivócsarnok építészeti munkái:

	Pengő
Föld-, kőműves- és elhelyező, valamint bontási munka	17.000
Vasbetonmunka	14.000
Szigetelőmunka	7.000
Bádogosmunka	14.000
Asztalos-, lakatos-, mázolómunka	23.000
Üvegesmunka	40.00
Kőfaragómunka	29.000
Padlóburkolómunka	13.000
Szobafestőmunka	1.500
Szobrok	7.500
Összesen	**130.000**

A költségvetés 1,900.000 pengős végösszegében nem foglaltatnak az új fürdő- és szállodai berendezések költségei. Ezek a költségek a székesfőváros gyógyfürdői és gyógyforrásai központi igazgatóságának számítása szerint 300.000 pengőt tesz ki, amelynek részletezése a következő:

	Pengő
a) szállodai vendégszobák berendezése	175.000
b) társashelyiségek «	25.000
c) orvosi helyiségek «	10.000
d) szolgálati helyiségek «	8.000
e) fürdő «	28.000
f) vendéglő «	38.000
g) ivócsarnok «	10.000
tervezési munkák	6.000
Összesen	**300.000**

Az előbb kimutatott építési költségvetési végösszeg 1,900.000 pengő és a berendezésekre felvett 300.000 pengő együttes összege, azaz 2,200.000 pengő *képezi tehát teljes összegét azoknak a költségeknek, amelyekkel a Rudas-gyógyfürdőnek az elfogadott terv szerint való átalakítása jár.*

*

Tisztelt Közgyűlés! A Rudas-gyógyfürdő átalakításának kérdése a jövedelmezőségi szempontok ismerete nélkül nem teljes; ezért részletes jövedelmezőségi számításokat végeztettem, amelyeket az alábbiakban ismertetek. Hogy a 2,200.000 pengős beruházás pénzügyi eredménye kitűnjék, szembeállítom az átalakítás végrehajtása után várható bevételi és kiadási tételeket az 1936. évi költségvetési előirányzat megfelelő tételeivel. Az összehasonlítás eredménye lesz egyúttal a 2,200.000 pengős beruházás eredménye.

Mindenekelőtt vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy az építkezés végrehajtása esetén hogyan alakulnak *a szállodai* bevételek és kiadások.

A szállodai bevételek.

A szállodai szobák napi bevétele 100%-os foglaltság esetén a következő volna:

			Pengő
21 kétágyas szoba	à 10 P	=	210
25 egyágyas «	à 6 «	=	150
20 « «	à 5 «	=	100
13 fürdőszoba, mint többlet	à 3 «	=	39
20 toilette-tülke, mint többlet	à 1 «	=	20
Összesen			**519**

	Pengő
Az évi bevétel a szállodai szobák után 100%-os foglaltság mellett	189.435
Minthogy azonban reálisan 60%-os foglaltságra lehet csak számítani, a szobák után előirányozható lesz évi	113.661
Ehhez járulnak még kisebb szállodai bevételek	1.339
A szállodai bevételek tehát évenkint	**115.000**

Ezzel szemben a szállodai kiadások alapulvéve a Szent Gellért-szálló hasonló kiadásait — a következőképen alakulnak:

Szállodai kiadások.

	Pengő
1. Személyzet	26.000
2. Fűtés (7500 m³ à 40 kal. 16 óra 200 nap)	8.000
3. Világítási költségek	6.000
4. Vízfogyasztás	2.000
5. Mosás (30.000 kg à 20 fillér)	6.000
6. Tisztogatószerek, anyagok stb.	1.500
7. Bútor, fehérnemű fenntartás pótlás	10.000
8. Épületkarbantartás (többlet)	5.000
9. Általános költségek, biztosítás, telefon, propaganda stb.	10.500
Szállodai kiadások évenkint összesen	**75.000**

A fürdő bevételei.

A *fürdő* bevételei minden kétséget kizáróan jelentékenyen emelkedni fognak. Szem előtt tartva az újabban modernizált fürdők látogatottságában beállott emelkedések arányszámát, a gőzfürdő jövőbeni bevételei az eddigihez képest 15%-kal, a kádfürdő bevételei 50%-kal, az uszoda bevételei 10%-kal és az egyéb fürdőbevételek 50%-kal magasabbra becsülhetők.

Ezek szerint a bevételek számszerűen a következőképen alakulnak:

Bevételek	1936. évi költségvetési előirányzat szerinti bevétel	Átépítés után várható bevétel
	pengő	
Gőzfürdő	81.000	93.150
Kádfürdők	45.000	67.500
Uszoda	75.000	82.000
Egyéb fürdőbevétel	10.500	15.750
Összesen	**211.500**	**258.400**

A fürdő kiadásai.

A fürdőüzem sem az épület méreteiben, sem berendezésében lényegesen nem bővül. Ennek folytán a 8000 pengőre becsülhető fűtési többleten és 10.000 pengős orvosi kiadáson felül egyéb kiadástöbblet nem várható.

Az előbb felsorolt szállodai bevételek összegét és a várható fürdőbevételek összegét behelyettesítve az 1936. évi költségvetési előirányzat megfelelő tételeinél, *az átépítés után várható bevételek az 1936. évi költségelőirányzat bevételével összehasonlítva* a következőképen alakulnak:

Bevételek	1936. évi költségvetési előirányzat szerinti bevétel	Átépítés után várható bevétel
	pengő	
Gőzfürdő	81.000	93.150
Kádfürdők	45.000	67.500
Uszoda	75.000	82.000
Egyéb fürdőbevétel	10.500	15.750
Szálló	8.500	115.000
Étterem	—	10.000
Bérleti díjak	2.200	3.000
Különfélék	7.500	7.500
Forgalmiadó	300	300
Összesen	**230.000**	**394.200**

Ami a kiadások ugyanilyen módon való összehasonlítását illeti, az eddig említett többletkiadásokon kívül *figyelembe kell venni az új beruházásokra vonatkozó leírásokat is.* Figyelembevéve a fővárosnál a vagyonértékelés és leírás körül követendő irányelvekre vonatkozólag kiadott hivatalos tájékoztatót, a középértékek beállításával a következő évi leírásokat kell keresztülvezetni :

	Pengő
a) 1,348.500 P építési költség után 100 év élettartamot felvéve 1%	13.485
b) 551.500 P hálózati (vízvezeték, fűtés, elektromos) után 40 év élettartamot felvéve 2·5%	13.787
c) 300.000 P bútorberendezési költség után 40 évi élettartamot felvéve 2·5%	7.500
Évi leírás összesen	**34.772**

Ezek szerint az előbbi módon végrehajtott behelyettesítések *után a kiadások az 1936. évi költségvetési előirányzattal összehasonlítva* a következőképen alakulnak :

Kiadások	1936. évi költségvetési előirányzat szerinti kiadás	Átépítés után várható kiadás
	pengő	
Személyi	41.790	41.790
Dologi	220.766	220.766
Fűtési többlet (fürdő)	—	8.000
Szállodai többletkiadás	—	75.000
Orvosi többletkiadás	—	10.000
Leírás	—	34.772
Összesen	**262.556**	**390.328**

A beruházás eredménye tehát a következőképen alakul :

a) *A tőketörlesztés és kamatszolgáltatás terhét figyelembe nem véve :*

Minthogy az átépítés után várható bevétel az előbbiek szerint 394.200 pengő és az átépítés után várható kiadás 390.328 pengő, *a tőketörlesztés és kamatszolgáltatás terhét figyelembe nem véve, évi 3872 pengő üzleti fölösleg volna várható.*

Mivel az 1936. évi költségvetési előirányzat szerint a folyó költségvetési évben 32.556 pengő hiány van előirányozva, a várható üzleti fölösleg összege, hozzáadva az 1936. évi költségvetésben előirányozott és az átépítés folytán eltűnő hiányhoz, a 3872 pengő + 32.556 pengő = *36.328 pengő jelentené azt az évi nyereséget, amelyet az építés folytán a fürdő és szálló forgalma után, a tőketörlesztés és kamatszolgáltatás terhét figyelembe nem véve,* a mai állapothoz képest *várni lehet.* Ez a bevételi növekedés csak a fürdőre és szállóra vonatkozik. Azonban az ivócsarnok átalakítása szintén bennfoglaltatik az előirányzott 2,200.000 pengős beruházási összegben, így tehát az ivócsarnoknak a kiadások emelkedése nélkül várható bevételi emelkedését is mint nyereséget az egész beruházás javára kell írni. Az ivócsarnok bevételének emelkedése 20%-ra (71.200 pengőnek 20%-a), vagyis 14.240 pengőre becsülehető. Mivel ez a — kiadás megnövekedése nélkül — várható bevételi emelkedés is az átalakítások folytán áll elő, azt a fentebb kimutatott 36.428 pengőhöz hozzá kell adnunk, hogy az egész 2,200.000 pengős beruházás okozta nyereséget megkapjuk. A két összeg 36.428 + 14.240 = *évi 50.668 pengő mutatja tehát azt a hasznot, amellyel a tőketörlesztést és kamatszolgáltatást figyelembe nem véve* a mai állapothoz képest *a 2,200.000 pengős befektetés jár.*

Pontosabb áttekinthetés és további összehasonlítás végett itt újból kiemelem a fentiekben közölt azt a három adatot, amely a rentabilitás kérdését megvilágítja.

A tőketörlesztés és kamatszolgáltatás terhét figyelembe nem véve, a tervezett átalakítás végrehajtása után:

1. a Rudas-gyógyfürdő és szálló mérlege az 1936. évi költségvetésben előirányzott 32.556 pengő deficittel szemben *3872 pengő nyereséget mutatna ki;*

2. amiből következik, hogy az átalakítás végrehajtása csak a Rudas-fürdőre és szállóra vonatkoztatva a mainál (az ivócsarnok bevételi emelkedése nélkül) 3872 pengő + 32.556 pengő = *évi 36.428 pengővel kedvezőbb eredményt hozna létre.*

3. az átalakítás folytán az ivócsarnok bevételeinek emelkedését is nyereségként számítva a *2,200.000 pengős befektetés a maga egészében* a mai állapothoz képest *összesen* 36.428 pengő + 14.240 pengő = *50.668 pengő hasznot eredményezne.*

b) *A tőketörlesztés és kamatszolgáltatás terhét figyelembevéve:*

Természetesen *más képet kapunk, ha számításba vesszük a tőketörlesztés és kamatszolgáltatás terhét.*

A beruházandó 2,200.000 pengő után ugyanis az évi tőketörlesztés és kamat kereken 183.000 pengő lenne. *Ha tehát a tőketörlesztést és kamatot is figyelembe vesszük, akkor a felsorolt három adat a következőképen változnék meg:*

1. a Rudas-gyógyfürdő költségvetésében a *deficit:* + 3872 pengő, — 183.000 pengő = *179.128 pengő lenne:*

2. magára a Rudas-gyógyfürdőre és szállóra vonatkoztatva (az ivócsarnok nélkül) az átalakítás a mai állapothoz képest: + 36.428 pengő — 183.000 pengő = *évi 146.572 pengő ráfizetéssel járna:*

3. az ivócsarnok eredményét is magábanfoglaló és a fentebb 3. pontban említett 50.668 pengő nyereség eltűnnék és helyette *a 2,200.000 pengő befektetés végeredményeképen* a mai állapothoz képest: + 50.668 pengő — 183.000 pengő = évi *132.332 pengő ráfizetés mutatkoznék.*

Itt meg kell azonban jegyeznem, hogy a székesfőváros községi háztartása és a kezelésében levő intézmények és üzemek 1936. évi költségvetésének megállapítása ügyében hozott 600/1935. kgy. számú határozat III. rész 5. pontjában a közgyűlés kimondotta, hogy »a székesfőváros gyógyfürdői és gyógyforrásai elnevezéssel működő önálló vagyonkezelésű intézmény további intézkedésig mentes a részére átadott vagyon és kölcsön törlesztő- és kamatszolgálata alól.«

Minthogy a közgyűlésnek ez a határozata a Rudas-gyógyfürdőnek most szóbanforgó átalakításával járó beruházókölcsönre is vonatkoztatható lesz, magának az üzemnek mérlegében ezek szerint a kölcsön tőketörlesztő és kamatszolgálatához szükséges évi 183.000 pengő nem fog teherként jelentkezni.

Természetesen az évi 183.000 pengő tőke- és kamatszolgáltatás ez esetben közvetlenül a községi háztartás terhére esnék.

Tisztelt Közgyűlés!

A fentiekben részletesen ismertetett jövedelmezőségi számítás eredménye szerint a Rudas-gyógyfürdő átalakítását tehát nem lehet jövedelmező beruházásnak tekinteni, mert amint láttuk, a befektetés eredménye a 2,000.000 pengő beruházási tőke törlesztését, illetve a beruházási tőke utáni kamatszolgáltatást nem biztosítja.

Ennekfolytán a Rudas-gyógyfürdő átalakítását *csak* a jövedelmezőség szempontjából nem is lehetne megokolni.

Nézetem szerint azonban — amint erre előterjesztésem során már többízben is utaltam — a Rudas-gyógyfürdő korszerű átalakításának kérdését nem lehet a jövedelmezőségi szempontokon kívül felmerülő egyéb, magasabbrendű szempontok figyelmen kívül hagyásával elbírálni.

A fővárosnak, mint közületnek kétségtelenül vannak a köz iránt jelentkező, erkölcsi súllyal bíró olyan kötelezettségei, amelyeket nem lehet, illetve a főváros fejlődése szempontjából nem is szabad az anyagi vonatkozások függvényeként kezelni.

Ezekből a kötelezettségekből folyó feladatok közé tartozik véleményem szerint minden bizonnyal a Rudas-gyógyfürdő átalakítása is.

Előterjesztésem során többízben hivatkoztam azokra az okokra, amelyek a Rudas-gyógyfürdő átalakításának ügyét a főváros legsürgősebben

megoldandó feladatainak körébe utalják. Ezeket röviden a következőkben foglalom össze :

1. A Rudas-gyógyfürdő fejlesztése, tekintettel a nagyszerű természeti adottságainkra, fontos balneológiai érdek és mint ilyen a fürdővárosi jelleg kidomborításának egyik mellőzhetetlen előfeltétele.

2. Mind a főváros egészségügyi szempontjából, mind idegenforgalmi szempontokból szükséges és régóta hangoztatott kívánság megvalósítását jelenti a fürdőnek fokozottabb jellegű gyógyintézménnyé való kialakítása.

3. Ugyancsak idegenforgalmi vonatkozásokkal is bíró városfejlesztési és esztétikai okok szükségessé teszik, hogy a főváros egyik legexponáltabb helyén fekvő ez a gyógyfürdő méltó és megfelelő kiképzést nyerjen.

Ha ezekhez, a gyógyfürdő átalakítását megkövetelő, hogy úgy mondjam pozitív szempontokhoz hozzávesszük azt a két negatívumot, hogy

1. a Rudas-gyógyfürdő mai állapotában semmiesetre sem tartható fenn és viszont

2. kisebb tatarozási munkákkal nem lehet olyan jókarba helyezni, hogy egyrészről rendeltetésének megfeleljen, másrészről városképi szempontból elfogadhatóan illeszkedjék bele a budai Erzsébet-hídfő környezetébe, — nyilvánvaló, hogy az átalakítás kérdésének eldöntésénél a jövedelmezőségi szempontok nem praevaleálhatnak — ami természetesen nem jelentheti azt, hogy ne törekednének a gyógyfürdő jövedelmezőségének a legészszerűbb üzemviteli terv betartása mellett, megfelelően intézkedések megtételével való fokozására.

Az előadottakra való tekintettel, tehát úgy vélem, hogy helyes úton járok akkor, amikor a Rudas-gyógyfürdő átalakításának kérdését, — amely mellett, amint előadtam, a felügyeleti hatóság is igen határozottan állást foglalt — *mint egy közhasznú, jelentékeny városfejlesztési és idegenforgalmi vonatkozásokkal is bíró egészségügyi intézmény fenntartásának, illetve fejlesztésének kérdését fogom fel* és ezen az alapon az átalakítási munkálatok végrehajtásának, illetve az ehhez szükséges költségösszeg engedélyezésének ügyét az átalakítandó intézmény jövőbeni jövedelmezőségétől függetlenítve terjesztem a t. közgyűlés elé, annál is inkább, mert az átalakításra előirányzott összeg jelentékeny része olyan városszépészeti és műemlékrestaurálási munkálatok céljaira szolgál, amely munkálatok elvégzésének szükséges a fürdőnek balneoterápiai célokra való alkalmasabbá tételétől függetlenül is jelentkeznék.

Minthogy az előadottak alapján határozott meggyőződésem, hogy a Rudas-gyógyfürdő átalakítása az ismertetett körülmények és a várható következmények mellett fővárosunknak és fővárosunk lakosságának jól felfogott érdekében áll, tisztelettel kérem a t. Közgyűlést, hogy

1. méltóztassék a Rudas-gyógyfürdő átalakítására és kibővítésére vonatkozó részletes tervezetet és költségvetést elfogadni és tudomásul venni,

hogy a Rudas-gyógyfürdő átalakítására és kibővítésére szükséges költségösszeg a berendezés költségeivel együtt 2,200.000 pengőt tesz ki;

2. méltóztassék ehhezképest a 206/1935. kgy. számú határozattal a Rudas-gyógyfürdő átalakítására és kibővítésére a 21 millió pengős beruházó kölcsön terhére már engedélyezett és a m. kir. belügyminiszter úr által 1,325.000 pengőben megállapított költségösszegen kívül ugyanezekre a munkálatokra és az intézmény berendezési költségeire a felveendő beruházó kölcsön terhére még 875.000 pengőt engedélyezni, végül

3. méltóztassék engem a szükséges további intézkedések megtételére fölhatalmazni.

A t. közgyűlés határozatát felsőbb jóváhagyás céljából a m. kir. belügyminiszter úrhoz kell felterjeszteni.«

*

Ez az előterjesztés a székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1936. évi május hó 6-i közgyűlése napirendjére volt kitűzve, azonban a közgyűlés előtt megtartott pártközi értekezlet döntése alapján a közgyűlés napirendjéről levették, mert *egyetlen párt sem kívánta vállalni a felelősséget, a főváros anyagi helyzetére való tekintettel, olyan többmillió pengős beruházásért, amely már az előzetes számítások alapján is csak ráfizetéses üzeme lenne a fővárosnak.*

A tájékozatlan közvélemény előtt azonban ez a változás könnyen azt a hitet kelthetné, mintha a székesfőváros a Rudasfürdő értékes gyógyvizeit nem kívánná teljes mértékben hasznosítani és az arra rászoruló nagyközönség számára könnyen hozzáférhetővé tenni.

Ennek az álláspontnak az érvényesítése azonban balneológiai és fürdőpolitikai szempontból szinte egyenlő a lehetetlenséggel.

Volt idő, miként láttuk, amikor az évszázadok óta elismert gyógyító erejű Rudasfürdőt a hivatalos körök *kizárólag tisztasági fürdővé* akarták degradálni. Ez még a rádioaktivitás felfedezésének időpontja előtt volt. Szinte érthetetlennek találhatták az akkori orvosok, hogy miért tapasztalhattak a betegek bizonyos fajta betegségeknél — a Rudasfürdő vizeinek fürdés, vagy ivókura alakjában való felhasználás után — oly nagymérvű gyógyhatást, mikor ennek a gyógyhatásnak alapokát a vegyészeti analizisek nem tudták megtalálni. Hajlandók voltak a tudomány csalhatatlanságára esküvő régi orvosok ezeket a gyógyhatásokat egyszerűen az autoszuggesztió alapján magyarázni.

A rádioaktivitás felfedezése *új korszakot* jelentett a balneológiában és a betegeknek, valamint a gyógyforrások iránt továbbra is bizalommal viseltető orvosoknak tisztán empirikus megállapításait az új felfedezések immár tudományosan is alátámasztották. Ma már tudjuk, hogy a Rudasfürdő hévvizeinek rádioaktivitása részben rádiumemanációs, részben szinrádiumtartalmú. Ismét új felfogás vált úrrá a Rudasfürdő hasznosítása

terén s a szakemberek örültek, hogy az átépítés elsietésével nem teremtettek hátrányosan adott helyzetet.

Így alakult ki azután az első elgondolások módosításával, *a teljes újjáépítés nagy terve.* A Rudasfürdő halhatatlan újjáépítőjének és fellendítőjének, *Szokoli Musztafa* pasának, 1566. körül városrendezési problémák még nem okoztak gondot, amikor híres »zöld oszlopos« fürdőjét közvetlenül a Gellérthegy szikláinak mentén és a Duna partján, az arra vezető fontos közlekedési útvonal közelében, építette meg.

A modern városrendezésnek azonban számolnia kell a közlekedés fokozottabb követelményeivel is. Kétségtelen, hogy azon a szűk területen, amely az Erzsébet-híd budai hídfőjének déli oldalán fekszik, csakis olyan gyógyfürdő és gyógyszálló-üzem lehetne rentábilis, amely minden rendelkezésére álló helyet hasznos építkezésekkel tölt be. Kétségtelen az is, hogy mivel horizontálisan csak igen korlátozott terület áll rendelkezésre, a rentábilis hasznos építkezés csupán vertikálisan, tehát felfelé, több emeletnek a ráépítésével válnék gazdaságossá. Ez azonban annyira elrontaná a Szent Gellérthegy, a Szent Gellért-szobor és a tabáni völgy képét, hogy ma, *amikor a hasznossági szempontokat, a városrendezési és a városszépítési szempontokkal kell összeegyeztetni, nem volna helyes ezen a szűk területen monumentális magasságú épületet emelni, városrendezési és városesztétikai szempontból.*

A *balneológiához nem értők* még azt a megoldást is lehetségesnek tartják, hogy a Rudasfürdőt teljesen megszüntetve a *Rudasfürdő gyógyvizeit felvezetik a Tabánba* és valahol ott építenék meg a modern gyógyfürdőt és gyógyszállót.

Ez a megoldás azonban nem ilyen egyszerű. A Rudasfürdő *rádiumemanációt tartalmazó vizeit nagyobb távolságra elvezetni, a rádiumemanációtartalom veszélyeztetése nélkül, nem lehetséges.* Helyénvaló elgondolás az, hogy a Rudasfürdő kevéssé gazdaságos építkezése helyett a Tabánban sokkal rentábilisabb körülmények között építtessék fel az új székesfővárosi gyógyfürdő, rentábilisan épített gyógyszállóval, mert ott elegendő terület állana erre a célra rendelkezésre, *arra azonban balneológiai szempontból gondolni sem lehet, hogy a Rudasfürdő forrásainak vizét oda felvezessék. Erre a célra részben a mai Szent Imre-fürdő hévvizeinek a felhasználása, részben esetleg az új források által nyerhető hévvíz alkalmazása jöhet csupán számításba.*

*

A régi méretű és felhasználású Rudasfürdő sorsa ilyen módon meg van pecsételve. Azonban ha ezen a területen mellőzzük is a szállodaépítkezést, *annál erősebben kell áldozni a fotrrások vizének ivókúra alakjában való hasznosítására, továbbá a rádiumos gyógyfürdők szaporítására.*

A Rudasfürdő rádiumos forrásvizei ugyanis *nem a reumatikus megbetegedések gyógyítására jön elsősorban számításba,* tehát könnyen mellőzni lehet azt a balneológiai szempontot, hogy az ilyen betegek — éppen nehéz

mozgásuk következtében — közvetlenül a gyógyszállóval kapcsolatos fürdőket használhassák. A Rudas-fürdő forrásainak gyógyhatását igénybevenni szándékozó betegek *könnyen mozoghatnak és így nem okvetlenül szükséges őket magában a fürdőben elszállásolni.*

Ennélfogva a Rudasfürdő mai területét kiválóan lehetne felhasználni, a szállodai elhelyezés szempontjainak figyelembevétele nélkül, szinte kizárólag *ivókurára és főleg a regeneráló erejű rádiumos fürdőkre.* Amikor a Juventus forrást feltárták és a székesfőváros rádiumos kádfürdőket rendezett be annak vizével, — természetesen a helyszűke miatt csak igen kis mértékben — *ezeknek a kádfürdőknek a forgalma annyira megnövekedett, hogy ma már 6—8 héttel előbb kell jelentkeznie annak, aki rádiumos kádfürdőt kíván igénybevenni.*

Véleményem szerint ez a tapasztalati tény, valamint az ivó-források igénybevételének további kiépítése adja meg a mai Rudasfürdő jövőjének képét. Ennek megfelelően felmerülhet az az elgondolás is, hogy *a műemlék-számba menő törökmedencét rádiumemanáció tartalmú forrásvízzel kellene megtölteni és ezáltal a Rudas-fürdőből megőrizhető fürdőrész kiváló rádiumemanációs inhaláló. fürdő is lehetne.* Természetesen ugyanakkor szaporítani kellene a színrádium tartalmú Juventus-gyógyforrás vizét felhasználó *rádiumos kádfürdők* számát is

Egy ilyen rádiumos gyógyfürdőüzem, valamint a gyakorlatibb szempontok szerint átalakított ivókurázó helyek, esetleg diétikus étkezéssel és más kisegítő gyógymódokkal kapcsolatosan, nemcsak hogy nem lenne deficites üzem, hanem ellenkezőleg: minden valószínűség szerint a székesfőváros egyik legjövedelmezőbb üzemévé nőhetné ki magát. A Szent Imre-fürdő és a Tabán új forrásainak hévvizei felhasználásával pedig fel lehetne építeni azt *a különösen mozgási szervek megbetegedéseinek gyógyítására* szolgáló új gyógyfürdőt és gyógyszállót, amely nem a luxusigények kielégítésére, hanem elsősorban a betegek gyógyítására szolgál és amely Budapest fürdőváros további kialakításának a magvát jelenthetné.

A fentemlített új elgondolást nagyban alátámasztja a Juventus-forrás kibővítése, amely teljes sikerrel járt.

VIII.

A Juventus-forrás sikeres kibővítése és a Rudasfürdő átalakításának újabb tervei.

Amikor még a Rudasfürdő teljes újjáépítésének a tervét nem ejtették el, *Bánlaky* Géza, Budapest Székesfőváros Gyógyfürdői és Gyógyforrásai központi igazgatója 1936. évi február hó 11-én a következő előterjesztést intézte a polgármesterhez:

»Méltóságos Polgármester Úr! Az 1932. évben a Rudas-gyógyfürdő közelében három próbafúrást mélyítettünk le abból a célból, hogy a hidrológiai szakvélemények alapján az intézmény fűtésére alkalmas nagyhőfokú termálvíz feltárási lehetőségét megállapítsuk.

A kutatófúrások ebből a szempontból csupán adatokat szolgáltattak, de fűtésre alkalmas hőfokú vizet nem sikerült felfakasztanunk. A feltárt vizeknek chemiai, fizikai és rádiológiai vizsgálatából azonban kitűnt, hogy a feltárt források *a Rudas-gyógyfürdő eddig ismert forrásainak vizeinél nagyobb hőfokú, azoktól részben eltérő összetételű és gáztartalmú*, rádiumemanáció, illetve rádiumtartalom tekintetében rendkívül figyelemreméltó termálvizet szolgáltatnak és alkalmasak arra, hogy az intézmény fürdő- és ivókuráit figyelemreméltó gyógyértékkel kiegészítsék.

Ennek megfelelően az *Attila-* és a *Juventus-forrást* megfelelő foglalással ivóforrásnak képeztük ki, a Juventus-forrás vizét ezenkívül *közvetlen vezetékkel* előbb 5, majd további 4, kellően átalakított kádfürdőbe vezettük be. *Az így kialakított rádiumos fürdőosztály 9 kabinja állandóan fokozódó látogatottságnak örvend és az elért gyógyeredmények a fürdőosztály fejlődésének messzemenő perspektiváját nyitják meg.* A 9 kádfürdőből álló osztálynak a látogatottsága volt:

1934. évben ..... 5.602 fürdő 15.525 P bevétel
1935. évben ..... 12.834 « 34.320 « «

A Rudas-gyógyfürdő átépítésénél ennek az osztálynak további 10 kádfürdővel való kibővítését tervezzük és ezek a fürdők az intézménynek legfontosabb gyógytényezői lesznek.

Minthogy a »Juventus« forráskút *eredetileg csupán mint próbafúrás* létesült és annak ily nagyarányú fejlődése előrelátható nem volt, a jelenlegi 56/50 $^{m}/_{m}$ átmérőjű és *percenkint 65 l* vízszolgáltatású béléscsövezet (óncső) a fürdőosztály vízszükségletét a kibővítés után megfelelően ellátni nem tudná. *Ezért az építési munkálatok előtt sürgősen végre kell hajtanunk a forrás bővítő munkáit.* Ezt a munkát a következőképen tervezzük:

1. a forráskút szétszedése,
2. a Juventus-forrás jelenlegi belső óncsövét a szűrőzsámoly elmaradásával és a forrás ideiglenes elzárásával,
3. a 159, illetve 89 $^{m}/_{m}$ ∅ csőrakat és a béléscsövezet közötti cementezés eltávolítása és a két csőrakat visszahúzása,
4. a fúrt kút az alábbi csőátmérőknek megfelelő mérettel kibővítése,
5. az alábbi méretű Mannesmann-csővezeték lemélyítése

0— 9 m-ig 279/263 $^{m}/_{m}$ ∅
0—30 « 241/225 $^{m}/_{m}$ ∅

6. cca 46 m 200/150 $^{m}/_{m}$ ∅ fúrt vörösfenyő béléscsövezés,
7. a felső talajvizek elzárása, cementes elzárás, 30 m mélységben,
8. csatlakozó perem készítése V 2 A, acélból, a facső és a 279 $^{m}/_{m}$ ∅ cső összekötésére,
9. a forráskút visszaállítása.

A fenti munkák éjjel-nappali munkával kb. 10—12 nap alatt hajthatók végre. Az előrelátható költség 10.000 pengő lesz.

Minthogy az Attila-forrásnál már hasonló bővítési munkát teljes sikerrel keresztülvittünk, minden valószínűsége megvan annak, hogy a bővítéssel a jelenlegi vízhozamot *annak háromszorosára fel tudjuk emelni.*

Tisztelettel javasoljuk, hogy a forrásbővítés munkálatait sürgősen engedélyezni és azok költségére a f. évi költségvetés XI. fejezet VI. Cím (Vegyesek) kiadási 2. rovat, 5. alrovat »A gyógyforrások forráscsatornáinak karbantartására« felvett hitelösszegnek a 225.058/1936—XI. sz. polgm. hat. alapján már igénybevett 1.937·72 pengőn felül megmaradó részét kijelölni méltóztassék.

Javasoljuk, hogy ezzel a munkával kapcsolatban a Rudas-gyógyfürdő forráscsoport *sziklaforrásainak tisztító* munkálatai is, mintegy 2000 pengő költséggel végrehajtassanak úgy, hogy a megállapítandó költségkeret 12.000 pengő volna, amely összegnek utólagos elszámolás kötelezettsége mellett való kiutalását kérjük.

Végül javasoljuk, hogy a munkák végrehajtása *szűkebbkörű ajánlati felhívás* útján történjék, kérünk azonban felhatalmazást arra, hogy a *vörösfenyő* csöveket, melyeknek szállítási határideje 4—5 hét, már most rövid úton kb. 2000 pengő költséggel megrendelhessük.«

*

A polgármesteri XI. ügyosztály vezetője *Kovácsházy* Vilmos tanácsnok az előterjesztést érdemben magáévá tette és javasolta *Szendy* Károly polgármesternek, hogy a munkálatok végrehajtásával, a Közszállítási Szabályzat figyelembevétele mellett, a Székesfővárosi Gyógyfürdők és Gyógyforrások központi igazgatósága kapjon megbízást a munkálatokkal kapcsolatos intézkedések megtételére. Ugyanakkor hozzájárulást kért ahhoz is, hogy ezzel kapcsolatosan a Rudas-gyógyfürdő-forráscsoport sziklaforrásait is kitisztítsák. Ezeknek a munkálatoknak a költségeit a polgármesteri rendelet 11.913 pengőben állapította meg. Kimondta a polgármesteri rendelet még a következőket:

»Minthogy az Attila-forrásnál hasonló forrásbővítési munkát a székesfőváros gyógyfürdői és gyógyforrásai központi igazgatósága már teljes sikerrel végeztetett — a városgazdasági ügyosztály előterjesztésére a most engedélyezett munkálatok vállalatbaadásával és azok végrehajtásának műszaki ellenőrzésével a gyógyfürdők központi igazgatóságát bízom meg.

Felhívom ennélfogva *Bánlaky* Géza központi igazgató urat, hogy a munkálatok kivitelére nézve, a Közszállítási Szabályzat vonatkozó pontjainak figyelembevétele mellett, ajánlatokat, munkanemenkint kiírva, szerezzen be és azokat felbontás és a további intézkedések megtétele céljából mutassa be. Megjegyzem, hogy a fent engedélyezett és kijelölt költségkeret túl nem léphető, továbbá, hogy a műszakilag szerintezett számlák annakidején a városgazdasági ügyosztály útján a központban kerülnek kifizetésre.«

*

A fenti polgármesteri rendelet alapján 1936. március 23-án a városgazdasági ügyosztály közszállítási bizottsága ülést tartott, amelyen bemutatták a Juventus-forrás kibővítésére elrendelt zártkörű versenytárgyalásra beérkezett két ajánlatot.

Az egyik ajánlatot *Mazalán* Pál okl. bányamérnök mélyfúrási és mélyépítési vállalkozó adta be 8864 pengő végösszeggel.

A második ajánlatot a *Zsigmondy* Béla Rt. adta be 10.474·20 pengő végösszeggel.

A bizottság a beadott ajánlatok közül az előnyösebb ajánlatot tevő *Mazalán* Pál mélyfúrási vállalkozót bízta meg a mélyfúrásnak elvégzésével.

A sziklaforrások tisztítómunkálataira *Szilárd* István építőmester 1148 pengő összeggel adott be ajánlatot.

*

Bánlaky Géza központi igazgató 1936. március 27-én újabb előterjesztést tett a polgármesterhez, amelyben kérte, hogy a munkálatot a Közszállítási Szabályzat 16. §-ának 1., 2., 3. és 5. pontja alapján szabadkézből lehessen vállalatba adni. Az előterjesztés, amely ezt részletesen megindokolta, a következőképen szól:

»Méltóságos Polgármester Úr! A f. évi február hó 25-én kelt 225.494/1936—XI. számú határozattal a Juventus-forrás bővítési munkálatának elvégzését engedélyezni és annak a Közszállítási Szabályzat vonatkozó rendelkezéseinek figyelembevétele mellett való vállalatbaadásával és műszaki ellenőrzésével alulírott központi igazgatót megbízni méltóztatott.

Ennek a munkának vállalatbaadásánál és kivitelénél az alábbi rendkívül fontos szempontokat kell szem előtt tartanunk:

1. A forrás kibővítését elsősorban *az a rendkívül nagyfokú érdeklődés és bizalom teszi szükségessé*, amely úgy a betegek, mint az orvosi körök részéről a forrás nagy gyógyértékével szemben megnyilvánult. *Ez a bizalom, ha a forrással kapcsolatban fölmerülő újabb fúrási, átalakítási vagy bővítési munkák széles körben, hosszabb ideig, esetleg meg nem felelő adatok közlésével tárgyaltatnak, habár indokolatlanul, mégis bizonyos fokig megrendülhetne.* Ezért a munkálatoknak *leggyorsabb* és amennyire az keresztülvihető, *a nagy nyilvánosság lehető elkerülésével* történő elvégzése kívánatos.

2. *A jelenlegi nagyértékű forrás kibővítése, olyképen, hogy annak mostani vízhozama, hőfoka, chemiai és fizikai tulajdonsága semmikepen veszélyeztetve ne legyen, a legnagyobb felelősséggel járó, speciális szakismeretet és tapasztalatot igénylő munka*, amelynek teljes sikerét leginkább, sőt azt mondhatnók csaknem kizárólag *az a fúrótechnikus biztosíthatja, aki a meglévő forrás fúrási és foglalási munkáit végezte*, annak geológiai és hydrológiai adatait a legjobban ismeri és a szomszédos Attila-forrásnál teljesen megegyező körülmények között a forrásbővítési munkát a legjobb eredménnyel (60 perc/literről

300 perc/literre emelve a vízhozamot) keresztülvitte. Kétségtelen, hogy *verseny útján felhívott ajánlattevők ezt a garanciát nem nyujthatják.*

3. A munkálatoknak késedelem nélkül való leggyorsabb végrehajtását szükségessé teszi az a körülmény, hogy a Rudas-gyógyfürdő átépítésének elhatározása küszöbön van. Az átalakítási terv szerint a Juventus-forrás által táplált *kádfürdők száma lényegesen szaporodik*, ami a vízhozam emelésének feltételezésével történt. Hogy azonban a kiviteli tervek végleges megállapítása teljes mértékben megnyugtató alapon történjék, sürgősen szükség van arra, hogy *a forrás kapacitásával teljesen tisztában legyünk.*

De el kell kerülnünk a versenytárgyalással járó késedelmet és időbeli bizonytalanságot azért is, mert a fürdőkurákat használó és arra jelentkező, részben nem a fővárosban lakó *betegeket már előre pontosan tájékoztatnunk kellett a munkálatok megkezdésének és befejezésének határidejéről, hogy kurájukat annak megfelelőleg oszthassák be.*

Minthogy tehát a munkálatoknál a lehető *titoktartásra* kell tekintettel lennünk, azok végrehajtását a megkívánt sikerrel verseny útján nem látjuk teljes mértékben biztosítottnak és a megkívánt garanciát elsősorban az eredeti fúrási és foglalási munkát és az Attila-forrás bővítési munkáit végző mélyfúró vállalkozó nyujthatja, végül mert a munka sürgőssége a zártkörű versenytárgyalással járó késedelmet nem tűri, tisztelettel javasolom, hogy a Közszállítási Szabályzat 16. §-nak 1., 2., 3. és 5. pontja alapján annak végrehajtásával, *szabadkézből való vállalatbaadás útján*, a csatolva bemutatott 8.864 pengő, azaz: Nyolcezernyolcszázhatvannégy pengővel tett ajánlatának elfogadásával *Mazalán* Pál okl. bányamérnök, mélyfúrási vállalkozó bízassék meg, mint aki a Juventus-forrás fúrási és foglalási, valamint az Attila-forrás bővítési munkálatait teljes sikerrel végezte.

Ellenőrző ajánlatot kértünk még be *Zsigmondy* Béla rt. mélyfúrási vállalattól, amelyet ugyancsak becsatolunk és amelynek végösszege 10.474·20 pengő, tehát 1.610·20 pengővel nagyobb, *emellett a Mazalán Pál által, kötbér terhe mellett vállalt 14 napi munkaidővel szemben 40 napi munkaidőt igényel.*

Az OTI és MABI járulékokra vonatkozólag *Mazalán* Pál ajánlatához szabályszerű engedményezési iratot mellékelt.

Tekintettel a munkálatok *rendkívüli sürgősségére* és az ahhoz fűződő *fontos érdekekre*, mély tisztelettel kérem Méltóságodnak soronkívüli szíves elhatározását és döntését.«

A szabadkézből való munkábaadáshoz *Bornemisza* Géza m. kir. iparügyi miniszter 1936. március hó 31-én kelt 11.097/1936.—VI. szám alatt a maga részéről is hozzájárult.

Ilyen módon a Rudasfürdő melletti Juventus-gyógyforrás kibővítésének a munkálatait *Mazalán* Pál vállalkozó végezte el. A munkálatok befejezéséről

Bánlaky Géza központi igazgató 1936. évi április hó 17-én a következő jelentést küldte a polgármesterhez:

»Méltóságos Polgármester Úr! A f. évi 1936. február hó 25-én kelt 225.494/1936.—XI. sz. polgm. határozattal a Juventus-forrás bővítési munkálatait engedélyezni és a felmerülő kiadások fedezetéül a f. évi költségvetés XI. fejezet (Városgazdaság) VII. cím (Vegyesek) kiadási rovat, 2. rovat, 5. alrovat (Gyógyforrások forráscsatornáinak karbantartása) alatt felvett hitelösszegből még rendelkezésre álló: 11.913 pengőt kijelölni méltóztatott azzal, hogy a fent engedélyezett és kijelölt költségkeret túl nem léphető.

Tisztelettel jelentem, hogy a *forrástisztítási munkákat* a 225.951/1936. XI. sz. polgm. határozat alapján teljes sikerrel végrehajtottuk. A forrás vízszolgáltatása a korábbi *65 perc/liter helyett körülbelül 450—500 perc/liter.* A forrásbővítési munkák költsége 8.873 pengőt tett ki. Ezzel kapcsolatban azonban szükségessé válik a forrás *foglalásának* és a gépészeti berendezésnek a nagyobb vízhozamnak megfelelő átalakítása és a forráskútnak, habár ideiglenes jellegű, de kifogástalan külső kiképzése. A forrásvíz rendkívüli agressivitása miatt az itt alkalmazott fémalkatrészek és csövek speciális ötvözettel készítendők.

Tisztelettel javasolom méltóztassék hozzájárulni ahhoz, hogy a fenti munkák a kijelölt hitelösszegből még rendelkezésre álló 3040 pengő fedezet terhére *sürgősen* megrendelhetők és elvégezhetők legyenek. A vonatkozó műszakilag szerintezett számlákat a városgazdasági ügyosztály útján fogjuk kifizetés céljából bemutatni.«

A fenti jelentésből kitűnik, hogy a sikeres kibővítési munkálatok tehát lehetővé teszik azt, hogy a Juventus-gyógyforrás szinrádiumtartalmú vizének jobb kihasználásával a rádiumos gyógyfürdőket is szaporíthassuk.

Ez azonban már a közeljövő eseményeihez tartozik. Mindenesetre a sikeres kibővítési munkálatok újabb reményt nyujtanak a Rudas-gyógyfürdő jövőjére vonatkozólag.

*

A Rudasfürdő újjáépítésével kapcsolatban meg kell még emlékeznem arról, hogy *a budai Dunapart rendezése szorosan összefügg a Rudasfürdő fejlesztésével.* Ez a kérdés ma már a városrendezési problémák között első helyre tólult fel és a világháború befejezése óta állandóan a közérdeklődés homlokterében áll.

Már a Szent Gellért-fürdővel kapcsolatban láttuk a 30 év előtti megoldási tervezeteket, ezúttal pedig különösen *az Erzsébet-híd forgalmának a problémájára kell rávilágítani.*

A Rudasfürdő előtti területen *igen fontos közlekedési csomópont van.* Az Erzsébet-hídról jövő forgalom 3 irányban oszlik meg: *a)* a Szent Gellért-

fürdő irányában, *b)* az azóta megnyilt Hegyaljai-út irányában, *c)* a Szebeny Antal-tér irányában, ahol az ismét kétfelé ágazik: a Krisztinaváros és a budai Dunapart felé. Ennek megfelelően viszont az Erzsébet-híd *gyüjtőhelye is* a három különböző irányból érkező közlekedésnek. Ugyanakkor a Rudasfürdő előtt elhalad a Szent Gellért-fürdő és a Szebeny Antal-tér közötti átmenő forgalom is. Ha ehhez hozzávesszük a Rudasfürdőhöz érkező fürdőzőket, ivókúrázókat, vagy csupán a parkban sétálókat, akkor megérthetjük, hogy milyen fontos közlekedési csomópont ez a terület. A teherforgalomnak csak igen kis része terelődik le a mai közlekedés mellett az alsó Dunapartra, oly módon, hogy nem érinti a Rudasfürdő előtti közlekedési csomópontot.

A székesfőváros vezetősége két szempontból tartotta fontosnak ezt a kérdést. Részint fürdőpolitikai szempontból volt kívánatos a Rudasfürdő közlekedésének zavartalansága, másrészt viszont általános városrendezési és közlekedéspolitikai szempontból. Tervpályázatokat is írtak ki ennek a kérdésnek megoldására. Végleges megoldást azonban még a pályázat eredménye sem hozhatott, mert hiszen akkoriban a Tabán városrész kialakítása egyáltalában nem volt még elhatározva. Amint később látni fogjuk, a Tabán rendezésére kiírt tervpályázat sem foglalhatott állást a Rudasfürdő előtti közlekedési csomópont végleges rendezése kérdésében. Tulajdonképen az a helyzet állott elő, hogy *a pályázók részéről felvetett gondolatok voltak döntők a fürdőváros közlekedése jövőbeni képének elképzeléséhez.*

A Rudasfürdő újjáépítése sokáig teljesen önálló, független probléma volt — lokális elképzelésben — mindaddig, amíg a Tabán végleges kialakítása egyszerűen a szokványos városrendezési feladatok keretében mozgott. A Rudasfürdő átépítésének immár 40 éves kérdését a közvélemény nagy érdeklődéssel kísérte és az építészek is egyre-másra vetettek fel újabb és újabb terveket, még akkor is, ha valamilyen pályázat kiírásával kapcsolatosan, vagy pedig hivatalos megbízásból erre külön felhatalmazásuk nem is volt.

Meg kell említenem *Pogány* Móric építésznek elgondolását a Rudasfürdő és a Döbrentei-téri park átrendezésére vonatkozólag, továbbá *Hikisch* Rezső építész igen érdekes tervét, ugyancsak a Rudasfürdő átépítéséről.

Külön kell azonban megemlítenem a legújabb elgondolások között három fiatal építész: *Brestyánszky* Tibor, *Dobl* Géza és *Halászy* Jenő közös munkáit, amelyek két különböző alapgondolatból kiindulva kísérelték meg részint a Rudasfürdő újjáépítésének, részint az előtte levő terület rendezésének kérdését megoldani.

Első tervüknek kiindulása még abból az alapgondolatból származik, amely a Gellért-szálló fényűző jellegével szemben szerényebb igényű és kevésbé tehetős néposztály számára kívánt a Rudasfürdőnél megfelelő szállót biztosítani. A Rudasfürdő jelenlegi épületcsoportjának különböző

rendeltetésű elemeit : ivócsarnok, fürdő-szálló, gőzfürdő, gyógyfürdő, uszoda, egységes épülettömbbe foglalja össze és olyan átalakításokat, hozzáépítéseket terveztek, amelyek aránylag kis költséggel volnának létesíthetők, a meglevő épületek felhasználásával. Különös figyelemmel voltak az értékes *török-fürdő* épségének teljes megóvására és annak az egész komplexumban való harmónikus beépítésére. Ügyeltek arra is, hogy a meglevő patinás és építőművészeti értékkel bíró romantikus belső udvar változatlanul fennmaradjon.

Érdekes része az elgondolásnak az, hogy, bár kívánatosnak találják ők is a villamos és közúti forgalomnak a rakpart mélyebb szintjére való helyezését, azonban arra való tekintettel, hogy ez *csak óriási költséggel volna megoldható*, ezért a villamosforgalmat meghagyták jelenlegi helyén és inkább arra törekedtek, hogy *az ivócsarnok előtti terület rendezésével a fürdő megfelelő előteret kapjon*. A fürdő-szálló bejáratát nem a Gellérthegy felőli szűk útvonalról adták meg, hanem a Dunapartról és csekély átalakítással a mai földszinti előcsarnokot a szép belső udvarral összekapcsolva képezték ki. A szálloda két emeletén 70 szobát terveztek, amelyek lakói közvetlen megközelíthetik az ivócsarnokot, a rádiumos fürdőket és gőzfürdőt, amely utóbbit ugyancsak a kor igényeinek megfelelően modernizálták.

A meglevő uszoda és gőzfürdő között lévő átjáró-utcát *tágas előcsarnokká alakították át*, amelyből mind a két üzem egyaránt megközelíthető. Az uszoda és a gőzfürdő öltözőit úgy kapcsolták össze, — tekintettel mindkét üzem igénybevételének állandó hullámzására — hogy nagyobb forgalom esetén a két üzem öltözői egymást megfelelően kiegészíthessék, anélkül, hogy a két üzem látogatói egymást zavarnák.

Minthogy a Gellért-hegy szikláinak remek festői képe a nyugodt, egyszerű és minden zavaró felépítménynélküli épület felépítését parancsolják, a tervezők csupán a különböző épület-elemeket kívánták összehangolni, hogy ezáltal ne zavarják a domináló hegynek és a romantikus keretet adó régi szép növényzetnek természetadta festői szép képét.

Minthogy azonban időközben a Rudasfürdőnek nagyobbszabású átépítése lekerült a napirendről, sokkal érdekesebb a három fiatal tervezőnek *a második terve*, amelynél a cél már nem az önálló fürdő-szálló, hanem egy kis, csupán 35 szobából álló gyógyszálló létesítése, tehát nem a jelenlegi épület fejlesztése, hanem ellenkezőleg : annak redukálása a cél. Ezek az építészek is úgy látták, hogy a Tabán sokkal alkalmasabb terület nagyobbszabású fürdő-szálló felépítésére, mint a Gellérthegy és a Duna közötti szűkület. Ezeknek a szempontoknak figyelembevételével azonban a tervezők az *uszodát és a törökfürdőt megtartandónak vélik*. A gyógyforrásokkal táplált fürdőknek korszerű átalakítása és legfeljebb kisszámú vendégszoba létesítése a hosszabb kúrákat igénylő betegek részére, *teljesen megfelel az újabb elgondolásnak*.

A törökfürdő rendeltetése a tervezetben szintén megváltozik, *minthogy a gőzfürdő megszűnik.* Ilyen módon a szép műemlék kiszabadul a körülötte levő zavaró építményekből és szerves kapcsolatba kerül az ivócsarnokkal, valamint az előtte elterülő térséggel úgy, hogy a forrásokat látogató, valamint a sétáló közönség részére *hozzáférhető és építészeti szépségében élvezhető legyen.* Ezért a tervezők a második újabb tervükön *lebontják a törökfürdő előtt levő épületrészeket és a kis udvar, valamint a törökfürdő előtt, annak építészeti formáival rokonelképzelésű oszlopcsarnokot vezetnek, amely bekapcsolódik az ivócsarnokhoz és a szállóépülethez, továbbá betekintést ad a belső kis udvarba.* Ilymódon az önálló épületté átalakított törökfürdőnek az udvar, kívülről is gyönyörködtető, hatásos környezetet nyujtana a benne meglevő régi, gyönyörű fákkal.

Ez a tervezet *a források előtti területet is kibővíti* és eltávolítja az Erzsébet-híd baloldali hídfőjéhez hozzátapadó épületrészeket és ezáltal, a Gellérthegy sziklái alatt szórványosan meghúzódó épületekkel övezett, kellemes gyógysétányt létesít a forrásokat felkereső közönség részére.

Az előbbi tervvel ellentétben a kis területű gyógyszálló csupán a gyógyulást kereső és a Rudasfürdő rádiumos kúráit hosszabb időre igénybevevő betegek zavartalan elhelyezésére szolgálna, amelyben kisméretű konyhaüzem és étterem volna.

A tervezők továbbra is kívánatosnak tartják a Rudasfürdő uszodájának a fenntartását, mert szerintük a jó helyen fekvő fedett uszoda lebontása vagy a közönséget fosztaná meg egyik kedvelt sport- és szórakozóhelyétől, vagy pedig a fővárost állítaná az elé a feladat elé, hogy nagy költséggel új fedett uszodát létesítsen, valamely más helyen.

*

A fenti tervezet azért is érdekes, hogy a Rudasfürdő újabb hivatását már *fokozottabb mértékben veszi tekintetbe,* noha természetesen a fürdőhöz fűződő újabb célkitűzést még egyáltalában nem ismerhették a tervezők. Főleg azért tartottam szükségesnek mégis, hogy megemlékezzem erről az elgondolásról, mert kívánatosnak találtam, hogy a fiatal építészgárda három képviselőjének a főváros fürdőpolitikáját támogató, elismerésre méltó, önzetlen munkájáról az illetékes tényezők is tudomást vehessenek.

Annak idején, az 1932. évben, összeállított *nagy városgazdasági programm,* a fürdővárossal kapcsolatos részében, állandóan változik, valahányszor új és új eredmények bukkannak föl. Amikor a programm elkészült, még ismeretlenek voltak a Rudasfürdő előtti fúrások (Juventus, Attila) ezeknek a feltárása után megfelelően változott a programm is. Amikor a székesfőváros megszerezte a Szent-Imre fürdőt, ezzel ismét megváltozott a városrendezési programmnak a Tabánra vonatkozó elgondolása is. Most pedig a Juventus-forrás kibővítése újból bizonyos változtatást tesz szükségessé.

És így van rendjén. A fürdőváros programmja sohasem lehet merev, amely elzárkózik az új és új eredményeknek megfelelő változástól. *Csakis az a fürdőpolitika lehet helyes, amely megfelelő rugalmassággal tud alkalmazkodni,* részben a tudományos fejlődéshez, különösen gyakorlati orvosi vonatkozásban, részben az eddig elhanyagolt földalatti természeti kincsek: a thermális vizek feltárásával kapcsolatos új adottságokhoz.

A Rudas-gyógyfürdővel kapcsolatban külön ki kell emelnem, hogy a székesfőváros vezetőségénél megtaláljuk ezt a szükséges rugalmasságot, amely szintén egyik biztosítéka a fürdőváros-gondolat eredményes kifejlődésének is.

XVIII. FEJEZET.

Tabán újjáépítése és bekapcsolódása a Budapest-Fürdőváros programmba; a Rácfürdő (Szent Imre-gyógyfürdő) megvásárlása.

I.

A Tabán története és a Tabán-rendezés ügye.

Miért érdemel a Tabán kérdése külön fejezetet ebben a tanulmányban? Részint azért, mert a régi budai fürdőélet egyik jelentős része a gellérthegyi forráscsoport körül, a Tabánban bonyolódott le és így a háttér ismerete nélkül erről nem lehetne helyes képet alkotni. De másrészt azért is, mert a Tabán kérdése az utóbbi évek folyamán szinte elválaszthatatlanul *összeforrott Budapest-fürdővárosnak kérdésével.*

A Tabánnak, vagyis a Gellérthegy, Naphegy és Várhegy között elterülő területnek a rendezése, miként alább látni fogjuk, már a háború előtti időkben foglalkoztatta a székesfőváros vezetőségét. A főváros, a Közmunkák Tanácsával együttesen, megszerezte lassankint a szóbanforgó területen levő összes telkeket és házakat, hogy ezáltal teljesen szabad kezet nyerjen ennek a kies városrésznek újjáépítése tekintetében.

A háború előtt készült rendezési terv még a beépítést tartotta szem előtt és eszerint az elgondolás szerint a Tabánon átvezető forgalom szerpentinút építésével nyert volna megoldást. A háború után azonban a székesfőváros gazdasági helyzete annyira leromlott, hogy a terv megvalósítása, annak költséges volta miatt, nem is jöhetett szóba. De időközben a közlekedési eszközök nagymértékű fejlődése és a forgalom megváltozott igényei, valamint Budapest-fürdőváros jellegének megfelelő kidomborítása, a tabáni (gellérthegyi) hévforráscsoport közvetlen közelében, teljesen új rendezési terv elkészítését tette szükségessé.

A székesfőváros a változott viszonyokra való tekintettel, ismét nyilvános tervpályázatot írt ki a világháború után is és ezeken az újabb terveken a beépítés már lényegesen kisebb méretű volt.

A világháború utáni időben lehetetlenné vált az a megoldási terv, amely a tabáni telkek felparcellázási, eladási árából kívánta fedezni ennek

a városrésznek a fejlesztése érdekében elengedhetetlenül szükséges közművek és utak kiépítésével kapcsolatos, kb. 7,000.000 pengőt kitevő nagy beruházást. A székesfőváros súlyos gazdasági helyzete és a telekárak nagy lecsökkenése miatt ez az üzleti elgondolás többé egyáltalában nem látszott gazdaságosan megvalósíthatónak. De Budapest-fürdőváros szempontjából örvendetesnek kell mondanunk a körülményeknek ezt a lényeges megváltozását, mert ilymódon *az ottani telkeknek elaprózva magántulajdonba való juttatása helyett, annak idegenforgalmi és főként Budapest-fürdőváros szempontjából figyelembe jövő rendkívüli nagy értéke sértetlenül megmaradt és lehetővé vált Tabánnak Budapest-fürdőváros tervébe való bekapcsolódása.*

Igaz, hogy a Tabánnak Budapest-fürdőváros kiépítése terén elfoglalható végleges szerepére vonatkozólag véglegesen állástfoglalni ma még mindig nem lehet, mivel *a szóbanforgó terület geológiai felvétele, különösen pedig a talaj felszíne alatt feltétlenül meglevő hévforrás-kincsnek a feltárása, mindezideig még nem nyerhetett befejezést.*

Ennélfogva a székesfőváros csupán ideiglenesen rendezte a Tabánt olymódon, hogy a legolcsóbb és a legcélszerűbben megvalósítható, bármikor megszűntethető *kertészeti rendezést* rendelte el.

Erre a célra 1934. évi november hó 1-től kezdődően a székesfőváros vezetősége a következő összegeket fordította:

	Pengő
a) a 21,000.000 pengős beruházási kölcsönből	125.000
b) az 1935. évi költségvetési ínségakcióból	100.000
c) a beruházási kölcsönből másodszor	160.000
d) kertészeti anyagokra	30.000
e) ínségmunkások napszámaira	66.000
f) útépítési munkálatokra	105.000
g) a 168/1936. kgy. sz. közgyűlési határozattal a Fehérsas-téri iskola lebontása által szabaddá vált területek és az Árok-utca rendezésére engedélyezett	105.000
Összesen	**691.000**

Kereken számítva tehát, *a Tabánnak ez az ideiglenes rendezése a székesfővárosnak 700.000 pengőjébe került.* Mindaddig, amíg a fürdőváros kérdése a megfelelő geológiai adottságok ismerete folytán végleges tervezést tesz lehetővé, a budai oldal *értékes, szép és nagyterjedelmű parkkal gazdagodott.* Ez a park azonban csak akkor válik igazán értékessé, hogyha a gazdasági viszonyok javulása lassankint majd lehetővé fogja tenni — az előtte levő házak megszerzése és lebontása útján — egészen a Dunáig való kiterjesztését. Nem kárbaveszett összeg, amit a Tabán rendezésére fordított a székesfőváros, annál kevésbé, mert hiszen a fenti kiadás a munkanélküliség mai nyomasztó mérvére való tekintettel, úgyszólván teljes egészében ínségmunkások napszámbéreire és így sok ezer család fenntartásának a biztosítására szolgált.

*

A Tabán-probléma változatos történetén érdemes végighaladni, mert ez is magán viseli a Budapest-fürdőváros elgondolás kialakulásának minden jellemző tünetét.

Bár sokan romantikusnak találták a Tabánt, ez az elmaradt városrész a budai oldal fejlődését mégis megakadályozta. Ezért a város vezetősége már régen foglalkozott a gondolattal, hogy a Tabánt, — amelynek történelmi multja nem volt mindig dicsőséges fejezete Buda és Pest történetének, amellett különösen évtizedek előtt jórészt a bűn, a piszok és egészségtelen élet tanyája volt — leromboltatja és helyébe modernebb épületeket, egészséges, új lakóvárost emel.

A lebontott Tabán részlete

(Br. Mednyánszky László festménye után

A budai oldalon, a Gellérthegy északi lejtőjén, a Rudasfürdő és az Erzsébet-híd közvetlen közelében fekszik ez a *Tabán nevű városrész.*

A történelmi részben, a IV. fejezetben röviden foglalkoztam Tabán őstörténetével s említettem, hogy itt volt az egyik legrégibb illyr-kelta őstelepülés, sőt talán az egész mai Budapest magva, a római uralom vége felé pedig őrtorony-erődítés.

Állítólag már az Árpádok idejében is ismeretes volt Kis Pest vagy Tabán néven; de egy igen régi német leírás határozottan állítja, hogy Nagy Lajos király idejében Kis Pest néven lakott hely volt s hozzá kapcsolódott a Sárosfürdő környékén fekvő Erzsébetfalva.

Bár Tabán története homályos, nem volna minden érdekesség nélkül való, hogyha valaki az illyr-kelta-római kortól kezdve foglalkoznék ennek az érdekes városrésznek a históriájával. Az illyr és szerb (rác) lakosság között levő kapcsolat, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás király kora, — ez utóbbinak pompás »királyi fürdője« — a törökök elől menekülő rácok idetelepülése stb. nyilvánvalóan sok, eddig feltáratlan adattal és kapcsolattal gazdagítanák Budapest helytörténetét.

Ezt a területet már a török hódoltság idejében kis földszintes házakkal építették be. *Brown* Eduárd angol orvos 1669-ben Budán ebben a városrészben lakott s meg is írja: »Mi egy öreg rácnál laktunk, hol igen jól éreztük magunkat, mivel házából a Dunát, a Pest városát és az egész környék nagy részét láthattuk.« Ebből az idézetből az tűnik ki, hogy a török hódoltság idejében a Tabán elég tekintélyes városrész lehetett. A török közigazgatás a Rácvárost Krisztinavárossal egyesítette és Hosszú külvárosnak nevezte.

Buda visszafoglalása után főként rácok telepedtek le és saját primitív igényeiknek megfelelő berendezésű külön városrészt, a *Rácvárost* alapították ott. Az elnevezés azonban megmaradt a török időkből, mert, miként már a fürdők török hódoltság alatti történetéről írott részben említettem, a *taban* szó török kifejezés, amely *talpat, hegyaljat* jelent magyarul.[1])

*

Addig, amíg Buda és Pest a törököktől való visszafoglalás utáni időben rohamosan épült fel romjaiból, a Tabán fejlődése sokáig elmaradt. 1692-ben Pesten és Budán erős pestisjárvány pusztított s a magyarok a következő esztendőkben beállottak a kuruc felkelők közé. A Rácvárosban letelepedett rácok voltak azok, akik még Pest szabad kir. városát is megvédelmezték »a lázadó magyarok« ellen. Természetesen ilyen módon a budai rácnép az uralkodó-ház kegyeiben állott.

A rácok hívek maradtak görögkeleti vallásukhoz és jóllehet II. József idejében csak katholikus ember lehetett városi polgár, a budai rácok ebben a

[1]) Másik magyarázat a Debbakhane névből származtatja a Tabán szót s különösen néhai *dr. Joanovits Pál* kutatásainak eredményére mutat rá. Joanovits ugyanis a Tabán szót más, nem hegyoldalban, hegylábnál épült városban is megtalálta. Ez a magyarázat nem természetes, nemcsak a tabak-chane (timárműhely) más kiejtési módja miatt, hanem fogalmi okokból sem. Bizonyos, hogy volt timárműhely is a Rácvárosban, de *nem egyetlen egy, hanem »száz«, vagyis sok.* A török nyelv pedig a chane = épület szót nem igen szokta városrészekre kiterjesztőleg alkalmazni a többesszám *-ler* képzője nélkül. Ha más városban a kiejtési nehézséget a timárműhely török elnevezésénél sikerül is áthidalni, a budai Rácváros nevénél a két hasonló hangzású magyarázat mellett semmi okunk sincs elejteni azt, ami a legkézenfekvőbb, legegyszerűbb: a *hegytalp* jelentést, mert hiszen értelmileg is ez a helyes. Az előbbi értelmezés szerint a Rácváros neve: tabak-chaneler-mahalleszi lett volna. A »debbag-chane« írásmód sem helyes, mert a timárműhely szó török írása kifejezetten a »ta« arab betűt használja erre a fogalomra. Mindkét magyarázat tehát helytálló lehet és akár így, akár úgy értelmezhető. — Sőt az is lehet, hogy a Tabán *hivatalos* neve és a *népies* elnevezése nem egyezett. Az egyik lehetett: taban, a másik: tabak-chane. Így tehát Joanovitsnak az a bizonyítéka, hogy az illir pátriárka a tabáni rác magisztrátushoz küldött leiratát »Tabakhana« címen címezte, szintén nem olyan bizonyíték, amely teljesen kizárná az egyszerű, esetleg a hivatalos elnevezéssel talán nem is egyező, népies török »Tabán« elnevezést. Sőt még egy körülményre is lehetne utalni. A »taban« szó két rövid szótagból áll, a nép mégis a második szótagot hosszan ejti. Ugyanis a török nyelvben a hangsúly mindig a szó utolsó tagján van. Így lehetett a »taban« szó hangsúlyos kiejtéséből a Tabán szó.

tekintetben is kivételes helyzetben voltak, amennyiben vallási hovatartozásukra való tekintet nélkül is megkaphatták a polgárjogot.

Wortley angol követ felesége, *Montagu* Mária, 1717-ben járt Budán és látta a Rácvárost. Útleírásában a következőket írja : »a falakon kívül számos apró házak, jobban mondva kunyhók tömege áll, amelyet Rácvárosnak neveznek és teljesen rácok lakják. A kormányzó (aki ebben az időben Ragule gróf volt) állítása szerint ez a nép 12.000 harcost állíthat síkra. Házaik a régi divatu sátrakhoz hasonlók.«

Ez a szám erősen túlzott és *Siklóssy* László szerint az egész magyarországi szerbségre értendő, mert hiszen ebben az időben Budának és Pestnek *összesen* alig volt 12.000 főnyi lakosa.

A tabáni Rácvárosról egyébként már *Toll* Jakab is megemlékezett. Az ő leírása, bár korábbi eredetű (1687-ből), közvetlen Buda visszafoglalása utáni időből kelt. Még nem olyan előnyös színben tünteti fel a Rácvárost, mint *Montagu* Máriának 30 évvel későbbi leírása: »A Rácváros romjai között és az itteni földalatti pincékben, valamint a gellérthegyi barlangokban lakik ez a borzalmas, műveletlen, barbár nép, amely a görög ritust követi. Legtöbbjük avval foglalkozik, hogy vizet hord a városba a folyóból, mert a törökök által épített kutakat a romok bedöntötték. *A fürdők épen maradtak, bár a Szent Gellérthegy tövében levő el volt hanyagolva és meg volt rongálva.* Ennek környékén is rácok laktak, akiknek tápláléka és élete szutykos volt. Úgy tűnt nekem, amikor arrafelé mentem, mintha barlangokban rejtőzködő rablókat látnék. Valamikor kereskedéssel foglalkoztak, amiből többen nagyon meggazdagodtak, most azonban a legnagyobb nyomorban élnek.«

*

Meg kell említeni *Rexa* Dezsőnek »Tabán« c. kis füzetét, amely szépirodalmi alakban végig siklik Tabán történetén, nevezetességein és az ott divatos »romantikus élet« színfoltjain. Hiszen több nevezetessége is volt Tabánnak. Itt született *Semmelweiss* Ignác, itt élt *Vitkovics* Mihály, a szerb származású lelkes magyar író, itt élt *Virág* Benedek, az egykori pálosrendi szerzetes-költő a rendnek feloszlatása után, sőt egy — azóta megcáfolt — legenda szerint *Seingalti* lovag, a híres Giovanni Jacopo *Casanova* is, —ez utóbbi egy verzió szerint öreg korában itt gyógyítgatta podagráját a Rácfürdőben. *Fenyő* Miksa azonban ezt a legendát erélyesen megcáfolta.

*

Siklóssy részletesen leírja a Gellérthegynek északi oldalát és összefüggésbe hozza a Gellérthegyhez fűződött boszorkányos hírnevet a Gellérthegy északi oldalán meghúzódó prostitucióval, amelynek fészke a Tabán szélén volt. Szerinte a tabáni prostituciónak megvolt a maga külön utcasora.

Ez volt az a keskeny házsor, amely a Rudasfürdőtől a Gellérthegy tövében húzódott, egészen a Sárosfürdőig.

Érdekes *Nagy* Ignácnak 1845-ben megjelent és régi leírásokat tartalmazó regénye, amely a Gellérthegynek ezt az északi oldalát a következőképen ábrázolja :

»A Gellérthegy szirt-oldalát több helyen alkalmasint már századok előtt kivájták a szegényebb sorsú emberek s legalább vihar és eső ellen tökéletesen biztosítva voltak e barlangokban. Utóbb az elfoglaló családok szükségei szerint ezen üregek mindinkább tágultak s most már nem egyet láthatni, mely három kényelmes szobácskát foglal magában s csak födelének hiánya által különböztethetjük meg bármely utcán álló szegényes házikótól. A Tabán, vagy úgynevezett Rácváros legidősb lakosai bizonyítják, hogy azon barlangok családjai többnyire már századok óta vannak azoknak birtokában s oly szabadságot élveznek elhagyatott fecskefészkeikben, hogy a közterhek viselésében is csak rövid idő óta kezdenek részesülni.«

A rácvárosi híres vendégfogadók rosszabbik fajtája *Siklóssy* szerint szintén bűntanya volt, de természetesen voltak nagy számmal az úgynevezett polgári budai kis korcsmák is. Bácskából és Bánátból tambura játékosok és hárfásleányok gyönyörködtették a sörözőket és a korcsmák külön specialitása a bor és a sörfajták mellett a rác ürmösbor is volt.

Nagy Ignác említett leírása meglehetősen ellenszenvesen tünteti fel a Tabánt. Sőt *Kazinczy* Ferenc is elmond egy apróságot az 1790. évi diéta idejéből »Pályám emlékezete« című könyvében. *Hevesi* Lajos 1876-ban »Karcképek az ország városából« című művében még megemlékezik a tabáni hárfásnőről a következőképen : »Kintornás testvérnénje régi barátnőd, a hárfásnő. Hárfás némberek tudvalevőleg mindig igen költői tünemények, legalább Goethe »Wilhelm Meister«-je és Ambroise Thomas »Mignon«-ja óta, ezért tehát a tied is borvörös rézorráról, vörös szemeivel és vörösen négyszögözött vörös kendőjével együtt kétségkívül szerfelett költői alak. Ő hárfája hurjait oly erőszakosan bolygatja, hogy azt véled, a te idegzeted szálait huzogálja.«

*

A Tabán, *Siklóssy* szerint, egészen a XIX. század közepéig, mint Buda és Pest legerkölcstelenebb városrésze szerepelt. De ez az állítás, véleményem szerint, nem okvetlenül helytálló, hiszen a Tabán lakosságának a jórésze tisztes kereskedőkből és más foglalkozású polgárokból is állott. Tudjuk jól, hogy a XVIII. század végéig a budai szerbek igen nagy szerepet vittek a pest-budai kereskedelemben a németség mellett. Időközben azonban belekapcsolódott ebbe a vetélkedésbe egy harmadik elem : a zsidó lakosság, amely a kereskedelmet kezdte átterelni a Duna balpartjára. A Rácvárosnak addigi átmeneti fénykora hanyatlani kezdett, 1810-ben pedig borzalmas tűz-

vész pusztított a Tabánban, eltűnt a sok lacikonyha és kolbászsütő bódé és a tűszvész romjaiból épült fel tulajdonképen az a Tabán, amelynek a képe a legutolsó esztendeig megmaradt és amelynek egyik legjellemzőbb tere volt a későbbi Szebeny Antal-tér, amelyet azelőtt Szarvas-térnek hívtak.

Az 1810. évi tűzvészről ezt olvassuk a *Hazai ,s Külföldi Tudósítások* 1810. évi szeptember hó 8-iki számában: »September 5-ik napja szomorú emlékezetű lészen Buda városának históriájában; mert délután, midőn épen nagyobb része a, Városnak ebédelve, a' Rátz városban tűz támadott

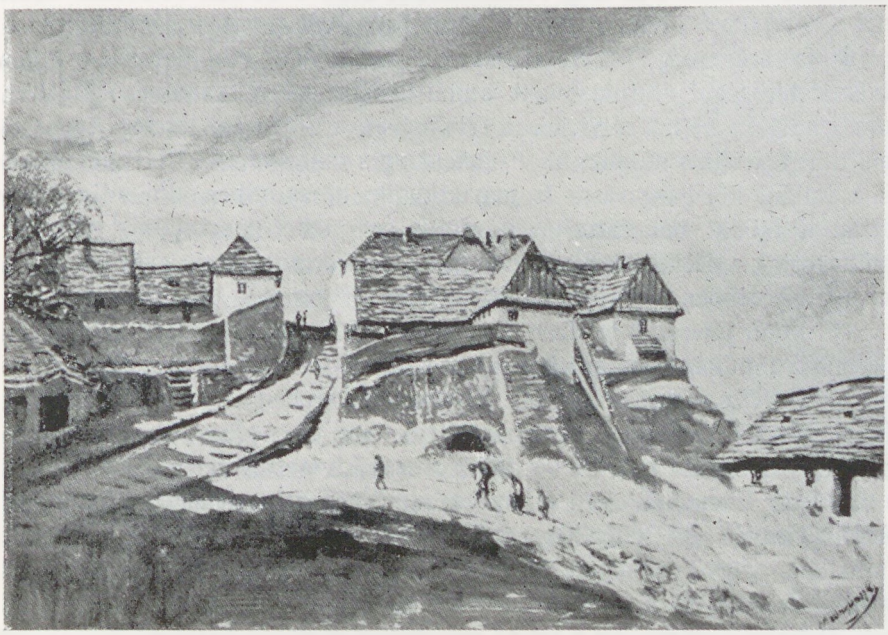

A lebontott Tabán egyik festői részlete a XIX. század végén

(Br. Mednyánszky László festménye)

és részint a' nagy szárazság, részint a' nagy szél miatt olly hirtelen és olly messzire elterjedt, hogy az említett Rátz városnak nagy része, a' Duna parton a' Vár alatt álló Sorház, a' halászváros, a' Királyi Magazin és Prófunthház, a' Vizi városnak egészen a Capucinusokig terjedő része a' tűznek prédájává lett. Rettenetes volt ezen tűz, azért kiváltképpen, hogy az utczák szűkek lévén, 's a' házak szorosan egymáshoz ragadván, segíteni lehetetlen volt.«

*

Körner Frigyes, a pesti Kereskedelmi Akadémiának a tanára 1858-ban német nyelven megjelent munkájában a következőket írja le az újjászületett Tabánról: »Megközelítőleg ezer apró ház alkotja a rác negyedet, egyik olyan,

mint a másik, ezek 5—6 lépcsőzetben foglalják el a Gellérthegy oldalát, úgy hogy a párhuzamos utcákat lépcsők, vagy meredek gyalogutak, mint keresztutcák kötik össze egymással. A ház ajtaja mellől ritkán hiányzik a disznóól, az ólban és a szobák falán tarka képek vannak felszegezve, a ház ajtaja felett pedig rendszerint egy német felírás. A szerbek legtöbbnyire hajósok, vagy vincellérek, vagy szőlőcsőszök és hirhedtek szenvedélyességükről.«

Siklóssy előbbi kedvezőtlenebb beállítását igazolni akarja *Frankenburg* Adolfnak, a Pesti Hirlap 1841. augusztus 14-iki számában megjelent cikkével is. Ebben a cikkben írja meg Frankenburg, hogy *a két testvérvárosban nincs annyi hamiskártyás, tolvaj, stb., aki itt, a Tabánban meg nem tudna telepedni.*

Buda városa még 1743-ban Tabán közigazgatását is elkülönítette és külön külvárosi bíróságot állított fel. A budai közigazgatást szabályozó és 1851. december 31-én kelt királyi leirat értelmében a 36 budai községi tanácsos közül ötöt Rácváros küldött ki. *Frankenburg* a már említett 1841. évi cikkében a tabáni közigazgatásra is panaszkodik, amennyiben elmondja, hogy délután a tabáni fiók-városházán senkit sem lehet megtalálni, mert »az alkalmazottak a délelőtt keresett huszasaikat a korcsmákban, a rác kaszinókban, mélypincékben, a Fehér Sas-nál és a Sör Ferencnél költik el.«

1873-ban játszódik le *Szentessy* Rudolf 1874-ben megjelent »Budapesti Rejtelmek« című regénye, amelynek a szerzője — miként *Siklóssy* könyvében olvassuk — *Kiss József* költő volt. Ebben a regényben az író a Gellért-alját a japán Yoshivara városrésszel hasonlítja össze és megírja, hogy a Tabánban a Rácfürdő háta mögött kezdődik a számkivetettek telepe.

Pulszky Ferenc »Életem és korom« című könyvében megírja, hogy gróf *Széchenyi* István a Gellérthegy oldalán tervezett egy nemzeti pantheont (Walhallát), vagyis emlékszerű temetőt, amelyet »*Üdvlelde*« néven akart elnevezni és amelyet a legkiválóbb közéleti nagyságok temetkezési helyéül szánt. *Pulszky* kortársai ezt a tervet nem helyeselték, de *Széchenyi* komolyan vette. *Döbrentei* Gábor elbeszélte, hogy ő is kiment a Gellért-hegyre és kiszemelte azt a helyet, ahová el fogják őt temetni. Amikor ezt *Széchenyi* meghallotta, megsokalta a gúnyolódást és felhagyott az Üdvlelde tervével.

*

A Tabán területén van a *Rácfürdő* és a *Rudasfürdő*, sőt bizonyos vonatkozásban oda számíthatjuk még a *Sárosfürdőt*, a mai Szent Gellért-fürdőt is, amelyet a Tabánnal szervesen összefüggő fürdőnek lehet venni, mert hiszen a mai Szent Gellért-rakparton egykor elhúzódó földszintes házsorok révén tényleg ugyanehhez a városrészhez tartozott.

Siklóssy László a Tabán leírását a következő szakasszal végzi: »Valami még megmaradt a Gellért-alji Tabánból. Apró kicsi házak, romladozók, de mindenesetre a java annak, ami volt. Van olyan is, amelyik még ugyanannak a polgárcsaládnak kezén van. Van kis tornáca, szőlővel befuttatva...

és szárnyra kél a fantázia és megszületik a tabáni romantika. Az író témát hol keressen? Tabánban! A fiatal festő hová menjen festeni? Tabánba! Vannak tabáni házak, amelyek a magánfestőiskolák növendékeit úgy ismerik, mint a rosszpénzt. Szóval a Tabán, ha véletlen eltűnik, úgy fog meghalni, mint az a százéves jóságos anyóka, akinek ifjúkori bűneire már senki sem emlékszik vissza. Dédanyó szép volt és erényes, ja, jobb és szebb világ volt akkor!«

*

Meg kell még emlékeznem arról a helytörténeti adatokban bővelkedő munkáról, amelyet »Adatok a Tabán történetéhez és rendezéséhez« címen dr. *Schuler* Dezső székesfővárosi tanácsnok, a polgármesteri IX. (szociálpolitikai és közjótékonysági) ügyosztályának a vezetője írt s amely ugyancsak a Székesfővárosi Statisztikai Hivatalnak »Statisztikai Közlemények« c. könyvsorozatában jelent meg.

A Tabán történetével részletesebben foglalkozik ez a tanulmány, amelyből csak néhány kronológiai adatot kívánok felsorolni, hogy Tabán változatos és viszontagságos történetét ezekkel az adatokkal is bizonyítsam.

Pestis, döghalál pusztította Tabán lakosságát: 1689., 1692., 1709., 1710., 1723., 1738. években. A ragályos betegek számára 1710-ben kórház épült. 1723-ban husvét napján tűzvész ütött ki, amely a város nagyrészét elhamvasztotta. 1732-ben árvíz pusztított. 1739-ben ismét döghalál jött, amely 1000 áldozatot követelt. Zavargás is volt a városban. 1743-ban felállították a tabáni külvárosi bíróságot. 1780-ban Tabán lakossága körülbelül 2000 volt.

1810-ben újból nagy tűzvész ütött ki a Tabánban, amely szeptember 5-én egy kádármester házában tört ki. Hatalmas szélvihar keletkezett s a tűz a Duna felé eső városrészekbe is eljutott úgy, hogy a Tabánban és a Vizivárosban 600 ház pusztult el; a kárt 6,000.000 forintra becsülték. Az egész Tabán és a Viziváros, egészen a kapucinusokig, teljesen leégett. Még a hajóhíd és a Vár is veszélyben forgott. Ekkor épült újjá Tabán s ezek a házak maradtak meg 1933-ig.

1813-ban a Gellérthegyen alapította meg a csillagvizsgálót József nádor. A híres intézet az 1849-i ostrom alkalmával pusztult el.

1831-ben kolerajárvány következett, majd 1838-ban a híres nagy árvíz alkalmával 762 ház közül csak 91 maradt ép.

Budavárának 1849. évi ostroma alkalmával Tabánt is erősen ágyúzták.

1872-ben a Tabánt hivatalosan Rácvárosnak nevezték el.

1876-ban felhőszakadás és árvíz pusztított . . .

*

Buda és Pest városoknak 1873. évi egyesítése után csakhamar ráterelődött a közigazgatás intézőinek a figyelme a tabáni problémára. A 445/1878. kgy. sz. határozat 10.000 forintot szavazott meg arra a célra, hogy egyes főútvonalak megnyitásához szükséges épületeket a város megszerezze. Tizenkét évvel később, a 83/1889. kgy. sz. határozat hármas bizottságot küldött ki a gellérthegyi és tabáni házak kisajátítása ügyében. Egy évvel később a 391/1890. kgy. sz. határozattal elkészült a Gellérthegy szabályozási terve és a gellérthegyi nyaralóterület határainak megállapítása.

Érdekes tervvel foglalkozott a közgyűlés 1891-ben. *Miller* Ede Vince mérnök villamos fogaskerekű sodronykötélpályát tervezett a Döbrentei-utca torkolatától a Gellérthegy tetejére. A közgyűlés 755/1891. kgy. sz. határozatával közterületeknek ingyenes átengedésével is támogatta a vállalkozást, de a megvalósítása abbamaradt.

1892-ben a Gellérthegy dolomitsziklái közül egy 1000 q súlyú szikla leomlott, mire a közgyűlésen panaszt emeltek s ekkor közölte *Gerlóczy* Károly alpolgármester, hogy a Gellérthegy alján levő házakat a város kisajátítja és a lakókat kilakoltatja. 1894-ben *Mátyus* Arisztid bizottsági tag indítványára már a szabályozási tervek ügyében határozott. 1897-ben a Tabán sáros utcáinak a helyreállításáról, 1899-ben a gellérthegyi veszélyes szikláknak az eltávolításáról volt szó, sőt ugyanabban az évben indítványt tett *Szabó* Ferenc bizottsági tag, hogy a Gellérthegyen állítsák fel Erzsébet királyné emlékére az Örökimádás templomot.

*

A székesfőváros törvényhatóságának közgyűlése 1907. július 3-án 1174/1907. kgy. számú határozatával elvileg állást foglalt amellett, hogy az I. ker., Árok-utca vonalában 30 m széles körutat nyissanak. A székesfőváros mérnöki hivatalának akkori vezetője: *Devecis* Ferenc, valamint *Palóczy* Antal külön-külön szabályozási tervezeteket is dolgoztak ki, amelyeknek mindegyike már *az egész Tabán rendezését tűzte ki céljául.*

A Közmunka Tanács 1909 február 11-én tartott ülésében ezirányban átiratot is intézett a fővároshoz, amelyben foglalkozott a Tabán jövőjével. Az átiratnak erre vonatkozó része, amely híven jellemzi a Tabán szerepéről és a székesfőváros életében való fontosságáról három évtized előtt alkotott nézetét, a következőképen szól:

»Úgy vagyunk egyébként meggyőződve, hogy ebben a völgyszorulatban, *ahol az ipar- és kereskedelemnek tere nincsen*, ahol a balparti főútvonalak forgalmához hasonló *nagyobb forgalom nem mutatkozik* és a városrész topográfiai helyzeténél fogva a jövőben sem fog kifejlődni, ahol, mint jelenleg, ezután is, *csak az átmenő forgalomra lehet számítani*, a kiszélesítendő Attila-

körút mellett egy nagyméretű avenue-re nincs is szükség, hanem elegendő arról gondoskodni, hogy itt az utcák és ezek között az Árok-utca, mely az átmenő teherforgalom lebonyolítására elsősorban lesz hivatva, a szükséghez képest kiszélesítést nyerjenek.«

Dr. Bárczy István polgármester azonban a Közmunka Tanács ülésén felvetett egy *nagyobbszabású városrendezési eszmét* a Tabánnal kapcsolatban. Ugyanis kijelentette, hogy az Attila-körút, Naphegy és Gellérthegy

A lebontott Tabán egyik romantikus részlete

közötti városrészben olyan gyökeres intézkedéseket kell tenni, amelyek *elsőrendű városrendezési feladattá emelik az eddig bürokratikus feladatként kezelt Tabán-szabályozást*, mert ezek az intézkedések teszik lehetővé, hogy ezen a természeti szépségekkel oly bőven megáldott területen *modern* városrész alakulhasson. Ez a városrész a Duna és az Erzsébethíd közvetlen közelében egészen közel fog esni a fővároshoz. *A polgármester terve szerint az összes ingatlanokat ki kellene sajátítani és a telkeket egyesítve bocsátani a hatóság rendelkezésére.*

Ebből az elgondolásból indult ki a későbbi Tabán-szabályozás.

*

II.

A Tabán szabályozásának kérdése.

Bárczy polgármester 54.236/1909. számú rendeletében utasította is már a székesfőváros városrendezési ügyosztályát, hogy tegyen részletes előterjesztést a Tabán szabályozási műveleteire vonatkozólag. A városrendezési ügyosztály ugyancsak azon az álláspontón volt, mint a Közmunka Tanács, hogy t. i. a budai oldal ezen a részén *soha sem fog kiképződni nagy átmenő teherforgalom, mert sem ipari, sem kereskedelmi nagyobb telepek keletkezéséről ezen a területen nem lehet beszélni*, »ennélfogva a rendezést lehető szorosan a fejlődő mindennapi forgalom kényelmi és szépségi igényeinek megfelelően kell eszközölni, amit idő jártával nem túlságos beruházással és tőkeveszteséggel határozottan el is lehetett volna érni.«

Warga László ugyancsak ebben az időben készítette el a Tabán-rendezés első nagyobbszabású tervezetét, amelyben a Rácfürdőnek is bizonyos szerepet juttatott. *Ennek a tervnek keresztülvitelét több, mint 14 millió koronára becsülték.*

A székesfőváros számítása szerint azonban az összes ingatlanok megszerzése és a szükséges közműveknek az elkészítésével ez az összeg 23 millió koronát tett volna szükségessé.

Devecis Ferenc tervének költségelőirányzata az akkori számítások szerint viszont 22 millió korona körül mozgott.

A tervezetek a Tabán városrendezési munkálatainak a lebonyolítását *5 év alatt gondolták befejezni*, míg az ügyosztály legalább 10 esztendőt tartott ehhez szükségesnek. Nem mulasztotta el annak a megállapítását, hogy az ingatlanok kisajátítása, valamint a házak lerombolása *túlnyomóan szegény embereket tenne hajléktalanokká*, akik foglalkozásuknál fogva vannak kötve ehhez a környékhez. Ennélfogva fontos hatósági intézkedéseknek kellett megelőzniök a Tabán rendezését.

»Azt ugyan már nem lehet megtenni velük, hogy ugyanezen a helyen, amely a jövőben a dísz és jólét egyik központja fog lenni, ismét lakóhelyeket nyerhessenek, de mindenesetre az ügyosztály azt hiszi, hogy a hatóság kellő időben megfelelő intézkedéseket fog tenni arra nézve, hogy ezek a szegény emberek mostani szerény lakásukból kizavarva, földönfutókká ne legyenek.«

*

A tanács előterjesztését elsőízben az 1909. évi július 7-én megtartott közgyűlésen vették tárgyalás alá *Kun* Gyula tanácsnok ismertetése alapján. A felszólalások a tervezetet általában nem fogadták kedvezően, különösen *Schiffer* Miksa szólalt fel a tervezet ellen. Az egész szabályozási területről

rétegterv elkészítését követelte, amelybe berajzoltatni kívánta az összes utakat, közműveket stb. *Bárczy* István polgármester válaszolt a felszólalásokra. Azt az alternatívát állította a közgyűlés elé, hogy kényszerűség folytán *vagy most rendezik véglegesen a Gellért-hegy és Naphegy közé eső völgyet, vagy pedig ennek lehetősége egyszersmindenkorra megszűnik.* Ha a tervezés nem egész egységesen és nem nagyszabásúan történik, hanem apródonkint, akkor az csak tökéletlen rendezés lesz. »A fővárosnak nem szabad elmulasztani a kínálkozó alkalmat, hogy itt *a város legszebb részén*, a főváros kellős közepén, ami valóban festői vidék, nagyszabású városrendezést hajtson végre.«

A közgyűlés *Schiffer* Miksa válaszfelszólalása után el is fogadta a tanácsi előterjesztést, amelyet még a közgyűlés előtt a pénzügyi és gazdasági bizottságban is kedvezően fogadtak és különösen dr. *Feleki* Béla, valamint dr. *Platthy* György elismerésüket fejezték ki a szép tervekért. Kijelentették, hogy a tervek végrehajtása esetén a *Tabán szépség tekintetében az egész kontinensen páratlanul fog állani.*

*

A székesfőváros tanácsa 61.373/1909. számú határozatában a Tabán vidékének a Fővárosi Múzeum számára kisebb festményekben való megörökítéséről is gondoskodni kívánt s ezért eziránt a következő határozatot hozta :

»A tanács, az elnöki ügyosztály előterjesztésében felhozott indokok alapján hozzájárul ahhoz, hogy a fővárosi I. kerület Tabán nevű részéről, amely multjánál, sajátos *építkezési modoránál és kisvárosias jellegénél fogva* igen érdekes maradványa a régi Budának és így méltó arra, hogy az emlékezetnek fenntartassék, festőművészeink által a föv. múzeum részére kisebb olaj- és vízfestmények készíttessenek. Evvel kapcsolatban a tanács elrendeli, hogy tekintettel arra, hogy a föv. múzeum eddig való rendes dotációja ilyen különleges feladat költségeit nem fedezheti, a föv. múzeum jövő 1910. évi dotációja a Tabán egyes művészetileg és történelmileg nevezetesebb részeinek kisebb olaj- és vízfestményekben való megörökítése címén, 1000 koronával emeltessék.«

Az 1909. évi 1363. kgy. sz. közgyűlési határozat szerinti Tabán-rendezéshez 22,394.000 K lett volna szükséges, amelyből a számítások szerint 6,794.000 korona vissza nem térülő *fond-perdu.*

A szükséges összeg előteremtéséről a főváros úgy kívánt gondoskodni, hogy a kormánytól kérte az Attila-körút szabályozása céljára előlegként átengedett 2,000.000 K végleges átengedését és 3,000.000 K országos segély engedélyezését s a többi költséget a felveendő új beruházási kölcsönből kívánta fedezni.

*

1912. június 12-én a közgyűlésen dr. *Wildner* Ödön tanácsnok egy interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy a tabáni kilakoltatásokat egy távolabbi és egy közelebbi körülmény teszi szükségessé. A távolabbi: a Tabán gyökeres újraszabályozása és újjáépítése, a közelebbi: hogy a főváros által már megszerzett ódon ingatlanokat a főváros lebontathassa, mert rozoga voltuk miatt a bentlakás életveszélyes.

Az 1912. évi július 3-i közgyűlés elhatározta, hogy az akkor szükséges 498.100 koronát kitevő kisajátítási összeget az 1911. évi 100 millió koronás kölcsön terhére fizessék ki.

*

Dr. *Szebeny* Antal bizottsági tag 1914. április hó 15-én interpellációt terjesztett elő terjedelmes indokolás kíséretében:

»Szándékozik-e intézkedni a polgármester úr, hogy *még ezen a tavaszon* megindíttassék a Tabánnak a rendezése?

Szándékozik-e intézkedni, hogy a Tabán régi lakossága a székesfőváros közönsége által erre a célra már korábban megvásárolt telkeken a szociális és lakáspolitikai igényeket kielégítő s a Tabán lebontásával *párhuzamosan haladó építkezésekben elhelyeztessék?*

Szándékozik-e intézkedni, hogy a *városi villamosvasút* a tabáni hegyre felvezettessék és a Gellérthegyi sikló kiépíttessék?«

*

Az 1912. év előtti Tabánrendezési terv megvalósítását megakadályozta a *világháború*. A terv keresztülvitelének előfeltétele volt, hogy a város sajátítsa ki az összes kiigényelhető és a Tabán rendezése szempontjából feltétlenül megszerzendő ingatlanokat. Ez a kisajátítási eljárás állandóan folyamatban volt.

A rendezés alá kerülő Tabán egész területe 82.000 négyszögöl. A kisajátítás összesen 21,500.000 aranykoronába került. Az 1912. évi tervek szerint értékesítés alá került volna 36.000-nyi négyszögölnyi telek, amely négyszögölenkint 500 pengőjével számítva, 18 millió aranykorona bevételi lehetőségét jelentette. Minthogy pedig a régi terv szerint 3,500.000 aranykoronát kellett számítani az út- és közmű-építésére, a város tisztán 7 millió korona veszteséggel zárta volna le a Tabán rendezését.

A világháború alatt természetesen a Tabán kérdése erősen háttérbe szorult, a lakáskrizis pedig a világháború után közvetlenül elkövetkezett esztendőkben katasztrófális méreteket öltött. Ennélfogva a fővárosnak nem állt módjában a kisajátított házak lakóit kiköltöztetni anélkül, hogy megfelelő lakásokról ne gondoskodjék. Ilyen módon a Tabán rendezésének 1909-ben, illetve 1912-ben elfogadott tervét egyelőre keresztülvinni nem lehetett.

*

Ámde a világháború után bekövetkezett esztendők és a trianoni békediktátum csapásai egyre inkább előtérbe terelték Budapest *természeti kincseinek* jobb kihasználását nemzetközi vonatkozásban is, mert hiszen az idegenforgalom soha olyan lendületet nem vett, mint a világháború után. Egyre erősebb lendületet vett *Budapestnek fürdővárossá való kialakitása*, amelynek természetes központjául a Tabán kínálkozott.

Arra való tekintettel, hogy a világháború alatt a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló felépült, ellenben, miként azt tanulmányomnak idevonatkozó fejezetében is olvashatjuk, a Rudasfürdő modern újjáépítése elodázódott, *a Szent Gellért-fürdő kérdése szeparálódott a Tabán-problémától.*

*

Warga László műegyetemi tanár, Budapest székesfőváros volt városrendezési szakértője, az 1912. évi Tabán rendezési terv szerzője, 1931. június havában a polgármesterhez 35 oldalra terjedő beadványban foglalkozott az azóta változott viszonyokkal és megkísérelte tervének az új adottságokhoz való alkalmazását. Ebben a beadványában Warga László ezeket írja : »A megváltozott viszonyok a Tabán rendezésére nézve főleg két szempontból lehetnek befolyással. Az egyik szempont a telekérték és az építési költség viszonya, amely a háború óta lényeges változáson ment keresztül, a másik szempont : *a fürdőváros kérdése*, amely az utóbbi években lépett előtérbe. Mind a két szempont a terület felhasználásának s így magának a rendezés megoldásának kérdésével áll összefüggésben.«

A telkek értéke ugyanis a háború óta esett, viszont az építési költségek meglehetősen emelkedtek. A háború előtti tervekkel szemben a Tabán probléma a következő fázisokra oszlott :

a) az ingatlanok megszerzése,
b) új utak, terek nyitása, kiépítése,
c) közművek létesítése,
d) parkok létesítése,
e) a kialakult telektömbök értékesítése.

Amint az előbbi számadatokból látjuk, a Tabánnak a *Bárczy*-féle elgondolás alapján való rendezése a közművek és egyéb költségek révén előálló kiadások következtében aránylag kis áldozatot követeltek a várostól. Elméletileg egy ilyen városrendezés jövedelmező befektetés szokott lenni, azonban a Tabánban a helyzet más volt, mert hiszen egészségtelenül sűrűn beépített terület és egészségtelenül sűrűn sorakozott házak tulajdonjogának a megszerzéséről volt szó, valamint ennek a nagy ingatlan területnek a korszerű városrendezés szempontjainak megfelelő átrendezéséről.

A háború után emelkedtek az építkezési költségek, ami vonatkozik a közművek megépítésére is. Ugyanakkor azonban a gazdasági viszonyok alakulása folytán a telkek értékesítési lehetősége is megnehezült úgy, hogy — *Warga* László beadványa szerint — »az értékesíthető területek mai értéke alig haladja meg az út- és közmű építésének mai költségeit s így a telekszerzésre befektetett tőke számottevő részének ezidőszerint való visszaszerzésére gondolni nem lehet... ma ezeknek a területeknek az értéke alig több, mint a terület városépítési szerepének és rendeltetésének megfelelő rendezési költsége, vagyis az utak, terek kiépítésének, parkok, közművek létesítésének költsége.«

A gazdasági viszonyok romlása folytán a telekárak csökkenése és az építkezési költségek megnövekedése a felszabaduló telkeknek az értékesítési lehetőségét is meglehetősen nagy mértékben megnehezítette úgy, hogy *a főváros várható vesztesége sokkal nagyobb lett volna, mint a háború előtti tervek szerint.*

*

1926-ban dr. *Wolff* Károly azt indítványozta, hogy a Tabánban a kisajátítások folytán fővárosi tulajdonba került telkeket tisztviselői és munkás egyéni és társasházak építésére engedjék át.

1927. július 14-én a lakásügyi bizottság foglalkozott Tabán ügyével. *Liber* Endre, mint a főváros szociálpolitikai ügyosztályának vezető tanácsnoka bejelentette, hogy a Tabán beépítésére két ajánlat érkezett a fővároshoz. A székesfőváros lakásépítő programmjának lényeges része a Tabán felépítése — mondotta *Liber* tanácsnok.

Az 1927. szeptember 16-án tartott lakásügyi bizottsági ülésen szóbakerült ismét a Tabánban kisajátított házak lakóinak a kilakoltatása. Dr. *Platthy* György kifejtette felszólalásában, hogy 4—5000 lakos kitelepítéséről van szó és hogy Budapest történetében ily nagyszámú lakos kilakoltatására és elhelyezésére még nem volt példa. Egyúttal kijelentette: »bámulatos, hogy a tabáni lakosság mennyire ragaszkodik régi lakásaihoz«.

Az 1928. évben a közgyűlés újból foglalkozott a Tabán-problémával és az összes kérdések elintézésére bizottságot alakított.

1929. évi október hó 2-án a lakásügyi bizottság ülésén újból behatóbban foglalkoztak a Tabán kérdésével. Dr. *Wolff* Károly bizottsági tag szóbahozta, hogy hosszú időn át nem hallott egy árva szót sem a Tabán problémájáról és megkérdezte, hogy feneklett meg ennek az ügynek az elintézése. *Wolff* Károly szavaira dr. *Harrer* Ferenc válaszolt és azt a felvilágosítást adta, hogy a Tabán-kérdés nem aludt el, hanem mihelyt a városnak sikerül kitelepítenie a tabáni lakókat, újra aktuálissá válik a végleges rendezés.

Liber Endre tanácsnok, mint a lakásügyi bizottság elnöke, bejelentette, hogy a Tabán megépítésére több külföldi ajánlat érkezett be. Egy amerikai

ajánlat a Tabán felépítését azzal a feltétellel vállalta magára, hogy 32 év mulva a házakat a főváros tulajdonába bocsátotta volna bizonyos ellenszolgáltatások fejében és ő maga adta volna a pénzkölcsönt is a tabáni közművek megépítésére. Ez az ajánlat meglehetősen előnyösnek látszott s így a szociálpolitikai és közjótékonysági ügyosztály a vonatkozó tárgyalásokat meg is indította. *Bud* János akkori pénzügyminiszter azonban nem járult hozzá ahhoz, hogy *külföldi pénzt a Tabán céljaira igénybe vegyenek.* Ilymódon ez az amerikai ajánlat elvesztette minden aktualitását s az azóta eltelt néhány esztendőnek gazdasági téren tett tapasztalatai alapján visszapillantva, már most is megállapíthatjuk, hogy a főváros elgondolása — az akkori mentalitásnak és a Tabán akkori rendeltetésének megfelelően — helyes volt.

Több más ajánlatot is kapott a főváros a Tabán fölépítésére, de amikor az ajánlattevők értesültek arról, hogy erre a célra 45—50 millió pengő tőke szükséges, ajánlataikat visszavonták.

*

Közben 1930-ban az 1247. kgy. sz. határozat ad-hoc bizottságot küldött ki a Tabán problémáinak előkészítésére. 1931-ben pedig a 99/1931. kgy. sz. határozattal kimondta a közgyűlés, hogy a Tabán területe csak akkor lesz rendezhető, ha az egész telekkomplexum egy kézbe kerül s ezért még a Közmunkák Tanácsa tulajdonában levő ingatlanokat elcserélte a székesfőváros Károly-körúti ingatlanáért.

*

Amint a Tabán-probléma történetének ebből az első nagy fejezetéből is látszik, a székesfőváros mindinkább tudatára ébredt annak, hogy a Tabán lényegileg a város magjával, a Belvárossal eléggé szorosan összefüggő városrész, amely a pest-budai rév budai partjának a közvetlen közelében épült ki és a legfontosabb közlekedési útvonalnak, a *hatvani* útnak a Duna közbeiktatása által a budai oldalon való folytatása. Ezt az útvonalat, a mai Kossuth Lajos-utca, Rákóczi-út vonalát, a későbbi városrendezők is sértetlenül megtartották. Az Erzsébet-híd felépítése egyenes folytatása az egykori Hatvani-utcának és ilyen módon *a Tabán egyáltalában nem tekinthető az egységes Budapest szempontjából ma már külvárosnak*, — miként az külvárosnak volt tekinthető annakidején az önálló Buda városnak közigazgatása szempontjából — hanem az egykori Pest város legrégibb városrészével, a Belvárossal szervesen összefüggő városterületnek. Ilyen módon a Tabánt az eredeti városrendezési tervekben meglehetősen *sűrűn beépített városrésznek* tervezték, még pedig előkelő, modern városrésznek, elsősorban a középosztály számára. Amint tudjuk azonban, a középosztály helyzete a háború utáni időkben nagyon leromlott.

III.

A Tabán rendezése és a fürdőváros gondolat érvényesítése.

A világháború utáni időben is megmaradt a *Tabán-probléma*, mint egyik legnagyobb különleges szabályozási problémája Budapestnek. A régi elgondolást, a régi tervet már nem lehetett megvalósítani. Időközben azonban *Budapest jelentősége és fontossága igen nagy átalakuláson ment keresztül.*

A háborúelőtti esztendők ideges sietségének köszönhető, hogy az egykori Sárosfürdő helyén felépült Európa egyik legszebb gyógyfürdője és gyógyszállója, a Szent Gellért-fürdő, ezt megelőzőleg a városligeti Széchenyi gyógyfürdő. Budapest székesfőváros vezetősége, amely az 1873. évi egyesítéskor jogelődjét, Buda városától örökölte a híres budai gyógyfürdőt, a mai Rudasfürdőt, lassan-lassan *céltudatos fürdőpolitikát* kezdett folytatni. A Rudasfürdő újjáépítése — amint tudjuk — a világháború előtti időkben elmaradt, a világháború utáni időkben pedig már nem lehetett *lokálisan* elintézni, mint egy egyszerű és a célnak megfelelő építkezési feladatot, hanem a Rudasfürdő modernizálása *egyik sarkalatos tétele lett a székesfőváros céltudatos fürdőpolitikájának.*

Amint említettük, az egykori Sárosfürdő a Duna partján valamikor meghúzódott és jobbára timármesterek által lakott házacskák által szerves összefüggésben állott a Rudasfürdővel, amely már különlegesen beletartozik a Tabán városrészbe. A háború utáni idegenforgalmi fellendülés és a város vezetőségében, de különösen egyes *társadalmi egyesületekben* egyre jobban megerősödött fürdőpolitikai kívánalmak a változott viszonyok folytán a Tabán újjáépítését *most már nem egyszerű városépítési és városrendezési feladatnak tekintették, hanem igyekeztek bekapcsolni a székesfőváros fürdőpolitikájába.*

*

Időközben a törvényhozás meghozta az 1929. évi XVI. t.-c.-t, az úgynevezett *fürdőtörvényt.* Ennek Budapestre vonatkozó végrehajtási utasítása sokáig késett. A fürdőtörvénnyel és annak végrehajtási utasításával másutt bővebben foglalkozom, itt csupán azért említem meg, mint egyik bizonyítékát annak, hogy a közvélemény egyre fokozottabb mértékben kezdte hangoztatni a céltudatos fürdőpolitika szükségességét és az a fürdőtörvény, amelynek az elkészítését a magyar balneológusok 40 esztendeje várták, ugyancsak *ennek a közhangulatnak a kifejezéseképen valósult meg.*

El kell ismerni, hogy Tabánnak a fürdőpolitikába való bekapcsolása *elsősorban a nem-hivatalos körök, hanem a közvélemény nyomására történt.* A fürdőpolitika tengelye ebben az időben *Budapest fürdővárosnak a kialakulása volt.* Ennélfogva kellett keresni egy központi fekvésű helyet, *amely Budapest*

fürdővárosnak a magvául szolgálhasson. Így terelődött rá a figyelem a Tabánra. Szoros összefüggésben áll ez a terület két városi gyógyfürdővel, a Szent Gellért-fürdővel és a Rudasfürdővel, azonkívül a Tabán területén fekszik a Rácfürdő is, amely szintén erős rádium tartalmú gyógyhatású forrásvízzel rendelkezik és amelynek megszerzése már ennek a fürdőváros-gondolatnak az előtérbe kerülésekor szintén nem tartozott a megoldhatatlan problémák közé.

A tabáni ingatlanok kisajátítása a főváros részéről állandóan folyamatban volt és míg a világháborúutáni első esztendőkben a lakásínség a kilakoltatásokat megnehezítette, *a gazdasági depresszió idejében váratlanul felbukkant lakásbőség ezt egyenesen megkönnyítette* úgy, hogy a székesfőváros a Tabán területén álló házak lebontását teljes egészében végrehajthatta.

Ilyen módon a Gellérthegy északi lejtőjén egy kelet felé néző völgykatlan jutott a székesfőváros tulajdonába. Ennek a völgykatlannak az újjáépítése kapcsolatba került a Budapest fürdőváros gondolattal és nyilvánvalóvá lett a kérdés : *mennyire lehetne a székesfőváros tulajdonában levő Tabánt hasznosítani a fürdőváros szempontjából.*

*

1931. június havában *Warga* László a székesfőváros polgármesteréhez intézett beadványában foglalkozik *a fürdőváros* kérdésével is, mert az ő 1912. évi Tabán-terveit a fürdőváros-gondolat erőteljesebb kidomborítása erősen háttérbe szorította. A beadványban azt írja, hogy a *fürdővárosgondolatot »a jószándék és az egységes programm híjján csupán egyes csoportok tiszteletreméltó törekvése sorából kiragadni és reális alapra fekteteni: a városrendezésnek feladata.«*

Warga László a gondolat megvalósításának a lehetőségeit azonban bizonyos előtanulmányoktól teszi függővé, mert hiszen »a városrendezés körébe tartozó térbeli megoldással a technikai megvalósítással foglalkozni csak akkor lehet, hogyha alaposan megvizsgálták már a természeti erők, a város fekvése, klímája, jellege és kialakulása által megadandó tényezőknek értékét és sorrendjét.«

Warga László beadványában *mellőzi* a forrásvizek mennyiségére, kémiai összetételére, gyógyhatására és a külföldi fürdőkhöz viszonyított értékére vonatkozó adatokat és *elsősorban városrendezési szemszögből nézi a Tabán-problémát.* Megállapítja, hogy »a főváros jellegénél, a világgazdasági, kereskedelmi és társadalmi életében elfoglalt szerepénél fogva (Budapest székesfőváros) nem állhat egyedül, sőt még elsősorban sem a gondolat (a fürdővárosgondolat) megvalósításának a szolgálatában. *Nem rendelheti alá forgalmát, iparát, nagyvárosias intenzív fejlődését a fürdőváros jellegének.* Ez a jelleg itt csak korlátozott mértékben, egy ország gazdasági, kereskedelmi, kulturális és társadalmi központja, egyszóval a fővárosa keretében érvényesülhet s ha ennek kialakulására befolyást — sőt minden bizonnyal kedvező hatást

gyakorol is — *egyedül uralkodó jelleggé még sem válhat. Az a körülmény, hogy a legértékesebb források a város belső területén, a várost középen átszelő világforgalmi út, a Duna-folyam s a hidakkal összefutó főbb vonalak mentén feküsznek* — a könnyű megközelítés és kedvező fekvésbeli hatás mellett is — *az egyes telepek részletes megoldásánál a fürdőjelleg kidomborítását* — szemben a nagyváros forgalmi igényével — *csak inkább megnehezíti.*«

*

Nem kívánok *Warga* László ezen általános jellegű megállapításaival bővebben foglalkozni, csupán utalok arra, hogy *az ő felfogása sok tekintetben találkozik a Budapest fürdővárosgondolat szkeptikusainak a felfogásával is.* Utalok néhány idevonatkozó sajtóközleményre, amelyek ezt a felfogást is tárgyalták.

Budapest székesfőváros városfejlesztésének irányát hatósági eszközökkel és más mesterséges módon *mindenkor lehet úgy irányítani*, ahogyan azt a közérdek kívánja, míg a gyógyforrások felfakadási helyeit, a Duna-menti *termális vonal irányát azonban semmiféle mesterséges beleavatkozással megváltoztatni nem lehet.* Ebben a tekintetben a hatalmas természeti erők az uralkodók és így helyesnek látszik egyes cikkíróknak az a megállapítása, hogy *a gazdag kincseket jelentő természeti erőket kihasználatlanul hagyni olyan nem annyira helyhez kötött szempontok miatt, amelyeket mesterséges irányítással befolyásolni lehet, nem volna a székesfőváros érdekében álló politika.* Még kifejezettebben: a mesterségesen is irányítható szempontokat feltétlenül alá kell rendelni azoknak a szempontoknak és azoknak az érdekeknek, amelyeket másfelé irányítani, más irányba terelni a korlátolt emberi eszközökkel nem lehet.

Ha tehát a természet erői úgy alakultak, hogy a kihasználásra váró és kihasználásra érdemes, kincseket érő gyógyforrások a dunai termális vonal mentén fakadnak és hacsak ezeknek a kihasználásáról a székesfőváros a maga számára esetleg egészen helyrehozhatatlanul lemondani nem szándékozik, — *akkor a városfejlesztést kell úgy irányítani, hogy bizonyos nehézségek leküzdésével a két szempont mégis összhangba hozható legyen.*

A Tabánra vonatkoztatva, *Warga* László is megállapítja, hogy »épen a források helyére való tekintettel a Tabán s az ahhoz közvetlenül csatlakozó gellérthegyi területek azok, amelyekre a fürdőváros térbeli megoldásában jelentős és talán a legfontosabb szerep vár. Ez a terület a Gellért-hegy északi és észak-keleti forrásainak csomópontjához közvetlen közel fekszik s fekvésénél fogva az egyetlen nagyobb összefüggő terület, mely ezeknek a forrásoknak felhasználására szolgáló épületek és intézmények elhelyezésére alkalmas.« Ugyancsak *Warga* állapítja meg, hogy »*teljesen érthetetlen volna*, ha a főváros a Tabán csaknem egész területének a tulajdonában *ne a Tabánt tenné meg* a

kialakítandó fürdőélet középpontjának. Épen ezért már *Warga* is megemlíti, hogy az ott »kialakítandó nagyszabású fürdőtelep egysége szempontjából is *kívánatosnak látszik a Rácfürdő megszerzése.*«

*

Amint látjuk tehát, már *Warga* sem zárkózott el a Tabán fürdővárosi célokra való nagyobbmértékű igénybevételének a gondolatától. Megállapította azonban, hogy városi szempontból a Tabán »az erősen tagozott fürdőoldalnak épúgy középpontja, mint a Belváros a pesti síkterületnek.« »Ez a centrális fekvés s az Erzsébet-híddal állandósított forgalmi csomópont ott, a főváros egységes alakulatában, a Tabán számára is olyan szerepet jelöl ki, amelynél *nem lehet egyedül a források igényeinek kielégítésére szorítkozni* és nem lehet a fürdőváros-jelleg érdekében azoknak a feladatoknak megoldásától elzárkózni, amely feladatok megoldására ez a terület — fekvésénél fogva — a főváros egységes kialakításában hivatott.«

Épen ezért *Warga* László maga is igyekszik összhangba hozni ezt a kettős szempontot, amelyet tulajdonképen erősen szembeállít: »*a forgalom követelménye: az üzleti élet, a zártabb, intenzívebb beépítési mód; míg a fürdőváros-jelleg nagyobb nyugalmat, szabadabb beépítési módot, sok parkot és üdülőterületet igényel.*«

Warga László a forgalmi problémákat egyéb tekintetektől függetlenül kívánja megoldani és csak ennek a megoldásnak a keretén belül hajlandó *bizonyos koncessziókat tenni a fürdőváros-gondolat érdekében.* Az ő módosított megoldási terve szerint »amíg a fürdőtelepnek maga az egész Gellérthegy s közvetlenül annak északi parkozott oldala, továbbá a kivihetőség határán belül nyugalmas sétánnyá átalakítandó Dunapart szolgálna nagyszabású természeti hátterül, üdülő és sétahelyül, addig a fürdőépületek a tulajdonképeni Tabán-völgy területén volnának elhelyezendők.«

*

Warga László tehát ennek a felfogásnak megfelelően *módosította* az eredeti tabáni tervet. Nem szándékozom ezúttal részletesen ismertetni sem az ő eredeti, sem a később megváltoztatott megoldási tervét. Csupán megemlítem, hogy a Gellérthegy északi oldalán egységes üdülőpark-területet tervez és a Tabán völgyében, valamint annak lankás részein, a fürdőtelephez csatlakozólag kialakítandó lakóvárosrészben is kellő számú és kiterjedésű és megfelelő épületekkel architektónikusan lezárt, a szórakozásra s a város szemléletére alkalmas parkozott tereket, kilátó pontokat biztosít és kedvezőtlen idő esetére is fedett sétányokat, a szórakozóhelyekkel összefüggésben, oszlopsorokat és loggiákat alkalmaz. Ezzel *a Rácfürdő helyén* s azzal közvetlen szomszédos telektömbökkel fokozatosan az építhető nagyszabású fürdőépületek és szállodák és *az itt kifejlődő fürdőélet számára* olyan környezetet

kíván nyujtani, mely a táj fekvésének rendkívüli szépségeit a városi élet szükségleteinek a városépítés praktikus feladatainak művészi megoldásával iparkodik összhangba hozni.

Ismét utalok egyes szakembereknek a sajtóban megjelent cikkeire, amelyek állást foglalnak az ellen, hogy a gyógyulást kereső és különösen reumatikus, valamint köszvényes bántalmakban szenvedő, nehezen járó betegek számára *lejtős* parkokat és sétányokat bocsássanak rendelkezésre, mert hiszen az ilyen betegek természetszerűleg csak a sík területet kedvelhetik, a dombos, meredek sétahelyeket pedig elkerülik.

*

Bizonyos, hogy egyoldalúság volna a Tabán újjáépítésénél *kizárólag csak a fürdőváros érdekeit tartani szem előtt* és kizárólag csak a fürdővárosi érdekeket szolgáló építkezésekre gondolni. A Tabán újjáépítését tényleg, mint *egy lehetőséget kell felhasználni* a budai oldal közúti forgalmának megjavítására is, azonban a városrendező szakembereknek a feladata, hogy ezt a kérdést miképen oldják meg. A főváros akkor jár el helyesen, ha nem esik az egyoldalúság hibájába, hanem csupán az eddiginél is *jobban* kívánja kihangsúlyozni, de sohasem egyoldalúan — *a fürdőváros-jelleget.*

*

Dr. *Harrer* Ferenc, a főváros nyug. alpolgármestere, mint a városfejlesztés kérdésének megoldására a főváros közgyűlése által kiküdött külön bizottság elnöke, 1932. évi szeptember hó 1-én elnöki előterjesztést készített a városfejlesztési bizottság számára. Ebben az előterjesztésében megállapítja, hogy »*a Tabán újabban egy fürdővárosnegyed kialakításának gondolatával került kapcsolatba.*«

Dr. *Harrer* Ferenc ebben az előterjesztésben a következőket írja: »*Fürdővárosról, mint egységes területi problémáról, nálunk nem beszélhetünk,* mert gyógyfürdőink egyrészt a források fekvése szerint különböző városrészekben fekszenek, a Sósfürdő a Kelenföldön, a Szent Gellért-, a Rudas- és a Rácfürdő a Gellérthegy alján, a Császár-, a Szent Lukács- és Királyfürdő a Rózsadomb körül, a Római fürdő Óbudán, a Szent Margit-fürdő a Szent Margitszigeten, másfelől mindenütt összefüggnek a körülöttük levő városrésszel és ebbe is illesztendők be.«

Ez a megállapítás teljesen helyes. A Budapest területén levő gyógyfürdők szétszórt fekvése tényleg nem alkalmas a fürdőváros egységes kialakítására. Azonban a Szent Gellért-fürdő, Rudasfürdő és a Szent Imre-fürdő (régi Rácfürdő), amely időközben *már szintén a főváros tulajdonát képezi,* ez a három hatósági kézben levő és egymással szorosan összefüggő gyógyfürdő, balneológiai szempontból is alkalmas arra, hogy Budapest fürdőváros központja ennek a három fürdőnek a közvetlen közelében alakuljon ki. Ez a

központ jótékony befolyását a magánkézben levő és az ettől a központtól távolabb fekvő többi gyógyfürdőkre nézve is érvényesíteni tudja.

Amellett a székesfőváros fürdő-propagandájának, továbbá a gyógyfürdők hatástanával foglalkozó tudományos megállapításokhoz szükséges *beteganyag összegyüjtésének, az* idevonatkozó tudományos kísérletek végrehajtásának, a betegek intenzívebb megfigyelésének és az ezzel kapcsolatban propagandisztikus szempontból mérhetetlen becsű publikációk elkészítésének a lehetősége szempontjából — már csak a hatósági jelleg márkájának a kihasználása érdekében is — felette alkalmas központi helye lehetne a Tabán.

Erre a célra tehát épen a Tabán sokkal alkalmasabbnak kinálkozik, mint Budapest területén bármelyik más gyógyforrás, illetőleg gyógyforráscsoport környéke. Lehetne ugyan szó — tárgyilagosság szempontjából meg kell említenem — a Szent Margit-szigetről is, amely egységes fürdővárossá volna alakítható. Ez azonban részint nem a székesfőváros tulajdona, részint annyira el van zárva a város többi gyógyfürdőjétől, hogy ha, mint a Budapest-fürdőváros esetleges központja fel is lendülne és a nem gyógyulást kereső közönség elől meglehetősen elzárt maradna, akkor a többi budapesti gyógyfürdő lassan elsorvadna. A Szent Margit-sziget forrása azonban, bármilyen értékes is a maga nemében, *mégsem alkalmas reprezentánsa Budapest balneológiai értékeinek és a különböző vegyi tartalommal biró budapesti gyógyforrások általános, vagy különleges gyógyhatásának.*

Ugyanígy szóba kerülhetne a fürdőváros központjául a Városliget is, mint a Széchenyi-artézi gyógyfürdő közelében levő park. Ez sem fekszik a város szívében, épúgy, mint a Szent Margit-sziget sem. Azonkívül ma még *csupán egyetlen artézi-gyógyforrása van* és a pesti homokos talajon épülvén, *nem nyujtaná mindazokat a klimatikus előnyöket,* amelyeket a Duna-folyam levegő-rezervoárja, a folyam észak-déli irányú folyása, valamint a budai hegyek ugyanilyen irányban áramló friss levegője elsősorban a Duna jobbparti részének: a hegyekkel borított budai oldalnak nyujt.

*

A Duna jobbparti részén is van egy másik számbajöhető hely: a Szent Gellért-hegy déli lejtője. Sok vonatkozásban első pillanatra alkalmasnak is látszik erre a célra. Sőt *merném megkockáztatni azt a gondolatot is, hogy a Szent Gellért-hegy déli lejtőjén megkísérelhető fúrásokkal talán érdemes volna foglalkozni,* annál is inkább, mert hiszen valamikor — miként azt munkám geológiai részében ismertettem — ezen a déli lejtőn is fakadtak gyógyforrások.

Azonban valamennyi lehetőséget elbirálva, mégis a Tabán az, amelyik aránylag a legkézenfekvőbb és a leggyorsabban megvalósítható megoldásul kínálkozik a fürdőváros központja számára.

*

Dr. *Harrer* Ferenc említett elnöki előterjesztése már felvette ezt a feladatot *városépítészeti* szempontból. A megoldandó kérdés a Tabánnal kapcsolatban a következő: »A tabáni területből mi vétessék igénybe fürdőépületek számára, mennyi fürdőparkra, hogy alakíttassék ki a fürdőtelep üzleti utcája, a magánházak beépítési módjának megállapításánál számolnunk kell ezeknek a fürdőkkel kapcsolatos felhasználásával.«

A városfejlesztési ad hoc bizottság a Harrer-féle elnöki előterjesztés alapján részletesen megtárgyalta az idevonatkozó kérdéseket, még pedig *külső szakértők* bevonásával.

*

A városfejlesztési programm megállapítására kiküldött külön bizottságnak 1933. évi január hó 4-én tartott ülése a fürdőkkel foglalkozott. Azért érdemel az ülés lefolyása nemcsak külön megemlítést, hanem részletes ismertetést, mert a bizottság állandó tagjain kívül jelen voltak: Dr. *Csordás* Elemér tiszti főorvos, Dr. *Zubriczky* József és *Fodor* Sándor miniszteri tanácsosok, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa részéről, továbbá mint meghívott szakértők: Dr. *Vámossy* Zoltán egyetemi tanár, az Országos Magyar Balneológiai egyesület elnöke és Dr. *Dalmady* Zoltán egyetemi tanár, az Országos Magyar Balneológiai Egyesület tudományos szakosztályának elnöke, azonkívül: *Bánlaky* Géza, a fővárosi fürdők központi igazgatója. Az ülésen Dr. *Harrer* Ferenc elnökölt.

Dr. *Harrer* Ferenc elnök, az ülést a következő beszéddel nyitotta meg:

»A Rudasfürdő környékén újabban felkutatott források, amint az a Hidrológiai Társaság ülésén a forrásokról tartott ismertető előadásokból köztudomású, meglevő forrásainknál még nagyobb gyógyhatásfokkal rendelkeznek. Ebből kifolyólag újból felvetődik a kérdés, hogy összes forrásaink egy földalatti medencéből fakadnak-e? Ezekre az új forrásokra való tekintettel és abból a célból, hogy *Dalmady* professzornak is módja legyen véleményét kifejteni, javasoltam, hogy a bizottság térjen vissza annak a kérdésnek tárgyalására, hogy *Budapestnek milyen balneológiai jelentősége van, tekintettel gyógyforrásainak értékére.*«

Ezután dr. *Dalmady* Zoltán egyetemi tanár kifejtette, hogy a hévvizek abszolút gyógyértékét megállapítani nagyon nehéz feladat. Maga a kémiai analízis eredménye, bármilyen kedvező legyen is az, nem biztosíték arra nézve, hogy a hévvíz gyógyítási célokra eredményesen felhasználható. *Számos olyan fürdőhelyet ismerünk külföldön is, amely gyógyeredményeiről igen híres, annak ellenére, hogy vizének kémiai analízise ezt a hírességet száz százalékig nem indokolja.* Viszont más vizek ásványi összetétele egyáltalában nem magyarázza meg orvosilag azt a hatást, amelyet a víz a kezelt betegekre gyakorol. *A vizek ismeretlen gyógytényezőinek egy részét később a rádioaktivitás*

felismerése megmagyarázta ugyan, de még ezen gyógyhatás felismerése sem elégséges a vizek minden gyógyeredményének megmagyarázására.

Példaképen felhozta, hogy a budapesti vizek *rádioaktivitása mindössze 28—30 Mache*, vagyis sokszorosan tört része néhány kivételes erősségű külföldi hévvíznek, *mégis körülbelül azokkal egyező gyógyeredményeket tudunk felmutatni.* A gyógyvizek értékének megállapításánál tehát egyáltalában nem elegendő a víznek kedvező ásványi összetétele, sem rádioaktivitása, az egyedüli mértékadó tényező az *exakt észlelésen alapuló orvosi tapasztalat és az elért gyógyeredmények.* A vizek kémiai összetétele és rádioaktivitása *csak irányt ad a gyógyítási kísérletezésekre.* Ebből a szempontból a budai hévvizek megfelelők úgy ásványi tartalmuk, mint a bennük effektíve jelenlevő rádium és thórium által előálló rádioaktivitás szempontjából. A gyógyeredmények exakt észlelésére azonban jelenlegi berendezkedésünk mellett nincsen mód. *Előkelő fürdőink beteganyaga erre a célra nem alkalmas.* Az újonnan fúrt kutak vizei jelentékeny rádiumtartalmuk mellett a már meglevőkkel egyenértékűeknek vehetők. Külön felhívta azonban a figyelmet *a Pestszenterzsébet határában felfedezett sósvízre*, amely 13 gramm konyhasót tartalmaz literenkint és ezzel a nagyfokú sótartalmával egészen új gyógyítási lehetőségeket nyit meg. Valószínűnek tartja, hogy ilyen vizet kedvezőbb helyen is lehet majd találni. (Azóta Budapesten is találtak ilyet.)

Hévvizeinknek nagy előnye, hogy szép környezetben és egy milliós nagyvárosban vannak és így módot nyujtanak arra, hogy a komoly kezelés mellett a szükséges szórakozás is könnyen megszerezhető legyen. *Ugyanis a gyógyfürdőhelyek prosperitása nemcsak a vizek gyógyértékén múlik. Nagyon fontos tényező a fürdők orvosi berendezése és számottevő a környezet is.* Egész éven át tartó fürdőszezont csak az a fürdőhely várhat, ahol a komoly orvosi berendezés mellett, mely a gyógyeredményeket biztosítja, a fürdővendég a szórakozási lehetőségeket is megtalálja. *Ebből a szempontból Budapest rendkívül előnyös helyzetben van.*

Fürdőink hivatása szempontjából az a felfogása, hogy *a déli csoportot kell fürdőhelynek kiképezni. A Gellért-fürdő továbbra is az előkelő közönség fürdője maradna meg, a Rudasfürdőt a polgári közönség számára kell komoly gyógytényezővé kifejleszteni, a Szent Imre-gyógyfürdő pedig a járó betegek számára volna megfelelően kialakítható.* A Margit-hídról északra eső fürdőcsoportot — véleménye szerint — *komoly kórházi jelleggel kellene kialakítani.* Ide volna építendő a fürdő-közkórház, amely klinikai beteganyagával a gyógyeredményeknek orvosi szempontból exakt megfigyelésére nyujtana módot, lehetővé tenné a fürdőorvosi kvalifikáció megszerzését, laboratóriuma az ásványvizek állandó vizsgálatát látná el, ezenfelül pedig alkalmas volna a betegek utókezelésére, valamint megfelelő fürdőszemélyzet kiképzésére is.

A hévvizek elvezetése szempontjából nincsenek aggályai. *Ha a kérdés technikailag helyes megoldást nyer, a vizek értékükből semmit sem fognak veszí-*

teni, annál kevésbbé, mert hiszen nálunk távvezetés tulajdonképen nem is kell, hiszen itt csak rövid távolságokról lehet szó, külföldön pedig számos esetben több kilométerre is vezetik a gyógyvizeket.

*

Dalmady Zoltán egyetemi tanárnak szakszerű felvilágosító szavai és szinte határozottan körvonalazott, programmszerű célkitűzése után az elnök kijelentette, hogy *Dalmady* professzor előadása *teljessé teszi a bizottság mult ülésén elhangzott szakértői véleményt. Ilyenformán a fürdőváros általános problémája tekintetében a főváros munkájának kettős irányúnak kell lennie.* Az egyik a *fürdőtörvénnyel* kapcsolatos kérdések rendezése, *a belső és külső védőöv*, valamint a forrásvédő terület problémájának tisztázása. Ez a kérdés különösen a déli csoportnál bír jelentőséggel, ahol állást kell foglalni abban a tekintetben, vajjon a Rácfürdő forrásvédő területét kell-e legszűkebben megállapítani abból a célból, hogy a jövőben feltárandó források esetében a főváros ne lehessen idegen védőterületen belül »harmadik személy«, — vagy pedig az egész csoportra nézve közös védőterületet volna-e célszerű megállapítani.

A másik megoldandó feladat *a főváros tulajdonában levő és a magánkézben levő fürdők közötti együttműködés problémája.* Épen a magánkézben levő fürdők környékén vár a fővárosra a legtöbb és legköltségesebb városfejlesztési feladat végrehajtása. (Tabán, budai Dunapart a Margithídtól északra.) Az ebből származó hasznot nem lehet a magánosoknak átengedni, szükséges tehát, hogy *ennek a juttatásnak ellenértékeképen a főváros és a nagyközönség szempontjai és érdekei a magánfürdőknél is érvényesíthetők és elfogadtathatók legyenek*, vagyis már előre meg kell teremteni az ezekkel való kooperáció alapjait.

Ennek alapján javasolta, hogy a bizottság a törvényhatósági tanács útján hívja fel a polgármestert, hogy ebben a két irányban az előkészítő munkálatokat már most indítsa meg.

A bizottság a javaslathoz hozzájárult.

*

K. Császár Ferenc felvilágosítást kért arra nézve, hogy mi az a minimális befogadóképesség, amivel a fürdő-közkórház működését megkezdhetné. Fontosnak tartja ezt a költségek szempontjából.

Csordás Elemér tiszti főorvos szerint a fürdőkórházat kisebb méretben *150—200 beteg számára lehetne építeni*, de olymódon, hogy a szükséghez képest ez tetszőlegesen megnagyobbítható legyen. Fel kellene szerelni az összes modern fizikoterápiai eszközökkel. Ilymódon az intézmény a tudomány fejlődésével állandóan lépést tarthat.

Zubriczky József miniszteri tanácsos felhívta a figyelmet arra a nagy bizonytalanságra, amely jogi szempontból *a források védőterülete* körül uralkodik. Az állam a források gyógyjellegét csak kérelemre állapítja meg, a benyujtott kérelmeket a fürdőtörvény szerinti eljárás alapján bírálják el. Ennek a folyamatban lévő eljárásnak a befejezéséig tehát jogilag tulajdonképen nincs is forrásvédőterület.

A magánfürdőkkel való kooperáció szempontjából felemlítette, hogy tudomása szerint a Gellért-, Rudas- és Rácfürdő védőterületei egyesítve lettek.

Bánlaky Géza, a székesfővárosi fürdők igazgatója megállapította, hogy a gyógyfürdőjelleg megállapításáért kérelemre folyamatba tett eljárások még nem nyertek befejezést és így jogilag talán tényleg az a helyzet, hogy *forrásvédőterület tulajdonképen nincs is*, a gyakorlatban azonban ezeket mindig betartják.

Petrovácz Gyula kifejtette, hogy a fürdőkórház elhelyezése szempontjából az orvosszakértők a *középső* fürdőcsoportot javasolták, ahol azonban ez óriási költségekbe kerülne a kapcsolatosan végrehajtandó városrendezési feladatok miatt, valamint azért is, mert itt a fővárosnak nincsenek forrásai. Véleménye szerint a kórház ott volna elhelyezendő, ahol *a fővárosnak terület és víz egyaránt rendelkezésére áll*, vagyis a Szent Imre-fürdő környékén. A bizottság feladata, hogy ezt a problémát megoldja.

Dorner Gyula hangsúlyozta, hogy a bizottság a problémák megoldásával kapcsolatban csak a keretek kijelölésére van hivatva, a részletek kidolgozása — véleménye szerint — a jövő feladata.

Az elnök összefoglalása szerint a bizottságnak a fürdőintézmények szerepe tekintetében kell állást foglalnia és ebben az állásfoglalásában a városfejlesztés egyéb szempontjait is figyelembe kell vennie. A Margithídtól északra fekvő Dunapart lehetetlen állapotának megszüntetése a bizottság programmjának szintén egyik leglényegesebb pontja, amelyet a fürdőváros, valamint a nagyvasúti probléma együttes rendezése útján oldhat csak meg. A nagyvasúti probléma eldöntése remélhetőleg módot fog adni úgy ennek, mint a HÉV-nek innen való eltávolítására, a fürdőváros kialakítása pedig az egész környék rendezését fogja eldönteni.

Ezután megállapította, hogy *Budapest balneológiai jelentőségének részletes megvitatása megnyugtatta a bizottságot a főváros hévvizeinek gyógyértéke felől.* Ezen tárgyalás eredménye alapján javasolta, hogy a bizottság térjen át az egyes fürdőcsoportok jövőbeli hivatásának megállapítására.

Vámossy Zoltán kifejtette, hogy a gellérthegyi csoport fürdői — a Rácfürdő kivételével, amelynek megvételét nem tartja szükségesnek — a főváros kezében vannak s azoknak jövőbeni szerepét a meglevő adottságok határozzák meg. A Gellért-fürdőnek mindig az előkelő közönség fürdőjének kell maradnia. *A fürdőkórház szempontjából a Tabánt nem találja megfelelő helynek, hanem a főváros részére lényeges és igen fontos volna, ha a fürdőkórház*

a középső csoportban épülne fel, még pedig a Császárfürdőtől északra fekvő barakkok területén.

Dorner Gyula szerint a Gellért-fürdő gazdasági udvara megszüntetendő volna és területe a Horthy Miklós-út 7. számú telekkel együtt a jövőben csak a Gellért-fürdő bővítésének céljaira volna felhasználható egy ott építendő dépendance formájában. Rendezni kell a Gellért-teret, melynek forgalma a lehetőség szerint csökkentendő; a Dunapartot a Gellért-hegy alatt parkírozni kell, a villamos és az autóforgalom itt a föld alá volna sülyesztendő. *A Rudasfürdő új épülete 2 emeletnél ne legyen magasabb, hogy ne zavarja a Gellérthegy panorámáját.* Végül sürgette a Tabán szabályozásának tervét.

Az elnök szerint a Szent Gellért-gyógyfürdő jövőbeli hivatását kellene megállapítani. A meglevő adottságok ezt a jövőben is *az előkelő közönség szállójává jelölik ki.* Eldöntendő volna az a kérdés, hogy kívánatos-e ehhez egy dépendance építése. A Gellért-szálló fűtésének a jövőben más elgondolás alapján kellene történnie, amire vonatkozóan szintén a bizottságnak kell direktívákat adnia.

Bánlaky Géza a székesfővárosi fürdők igazgatója kifejtette, hogy a Gellért-szálló gazdasági udvara és a gépháza bármikor eltávolítható. Az épület fűtését a környéken levő többi középülettel együtt, távfűtés formájában akarják megoldani, a kertészet fenntartására pedig nincsen szükség. Ilymódon a Horthy Miklós-út 7. számú telekkel együtt ez a terület egy *fürdőszanatórium jellegű dépendance céljára volna felhasználható,* amelyet közvetlenül kellene összekötni a jelenlegi épülettel. Szükséges lesz ez a dépendance a jövőben azért is, mert a Gellért-szálló befogadóképessége a fürdőberendezéshez képest kicsiny.

Dalmady Zoltán hangsúlyozta, hogy a Gellért-fürdőnek jelenlegi előkelő jellege a jövőben is fenntartandó. A jövőben jelentkező szükséglet kiegészítésére a szanatóriumjellegű dépendance volna hivatva.

Az elnök, összefoglalván a tárgyalás eredményét, megállapította, hogy a bizottság a Gellért-szálló és fürdő jelenlegi előkelő jellegének fenntartása mellett foglal állást. A gazdasági udvar és a fűtőház által jelenleg elfoglalt terület, ezeknek eltávolítása után a Horthy Miklós-út 7. számú telekkel együtt *fürdőszanatóriumjellegű dépendance céljára tartandó fenn.* Ezért a bizottság a Horthy Miklós-út 7. számú házra a főváros részére biztosított kisajátítási jog fenntartását kívánja. A dépendance pedig a jövőben a szükséglet szerinti időben lesz felépítendő.

*

Amint látjuk, ennek a balneológiai szakértőkkel együttesen megtartott bizottsági ülésnek a tárgysorozatán a *Tabán-fürdőváros* problémája, mint önálló tárgy, még nem szerepelt. *Mégis döntő fontosságúnak* kell tekintenem ezt a megbeszélést nemcsak a Tabán, hanem az egész Budapest-Fürdőváros

jövője szempontjából, mert a kiváló szakértők szakszerű felvilágosításai után a fővárosnak ezirányú feladatai immár világosan meg voltak állapíthatók s így *a Tabán jövőjét* is eldöntöttnek lehetett tekinteni.

*

A Tabán problémája 1933-ban újra erősen akut lett.

Dr. *Wolff* Károly a közigazgatási bizottság 1933. január 9-én tartott ülésén hozta szóba a Tabán kérdését. A polgármesteri jelentés ugyanis hivatkozott arra, hogy 1932. évi december hó folyamán az általános városfejlesztési programm előkészítése végett kiküldött bizottság ülést tartott. Ezen az ülésen a bizottság behatóan foglalkozott a székesfőváros hévvízforrásainak a kihasználásával, valamint a fürdőváros létesítésének lehetőségeivel és a fürdőpolitika alapelveinek lefektetésével.

Dr. *Sipőcz* Jenő polgármester a Tabán problémájának a megoldását *pénzügyi kérdésnek* állította be és azt jelentette a közigazgatási bizottságnak válaszfelszólalásában, hogy vannak már bizonyos elgondolások arra nézve, hogyan lehessen a Tabán kérdését nyugvóra juttatni.

IV.

A Tabán szabályozására vonatkozó tervpályázat.

1934. június 26-án a polgármesteri III. ügyosztály terjedelmes elaborátumot készített a közgyűlés elé, amelyben *a Tabán-probléma egész anyagával* kimerítően foglalkozik.

»A Tabán rendezésének problémája *két külön városrendezési műveletre vezethető vissza.* Az egyik: a Gellérthegy oldalának a mai Orom-utcától lefelé eső részén, a később gellérthegyi kisajátítási övezetnek elnevezett területen állott dísztelen, düledező és szegényebb sorsú lakosság által lakott viskóktól való megtisztítására irányult, amely célból a főváros már a mult század végén folytatott kisajátításokat, a másik pedig az Attila-körút tervezett kiszélesítése volt, amivel a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, mint amelynek a főutak és a sugár-útnak megépítése az 1874. évi X. tc. értelmében feladatát képezi, már a jelen század első évtizedében foglalkozott. A Közmunkák Tanácsa a kiszélesítéssel kapcsolatos szabályozás végrehajtásának céljára, tehát lényegében kisajátítási, út- és közműépítési költségekre az akkori kormánytól 2 millió korona állami előleget is kieszközölt.

A székesfőváros törvényhatósági bizottsága belátván, hogy ennek a városrésznek a rendezése egyedül az Attila-körút szabályozásával meg nem oldható, az 1909. évi június hó 7-én és folytatólag 9-én tartott rendes köz-

gyűléséből hozott 1363/1909. kgy. számú határozatával kimondotta, hogy a mai Tabán területét — beleértve az Attila-körútat és a Gellért-hegy lejtőjét is — kisajátítja és azon új szabályozási terv alapján egy modern, egészséges és szép városrészt épít meg.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a székesfőváros ezután párhuzamosan végezték a kisajátításokat. Ennek eredményeképen a főváros tulajdonába 248 ház került, amelyeket — egy-két, szintén bontás alatt levő épület kivételével — már lebontattak. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa által kisajátított és túlnyomó részben az Attila-körút mentén fekvő ingatlanokon álló házak lebontása ugyancsak folyamatban van. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa tulajdonában van ezenkívül a Döbrentei-tér 4. számú ház. Magántulajdonban vannak a Döbrentei-tér 5—6. számú bérházak; a Szent Imre-(Rác) gyógyfürdő időközben a főváros tulajdonába került. Megjegyzendő, hogy a Tabán-rendezésből a Szent Imre-gyógyfürdő és az utóbb említett bérházak egyelőre ki vannak kapcsolva és ezek az alábbi kimutatásokban sem a kiadásoknál, sem az értékesítésnél nem szerepelnek, tekintettel az itt létesítendő ideiglenes megoldásra.

Igen fontos és a kiürítésnek a kellő időben való befejezése miatt sürgős feladat volt a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tulajdonába került Attila-körúti ingatlanoknak átvétele abból a célból, hogy *a Tabán egész területe egy hatóság kezébe kerüljön és annak rendezése egységesen legyen végrehajtható.* Ez indította azután a törvényhatósági bizottságot arra az elhatározásra, hogy a 99/1931. kgy. számú határozatában kimondja, miszerint a VII. ker., Erzsébet-sugárút megépítéséhez szükséges Károly király-út 15. számú székesfővárosi ingatlant és az I. ker., Hadnagy-utca 4. sz. földszintes házat a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tabáni telkeivel elcseréli.

Az egységes rendezés tervének elhatározása után 1912-ben elkészült ennek a városrésznek a szabályozási terve. A törvényhatósági bizottság az 1150/1912. kgy. számú határozatával a polgármesteri III. ügyosztály térképtárában őrzött 54. XXI/3. tt. számú szabályozási és beépítési tervet fogadta el kivitelre, amelyhez a Fővárosi Közmunkák Tanácsa is hozzájárult. Ezen régi szabályozási terv szerint a rendezés céljára megszerzett 82.000 négyszögöl kiterjedésű területből a szabályozás végrehajtása után a középületeknek fenntartott területeknek leszámításával, *lakástermelésre mintegy 36.000 négyszögöl területet lehetett volna felhasználni.* Az út- és közműhálózat építési költsége az 1912. évben, az akkori anyagárak és munkabérek alapulvételével végrehajtott számítások szerint mintegy 3,500.000 aranykoronát tett volna ki úgy, hogy a 21.500.000 aranykoronát kitevő kisajátítási árak és kamatveszteségek, továbbá az út- és közműépítési költségek összege, tehát az egész befektetett tőke, az időközi kamatok nélkül, körülbelül 25,000.000 koronára rúgott volna. Ezzel szemben az építkezésre felhasználható 36.000 négyszögöl kiterjedésű terület értéke az út- és közmű-

hálózat kiépítése után az akkori becslések szerint mintegy 18 millió koronát képviselt, vagyis a befektetett tőke a várható bevételt körülbelül 7 millió aranykoronával haladta volna túl.

Ez a jóváhagyott szabályozási terv egészen a legutóbbi évekig változatlanul maradt. Közben azonban egyrészt a Gellérthegy és a Naphegy, másrészt a Tabán mögött elterülő és rendkívüli fejlődésnek indult vidékek, úgymint a Sasad, Sashegy, Németvölgy, Orbánhegy, Mártonhegy és Farkasrét lakossága körében mind sürgetőbbé vált az a kívánság, hogy a Tabánon keresztül az Erzsébet-híddal egy, lehetőleg rövid és közvetlen főforgalmi úton kapcsolatot nyerjenek. A jóváhagyott szabályozási terv ezt a szükségletet egy szerpentin útvonallal kívánta kielégíteni, amely egyrészt túlságosan hosszú lett volna, másrészt pedig csak a tabáni házak túlnyomó részének lebontása után lett volna megépíthető, ami viszont abban az időben a lakók elhelyezésének nehézségeire való tekintettel akadályokba ütközött. Ezért a polgármesteri III. ügyosztály elkészítette a Döbrentei-tértől a Hegyalja-útig vezető, úgynevezett transzverzális-útnak a tervét, amelynek alapján a főváros az utat 1932-ben meg is építette. A később Hegyalja-útnak elnevezett út szabályozásának megállapításával egyidejüleg *a Fővárosi Közmunkák Tanácsa az 1912. évben jóváhagyott tabáni szabályozási tervet elejtette, miután az nem állott összhangban az újonnan épített transzverzális úttal.*

Az elmult évtized folyamán, tehát amikor még a régebbi szabályozási terv érvényben volt, a főváros többízben foglalkozott a szabályozás végrehajtásának gondolatával, ez azonban — *akkor is, amikor a pénzügyi megoldás biztosítottnak látszott* — mindig meghiusult a Tabán lakóinak kitelepítésével kapcsolatos nehézségek miatt. A háború utáni évek állandó lakáshiánya következtében ugyanis legelső feladatul az jelentkezett, hogy az ott lakó, mintegy ezer család számára lakásokat kell építeni. Ez azonban egymaga csaknem akkora összeget igényelt volna, mint amennyi a közművek megépítésének költsége. A legutóbbi időben azonban a tabáni lakások gyors kiürítése lehetővé vált, miért is a főváros *a terület kiürítését a mult év májusában megindította és egy év leforgása alatt teljesen be is fejezte.*

Időszerűvé tette a Tabán megépítését ezenkívül *a nagy ipari munkanélküliség is.* A Tabán megépítése az ipar foglalkoztatása szempontjából két okból tekinthető kiválóan alkalmasnak; először azért, mert teljesen elő van készítve és a kiürítés megtörténvén, az út- és közműépítési munkálatok azonnal megkezdhetők, másodszor azért, mert *nincsen olyan nagy kiadásokkal egybekötve, amelyek nem munkabértermészetűek.* A Tabán rendezési munkálatainak rendkívüli előnye épen abban áll, hogy a terület megszerzése — jelentéktelen kivételtől eltekintve — már megtörtént és így a *befektetendő tőke teljesen az iparnak juttatható,* mert abból területszerzés céljára elvonni, legalább is az eddig tervbevett keretek betartása esetén, úgyszólván semmit sem kell.

Mielőtt a főváros a régi, hatályon kívül helyezett szabályozási terv helyébe egy új városrendezési terv elkészítéséhez fogott volna, tisztázandó volt az a kérdés, *milyen szerepet kell a jövendő Tabánnak Budapest életében juttatni*, hogy az a főváros organizmusába szervesen beilleszthető legyen; azaz: mi legyen a jövendő Tabán rendeltetése és melyek azok a főkövetelmények, amelyek a kialakítandó Tabán jellegét meghatározzák.

Ezt a kérdést a törvényhatósági bizottság által az általános városfejlesztési programm előkészítése végett kiküldött külön bizottság beható megvitatás tárgyává tette, *különös figyelmet fordítva az úgynevezett alsó fürdőcsoport és az újjáépítendő Tabán egymással való kapcsolatainak meghatározására. A külön bizottság megállapította, hogy a Tabánnak a fürdőváros központjaként való kiépítése azt jelentené, hogy ennek a városrésznek a teljes területét az igen távoli jövő számára kellene fenntartani, mert az újjáépítés csak abban a mértékben haladhatna előre, amilyen mértékben Budapest fürdőélete kialakulna.*

A külön bizottság a Tabán újjáépítési tervével szemben felállítandó *fürdőpolitikai* követelmények meghatározása szempontjából elsősorban *az orvosszakértők véleményét* vette kiindulási alapul, mely szerint *a Tabánnak teljes egészében fürdőváros céljaira való igénybevétele nem szükséges.* De nem szükséges a Tabán területén fürdőparkot sem létesíteni, mert ezt a célt a Gellérthegy teljesen kielégítően szolgálja.

A külön bizottságnak erre vonatkozó véleménye szerint tehát a Tabán újjáépítésével szemben *különleges fürdőpolitikai követeléseket támasztani nem kell* és a Tabán szabályozási tervében a Szent Imre-fürdő is meghagyható úgy, ahogy van. Szükségesnek tartja azonban a külön bizottság, hogy az újjáépítéssel kapcsolatban fokozott egészségi és városesztétikai követelmények érvényesüljenek. Nemcsak a fürdőparkról, hanem az új tabáni épületeknek a fürdőkkel kapcsolatos felhasználásáról sem kell gondoskodni a külön bizottság véleménye szerint. Ellenben kívánatos, hogy azoknak a telektömböknek a sorsáról, amely telektömbök a Tabánnak az Erzsébet-híd felé eső szélén terülnek el, a főváros az újjáépítési munkálatok legvégén rendelkezzék. A fürdőváros és a Tabán egymáshoz való jövőbeni viszonyának ily módon történő megállapítása lehetővé teszi azoknak *időbelileg egymástól független, azonban egymást mégis kiegészítő kialakítását.*

A külön bizottság ezen álláspontjának megfelelően eldöntöttnek tekinthettük azt a kérdést, hogy a főváros a Tabán területét miképen használja fel.«

*

Miután a rendezés keretébe bevonandó terület határai megállapítást nyertek és a terület felhasználásának módja is tisztázódott, a polgármesteri III. ügyosztály *még az 1933. évben elkészítette a Tabán új városrendezési tervét*, amelyen a terület centrális fekvéséből kifolyólag a sík részeken az egészség-

ügyi és esztétikai követelményeknek messzemenő érvényesítése mellett soklakásos zártsorú épületekkel, a hegyoldalon pedig szabadon álló villaépületekkel beépítendő övezet megállapítását javasolta. Időközben *Warga* László műegyetemi tanár, a főváros volt városrendezési szakértője, aki a régebben érvényben volt szabályozási tervet is készítette, szintén elkészített egy városrendezési tervet, amely a polgármesteri III. ügyosztály tervétől úgy az út- és térhálózat, mint a beépítés módozatai tekintetében lényegesen eltért.

A polgármesteri III. ügyosztály által 1933-ban elkészített szabályozási terv végrehajtása esetén a székesfőváros kiadásai, illetőleg bevételei — az illetékes ügyosztálytól, illetőleg üzemektől közvetlenül beszerzett adatok szerint — körülbelül a következőképen alakultak volna:

Kiadás:

Újabb területszerzések és bontások	450.000 P
Útépítés	4,000.000 «
Ördögárok áthelyezése	820.000 «
Csatornaépítés	730.000 «
Vízvezetéki hálózat	154.000 «
Gázvezetéki hálózat	278.000 «
Elektromos vezetékek	850.000 «
Kertészeti és parkozási munkák, beleértve a Gellérthegy oldalának parkozását is	600.000 «
Összesen	**7,882.000** P

A *Warga*-féle terv várható kiadásaira vonatkozólag az ügyosztály tájékoztatásul azt a megközelítő adatot kapta, hogy azok körülbelül 9,900.000 pengőt tennének ki.

A rendezendő területből a polgármesteri III. ügyosztály terve szerint mintegy *30.453 négyszögöl lett volna építési terület*, amelyből a meglevő középületek körülbelül 2.140 négyszögölet foglaltak volna le. A tervezett középületekre, valamint a tabáni főút és a Hegyalja-út keresztezésénél fenntartandó területre 4.260 négyszögölet leszámítva, az értékesíthető terület egysége 24.053 négyszögöl lett volna. E terület értékesítése esetén összesen 7,880.000 pengő bevétel lett volna elérhető, míg a *Warga*-féle tervnél a szerző becslése szerint telekértékesítésből 9,500.000 pengő bevétel volt várható.

A beépítésre szánt és értékesítendő telkeken a polgármesteri III. ügyosztály terve szerint az udvarok leszámítása után ténylegesen beépíthető terület 37.400 négyzetméter maradt volna, amelyen 572.400 köbméter lakóépületet lehet építeni. Tekintettel arra, hogy előreláthatólag különböző nagyságú lakások fognak épülni, az ügyosztály a termelhető lakásmennyiség megbecslése céljából középnagyságú lakásnak háromszobásat vett fel. Ezen az alapon számítva a *Tabán területén mintegy 1.220 lakást lehetett volna megépíteni.*

*

A polgármesteri III. ügyosztály a Tabán szabályozására vonatkozó javaslatát 1933. évi április hó 3-án a városrendezési és magánépítési szakbizottság elé terjesztette, amely azt az április hó 26-án és 28-án tartott ülésén némi módosításokkal magáévá tette. Az így módosított előterjesztést a törvényhatósági tanács 1933. évi június hó 13-án tárgyalta, azonban úgy határozott, hogy *mielőtt a szabályozási terv kérdésében véglegesen állást foglalna, eszmei tervpályázatot ír ki.*

A tervpályázat alapjául ugyanazok a megállapítások szolgáltak, amelyeket a törvényhatósági bizottság által a főváros városfejlesztési programjának megalkotására kiküldött külön bizottság a Tabán területének a felhasználására vonatkozólag tett s amelyeket az 1933. évi április hó 3-án beterjesztett hivatalos terv is szem előtt tartott.

A polgármesteri III. ügyosztály a pályázati programm összeállításánál nem tért el a különbizottság felfogásától, a programmot a volt törvényhatósági tanács is behatóan tárgyalta és azon számos módosítást is tett. Hogy azonban a programmtól eltérő gondolatok felvetődése ne váljék lehetetlenné, a pályázati hirdetményben kifejezetten kimondatott, hogy »a követelmények lehető figyelembevétele kívánatos ugyan, az azoktól való eltérés azonban még nem zárja ki azt, hogy a pályamű a pályázatban részt vehessen.« A pályázati hirdetmény ezenfelül a Tabán határain túl eső területekre is lehetővé tette a szabályozásmódosítások javaslatba hozását. A pályázók nagyrésze élt is az ezekben lefektetett szabadsággal. A pályázati hirdetmény és a tervezési leírás a következő:

I.

Tervpályázati hirdetmény.

1. A székesfőváros I. kerületében fekvő, Tabán elnevezés alatt ismert és a tervezési programmban pontosan körülírt terület városrendezési tervére nyilvános tervpályázatot hirdetek.

2. A tervpályázaton résztvehet minden magyar honos egyén, aki a Budapesti Mérnöki Kamara tagja.

3. A pályázatra vonatkozó tervezési programmot és rajzokat az 1933. évi július hó 1-étől kezdve a polgármesteri III. ügyosztályban (IV., Központi városháza, III. emelet, 401. számú szoba) 20 pengő lefizetése és névaláírás ellenében hétköznaponkint d. e. 11—12 óráig lehet átvenni. A főváros a lefizetett 20 pengőt a pályázat benyujtása alkalmával visszatéríti.

4. A pályázat jeligés.

A pályamű minden egyes alkotórészét, rajzokat, műleírást, borítékot azonos jeligével kell ellátni. A pályamunkához jeligével ellátott zárt, át nem látszó borítékot kell csatolni, amely a szerző teljes címét tartalmazza.

Egyéb, a jeligés levélben tett kikötés, vagy megjegyzés figyelembe nem vétetik. A pályaművet összecsomagolva és lepecsételve »*Tervpályázat a Tabán rendezésére*« címmel ellátva, legkésőbb 1933. szeptember 30-ának déli 12 óráiig a polgármesteri III. ügyosztályban (Központi városháza, III. emelet 401.) átvételi elismervény ellenében kell beadni.

Postán beküldött terveknél a feladási hely postai bélyegzőjének kelte irányadó. Elkésett, vagy hiányos pályamunkát a bírálóbizottság nem fog figyelembe venni; nem veszi továbbá figyelembe az előírt beadványokon kívül esetleg benyujtott mellékleteket sem.

5. A pályázóknak a Tabán út-, tér- és parkhálózatát, a beépítés módját, valamint a középületek és közintézmények elhelyezését kell megtervezniök. A tervezésekhez szükséges részletes tudnivalókat a tervezési programm foglalja magában.

A pályázóknak el kell készíteniök — és pedig a tervezési programmban foglalt útmutatások szerint — a főváros által kiadott 1 : 720 léptékű helyszínrajzon a terület szabályozási és beépítési tervét, továbbá az 1 : 720 léptékű rétegvonalas térképen fel kell tüntetniök az utak, terek magassági viszonyait, illetve az épületek magassági méreteit, végül rövid műleirást kell adniok, amelynek a tervben fel nem tüntethető javaslatokat is magában kell foglalnia.

6. A bíráló bizottság elnöke a székesfőváros polgármestere, illetőleg helyettese, tagjai pedig:

a) a magyar kir. kereskedelemügyi miniszter képviselője,

b) a magyar kir. József Műegyetem 1 kiküldöttje,

c) az Országos Középítési Tanács 2 kiküldöttje,

d) a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács 1 kiküldöttje,

e) a Budapesti Mérnöki Kamara 1 mérnök és 1 építész tagja,

f) a Magyar Mérnök és Építész Egylet 1 mérnök és 1 építész tagja (közülök az egyik lehetőleg autóforgalmi szakértő),

g) a Magyar Mérnök és Építészek Nemzeti Szövetségének 1 tagja.

A bíráló bizottság feladata kettős:

a) a beérkezett terveket elbírálja, a díjakat kiosztja és az esetleges tervvásárlásokat elvégzi,

b) a polgármesteri III. ügyosztály által készített 44 XXV/2. tt. számú tervről bírálatot mond.

7. A pályatervek jutalmazására a következő díjakat tűzöm ki:

I. díj	5.000	pengő
II. «	3.000	«
III. «	2.000	«

ezenkívül 5 drb terv egyenkint 1000 pengőért megvásárolható, ha a bíráló bizottság erre érdemes terveket talál.

8. A főváros a beérkező pályaműveket a bírálat befejezése után a bírálati jegyzőkönyv másolatával együtt később kijelölendő helyen 2 hétig nyilvánosan ki fogja állítani.

9. A bíráló bizottság az eredményt a döntés után azonnal kihirdeti és a pályadíjakat 14 nap alatt jelentkezésre kifizeti.

10. A meg nem vásárolt pályaműveket a kiállítás után 30 napon belül a polgármesteri III. ügyosztály térképtárában a bírálati jegyzőkönyv 1 példányával együtt át kell venni. Ezen időn túl a székesfőváros a tervekért felelősséget nem vállal és azokat megsemmisítteti.

11. A főváros a Tabán szabályozásának végrehajtásánál a pályázat eredményének figyelembevétele tekintetében teljesen szabadkezet tart fenn magának. *A díjazott és megvett tervekben foglalt gondolatokat a főváros tetszése szerint részben vagy egészben felhasználhatja anélkül, hogy ebből kifolyólag a terv szerzője a fővárossal szemben bárminemű igényt támaszthatna.*

12. Pályatervének beadásával a pályázó ezen hirdetésnek összes kikötéseit magára nézve kötelezőnek elismeri.

13. Egyéb fel nem sorolt vonatkozásban ezen pályázatra nézve a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 79.049/1908. sz. alatt kiadott tervpályázati szabályzata érvényes.

II.

A Tabán rendezésére kiírt tervpályázat tervezési programmja.

1.

A rendezendő terület határai: Döbrentei-tér az újonnan nyitott Hegyalja-út sarkától észak felé az Attila-körútig, az Attila-körút a Szent János-térig, a Szent János-tér, innen a Szent János-utca a Gellérthegy-utca sarkáig, onnan fölfelé a Naphegy-utca és Fém-utca sarkáig, továbbá dél felé a Naphegy-utca, Czakó-utca, Sánc-utca, Orom-utca a Hegedüs villáig, innen vissza a Döbrentei-tér és Hegyalja-út sarkáig.

E terület határait az 1 : 720 léptékű rétegterves térképen eredményvonal jelzi. A tervpályázati hirdetmény 5. pontjában megkívánt tervezéseket erre a területre kell kidolgozni. Kisebb szabályozásmódosításokat — amennyiben a tervezettel szerves összefüggésben vannak — a fent körülírt határokon túl a csatlakozó részekre is javaslatba lehet hozni.

A fenti határokon belül fekvő terület alkotja tulajdonképen az úgynevezett *tabáni kisajátítási területet*, amelyre vonatkozóan a főváros az összes ingatlanok kisajátítását elhatározta s túlnyomó részben végre is hajtotta. Az itt álló régi házakat a főváros lebontja úgy, hogy a tervezésnél — az alábbi kivételektől eltekintve — a terepet beépítetlennek kell tekinteni.

Nincs tervbe véve a következő épületeknek lebontása, miért is azokat lehetőleg kímélni kell:

a Hadnagy-utca elején és a Görög-utca sarkán álló görögkeleti templom,
a Görög-utca 1. számú ház,
a Bethlen-udvar épülete,
a Czakó-utcai és Fehérsas-téri községi iskola.

A Döbrentei-tér 4., 5., és 6. számú házak későbbi lebontásával számolni lehet ugyan, szükséges azonban ideiglenes megoldásáról is gondoskodni. A Szent Imre-fürdőre vonatkozólag a városfejlesztési bizottság alább közölt javaslata irányadó.

2.

A Tabán területének miként való felhasználását illetőleg a törvényhatósági bizottság által a főváros városfejlesztési programmjának megállapítására kiküldött külön bizottság bizonyos alapvető követeléseket állított fel. Ezek a következők:

»*A Tabán újjáépítésével szemben különleges fürdőpolitikai követeléseket nem kell támasztani.* A Tabán szabályozási tervében a Szent Imre-fürdő mai keretében (legfeljebb szabályozási korrekcióval) hagyandó meg. Kívánatos azonban, hogy az újjáépítéssel kapcsolatban a Tabánban *fokozott lakásegészségügyi és városesztétikai követelések érvényesíttessenek*. Gondoskodni kell továbbá a Döbrentei-téri és a dunaparti vásárok áthelyezése számára megfelelő terület biztosításáról és kívánatos, hogy a Tabán területének az Erzsébet-híd felé eső szélén levő telektömbjei sorsáról való rendelkezés a Tabán újjáépítésénél a legvégére maradjon.«

E követelmények lehető figyelembevétele kívánatos ugyan, az azoktól való eltérés azonban még nem zárja ki azt, hogy a pályamű a pályázatban részt vehessen.

A városfejlesztési bizottság határozatában foglalt fokozott esztétikai és egészségügyi követelésen kívül különös gondot kell fordítani a terv megvalósításának gazdaságosságára is. A beboltozott Ördögárok áthelyezése, úgyszintén a Hegyalja-útnak a jelenlegitől eltérő vezetése, vagy lesülyesztése szükség esetén megengedhető.

3.

Minden pályázó három tervet kap.

Az első terv 1 : 720 léptékű helyszínrajz, ez tartalmazza a Tabán közvetlen környékén fekvő telkek határait a ma is érvényben levő szabályozási terv végrehajtása utáni állapotnak megfelelően. Tartalmazza továbbá a fentebb felsorolt, fennmaradó épületeket és az Ördögárok vonalát. Ez a helyszínrajz a lebontás céljából kisajátított ingatlanok határvonalait nem tünteti fel. (I. lap.)

Kap továbbá minden pályázó 1 : 720 léptékű rétegtervet. Ez a rétegterv a ma meglevő házak eltávolítása és a terepnek a környezethez való hozzáegyengetése utáni állapotnak felel meg. (II. lap.)

Külön, hasonló léptékű helyszínrajz ábrázolja végül a pályázat kiírása idején még fennállott összes épületeket. Ez a helyszínrajz csupán a helyszínén való tájékozódás megkönnyítésére szolgál, miért is azt a pályamű benyujtásánál nem kell beadni. (III. lap.)

4.

Minden pályamunkának három darabot kell tartalmaznia :

a) a kiadott 1 : 720 léptékű I. számú helyszínrajzon meg kell rajzolni az egész szabályozási tervet, a beépítési móddal és a javasolt telekosztással együtt a helyszínrajzon levő jelmagyarázatnak megfelelően kifestve az alább felsorolt színekkel, az utak emelkedési viszonyainak, keresztmetszeti tagozódásának, az előkerteknek, a közúti villamosvágányok elhelyezésének, a lépcsőknek és a támfalaknak feltüntetésével. Ezen a terven az épületeket vörös színnel, a parkokat zöld színnel, a szabadon álló építkezés övezeteiben a kertterületet sárga színnel kell kifesteni. A rendezés keretén kívül eső területeket nem kell feltétlenül szinezni (a telektömbök esetleg szines szegéllyel láthatók el). A megadott jelmagyarázatban nem szereplő további jelzések alkalmazásának nincs akadálya.

b) az 1 : 720 léptékű II. számú rétegterves lapon ugyancsak meg kell rajzolni, de színezés nélkül az egész szabályozási tervet és a beépítés módját az összes tervezet magasságok és a lejtviszonyok feltüntetésével. Fel kell tüntetni ezen a terven ezenkívül az épületmagasságokat is. Minden különálló épületnek, illetve épülettömbnek meg kell adni a relatív és abszolút — tehát az utcai járdától és a Duna 0 pontjától számított — magasságát, az illető épülettömbnek az utca mentén fekvő sarkán mérve. E magasságok általában véve a főpárkányra vonatkoznak, de be kell írni a tetőzet magasságát is. Jelezni kell a lapos tetőt, a mansardot és a tornyot is.

c) a két lapon kívül minden pályázónak rövid műleírást is kell adnia. A műleírásnak magában kell foglalni azokat a javaslatokat, amelyek a terveken nem tüntethetők fel, továbbá a beépítési mód egyes általános szabályaira, az épületek stílusára, a tetők kiképzésére, tetőkertekre, építési anyagokra, színekre, stb. vonatkozó javaslatokat. Ki kell mutatni számszerűen — és pedig a különböző beépítési módok, illetve övezetek szerint csoportosítva — az értékesíthető területek nagyságát, a ténylegesen beépíthető terület nagyságát, az épületek köbtartalmát (talaj fölött).

Ki kell mutatni továbbá a parkokra és a középületekre eső területeket, valamint a későbbi rendelkezésre fenntartandó területet is. Különös gondot kell fordítani arra, hogy az utca-, telek- és épületméretek a rajzban a léptéknek megfelelően helyesen, valamint az épületméretekre és az épületelhelyezésre a pályázó által felállítani kívánt szabályokkal összhangban legyenek feltüntetve.

Budapest, 1933. évi június hó 24.

A tervpályázat 1933. szeptember 30-án lejárván, a tervek elbírálására kiküldött bírálóbizottság 1933. évi december hó 16-án hozta meg döntését. A tervpályázatra beérkezett összesen 63 drb tervpályázat, 1934. évi január havában két héten át *a m. kir. József műegyetem dísztermében közszemlére ki volt állítva.*

A tervpályázat eredményei és általában a Tabán újjáépítésével kapcsolatban a sajtóban és szakkörökben megnyilatkozó különböző felfogások arra indították a polgármestert, hogy a felmerült kérdések tisztázása végett a Fővárosi Közmunkák Tanácsa szakértő tagjainak és a főváros illetékes tisztviselőinek részvételével *együttes értekezletet* hívjon egybe. Ezen beható tanácskozás után megállapítást nyertek azok a fő irányelvek, amelyek a Tabán szabályozási tervének elkészítésénél szem előtt tartandók.

*

Ezek az irányelvek elsősorban a Tabán területének felhasználására vonatkoznak. Az a körülmény, hogy két forráscsoport közelében — melyek közül az egyikkel kapcsolatos fürdő a székesfőváros tulajdona — a főváros birtokában levő igen nagy kiterjedésű terület áll rendelkezésre, közelfekvővé tette azt a gondolatot, hogy ezt a területet *a fürdők s fürdőügyi intézmények céljára kell felhasználni.* Különösen tért hódított ez az eszme az utóbbi években megindult *erőteljes fürdőpropaganda hatása következtében.* Számos oldalról merült fel az a követelés, hogy a Tabán területén teljes egészében úgynevezett *fürdőváros-központot* kell létesíteni.

Ezzel a kérdéssel a sajtón és néhány egyesületen kívül több illetékes hatóság is foglalkozott. Ezeknek a tanácskozásain kitűnt, hogy *a fürdővárosi központ gondolata nem választható el a Dunapart végleges rendezésének kérdésétől. Összes forrásaink a Dunapart mellett vannak, egymástól azonban oly nagy távolságra, hogy a teljes centralizáció nem vihető keresztül.*

Felmerül tehát az a kérdés, hogy mely szükségletekről lehet és célszerű egy központi fekvésű helyen és melyekről kell külön, az egyes fürdőcsoportok közelében gondoskodni. Kétségtelen, hogy saját vendégeit elszállásolás, gyógykezelés, gyógypark, ivócsarnok tekintetében *minden fürdőcsoportnak külön kell ellátnia.* Nem képzelhető el, hogy a Császár- és Lukács-fürdő, de még a Gellért-fürdő vendégei is, legalább is túlnyomó részükben, a Tabánban keressenek szállást, viszont ezeknek a fürdőknek a forrásvizeit sem lenne észszerű ilyen távolságra elvezetni.

Ami továbbá a fasoros, illetve fedett sétány elhelyezését illeti, erre nézve *a Dunapart a fürdőkhöz viszonyított fekvése, a kilátás és a levegő frissessége szempontjából annyira felette áll vonzóerő tekintetében bármely, a város belsejében létesíthető sétánynak, hogy nemcsak a Rudas- és Gellért-fürdő vendégei, hanem még a tabáni fürdőknek közönsége is szívesebben fogja felkeresni, mint egy esetleges tabáni sétányt.* Ebben a kérdésben a városfejlesztési külön bizott-

ság, a pályázat bírálóbizottsága és a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál tartott értekezlet egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy *a fürdők legfőbb közös szervének a Dunapart tekintendő*, miért is kívánatos, hogy annak rendezése és sétánnyá való kialakítása mielőbb megtörténjék.

Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a Tabán a fürdőváros *egyes központi intézményeinek elhelyezésére ne szolgáljon*. A Tabánban az itteni forrásokhoz tartozó fürdőteleppel kapcsolatos létesítmények mellett elhelyezhetők lennének a nagyobb szórakozóhelyek, színház, kaszinó, kurszalon, hangversenyterem, stb. Mindezek létesítése és a tabáni fürdőtelep kialakítása is, természetesen, *függ a főváros fürdőpolitikájának irányától, továbbá a fürdőügyi propaganda eredményességétől*. Amennyiben ezek indokolttá teszik, tekintve, hogy a források szomszédságában ilyen bőséges terület másutt nem áll rendelkezésre, lehetővé kell tenni itt egyes nagyobb testületek számára *szanatóriumok, gyógyszállók, stb. elhelyezését is*. Azonban még ha mindez megvalósulásra kerül is, akkor sem veheti igénybe a Tabán egész területét úgy, hogy azon még lakóépületek elhelyezésére is bőven marad hely. *Különösen nem helyeselhető az a felfogás, hogy a Tabán egész sík területének szabályozási terve úgy oldassék meg, hogy a területből a fürdőket nem használható közönség ki legyen rekesztve.*

Az értekezlet megállapítása szerint továbbá a Tabán és környéke tájképi szépségeinek érvényesülése érdekében gondoskodni kell arról, hogy úgy a főforgalmi utakról és a magaslati pontokról a völgy felé, mint a völgyből a hegyoldalak felé *bő kilátás legyen biztosítva*. Az úthálózat tekintetében az volt az értekezlet álláspontja, hogy a három főforgalmi irány megtartandó a ténylegesen fennálló közlekedési igények kielégítésére. A beépítésre nézve a völgy fenekén vezetendő főúttól felfelé eső területekre laza, szabadon álló beépítés írandó elő megfelelő méretbeli és külső kiképzésbeli megkötésekkel, amelyekkel az egységes városkép kialakulását kell biztosítani.

*

Az értekezlet, amelyre az előterjesztés hivatkozik, *nem fogadta el kivitelre sem a díjat nyert, vagy megvett tervek valamelyikét*. Mindegyik tervben találtak jó ötleteket, amint az előterjesztés mondja: »Részleteikben igen sok kitűnő és megszívlelésre méltó eszmét tartalmaznak, azonban teljes egészében kivitelezésre alkalmas pályatervet nem találtak.«

Ennélfogva az ügyosztály a tervpályázaton kapott eszmék felhasználásával saját tervét is megfelelően átdolgozta és *a Tabán jövő képét a lehetőség szerint megtervezte*. Mintegy 27.492 négyszögöl területet állapított meg az egész Tabán területéből, amelynek az értékesítési lehetőségét különböző övezetekben 600—650 pengő, 500—540 pengő, 480—520 pengő, 400—520 pengő, 250—300 pengő és 150—160 pengő négyszögölenkinti árban vette számításba. Ezen az áron összesen körülbelül 6,300.000 pengő bevételt remélt

az ügyosztály. Ezenkívül a Palota-térre tervezett szálló céljára 1936 négyszögölnyi területet szabadon hagyott, valamint a Szent Imre-fürdő környékén 2.400 négyszögölnyi többlet-területet. A pincék leszámításával mintegy 432.500 m³-nyi lakóépület építését tette lehetővé az ügyosztályi terv. Így mintegy 900 *lakást jelent ez a légköbméter mennyiség.*

Az előterjesztés ezek után az adatok után pontosan körülírta a Tabán rendezésével kapcsolatos *műszaki követelményeket is.*

V.

A Szent Imre-(Rác-)fürdő megvásárlása a székesfőváros által.

A Tabán-kérdésnek és a Rudasfürdő szerepének végleges megállapítását a fentiek szerint is erősen hátráltatta, sőt lehetetlenné tette az a körülmény, hogy a rendezés előtt álló tabáni völgynek egyik értéke : az egykori Rácfürdő, illetve 1931. óta Szent Imre-fürdő magántulajdonban volt s ennek a fürdőnek forrásvédelmi területe a Rudasfürdő kibővítésének is útjában állott.

1928-ban már szó volt a Rácfürdő megvásárlásáról, de akkor a fürdőváros-gondolat még nem vált annyira határozott programmá, mint később. Egyrészt ez a körülmény, másrészt a vásárlási ajánlat magas összege a fürdő megvételét akkoriban tárgytalanná tette.

Időközben azonban a főváros a Rácfürdő tulajdonosaitól új ajánlatot kapott.

A Rácfürdő történetéről már az általános fürdőtörténeti részben bővebben is szóltam. Ez a fürdő egy ideig a Királyi-fürdő nevet viselte, hajdan Mátyás király kedvelt fürdője volt, sőt csakis a királyi család használatára szolgált. A XIX. század közepén a Zagler-család birtokában volt, később a Heinrich-család tulajdonába került.

*

1934. évi június hó 30-án a polgármester előterjesztést terjesztett a közgyűlés elé *a Szent Imre-gyógyfürdő »Rácfürdő« megvétele tárgyában.*

Az előterjesztés mindenekelőtt kijelentette, hogy ennek a fürdőnek a megvásárlása a székesfőváros fürdőpolitikájának egyik *igen régi programmpontja.* Már eredetileg is kívánatossá vált ez a megvásárlás, mert a Rudas-, valamint a Szent Gellért-gyógyfürdők forrásainak a kihasználásában a székesfőváros a Rácfürdő miatt korlátozva volt, minthogy hidrológiailag ezek a források szorosan összefüggnek egymással és részükre közös védőterület van megállapítva. Ha tehát a főváros saját gyógyforrásaival kapcsolatban bármilyen új intézkedést, vagy újítást, forrásmélyítést, bővítést, vagy új fúrások elrendelését kívánta eszközölni, akkor ez mindig akadályokba ütközött.

A megvásárlást a polgármester azzal is indokolta, hogy a két fürdőüzem egyesítése révén a Rudasfürdőnél régebben tapasztalt thermálvízhiányon ilyen módon esetleg segíteni lehet.

De addig, amíg a multban inkább forrás- és fürdőtechnikai könnyítések érdekében volt kívánatos a Rácfürdő megszerzése, azóta *a Tabán-rendezés problémája miatt is egyre égetőbbé vált.* Az előterjesztés megállapítja, hogy »úgy a balneológusok, mint a városrendezés illetékes faktorai körében teljesen

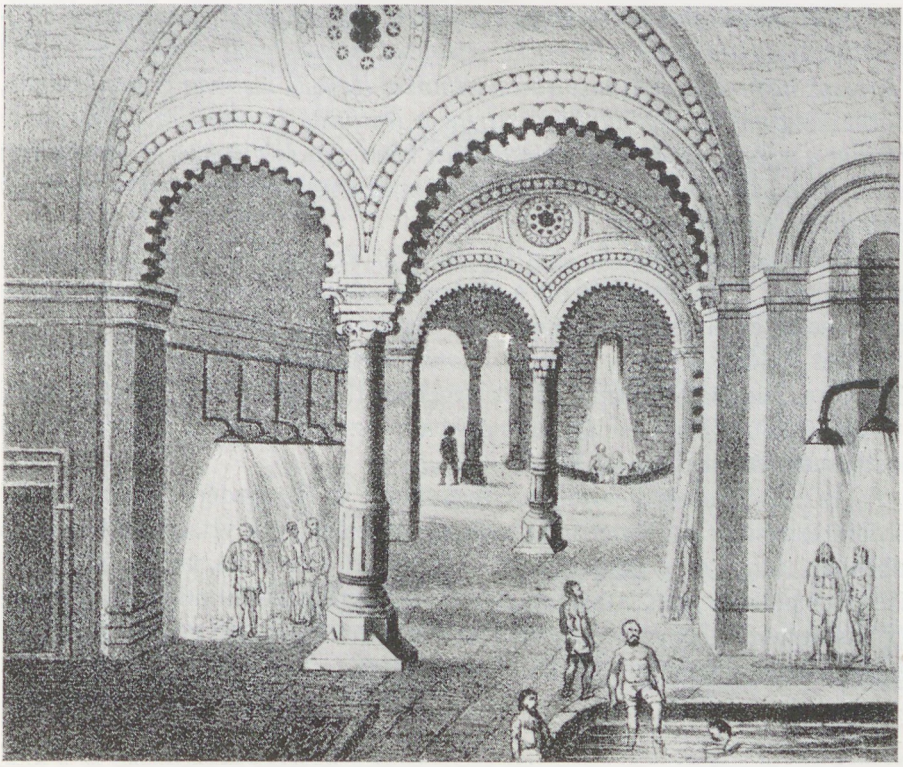

A Rácfürdő (mai Szent Imre-gyógyfürdő) lehűtőterme egy 1865. évi ábrázolás szerint, a Heinrich-féle átalakítás után

kijegecesedett ma már az a vélemény, hogy egy nemzetközi viszonylatban is megfelelő színvonalú gyógyfürdő-telep kialakítására elsősorban a Gellérthegyi forráscsoport van predesztinálva és itt is főként a Rudas- és Rácfürdő környéke.«

A tulajdonosok *már 1928. év folyamán ajánlatot tettek a fővárosnak és akkor a fürdőintézményért, valamint a hozzátartozó épületekért 4,250.000 pengőt kértek.* A megvásárlás indokolása már akkor is fennállott, azonban az ár magassága miatt nem mutatkozott rentábilisnak.

1934-ben a tulajdonosok 1,800.000 pengős vételárral új ajánlatot tettek. Erre az ajánlatra a polgármester alaposabban megvizsgáltatta a Rácfürdőt és megállapította, hogy az előző ajánlat óta a fürdőintézmény átlagában jelentősebb változás nem következett be. Az erről készült jelentés megállapította, hogy az ingatlanérték összesen 1,152.936 pengőre becsülhető, ezt azonban *tisztán műszaki becslésnek kell tekinteni*, mert nem voltak tekintettel az ottani értékes gyógyforrások fakadására és a régen működő és jövedelmező fürdőüzemre.

A Rácfürdő forrásaira vonatkozólag a polgármesteri előterjesztés megállapítja, hogy *azoknak a belső értéke ugyancsak nem változott, ellenben növekedett a források hírneve azáltal, hogy a bécsi technikai főiskola hírneves professzorának, Mache tanárnak a megállapítása szerint a Rácfürdő forrásaiban a rádium és thórium a szilárd alkatrészek molekuláiben kötve van és a Rácfürdő forrásaiban kétszer annyi rádiummennyiség található, mint amennyit Badgastein legdúsabb forrásairól állapítottak meg.*

Számszerűleg tehát ki nem fejezhető az az érték, amellyel a Rácfürdő forrásainak a birtokbavétele bír a fővárosra nézve. Ezt az értékelést nagyon befolyásolja az a lehetőség, hogy a gyógyforrás körül esetleg nemzetközi fürdőélet fejlődik ki úgy, hogy *az azután eszközlendő fúrások következtében* bizonyára jelentkező termálvíz-felesleget esetleg épúgy be lehet vezetni a gyógyfürdő mellett felépülő szállodákba, penziókba, miként az megtörténik Gasteinben, Aachenben és Wiesbadenben.

Az előterjesztés hosszabban foglalkozik a Rácfürdőnek, mint önálló fürdőintézménynek a jövedelmezőségével. Az előző évek vizsgálatait azonban ebben az irányban a polgármesteri előterjesztés sem tekintette feltétlenül hiteltérdemlőknek, mert a polgármesteri megállapítás szerint minden valószínűség amellett szól, hogy az 1933. év a fürdőbevételeknek mélypontját jelentette és azóta ezen a téren emelkedés tapasztalható.

*

A polgármesteri előterjesztés egyébként a hosszas számítások és a pontos leírás után közölte *a Rácfürdő forrásainak az adatait.* Ezt a részt az alábbiakban szóról-szóra közlöm :

»A Rácfürdőt két termális forrás táplálja, a nagy és a kis forrás. Az 1926/27. évben a bányakapitányság közbenjöttével végzett hivatalos mérések szerint a források napi vízhozama volt : nagy forrás 724—1016 köbméter, kis forrás 108—180 köbméter, 42 C°—43·4 C° hőfokú termálvíz.

A vízmennyiség és annak hőfoka, mint az általában a budai hévvizeknél tapasztalható, a Duna vízállása szerint igazodik. Az átlagos vízhozam körülbelül 800+120=920 köbméterre tehető.

A nagy forrás az I. oszt. női gőzfürdő pihenőhelyisége mellett, a kis forrás pedig a férfi gőzfürdő öltözőhelyisége alatt van. A források beton-

aknába vannak foglalva. A forrás az Országos M. Kir. Kémiai Intézet és a Központi Vegykisérleti Állomás által végzett analizis szerint összetételben nagyjában hasonló a gellérthegyi forráscsoport többi thermáihoz. Az Országos Kémiai Intézet vegyelemzése egyébként a következő:

A víz színe tiszta, világos, szaga nincs, íze rendes, üledéke nagyon kevés, lugossági foka 9·8. Egy liter víz összes szilárd maradéka 1370 milligramm, szerves anyagainak oxidálására szükséges kameleon 6·6 milligramm. Chlortartalma 142·0 milligramm. A vízben sulfat 297·0 milligramm 1 literben, nitrát nincs, nitrit nincs, ammónia nincs, vas nyomok. Keménységi foka (német fokok) összesen 33·04, változó 27·41, állandó 5·63. A beküldött vízminta 1 literében van grammokban:

Vegyületek:

Calciumhydrocarbonat	0·6820 gr.
Magnesiumhydrocarbonat	0·1150 «
Calciumsulfat	0·1320 «
Magnesiumsulfat	0·0135 «
Kaliumsulfat	0·0610 «
Natriumsulfat	0·2369 «
Natriumchlorid	0·1007 «
Magnesiumchlorid	0·1070 «
Vashydrocarbonat	0·0064 «
Siliciumdioxid	0·0348 «
Összesen ...	**1·4893 gr.**

Iónok:

Calcium ion	0·2072 gr.	Hydrocarbonat	0·6137 gr.
Magnesium ion	0·0491 «	Sulfat ion	0·2977 «
Kalium ion	0·0274 «	Chlorid ion	0·1405 «
Natrium ion	0·1167 «	Silikat ion	0·0348 «
Ferrum ion	0·0022 «	Összesen	**1·4893 gr.**

Ugyancsak vegyelemezte a források vízét az 1928. év folyamán a Székesfővárosi Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézet is. Ezen elemzés szerint egy liter vízben van grammokban:

	A gépházban levő forrás	Kisforrás
Összes szilárd alkotórész	1·4060	1.3800
Calcium	0·1997	0·1997
Magnesium	0·0583	0·0581
Hydrocarbonat	0·5796	0·5673
Sulfat	0·4641	0·4431
Chlor	0·1681	0·1652
A víz hőmérséklete: fenéken mérve..	42·4 C°	41·6 C°

Egyébként mindkét elemzés csak úgynevezett technikai elemzés, amely csak a vízben foglalt főbb alkotórészeket tünteti fel és a ritkább alkotórészeket (úgymint strontium, jód, bróm, phosphat és lithium) figyelmen kívül hagyja.

Az elemzés szerint a Rácfürdő két forrása azonos összetételű, a meghatározott alkotórészek lényegében megegyeznek az Országos Kémiai Intézetben talált eredményekkel, azzal a különbséggel, hogy jelenleg a víz valamivel töményebb, különösen a sulfátok és chloridok mennyisége nagyobb.

A Rácfürdő forrásainak hőfoka is megegyezik a Rudas-gyógyfürdő forrásainak hőmérsékletével.

A radioaktivitás a kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem rádiumintézetének 1927. évben végzett vizsgálata szerint 9·8 Mache-egységnek felel meg. (Szent Gellért 10·26 Mache, a Rudasfürdő Rákóczi-forrás 25·6 Mache, Mátyás-forrás 14·4 Mache, Hungária-forrás 16·83 Mache.) Eszerint a hévvíz *a közepesen rádióaktiv földes-meszes hévvizek közé tartozik.*«

*

A polgármester az előterjesztésben hivatkozik arra is, hogy a Rácfürdő állagát a tiszti főorvossal is megvizsgáltatta. Dr. *Csordás* Elemér tiszti főorvos kihangsúlyozta, hogy *a Rácfürdő immár csak a forrásaival lehetne segítségére a Rudasfürdőnek*, ellenben ellenezte önálló gyógyfürdő, vagy gyógyintézet céljaira való felhasználását, mert nem tartotta alkalmasnak arra, hogy egy úgynevezett fürdőkórház vízgyógyintézeti részét, vagy függvényét képezze.

*

A fürdő tulajdonosai 24 tagból álló *vagyonközösséget* képeztek és az 1,800.000 pengős vételár fejében a következő vételtárgyakat ajánlották fel a fővárosnak: az I. ker., Hadnagy-utca 8—10. számú emeletes fürdőépületet, a Kökény-utca 8. számú földszintes lakóházat és gazdasági épületet, a Döbrentei-tér 1. szám alatti három emeletes lakóházat és természetesen a telkeken, valamint a felépítményeken felül a gépberendezéseket, az összes ingó felszereléseket a fürdő 2 forrásának forráskincsével és az üzletvitel átengedésével együtt.

Nem célom, hogy részletesebben ismertessem még a fürdő jövedelmezőségére vonatkozólag megejtett számításokat, csupán azt jegyzem meg, hogy a polgármester az alábbi 4 pontban foglalta össze a Rácfürdő megvásárlásának az érveit és tette meg az alábbi javaslatát:

»Kívánatossá teszi a Rácfürdő megvásárlását az, hogy:

1. a gellérthegyi források kihasználása tekintetében *szabad kezet biztosítsunk a főváros részére*,

2. a Tabán kiépítésével kapcsolatban *az a rendezési terveknek akadályául ne szolgáljon*, hanem az itt tervezett fürdőprogramm keretébe korlátozás nélkül beilleszthető legyen és ezáltal,

3. módunkban állhasson Rudas-gyógyfürdő balneológiai rendeltetése tekintetében *az eddigiektől eltérő elgondolásokat és terveket végrehajtani*,

4. a Rácfürdő megvételének elmulasztása esetén a Tabánnak bármily módon való rendezése *elsősorban is a Rácfürdő tulajdonosait juttatná igen nagy*

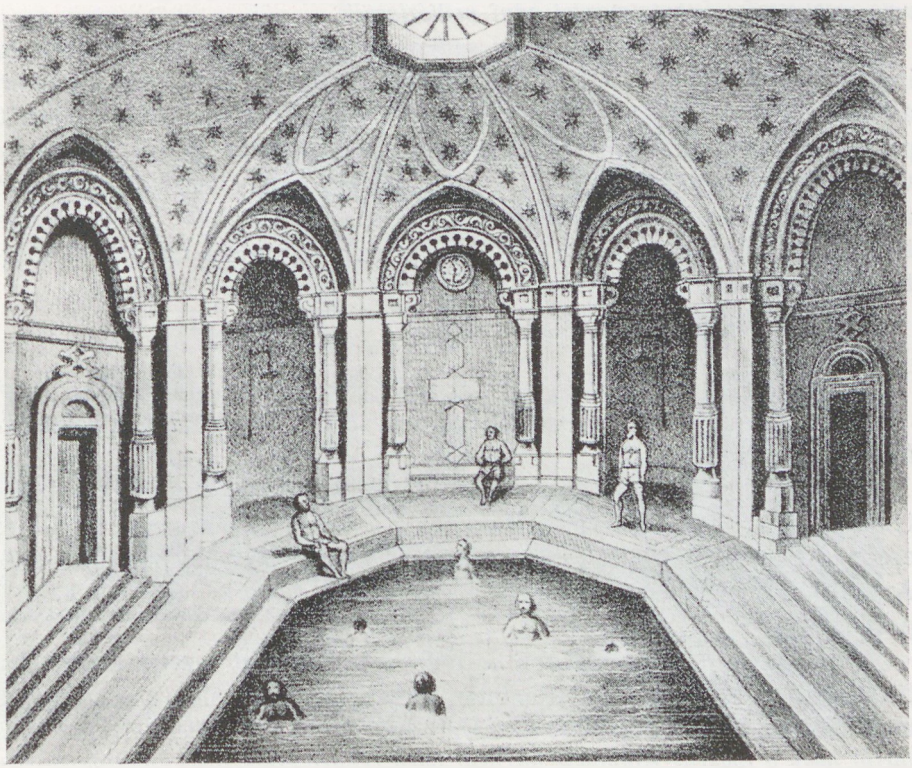

A Rácfürdő (mai Szent Imre-gyógyfürdő) medenceterme, egy 1865. évi ábrázolás szerint a Heinrich-féle- átalakítás után

anyagi előnyhöz, anélkül, hogy ugyanakkor azok a már felmerült és még felmerülő költségekben bármilyen csekély mértékben részesednének.

A Rácfürdő megvételének ügye tehát most aktuális, még mielőtt a Tabán rendezéséhez hozzáfognának. Ha a fürdőt egy későbbi elhatározás alapján akár szabad megegyezés, akár kisajátítás útján kívánnánk megszerezni, úgy lényegesen magasabb árat kellene azért fizetni. Az intézmény megvételének elodázása tehát ma azt jelentené, hogy véglegesen lemondunk a Rácfürdő megvételéről.

A magam részéről nem vállalom a felelősséget azért, hogy a fürdő megvételének elhalasztása miatt a fővárost később jelentékenyen magasabb költség terhelje, miért is javasolom a tisztelt törvényhatósági bizottságnak, hogy az előterjesztésemben foglalt okfejtés és indokok alapján a Rácfürdő (Szent Imre-gyógyfürdő) intézményének és a hozzátartozó I., Horgony-utca 7. sz. és a Döbrentei-tér 1. sz. épületekkel, valamint a fürdőintézmény összes gyógyforrásaival együtt *1,800.000 pengő vételárért való megvásárlását elhatározni és a vonatkozó adásvételi szerződésnek a tiszti ügyészség közbenjöttével való megkötésére felhatalmazást adni méltóztassék.*

Az ingatlan megvásárlásához szükséges 1,800.000 pengő, továbbá az ingatlan átruházással kapcsolatos illetékek (8¾%) és költségek, valamint a legsürgősebb tatarozások céljaira 189.500 pengő, összesen tehát 1,939.500 pengő, azaz Egymilliókilencszázharminckilencezerötszáz pengő fedezetére vonatkozóan a polgármesteri VI. (pénzügyi) ügyosztály meghallgatása után azt javaslom, hogy ezt az összeget az 1927. évi 20,000.000 dollár kölcsön terhére engedélyezett beruházó-programm végrehajtásánál mutatkozó megtakarítás terhére méltóztassék engedélyezni.«

*

A polgármester előterjesztését 1934. évi július hó 4-én *a pénzügyi szakbizottság* is tárgyalta.

Kovácsházy Vilmos tanácsnok az előterjesztés ismertetése után kijelentette, hogy a városgazdasági szakbizottság a vételárat magasnak találta és ezért újabb ajánlatot kért a Szent Imre-gyógyfürdő vagyonközösségétől. Az új ajánlat azonban továbbra is változatlanul ragaszkodott az 1,800.000 pengős árhoz.

Dr. Wolff Károly hosszabb beszédben foglalkozott ezzel a kérdéssel a fürdőváros szempontjából. Kijelentette, hogy az idegenforgalom a legszorosabb kapcsolatban van Budapest-fürdővárossal és ezért *elvileg kívánatosnak tartja, hogy a főváros Budapest forrásai felett rendelkezzék, mert végeredményben egy fürdőváros politikáját csak úgy lehet hatásosan csinálni, ha minden természetadta forrás a székesfőváros tulajdonában van.* Helyeselte a polgármesteri előterjesztés indokolását, de megállapította, hogy évekkel ezelőtt 4,200.000 pengős ajánlattal fordultak már érdekeltek a fővároshoz. Igazat adott azoknak, akik annak idején a megvásárlást ellenezték.

Borvendég Ferenc főpolgármester felhívta a bizottság figyelmét arra, hogy a Rácfürdőnek és a Rudasfürdőnek közös védőterülete van és kívánatosnak tartja, hogy a Rácfürdő, valamint a Tabán alatt levő víztartó-medencét alaposan megvizsgálják. Mindaddig nem lehet hozzákezdeni a fürdőváros megépítéséhez. Épen azért a maga részéről még a főváros nehéz pénzügyi helyzete mellett is *helyesnek tartja a Rácfürdő megvásárlását.*

Büchler József bizottsági tag azt hozta fel érvül a megvásárlás ellen, hogy előbbrevalónak tartaná a Császárfürdő megvásárlását és bár nem vonja kétségbe, hogy a Rácfürdő kérdése beletartozik az egész Tabán-kérdés komplexumba, valamint az idegenforgalmi szempontból beállított fürdőpolitika kérdésébe, mégsem fogadhatja el az előterjesztést.

Harrer Ferenc kijelentette, hogy amikor megállapította a gellérthegyi forráscsoportnak fürdőpolitikai követeléseit a városfejlesztéssel szemben, akkor azt a tényt volt kénytelen elfogadni, hogy a Rácfürdő magánkezekben

A Rácfürdő az 1876. évi február hóban bekövetkezett árvíz idején

van. Ezúttal a megvásárlás kérdésében az állásfoglalás nem volt könnyű. Elsősorban azért, mert a Rácfürdő az úgynevezett Mache-féle vizsgálat óta nagyon előtérbe tolhatta a fürdő értékét, másfelől pedig azért, mert az összes tabáni tervek a Rácfürdőt állították centrumba. A Rácfürdő és annak területe a Tabán szabályozási tervének megállapításakor minden esetben ütközőpontként fog jelentkezni. *Ha a főváros valóban fürdővárost akar csinálni, akkor ennek elengedethetetlen előfeltétele a Rácfürdő megvásárlása. Aki ellenzi a megvásárlását, az többé ne ejtse ki ezt a szót, hogy »Budapest fürdőváros.«*

Horovitz Gábor beszédében megállapította, hogy a főváros az elmult évben a Szent Gellért-fürdőre 390.000 pengőt, a Széchenyi-fürdőre 528.000

pengőt, a Rudasfürdőre 63.000 pengőt fizetett rá. Ennélfogva nem tudja megérteni, hogy miért kell még egy olyan fürdőt megvásárolni, amelyik előreláthatólag szintén deficites lesz. Szerinte *sokkal helyesebb volna a Széchenyi-fürdő sorsával foglalkozni*, mert ennek a fürdőnek 60 esztendő óta csak egyetlen egy kútja van és ez a kút beomlás előtt áll, már pedig 1928-ban kiküldöttek egy bizottságot, amely megállapította, hogy nagyon is szükséges volna már ott egy új kútnak a fúrása. Felvetette a gondolatot, hogy mivel az ottani kút 74 C° melegvizet ad, egy új kúttal esetleg feleslegessé lehetne tenni a Széchenyi-fürdőnek szénnel való fűtését. Erre a célra nem is kellene több, mint 20.000 pengő. A fővárosnak nincs meg ez a 20.000 pengője, de van 1,800.000 pengője a Rácfürdőre.

Dr. Miklós Ferenc azt a kérdést vetette fel, hogy megvan-e a pénzügyi lehetőség ennek a nagyszabású vásárlásnak keresztülvitelére? Világosan látja, hogy a Tabán fürdőváros rendezéséből a polgárságnak még sokáig nem lesz haszna, mert hiszen csak évek mulva lehet majd érezni a befektetés előnyeit, addig csak hátrányait. Ebből a megítélésből kiindulva kijelentette, hogy *nem hajlandó azt a felelősséget vállalni, hogy a főváros a jövőért dolgozzék akkor, amikor a mai kenyere sincsen meg.* Nem lenne szabad addig újabb beruházásokat létesíteni, amíg a főváros kiadásai nincsenek egyensúlyban a bevételekkel. Épen ezért a terv elhalasztása mellett foglalt állást.

Dr. Bródy Ernő az opciót kifogásolta, egyébként kijelentette, hogy a fürdővárost mindenki szeretné megvalósítani. Büchlerrel szemben viszont megállapítja, hogy az északi forrásmedencénél nem lehet minden forrást megszerezni. A jelenlegi helyzetet nem tartja alkalmasnak a Rácfürdő megvásárlására, ellenben helyesebbnek tartaná, hogy a Rácfürdő megszerzését *a törvényes kisajátítási eljárásra biznák.*

Dr. Kozma Jenő hangsúlyozta, hogy a fürdőváros kérdése nemcsak Budának, hanem egész Budapestnek nagyjelentőségű problémája. Épen ezért *a Rácfürdő kérdésében nem az a lényeg, hogy ott fürdő legyen, hanem, hogy meglegyen az alap a fürdőváros megteremtésére.* Ha a főváros 1928-ban 4,200.000 pengőért megvette volna a Rácfürdőt, akkor ez az összeg kamataival együtt 5,800.000 pengőre emelkedett volna úgy, hogy a jelenlegi 1,800.000-es vételárat előnyös ajánlatnak tekinti. A kérdést a főváros boldogulása szempontjából kívánja megítélni. Ezzel a határozattal *a fürdőváros kérdése felett határoznak és ezzel Budapest sorsát száz esztendőkre tudják eldönteni.* A kisajátítási eljárás nagyon sok pénzbe kerülne a fővárosnak, mert a kisajátítási törvény azt mondja, hogy a becslési időpontban a tényleges helyzet az irányadó, már pedig könnyen meg lehet, hogy akkor a helyzet a fővárosra nézve kedvezőtlenebb lesz.

Dr. Láng Lajos gyakorlati szempontból vizsgálta a kérdést és kijelentette, hogy a Tabán rendezése összefügg a Rácfürdővel, de óva int attól az optimizmustól, hogy ott 6—700 pengős áron lehessen telkeket értékesíteni.

Ilovszky János őszintén megmondotta, hogy a javaslat megszavazása ellen kívánt állást foglalni, azonban a vita során nyert felvilágosítások alapján ezt az álláspontot megváltoztatta. Hibáztatja azt a pénzügyi politikát, amely az ország gazdasági életét teljesen leállította. Most már, mivel a főpolgármester szerint a szükséges pénzösszeg rendelkezésére áll, nem lehet kétség abban a tekintetben, hogy az 1934. évi nyár folyamán megindulnak a Tabán rendezésével kapcsolatos csatornázási és útépítési munkák és ezáltal megfelelő vérkeringést lehet biztosítani a gazdasági élet számára. Ilyen nagy beruházási és városfejlesztési problémánál nem is lehet várni azt, hogy annak pénzügyi eredménye azonnal mutatkozzék. Rámutat az idegenforgalmi kérdésre. Azelőtt a főváros még számításba sem jött, ma pedig a hatalmas idegenforgalmi propaganda révén *Budapest megbecsülendő szerephez jutott a világvárosok között is.* Hogyha pedig a főváros megvalósítja a fürdőváros gondolatát, ebben óriási fantáziát lát az idegenforgalom növelése szempontjából.

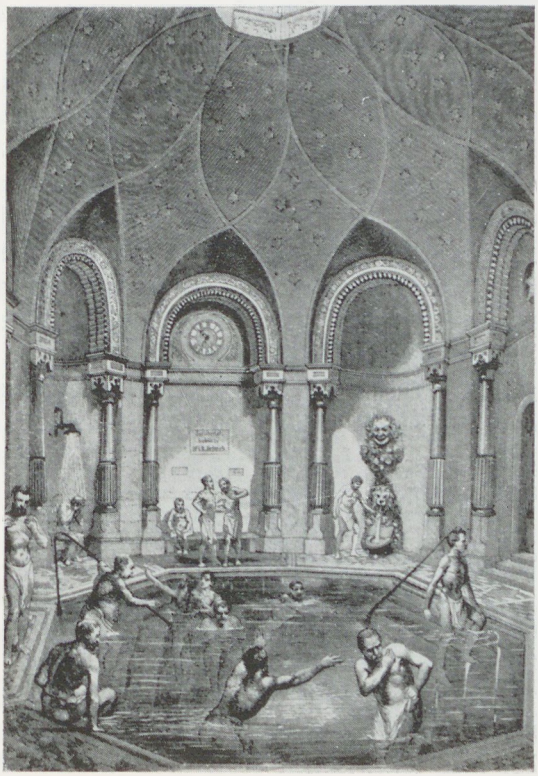

A Rácfürdő (mai Szent Imre-gyógyfürdő) forró medence-terme, egy 1880. évi ábrázolás szerint

Dr. Csilléry András bűnös mulasztásnak tartja, hogy a Rácfürdőt már annak idején az egész Tabán kisajátításával kapcsolatban a régi rezsim nem vásárolta meg. A kérdést csak politikai szempontból tartja aggályosnak és általában kifogásolta a polgármesteri előterjesztésnek a kidolgozását. Indítványt is terjesztett elő, a következő szöveggel:

»*Mondja ki a pénzügyi szakbizottság, hogy bár elvileg helyesnek tartja a Tabán rendezésével kapcsolatban a Rácfürdő megszervezését, addig azonban nincs módjában a kérdés további tárgyalásába bemenni, amíg a polgármester erre a célra a határozott pénzügyi fedezetet ki nem jelöli.*«

Dr. Glücksthal Samu óva int attól, hogy a főváros naponként hangoztassa a Tabán szabályozását és munkaalkalmak termelését és ugyanakkor elutasítsa és elvesse azt, ami ennek a kérdésnek az elősegítését szolgálja. Nem új fürdővállalat létesítéséről van szó, hanem a fürdőpolitika megvalósításáról.

Dr. Szőke Gyula a főpolgármester kijelentése ellenére mégsem volt megnyugtatva abban a tekintetben, hogy a kérdés pénzügyileg a mostani körülmények között rendezhető. Épen ezért, figyelemmel a szanálás kérdésére, javasolta, hogy az ügyet vegyék le az ülés napirendjéről.

Dr. Homonnay Tivadar kijelentette, hogy ő is azok közé tartozik, akik fürdőpolitikai kérdésekkel foglalkoznak és 15 esztendő óta tárgyalják ezt a kérdést. Már régen kijegecesedett az az álláspont, hogy *Budapestnek lehetőleg egy kézbe kell vennie az egymáshoz közelálló forrásokat.* Ezúttal arról van szó: legyen-e a Tabánban építkezés, akarnak-e munkaalkalmat adni, egységes fürdőpolitikát akarnak-e követni? *Mindezeknek a kérdéseknek premisszája a Rácfürdő megvásárlása.* Javasolta, hogy a Rácfürdő legyen Budapest fürdővárosnak a centruma és annak érdekében még a beépítésekre szánt területeket is szívesen feláldozza. Épen ezért nem járul hozzá az elhalasztáshoz.

Dr. Párkány Frigyes és *dr. Harrer* Ferenc felszólalása után a pénzügyi bizottság ülését július hó 6-án folytatták. Ezen az ülésen vitéz *Mátyásfalvy* Erich még néhány kérdés tisztázását kívánta a vételárral kapcsolatban és albizottság kiküldését kérte.

Dr. Weiss Conrád munkalehetőségek megteremtése céljából tartja szükségesnek a Rácfürdő megvásárlását.

Dr. Bánóczi László úgy van informálva, hogy a közös védőterület csak jogilag áll fenn, geológiailag pedig nem. Ezért ő is a javaslat elhalasztása mellett szólalt fel.

A felszólalások után *Kovácsházy* Vilmos tanácsnok szólalt fel és minden megjegyzésre válaszolt. Hangsúlyozta, hogy a Tabán balneológiai szempontból még felderítetlen terület, az Erzsébet-híd lábánál az egyik forrásban lithium, a másik forrásban 30 lépéssel tovább kén és kénhidrogén, a harmadikban pedig rádium jelenlétét állapították meg. Épen ezért fel tudja tételezni, hogy a Tabánnak még eddig fel nem tárt részeiben jódos, sőt brómos vizekre is lehet találni, azonkívül lehetséges, hogy 70 C° vizet is fognak találni, mert például a Fehérsas-téri iskola mellett egy cölöpnek kihúzása után a cölöp nyilásánál 50 C° meleg sarat találtak.

Liber Endre alpolgármester, mint a pénzügyi bizottság elnöke a bizottságot szavazásra szólította fel. *Kilencen szavaztak az előterjesztés mellett és kilencen ellene úgy, hogy a székesfővárosi közigazgatásról szóló 1943. évi XII. tc. 4. §-a alapján a szakbizottságban kifejezésre juttatott eltérő véleményeket az elnök jegyzőkönyvbe foglaltatta és az ügy irataihoz csatolva terjesztette a közgyűlés elé.*

*

A Szent Imre-fürdő megvételére vonatkozó előterjesztés 1934. évi július hó 6-án került a törvényhatósági bizottság *közgyűlése* elé.

Az első felszólaló *Balkányi* Kálmán volt, aki a leghatározottabban ellenezte a megvásárlást. A már a pénzügyi bizottság felszólalásaiból is ismert érveken kívül különösen azt hangsúlyozta, hogy *a fővárosnak nem lehet célja a magántulajdonban levő vállalatoknak a felszippantása.*

Dr. Takács István bizottsági tag, mint orvos szólott hozzá a kérdéshez. Beszédéből ki kell emelnem a fürdőpolitikai szempontokat, amelyeknek hangoztatása során *Pávai-Vajna* Ferenc főgeológusnak ezt a véleményét idézte: »Régi babona az, hogy egy új forrás feltárása veszélyezteti a meglevő forrásvíz bőségét.« Orvosi szempontból pedig kijelentette, hogy a Rácfürdőnek és a Rudasfürdőnek 43·6 C° meleg hévvizét reumafürdőhöz kevésnek tartja és épen ezért mindent meg kell kísérelni, hogy legalább 65—70 C° melegségű vizet tudjunk kapni. Új források feltárását tartja tehát szükségesnek.

A Rácfürdő (mai Szent Imre-gyógyfürdő) lehűtőterme, egy 1880. évi ábrázolás szerint

Horovitz Gábor bizottsági tag fürdőpolitikai szempontból is foglalkozott a kérdéssel. Beszédének egyik érdekes részét az alábbiakban óhajtom kiemelni, noha épen ezek a részek nem a Szent Imre-fürdővel kapcsolatban érdekesek, hanem inkább a Széchenyi-artézifürdővel kapcsolatban. A következőket mondotta:

»Tiszteletben tartom mindenki felfogását és feltétlenül hiszem, hogy vannak jó meggyőződésű emberek, akik azt mondják: a fürdőt meg kell venni, mert különben baj lesz, miután a vízkutatási jogot nem fogjuk megkapni; tudniillik mindig perbe kell majd szállni, ahányszor fúrni akarunk. *Pávai-Vajna* főgeológus szerint kint a Széchenyi-fürdőben egy 50 éves kút van.

Ez az 50 éves kút abszolút bizonytalan állapotban van. 1928-ban kiküldtek egy bizottságot, hogy vizsgálja meg, vajjon kint a Széchenyi-fürdő területén — akkor még az úgynevezett Artézifürdő területén, mert hiszen a Széchenyi-fürdő akkor épült — van-e lehetőség arra, hogy meleg vizet kapjanak. A főgeológus vezetése alatt álló ötösbizottság megállapította azt, hogy *nagy mennyiségben kaphatunk 74 fokos melegvizet, amely ellátja az egész Széchenyi-fürdőt és strandot.* Nem kell vizet melegíteni, megtakarítunk napi egy vagón szenet és nemcsak a Széchenyi-fürdőt és strand vizét fűti ez a 74 fokos melegvíz, hanem még az Állatkertnek is olyan mértékben tud fűtőanyagot szolgáltatni, hogy ennek következtében igen nagy mértékben lehetne ott is megtakarításokat eszközölni. Kiküldtek később egy 30 tagú bizottságot. Ez ugyanazt állapította meg, mint az öttagú bizottság, *de még ma sem történt intézkedés ebben az irányban, mert a fővárosnak a fúráshoz szükséges pénz nem áll rendelkezésére.*«

Mint ellenzéki bizottsági tag is megállapította, hogy a fürdőválasztmányban kijelentették, *hogy a Rudasfürdő vize a világ összes fürdői között a leggyógyítóbb hatással rendelkezik és mégis nincs pénz kádakra, nincs pénz felszerelésre. Minden ügyosztálynál fekszik egy akta, mert ha két csavar kell a Rudasfürőben, akkor azt először a mérnöki ügyosztályban is megvizsgálják. A betegek már hónapokra előre feljegyeztetik magukat a Rudasfürdőben, sőt nemcsak belföldi, hanem külföldi betegek is olyan számban látogatják, hogy óráról-órára, napról-napra, hónapról-hónapra előjegyeztetik magukat.*

Schoditsch Lajos, mint mérnök-szakértő foglalkozott a kérdéssel, majd *Vitéz* Aladár a javaslat ellen szólalt fel.

Dr. Harrer Ferenc mint a kérdés egyik legalaposabb ismerőse mondotta el véleményét a Szent Imre-fürdő megvásárlásáról. Lehet arra az álláspontra helyezkedni, — mondotta *Harrer* — hogy nem vesszük meg a Rácfürdőt, *akkor azonban ennek a konzekvenciáját is le kell vonni.* Ha nem vesszük meg a Rácfürdőt, de megépítjük a Tabánt, mint lakóvárost, ezáltal egy magánfürdő Hinterlandját alapítjuk meg és ugyanakkor gyengítjük a fővárosi fürdők jövedelmezőségét. Ha megszerezzük, akkor megyünk a fürdőváros-gondolat felé. Ha nem szerezzük meg, akkor megyünk a lakóváros felé és tulajdonképen csak akkor kell megállapítani a Tabán szabályozási tervét, ha ezt a kérdést eldönröttük.

»*Annak ellenére, hogy nem vagyok fellengős hive a fürdőváros politikájának, mégis teljesen érzem azt a felelősséget, hogy a fürdőváros dolgában ezt az első és döntő lépést kell megtenni. Ha ezt nem tesszük meg, akkor ezzel a problémával egyelőre komolyan foglalkozni nem lehet és nem érdemes.*«

Dr. Párkány Frigyes a kérdést egészen tárgyilagos érvekkel bírálta. Foglalkozott azzal, hogy 1928-ban 4,200.000 P-ért már felkínálták a fürdőt, vitatta a közös védőterületre vonatkozó érvek helyességét. Végül pedig indítványt nyujtott be, amellyel halasztást kivánt elérni és más kérdéseknek tisztázását.

Utána *Simonyi* Simon általánosságban szólalt fel, majd *dr. Nagy* Lajos azt kívánta, hogy a fürdőt kisajátítás útján szerezze meg a főváros. Egyúttal egy másik halasztó indítványt is nyujtott be.

A felszólalásokra *Liber* Endre alpolgármester adta meg a választ, *majd pedig a közgyűlés 70 szavazattal, 32 szavazat ellenében kimondotta a Rácfürdőnek, illetve a Szent Imre-gyógyfürdőnek a megvásárlását.*

A Rácfürdő megvásárlásának elhatározása után az ismét módosult Tabán-problémának a megtárgyalása céljából a főváros törvényhatósági

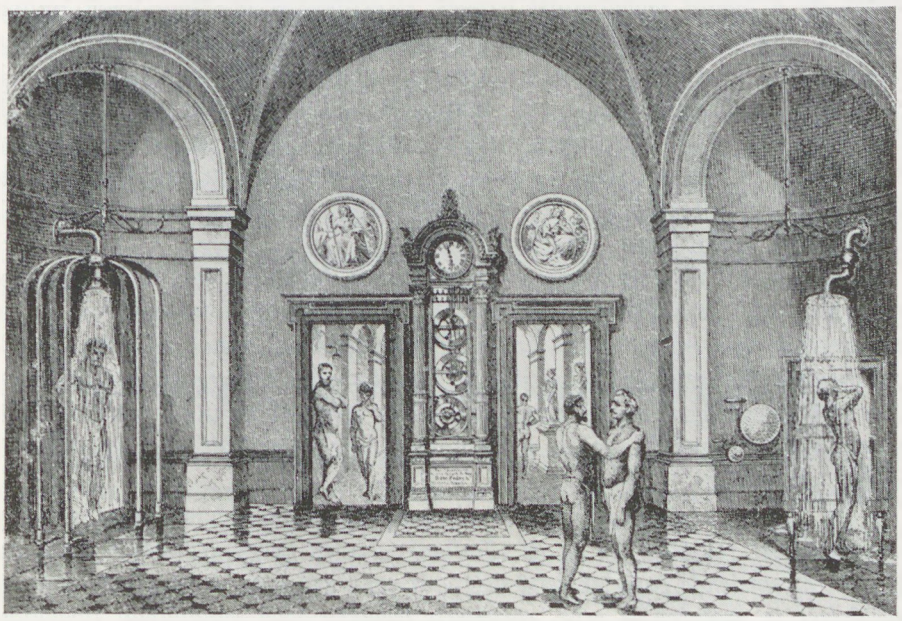

A Rácfürdő (mai Szent Imre-gyógyfürdő) zuhanyterme, egy 1880. évi ábrázolás szerint

bizottsága 1934. július 6-án *rendkívüli közgyűlést* is hívott össze. Ez a közgyűlés 161/1934. kgy. szám alatt határozatot hozott. A határozatban mindenekelőtt *városépítési* szempontból megállapította a különböző technikai kikötéseket, egyúttal pedig kimondotta azt is, hogy »*a Tabánban kialakítandó telkeknek bármely célra való ingyenes adományozása elől már eleve elvileg elzárkózik.*«

A közgyűlési határozatot az 1934. évi XII. tc. alapján a polgármester átküldötte tárgyalás és határozathozatal végett a Fővárosi Közmunkák Tanácsához, amely 1934. évi július hó 18-án válaszirattal küldte vissza. A Közmunka Tanács átiratában a következőket olvassuk: »A terv elbírálásánál irányadó szempontnak tekintettük, hogy az általános forgalom lebonyo-

lítására szolgáló útvonalak *ne hassanak zavarólag a Tabán azon részének területére, melyet a források jelenléte, kiterjedése, lapályos és természeti fekvése, kedvező égtáj elhelyezkedése, természetszerüleg és önként legnagyobb szabású gyógyfürdőtelep magábafogadására predesztinálja.*«

A Közmunka Tanács a város tervét épen ezért bizonyos tekintetben módosította. Megjegyezte azonban a következőket: »A terv egyéb részei tekintetében azonban további tanulmányok elvégzését tartjuk szükségesnek. *Véleményünk szerint ugyanis az a körülmény, hogy a Szent Imre-fürdő (régebbi Rácfürdő) a főváros tulajdonába ment át, döntő jelentőségű változást idézett elő a tabáni szabályozási tervnek elkészítésénél is.* Nem lehet immár kétséges, hogy mindazokat az intézményeket, amelyek a gyógyfürdőtelep fogalma alá tartoznak, úgymint kórház, szanatórium, szálloda és ennek tartozékai, a Tabánt szegélyező útvonalak által határolt területen kell elhelyezni, ahol kellő elrendezés mellett csend, nyugalom és portalan levegő biztosítható ez intézmények számára. E feltételek azonban csak úgy teljesíthetők, ha az intézmények elhelyezését kellő nagyságú parkosításokkal, telektömbök alakításával lehetővé tesszük.

A tervezett úthálózat erősen tagolja azt a területet, ahol a Szent Imre-gyógyfürdő forrásvidéke fekszik s amely a Rudasfürdő forrásvidékéhez is legközelebb esik, amely tehát ennélfogva *legalkalmasabbnak látszik a fürdőintézmények elhelyezésére.* A terület széttagoltságának következménye, hogy a terv oly megoldást mutat, amely szerint az épületek az utcai vonalon épülnének, ami kétségkívül nem az a kívánalom, amely ily fürdőtelep létesítésénél joggal támasztható.

A Tabán ezen részének szabályozása ügyében véglegesen csak úgy tudunk állást foglalni, ha *az itt létesíteni tervezett gyógyfürdő-telep fejlesztése ügyében az emelendő épületek rendeltetése és nagysága iránt a fokozatos fejlesztés lehetőségét is számításba véve, előzetesen legalább főbb vonalaiban tájékozást nyerünk, mert ez a fejlesztési terv szabja meg a gyógyfürdő-telep által igénybeveendő terület és telektömbök nagyságát.*

Felkérjük tehát a Polgármester Urat, hogy a kérdésre vonatkozó tanulmányok eredményét, valamint a gyógyfürdő-telep fejlesztési programjára vonatkozó általános elgondolását velünk közölni szíveskedjék s a Szent Imre-gyógyfürdő megvásárlása folytán a szabályozási tervben szükségesnek mutatkozó módosításokra nézve tegyen javaslatot. Kérjük Méltóságodat, hogy ebbeli előterjesztését és javaslatát mielőbb, de legkésőbb szeptember 1-ig megtenni szíveskedjék, *mert a Tabán szabályozásának nagy horderejű és általunk is sürgősnek vélt kérdését a nyári szünet után tartandó szeptemberi első ülésünkben minden irányban történő gondos előkészítés után kívánjuk letárgyaltatni s végleges döntéshez juttatni.*«

*

Egyébként a polgármesteri III. (városépítési) ügyosztály a tabáni terveket is átdolgozta az újabb kívánalmaknak megfelelően. Különösen nagy súlyt helyezett a tervek megfelelő átdolgozására azért, mert a városgazdasági ügyosztály közölte a városépítési ügyosztállyal azt a véleményét, hogy »*a Tabánnak kellene a fürdőváros központját képezni és ezért a Tabán felépítési tervével elsősorban annak fürdőváros-jellege kell, hogy kidomborodjék*, tehát nem szabad a Tabán területét túlságos mérvben magasabb bérházakkal beépíteni, hanem nagy sétányokat és olyan parkokat kell létesíteni, hogy a betegek, különösen a reumatikus betegek mozgási lehetősége sík területen kényelmesen és kellemes környezetben biztosíttassék. A sétányok és parkok létesítésénél különös gond fordítandó arra, hogy nagyobb nívókülönbségek ne legyenek, mert kapaszkodók, sőt kisebb emelkedések is elriasztják a betegeket és üdülőket a fürdők használatától és az üdülés igénybevételétől. A városgazdasági szakbizottság szükségesnek tartja, hogy a Tabánra vonatkozó tervek végleges elfogadása előtt megfelelő szakemberek (balneológusok) is meghallgattassanak, továbbá, hogy a tabáni tervek során mód adassék a városgazdasági szakbizottságnak arra, hogy az egyes tervekre vonatkozó véleményét és észrevételeit nyilváníthassa.«

VI.

A Szent Imre-gyógyfürdő megvásárlása folytán előállott új helyzet.

Ugyancsak a Tabán ügyében összehívott rendkívüli közgyűlés hatása alatt, 1934. augusztus 22-én *Szendy* Károly alpolgármester értekezletet hívott össze, hogy a Tabán felépítésével kapcsolatos egyes kérdéseket megtárgyalják. Az elnöklő alpolgármester bevezetése után az értekezlet megállapította, hogy *a Rácfürdő megvásárlásával kapcsolatosan új helyzet állott elő*, amely szükségessé teszi a régi tabáni tervek módosítását.

Ezen az értekezleten *Bánlaky* Géza, Budapest székesfőváros gyógyfürdőinek központi igazgatója, a Tabán területén építendő csatornahálózat tervezetével kapcsolatban felszólalt. Kijelentette, hogy *geológus szakértők véleménye szerint a Tabán területén előreláthatólag nagymennyiségű melegforrás és esetleg újabb összetételű termális víz lesz található*, épen ezért minden intézkedésnél előbbrevalónak találja, hogy *ezeknek a gyógyvizeknek a feltárására végezzenek kutató fúrásokat.* A próbafúrások időtartama mindössze néhány hónap és erre az időre még a csatornázási munkálatokat is el kell halasztani, mert hiszen a Tabán területén létesítendő összes épületek elhelyezése a gyógyvizek feltalálása esetén az új forrásoknak megfelelően történhetik és így az új források feltalálása esetleg az egész Tabán-tervet módosítani fogja.

Szendy Károly alpolgármester az értekezlet elé terjesztette azt a kérdést is, hogy *vajjon elsősorban a Rudasfürdőt, vagy a Rácfürdőt kellene-e a fővárosnak fenntartani, vagy pedig mindkettőt és ha igen, melyiket milyen mértékben.*

Bánlaky Géza központi igazgató előadta, hogy a Rudas-gyógyfürdő olyan meglevő értéket képvisel, amelyet a főváros fürdőfejlesztési programjával kapcsolatban elhanyagolni semmiesetre sem szabad. Hiszen fekvése a Belváros közvetlen közelében, a Duna partján, az összes fürdők között a legkedvezőbb. Gőzfürdője értékes műemlék és a legjobb közönség általánosan kedvelt fürdője. Gyógyforrásai dús rádiumtartalmúak. A nemrég feltárt *Juventus*-forrás rádiumos kádfürdőit betegek és orvosok egyaránt értékelik és *az itt berendezett 9 kádfürdő nagyobb forgalmat bonyolít le, mint a Gellért- és a Széchenyi-fürdők kádfürdői együttesen.* A Szent Imre-gyógyfürdő forrásai hasonlók a Szent Gellért- és Rudasfürdők forrásaihoz, azonban ez inkább tömegfürdő jellegű, mert a fürdőket eddig nagyrészt a lakosságnak kevésbé tehetős osztályai látogatják. A Tabán lebontásával kapcsolatban a Szent Imre-gyógyfürdő forgalma lényegesen megcsappant, mert fürdőközönségének egy jelentékeny része elköltözött.

Bánlaky Géza igazgató szerint a Szent Imre-gyógyfürdővel kapcsolatban lehetne gondoskodni a szegények gyógyfürdő-igényeinek kielégítéséről és egy kisebbméretű fürdőkórház létesítéséről. Ezt azzal is indokolja, hogy a Szent Gellért-hegyi fürdőcsoport forrásai, mint rádiumos gyógyvizek, külön csoportot képeznek a Budapesten levő gyógyforrások között. A Rudasfürdő már magábanvéve is pozitív érték, míg a Rácfürdővel kapcsolatosan csupán lehetőségek állanak fenn. Épen ezért véleménye szerint *csak a Rudasfürdő teljes rendbehozása után lehet a Rácfürdőre vonatkozólag javaslatot tenni.*

Az értekezlet megállapította azt is, hogy *a Rudasfürdő jelenlegi épülete és berendezése már teljesen elavult, tehát feltétlenül gondoskodni kell annak újjáépítéséről.*

*

1934. október 6-án *Szendy* Károly alpolgármester újabb értekezletet hívott össze a Tabán ügyében. Erre az értekezletre ismét több külső szakértőt is meghívtak, azonban a magyar balneológusok egyik büszkesége és a budai fürdők ügyének egyik legjobb ismerője dr. *Dalmady Zoltán* egyetemi tanár betegségére való tekintettel az értekezleten már nem vehetett részt. Dr. *Dalmady* professzor rövid idő mulva meg is halt és halálával nagy veszteség érte nemcsak a magyar orvosi kart, hanem Budapest fürdőváros megteremtésének az ügyét is.

Ezen az értekezleten *Dorner* Gyula törvényhatósági bizottsági tag beszélt a tabáni tervekről, közben állást foglalt a fürdőváros-probléma kérdésében.

Rámutatott arra a zavarra, ami szerinte a fürdőváros kérdése körül mutatkozik. *A fürdővárosnak* ugyanis egytestvére a *fürdőtelep*, de a fürdőtelep és a fürdőváros más és más. *Budapest nem is lehet fürdőváros, mert egy milliós lakós számmal rendelkező várost nem lehet egyáltalán fürdővárossá tenni.*

Fürdőváros alatt a fürdőintézmények körül kialakult lakóvárost kell érteni, azonban a fürdőtelepen nincs más, mint a fürdő és annak kellékei. Épen ezért *mindig különbséget kell tenni a fürdőváros és a fürdőtelep között.* Ez azért fontos, mert a bemutatott tabáni tervek szerint egy területet az utca-közlekedés elől is el kellene zárni, hogy ott fürdőintézmények létesüljenek. Az ilyen tervet nem helyeselheti, mert *egy fejlődő városnak a közepébe fürdőtelepet beletervezni és mint különálló területet kezelni, valamint ezzel kapcsolatban a város minden életerejét elvágni, lehetetlenségnek tartja.*

Dorner szerint különben sok tévedés van a közfelfogásban a parkozással kapcsolatban is. Sokan a parkban látják a főváros fürdőváros problémáinak megoldását. Hivatkozott *Dorner* arra, hogy park bőven van, amit még jobban kiegészítenek a naphegyi és a gellérthegyi villaterületek. A Rudas-fürdő és a Gellért-fürdő közötti terület rendeltetése is csak park lehet, de megfelelő építményekkel. Kérte az értekezletet, hogy *a tabáni terv megvalósítását ne halasszák el addig, amíg az összes fürdőügyi kérdéseket meg nem oldották.* Ez ugyanis egy csomó olyan fürdőügyi kérdés, amit senki sem tud röviden elintézni, mert az elintézést kutatásoknak kellene megelőzni.

Dr. *Harrer* Ferenc szintén foglalkozott ezzel a kérdéssel, arra való tekintettel, hogy *a Rácfürdő megvétele folytán új helyzet állott elő.* A Tabán-rendezés nagy kérdése a fürdőváros gondolat felé való eltolódást jelent. Ezért követelte, hogy a fürdővárosnak olyan fürdőpolitikai elgondolásai legyenek, amelyek különböző követelményeket építenek ki. Nem lehet párhuzamosan végezni a forráskutatásokat és az építési munkálatokat, mert hiszen aszerint, hogy a kutatásoknak milyen eredménye lesz, a fürdő-politikai elgondolást is változtatni kell.

Bánlaky Géza központi igazgató felszólalásában arra hivatkozott, hogy *a Szent Gellért-fürdő teljesen abszorbeálja a saját forrásainak víztartalmát, tehát új források felfedezésére szükség van.*

Bánlaky Gézának ezt az érvelését az értekezlet is teljes mértékben magáévá tette.

Minthogy így előtérbe került a Tabán területén az új forráskutatás szükségessége, *a Tabán-probléma végleges rendezését is el kellett halasztani, mindaddig, amíg a Tabán altalajáról a forráskutatások révén tiszta képet lehet kapni.*

*

A magyar kir. belügyminiszter jóváhagyta ugyan a székesfővárosi törvényhatósági bizottság közgyűlésének azt a határozatát, amelyben a Szent Imre-fürdő (Rácfürdő) megvásárlását elhatározta, azonban a *telekkönyvi átírás* rengeteg nehézségekbe került, mert a fürdő igen sok örökös, közöttük kiskorú örökösök tulajdonát képezte. A kiskorú örökösök között pedig többen nem is a jelenlegi Magyarország területén laknak úgy, hogy a

gyámhatósági beleegyezéseknek a telekkönyvi átírásához szükséges megszerzése hosszas iratváltásokat tett még szükségessé.

Mindaddig pedig, amíg a Szent Imre-fürdőt a székesfőváros közönsége telekkönyvileg nem veheti át, *szó sem lehetett a forráskutatásokról* és ennek alapján a Tabán rendeltetésének végleges megállapításáról sem.

Az összesen *negyvenhat* tagból álló tulajdonoscsoport minden egyes tagjával csak 1935. májusában lehetett az adásvételi szerződést érvényesíteni és a székesfőváros *1935. évi május hó 12-én* vette véglegesen birtokába a Szent Imre-fürdőt.

Ugyanekkor történtek meg a szükséges intézkedések a tabáni területen végzendő próbafúrások iránt is.

Bármilyen sajnálatos körülmény is ez, — a székesfőváros vezetősége kénytelen volt belátni ilymódon, hogy *a Tabán még évek hosszú során kihasználatlanul maradó terület lesz*; legfeljebb egyes magánintézmények létesülhetnek rajta. Van is már néhány olyan magán-tőkecsoport, amely érdeklődik szanatórium felépítésének lehetősége iránt.

*

Ilyen előzmények után *Szendy* Károly polgármester előterjesztésére a székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1935. évi március hó 8-án megtartott rendes közgyűlése 133/1935. kgy. sz. alatt határozatot hozott *a Tabán ideiglenes kertészeti rendezése tárgyában*, miként a fejezet elején említettem.

A közgyűlés ebben a határozatában a polgármesternek különösen idegenforgalmi szempontból megindokolt, az út- és csatornaépítési, valamint a pénzügyi szakbizottságok által is pártolt előterjesztésére *elrendelte az I. ker. Tabán ideiglenes kertészeti rendezésének munkálatait.* A költségek összegét a felveendő beruházási kölcsön terhére 125.000 pengőben állapította meg. Egyidejüleg felhatalmazást adott a polgármesternek a végrehajtás iránti szükséges intézkedések azonnali megtételére és a felmerülő kiadásoknak ideiglenesen a székesfőváros készpénzkészletéből való utalványozására.

A polgármester a közgyűlés fenti határozatát sürgősen közölte az illetékes ügyosztályokkal és 31.995/1935. III. számú rendeletében 1935. évi március hó 10-én elrendelte azt, hogy *a közgyűlési határozatnak belügyminiszteri jóváhagyása reményében a szükséges munkálatokat azonnal meg kell kezdeni.* Felhívta az út- és csatornaépítési ügyosztályt, hogy a kertészeti munkálatokat házilagos úton a székesfővárosi kertészet közbenjöttével kezdje meg és a kertészeti munkálatokhoz szükséges vízcsőfektetéseket a székesfővárosi vízművek útján végeztesse el.

Az ideiglenes kertészeti rendezés tervét *Morbitzer* Dezső székesfővárosi kertészeti igazgató a székesfőváros egész közönségének teljes megelégedésére művészi kiképzéssel készítette el, még pedig olymódon, hogy *mindenütt alkalmazkodott a Tabán jelenlegi talaj-alakulatához.* Az utakat meghagyta eredeti vonalvezetésükben, azonban természetesen a munkálatokkal egyidejűleg az út- és csatornaépítési ügyosztály az utakon is végez némi javítást.

MAGYAR AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Ez az ideiglenes kertészeti megoldás semmiképen sem akadályozza a közben esetleg elrendelhető forráskutatási munkálatokat sem.

Ezzel a közgyűlési határozattal a Tabán-probléma egyidőre lezárult. Mindaddig, amíg a Tabán altalaját a szakértők teljes egészében nem ismertetik meg, *nem lehet szó* a fürdőváros központjának a Tabánban való kialakításáról sem, legföljebb csupán — ismétlem — magánosok vállalkozását lehet várni ezen a területen.

*

A Tabán-problémának ilyen megoldásáról *Bánlaky* Géza, a fővárosi gyógyfürdők és gyógyforrások központi igazgatója, aki az Országos Közegészségügyi Egyesületben 1935. január 22-én előadást tartott, a következő tömör szavakkal mondott véleményt: »A polgármester úrnak az az elgondolása, hogy a Tabánban ezidőszerint csupán a főközlekedési útvonal épittessék ki, a többi terület pedig a hidrológiai felkutatás eredményeitől és a gyógyfürdők további fejlesztési szükségleteinek és lehetőségeinek kialakulásától függően, kevés költséggel parkozva fenntartassék, — amellett, hogy átmeneti megoldást nyujt — *teljes mértékben kizárja az irreparabilis hibák elkövetését és fölösleges kiadások kárbavesztét.*«

Ez a vélemény teljesen helyénvaló. Az új fúrások fogják megszabni a Tabán, sőt az egész fürdőváros fejlődésének igazi irányát.

*

A tabáni fúrásokkal kapcsolatban az az elgondolás merült fel, hogy azokat a Gyógyhelyi Bizottság végeztesse.

Kovácsházy Vilmos tanácsnok előterjesztésére azonban a főváros elhatározta, hogy *Wendl* és *Weszelszky* egyetemi tanárok, valamint *Pávai Vajna* Ferenc főgeológus irányitása mellett *két próbafúrást* rendel el s erre a célra 24.000 pengőt bocsát rendelkezésre.

A próbafúrásokra a bányakapitányság szintén megadta az engedélyt. A fúrásnál magfúró-berendezést fognak használni, mert ez a berendezés az elhelyeződés egymásutánjában emeli ki a kifúrt anyagot. Ilymódon a fúrások vannak hivatva annak megállapítására, hogy milyen az altalaj a Tabán alatt.

Az első fúrási helyet a Fehérsas-téri iskola és a Rácfürdő között, a másodikat ettől lejjebb, a Tabánban állapitották meg, sőt szó volt egy *harmadik fúrásról is.*

Ezeknek a fúrásoknak az eredményeivel könyvem geológiai fejezetében bőven foglalkoztam s ismertettem az eredményeket, amelyek még nem alkalmasak arra, hogy a Tabán problémát meghatározott irányba tereljék.

*

Itt tartom szükségesnek megemlíteni azt is, hogy a polgármester még 1933. évi május hó 18-án olyan rendeletet adott ki, amelyben újból intézkedett *a Tabán lebontásával kapcsolatosan az eltűnő városrész külső képének megörökítése és építészeti emlékeinek megvédése iránt.*

A közművelődési ügyosztálynak a közművelődési szakbizottság által is pártolt előterjesztésére elrendelte a lebontás alatt álló Tabán építészettörténeti és várostörténeti szempontból érdekes házainak és utcarészleteinek rendszeres lefényképezését a Magyar Film-Iroda útján. A rendelet összesen 250 drb 18×24 cm nagyságú felvétel elkészítését engedélyezte.

A lefényképezendő részletek kijelölését a polgármester a közművelődési ügyosztályra bízta, a fényképek megőrzésére pedig a Fővárosi Múzeumot utasította.

Ugyanez a rendelet egyúttal felhatalmazást adott a Fővárosi Múzeumnak arra vonatkozólag is, hogy a tabáni házak bontása alkalmával a *megőrzésre érdemes építészeti részleteket kiválassza és raktárába elszállíttassa.* Felhívta a múzeum igazgatóságát, hogy erre vonatkozó igényét lehetőleg a bontás megkezdésekor jelentse be a polgármesternek s utasítást adott a bontás irányításával megbízott szociálpolitikai és közjótékonysági ügyosztálynak, hogy a Fővárosi Múzeumot mindenkor azonnal értesítse a bontási munkálatok vállalatba adásáról.

A közművelődési ügyosztály összeállította a Tabán műemlékszerű és muzeális szempontból figyelemreméltó épületeiknek jegyzékét, a polgármester pedig utasította a polgármesteri szociálpolitikai és közjótékonysági ügyosztályt, hogy a jegyzékben felsorolt épületekre különös gondot fordítson. Elrendelte a polgármester, hogy ez az ügyosztály a bontással megbízott vállalkozókat szigorúan figyelmeztesse, hogy a bontás megkezdése előtt lépjenek érintkezésbe a Fővárosi Múzeum igazgatóságával.

Előrelátóan gondoskodott ez a polgármesteri rendelet arról is, hogy mivel a bontásra kerülő házak falaiban régebbi korok maradványaira is bukkanhatnak, figyelmeztessék ennek a lehetőségére a bontási vállalkozókat, hogy ilyen leletek előfordulása esetében azonnal értesítsék a Fővárosi Múzeum Igazgatóságát.

*

Mint érdekességet kívánom megemlíteni, hogy a lerombolt Tabán területén dr. *Nagy* Lajos, az aquincumi múzeum igazgatója már 1934-ben egy római erődítésnek és egy *Árpádkori sátorváros maradványait találta meg.* Idevonatkozó nyilatkozatát a következőkben bocsátotta a napisajtó útján a nagyközönség tudomására :

»A mostani tabáni templom környékén *római erőd* állt abban az időben, amikor a honfoglaló magyarok ideértek. Szemben a pesti oldalon Diocletiánus

nagy castelluma s a kettő között révátkelés! Ez a környék már abban az időben központ volt, természetes, hogy itt telepedtek meg a honfoglaló magyarok is. *Parvum vagy Minor Pest volt a neve* ennek a budai telepnek és itt, a régi Tabán helyén abban az időben *sátorváros állt.* Ennek a nyomait kutatjuk most.

Ennek a városnak a központja *a régi római vár volt*, melyet azután Frigeridus épített át a IV. században. Ennek a maradványai természetszerűleg nincsenek még feltárva, de a sátorváros nyomait már megtaláltuk. Furcsa edények, konyhaeszközök, pénzek kerülnek elő itt a tabáni földből. Ha megtaláltunk egy-egy régi tűzhelyet, akkor azon bemegyünk olyan mélyre, amennyire csak érdemes. A sátorlakó magyarok tűzhelyüket őrizték és körülötte felgyült az *eszközhulladék*, a cserepek és természetszerűleg a könnyen elveszthető apró tárgyak tömege.

Mi most itt végigborotváljuk ezt a térséget és ha ilyen tűzhely nyomára bukkanunk, akkor ott leásunk. Már az eddigi leletekből is arra következtethetünk, hogy *sok érdekes, az Árpádkori magyarok életmódjára és szokásaira jellemző apróságot fogunk még találni.*«

Dr. *Nagy* Lajos egyébként a tabáni ásatásokról a következő jelentést adta be:

»A Székesfővárosi Múzeumok Központi Igazgatóságának!

A lebontott tabáni házak helyén, a tabáni plébániatemplommal átellenben folytatott ásatások eredményéről röviden a következőkben számolok be.

A területet teljes egészében a régi épületmaradványok és pincék miatt átkutatni nem lehetett. Eredménnyel csak az *udvarrészek* kecsegtettek, melyeknek feltárása a tabáni városrész településtörténeti szempontából biztos adatokat is eredményezett.

A legalsó rétegben *késő-bronzkori tűzhelyek* nyomaira találunk, melyek edénytöredékekkel és ételmaradékokkal (kagylóhéj, csontok és csigahéjak) voltak tele. Az őskori réteg felett *római nyomok* jelentkeztek, edénytöredékek és különböző alakú téglák. Ez utóbbiakon számtalan esetben bélyeget is találunk, melyek felirata »*Frigeridus V. P. Dux*«. Korát pontosan ismerjük, mert Frigeridus *I. Valentinianus* idejében Pannonia katonai helytartója volt a Kr. u. 374—77. években.

Nagyobb számmal kerültek elő a felsőbb rétegekből Árpád-kori nyomok. Sűrűn egymásmellett kerek tűzhelyek kerültek napfényre és a tűzhelyek maradványaiban *kora-árpádkori keramia* nagyszámú példányai. Az egyik mélyebb veremben pl. több mint 30—40 jellegzetes edényre találtunk. Volt köztük vékonyfalú, fehérre égetett anyagú bögre, külső fenekén az árpádkori keresztbélyeggel. Akadt talpaspohár, korsó, fedő, sőt persely is. Koruk az ott talált pénzek nyomán a XI—XII. századba tehető. Hasonló edények,

bár nem ennyire ép állapotban, kerültek elő más tűzhelyekből is. Az árpádkori tűzhelyek mellett, részben azonban felettük is, a XIV—XVI. századból származó településnyomok mutatkoztak. Így elsősorban lemélyített tűzhelyek. Falat, mely árpádkori vagy középkori eredetre ment volna vissza, nem találtunk.

Az ásatások eredményét az eddigiektől is — legalább egy kis területre, arra a dombtetőre, mely a templomtól délnyugatra húzódott — leszögezhetjük. Az őskorban ezen domb déli és nyugati oldalán egy *mocsaras rész* terült el, melyet a Duna vize táplált s védett fekvésénél és kiemelkedő voltánál fogva ideális lakótelep volt az őskori ember számára. Könnyen kapta az élelmet, elsősorban a mocsári csigát, kagylót, teknősbékát, míg a környező dombosvidék bőven ellátta vaddal. Ezen a dombon a rómaiak állandóan nem telepedtek meg. Az az erőd, amelynek ellenvárát a pesti Eskű-téren megtaláltuk, közelebb feküdt a Dunához, a plébániatemplomot körülvevő háztömbök alatt. Okvetetlen ide kell helyeznünk a római erődöt, mert valamivel délebbre az Ördögárok vize ömlött a Dunába s a balparti várral való révközlekedés csak ettől északra volt lehetséges. Ezzel a római várral kell kapcsolatba hozni a sok bélyeges római téglát, melyek az árpádkori tűzhelyek környékén az esetleg részben romban álló tabáni várból kerülhettek oda.

Az árpádkori Pesttel szemben fekvő Gellérthegy alatt elterülő *Minor vagy Parvum Pest* alapítása ehhez a római várhoz kapcsolódik. Az árpádkori Capella Beatae Virginis itt állhatott s azonosítható a Gellért-legenda kápolnájával, ahol a szent martir tetemét átmenetileg nyugovóra helyezték. Ezen jobbparti város kőépületei, az előkelők lakásai: a templom körül s így a római vár területén lehettek.

A köznép és lakosság tetemes része ekkor még aligha lakott kőházakban (v. ö. Freisingeni Otto adatát III. Béla korából és II. Miklós pápa levelét Kun Lászlóhoz). A városon kívüli dombon, a szabad ég alatt sátrakban tanyázó külvárosi telepre utalnak a kora-árpádkori tűzhelyek. A sűrűn egymás mellé fölállított nemezsátrak közepén bemélyítve foglaltak helyet a tűzhelyek, melyeknek füstjét a sátor közepén szabadonhagyott nyíláson keresztül engedték ki. Az egyik tűzhely szélein cölöplyukak nyomai kiásható voltak, míg a többieknél, tekintve, hogy előttünk már a területet 1½ méternyire lemélyítették, nyomaikra nem bukkanhattunk.

A török megszállásig ez a domb kőházakkal nem is volt beépítve. A török korszak emlékeit sem találtuk itt meg, amit azonban megmagyaráz a mai templom helyén állott mecset jelenléte, mert a török ezek környékét, már rituális szempontokból is, üresen hagyatta.

Az Attila-körút csak a XVIII. század elején épült ki. Addig ez a domb-terület a plébániához tartozott és temető volt. A temetkezés kezdete a XVIII.

század 20-as éveivel vette kezdetét. A temetkezések beszüntetése az Attila-körút építésével van kapcsolatban s ugyanakkor épült ki a most részben lebontott városrész is.«

*

Tabán tehát még mindig nem végleg befejezett ügye a városrendezésnek. Ma gyeppel, virágokkal és dísznövényekkel művészies beültetett domboldal, de talán rövidesen mégis csak itt fog kiépülni *Budapest fürdőváros központja.*[1])

[1]) A Tabánban megkezdett ásatásokat dr. *Nagy* Lajos egyetemi magántanár 1936-ban is folytatta.

TARTALOMJEGYZÉK.

HARMADIK RÉSZ.

X. FEJEZET.

Oldal

Pest szabad királyi város fürdőpolitikájának kezdete és első eredménye: a városligeti artézikút fúrása 3
I. A városliget rövid története 4
II. A városligeti artézikút furatásának előzményei 8
III. A tíz évig tartó városligeti kútfúrás története 16

XI. FEJEZET.

A székesfőváros fürdőpolitikája az 1900-as évekig; a Nádorszigeti fürdő felépítése; a Rudasfürdő kijavítása, illetve újra való felépítésének terve; a lebontott Sárosfürdő kihasználatlanul álló gyógyforrásainak a székesfőváros tulajdonába való megszerzése 25
I. A Nádorszigeten létesített Artézi-fürdő 25
II. A Rudas-fürdő alaposabb kibővítésének terve 40
III. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa által kisajátított Sárosfürdő lebontása után kihasználatlanul maradt gyógyforrásoknak megvásárlása .....

XII. FEJEZET.

A székesfőváros első nagyobbszabású fürdőépítési programmja az 1900-as évek elején 66
I. Az első nagyobbszabású fürdőépítési programm előkészítése 68
II. A tanácsi albizottság által kidolgozott első építési programm, amely még mind a három székesfővárosi fürdővel foglalkozik 71
III. A fővárosi mérnöki hivatal előterjesztése a Rudasfürdő és a Sárosfürdő építésére vonatkozó pályázat kiírására..... 90
IV. A Sárosfürdő és Rudasfürdő forrásainak hivatalos megvizsgálása 95
V. A tanács által kiírt eszmei pályázat és annak építési programmja..... 98
VI. Az első eszmei pályázat eredménye..... 103

XIII. FEJEZET.

A Sáros- és Rudasfürdő első kiviteli tervpályázatának előkészítése és eredménye az 1905—1907. években 130
I. A Sárosfürdő pályázata 130
II. A Rudasfürdő pályázata 156

XIV. FEJEZET.

A Sáros- és Rudasfürdő együttesen kiírt szűkebbkörű kiviteli tervpályázata 1907-ben 164

NEGYEDIK RÉSZ.

XV. FEJEZET.

Oldal

A Széchenyi Artézi-gyógyfürdő felépítése és fejlesztése 193
I. A Széchenyi-gyógyfürdő felépítésének előzményei 193
II. A Czigler-féle tervek alapján végrehajtott első építkezés 200
III. A Széchenyi-gyógyfürdő üzemének kibővítése 206
IV. A Széchenyi-gyógyfürdő strandfürdőjének felépítése 210
V. A Széchenyi-gyógyfürdő második artézi-kútjának engedélyezése 226

XVI. FEJEZET.

A Sárosfürdő, a későbbi Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló felépítése, valamint későbbi kibővítése a hullám- és pezsgőfürdővel 242
I. A Sárosfürdő felépítésének előzményei 242
II. A Rudas- és Sárosfürdők közötti terület rendezésének 1907. évi elgondolása 246
III. A Szent Gellért-fürdő (Sárosfürdő) építkezésének megkezdése 255
IV. A Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló, a megnyitás alkalmával készült leírás alapján 258
V. Az építkezés leszámolása 275
VI. Javaslatok és intézkedések a Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló üzemeredményeinek javítására 293
VII. A Szent Gellért-gyógyfürdő új forrásfúrása, valamint a hullámfürdő és a pezsgőfürdő létesítése, továbbá a szállodaüzem fejlesztése 314

XVII. FEJEZET.

A Rudasfürdő sorsa; az ivóforrások; a fürdő újjáépítésének elhatározása; az újjáépítés tervének újabb elejtése 330
I. A Rudasfürdő megépítésének elhalasztása, a fűtési nehézségek elhárításának kísérletei 330
II. A Rudasfürdő fejlesztési, illetve újjáépítési terve és az erre vonatkozó ügyosztályi előterjesztés 342
III. A Rudas-gyógyfürdő átalakítására vonatkozó programm 360
IV. A Rudas-gyógyfürdő felépítésére vonatkozó tervpályázat kiírása 378
V. A pályatervek bírálata 385
VI. A kivitelezés előkészítése 395
VII. Az előirányzott költségösszeg elégtelensége, új előterjesztés és az újjáépítés tervének elejtése 403
VIII. A Juventus-forrás sikeres kibővítése és a Rudasfürdő átalakításának újabb tervei 433

XVIII. FEJEZET.

Tabán újjáépítése és bekapcsolódása a Budapest-Fürdőváros programmba; a Rácfürdő (Szent Imre-gyógyfürdő) megvásárlása 443
I. A Tabán története és a Tabán-rendezés ügye 443
II. A Tabán szabályozásának kérdése 454
III. A Tabán rendezése és a fürdőváros gondolat érvényesítése 460
IV. A Tabán szabályozására vonatkozó tervpályázat 471
V. A Szent Imre-(Rác-)fürdő megvásárlása a székesfőváros által 482
VI. A Szent Imre-gyógyfürdő megvásárlása folytán előállott új helyzet 497

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 55.229/1951. sz.

Felelős kiadó: dr. illyefalvi I. Lajos.